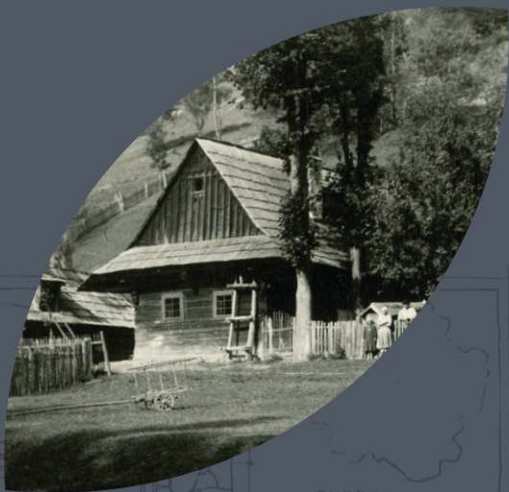

prameny & studie

AGRÁRNÍ OSVĚTA A VZDĚLÁVÁNÍ
V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU
18.–20. STOLETÍ

65

Národní
zemědělské
muzeum

Národní
zemědělské
muzeum

**prameny
& studie**

65

Agrární osvěta a vzdělávání
v českých zemích a na Slovensku
v 18.–20. století

NÁRODNÍ ZEMĚDĚLSKÉ MUZEUM, s. p. o.
2019

ISSN 0862-8483

*Časopis vychází za podpory Ministerstva zemědělství,
institucionální podpora MZE-RO0818.*

Časopis vychází dvakrát ročně

Zařazeno do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR

Evidenční číslo: MK ČR E 18799

© Národní zemědělské muzeum, s. p. o., 2019
ISSN 0862-8483

OBSAH

Úvodem	
Introduction	7
 AGRÁRNÍ OSVĚTA	
<i>Eduard Kubů – Jiří Šouša</i>	
Agrární osvěta, její pole, prostředky, cesty transferu	
Metodologická úvaha orientovaná ke střední Evropě a zvláště pak českým zemím	
Agrarian education, its subjects, instruments, and transfer channels	
Some thoughts on the methodology with focus on Central Europe and especially the Czech Lands	11
<i>Viliam Čičaj</i>	
Poľnohospodárska osveta v predosvietenskom období	
Agricultural Education and Public Instruction in pre-Enlightenment Era	35
<i>Tomáš Konečný</i>	
Osvícenství a zemědělská osvěta: Dublinská společnost a její pražský protějšek	
Enlightenment and public instruction in agriculture: The Dublin Society and its Prague counterpart	51
<i>Zuzana Lopatková</i>	
Agrárna publicistika D. G. Licharda. Príspevok k poľnohospodárskej osvete na Slovensku v 19. storočí	
Agrarian journalism in the work of D. G. Lichard: Contribution to the history of agricultural education in Slovakia in the 19 th century	65
<i>Jana Burešová</i>	
Ženská osvěta na venkově v českých zemích v první polovině 20. století	
Female education in rural areas in the Czech Lands in the first half of the 20 th century ..	85
<i>Kateřina Sedlická – Dana Motýčková</i>	
Vliv architektů a etnografů na osvětu ve vesnickém stavitelství v první polovině 20. století	
The impact of architects and ethnographers on public instruction in rural architecture in the first half of the 20 th century	99
<i>Renata Ferklová</i>	
Zemědělská osvěta v publicistice spisovatele Františka Křeliny	
Agrarian education in the journalism of the writer František Křelina	117

AGRÁRNÍ ŠKOLSTVÍ

Marta Dobrotková

Samuel Tešedík a jeho význam pro rozvoj poľnohospodárstva a osvetu

Samuel Tešedík and his importance for the development of agriculture

and agricultural education 145

Bohumír Smutný

František Diebl: nejen druhý profesor zemědělských nauk na filozofickém učilišti v Brně, též podnikatel, vinař, cestovatel a novinář

František Diebl: Not only the second professor of agricultural sciences at the philosophy college in Brno, but also entrepreneur, oenologist, traveller, and journalist 161

Zdeněk Novák

Lednicko-valtický areál v širších evropských souvislostech a se stavbami

Josepha Hardtmutha jako prostředí pro odborné zahradnické vzdělávání

Lednice-Valtice Cultural landscape in wider European context and with buildings

of Joseph Hardtmuth as an environment for professional gardening education 171

Petr Kadlec

Základní aspekty institucionalizace zemědělského vzdělávání ve druhé polovině

19. a na počátku 20. století – příklad rakouského Slezska

Basic aspects of institutionalisation of agricultural education in the second half

of the 19th and early 20th century: The example of Austrian Silesia 201

Kristýna Janečková

Výuka a posluchači zemědělského a lesnického odboru pražské techniky

v letech 1906–1939

Education and students of agriculture and forestry at the Prague Technical University,

1906–1939 217

Lukáš Kopecký

Vyšší hospodářská škola v Klatovech a její role v zemědělském vzdělávání s důrazem

na osobnost dr. Františka Švece

Higher Economic School in Klatovy and its role in agricultural education

with emphasis on the personality of Dr. František Švec 233

Kateřina Paulusová

Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře

Library of the Higher Regional Economic School in Tábor 251

MATERIÁLOVÉ STUDIE/ZPRÁVY

Radomíra Střalková, Pavla Mýlová, Zdeněk Beneš

100 let historie Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně

Centenary of the Research Station for Viticulture in Karlštejn 273

Pokyny pro autory 297

Redakční rada 307

Autoři textů 309

AGRÁRNÍ OSVĚTA A VZDĚLÁVÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU V 18.–20. STOLETÍ ÚVODEM K MONOTEMATICKÉMU SOUBORU STUDIÍ

Celá staletí přežívající trojhonné hospodaření bylo znalostně předáváno z generace na generaci s relativně malou místní a regionální variabilitou. Klíčem zemědělského podnikání v rostlinné výrobě bylo obilnářství, klíčem živočišné výroby pak chov hovězího dobytka a zpracování mléka. Škála problémů se ovšem v 18. století začala s nástupem nových plodin a rozvojem nových pracovních postupů směřujících v první polovině století 19. ke zrodu vědecké agronomie a zootechniky do té míry rozšiřovat, že bylo třeba zkušenosti, objevy a myšlenky uplatňující se v praxi jen zvolna (zemědělství bylo tradičně oborem konzervativním) šířit k tomu zvláště budovanými transferovými kanály. Spontánní transfery idejí ve směru z vyspělejší západní Evropy do jejího středu a na východ doplňují iniciativy státní správy cílící k osvětě venkova, iniciativy osvědeckých společností, stejně jako racionálně či altruisticky uvažujících jedinců.

Ve druhé polovině 19. století přišel na pořad dne rozvoj agrárního/zemědělského školství. To se záhy rozrůstá do spektra rozličných typů zemědělských škol. Školská zařízení se profilují podle klientely i oborů zemědělského podnikání. Od hospodářských škol nižšího typu zaměřených na praktické zemědělské činnosti se postupně a systematicky přechází ke školám středním a vyšším s širším teoretickým zázemím. Na počátku 20. století vystupují do popředí specializované vysoké zemědělské školy.

Nositeli agrární modernizace a znalostí se vedle škol, odborných společností a spolků stávají paralelně fungující stavovské zájmové organizace zemědělců. Osvětové role ovšem plní i některé podnikatelské subjekty, ať se již jednalo o záložny, úvěrní družstva (kampeličky, raiffeisenky) či družstva další – meliorační, strojní, nákupní, prodejní, případně v prvních decenních 20. století hojně vznikající družstva elektrářská. Rozvojem poptávky po průmyslových plodinách přispívaly k venkovské modernizaci i průmyslové podniky, a nejednalo se jen o podniky spadající do agrokomplexu (cukrovary, pivovary, sladovny, lihovary, výroba zemědělských strojů). Zásluhy na šíření inovací si připisovaly podniky strojírenské a chemické.

Zvláště významnou roli v šíření znalostí a modernizace, její propagaci ve všech sociálních vrstvách sehrávaly žurnalistika a odborná publicistika. Ve 20. století se k tisku druží i další masové sdělovací prostředky (rozhlas, film, televize a koneckonců i internetové sítě). Agrární osvěta a vzdělávání tak využívaly a využívají množství informačně propagačních alternativ a zdrojů prolínajících s reálnými hospodářskými ději (děním na trhu).

Sotva může být sporu o to, že znalosti, vzdělání a kvalifikace významným, ba zásadním způsobem ovlivňovaly a ovlivňují efektivitu zemědělství a kvalitu jeho produkce. Jedná se tedy o téma velké. Nepřekvapí, že je k dispozici relativně značný počet dílčích

studií i několik přehledných prací.¹ Ostatně agrárnímu/zemědělskému školství byla primárně věnována též jedna ze seriálu významných agrárních konferencí pořádaných v Uherském Hradišti.² Přesto nahlížíme uvedenou tematiku v její šíři jako problematiku, jež si žádá dalšího odborného zkoumání, badatelského zpracování a rozvoje. Předkládané studie upozorňují na význam agrární osvěty a cest, jimiž se šířila, speciálně pak školství. Jedná se o soubor příspěvků badatelsky nových a originálních, které hodnotíme v daném problémovém diskurzu jako cenné.

Eduard Kubů – Jiří Šouša

¹ FARSKÝ, František, Příspěvky k dějinám hospodářského školství. Publikace ministerstva zemědělství RČS, Praha: MZV 1920; REICH, Edvard, Prameny a základy zemědělského pokroku v Československé republice. Publikace ministerstva zemědělství RČS, Praha: MZV 1936; POMEZNÝ, Josef– ZELINKA, Zdeněk, Zemědělské školství, Praha: Státní zemědělské nakladatelství 1954; či ČERNOHORSKÝ, Zdeněk, Dějiny zemědělského školství v Československu, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1980.

² Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Samuela Cambela (sestavila a redakčně upravila Blanka Rašticová), Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 2004.

AGRÁRNÍ OSVĚTA

AGRÁRNÍ OSVĚTA, JEJÍ POLE, PROSTŘEDKY, CESTY TRANSFERU Metodologická úvaha orientovaná ke střední Evropě a zvláště pak českým zemím

AGRARIAN EDUCATION, ITS SUBJECTS, INSTRUMENTS, AND TRANSFER CHANNELS
Some thoughts on the methodology with focus on Central Europe
and especially the Czech Lands

Eduard Kubů – Jiří Šouša

Abstrakt: Text je strukturovaným výkladem formování prostředků agrární osvěty neškolského typu a jejich transferových kanálů v moderní době, tedy od nástupu průmyslové, agrární a demografické revoluce v druhé polovině 18. století směrem k současnosti. První část se soustředí na zdroje a způsob formování osvěty v německých státech, část druhá pak v habsburské monarchii, a zvláště v českých zemích. Autoři se zamýšlejí nad významem jednotlivých transferových kanálů, jejich možnostmi a zejména potřebou jejich detailního systémového zkoumání, které v dosavadní odborné literatuře věnující se střední Evropě v řadě oblastí absentuje.

Abstract: This text offers a structured explanation of the process of formation of instruments of agrarian public instruction outside the school system and their transfer channels in the Modern Era, i.e. prior to the arrival of industrial, agricultural, and demographic revolution in the second half of the eighteenth century and in later times. The first part focuses on the sources and formation of educational efforts in the German states, while the second part deals with the Habsburg Monarchy, especially the Czech Lands. The authors consider the importance of various transfer channels, their potential, and especially the need of their detailed and systematic study, which is so far in relevant specialised literature on Central Europe absent or insufficient.

Klíčová slova: agrární osvěta; agrární modernizace; vlastenecko-hospodářské společnosti; zemědělské rady; zemědělské spolky; zemědělská literatura.

Keywords: agricultural enlightenment; agricultural modernisation; patriotic economic associations; agricultural councils; agricultural associations; agricultural literature.

*Článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství,
institucionální podpora MZE-RO0818.*

Pojem osvěta podle klasického výkladového slovníku jazyka českého vyjadřuje činnost, jejímž cílem je zvýšit úroveň vzdělání širokých vrstev obyvatelstva, a to za jejich aktivní spoluúčasti.¹ Osvětou agrární rozumíme cílené působení na venkovské zemědělské obyvatelstvo směrem ke zvýšení objemu a kvality jím zajišťované produkce, s čímž souviselo obecně zlepšení kvality jeho života, zdravotního stavu, ale i jeho kulturní a politické úrovně vůbec. Jde nám tedy o „osvětění“, poučení selsko-rolnického obyvatelstva, jehož život a práce se po staletí odvíjely na velmi úzkém, lokálně, resp. regionálně vymezeném, znalostním prostoru definovaném tradicí, předáváním

¹ Slovník spisovného jazyka českého, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2011, heslo: osvěta, dostupné online: <ÚSJČ: <https://ssjc.ujc.cas.cz/>> [20. 12. 2019].

zkušeností z generace na generaci. Naše úvaha se soustředí na ekonomický obsah osvěty jako prostředku technicko-technologické modernizace. Je samozřejmé, že ekonomická modernizace je neodlučitelně spjata s modernizací sociální, s proměnou mentality venkovské společnosti jako celku a především s růstem úrovně vzdělanosti, tj. efektivitou nižších, středních a zejména pak odborných škol. Školství tvoří jeden ze sloupů šíření znalostí a osvěty jako takové, je však problémem specifickým, širokým, který zpravidla bývá vyčleňován jako problém soliterní, neboť jeho dějiny jsou nejen neobyčejně košaté, mnohvrstevné, ale také dnes již relativně dobře zpracované, což platí i pro školství zemědělské.² Soustředili jsme se proto na osvětu „neškolského typu“ a cesty, jimiž se šířila. Jednotlivé cesty/informační kanály pojednáváme jako oddělené. Ve starších vývojových fázích agrární modernizace tyto kanály převážně soliterně skutečně fungovaly. V době nedávné a současné bývá osvěta interakcí hned několika informačních toků paralelně působících, ba prolínajících se. Některé jsou markantnější než jiné, což automaticky neznamená jejich vyšší efektivitu. Vývoj osvěty přitom směřoval od iniciativ soukromých k těm koordinovaným/iniciovaným státem. Zprvu šlo především o osvětu neškolského typu, ale v průběhu 19. století, zejména v jeho druhé polovině, v agrární osvětě jednoznačně zaujalo rozhodující roli odborné zemědělské školství všech úrovní.

Na rozdíl od školství, jemuž byla a je věnována relativně značná pozornost, literatura o rozvoji, fungování a efektivitě agrární osvěty neškolského typu je skromná a všímá si vždy jen některých aspektů. Přitom řada aspektů, jak na ně budeme v dalším textu poukazovat, zatím vypadla ze zorného pole historické agraristiky vůbec.

Do první řady znalců českého venkova, jeho mentality, náleží Antonín Matula, prozaik, literát, ale především lidovýchovný pracovník, tedy člověk, který se sám osvětou venkova po celý svůj profesní život zabýval, a není náhoda, že se po vzniku Československé republiky stal sekčním šéfem na ministerstvu školství a národní osvěty. Z jeho prací připomeňme *Osvěta venkova: příspěvek k psychologii a pedagogice selského lidu*,³ *Duševní život československého venkova*⁴ či *Lidová výchova v Československé republice*.⁵ A. Matula vnímal osvětu v širším slova smyslu jako fenomén univerzální (lidovýchova), tj. osvětu kulturní, náboženskou a mimo jiné také odbornou zemědělskou. Hlavním nástrojem osvěty je mu školství nejrozličnějších typů a úrovní, do hry však vtahuje také vzdělávání mimoškolní zajišťované knihovnami a osvětovými domy. Dalším slovním znalcem zemědělské osvěty „zevnitř“ byl Ing. Dr. Eduard (též Edvard) Reich, zemědělský ekonom, politik agrární strany, státní úředník – přednosta oddělení pro zemědělské školství na ministerstvu zemědělství – a krátce i ministr zemědělství v první vládě Jana Syrového. Z jeho prací, jež se ovšem primárně soustředily na pro-

² Z nejvýznamnějších prací na téma zemědělského školství připomeňme: FARSKÝ, František, *Příspěvky k dějinám hospodářského školství*, Praha 1920; *Vliv vzdělání na zemědělskou výrobu*, in: *Dvacet let československého zemědělství 1918–1938*, Praha 1938; LOM, František, *Vývoj zemědělství a zemědělského vzdělání v Čechách*, Praha 1958; ČERNOHORSKÝ, Zdeněk, *Dějiny zemědělského školství v Československu*, Praha 1980; SLAVÍK, Milan – VOTAVA, Jiří (edd.), *Proměny edukační reality v zemědělských a příbuzných oborech v České republice*, Praha 2011.

³ MATULA, Antonín, *Osvěta venkova: příspěvek k psychologii a pedagogice selského lidu*, 2. rozšířené vydání, Praha 1926.

⁴ MATULA, Antonín, *Duševní život československého venkova*, Praha 1930.

⁵ MATULA, Antonín, *Lidová výchova v Československé republice*, Praha 1928.

blematiku školskou a výzkumnickou, připomeňme především Prameny a základy zemědělského pokroku v Československé republice.⁶ Nejvýznamnější vědeckou prací vztahující se k tématu je Vývoj vzdělání v zemědělství českých zemí Františka Loma, ekonoma, historika, profesora Vysoké školy zemědělské v Brně a Praze.⁷ Jeho přínosem do problematiky je pozornost věnovaná patrimoniálním tiskovinám a osvětové činnosti hospodářských společností. Tematika osvěty zůstala dlouho na okraji zájmu, hlubší pozornost jí věnovala až agrární konference v Uherském Hradišti roku 2004. Většina příspěvků vydaného sborníku je sice směřována do oblasti školství, nicméně několik z nich se zabývalo i širší (neškolskou) osvětovou činností.⁸ Po téměř patnácti letech se k problému vrátila konference pořádaná Národním zemědělským muzeem v Praze pod názvem Agrární/zemědělská osvěta a vzdělávání v 18. až 21. století ve střední Evropě. Instituce a osobnosti, jejich působení v kontextu politického, ekonomického, sociálního a kulturního vývoje středoevropského venkova. I její účastníci tíhli z velké části k problematice školské, bylo zde však předneseno několik příspěvků na téma osvěty jako takové. Některé z nich nabízí toto monotematické číslo Pramenů a studií.

Proces modernizace zemědělství⁹ ve fázi přechodu od zemědělství feudálně založeného ke kapitalistickému probíhal mnohohrstevně, dlouho. Byl zahájen v polovině 18. století v západní Evropě, v Evropě střední byl završen v první polovině století dvacátého. Jeho podstatou a osou je agrární revoluce s její změnou sociální, kulturní, ale především technicko-technologickou. Jde v první řadě o postupný odvrát od středověkého a raně novověkého trojpolního hospodaření a příklon k hospodaření střídavému spojenému s nástupem nových plodin, zejména okopanin a píce. K tomu se pojily nástup šlechtění rostlin, péče o osivo, skladování a ošetřování produkce. Kvalitativně se změnila péče o půdu, nejen hlubší orbou, melioracemi, ale také změnou hnojení. Zdokonalené využívání chlévské mrvy je doplňováno aplikací chlévského ledku, guána, minerálních látek a od druhé poloviny 19. století strojených hnojiv. V živočišné výrobě se rozvíjí stájový chov hospodářských zvířat, plemenářství aj.

Neobyčejné zrychlení vývoje zemědělství, výrobního oboru svou podstatou tradičně konzervativního, jenž zaznamenával pokrok jen po krůčcích v průběhu tisíců a posléze stovek let, bylo dáno celou řadou paralelně v interakci působících faktorů. Na prvním místě šlo o rostoucí poptávku po potravinách, kdy dosavadní způsoby zvyšování produkční schopnosti, svou povahou převážně extenzivní, se jevily jako vyčerpané. Nové možnosti otevírala první průmyslová revoluce se zdokonalením pracovního nářadí, jeho sériovou výrobou, a především širším využíváním strojů (pracovních i hnacích). Oba modernizační procesy, revoluce agrární a revoluce průmyslová, a k nim se vážící revoluce demografická (dramatický nárůst počtu obyvatel,

⁶ REICH, Edvard, Prameny a základy zemědělského pokroku v Československé republice, Praha 1930; TÝŽ, Základy organizace zemědělství Československé republiky, Praha 1934.

⁷ LOM, František, Vývoj vzdělání v zemědělství českých zemí, Praha 1982.

⁸ Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století, Studie Slovákého muzea, 9/2004, Uherské Hradiště.

⁹ Mluvíme-li o zemědělství, hovoříme o zemědělství v užším slova smyslu, v němž ponecháváme stranou specializované zemědělské obory, jako je rybářství, vinohradnictví, chmelařství apod. a také lesnictví, jejichž vývojové linie a transfer zkušeností se obvykle ubíraly specifickými cestami.

zejména v průmyslových oblastech) se prolínaly, vzájemně se ovlivňovaly a stimulovaly. To ve svém souhrnu vedlo k urbanizaci, tj. formování nového typu městských sídel jako center průmyslu, služeb a veřejné správy, jakož i k odlivu venkovského obyvatelstva do nich, a tím i ke zvýšení poptávky po potravinách, a to dokonce v nové struktuře a kvalitě. Zemědělství bylo nuceno s menším počtem pracovních sil uživit větší množství obyvatelstva, což vytvářelo nové tlaky na jeho efektivitu a zpětně se odráželo v rychlosti zavádění modernizačních opatření. Znalostní rozvoj byl ke splnění tohoto úkolu nezbytnou podmínkou. Probíhal na pozadí pozvolné proměny agrárního státu ve stát průmyslový (v Anglii, Belgii, Německu), či stát agrárně průmyslový / průmyslově agrární, což představovalo případ habsburské monarchie – její předlitavské části.

Na počátku 20. století vstupují do hry vedle páry využívané od dvacátých let 19. století spalovací motor, elektrický proud a významně zvyšují efektivitu práce v zemědělství, sílí význam chemie. Objevují se nové typy zemědělských strojů s násobící se výkonností.

1. Proces formování zemědělské osvěty v západní Evropě s akcentem na německé země

Rolník, zemědělec je svou podstatou, která souvisí s tradičním způsobem výroby předávaným z otce na syna, konzervativní, a tudíž novotám neochotně přístupný. Zatímco v západní Evropě nastupoval modernizační proces pod tlakem rozvíjejících se kapitalistických vztahů, trhu, v Evropě střední a východní zůstávala rozhodujícím činitelem pro rozvoj modernizace vrchnost, k níž se následně přidružil stát. Režijní velkostatek posílil význam vrchnostenských úředníků, především správců panství a dvorů, ale i specializovaných úředníků nižších. Drobné modernizační krůčky lze sledovat ve vrchnostenských instrukcích a selských rádech. Jsou obrazem osvěty vnášené do venkovských vrstev obyvatelstva direktivně shora.

Kořeny moderní zemědělské osvěty neškolského typu je třeba hledat již v období předosvětském, jak výstižně vysvětluje příspěvek Viliama Čičaje.¹⁰ Lze je vymezit zhruba polovinou patnáctého století a uzavřít nástupem osvícenství století osmnáctého. Akcelerátorem šíření osvěty se stal rozvoj knihtisku. Na scénu vstupuje zpřístupnění generačních zkušeností prostřednictvím zemědělské literatury určené širšímu okruhu čtenářů, počínaje šlechtou, dále měšťanstvem, méně již pak osobami z nižších venkovských vrstev (v zásadě jednotlivci). V německých zemích se tento typ osvěty nazýval „Hausväterliteratur“.¹¹ Větší šanci pro využití samotnými selskými hospodáři měl nástup kalendářů, které nabízely nejen orientaci v čase, ale i v úkolech zemědělského roku a způsobech jejich naplňování.

¹⁰ ČIČAJ, Viliam, Poľnohospodárska osveta v predosvietenskom období s akcentem na německé země a Uhry v tomto svazku Pramenů a studií.

¹¹ Hausväterliteratur je směr literatury, který se zabývá „ekonomikou domácnosti“, včetně detailních informací o zemědělství. Příznačný je pro německou jazykovou oblast v 16. až 18. století. Orientuje se na vzdělané majitele statků, zejména na šlechtu. V zásadě se jedná o poučnou literaturu pojednávající o řízení domu (rodině, manželství, výchově dětí, jednání s personálem) a o správě zemědělského majetku (polním hospodářstvím, chovu dobytka, lesnictví, myslivosti či včelařství).

S příchodem osvícenství přejímá iniciačně podpůrnou roli v rozvoji zemědělství jako vůdčí činitel stát, v různých regionech Evropy a světa přirozeně v odlišných formách a podobách. V oblastech s přetrvávajícími feudálními vazbami spočívají jeho zásahy do velkostatku v úsilí o zlepšení sociálně-ekonomické situace masy producentů zemědělských výrobků, jejich vymaňování z velmi omezujících a zatěžujících osobních závazků a podpoře jejich tržního chování, jež by umožnilo relucii poddanských povinností (především roboty) do podoby peněžní renty. V zásadě šlo o přeměnu rolnické usedlosti autarkně fungující, zajišťující obživu hospodáři a jeho rodině a spíše jen okrajově vázané na trh, v efektivní zemědělský podnik. Stát orientovaný později merkantilistickými¹², fyziokratickými¹³ a zejména ve střední Evropě kameralistickými¹⁴ teoriemi zlepšuje infrastrukturu, odstraňuje vnitřní překážky obchodu, zvolna uvolňuje prostor pro pohyb obyvatelstva. Svět se i pro prostého zemědělce „zvětšuje“, rozšiřující se komunikace s ním nabízí agrárním producentům i možnosti zlepšení a ulehčení práce a zvýšení výdělků.

Důležitou roli v šíření hospodářských znalostí sehrály první učené společnosti a zejména rozvoj školství na všech úrovních, včetně rodícího se školství odborného. Téměř světodějně je zvýšení gramotnosti v důsledku zavedení povinné školní docházky,¹⁵ které vytvářelo mezi venkovským obyvatelstvem předpoklady pro nový transferový kanál znalostí fungující vedle tradic sdílené zkušenosti. Na scénu vstupují nejrůznější tiskoviny: brožury, knihy i letáky. Cestu razantnímu nástupu poučné literatury otevírá zlevňování polygrafie a její produkce, která se ve druhé polovině 19. století stává dostupnou širokým vrstvám obyvatelstva. Nepřehlédnutelným kanálem šíření znalostí je také rozvoj muzejnictví, jež se soustředí na všechny druhy lidské činnosti, výroby, v neposlední řadě i zemědělství, a je vnímáno jako osvětová instituce šířící aktuální výdobytky vědy, techniky i praktických vědomostí.¹⁶

¹² Merkantilismus – hospodářská politika usilující o hospodářský rozvoj a maximalizaci vývozu zboží. Vznikl na přelomu 16. a 17. století v západní Evropě. Uplatňuje se až do století osmnáctého. Je považován za raně buržoazní ekonomickou teorii. Národní bohatství se podle názoru merkantilistů rodilo především v oběhu (obchodu). Podporoval státní regulaci národního hospodářství. Klíčovými opatřeními bylo zřízení celní soustavy a vydávání obchodních zákoníků.

¹³ Fyziokratismus – ekonomická doktrína považovaná za francouzskou větev klasické ekonomie. Jeho ústřední osobnost François Quesnay (1694–1774) vstoupil do ekonomické historie s vlastním koloběhem ekonomických veličin, kde klíčovou roli tzv. produktivní třídy hrají zemědělci.

¹⁴ Kameralismus – může být ztotožněn s německou, resp. severo- a středoevropskou podobou merkantilismu. Soustředil se na praktické otázky hospodářské politiky, výběr daní a účetnictví. Na rozdíl od merkantilistů, kteří vycházeli z množství zlata v ekonomice a dbali na jeho příliv, kameralisté považovali za hlavní zdroj národního bohatství zemědělství. Mnozí z nich navrhovali jeho reformu spočívající v parcelaci velkostatkářské půdy, jež by posilovala motivaci rolníků pracujících na vlastní půdě.

¹⁵ Povinná školní docházka byla v Evropě zaváděna v období od konce 16. až do závěrečných decenníí 19. století. Jako první roku 1592 přistoupilo v rámci Svaté říše římské národa německého k tomuto kroku kalvinistické Falcko-zweibrückenské vévodství a o šest let později město Štrasburk, v 17. století následovaly např. roku 1642 Sasko-gothajské vévodství či 1649 Württemberské vévodství. V 18. století mělo inspirativní význam zavedení povinné školní docházky v království Pruském roku 1717, které se stalo vzorem i pro Marii Terezií. Ta ji zavedla v roce 1774 v habsburské monarchii. Pozoruhodné je, že ve Velké Británii byla povinná školní docházka zavedena až v letech 1870–80 a ve Francii roku 1882.

¹⁶ K roli muzejnictví a vzniku muzejnictví reflektujícího zemědělskou výrobu v českých zemích srov. blíže pojednání Proč potřebujeme Národní zemědělské muzeum, in: KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří – ŠIMČÍK, Antonín, a kol., 100 let Národního zemědělského muzea, Praha 2018, s. 18–30.

Ještě v polovině 18. století se zemědělstvím i ve vyspělých částech západní Evropy zabývaly přibližně tři čtvrtiny obyvatelstva. Během následujících dvou století stoupla produktivita zemědělské práce zhruba pětikrát až šestkrát, a to díky zavádění nových technologií a zdrojů energie. Ačkoliv zemědělství zvyšuje svou produkční schopnost za situace prudké demografické revoluce, počet osob, které se jím přímo živí, až neuvěřitelně klesá. Dnes se průměr osob zaměstnaných v zemědělství pohybuje v Evropské unii pod úrovní 5 %.¹⁷ Je ovšem skutečností, že řada vyspělých evropských zemí není agrárně soběstačná a je závislá na dovozu.

Nejvyspělejší zemědělství v 18. a 19. století vykazoval severozápadní cíp Evropy (Anglie, Nizozemí, Dánsko, severovýchodní Francie). V první fázi agrární revoluce, cca mezi lety 1750–1840, nerozlišovala agrární modernizace a s ní spojená osvěta státní hranice. Byla vedena faktory poptávky. Produkce se odvíjela od rozšiřování znalostí, transferu dovedností. Základy osevnického postupu založeného na střídání obilí, okopanin a pícnin spadají právě do závěru 18. století. Protipólem paradigmatu agrární modernizace je modernizace průmyslová. Modernizace zemědělství nespadla takřka z nebe. Vedle součinnosti s průmyslem ji můžeme vysvětlovat i demografickým růstem, podněty expandujících městských trhů. Modernizace spočívala v první fázi především na prostém pozorování a ústním předávání vědomostí, a to v konfrontaci se sousedními statkáři, sedláky či rolníky, stejně jako na lokálních trzích s dobyt看em a podobně. Pokrok postupoval zvolna, malými krůčky, spíše lokálně a regionálně. Svědectví o růstu agrární produkce dávají od 19. století vedené statistické přehledy, ať již se jednalo o Velkou Británii či Skandinávii. Velmi detailní dokumentaci zpracovanou úředníky veřejné správy o vesnicích, jednotlivých usedlostech, způsobech práce, plodinách a jejich výnosech máme pro 20. a 30. léta 19. století z Vestfálska. Centrálně se pak sbírala data o vývoji zemědělství ve Francii. Od 18. století přispívá k povznesení hospodaření účelové cestování lidí, kteří sledovali podmínky práce v zemědělství v různých regionech. V 19. století pak transferu znalostí napomáhalo studium na zahraničních školách. Objevují se autoři prvních děl věnovaných zemědělství, ekonomice, statistice aj. V Anglii to byli Arthur Young (1741–1820)¹⁸, William Humphrey Marshall (1745–1818) či v Dánsku Gregers Begtrup (1769–1841). Arthur Young mimo jiné roku 1784 inicioval vydávání odborného periodika *Annals of Agriculture* a sběr informací přetavil do psaní regionálních zpráv pro ministerstvo zemědělství zřízené v roce 1793 v Londýně. Zaujal zde úřednické místo v roli tajemníka. Poučné zprávy se záhy objevují i v německy mluvících zemích.¹⁹

Agrární osvěta není totéž co agrární revoluce. Agrární osvěta může přinášet jen některé z modernizačních faktorů, které neznamenají agrární převrat s plnou škálou

¹⁷ Průměr členských států (28) roku 2015 činil 4,5 %. Největší podíl měly Rumunsko a Bulharsko (25,5 a 18 %), ve dvanácti zemích s nejmenším počtem lidí zaměstnaných v zemědělství nepřesahuje poměrný ukazatel 3 %. K nim se hraničně řadí i Česká republika; *Employment in agriculture, 2015* (National Accounts), dostupné <online: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Employment_in_agriculture_2015_\(National_Accounts\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Employment_in_agriculture_2015_(National_Accounts).png)> [9. 6. 2019].

¹⁸ Arthur Young (1741–1820), autor více než tří desítek publikací, považovaný za nejvýznamnějšího pozorovatele a znalce zemědělství v Anglii své doby.

¹⁹ JONES, Peter M., *Agricultural Enlightenment. Knowledge, Technology and Nature 1750–1840*, Oxford 2016, s. 4.

jeho efektů. Není ovšem sporu o tom, že je jedním z předpokladů agrární revoluce a následně i její součástí. Jako hlavní rezervoár užitečných znalostí a technologických schopností je tradičně nazývána Velká Británie. Odtud putovalo agrární know-how na kontinent a dále. V německy mluvících zemích se šedesátá a sedmdesátá léta 18. století odvíjela ve znamení kameralismu. Na univerzitách se stal pandánem právnického vzdělání. Vedle správy veřejných financí se věnoval i zemědělství. Jedním z jeho nejvýznamnějších reprezentantů byl Johann Heinrich Gottlob von Justi (1717–1771), jenž působil v Göttingen, Berlíně a posléze i Vídni. Německá pole byla podle něj nedostatečně hnojena, chovalo se málo dobytka a jen zvolna se přecházelo od jeho pasení k pěstování jetele.²⁰ Významnými kameralisty orientovanými na zemědělství byli například Johannes Beckmann (1739–1811), Christian Reichart (1685–1775) či Johann Christian Schubart (1734–1787), oba poslední působili i jako praktičtí hospodáři. V malém doznívala v 18. století i „Hausväterliteratur“.

Po roce 1800 se objevuje koncept zemědělské výroby v promyšleně vedeném, anglické a jiné novinky využívajícím zemědělském podniku (Betriebswirtschaft). V německém prostředí jej propaguje především Albrecht Daniel Thaer (1752–1828).²¹ Tento lékař, mimo jiné osobní lékař hannoverského kurfiřta a britského krále v jedné osobě Jiřího III., rada v pruském ministerstvu vnitra a profesor polního hospodářství (des Ackerbaues) na univerzitě v Berlíně, zakladatel německé zemědělské vědy, se inspiroval Adamem Smithem,²² Arthurem Youngem, ale i fyziokraty. Právě anglická klasická politická ekonomie byla prvním velkým zdrojem agrární osvěty. Na jejím podkladě zahájil roku 1798 John Symonds (1730–1807), profesor moderních dějin v Cambridge, seriál přednášek, které se obracely směrem k zemědělství, daním atd. Druhým zdrojem se stal nový vědní obor – agronomie. Francouzská encyklopedie z roku 1798 ji definovala jako teorii zemědělství. V dané souvislosti je třeba připomenout zásadní skutečnost, a sice že šíření znalostí lepšího hospodaření nelze vnímat jako lineární přenos konkrétních návodů, které jsou jako jakési recepty důsledně dodržovány. Většinou šlo o zkoušení nových postupů, jež byly často kombinovány s tradičními místními zkušenostmi a modifikovány pro konkrétní podmínky. To platí ve všech směrech, a především pak pro zásadní modernizaci v podobě střídavého hospodaření, kde se měnil rytmus střídání plodin, plodiny bývaly různě alternovány. Symptomatické je, že do osevnického systému nezřídka býval nadále zapracováván v redukované míře i úhor. Literatura v této souvislosti hovoří o „zlepšeném trojpolním hospodaření“.

Cesta pokročilejšího agrárního know-how do střední Evropy byla z převážné části nepřímá. Logickým prostředníkem ke znalostem vyspělejšího západu se jeví sousední Německo. To v první fázi intenzifikace primárního sektoru čerpalo z hojných překladů agrárně orientované literatury anglických a francouzských autorů. Např. v roce 1770

²⁰ SEIDL, Alois, *Deutsche Agrargeschichte*, Bd. 5, 2. Ausgabe, Frankfurt/M. 2013, s. 173.

²¹ K uvedené konstitutivní osobnosti německé agrární modernizace je k dispozici bohatá biografická literatura. Shrnutí srov. Albrecht-Daniel Thaer: *Ein Leben für die Landwirtschaft*, FRIELINGHAUS, Martin – DALCHOW, Claus (Hgg.), Frankfurt/M. 2006.

²² Adam Smith (1723–1790), konstitutivní osobnost klasické školy anglické politické ekonomie, která podala první teoretický výklad základů systému tržního hospodářství.

je evidováno na slovném lipském knižním trhu čtyřicet překladů anglických autorů a sedmdesát jedna překladů autorů francouzských.²³ Znalosti proudily do Německa, ale i ostatních evropských zemí prostřednictvím cest agronomů a dalších zájemců do Anglie. Celkově jich ostrovní zemi navštívilo jen v letech 1773–1778 přes čtyřicet tisíc. Typické a také nejvýznamnější dílo, které je výrazem transferu znalostí z oblasti zemědělství, představuje kniha již zmíněného Albrechta Daniela Thaera *Einleitung zur Kenntnis der englischen Landwirtschaft* (Úvod k poznání anglického zemědělství), určená – řečeno slovy autora – „přemýšlivým hospodářům a kameralistům“.²⁴ V doplněné podobě vyšla pod názvem *Grundsätze der rationalen Wirtschaft* (Zásady racionálního hospodářství).²⁵ Po celé 19. století sloužila jako hlavní učebnice a příručka německé zemědělské správovědy (Betriebslehre).²⁶ Nepřehlédnutelnou osvětovou úlohu sehráli i velcí zemědělské praktici, vlastníci statků či správci velkostatků Thae-rovy doby, kteří uváděli jeho myšlenky do praxe, sami také cestovali a sbírali poučení v sousedních zemích, Francii, Belgii, Švýcarsku a jinde.²⁷

V průběhu 18. století, počínaje již dvacátými léty, docházelo v německém prostředí (Bavorsko, Prusko) k zavádění odborné podpory zemědělství shora. Dělo se tak cestou zákonů a nařízení, ale i přímou podporou. Typické bylo přidělování osiva jetele či sadby brambor, s nímž přišel pruský král Friedrich II. Veliký již v prvních letech své vlády (vládl v l. 1740–1786). Tvořilo součást jeho agrárních reforem.²⁸

Druhá polovina 18. století přinesla znalostní, ale i etické povýšení zemědělství v podobě množství ekonomických, patriotických a hospodářských (zemědělských) společností, které rostly jako „houby po dešti“ po celé Evropě. Členstvo se rekrutovalo z řad šlechty, učených národohospodářů a osvětového měšťanstva. Exkluzivita členstva nevytvářela prostor pro šíření užitečných informací mezi drobné agrární producenty – sedláky a rolníky. Zakladatelská vlna vyšla z Velké Británie, nejstarší společnost vznikla v roce 1736 v Dublinu. Roku 1753 následovaly společnosti v Londýně a Florencii, 1757 v Rennes a Curychu, 1758 v Bernu.

V Německu byla jako první založena roku 1762 Thüringische Landwirtschaftsgesellschaft zu Weißensee (Duryňská zemědělská společnost ve Weißensee), následovala 1764 Leipziger Ökonomische Societät (Lipská hospodářská společnost) a ještě téhož roku pak slavná Königlich-Großbritannische kurfürstlich braunschweigisch-lüneburgische Landwirtschafts-Gesellschaft zu Celle (Královská britská a kurfiřtská brunšvicko-lüneburská zemědělská společnost v Celle) spojená s osobností A. D. Thaera. Obě posledně jmenované hrály v Německu vůdčí roli. Na přelomu 18. a 19. století se jejich činnost koncentrovala do třídění znalostí a také praktického

²³ JONES, P. M., *Agricultural Enlightenment*, c. d., s. 61.

²⁴ THAER, Albrecht Daniel, *Einleitung zur Kenntniss der englischen Landwirtschaft und ihre neueren praktischen und theoretischen Fortschritte in Rücksicht auf Vervollkommnung deutscher Landwirtschaft [...] für denkende Landwirte und Kameralisten*, 3 Bde., Hannover 1798–1804.

²⁵ THAER, Albrecht Daniel, *Grundsätze der rationellen Landwirthschaft*. 4 Bde, Berlin 1809–1812.

²⁶ SEIDL, A., *Deutsche Agrargeschichte*, c. d., s. 144.

²⁷ Význam praktického vzoru a příkladu ostatním v německé syntetizující literatuře jako jediný reflektuje a rozpracovává E. Schulze – SCHULZE, Eberhart, *Deutsche Agrargeschichte. 7500 Jahre Landwirtschaft in Deutschland. Ein kurzer Abriss*, 3. durchgesehene, verbesserte und ergänzte Auflage, Aachen 2014, s. 76–80.

²⁸ SEIDL, A., *Deutsche Agrargeschichte*, c. d., s. 115.

účetnictví. Nicméně paleta činnosti společností byla pestrá. Roku 1770 do života uvedená Kurpfälzliche physikalisch-ökonomische Gesellschaft zu Lautern (Falcká fyzikálně-hospodářská společnost v Lautern) dokonce zřídila, aby dala místním rolníkům práci, akciovou společnost obhospodařující jeden statek. Takovýto typ aktivity ovšem nebyl zcela obvyklým. Na druhou stranu provozování statků a manufaktur ve vlastní režii společnosti výjimečné nebylo. Společnosti také podporovaly zakládání a provoz odborných škol a uvádění nových objevů do praxe.²⁹

Koncem 18. století se rozvíjela osvěta především v zemědělské literatuře. Významnou zásluhu na tom měly právě patrioticko-hospodářské společnosti. Nejrůznější zemědělské učebnice, příručky a časopisy vycházely již od poloviny století. Výše zmíněný Johannes Beckmann vydal roku 1769 učebnici zemědělství,³⁰ jež se dočkala v krátké době osmi vydání. Na scénu vstupují i poučné/osvětové publikace, jež usilují přiblížit se prostému člověku. Jsou psány formou povídek, rozhovorů. Objevují se srozumitelně psané příručky hospodaření určené přímo sedlákům a rolníkům, kteří je hojně kupovali. Z nich vynikají kalendáře, neboť vedle poučení založeného na starých hospodářských „pravdách“, zkušenostech, ale též informací o rozličných vynálezech, skýtaly i zábavu.³¹

Svébytnou informační transmisí v rámci Evropy jsou publikované statistiky. Poskytují obraz nejen o produkci, její struktuře a velikosti, ale i o cenách, odbytu doma či v mezinárodním styku (vývoz, dovoz). Neobyčejně významným faktorem transferu znalostí a osvěty byla pracovní mobilita „poučených“, tedy povolávání odborníků do funkcí ve státní správě (např. do ministerstev) a do škol, na prvním místě na univerzity (např. Albrechta Daniela Thaera na univerzitu v Berlíně). Dobře sledovatelným činitelem agrární modernizace bylo zavádění moderních nástrojů a strojů, tedy mechanizace práce v zemědělství. Relativně dobře lze pozorovat jejich nákup, hůře již je sledovatelné formování strojíren produkujících zemědělskou techniku a zdroje jejich know-how. Do znalostního rezervoáru agrární modernizace přispěly německé země na úseku rozvoje strojených hnojiv, když v roce 1840 Justus von Liebig (1803–1883) z univerzity v Giesenu publikoval svou zásadní práci *Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie* (Organická chemie a její využití v zemědělství a fyziologii).³² Ke kvalitativní změně zemědělství pak přispěly objevy vyplývající z křížení rostlin moravského rodáka německého jazyka Gregora Johanna Mendela (1822–1884).

Odhlédneme-li od průkopnických agrárních reforem v Prusku 1807 a 1811, je zásadním mezníkem ve vývoji venkova většiny německých států a v zemích pod vládou habsbursko-lotrinské dynastie rok 1848. Se zrušením poddanství a nástupem samosprávy se zvolna otevírá prostor pro formování občanské společnosti.³³ Kapitalistické podnikání vkročilo i do zemědělství. Šedesátá až osmdesátá léta 19. století jsou zakladatelským obdobím široké sítě zájmových spolků, rozvíjení tisku, a to i na regionální

²⁹ Srov. ABEL, Wilhem, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1995, s. 254–5; SCHULZE, Eberhard, *Deutsche Agrargeschichte*, c. d., s. 65–66.

³⁰ BECKMANN, Johann, *Grundätze der teutschen Landwirtschaft*, Göttingen – Gotha 1769.

³¹ Srov. ABEL, W., *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*, c. d., s. 256–7.

³² LIEBIG, Justus von, *Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie*, Braunschweig 1841.

³³ K procesu „osvobození rolníka“ a agrárním reformám 19. stol. srov. ROSENER, Werner, *Die Bauern in der europäischen Geschichte*, München 1993, s. 221–241.

úrovni, budování již specializovaného zemědělského školství. Agrární krize tohoto období sice modernizaci brzdily, ale nemohly ji zastavit. V závěru 19. století změna mentality venkovana pokročila tak daleko, že byl schopen dávat děti, které nedědily usedlost, nejen do učení, ale i do škol, včetně škol vysokých.

V německém prostředí se od poloviny 19. století dynamicky rozvíjí v Anglii zrozené družstevní hnutí, jemuž se zde dostalo nových podnětů. Tím nejdůležitějším je družstevnictví peněžní, Schulze-Delitzschova a následně Raiffeisenova typu, jež je následováno i v dalších zemích. Družstva a zemědělské spolky se staly doménou sedláků/rolníků a zformovaly se v jeden z klíčových kanálů agrární modernizace menších a drobných zemědělských závodů. Současně se zde koncentruje masový zájem – ekonomický a sociální, jenž rezultuje v závěru 19. století v politické emancipaci zemědělců a formování agrárních stran.³⁴ Spolky daly vzniknout ovšem také odborným zemědělským institucím zemského, ale i celostátního charakteru, jež dávaly dobrozdání státním institucím, parlamentům, a především působily jako osvětové instituce vydávající množství tiskovin. V roce 1850 byl založen Landeskulturrat des Königreiches Sachsen (Zemědělská rada Saského království), v roce 1872 se sdružily v nově sjednoceném Německu ústřední zemědělské spolky v instituci s názvem Der Deutsche Landwirtschaftsrat (Německá zemědělská rada), jež padla za obětí až Hitlerovým zásahům do politického a spolkového života v roce 1933.³⁵

Německo poslední třetiny 19. století rozvinulo svůj skvělý potenciál ve sféře šlechtitelství, v rostlinné výrobě stejně jako v živočišné. Obrovský pokrok zaznamenala produkce zemědělské techniky. Ale i zde v mnohém hrály svou roli dovozy, tedy transfery. Jeden z nejvýznamnějších šlechtitelů obilí v Německu Ferdinand Heine (1840–1920) dovezl jako první do Německa z Anglie tzv. tvrdou pšenici (*Triticum durum* – Dickkopfwizen).³⁶ Arthur Schurig (1869–1932) se zasloužil o zdomácnění konopí jako kulturní rostliny v německém prostředí a podobně.³⁷

Dvacáté století sledování transferových inovací znepréhledňuje. Je tomu tak proto, že v Evropě vznikají nové agrárně vyspělé oblasti, jež dokážou na starších základech rozvíjet vlastní regionálně zakotvené typy zemědělských modernizačních potenciálů, které jsou dále přejímány. Vyspělé Německo, klíčový vzor pro střední Evropu, následují Švýcarsko či Nizozemí. V centru naší pozornosti stály regiony náležející do pásma intenzivního obdělávání půdy, kde rozsah obhospodařovaných ploch již nelze zásadněji zvyšovat a vládl tam „hlad po půdě“. Ve světovém měřítku však koncem 19. století stále důrazněji vstupují na trh s agrárními produkty země s tzv. moderním extenzivním velkoplošně provozovaným zemědělstvím. Jedná se o země s donedávna velkými rezervami pro agrární podnikání vhodné ladem ležící půdy, na nichž vznikaly relativně velké hospodářské jednotky (farmy) obhospodařované sice méně intenzivně, avšak velmi racionálně za pomoci zemědělské techniky

³⁴ K charakteru spolků v Německu a nejvýznamnějšího agrárně-politického subjektu – Bund der Landwirte (Svaz zemědělců) – srov. FRANZ, Günther, *Deutsche Agrargeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1962, s. 38–40; PUHLE, Hans-Jürgen, *Agrarische Interessenpolitik und preußischer Konservatismus*, Hannover 1967.

³⁵ Srov. SCHULZE, E., *Deutsche Agrargeschichte*, c. d., s. 100–102.

³⁶ Srov. tamtéž, s. 9.

³⁷ Tamtéž, s. 104–106.

(USA, Argentina, Jižní Afrika či Austrálie). Jejich produkční schopnost na hektar byla vždy výrazně nižší než v evropském trojúhelníku vymezeném cca Londýnem, Paříží a Berlínem, a to zhruba o třetinu, někdy takřka o polovinu. Nicméně výrobní náklady byly rovněž výrazně nižší, a tedy objem a ziskovost výroby významně vyšší. Americký a kanadský agrokomplex začal dobývat svět. Ve druhé polovině 20. století Evropa začala reflektovat vlivy amerického zemědělství snahou o zvýšení rentability agrární výroby cestou zvětšování hospodářských jednotek. Drobná hospodářství, nebyla-li specializována, byla eliminována. Zvolna se přecházelo k systému farem, gradoval význam strojních zařízení a chemizace. Země, jež po 2. světové válce padly do sovětské sféry vlivu, byly více či méně důsledně vmanévrovány do sovětského družstevního a státního typu kolektivního hospodaření, jehož efektivita zůstávala daleko za očekáváním jeho tvůrců.

2. Cesty šíření zemědělské osvěty v habsburské monarchii a zvláště v Čechách

K problematice průmyslové modernizace, především průmyslové revoluce, je ve světě, ale i v českých zemích odborná historická literatura již poměrně široká. Bádání se intenzivně rozvíjí a kanály šíření modernizačních znalostí jsou relativně dobře známy a analyzovány. Naproti tomu kanály transferu znalostí agrárních, způsob jejich přenosu ze západní Evropy do Evropy střední jsou zřejmé jen v hrubých rysech. Způsoby přenosu poznatků na úrovni regionální a místní jsou dnešnímu badateli spíše nezřetelné. Patrné jsou jen některé instituce, aniž by jejich fungování samo o sobě v dopadu do zemědělské praxe bylo blíže prozkoumáno a vysvětleno. Zcela pak chybí detailní nahlížení interakcí výše uvedených fenoménů s osvětou a školstvím, jako nejviditelnějšími nositeli modernizace v hospodářském životě. Zaměříme tedy pozornost na rozličné, mnohdy zcela opomíjené cesty toku informací a znalostí.

Nástup široce zaváděného zprůmyslňování i agrární modernizace ve střední Evropě, jmenovitě v západní části habsburské monarchie, je oproti Anglii zhruba o půl století opožděn. České země se v rámci habsburské říše na ně teprve připravovaly, sociálně, ekonomicky i kulturně. V této souvislosti je na místě zmínit první racionalizující impulsy, jež se do popředí vývoje v Čechách dostaly v pozdních letech panování Marie Terezie. Zemědělství tehdy bylo nazíráno jako zdroj bohatství, v němž si poddaní zemědělci žádají pozornost státu jako individua. Po selské rebelii roku 1775 byl vydán nový, postavení poddaných ulehčující robotní patent. Za Marie Terezie a zejména pak za Josefa II. došlo v habsburské monarchii převážně na zeměpanských velkostatkách k dílčí agrární reformě, tzv. raabizaci (Raabův robotní svod). Ta znamenala rozdělení dominikálu mezi jednotlivé rolníky do dědičného nájmu, kdy robota byla převedena na peněžitě, případně naturální dávky. Reforma byla výsledkem osvícenského poznání souvztažnosti výkonu zemědělství se sociálním postavením a jistotami člověka, který jej zajišťuje. Dalším krokem v naznačeném směru bylo „zrušení nevolnictví“ Josefem II. (v patentu se hovoří o „tělesné poddanosti aneb člověčenství“). Zvýšilo mobilitu poddaných, kteří měli více příležitostí k seznámení s lepšími formami hospodaření.

Tereziánské a zejména josefínské období znamenalo i přímý styk rakouských a českých zemí s německými osvícenskými mysliteli, kteří se zabývali i agrární problematikou. Z Pruska přišel do Vídně a působil na tamním Theresianu (rytiřská akademie)

již zmíněný kameralista von Justi; na zavádění pěstování jetele a vojtěšky Josefem II. se podílel jejich nejvýznamnější propagátor v německých státech, také již připomenutý J. Ch. Schubart, jenž byl dokonce Josefem povýšen do šlechtického stavu s výmluvným titulem Edler von Kleefeld (šlechtic z Jetelového pole).³⁸

V šedesátých letech 18. století se ujímal fenomén vlastenecko-hospodářských společností i v habsburské monarchii. V Klagenfurtu byla roku 1765 zřízena Kärntner Ackerbaugesellschaft (Korutanská zemědělská společnost). Program státem organizované osvěty rozvíjely jen v českých zemích krátce po sobě zakládané tři zemské zemědělské společnosti, česká, moravská a slezská. Nejstarší z nich byla založena roku 1767. Zprvu pracovala pod názvem Gesellschaft des Ackerbaues und der freien Künste im Königreiche Böhmen (Společnost pro zemědělství a svobodná umění v Království českém), později Patriotisch-ökonomische Gesellschaft (Vlastenecko-hospodářská společnost v Království českém – dále jen VHS). Cílem členů bylo podávat pravidelné zprávy o vývoji zemědělského podnikání a o novinkách zlepšujících agrární produkci nejen veřejnosti, ale i orgánům státním a zemským (stavovské samosprávy). Bylo tak vytvořeno ústředí pro shromažďování regionálních informací a jejich další transfer. VHS se stala jedním z propagátorů přechodu od trojpolního ke střídavému zemědělství. Členy VHS byli zejména aristokrati, vrchnostensští úředníci a významní učenci. VHS vypisovala odborné ankety, zajišťovala ověřování odborné způsobilosti (imatrikulaci) hospodářských úředníků, a především z německých států nakupovala a jinak získávala výukové materiály zaměřené na zemědělskou teorii. Od 90. let 18. století začala vydávat příručku ke zlepšování zemědělské výroby a oblíbené kalendáře.³⁹

VHS se zasloužila i o zřízení katedry zemědělství na Filozofické fakultě pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity v roce 1775. V jejím čele stanul profesor policejních a kamerálních věd Josef Ignác Buček/Butschek (1741–1825). Katedra však byla po šesti letech (1781) pro nezáměr studentů zrušena. Tato skutečnost ukazuje, jak velmi limitované byly možnosti školské osvěty na nejvyšší úrovni vzdělání, klientela fakticky nebyla k dispozici. K obnově katedry došlo, opět z iniciativy VHS, o sedm let později (1788). Nový profesor Joseph Anton Schönbauer (1737–1801) působil sice jen krátce, dva roky, ale je podstatné, že sestavil podrobné osnovy pro výuku zemědělství. Jeho nástupce Anton Zürchauer (1766–1817), řádný člen VHS, autor dvoudílné učebnice, setrval v čele katedry zemědělství osmnáct let.⁴⁰ Za jeho působení byla katedra pře-

³⁸ Srov. SCHULZE, E., *Deutsche Agrargeschichte*, c. d., s. 63; Velké dějiny zemí koruny české, sv. X., 1740–1792, Praha 2001, s. 205–207, 345.

³⁹ VOLF, Miloslav, *Organizace a působení Vlasteneckohospodářské společnosti*, Praha 1961; TÝŽ, *Organizační vývoj Vlastenecko-hospodářské společnosti*, Vědecké práce Československého zemědělského muzea 7, 1967, s. 67–81; TÝŽ, *Významní členové a spolupracovníci Vlastenecko-hospodářské společnosti v království Českém (k 200. jubileu založení VHS)*, *Prameny historie zemědělství a lesnictví* 2, Praha 1957; BEDNAŘÍK, Karel – HAVELKOVÁ, Věra (edd.), *Časopisy a kalendáře vydávané Vlastenecko-hospodářskou společností v Praze (kromě časopisu Centralblatt der Land- und Forstwirtschaft in Böhmen)*, *Bibliografie 1796–1872*, *Prameny a studie* 17, Praha 1977. K zemědělským společnostem v habsburské monarchii viz DINKLAGE, Karl, *Die landwirtschaftliche Organisationen*, in: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band 1, Die wirtschaftliche Entwicklung*, Alois BRUSATI (Hrg.), Wien 1973, s. 451–461.

⁴⁰ HANZAL, Josef, *Studium zemědělství na pražské univerzitě*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, roč. 4, Praha 1963, s. 139–160; *Dějiny Univerzity Karlovy II, 1622–1802*, BERÁNEK, Karel (et al.), redaktorka svazku ČORNEJOVÁ, Ivana, Praha 1996, s. 115.

nesena z univerzity na pražskou polytechniku.⁴¹ Výuka se neustále zdokonalovala, významně pak zásluhou Zürchauerova nástupce Emanuela Petra hraběte Michny (1772–?). Podstatnou část nákladů katedry hradila VHS, sama ovšem finančně závislá na státních subvencích. Se zavedením poplatků za imatrikulace (profesní zkoušky) vrchnostenských úředníků získala VHS menší stálé finanční příjmy, k nimž se družily výnosy z publikační činnosti jejich řádných a dopisujících členů. Ti do značné míry po anglickém vzoru zpracovávali pravidelné zprávy z regionů, z nichž některé se dočkaly uveřejnění. Kromě toho byl od roku 1786 vydáván německo-jazyčný odborný almanach *Abhandlungen zur Beförderung der Landwirtschaft* (Pojednání o podpoře zemědělství), na nějž 1825 navázaly *Neue Schriften der K. K. patriotisch-ökonomischen Gesellschaft im Königreiche Böhmen* (Nové spisy c. k. Vlastenecko-hospodářské společnosti v Království českém) a ve třicátých letech 19. století ještě pak *Poučné listy* a *Belehrung- und Unterhaltungsblatt* (List poučný a zábavný). Propagace získala novou kvalitu roku 1848 zahájením vydávání *Hospodářských listů*. VHS na sebe vzala i významnou působnost zakladatelskou. Stála u zrodu Pomologického spolku (1820) či Ovčácké jednoty (1828). VHS začala budovat postupně pobočky v krajích a okresech. Jako stěžejní osvětová instituce padla za oběť politickým třenicím počátku 70. let 19. století (zrušena byla roku 1872). Na její půdě se od konce 60. let 19. století jednalo o instituci nové, na aktuální úkoly osvěty v zemědělství lépe vybavené, Zemědělské radě pro Království české. Srovnání VHS s nejstarší ekonomicky orientovanou společností – Společností dublinskou – nabízí ve svém příspěvku Tomáš Konečný.⁴²

Počínem zásadního významu v oblasti osvěty bylo od roku 1795/6 v Čechách vydávání hospodářských kalendářů, a to ve čtyřech řadách a v obou zemských jazycích. Kalendáře tvořily obdobně jako v západní Evropě jeden z klíčových informačních kanálů.⁴³ Vedle kratochvilných příběhů, praktických sdělení o konání trhů, výstav či vývoji cen zemědělských produktů nabízely nenásilnou a srozumitelnou formou poučení o technologiích zemědělské výroby či lidovými úslovími „prošpikovaný“, a tudíž dobře zapamatovatelný harmonogram zemědělských prací. Prodej kalendářů pokrýval většinu území Čech. Jejich náklad od roku 1820 dosáhl na svou dobu neuvěřitelného čísla 160 000 výtisků.⁴⁴ Kromě kalendářů vycházely i drobné spisky, jež měly rolníkům zprostředkovávat znalosti odborníků. Např. Antonín Jaroslav Puchmajer (1764–1820), známý český básník, přeložil do češtiny spis pokrokového hospodáře Josefa Františka Puteaniho (1749–1836), jenž byl roku 1817 publikován pod názvem *Krátké poučení o hospodářství polním pro obecný lid*. Výjimečnou osobností, osvětským reformátorem a průkopníkem agrární modernizace v Uhrách, jenž zprostředkoval poznání

⁴¹ LOMIČ, Václav – HORSKÁ, Pavla, Dějiny českého vysokého učení technického, 1. díl, sv. 1, Praha 1973, s. 218.

⁴² KONEČNÝ, Tomáš, Osvícenství a zemědělská osvěta: Dublinská společnost a její pražský protějšek.

⁴³ Srov. ŠTOLLEOVÁ, Barbora, Obraz sedláka v českém venkovském a selském kalendáři na přelomu 19. a 20. století, in: KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948. Diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu, Praha 2014, s. 284–314 (zde i další literatura).

⁴⁴ ŠMELHAUS, Vratislav, Zemědělská periodika 1. poloviny 19. století a venkovský lid, in: Etnografie národního obrození 5, Praha 1978, s. 139–40; BĚDNAŘÍK, K. – HAVELKOVÁ, V. (edd.), Časopisy a kalendáře, c. d., s. 3–5.

z vyspělejšího prostředí západu, byl Samuel Tešedík.⁴⁵ Působení této literatury, jak upozorňuje slovný znalec agrárních dějin František Kutnar, ovšem nelze přeceňovat, a to zejména před polovinou 19. století. Zájem o lepší hospodaření, zlepšování zemědělského nářadí a zavádění nových metod spolu s kapitalistickým způsobem produkce pronikaly do poddanských usedlostí jen zvolna.⁴⁶

Svébytným prostředkem přenosu znalostí se staly cesty v zemědělství znalých a novým myšlenkám a postupům otevřených osobností na evropský západ, do Německa a nezdávajíc i dále, takřkajíc k původním pramenům, tj. do Dánska, Anglie apod. Takové cesty podnikal významný agrární národohospodář František Horský (1801–1877),⁴⁷ v Německu (na vysoké škole v Hohenheimu) studoval a zahraničí navštěvoval i známý zemědělský odborník Antonín Emanuel Komers (1814–1893).⁴⁸ Je ovšem třeba říci, že problematika účelového cestování za poznáním do zahraničí u nás dosud představuje pole neorané. Cesty za poznáním byly institucionálně iniciovány a podporovány ještě na konci 19. století, jak o tom symptomaticky svědčí zpráva tajemníka Německého odboru Zemědělské rady pro Království české C. M. Hergela (1861–1941).⁴⁹

Doba předbřeznová v českých zemích již nabízí pro výzkum zemědělství cenné prameny statistické povahy. Ty ukazují, že osvěta postupuje zvolna a struktura produkce se směrem k agrárnímu převratu vyjadřujícím změnu stravování přibližuje jen po krůčcích. Před rokem 1848 největší plochy obdělávané půdy v úrodných oblastech zaujímal žito (33 %), po něm následoval oves (27 %), třetím v pořadí byl ječmen (16 %), teprve 12 % měla čtvrtá pšenice. Výsevy řepy a zelí představovaly 6 %, luštěnin 4 % a až zbytek připadal na brambory.⁵⁰ To znamená, že výše popsané kanály transferu modernizace měly jen omezenou a pomalou účinnost. Jejím limitem totiž bylo něco, co literatura nebere většinou v úvahu a na co právem poukazuje Jiří Štaif, a sice mentální připravenost, či spíše nepřipravenost venkovana na modernizaci.⁵¹ Znalost písma sama o sobě ještě neznamenalala schopnost a ochotu venkovana nabízená poučení přejímat jako užitečná. A ještě na jednu věc je třeba upozornit. Změna hospodaření na selském statku či rolnické usedlosti nebyla spojena jen se zlepšením výroby jako takové a úsporou práce, nýbrž také s nezbytností vést hospodářskou evidenci, jež měla smysl jen při pravidelném zanašování údajů do hospodářských knih. Ne každý však byl schopen pravidelnou bilanci příjmů a výdajů vést. Tento problém, do značné míry mentál-

⁴⁵ Jeho význam pro monotematické číslo Pramenů a studií zhodnotila Marta Dobrotková. Marta DOBROTKOVÁ, Samuel Tešedík a jeho význam pro rozvoj poľnohospodárstva a osvety.

⁴⁶ KUTNAR, František, Přehled dějin Československa v epoše kapitalismu IV. Doba národního obrození 1740–1848, Praha 1963, s. 197.

⁴⁷ KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Z vrchnostenského úředníka podnikatelem. Agrární komplex Františka Horského – příklad rodinného podnikání šedesátých a sedmdesátých let 19. století, in: HLAVÁČKA, Milan – BEK, Pavel, a kol., Rodinné podnikání v moderní době, Praha 2018, s. 119–140.

⁴⁸ PŠENÍČKOVÁ, Jana, Působení A. E. Komerse jako ředitele ústřední správy thunovských velkostatků, Sborník k dějinám 19. a 20. století, 2, 1974, s. 179–194; TÁŽ, Antonín Emanuel Komers u děčínských Thunů, in: JUNĚCOVÁ, Jiřina – ROHÁČOVÁ, Olga – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Rekviem zemědělsko-lesnické archiváře a agrární historičce. In memoriam PhDr. Jany Pšeničkové, Praha 2010, s. 39–59.

⁴⁹ HERGEL, Carl Maria, Bericht über die Studienreise nach Süddeutschland 1893, rukopis je uložen pod signaturou ČB 210 v Knihovně Antonína Švehly v Praze.

⁵⁰ ŠTAIF, Jiří, Obezřetná elita: česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851, Praha 2005, s. 23–24.

⁵¹ Tamtéž, s. 26–39.

ního charakteru, se řešil neobyčejně pomalu. Není náhodou, že nebyl plně dořešen ani po sto letech. Součástí boje s nedostatečnou znalostí efektivitu vlastní práce se stalo založení Účetnicko-správového ústavu v Praze před I. světovou válkou.⁵² Změnu mentality významně dokumentuje také vztah k penězům, které zprvu byly nazírány jako prostředek směny, a cílem přebytků bylo uložení peněz do materiálních hodnot, zejména půdy a domu. Peníze se jen zvolna mění v očích sedláka/rolníka v kapitál, rezervy pro případ nouze, respektive, a to především, v investiční kapitál, který je třeba za účelem pozdějšího využití kumulovat. Součástí modernizace ve střední Evropě 19. století je tedy mentální změna tradičního venkovského producenta, jenž se primárně snaží uživit rodinu a splatit závazky (daně a dávky), v podnikatele cílevědomě pracujícího pro zisk.⁵³ Při ekonomické, sociální a kulturní emancipaci sedláků/rolníků měli důležitou osvětově modernizační roli „probudili“ jednotlivci s nezbytnou dávkou štěstí, kteří se stávali svými úspěchy příkladem pro okolí (v Čechách např. sedlák Jan Antonín Prokúpek z Kutlířů, 1832–1915).⁵⁴

Všeobecný spolkový zákon z roku 1867 (134/1867 ř. z.) vytvořil příhodné právní předpoklady pro dobrovolné „shromažďování“ a „sdružování“ obyvatelstva, a otevíral tak prostor pro rozvoj spolkového života. Spolky druhé poloviny 19. století představovaly v životě měst i venkova novou kvalitu angažovanosti ve veřejném prostoru. Sdružovaly své členy na podkladě společných zájmů, ať již zvelebení obce, zájmů politických, hospodářských, kulturních či tělovýchovných. Od nich vedla přímá cesta k formování politických stran. Staly se polem aktivit občanské společnosti. Specifickým zájmovým společenstvím – na venkově dominujícím – byly spolky zemědělské.⁵⁵

Aktivity a zaměření spolků byly různorodé, některé se orientovaly na hospodářskou spolupráci a stávaly se podnikatelskými subjekty. Jiné na sebe braly podobu lobbistických organizací sloužících jako spojnice k reprezentaci specifických zemědělských zájmů, obvykle oborově diferencovaných (ovocnářství, dobytkařství, včelařství, mlékařství, rybářství apod.). K lobbismu se však většinou pojily i aktivity další, jako výstavnictví, plemenářství, šlechtitelství a v neposlední řadě osvěta. Osvětu spolky šířily svými výstavami, pořádáním přednášek, šířením jednorázových účelových tiskovin. V poslední čtvrtině 19. století již fakticky nebylo významnější obce, jež by se nemohla pochlubit strukturovaným několikavrstevným, vzájemně se překrývajícím spolkovým životem.

Agrární spolky záhy předávaly nejen informace, ale i zprostředkovávaly nákup osiv či hnojiv a odbyt plodin, přičemž nezřídka narážely na další zájmové organizace, ať již formální či neformální, rozličné kartely a syndikáty, s nimiž vstupovaly do konfliktů

⁵² Účetnicko-správového ústav byl založen u Českého odboru Zemědělské rady pro Království české v roce 1913 za vedení Vladislava Brdlika; HONCOVÁ, Jaroslava, Zemědělský ústav účetnicko-správového, Vědecké práce Národního zemědělského muzea 29, Praha 1992, s. 265–285.

⁵³ ŠTAIF, J., Obezřetná elita, c. d., s. 83–88.

⁵⁴ NOŽIČKA, Josef, Jan Antonín Prokúpek, apoštol hospodářského pokroku a národní svornosti, Praha 1939.

⁵⁵ DINKLAGE, Karl, Die Landwirtschaftliche Entwicklung, in: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band 1, Die wirtschaftliche Entwicklung, s. 451–461; BRUCKMÜLLER, Ernst, Landwirtschaftliche Organisationen und gesellschaftliche Modernisierung. Vereine, Genossenschaften und politische Mobilisierung der Landwirtschaft Österreichs vom Vormärz bis 1914, Salzburg 1977.

a vyjednávání. Velmi markantní je tento zápas u pěstitelů průmyslově zpracovávaných technických plodin, brambor, chmele a zejména cukrové řepy. Není divu, že postupně vznikaly i nové typy spolků a institucí, které ony drobné, místně a regionálně zakotvené, propojovaly. Jejich průraznost a efektivita narůstala. Spolky tvořily koncem 19. století elementární tkanivo toku agrární osvěty. Originální příspěvek, jehož osu tvoří spolkový život zaměřený k tématu zatím nezkoumanému, tj. osvětě venkovských žen v jejich rodinných rolích, ale i rolích významného článku venkovského hospodářství, přináší Jana Burešová.⁵⁶

Mluví-li se o osvětě na úrovni středních a malých hospodářství, resp. venkovských živností, obvykle se zapomíná na další neobyčejně důležitý kanál informací, iniciativ, jímž byla ekonomická svépomoc venkovského družstevního hnutí. Zpravidla se opeře velkým spektrem aktivit primárně orientovaných na využití úspor cestou investic do středních a drobných projektů typu meliorací, elektrifikace apod. Družstevnictví se soustředí i na nákup a využívání strojového parku u středních a malých rolníků – formování strojních družstev. V českých zemích, zejména v nacionálně českém prostředí, se družstevnictví stalo vlivným hnutím, které si vetklo do souboru svých úkolů i šíření moderních znalostí, způsobů výroby, technicko-technologických inovací, které nechtělo jen propagovat, ale také zavádět do praxe.⁵⁷ Družstevnictví záhy formuje široké oborové, a dokonce i nacionálně členěné svazy. Ty vydávají stejně jako spolky a vědecko-osvětové instituce početné tiskoviny. Koncem 19. století tak proudí k rolníkovi, ať se nacházel v českých zemích kdekoliv, množství propagačních i osvětových informací a bylo jen na něm, do jako míry na ně byl ochoten vynaložit prostředky, do jaké míry měl odvahu měnit staré, zaběhnuté pracovní postupy. Informace v závěru 19. století již není informací a doporučením „padlým shora“ za státní nebo zemské peníze, ale představuje know-how, které má svou tržní hodnotu, a je třeba jej platit, minimálně nákupem tiskovin. Druhým krokem je pak cílená inovativní investice.

Roku 1873 byla v Čechách vládním oktrojem založena Zemědělská rada pro Království české jako specializovaný orgán poradní, ale také osvětový.⁵⁸ Sloužila rovněž jako nástroj distribuce státních a zemských subvencí do zemědělství, byla jistou nástupkyní VHS. K rozvíjení svých osvětově propagačních aktivit využívala institucí inspektorů, konzultentů, regionálních zpravodajů a kočovných učitelů. Zemědělská rada, ač zmítána nacionálními spory, jež vyústily v její rozdělení na český a německý odbor, byla neobyčejně významnou institucí sdružující vedle jednotlivých zemědělců, statkářů, množství zemědělských spolků. Sloužila jim jako lobbistický orgán, který byl brán vážně nejen vídeňskými ministerstvy, ale i českým zemským sněmem a zemským výborem. K pozoruhodným aktivitám zemědělské rady patřilo subvencování tzv. vzorových hospodářství budovaných v regionech, která mohli navštívit hospodáři z okolí

⁵⁶ V tomto svazku srov. BUREŠOVÁ, Jana, Ženská osvěta na venkově v českých zemích v první polovině 20. století.

⁵⁷ LORENZ, Torsten, Družstevnictví střední a východní Evropy v procesu utváření národních společností 1850–1940, *Moderní dějiny* 21, 2013, s. 1–18.

⁵⁸ GÖRNER, Josef, Česká zemědělská rada, *Sborník archivních prací* VII, 1957, s. 186–212; ŠOUŠA, Jiří, K vývoji českého zemědělství na rozhraní 19. a 20. století (Česká zemědělská rada 1891–1914), Praha 1986; FABINI, Pavel – KLEČACKÝ, Martin – ZOUZAL, Tomáš, *Zemědělská rada pro Království české 1873–1918*, Praha 2015.

a přesvědčit se na vlastní oči o výhodnosti a efektivnosti hlubší orby, obstarávání nových druhů osiv, propagace používání umělých hnojiv, zlepšení chovů nákupem kvalitních hospodářských zvířat, zavádění nové techniky, nejčastěji zahraničního původu. Množství diskusí, které se odehrály na půdě rady, vkročilo na stránky jejího tisku, ať již to byly česky a německy vycházející zprávy o činnosti či *Zemědělské listy / Landwirtschaftliche Mittheilungen*, přičemž instituce vydávala i řadu poučných tiskovin. Zásadní posun oproti vlastenecko-hospodářským společnostem spočíval u zemědělských rad v tom, že díky svému napojení na spolky otevíraly možnosti systematického osvětového působení na elementární vrstvu prvovýrobců, tj. rolnictvo.

Koncem 19. století se nejběžnějším kanálem osvěty zemědělského venkova stal specializovaný agrární tisk. Ten sice na prvních stránkách vyjadřoval ideologické postuláty na přelomu 19. a 20. století se rodících agrárních stran (českých i německých), ale vnitřní stránky listů sloužily jako fórum zemědělských spolků, družstev i podniků agrokomplexu a zcela samozřejmě se věnovaly agrární osvětě, modernizaci. Informace byly doplňovány komerční nabídkou. V českém prostředí šlo především o ústřední list agrární strany *Venkov*, v prostředí německém o *Der deutsche Landwirt* (Německý rolník) a *Deutsches Agrarblatt* (Německý agrární list). Významnou roli v osvětě venkova hrály i osobnosti české žurnalistiky píšící lehkým perem, a především pak literáti zaměřeni svou tvorbou na venkov. V 19. století ještě splýval edukativní charakter beletrie s úkoly nacionálními, tedy úkoly sledujícími nacionální soupeření (nacionální emancipaci). V období první Československé republiky klíčí v českém prostředí pozoruhodné símě literárního směru označovaného jako ruralismus. Ruralisté a další literáti spojení s českou agrární stranou se převážně soustředili na politické uvědomování venkova a jeho nezastupitelné role v životě občanské společnosti. Připomeňme Jana Vrbu (1889–1961), Jaroslava Marchu (1880–1961) a ruralisty Josefa Knapa (1900–1973), Václava Renče (1911–1976) a Františka Křelínu (1903–1976), jehož význam ve svém příspěvku zdůraznila Renata Ferklová.⁵⁹

Nedoceneným zdrojem informací, o jehož využitelnosti z hlediska agrární osvěty víme jen málo, ale je třeba jej brát jako plauzibilní, je síť knihoven městských, spolkových (čtenářských spolků) a školních. K jejich roli by bylo třeba provést systémový výzkum a zaměřit se na to, do jaké míry obsahovaly naučnou literaturu a do jaké míry byla tato literatura půjčována, a tudíž čtena.

Význam jako komponenta modernizace a praktické každodenní osvěty plnila „osvěta trhem“. Máme na mysli rezonanci mezinárodních agrárních trhů v monarchii a roli zemědělských inovací, které se na nich promítaly.

Od 90. let 19. století významně vstupuje do osvětového paradigmatu výstavnictví. Mnoho pro propagaci venkova, agrárního komplexu a jejich pozdvižení učinila Všeobecná jubilejní výstava v Praze,⁶⁰ která odstartovala éru dalších velkých výstavních podniků. Vznik první Československé republiky představuje v efektivnosti a rozpracování agrární osvěty novou kvalitou. Exkluzivní politická pozice agrární strany v politickém systému nalezla svůj výraz i v peněžních tocích směřujících do zemědělství

⁵⁹ Viz studii Renaty FERKLOVÉ, *Zemědělská osvěta v publicistice spisovatele Františka Křeliny v tomto monotematickém čísle.*

⁶⁰ Srov. HLAVÁČKA, Milan, *Jubilejní výstava 1891*, Praha 1991.

a jeho organizací. Na prvním místě se jedná o zmnožení vědeckých zemědělských institucí. Jen výzkumných ústavů a stanic působilo koncem třicátých let v Československu celkově 111, z toho 75 v režii státu.⁶¹ Své aktivity rozšířilo muzejnictví, jež se snažilo propagovat nejnovější výdobytky vědy a hospodářské praxe. V roce 1918 bylo za angažmá špiček agrární strany zřízeno Československé zemědělské muzeum – ústav pro studium a povznesení venkova, které záhy vydává množství publikací.⁶²

Roku 1919 se rodí Státní archiv zemědělský,⁶³ jenž soustředil archivy a registratury státních statků a postupně přebíral i archivy a registratury soukromých velkostatků. Zemědělský archiv záhy rozvinul aktivní vědeckou a publikační činnost. Dalším významným založením je Československá akademie zemědělská (dále jen ČAZ) vzniklá roku 1924 jako výzkumně osvětový ústav, který rozpracovával zemědělství jak z hlediska techniky a technologií, ekonomiky, tak i jeho sociálního obsahu. Pořádala ankety, diskuse, veřejné pracovní schůze, extenze a přednášky. Výsledky práce s ní spojených vědců publikovala v revui Sborník ČAZ, drobnější pojednání a informace v bulletinu Věstník ČAZ. Stala se oknem české agrární vědy do světa. Roku 1926 při ní byla zřízena specializovaná Ústřední zemědělská knihovna (dnes transformovaná v Knihovnu Antonína Švehly) a roku 1937 Švehlův malozemědělský ústav⁶⁴. Pod Československou akademií zemědělskou náležela i Zemědělská ústředna filmů a diapositivů, jež v roce 1936 měla 308 filmů s českými titulky, 148 filmů s německými titulky a 391 českých diapositivových přednášek.⁶⁵ Do této kategorie náležely i reklamní spoty věnované používání umělých hnojiv, šlechtěných osiv aj.

Racionalizaci zemědělské práce přispívala roku 1920 založená Masarykova akademie práce, jež pro zemědělství ustavila zvláštní odbor.⁶⁶ Ten vypisoval odměny, a dokonce v Uhřetěvsi zřídil Ústav pro zhuspořádání zemědělské práce. S rozšiřováním rozhlasu a rozhlasového vysílání byl roku 1925 založen Zemědělský rozhlas, který v lednu 1926 zahájil pravidelné vysílání. Soustředil se na hospodářské zprávy, meteorologické předpovědi, burzovní a tržní hlídky, ale i přednášky, interview aj.⁶⁷

⁶¹ JANÁK, Jan, Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu. II. Období první a druhé republiky a okupace (1918–1945), Praha 1971, s. 110.

⁶² KUBAČÁK, Antonín, Vývoj zemědělského muzea v Praze v letech 1891–1989, Vědecké práce Národního zemědělského muzea 30, Praha 1993, s. 39–71; STEINOVÁ, Šárka, Osudový příběh Československého zemědělského muzea (1891)1918–1952, Praha 2013; KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J. – ŠIMČÍK, A., a kol., 100 let Národního zemědělského muzea, c. d.

⁶³ JANOUSEK, Emanuel, Československý státní archiv zemědělský, in: O našich městech a patrimoniích, Praha 1934, s. 124–131; TLAPÁK, Josef, Zemědělské archivnictví, Sborník archivních prací 48, 1998, č. 2, „Ze vzpomínek našich archivářů“, s. 345–354; TÝŽ, Zemědělsko-lesnické archivnictví 1919–1955, in: PŠENÍČKOVÁ, Jana – ROHÁČOVÁ, Olga – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Pocta nestoru české agrární historiografie: k jubileu PhDr. Josefa Tlapáka, CSc., Praha 2003, s. 27–37.

⁶⁴ Ke Švehlovu malozemědělskému ústavu je k dispozici drobný archivní fond uchovávaný v Národním archivu v Praze.

⁶⁵ REICH, Edvard – VLÁČIL, Bohuš, Československá akademie zemědělská v roce 1936, Věstník Československé akademie zemědělské, roč. 13, 1937, s. 174–175.

⁶⁶ LEVORA, Josef, Masarykova akademie práce (1920–1952). Její vznik a význam pro dějiny techniky, Acta polytechnica ČVUT, řada 6, 1977/2, s. 5–27.

⁶⁷ O způsobu práce této instituce srov. článek redaktora Zemědělského rozhlasu v Praze Ing. Dr. B. Horáka. HORÁK, Bohuslav, Zemědělský rozhlas jako pomocník zemědělského tisku ve slovanských státech; in: Československá akademie zemědělská v roce 1936, Věstník Československé akademie zemědělské, roč. 13, 1937, s. 520–522. Dále srov. Zemědělský rozhlas, in: Průvodce po archivních fondech a sbírkách Státního ústředního archivu v Praze. Díl. II, svazek 3, Praha 1990, s. 142.

V letech 1923 a 1924 byl v Praze vybudován dodnes fungující Dům zemědělské osvěty. Jak název napovídá, byl určen osvětové a vědecké práci zemědělské. Jeho součástí bylo i Zemědělské nakladatelství. Tím se dostáváme k publikování odborné zemědělské literatury. Ta je v období meziválečném zaměřena převážně na malozemědělce. Široké spektrum osvětové zemědělské literatury vydávají vysoké školy, odborné školy, spolky, výzkumné ústavy, Ústřední jednota hospodářských družstev atd. Jazykově českých zemědělských časopisů vycházelo v roce 1920 75 a v roce 1938 již 125. K tomu je možné ještě přičíst časopisy slovenské (21), německé (47), maďarské (5), rusínské (4) a polské (1).⁶⁸

Stát na sebe nově vzal i zemědělské poradenství. Řídilo je ministerstvo zemědělství. V roce 1934 byl zřízen při ministerstvu zemědělství jako součást opatření proti dopadům světové hospodářské krize Říšský poradní sbor zemědělský složený ze zástupců odborných zemědělských organizací, centrálních úřadů i vynikajících odborníků.⁶⁹ Dále byly při zemědělských radách jednotlivých zemí budovány zemské poradní sbory zemědělské. Celkem fungovalo v roce 1935 v Československu 880 zemědělských poraden.⁷⁰

Zemědělská osvěta probíhala i méně nápadnými cestami, jež nově a přitom samozřejmě vstupovaly do každodenního života venkova. Jako příklad může sloužit komunikace architektů a stavitelů se zadavateli výstavby zemědělských usedlostí (obytných domů i hospodářských staveb). Technická inteligence vnášela na venkov nové materiály, postupy práce ovlivněné poznatky vědy, stejně jako estetické vzorce. V tomto smyslu považujeme za inspirativní článek Kateřiny Sedlické a Dany Motýčkové.⁷¹ Do sféry každodennosti patří formální i neformální působení zemědělských odborníků a znalců, jež mělo širokospektrální platnost, mohlo se odvíjet v sousedském styku na vesnici radami a poradami poskytovanými při nejrůznějších příležitostech, nezřídka i cestou letáků, tisku denního i odborného, komunikací uvnitř zájmových spolků, jak je to možné demonstrovat na příkladech zemědělských „buditelů“ 19. století typu Františka Horského, Antonína Emanuela Komerse či v našem souboru studií zastoupeného Františka Diebla.⁷² K nim by bylo možné přiřadit i slovenského propagátora zemědělské osvěty Daniela Gabriela Licharda.⁷³ Nověji pak v první polovině dvacátého století jde o činnost mnoha známých i méně známých osobností zemědělského školství, nezřídka regionálního významu. Takovou je i ve studii Lukáše Kopeckého představený učitel Vyšší hospodářské školy v Klatovech František Švec, jenž přispíval do odborného tisku, ale i do Ná-

⁶⁸ REICH, Edvard, *Prameny a základy zemědělského pokroku*, s. 239.

⁶⁹ Úspěch plánování v zemědělství: činnost Říšského poradního sboru zemědělského v letech 1934–37, s předmluvou Josefa Zadina, sestavil Václav Vojtěch ŠKODA, *Časové spisky ministerstva zemědělství* sv. 90, Praha 1938.

⁷⁰ *Dvacet let československého zemědělství: 1918–1938. (K dvacátému výročí Československé republiky)*, Praha 1938, s. 229.

⁷¹ Srov. níže SEDLICKÁ, Kateřina – MOTYČKOVÁ, Dana, *Vliv architektů a etnografů na osvětu ve vesnickém stavitelství v první polovině 20. století*.

⁷² Viz studii SMUTNÝ, Bohumír, František Diebl, nejen druhý profesor zemědělských nauk na filozofickém učilišti v Brně v tomto svazku.

⁷³ Studie Zuzany LOPATKOVÉ, *Poľnohospodárska osveta na Slovensku v 19. storočí v uvedeném svazku*.

rodních listů či Šumavana, angažoval se na okresní spolkové úrovni. Středoškolský profesor a vzdělanec kolem sebe šířil, jak bývalo zvykem, znalosti i mimo školu.⁷⁴

První republikou širokospektrální osvěta a propagace v zemědělství graduje, republika druhá prostředky na osvětu krátí. Druhá světová válka přechází od osvěty k nařízením. Zemědělská práce ztrácí rámec podnikatelské svobody a stává se obětí direktivního řízení. Již v přechodném období let 1945–1948 je zemědělství objektem systematicky prováděné propagandy zaměřené proti soukromému zemědělskému podnikání. Fragmentace půdní držby cestou druhé pozemkové reformy a revize první pozemkové reformy vyžadovala novou osvětu, zvláště za situace, kdy do nově osídlovaného českého pohraničí přicházeli lidé s malou zkušeností hospodaření v méně úrodných oblastech. Združstevňování zahájené roku 1949 pak modernizaci přesunulo na odborníky více školené, na agronomy, zootechniky a jiné. Osvěta zaměřená na soukromého rolníka ztratila svého klienta. Ideologicky redefinovaná osvěta byla zaměřena na zvyšování produkce a kvality výroby, avšak v kolektivistickém duchu (jednotná zemědělská družstva, státní statky). Vpravdě se jednalo o mobilizační výzvy k zabezpečení plánovaných úkolů.⁷⁵ Osvěta získala nové – „v ideologické práci“ komunistického režimu obvyklé – prostředky, jakými byly nástěnné noviny, výměna zkušeností formou besed, zájezdů, přednášek školených propagandistů, distribuce regionálního tisku soustřeďující se na „závazkové hnutí pracujících“ či „údernické“ výkony.

Mohlo by se zdát, že v čase, kdy využívání zemědělské techniky přestalo být něčím výjimečným, kdy zemědělské školství je již rozvinuto a do domácností vstoupilo víceméně pravidelné čtení novin, časopisů, již venkované nejsou svým životním stylem a výkonem profese těsně vázáni k místu, kde se narodili, a hospodaří a celkem běžně cestují v rámci regionu, ale i v rámci zemí, ba i do zemí sousedních, chodívají na zkušenou či za prací, osvětové kanály neškolského typu, jak se formovaly v závěru 18. a v průběhu 19. století, ztrácejí/ztratily smysl. Tak tomu ale není, časopis Obchodní svět komentoval roku 1903 situaci slovy, že na českém venkově vládne jakási domýšlivost o vlastní neomylnosti a zemědělec svůj rozum a svůj statek izoluje „čínskou zdí a proti všem novotám na svém statku chová se odmítavě“. Modernizační neochotu označuje za „nešvar dědičný a nakažlivý skrze bacila, jehož posud nikdo blíže nerozpoznal“.⁷⁶ Časopis naráží na konzervativní mentalitu českého venkova schopného jen zvolna akceptovat technicko-technologickou a kulturní modernitu, třebaže je jí stále těsněji obkloповán a s ní soustavně konfrontován. Obchodní svět spatřuje překonávání mentálních bariér a zrychlení přeměny venkova a zemědělství v dalším rozvíjení osvěty. Zemědělec má podle něj pilně navštěvovat schůze hospodářských spolků, číst odborné knihy a časopisy a zejména navštěvovat jiná hospodářství, vyměňovat si zkušenosti se svými sousedy, známými, zkrátka osvěta měla být jedním z pilířů zlepšování života na venkově, agrární produkční schopnosti.

⁷⁴ Srov. studii Lukáše KOPECKÉHO, Vyšší hospodářská škola v Klatovech a její role v zemědělském vzdělávání s důrazem na osobnost dr. Františka Švece v tomto svazku Pramenů a studií.

⁷⁵ Osvěta pomáhá zemědělství. Několik zkušeností z vesnice. Praha 1959. Publikace je příručkou propagandisty k plnění úkolů v zemědělství ve třetím pětiletém plánu.

⁷⁶ Několik slov našim zemědělcům, Obchodní svět. Odborný list českého průmyslu, obchodu a zemědělství, roč. II, č. 24, 30. 11. 1903.

Dobová literatura a dosavadní historiografie vypovídají o cestách transferu informací, o jejich charakteru a podstatě, nikoliv ovšem o tom na první pohled nejpodstatnějším – jejich efektivitě. Můžeme ji měřit jen v globálních statistických číslech výkonu jednotlivých zemědělských odvětví a zemědělství jako celku v dlouhodobém časovém průhledu. Přitom je zřejmé, že osvěta je důležitá, ale nemůže stát sama o sobě. V modernizaci zemědělství hrají stejně významnou, ne-li často významnější roli i činitelé další, v českých zemích, ale též v Německu na úrovni drobného a středního podnikání především charakter trhu s půdou, zadlužení a nedostatek kapitálu, rozvoj zemědělského pojištění aj. Zkoumání osvěty je přesto neobyčejně důležité, cenné, přispívá k porozumění směru vývoje venkova v podstatě ve všech jeho aspektech.

Předkládaný monotematický soubor studií věnovaný agrární osvětě, problematice neobyčejného kulturně politického, ekonomického a univerzálně modernizačního obsahu, nejen připomíná její význam, ale ukazuje i na skutečnost, jak málo je na daném poli zatím uděláno. Vyjadřuje potřebu systematického dlouhodobého základního výzkumu.

Prameny a literatura

- ABEL, Wilhem, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Stuttgart: Verlag Eugen Ulmer 1995.
- Albrecht-Daniel Thaer: *Ein Leben für die Landwirtschaft*, FRIELINGHAUS, Martin – DALCHOW, Claus (Hgg.), Frankfurt/M.: DLG-Verlag 2006.
- BECKMANN, Johann, *Grundätze der deutschen Landwirtschaft*, Göttingen – Gotha: Johann Christian Diederich 1769.
- BEDNAŘÍK, Karel – HAVELKOVÁ, Věra (edd.), *Časopisy a kalendáře vydávané Vlastenecko-hospodářskou společností v Praze (kromě časopisu Centralblatt der Land- und Forstwirtschaft in Böhmen)*, Bibliografie 1796–1872, *Prameny a studie* 17, Praha 1977.
- BRUCKMÜLLER, Ernst, *Landwirtschaftliche Organisationen und gesellschaftliche Modernisierung. Vereine, Genossenschaften und politische Mobilisierung der Landwirtschaft Österreichs vom Vormärz bis 1914*, Salzburg: W. Neugebauer 1977.
- ČERNOHORSKÝ, Zdeněk, *Dějiny zemědělského školství v Československu*, Praha: SPN 1980.
- Dějiny Univerzity Karlovy II, 1622–1802*, BERÁNEK, Karel (et al.), redaktorka svazku ČORNEJOVÁ, Ivana, Praha: Univerzita Karlova 1996.
- DINKLAGE, Karl, *Die Landwirtschaftliche Entwicklung*, in: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band 1, *Die wirtschaftliche Entwicklung*, BRUSATI, Alois (Hrg.), Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften 1973, s. 403–461.
- Dvacet let československého zemědělství: 1918–1938*. (K dvacátému výročí Československé republiky), Praha 1938.
- FABINI, Pavel – KLEČACKÝ, Martin – ZOUZAL, Tomáš, *Zemědělská rada pro Království české 1873–1918*, Praha: Ministerstvo zemědělství 2015.
- FARSKÝ, František, *Přispěvky k dějinám hospodářského školství*, Praha: Ministerstvo zemědělství 1920.
- FRANZ, Günther, *Deutsche Agrargeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Stuttgart: Klett 1962.
- GÖRNER, Josef, *Česká zemědělská rada, Sborník archivních prací VII*, 1957, s. 186–212.
- HANZAL, Josef, *Studium zemědělství na pražské univerzitě*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, Praha: Univerzita Karlova, roč. 4, 1963, s. 139–160.

- HERGEL, Carl Maria, Bericht über die Studienreise nach Süddeutschland 1893, rukopis uložen pod signaturou ČB 210 v Knihovně Antonína Švehly v Praze.
- HLAVAČKA, Milan, Jubilejní výstava 1891, Praha: TECHKOM 1991.
- HONCOVÁ, Jaroslava, Zemědělský ústav účetnicko-správovedný, Vědecké práce Národního zemědělského muzea 29, Praha 1992, s. 265–285.
- HORÁK, Bohuslav, Zemědělský rozhlas jako pomocník zemědělského tisku ve slovanských státech; in: Československá akademie zemědělská v roce 1936, Věstník Československé akademie zemědělské, roč. 13, 1937, s. 520–522.
- JANÁK, Jan, Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu. II. Období první a druhé republiky a okupace (1918–1945), Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1971.
- JANOUSEK, Emanuel, Československý státní archiv zemědělský, in: O našich městech a patrimoniích, Praha 1934, s. 124–131.
- JONES, Peter M., Agricultural Enlightenment. Knowledge, Technology and Nature 1750–1840, Oxford: Oxford University Press 2016.
- KUBAČÁK, Antonín, Vývoj zemědělského muzea v Praze v letech 1891–1989, Vědecké práce Národního zemědělského muzea 30, Praha 1993, s. 39–71.
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Z vrchnostenského úředníka podnikatelem. Agrární komplex Františka Horského – příklad rodinného podnikání šedesátých a sedmdesátých let 19. století, in: HLAVAČKA, Milan – BEK, Pavel, a kol., Rodinné podnikání v moderní době, Praha: Historický ústav 2018, s. 119–140.
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří – ŠIMČÍK, Antonín, a kol., 100 let Národního zemědělského muzea, Praha: Národní zemědělské muzeum 2018.
- KUTNAR, František, Přehled dějin Československa v epoše kapitalismu IV. Doba národního obrození 1740–1848, Praha: SPN 1963.
- LEVORA, Josef, Masarykova akademie práce (1920–1952). Její vznik a význam pro dějiny techniky, Acta polytechnica ČVUT, řada 6, 1977/2, s. 5–27.
- LIEBIG, Justus von, Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agriculture und Physiologie, Braunschweig: Vieweg 1841.
- LOM, František, Vývoj vzdělání v zemědělství českých zemí, Praha: Vysoká škola zemědělská 1982.
- LOM, František, Vývoj zemědělství a zemědělského vzdělání v Čechách, Praha: Vysoká škola zemědělská 1958.
- LOMIČ, Václav – HORSKÁ, Pavla, Dějiny českého vysokého učení technického, 1. díl, sv. 1, Praha: České vysoké učení technické 1973.
- LORENZ, Torsten, Družstevnictví střední a východní Evropy v procesu utváření národních společností 1850–1940, Moderní dějiny 21, 2013, s. 1–18.
- MATULA, Antonín, Duševní život československého venkova, Praha: Masarykova akademie práce 1930.
- MATULA, Antonín, Lidová výchova v Československé republice, Praha: Státní nakladatelství 1928.
- MATULA, Antonín, Osvěta venkova: příspěvek k psychologii a pedagogice selského lidu, 2. rozšířené vydání, Praha: Ministerstvo zemědělství republiky Československé 1926.
- Několik slov našim zemědělcům, Obchodní svět. Odborný list českého průmyslu, obchodu a zemědělství, roč. II, č. 24, 30. 11. 1903.
- NOŽIČKA, Josef, Jan Antonín Prokůpek, apoštol hospodářského pokroku a národní svornosti, Praha: Novina 1939.
- Osvěta pomáhá zemědělství. Několik zkušeností z vesnice. Praha: Orbis 1959.
- PŠENÍČKOVÁ, Jana, Antonín Emanuel Komers u děčínských Thunů, in: JUNĚCOVÁ, Jiřina – ROHÁČOVÁ, Olga – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Rekviem zemědělsko-lesnické archiváře a agrární historičce. In memoriam PhDr. Jany Pšeničkové, Praha: Spolek zemědělského muzea ve spolupráci s Národním zemědělským muzeem 2010, s. 39–59.

- PŠENIČKOVÁ, Jana, Působení A. E. Komerse jako ředitele ústřední správy thunovských velkostatků, Sborník k dějinám 19. a 20. století, 2, 1974, s. 179–194.
- PUHLE, Hans-Jürgen, Agrarische Interessenpolitik und preußischer Konservatismus, Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschichte 1967.
- REICH, Edvard, Prameny a základy zemědělského pokroku v Československé republice, Praha: Nákladem ministerstva zemědělství Československé republiky 1930.
- REICH, Edvard, Základy organizace zemědělství Československé republiky, Praha: Nákladem ministerstva zemědělství 1934.
- REICH, Edvard – VLÁČIL, Bohuš, Československá akademie zemědělská v roce 1936, Věstník Československé akademie zemědělské, roč. 13, 1937, s. 174–175.
- ROSENER, Werner, Die Bauern in der europäischen Geschichte, München: Beck-Verlag 1993.
- SCHULZE, Eberhart, Deutsche Agrargeschichte. 7500 Jahre Landwirtschaft in Deutschland. Ein kurzer Abriss, 3. durchgesehene, verbesserte und ergänzte Auflage, Aachen: Shaker Verlag 2014.
- SEIDL, Alois, Deutsche Agrargeschichte, Bd. 5, 2. Ausgabe, Frankfurt/M.: DLG-Verlag 2013.
- Slovník spisovného jazyka českého. Za vedení Bohuslava Havránka zpracoval lexikografický kolektiv Ústavu pro jazyk český ČSAV, Praha: Academia 1971.
- SLAVÍK, Milan – VOTAVA, Jiří (edd.), Proměny edukační reality v zemědělských a příbuzných oborech v České republice, Praha: Česká zemědělská univerzita 2011.
- STEINOVÁ, Šárka, Osudový příběh Československého zemědělského muzea (1891)1918–1952, Praha: NZM 2013.
- ŠMELHAUS, Vratislav, Zemědělská periodika 1. poloviny 19. století a venkovský lid, in: Etnografie národního obrození 5, Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV 1978.
- ŠOUŠA, Jiří, K vývoji českého zemědělství na rozhraní 19. a 20. století (Česká zemědělská rada 1891–1914), Praha: Univerzita Karlova 1986.
- ŠTAIF, Jiří, Obezřetná elita: česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851, Praha: Dokořán 2005.
- ŠTOLLEOVÁ, Barbora, Obraz sedláka v českém venkovském a selském kalendáři na přelomu 19. a 20. století, in: KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948. Diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu, Praha: Dokořán – Ostravská univerzita 2014, s. 284–314.
- THAER, Albrecht Daniel, Einleitung zur Kenntniss der englischen Landwirtschaft und ihre neueren praktischen und theoretischen Fortschritte in Rücksicht auf Vervollkommenung deutscher Landwirtschaft [...] für denkende Landwirte und Kameralisten, 3 Bde., Hannover: Hahn 1798–1804.
- TLAPÁK, Josef, Zemědělské archivnictví, Sborník archivních prací 48, 1998, č. 2, „Ze vzpomínek našich archivářů“, s. 345–354.
- TLAPÁK, Josef, Zemědělsko-lesnické archivnictví 1919–1955, in: PŠENIČKOVÁ, Jana – ROHÁČOVÁ, Olga – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Pocta nestoru české agrární historiografie: k jubileu PhDr. Josefa Tlapáka, CSc., Praha: Spolek zemědělského muzea ve spolupráci s Národním zemědělským muzeem 2003, s. 27–37.
- Úspěch plánování v zemědělství: činnost Říšského poradního sboru zemědělského v letech 1934–37, s předmluvou Josefa Zadina, sest. Václav Vojtěch ŠKODA, Časové spisky ministerstva zemědělství sv. 90, Praha: Nákladem ministerstva zemědělství Československé republiky 1938.
- Velké dějiny země koruny české, sv. X., 1740–1792, Praha: Paseka 2001.
- Vliv vzdělání na zemědělskou výrobu, in: Dvacet let československého zemědělství 1918–1938, Praha: Ministerstvo zemědělství 1938.
- VOLF, Miloslav, Organizace a působení Vlasteneckohospodářské společnosti, Praha: Ústav vědecko-technických informací ČSAZV – Zemědělské muzeum 1961.

VOLF, Miloslav, Organizační vývoj Vlastenecko-hospodářské společnosti, Vědecké práce Československého zemědělského muzea 7, 1967.

VOLF, Miloslav, Významní členové a spolupracovníci Vlastenecko-hospodářské společnosti v království Českém (k 200. jubileu založení VHS), Prameny historie zemědělství a lesnictví 2, Praha 1957.

POĽNOHOSPODÁRSKA OSVETA V PREDOSVIETENSKOM OBDOBÍ

AGRICULTURAL EDUCATION AND PUBLIC INSTRUCTION IN PRE-ENLIGHTENMENT ERA

Viliam Čičaj

Abstrakt: Cieľom príspevku je sledovanie počiatkov poľnohospodárskej osvety v ranom novoveku, keď v dôsledku technických inovácií dochádza k radikálnej premene prostriedkov komunikácie. Erupcia nových tlačových médií začala významnou mierou formovať spoločenský a hospodársky život spoločnosti. Dobové poznatky o poľnohospodárstve prostredníctvom bohatej produkcie kníh a kalendárov boli registrované v meštianskom a vidieckom prostredí. V rámci tohto procesu sa vytvoril aj nový žáner hospodárskej literatúry, známy Hausväterliteratur, ktorý poskytoval návody, rady a odporúčania na zabezpečenie plynulého chodu, riadenia a efektivity hospodárstva rodiny a domácnosti.

Abstract: The objective of the article is to trace the beginning of agricultural education in Early Modern Era, at a time when technical innovations led to radical changes in the means of communication. Various new kinds of printed media started to make a significant impact on people's social and economic lives. Contemporary knowledge pertaining to agriculture was reflected in rich book production but also in various calendars, which had a far-reaching effect on both rural and bourgeois communities. As part of this process, we see the emergence of a new genre, the so-called *Hausväterliteratur*, which offered guidance, advice, and recommendations of measures that would contribute to a smooth operation, management, and economic effectivity of family and household.

Kľúčové slová: novovek; osвета; agrárna literatúra; komunikácia.

Keywords: Modern Era; education; public instruction; agrarian literature; communication.

*Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-16-0047 „Od denára k euru.“
Fenoménu peňazí v dejinách Slovenska od stredoveku po súčasnosť.*

„Již před zasednutím vělehlavné císařovny Marie Teresie na trůn mocnářů Rakouských počala se vzdělanost také v mocnářství Rakouském u větší míře šířiti. Slavná panovnice uznávala velikou důležitost rozmnožení materiálního blaha svých poddaných a za tou příčinou snažila se také v Čechách hospodářství zvelebiti.“¹

Cieľom príspevku je sledovanie počiatkov poľnohospodárskej osvety v ranom novoveku, keď v dôsledku technických inovácií dochádza k radikálnej premene prostriedkov komunikácie. Erupcia nových tlačových médií začala významnou mierou formovať spoločenský a hospodársky život spoločnosti. Dobové poznatky o poľnohospodárstve prostredníctvom bohatej produkcie kníh a kalendárov boli registrované v meštianskom a vidieckom prostredí. V rámci tohto procesu sa vytvoril aj nový žáner hospodárskej

¹ ŠPATNÝ, František, Stručný dějepis c. k. vlastenecko-hospodarské společnosti v Čechách, Praha 1863, s. 1.

literatúry, známy Hausväterliteratur, ktorý poskytoval návody, rady a odporúčania na zabezpečenie plynulého chodu, riadenia a efektivity hospodárstva rodiny a domácnosti.

Témou príspevku je problematika poľnohospodárskej osvety v predosvietenskom období. Na prvý pohľad termín osveta nepriamo evokuje termín osvietenstvo. Z toho dôvodu musíme na úvod uviesť niekoľko poznámok. Vo veľmi všeobecnej rovine osvety (nemecky Volksbildung, Volksaufklärung, maďarsky közművelődés, népművelés, francúzsky éducation populaire, taliansky isruzione pubblica, anglicky adults education) môžeme definovať ako výchovný systém, ktorého hlavným cieľom je výchova a vzdelávanie dospelých. Vo všeobecnosti je poslaním osvety pôsobiť na formovanie vedomia, postojov a konania jednotlivcov prostredníctvom sprístupnenia poznatkov vedy, techniky, kultúry a umenia.² Z uvedenej definície pre našu tému potom vyplýva, že osvetu chápeme v jej výchovno-vzdelávacej funkcii v oblasti výchovy dospelých a mala byť mať určité inštitucionálne alebo aspoň minimálne organizačné formy.

Pod predosvietenským obdobím rozumieme chronologický úsek, pre ktorý sa v historiografii zaužíval pojem raný novovek. Počiatky tohto obdobia siahajú už do polovice 15. storočia a jeho koniec je podľa viacerých autorov presne v roku 1700. Ak chceme sledovať fenomén poľnohospodárskej osvety v ranom novoveku, tak musíme v prvom rade riešiť otázky, či boli naplnené alebo splnené podmienky na existenciu tohto javu. Poľnohospodárstvo v období raného novoveku, napriek prudkému nárastu významu a vplyvu ostatných výrobných odvetví (remeselnej, tovarovej výroby, obchodu a podobne), zostávalo aj naďalej dominantným v rámci celej ekonomiky. Čo sa týka samotnej poľnohospodárskej vedy (skôr súhrnu vedomostí a poznatkov o poľnohospodárstve), v tomto čase možno hovoriť zhruba o jej prvotnom formovaní či systematizácii. Aj v tejto oblasti naďalej dominovali predovšetkým praktické poznatky a skúsenosti, hoci možno postupne sledovať aj určité pozvoľné vyčlenenie a špecifikáciu jednotlivých odborov: vinohradníctva, záhradníctva, ovocinárstva, rybárstva, poľovníctva, včelárstva a podobne. Zatiaľ sme sa nestretli v tomto čase napríklad s nejakým organickým a samostatným zaradením predmetu poľnohospodárskych vied a poznatkov do školského vyučovacieho procesu. Výnimkou v tomto smere bolo možno vyučovanie veterinárstva na niektorých formách škôl. Integrálnou súčasťou školského systému, predovšetkým stredného a univerzitného, bola antická agrárna literatúra. V štúdiu diel antických autorov z oblasti agrikultúry dominoval filologický a literárny aspekt. Stretli sme sa aj s jedným zaujímavým prípadom, ktorý mal asi viac literárny a sociálny než ekonomický a vlastný poľnohospodársky obsah. Nemecký básnik, historik a profesor na univerzite v Tübingene Nikodém Frischlin (1547–1590) chcel prednášať na univerzite Vergiliovu Georgicu (*Georgica Vergilij*) o roľníkoch a agrikultúre. 3. novembra 1578 mal prednášku o poľnohospodárstve. Vychválil v nej stav roľníkov a porovnal ho so šľachtou, pričom ostro kritizoval pomery a život junkerov. Prednášku plánoval vydať knižne, ale cenzúra mu v tom zabránila.³

Ďalej treba uviesť, že práve obdobie 16. storočia sa nazýva aj *obdobím spisomňovania* v dejinách komunikácie a považuje sa za prelomové. Mnohí bádatelia neváhajú

² Podrobnejšie KARAS, František, Metodická sústava osvety, Bratislava 1989.

³ MEMMIUS, Conrad, Iacobi Franci Relatio historica III. nundinarum: drey halbjährige Historien, so zuvor nie in Druck einzehlen außgangen ..., [Frankfurt a. M.] 1596, s. 112 a nasledujúce.

použiť aj termín revolúcia.⁴ Predovšetkým médiá sa stali neoddeliteľnou súčasťou komunikačných systémov a komunikačných priestorov. V období novoveku prešli médiá mnohými technickými inováciami a spôsobili štrukturálne premeny vo výmene a sprostredkovaní informácií. Prvky, ktoré ovplyvnili vývoj komunikačných médií v období novoveku, boli humanizmus a renesancia (15. storočie), raný kapitalizmus a merkantilizmus (15.–17. storočie), diferenciácia miest (15.–16. storočie), reformácia a protireformácia (od roku 1517), vojny (sedliacka vojna 1524–1525 a 30-ročná vojna), absolutizmus spojený s *kráľom Slnka* Ľudovítom XIV. (1638–1715) a napokon po siedme, nová *technika médií*, vynález kníhtlače (po roku 1450).⁵ Všetky formy komunikácie začali vďaka technickým inováciám významným spôsobom ovplyvňovať nielen politický, náboženský a sociálny, ale do určitej miery postupne aj hospodársky život spoločnosti.

Na základe našich doterajších poznatkov aj dobová publicistika sa problematike poľnohospodárstva venovala len okrajovo, predovšetkým v súvislosti s neúrodami a hladomorom, prírodnými katastrofami (povodne, zemetrasenia, klimatické pomery) a podobne. Zo správ z dobovej spisby sa dozvedáme napríklad o škodách v poľnohospodárstve len veľmi kusé informácie typu, že v lete roku 1598 rozvodnený Dunaj spôsobil veľké škody na pšenici a obilninách.⁶ E. W. Happel vo svojej kronike trestov a nešťastí opisuje katastrofálnu povodeň 29. mája 1613 v Durínsku vo Weimare, ktorá spôsobila škody na zámku a úrode. Uvádza v nej aj škody na kniežacom majeri pred mestom, kde v dôsledku záplavy zahynulo aj 20 koní, 35 kráv, z toho 25 dojnic, 12 teliat, 6 vykrmených volov, 15 kôz, 17 ošipaných a 120 husí. Uhynuté sliepky a kačice sa medzi škody nezapočítali.⁷ Na rozdiel od iných autorov sa pokúsil na niektorých miestach aj o určitú systemizáciu škôd v poľnohospodárstve, ktoré vznikli v dôsledku povodní. V 9. kapitole o povodni v severnom Franksu (Franken) roku 1634 škody na poľnohospodárskych zvieratách prezentuje už v tabuľkách podľa jednotlivých lokalít. Tabuľka obsahuje názvy lokalít, počet ľudských obetí, uhynutého dobytku, oviec a ošipaných a napokon počet zničených domov. Samozrejme, že tabuľkám nechýba ani neodmysliteľný sumár.⁸ V roku 1598 počas ťaženia proti Turkom sa zvýšila hladina Dunaja do takej miery, že sa vojsko z tábora na malom Žitnom ostrove pri Rábe nemohlo nikam pohnúť. Voda zaplavila mnoho luhov a spôsobila škody na poliach so zasiatymi obilninami.⁹ K neodmysliteľným správam s určitým poľnohospodárskym podtónom patrili aj dobové letáky a brožúry (Flugblatt, Flugschrift), ktoré prinášali dramatické opisy katastrofálnych škôd, ktoré napáchali v tom čase kobyľky na poľnohospodárskych kultúrach. Roku 1542 táto pliaga zasiahla územie od

⁴ WENZEL, Horst – SEIPEL, Wilfried – WUNBERG, Gotthart (Hg.), *Die Verschriftlichung der Welt: Bild, Text und Zahl in der Kultur des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Schriften des Kunsthistorischen Museums 5, Wien 2000.

⁵ FAULSTICH, Werner, *Medien zwischen Herrschaft und Revolte: die Medienkultur der frühen Neuzeit, (1400–1700)*, Göttingen 1998, s. 13.

⁶ ALTENBERGER, Johann, *Fewer- Wasser- und Wein-Spiegel / Das ist: Kurtze und ordentliche verzeichnüß der Feuerbrünsten und Wasserfluten*, Leipzig 1615, s. 92.

⁷ HAPPEL, Eberhard Werner, *Straff und Unglücks Chronick*, Hamburg [cca 1682], s. 78 a nasledujúce.

⁸ Tamtiež, s. 100 a nasledujúce.

⁹ MEMMIUS, Conrad, *Continvatio: Vngerischer vnd Siebenbürgischer Kriegshandel Außführliche Beschreibung*, Franckfurt am Mayn 1598, s. 49.

Carihradu cez Uhorsko až po Sliezske. Pri tejto príležitosti vyšli tlačou na viacerých miestach brožúry so správami o v novoveku nie nezvyčajnej prírodnej udalosti.¹⁰

Vynález kníhtlače vyvolal obrovský komunikačný boom, ktorý mal dosah aj na vývoj poznatkov o poľnohospodárstve. Humanistická orientácia na antiku mala za následok, že dochádza k vydávaniu a reedíciám diel antických autorov, medzi nimi aj klasikov poľnohospodárskej literatúry. Na konci 16. storočia dochádza k rozvoju nového literárneho žánru, tzv. *Hausväterliteratur*.¹¹ V tomto žánri dochádza k spojeniu antickej Aristotelovej *Oeconomiae* literatúry, ktorá v podstate spája poriadok domu, spolužitie a spoluprácu v rámci tohto spojeného zväzku, ako aj antické agrárne učenie. Obidve disciplíny sa vyučovali po celý stredovek, samozrejme, len ako holé sprostredkovanie školských vedomostí bez obohatenia praktickým životom a bez všimnutia si jeho problémov. K tomuto tradičnému sumáru vedomostí *Hausväterliteratur* pripojila praktické skúsenosti každodennosti. Napokon sa tento literárny druh týmto integroval do Artes literatúry [slobodných umení] (ako zástupca *artes mechanicae* alebo „neslobodných umení“). Jasne to vidno na heterogénnych témach týchto často veľmi objemných diel, v ktorých boli pojednania nielen o hospodárstve krajiny a domácnosti, záhrade a botanike, chove hodvábnikov morušových, včiel a rýb, vinohradníctve, liečiteľstve ľudí a zvierat či ochrane proti škodcom, ale aj o stavebníctve, vinárstve, varení, pečení, sladovníctve a pivovarníctve, výrobe (neviditeľného) atramentu, mazadiel, farieb a vosku na pečatidlá, pranostike, chove „okrasných“ vtákov, zhotovovaní listov a podobne. Uvedená literatúra bola typicky baroková. Za zásluhu sa považovalo aj zjednotenie týchto rôznorodých oblastí v jeden celok. Samozrejme, že *Hausväterliteratur* sa bez osobitného zdôraznenia zaraďuje do žánru kompilačnej literatúry.

Za otca a hlavného predstaviteľa raného literárneho žánru *Hausväterliteratur* sa považuje evanjelický kazateľ Johann Coler (1566–1639). Zozbieral a usporiadal rukopisy svojho otca Jakuba Colera (1537–1612) do jedného večného kalendára, ktorý obsahoval aj zdravotnícke rady, a vydal ho roku 1591 vo Wittenbergu. Medzi rokmi 1593–1601 vydal šesťzväzkové dielo *Oeconomia oder Hausbuch*.¹² Toto dielo bolo v 17. storočí vydané štrnásťkrát.¹³ Výklady a hlavné črty v týchto *Hausväter* knihách boli v podstate jednotné. Prebrali sa v zásade od predchodcov (Colerus) a existovalo len minimum variácií v jednotlivostiach či osobnom prístupe.¹⁴

¹⁰ Vom zuge der Hewschreckenn, New Zeitung aus Vngern. [S. l. Leipzig] [1542]; Vom zuge der Hewschrecken, New Zeitung aus Vngern. [S. l. Wittenberg] 1542; RURSCHEYT, Anton, Warhafftige vnd erschrockenliche Neue Zeyttung. ... von vnerhörten Hewschrecken, o. O. 1542.

¹¹ HOFFMANN, Julius, Die „Hausväterliteratur“ und die „Predigten über den christlichen Hausstand“, Berlin, 1959; LEMMER, Manfred, Haushalt und Familie aus der Sicht der Hausväterliteratur, in: EHLERT, Trude (Hg.), Haushalt und Familie in Mittelalter und früher Neuzeit, Simgaringen 1991, s. 181–192.

¹² COLER, Johann, *Oeconomia Ruralis Et Domestica*: Darin[n] das gantz Ampt aller trewer Hauß-Vätter, Hauß-Mütter, beständiges und allgemeines Hauß-Buch, vom Haußhalten, Mäyntz 1665.

¹³ HELEMBAI, Márta, Johann Coler Hausbuchjának erkölcsi vonatkozásai, in: Tanulmányok évszázadok történelméből. [szerk.] J. Újváry Zsuzsanna, Piliscsaba 2006, s. 173–194; LINDNER, Kurt, Das Hausbuch des Johann Coler, in: GECK, Elisabeth – PRESSLER, Guido, Festschrift für Claus Nissen zum siebzigsten Geburtstag, 2. September 1971, Wiesbaden 1973, s. 503–564.

¹⁴ Z ďalších prác môžeme uviesť AGRICOLA, Johann Jacob, Schau-Platz deß Allgemeinen Hauß-Halten, das ist Kurtze, jedoch klare Unterweisung und Anleitung von dem Haußhalter, Feld- Acker- Wein- Blumen- und Garten-Baw, Nördlingen 1677; THUMBSHIRN, Abraham von, *Oeconomia Oder Nothwendiger Unterricht und Anleitung wie eine gantze Hausz Haltung Am nützlichsten und besten ... kan*

Primárnym elementom „domácnosti“ bola spoločná produkcia na uspokojenie vlastných potrieb, ktorá sa často označovala termínom „strava“. Oproti tomuto stanovisku „klasickkej“ *Hausväterliteratur* sa okolo roku 1700 objavuje nový ekonomický princíp, v ktorom ide už o rozumné plánovanie, racionálne hospodárenie a obchodovanie s produktmi, aby sa dosiahol zisk.¹⁵ K hlavným adresátom tejto literatúry v staršom období patrili vzdelaní príslušníci šľachty.¹⁶ V neskoršom období autori rozšírili okruh adresátov, pravdepodobne aj z komerčných dôvodov, aj o príslušníkov ostatných sociálnych skupín: *Für alle, so wol hohe als nidrige Stands-Personen, insonderheit Hauß-Vätter*.¹⁷ Napríklad knižné diela s poľnohospodárskou tematikou neboli výnimkou ani v knižniciach uhorských magnátov. V katalógu knižnice významného krajinského hodnostára, chorvátskeho bána, básnika a vojvodu Mikuláša Zrínyiho (1620–1664) z 10. októbra 1662 v Čakovci (Chorvátsko) boli evidované diela z agrikultúry v skupine kníh „Domesticae. Oeconomiae“.¹⁸ Treba uviesť, že v tejto skupine sa nachádzali aj kuchárske knihy, ďalej práce o jazdectve a drezúre či chorobách koní. Samozrejme, že tu nechýbalo v prvom rade ani klasické dielo vo fóliovom formáte J. Colera *Oeconomia Ruralis et Domestica* v nemeckom jazyku.¹⁹ V knižnici sa nachádzala aj viacväzková knižná práca v nemčine o záhradníctve švajčiarskeho hospodárskeho správcu Daniela Rhagora (1577–1648), ktorý opísal už aj zemiaky a špargľu.²⁰ Na skupine poľnohospodárskej literatúry toho významného uhorského aristokrata bolo zaujímavé, že tu boli diela prevažne talianskych autorov. Časť z nich bola napísaná v latinčine. Z autorov môžeme spomenúť saského humanistu, lekára a profesora medicíny v Marburgu a Jene Janusa Cornaria (1500–1558).²¹ S menom J. Cornaria sa stretávame medzi prispievateľmi do známeho diela o rybníkoch od olomouckého biskupa J. Dubravia (1486–1553) vydaného v Helmstadte roku 1671.²²

angestellt werden, desgleichen Von Ackerbau, wie derselbe bestellet, Franckfurt am Mäyn – Leipzig 1677; HERMANN, Christoph, Der Zeit Hochadelichen Starschedelichen / auf dem Rittergut Mölbus bestellten Haushaltungs-Verwalter Schlechtes und Gerechtes Haushaltungs-Buch, Nürnberg – Gera 1677; SCHNURR, Balthasa, Calendariolum oeconomicum et perpetuum: Das ist, Ein immerwährendes, sehr nützlich, auch nötiges Calendarlein und Haußbuch, Hanaw 1619; ESTIENNE, Charles – LIÉBAULT, Jean, Siben Bücher Von dem Feldebau, vnd [und] vollkom[m]ener bestellung eynes ordenlichen Mayerhofs oder Landguts, [S. l.], 1579; SCHWÄNDER, Johann Georg, Der Kleine Sorgfältige Haußhalter, Oßnabrück 1677; AENGELN, Pieter van, Der über die Zwölff Monaten des Jahrs Verständige Garten-Meister, Hannover – Wolfenbüttel 1695; Der Vermehrte und viel Verbesserte Sorgfältige Haußhalter Oder Gründliche Anleitung zum Garten-Baw / Nach den zwölf Monaten deß Jahrs eingerichtet, Osnabrück 1678.

¹⁵ LEMMER, M., Haushalt und Familie, c. d., s. 181–183.

¹⁶ THUMBSHIRN, Abraham von, Oeconomia, Oder Nothwendiger Unterricht und anleitung / wie eine ganze Haußhaltung am nützlichsten und besten ... kan angestellt, Leipzig 1616; RAMINGEN, Jacob von, Oeconomia Der Regiment Land vnd Leut, vnnd dann der ligenden Güter, vnnd jhrer Rechten vnd Geniessen, Franckfurt am Mayn 1567.

¹⁷ AGRICOLA, J. J., Schau-Platz, c. d.

¹⁸ FARKAS, Gábor – VARGA, András – KATONA, Tünde – LATZKOVITZ, Miklós, Magyarországi magánykönyvtárak II., Szeged 1992, s. 31–32. Celá knižnica obsahovala 423 a skupina hospodárskej literatúry 19 položiek.

¹⁹ Tamtiež, s. 31, položka 373.

²⁰ RHAGOR, Daniel, Pflantz-Gart: Darinn grundtlicher Bericht zu finden / welcher gestalten 1. Obst-Gärten 2. Kraut-Gärten 3. Wein-Gärten. Mit lust und nutz anzustellen, zu bawen, und zu erhalten, Bern 1650.

²¹ CORNARIUS, Janus, Constantini Caesaris selectarum praeceptionum, de agricultura libri viginti, Basi-leae 1538.

²² DUBRAVIUS, Johannes, De Piscinis Libri V., Helmestadii 1671.

V knižnici evidovali aj dve diela rímskeho profesora a botanika jezuitu Giovanni Battistu Ferrariho (1584–1655).²³ M. Zrínyi v rokoch 1635–1637 uskutočnil kavaliersku cestu do Talianska. Pravdepodobne sa naučil veľmi dobre taliansky jazyk. Svedčí o tom množstvo knižných prác v taliančine v jeho knižnici, ktoré si doniesol zo študijného pobytu. Čo sa týka poľnohospodárskej literatúry, môžeme uviesť diela rímskeho kanonika Giovanni Battistu Barpa (1584–1629),²⁴ talianskeho šľachtica, agrónoma a gastronóma Vincenza Tanaru (†1667),²⁵ talianskeho učenca, rektora jezuitského kolégia v Ríme Giovanni Stefana Menochia (1575–1655)²⁶ a talianskeho spisovateľa Eugenia Raimondiho.²⁷ M. Zrínyi mal vo svojej knižnici aj diela francúzskych autorov – humanistu a lekára Charlesa Estienna (Carolus Stephanus) (1504–1564) v talianskom preklade Ercole Catoa (†1606)²⁸ a populárne dielo o poľovníctve od Jacquesa Du Fouilloux (1521–1580) v preklade Caesare Paronu.²⁹

Treba podotknúť, že knižný poľnohospodársky literárny žáner bol veľmi obľúbený aj v radoch vzdelaného meštianstva.³⁰ Pri výskume súkromných knižníc obyvateľov niektorých miest tento druh literatúry nebol žiadnou výnimkou napriek tomu, že išlo o objemné zväzky s pomerne vysokou cenou. Colerovo dielo v pozostalosti bansko-bystrického súkromného banského podnikateľa – waldbürgera Samulea Schmiedela bolo v roku 1684 ocenené na 7 zlatých a 20 denárov.³¹ Na ilustráciu, týždenný plat baníka predstavoval jeden zlatý. Napríklad v banských mestách na strednom Slovensku (Kremnica, Banská Bystrica), ktoré z klimatických, topografických a pôdných pomerov neboli vhodné na poľnohospodársku činnosť, sme sa za obdobie zhruba dvoch storočí asi v 330 súkromných knižniciach mešťanov (zhruba 10-tisíc kníh) stretli s 26 dielami J. Colera. Na prvý pohľad vidíme, že len dielo tohto autora bolo skoro v každej desiatej knižnici. Jeho dielo vlastnili úradníci banskej komory, waldbürgeri – baníski podnikatelia, hodinári, remeselníci a podobne. Vdova po hodinárovi Anna Schwartzová vlastnila v Banskej Bystrici wittenberské vydanie tohto diela z roku 1599.³² Zastúpenie kníh s poľnohospodárskou tematikou bolo v knižniciach meštianstva veľmi pestré. Z ostatných autorov môžeme spomenúť preklady poľnohospodárskych diel sliezskeho lekára Melchiora Sebizia (1539–1625),³³ Petra de Crescentiis (1230–1321),³⁴ Charlesa Estienna (1504–1564), Jeana Liébaulta (1535–1596), Lucia Iunia Moderata Columellu

²³ FERRARI, Giovanni Battista, *Hesperides Sive De Malorvm Avreorvm Cvltvra Et Vsv Libri Quatuor*, Romae 1646; FERRARI, Giovanni Battista, *Florvm Cvltvra Libri IV.*, Romae 1633.

²⁴ BARPO, Giovanni Battista, *Le Delitie, & i Frutti dell' Agricoltura e della Villa*, libri tre, Venice 1634.

²⁵ TANARA, Vincenzo, *L'Economia Del Cittadino In Villa*, Bologna 1644.

²⁶ MENOCHIO, Giovanni Stefano, *Economica christiana*, Venetia 1656.

²⁷ RAIMONDI, Eugenio, *Delle caccie libri quattro*, [Venice s. n.].

²⁸ ESTIENNE, Charles, *L'Agriculture et maison rustique*, Rouen 1658.

²⁹ DU FOUILLOUX, Jacques, *La Caccia ... Con molte ricette, e rimedij per risanare i cani da diverse malattie*, Milano 1615.

³⁰ STUDDT, Birgit (Hg.), *Haus- und Familienbücher in der städtischen Gesellschaft des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*, Köln 2007.

³¹ ČIČAJ, Viliam – KEVEHÁZI, Katalin – MONOK, István – VISKOLCZ, Noémi [Ed.], *A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya) 1533–1750*, Budapest – Szeged 2003, s. 133.

³² Tamtiež, s. 146.

³³ ESTIENE, Charles, *XV. Bücher Von dem Feldbaw und recht vollkommener Wolbestellung eines bekömmlichen Landsitzes*, Straßburg 1598; ESTIENE, Charles, *Siben Bücher Von dem Feldbaw, vnd [und] vollkom[m]ener bestellung eynes ordenlichen Mayerhofs oder Landguts*, [S. l.] 1579. Vydal aj

(1. stor. n. l.),³⁵ Bertholda Junckhansena³⁶ a iných. Obyvatelia miest takisto vlastnili polia, záhrady, majere, vinohrady v bližšom a vzdialenejšom okolí a z uvedeného druhu literatúry určite čerpali informácie pre chod svojich domácností.

Knižná produkcia, a v jej rámci aj poľnohospodárska knižná literatúra, zažila od počiatku nebývalý rozkvet. Už od tohto času možno hovoriť o jednotnom európskom knižnom trhu. To znamenalo, že nebol žiadny problém, ak sa kniha vydaná aj vo vzdialenejšom zahraničí objavila vo veľmi krátkom časovom úseku na opačnom konci európskeho kontinentu. Zároveň treba dodať, že jazyková bariéra, pri dobovej viacjazyčnosti, v tomto čase nebola nejakým neprekonateľným problémom. Ponuka poľnohospodárskej knižnej literatúry, napriek jej špecifickému zameraniu, bola oproti iným žánrom pomerne veľmi bohatá. Zaujímavosť z radov šľachty, mešťanstva či vidieckeho obyvateľstva mali k dispozícii na svoju dobu pomerne veľmi široký výber poľnohospodárskej literatúry.³⁷ K ponuke knižných diel prispel svojím dielom aj brat ostrihomského arcibiskupa Juraja Lippayho Ján (1606–1666). V niekoľkých vydaniach mu vyšiel *Calendarium oeconomicum perpetuum* podľa vzoru typického pre *Hausväterliteratur* a vydal dve samostatné práce o ovocinárstve a záhradníctve.³⁸

herbár BOCK, Hieronymus, Kreütterbuch: Darin vnderscheidt, Nammen, vnd Würckung der Kreütter, Stauden, Hecken vnd Beumen, sampt jhren Früchten, so inn Teutschen Landen wachsen, [S. l.] 1577.

³⁴ CRESCENTIIIS, Petrus de, New Feldt vnd Ackerbaw: Darin[n] Ordeutlich begriffen Wie man auß rechtem grund der Natur / auch langwiriger erfahrung, jedes Landgut, bey rechter zeit auff bestel-len vnd, versorgen, Straßburg 1602.

³⁵ COLUMELLA, Lucius Iunius Moderatus, Agricultur, Oder Ackerbaw. Der beyden Hoherfahrnen und weitberühmbten Römer. L. Columellae & Palladii: Worinnen Außführlich gehandelt wird von allerley Feldtbaw / an Getreidig / Wein / und sonsten allerley Früchten und Kräutern, Magdeburgk 1612.

³⁶ JUNKHANSEN, Berthold, New Künstlich Obst Garten Büchlein : Darinnen ordentlich begrieffen / wie man auß rechtem grund der Natur ... vernünftig einen neuen Lust- und Obstgarten ... bawen anrichten ... soll, Franckurt an der Oder 1618.

³⁷ Na tomto mieste môže uviesť bibliografiu historickej literatúry k dejinám jednotlivých odvetví poľnohospodárstva SCHOENE, Renate – FILL, Karl [Hg.], Bibliographie zur Geschichte des Weines, Mannheim 1976–1984; DEBOR, Herbert Wilhelm, Bibliographie des historischen Schrifttums im Obstbau, Berlin 1975–1977. Bohatosť dobovej ponuky poľnohospodárskej literatúry môžeme prezentovať len niektorými zaujímavými titulmi Ein schön New Fischbüchlein / von der Natur und Eygenschaft der Fischen, Basel 1612; SCHIELE, Johann Georg, Practicierter Blumen-Gart.: Worinnen Angezeigt / und vorgewiesen wird / wie die Principal oder Haupt-Blumen / als Tulpen / Nägelen / Königs-Cronen / allerhand Lilien / Viole / Rosen / etc. wie auch Majoran und Roßmarin / nicht allein lustbarlich sonder auch nützlich zu pflanzen seyn, Ulm 1678; HIEBNER, Johann Christoph, Horticultura, Das ist Kurtz- und verständliche Anleitung / Wie ein Lust- Obst- und Küchen-Garte anzulegen, Leipzig 1671; SUTER, Johann Kaspar, Monatliche Pflanzungs-Lust: bestehend, in: Baumgarten / Krautgarten / Feld / Rüben und Hauß-arbeiten / über die zwölf Monath deß Jahrs, Zürich –Schaffhausen 1666; DÜMLER, Wolfgang Jacob, Erneuter und vermehrter Baum- und Obstgarten / Nemlich: Eine kurtze / jedoch deutliche Anweisung zur Baumgärtnerney und Peltzkunst, Nürnberg 1661; Lvsstgärten vñ Pflätzungen; Mit wuñsamer zierd, artlicher vñnd seltzamer verimpffung, allerhand Bäum, Kreuter, Blumen vñ fruchten, Wilder vñ heymischer, Künstlich vnd lustig zu zurichten, Straßburg 1530; DU FOUILLOUX, Jacques, Neuw Jag unnd Weydwerck Buch, Das ist Ein grundtliche beschreibung Vom Anfang der Jagten, Auch vom Jäger, seinem Horn vnd Stim[m], Hunden, Franckfurt a. M. 1582; Nichts-Newes / Das ist / Vielen/aber nit Allen / Bekante Pflantz-Regulen, Solothurn 1671; RASCH, Johann, Weinbuch, Das ist: Vom baw und pflege des Weins, München 1580.

³⁸ LIPPAY, János, Calendarium oeconomicum perpetuum, az az esztergami érsek ... posoni gondviselőjének majorságrúl irt laistroma, minden esztendőre, kibül minden major gazda hórúl hóra egész esztendő által mit munkalottasson az majorság körül, Lötsen 1674; LIPPAY, János, Posoni kert, kiben minden kerti munkák, rendelések, virágokkal, veteményekkel, fákkal, gyümölcsökkel és kerti csömötékekkel való baimolódások, Nagy Szombatba – Becsbe 1664; LIPPAY, János, Gyümölczös kert, Béczen 1667.

Sedmohradský kazateľ a historik János Nadányi (1641–1707) preložil do maďarčiny prácu francúzskeho lekára a astrológa Antonia Mizaulda (1510–1578).³⁹

Pravdepodobne najdôležitejším médiom na vidieku v období novoveku boli kalendáre. Existovali už v stredoveku a prežili v podstate až do súčasnosti. V čase od polovice 15. do polovice 18. storočia bol kalendár primárnym spoločenským orientačným a regulačným médiom. Doterajší výskum kalendárov sa zamerával na ich literárno-vedné, národopisné, medicínske a ostatné aspekty. Až v poslednom čase sa kalendár začal chápať ako populárne komunikačné médium, ktorého kultúrohistorickému významu sa nevenovala doteraz adekvátne pozornosť.⁴⁰ Kalendár ako štruktúrovanie času na dni, týždne a mesiace v rámci prírodou daného roku na základe pozorovania nebeských telies a astronomických výpočtov bol známy už v dávnych kultúrach. Kalendár vo svojom vývoji prešiel viacerými etapami od počiatočného komputizmu a jeho pevného kresťanského určenia až po vynález kníhtlače, ďalej popri vlastnej astrológii pridaním medicínskych a poľnohospodárskych príloh a napokon s rozličnými astrologickými, astronomickými, medicínskymi a poľnohospodárskymi dodatkami. V 17. storočí postupne pribudli v kalendároch aj svetové udalosti, vojny a štátne záležitosti a v 18. storočí aj poviedky, poučenia a genealógia panovníckych rodov, až kým sa nestali ľudovými knihami v najširšom zmysle slova. Až v novoveku sa kalendáre stali publicistickým fenoménom synchronizácie spoločnosti.⁴¹

Pôvodne boli kalendáre jednolistové alebo nástenné. Táto forma sa zachovala až do súčasnosti a používali sa na určitú orientáciu. V kalendári sa zvýraznili nedele a cirkevné sviatky, termíny na púštanie žilou, konštelácia planét a fázy Mesiaca. Spočiatku boli jednoročné, neskôr storočné a potom sa vydávali aj ako večné. Z nich sa potom vyvinula tzv. *Hausväterliteratur*.⁴² Od polovice 16. storočia sa popri nástenných a jednolistových kalendároch objavili kalendáre v tvare zošitov – písacie kalendáre (*Schreibkalender*), ktoré slúžili na zapisovanie súkromných údajov (narodenia a úmrtia rodinných príslušníkov, priateľov, nákupy, plánovanie práce, rodinné oslavy a podobené).⁴³ Výnimkou neboli ani kalendáre uvedeného typu, ktoré mali slúžiť úradníkom, kupcom, hajtnanom, prokurátorom, pisárom, remeselníkom „a Lidem mnohým, Obchody gak o Domě, tak přes Pole, wsseligaké wedaucým“.⁴⁴ Kalendár do určitej miery predpisoval náboženský sviatočný život od všeobecného obrazu sveta až po praktickú roľnícku činnosť ako siatie, pestovanie, rezanie viniča, oberanie ovocia, rúbanie dreva a dokonca aj sexualitu a osobnú hygienu, čiže celý každodenný život ľudí na vidieku.⁴⁵

³⁹ MIZAUD, Antonius, Kerti dolgoknak le-irása négy könyvekben rendessen bé-foglaltatott, mellyek közül az első a kerteknek gondviselését, ékesítését és sok rend-béli titkait mutattya meg, Colosvarat 1669.

⁴⁰ FAULSTICH, Werner, Medien zwischen Herrschaft und Revolte. Die Medienkultur der frühen Neuzeit, (1400–1700), Göttingen 1998, s. 126 a nasledujúce.

⁴¹ Tamtiež, s. 128.

⁴² Tamtiež, s. 131.

⁴³ Z českého prostredia môžeme uviesť napríklad MOLLER, Albin, Kalendář Nowý k poznamenání wěcy potřebných spravený a lidem wsselikého dustogenstwíj a powoláníj vžitečný. K Létu Páně M.D.XCIII, Praha 1594.

⁴⁴ KRYGENER, Michal, Rocnj Kalendar Hospodarsky a Kancellarsky, Praha 1699.

⁴⁵ EBHARD, Michael, Eine Beschreibung unnd Unterweisung / was in gemeiner Haußhaltungs Bestallung im Jahr anzustellen von nöthen / auff die zwölf Monat, [S. l.] 1654; WOHLRATH, Gottfried Georg, Sorgfältiger Jahr-Diener, Das ist: Nach der Alten und Neuen Zeit, Zum Hauß- Garten- Feld- und Ackerbau sehr nützlicher und wohleingerichteter Calender, auf das 1680. Jahr, Altenburg [1679]; Der

Niektoré poznatky, ktoré sa publikovali vo forme úsloví, často platili ako normy. Tento druh kalendárov bol najviac rozšírený na vidieku medzi všetkými vrstvami obyvateľstva. Po finančnej stránke si mohla dovoliť skoro každá domácnosť jeden exemplár ak nie písacieho, tak aspoň nástenného kalendára. Odhady kalendárovej produkcie sa pohybujú okolo stotisícových nákladov. Vo Francúzsku sa odhaduje ročný náklad kalendárov na 300-tisíc exemplárov.⁴⁶ K tomu treba poznamenať, že kalendár prešiel v tomto čase viacerými rukami, čím sa jeho vplyv niekoľkonásobne rozšíril. Jednolistový, nástenný a písací kalendár bol v podstate roľníckym kalendárom, v ktorom roľnícke pravidlá a kalendár tvorili nerozlučnú jednotu.⁴⁷ Samozrejme, že popri uvedených typoch kalendárov existovala aj celá plejáda kalendárov s rozličným zameraním a cieľmi. Kalendár ako samostatné médium v období novoveku spĺňal dôležité centrálné funkcie orientačné, informačné, zábavné a výchovné.⁴⁸

Možno súhlasiť s názorom, že roľnícka societa v období raného novoveku bola silne tradicionalistická nielen v Uhorsku, ale napríklad aj vo Švajčiarsku. Preto sa tu v tomto čase inovačné stimuly, ktoré sledovali zvýšenie produkcie, uplatňovali len vo veľmi obmedzenej miere. Napr. zavedenie trojpoľného systému by vyvolalo zmeny systému zdaňovania a zaužívaného zemepanského poriadku týkajúceho sa desiatku z obilia, ktorý bol najdôležitejším prvkom feudálnych dávok. Okrem iných faktorov pri prenikaní inovačných faktorov do poľnohospodárskej výroby v období novoveku (ale aj v neskoršom období) zohrávala centrálnu úlohu kultúra alebo poznanie, pričom ich úloha nie je doteraz dostatočne prebádaná. Treba zdôrazniť, že tieto vedomosti neobsahovali samotné nové agrotechniky (techniky pestovania). V skutočnosti pri nových metódach pestovateľských techník novoveku až do 19. storočia išlo ani nie tak o využitie komplexného vedeckého poznania ako o použitie agrárnych znalostí, ktoré sa získavali metódou pokus a omyl.⁴⁹

Doteraz nám citelne chýbajú výskumy k prenikaniu a šíreniu poľnohospodárskych poznatkov a inovácií vo vidieckom prostredí v období novoveku. Vo vidieckom šľachtickom prostredí sa to dá do určitej miery sledovať na príklade knižnej literatúry s tematikou agrikultúry v knižniciach majiteľov panstiev. Dá sa predpokladať, že práve títo mali skôr záujem na zvyšovaní produkcie a zavedení moderných technologických postupov do poľnohospodárskej výroby. K tomu do určitej miery pomáhala aj dobová knižná literatúra. Napokon dôležitú úlohu v tomto procese zohrávali aj ich vzdelaní úradníci a zamestnanci. Čo sa týka recepcie či percepcie modernejších poľnohospo-

Vermehrte und viel Verbesserte Sorgfältige Haußhalter Oder Gründliche Anleitung zum Garten-Baw / Nach den zwölf Monaten deß Jahrs eingerichtet, Oßnabrück 1678; GRAMANN, Melchior, Alter und Newer SchreibeKalender Auff das Jahr ... M.DC.X.: Menniglich zu vieler Nachrichtung / Sonderlich denen / so mit Acker Baw / Seen und Pflantzen / auch Ertz und Metallen zu schmelzen / Deßgleichen zu Land und Wasser zu handtieren pflegen, Erfordt [1609]; SACHSSTÄDTER, Christian, Alter und Neuer Ackerbau / Viehzucht / Schreib- und KräuterCalender / Auff das Jahr nach Christi Geburt M. DC. LXXXVII., St. Annabergk [1686]; CZYRNECK, Johann Andreas, Crackawer Neuer Schreib Kalender: auffß Jahr nach Christi Geburt. M. DG. LIV., Ollmütz 1653.

⁴⁶ FAULSTICH, W., Medien zwischen Herrschaft, c. d., s. 138.

⁴⁷ Tamtiež, s. 133.

⁴⁸ Tamtiež, s. 140.

⁴⁹ SUTER, Andreas, Neue Forschungen und Perspektiven zur Geschichte der ländlichen Gesellschaft in der Schweiz (1500–1800), in: SCHRÖDER-LEMBKE, Gertrud [Hg.], Studien zur Agrargeschichte, Berlin – Boston [2016], s. 74 a nasledujúce.

dárskych inovácií medzi ostatným vidieckym obyvateľstvom (myslíme tu v prvom rade roľníctvo), je táto otázka trochu komplikovanejšia. Vzdelanostná a gramotná úroveň vidieckych vrstiev obyvateľstva bola oproti mestskému prostrediu diametrálne odlišná. Dá sa predpokladať, že knižná poľnohospodárska literatúra (možno výnimočne) v ich radoch oproti mestám citeľne absentovala. Na druhej strane, medzi vidieckym obyvateľstvom dominovala kalendárová spisba, ktorá do určitej miery nedostatok odbornej agrárnej literatúry saturovala.

Oboznamovanie vidieckeho obyvateľstva s modernými poľnohospodárskymi poznatkami, podľa našich doterajších predpokladov, prebiehalo vo viacerých rovinách. V tomto čase na vidieku (ale aj inde) naďalej dominovali praktické osobné skúsenosti, ktoré sa rozširovali rozličnými formami a spôsobmi. Získavali sa pozorovaním či napodobňovaním alebo ústnou tradíciou. V tomto smere zohrával v predosvietenskom období dôležitú inovačnú úlohu pravdepodobne zemepanský dvor a dedinská fara. Zatiaľ sa nám nepodarilo na primeranej úrovni zdokumentovať podiel dedinského duchovenstva v procese inovácií v poľnohospodárstve oproti neskoršiemu, osvietenskému obdobiu. Napríklad máme dosť dôkazov už aj pre obdobie novoveku, že mnohí dedinskí farári a kazatelia boli autormi rozličných čiastkových diel z oblasti poľnohospodárstva, predovšetkým praktického zamerania. Ako príklad môžeme uviesť dielko o včelárstve bühlsteinského farára vo Württembergu Andreasa Picusa (1543–1609), ktoré malo viacero vydaní.⁵⁰ Aktivitu uvedeného dedinského farára mali pravdepodobne určitý ohlas aj medzi vidieckym obyvateľstvom. Bohužiaľ, v tomto smere zatiaľ u nás absentujú podrobnejšie analytické sociokultúrne výskumy vidieka zamerané na obdobie novoveku.⁵¹

Zoznam literatúry a prameňov

Pramene

AENGELEN, Pieter van, Der über die Zwölff Monaten des Jahrs Verständige Garten-Meister: So da lehret und unterweiset / Wie Bäume / Kräuter und Blumen-Gärten auff das beste zu bepflanzen und zu besaamen/ dann auch alles Obst ... lange zubewahren/ und auß denenselben nützliche Confituren ... zu distilliren / Anfangs in Holländischer Sprache beschrieben von P. v. Engeln, Anjetzo aber wegen seines Nutzens in unsere Mutter-Sprache übersetzt / und zum Gebrauch auff unserm Teutschen Climate füglich eingerichtet. Deme noch beygefügt etzliche Regeln eines Capuciner-Gärtners / mit Vermehrung eines Curieusen Tractätlein / Von Pflanzung fruchttragender Bäume durch den Hn. Le Gendre, Priester zu Henoville, Hannover, Wolfenbüttel: Freytag 1695.

⁵⁰ PICUS, Andreas, Ein Büchlein oder Tractätlein/von den Ihmen oder Bienen / woher die kommen / und wie sie werden, Gestellet durch M. Andream Picum, Pfarrherr zu Bühelstein / in Württemberg. Erffurd 1631; PICUS, Andreas, Ein Büchlin oder Tractetlein von den Ihmen, woher die kummen, und wie sie werden, Tübingen 1592; PICUS, Andreas, Das neue Bienen-Büchlein / Das ist: Nützlicher Unterricht von Bienen, [S. l.] [po 1656].

⁵¹ BOHLER, Karl Friedrich, Aufklärungstheologie und Agrarentwicklung: Landpfarrer und Bauern im 18. Jahrhundert, Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Bd. 63, 2015, 1, s. 34–48; POL-LACK, Friedrich, „Vohr das arme wendische PawersVolck gut rein Evangelisch predigen“: Geistlichkeit und ländliche Gesellschaft in der frühneuzeitlichen Oberlausitz, Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Bd. 63, 2015, 1, s. 12–32.

- AGRICOLA, Johann Jacob, Schau-Platz deß Allgemeinen Hauß-Halten, das ist Kurtze, jedoch klare Unterweisung und Anleitung von dem Haußhalter, Feld- Acker- Wein- Blumen- und Garten-Baw : Wie dan[n] auch Wild-Weydwerk, Vogelfang, Fischereyen, Schäffereyen und Viehezucht, samt einem Koch- Candier- und Distillier-Buch ; Für alle, so wol hohe als nidrige Stands-Personen, insonderheit Hauß-Vätter, Apothecker und Laboranten, Ackerleut, Gärtner, Viehhändler, Jäger, Fischer, Vogler, und alle, so ihre Geschäften und Nahrung damit suchen, sehr nützlich zu gebrauchen, aufgesetzt durch Joannem Jacobum Agricolam aus Bayern, Nördlingen: Schultes 1677.
- ALTENBERGER, Johann, Fewer- Wasser- und Wein-Spiegel / Das ist: Kurtze und ordentliche verzeichnuß der Feuerbrünsten und Wasserfluten : so sich ... von der Welt Anfang biß uff gegenwertige Zeit ... begeben ..., Leipzig : Typis Grosianis, 1615.
- BARPO, Giovanni Battista, Le Delitie, & i Frutti dell' Agricoltura e della Villa, libri tre, Venice: Sarzina 1634.
- BOCK, Hieronymus, Kreütterbuch: Darin vnderscheidt, Nammen, vnd Würckung der Kreütter, Stauden, Hecken vund Beumen, sampt jhren Früchten, so inn Teutschen Landen wachsen ... Jetzund auffs new mit allem fleiß vbersehen, vnd mit vieln nützlichen Experimenten gebessert vn[d] gemehret. Auch wie man die Kreütter zu rechter Zeit samlen vn[d] Distillieren soll. Durch ... Melchiorum Sebizium Silesium, der Artzney Doctorn zu Straßburg, [S. l.]: [s. n.] 1577.
- COLER, Johann, Oeconomia Ruralis Et Domestica: Darin[n] das gantz Ampt aller trewer Hauß-Vätter / Hauß-Mütter / beständiges und allgemeines Hauß-Buch / vom Haußhalten / Wein-Acker-Gärten-Blumen und Feld-Bau / begriffen / Auch Wild- und Vögelfang/ Weid-Werck / Fischereyen / Viehezucht Holtzfällungen / ... / Hiebevorn von M. Joanne Colero, zwar beschrieben / Jetzo aber / auff ein Newes in vielen Büchern mercklich corrigirt, vermehret und verbessert, in Zwey Theil abgetheilt und mit schönen Newen Kupfferstücken gezieret / Sampt vollkommenem Register in Truck verfertigt, Gedruckt und Verlegt in der Churfürstlichen Statt Mäyntz: Durch Nicolaum Heyll / Churfürstl. Mäyntzischen Hoff- und Vniversität Buchtruckern 1665.
- COLUMELLA, Lucius Iunius Moderatus, Agricultur, Oder Ackerbaw. Der beyden Hoherfahrnen und weitberühmbten Römer. L. Columellae & Palladii: Worinnen Außführlich gehandelt wird von allerley Feldtbaw / an Getreidig / Wein / und sonsten allerley Früchten und Kräutern. Item: Von allerley ObstBäwmern und Garten Werck / Auch Pflantzen und Impffen ... Beneben einen nützlichen und schönen Bericht / wider eines jeden Thiers Kranckheit ... Item: Wie man Allerley Leibes beschwerung / Innerlich und Euserlich vom Häupt biß zum Fuß Curiren sol / Beneben einem Außführlichen bericht von Praeservirung / und Cur der Pest / durch ... Pedemontanum vormahls in welscher sprach publiciret ... auß Lateinischer Sprach / auffs newe fleissig verdolmetschet und verdeutschet; Auch mit neuen Additionen und nothwendigen bericht vom Urin / und Sexti Platonici Artzneybuch / von Vogeln / Wilden und Zamen Thieren vermehret / Durch Theodorum Maium, Sangerhusanum Pastorem zu Ebendorff/ der Philosophiae und Medicinae besondern Liebhaber / Im Ampt Wolmirstädt bey Magdeburgk, Magdeburgk: Francke; Magdeburgk: Rauscher 1612.
- CORNARIUS, Janus, Constantini Caesaris selectarum praeceptionum, de agricultura libri viginti, Jano Cornario medico physico interprete, Basileae: Froben 1538.
- CRESCENTIIS, Petrus de, New Feldt vnd Ackerbaw: Darin[n]en Ordeutlich begriffen Wie man auß rechtem grund der Natur / auch langwiriger erfahrung, jedes Landgut, bey rechter zeit auffs beste bestellen vnd, versorgen. Neben eingeführter vollkommener Kellermeisterey ... Ferner / wie ein Gestüd: zu ziehen vnd aufzubringen / Erstlich durch den Hochgelehrten Herrn / Petrum de Crescentijs beschrieben / vnd durch einen Hochgelehrten deß Feldbawes wol erfarnen / vor Jahren in vnser Teusche sprach an Tag gebracht / Auch mit andern, Sachen vnd nützlichen Lehren. Sampt einem vollkommenem Register, von neuen gemehrt worden, Straßburg: Zetzner 1602.

- CZYRNECK, Johann Andreas, Crackawer Newer Schreib Kalender: auffß Jahr nach Christi Geburt. M. DG. LIV. [!] Welches ist das Andere nach dem Schalt Jahr, mit sonderlichem fleiß auff den Ollmützerischen Horizont gerichtet, vnd beschriben, Gedruckt zu Ollmütz de Licentia Superiorum: bey Dorothea Hradetzckin Witib, &c., 1653.
- Der Vermehrte und viel Verbesserte Sorgfältige Haußhalter Oder Gründliche Anleitung zum Garten-Baw / Nach den zwölf Monaten deß Jahrs eingerichtet / Nebst Dazu gehörigen Figuren / Sambt Einem Anhang von Kochen / Condiren und Destilliren. Mit Fleiß zusammen getragen / mit einem dreyfachen Register vermehret / abermahlen heraus gegeben / und zu finden, Oßna-brück: Schwänder 1678.
- DU FOUILLOUX, Jacques, La Caccia ... : Con molte ricette, e rimedij per risanare i cani da diverse malatie, Milano: Comi 1615.
- DU FOUILLOUX, Jacques, Neuw Jag unnd Weydwerck Buch, Das ist Ein grundtliche beschreibung Vom Anfang der Jagten, Auch vom Jäger, seinem Horn vnd Stim[m], Hunden, Wie die zu allerley Wildpret abzurichten, zu Pfneischen, und vor der Wüt und andern Zufällen zu bewahren. Item von der Hirsch, Schweins, Hasen, wilden Küllen, Fuchs, Dachs, Beeren, Luchs, Steinbocks, Gemen und Wolffs Jagt, das ist, von allerley hohem und niderm, rotem und schwarzem, auch Steinwildpret, und wie der Jäger durch gewisse Merckzeichen auff der Jagt, dieselben erkennen, jagen, fangen und erlegen, auch Weydmännisch von jedem insonderheit reden sol. Item vom Adelichen Weydwerck der Falcknerey, Beyssen und Federspiel ... Deßgleichen vom Fisch, Krebs, Otter und Biber Fang Auß allen hiebevorn außgegangenen Frantzösischen, Italianischen und Teutschen Jagbüchern, in diese Ordnung zusammen gebracht, Teil 1–2, Franckfurt a. M.: Feyer-abendt 1582.
- DUBRAVIUS, Johannes, Jani Dubravii Episcopi Olomucensis De Piscinis Libri V: Accedunt eiusdem argumenti ex veterum recentiorumque scriptorum libris excerpta. Omnia Herm. Conringii cura iterum edita, & ab innumeris mendis purgata, cum praefationibus, Helmestadii: Mullerus 1671.
- DÜMLER, Wolfgang Jacob, Erneuter und vermehrter Baum- und Obstgarten / Nemlich: Eine kurtze / jedoch deutliche Anweisung zur Baumgärtnerey und Peltzkunst / vermittelt welcher fruchtbringende Baumgärten angerichtet und bäulich erhalten werden können / In zweyen Theilen / Aus alten und neuen Schrifften / wolerfahrner Baumgärtner / abgefast / auch mit eigner Erfahrung bewährt ... von Wolfgang Jacob Dümler, Nürnberg: Endter 1661.
- EBHARD, Michael, Eine Beschreibung unnd Unterweisung / was in gemeiner Haußhaltungs Bestal-lung im Jahr anzustellen von nöthen / auff die zwölf Monat / einen jeden insonderheit / sampt den Jahrstagen / so unwandelbar verzeichnet: Auch Verenderung der Zeit und Tagleng, [S. l.] 1654.
- Ein schön New Fischbüchlein / von der Natur und Eygenschaft der Fischen : Item: Wie man die Fisch unnd Vögel fahen soll. Zu welcher zeit auch ein jeder Fisch am besten sey, Basel: Schröter 1612.
- ESTIENE, Charles, XV. Bücher Von dem Feldebaw und recht vollkommener Wolbestellung eines bekömmlichen Landsitzes ... Melchior Sebizius [Übers.], Straßburg: Jobin 1598.
- ESTIENE, Charles, Siben Bücher Von dem Feldebau, vnd [und] vollkom[m]ener bestellung eynes ordenlichen Mayerhofs oder Landguts / Etwan von Carolo Stephano vnd Johanne Liebhalto ... Frantzösisch beschrieben ... Nun aber seines hohen nutzes halben ... von ... Melchiore Sebizio Silesio ... inn Teutsch gebracht ..., [S. l.]: [s. n.] 1579.
- ESTIENNE, Charles, L'Agriculture et maison rustique, Rouen: Berthelin 1658.
- FERRARI, Giovanni Battista, Hesperides Sive De Malorvm Avreorvm Cvltvra Et Vsv Libri Quatuor, Romae: Scheus – Romae: Mascardus 1646.
- FERRARI, Giovanni Battista, Io. Bapt. Ferrarii Senensis E Societate Iesv De Florvm Cvltvra Libri IV, Romae: Paulinus 1633.
- GRAMANN, Melchior, Alter und Newer SchreibeKalender Auff das Jahr ... M.DC.X.: Menniglich zu vieler Nachrichtung / Sonderlich denen / so mit Acker Baw / Seen und Pflantzen / auch Ertz und Metallen zu schmelzen / Deßgleichen zu Land und Wasser zu handtieren pflegen / ... be-

- schrieben und gestellet / Durch M. Melchior Gramanum, Physicum, Fürstlichen Sächsischen ins Stifft Merseburg bestelten Medicum Chirurgum ..., Erfordt: Singe [1609].
- HAPPEL, Eberhard, Werner, Straff und Unglücks Chronick: In welcher nachrichtlich und bey ihren Jahrs-Zeiten angeführet werden / die gröste Land-Straffen / so man in der Welt erlebt hat / als nemlich Wasser-Fluthen / Pestilenzten / Erdbeben / Feurs-Brunsten / Auffruhren / Räuberey- und Kriegen..., Hamburg: Wiering [ca. 1682].
- HERMANN, Christoph, Der Zeit Hochadelichen Starschedelischen / auf dem Rittergut Mölbus bestellten Haushaltungs-Verwalter Schlechtes und Gerechtes Haushaltungs-Buch: Darinnen eine richtige und deutliche Anzeigung gethan wird / wie das Hochlöbliche Churfürstenthum Sachsen / und dessen angränzende Herzogthümer ... was den Ackerbau / Wiesenwachs / Gehölz ... und andere Nutzbarkeiten betrifft / geschaffen seyen ; Item / wie selbiger Lehr- Wehr- un[d] Nehr-Stand angestellt / und was ein ieder Haushalter das gantze Jahr durch ... verrichten ... möge, Nürnberg: Hoffmann; Gera: Müller 1677.
- HIEBNER, Johann Christoph, Horticultura, Das ist Kurtz- und verständliche Anleitung / Wie ein Lust- Obst- und Küchen-Garte anzulegen / das Erdreich zuzurichten / allerhand-schöne frembde und einheimische Gewächs und Bäume zuziehen / zuverpflanzen / zuwarten und zu vermehren / auch wenn solche schadhafft / dieselben wiederumb zu curiren seyn / Mit sonderbahrem Fleiß nach eigener Erfahrung aufgesetzt / und verfertigt durch Johann Christoff Hiebner / der Zeit Fürstl. Lust-Gärtner zu Ohlau, Leipzig: Kirchner – Leipzig: Hahn 1671.
- JUNCKHANSEN, Berthold, New Künstlich Obst Garten Büchlein: Darinnen ordentlich begrieffen / wie man auß rechtem grund der Natur ... vernünfftig einen neuen Lust- und Obstgarten ... bawen anrichten ... soll. / Allen fleissigen Haußwirtten und Gartnern ... auß langwirdiger Erfahrung gestellet und zugerichtet / Durch. Barthold Junckhansen / von Zeitz ..., Franckfurt an der Oder: Friederich Hartmann 1619.
- KRYGENER, Michal, Rocnj Kalendar Hospodarsky a Kancellarsky, Praha: Arnolt 1699.
- LIPPAY, János, Calendarium oeconomicum perpetuum, az az esztergami érsek ... posoni gondviselőjének majorságról irt laistroma, minden esztendőre, kibül minden major gazda hóról hora egész esztendő által mit munkálottasson az majorság körül, meg-tudhattya. Ismét újjonnan magyar nyelven ki-bocsáttatt, Lötsen: Brewer Samuel 1674.
- LIPPAY, János, Gyümölcsös kert, mellyet a néhai ... Lippay György esztergami érsek urunk ö nagysága költségéuel az nemes magyar nemzetnek közönséges hasznára jesuitak rendin való, Istenben el nyűgodott p. Lippay Janos irt, Béczben: Cosmerovius Máté 1667.
- LIPPAY, János, Posoni kert, kiben minden kerti munkák, rendelések, virágokkal, veteményekkel, fákkal, gyümölcsökkel és kerti csömötékkal való baimolódások, azoknak nemek, hasznok, bé-csinálások bövségessen magyar nyelven le-irattattanak, kivált-képpen azok, az kik esztergami érsek urunk ö nagysága posoni kerteben talaltatnak. Az nemes magyar nemzetnek közönséges hasznára jesuiták rendin-valor p. Lippay Janos által, Nagy Szombatba, Becsbe: Cosmerovius Máthe 1664.
- Lvstgärten vnd Pflatzungen. Mit wunsamer zierd, artlicher vnnd seltzamer verimpffung, allerhand Bäum, Kreutrer, Blumen vnd fruchten, Wilder vn heymischer, Künstlich vnd lustig zu zurichten, Inhalt volgends Registers. Wes sich ein Haußuatter mit seiner Arbeit das Jar über ... halten soll, Straßburg: Egenolff 1530.
- MEMMIUS, Conrad, Vngerischer vnd Siebenbürgischer Kriegshändel Außführliche Beschreybung: Was sich von dem Frühling, biß auff den Herbst dieses lauffenden 98. Jahrs, zwischen dem Erbfeindt Christliches Namens dem Türcken, vnd den Christen, so wol in ober als vnder Vngarn, Siebenbürgen, Wallachey ... begeben, Franckfurt am Mayn: Egenolph 1598.
- MEMMIUS, Conrad, Iacobi Franci Relatio historica III. nundinarum: drey halbjährige Historien, so zuvor nie in Druck einzehlen außgangen ..., [Frankfurt a. M.]: [Brachfeld] 1596.
- MENOCHIO, Giovanni Stefano, Economica christiana, Venetia 1656.

- MIZAULD, Antonius, Kerti dolgoknak le-írása négy könyvekben rendessen bé-foglaltatott, mellyek közzül az első a kerteknek gondviselését, ékesítését és sok rend-béli titkait mutattya meg, a második az óltásnak mesterségét adgya előnkben, az harmadik kerti holmiknek orvos hasznait rendre írja ki, a negyedik a kerti holmiknek parajoknak, gyökereknek, gyümölcsöknek, szőlőknek, bornak és husnak gyönyörűséges állapotban meg-tartásoknak módgyát fejtegeti. Mind ezek ... most először megöregbítették és világossítottak, deákul Mizald Antal, monluciai orvos doctor által, magyarrá pedig fordítottak és sok helyeken továbbra-is értelmessebben magyaráztattak Nadanyi Janos által, Colosvarat: Veres-Egyházi Szentyel Mihály által 1669.
- MOLLER, Albin, Kalendář Nowý k poznamenánij wécý potřebných sprawený a lidem wsselikého dustogenstwij a powolánij wžitečný. Wydaný od M. Albina Mollera ... K Létu Páně M.D.XCIII, W Praze: Peterle, Michael 1594.
- Nichts-Newes / Das ist / Vielen / aber nit Allen / Bekante Pflantz-Regulen: Welche Von jedermäniglichen können gelernt / und gebraucht werden, Solothurn: Bernhardt 1671.
- RASCH, Johann, Weinbuch: Das ist: Vom baw und pflege des Weins ... Daneben auch wie man allerley Kreuter und Brantwein, Essig ... machen ..., München: Berg 1580.
- PICUS, Andreas, Das neue Bienen-Büchlein / Das ist: Nützlicher Unterricht von Bienen / woher sie kommen: Wie vielerley deren seyn; wann und wie sie schwärmen / auch wie man die fassen und ersprießlichen warten solle / daß man sie fruchtbarlich geniessen könne / &c. Alles mit Fleiß nach Bienen-Art zusammengerichtet / und mit nothwendigen Figuren gezieret. Jetzund gantz neu gedruckt, [S. l.] [nach 1656].
- PICUS, Andreas, Ein Büchlein oder Tractätlein / von den Ihmen oder Bienen / woher die kommen / und wie sie werden: Wie viel und mancherley Gattung deren seyn: Wenn und wie sie schwirren / auch wie man die fassen / und deren pflegen und warten solle: Item vom Honig und Wachs / wie man die beyde ausmachen soll / und worzu sie dienen / Gestellet durch M. Andream Picum, Pfarrherr zu Bühelstein / in Würtenberg, Erfurd: Fritzsche 1631.
- PICUS, Andreas, Ein Büchlin oder Tractetlein von den Ihmen, woher die kummen, und wie sie werden (etc.) Item vom Honig und Wachs (etc.), Getruckt zu Tübingen: bey Alexander Hock 1592.
- RAIMONDI, Eugenio, Delle caccie di Eugenio Raimondi bresciano libri quattro; aggiuntou'n questa nuoua'mpressione altre caccie che sparse in altri libri andauano, [Venice: s. n.].
- RAMINGEN, Jacob von, Oeconomia Der Regiment Land vnd Leut, vnnd dann der ligenden Güter, vnnd jhrer Rechten vnd Geniessen. Wie nämlich, vnd durch was mittel vnd wege, ein Herr in seiner Herrschafft, ein löbliches Regiment guter Policy ... vnnd dann einer nützlichen Haußhaltung ... erhalten solle vnnd möge ... Jetz widerumb von newem in truck verfertigt. Item, etliche Responsa, Bedencken vnd Consilia Herrn Jacobs von Ramingen vnnd Lüblachsparg des ältern. Jetz widerumb von newem in truck verfertigt, Franckfurt am Mayn: Basse 1567.
- RHAGOR, Daniel, Pflantz-Gart: Darinn grundtlicher Bericht zu finden / welcher gestalten 1. Obs-Gärten 2. Kraut-Gärten 3. Wein-Gärten. Mit lust und nutz anzustellen, zu bawen, und zu erhalten ... Vermehret, Mit einem sehr nützlichen Bericht, was deß Pflantzens halb 1. In gewissen Monaten fürzunehmen ... seye. Auctore Daniele Rhagorio. Auß langwiriger selbs eygener Erfahrung zusamen getragen ... und ... zum anderen mahl in Truck verfertigt, Bern: Sonnleitner 1650.
- RURSCHEYT, Anton, Warhafftige vnd erschrockenliche Neue Zeyttung, inn Schlesien geschehen inn disem 42. Jar ... von vnerhörten Hewschrecken (etc.), o. O. 1542.
- SACHSSTÄDTER, Christian, Alter und Neuer Ackerbau / Viehzucht / Schreib- und KräuterCalender / Auff das Jahr nach Christi Geburt M. DC. LXXXVII.: Darbey absonderlich unterschiedliche natürliche Kräuter / und zwar alle Jahr andere / mit ihren rechten Beschreibungen / Krafft und Tugenden / auch zu welcher Zeit solche können eingesamlet werden / Herausgegeben von Christian Sachsstädtern / Mathem, St. Annaberg: Nicolai [1686]. Teil 1-2.
- SCHIELE, Johann Georg, Joh. Georg Schielens Practicierter Blumen-Gart.: Worinnen Angezeigt / und vorgewisen wird / wie die Principal oder Haupt-Blumen / als Tulpen / Nägelen / Königs-Cro-

- nen / allerhand Lilien / Viole / Rosen / etc. wie auch Majoran und Roßmarin / nicht allein lustbarlich sonder auch nützlich zu pflanzen seyn. Alles Mit Philosophischen Rationibus und Vernunft Reglen ... allen Garten und Blumen-Liebhabern / bewisen und dargethan, Ulm: Wagner 1678.
- SCHNURR, Balthasar, *Calendariolum oeconomicum et perpetuum*: Das ist, Ein jimmerwährendes, sehr nützlich, auch nötiges Calendarlein und Haußbuch ... auff alle Jar und zeit zu gebrauchen ... Mit angehengtem ordentlichen Register / Durch Baltasarum Schnurrn ..., Hanaw: Eifrid 1619.
- SCHWÄNDER, Johann, Georg, *Der Kleine Sorgfältige Haußhalter*, Schwänder: Oßnabrück 1677.
- SUTER, Johann, Kaspar, *Monatliche Pflanzungs-Lust*: bestehend In Baumgarten / Krautgarten / Feld / Rāben und Hauß-arbeiten / über die zwölf Monath deß Jahrs ; Samt einer underweisung Wie alles aufs beste zubepflanzen und zubaamen ... / Aus den allerberümtesten / so wol Alten als neuen Schrifften ... an tag gegeben Durch Johann Kaspar Suter, Zürich: Körner; Schaffhausen: Suter 1666.
- ŠPATNÝ, František, *Stručný dějepis c. k. vlastensko-hospodarské společnosti v Čechách*, Praha: Greger 1863.
- TANARA, Vincenzo, *L'Economia Del Cittadino* In Villa Di Vincenzo Tanara Libri VII: Intitolati. Il Pane, e'l Vino. Le Viti, e l'Api. Il Cortile. l'Horto ... e' l Sole ; Oue con erudita varieta si rappresenta, per mezo dell' Agricoltora, vna Vita ciuile, e con isparmio, Bologna: Monti 1644.
- THUMBSHIRN, Abraham von, *Oeconomia, Oder Nothwendiger Unterricht und anleitung / wie eine gantze Haußhaltung am nützlichsten und besten ... kan angestellet* : Item Vom Ackerbau ... / ... durch einen vornehmen vom Adel auff die Churfürstlichen Vorberge gestellet [Abraham von Thumbshirn]. Darzu auch Ein außführlicher Unterricht / wie man die Maulwürffe aus den Gärten / Wiesen und Feldern ... außtilgen und los werden kan / Jetzo erstlich in Druck verordnet / vnnd ... an Tag gegeben Durch Casparum Iugelium Crimmicensem, Leipzig: Typis Grosianis – Jansoni 1616.
- Vom zuge der Hewschrecken, was sich allwegen darnach begeben, vnd was für Straffe gevolget, aus der Lateinischen Cronica ins Deutsche gebracht, New Zeitung aus Vngern, Wittenberg, Josef Klug 1542.
- Vom zuge der Hewschreckenn: was sich allwegenn darnach begeben, vnnd was für Straffe gevolget, aus der Lateinischen Cronica ins Deutsche gebracht, New Zeitung aus Vngern, Leipzig, Valentin Schumann [1542].
- WOHLRATH, Gottfried Georg, *Sorgfältiger Jahr-Diener*, Das ist: Nach der Alten und Neuen Zeit, Zum Hauß- Garten- Feld- und Ackerbau sehr nützlich und wohleingerichteter Calender, auf dasz 1680. Jahr ... In welchem zubefinden 1. die Wochen- Fest- und Nahmenstage nach der alten und neuen Zeit ... Was ferner in der Practica oder andern Theil dieses Calenders gehandelt wird, hat der günstige Leser ... auff den Titul ... zusehen ... zu sonderbaren Nutz und Gebrauch herausgegeben von Gottfried Georg Wohlrathen, der Edlen Sternkunst Beflissenen, Altenburg: Richter [1679].

Literatúra

- BOHLER, Karl Friedrich, *Aufklärungstheologie und Agrarentwicklung: Landpfarrer und Bauern im 18. Jahrhundert*, Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie: ZAA. – Frankfurt/M.: DLG-Verl., Bd. 63, 2015, 1, s. 34–48.
- ČIČAJ, Viliam – KEVEHÁZI, Katalin – MONOK, István – VISKOLCZ, Noémi (edd.), *A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya) 1533–1750*, Budapest – Szeged: OSZK – Scriptum Rt. 2003.
- DEBOR, Herbert Wilhelm, *Bibliographie des historischen Schrifttums im Obstbau*, Berlin: Univ.-Bibl., 1975–1977, Teil 1–3.
- FARKAS, Gábor – VARGA, András – KATONA, Tünde – LATZKOVITZ, Miklós, *Magyarországi magánkönyvtárak II.*, Szeged: Scriptum Kft 1992.

- FAULSTICH, Werner, Medien zwischen Herrschaft und Revolte: die Medienkultur der frühen Neuzeit, (1400–1700), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1998.
- HELEMBAI, Márta, Johann Coler Hausbuchjának erkölcsi vonatkozásai, In Tanulmányok évszázadok történelméből, [szerk.] J. Újváry Zsuzsanna, Piliscsaba: PPKE BTK Történelemtud. Int. 2006, s. 173–194.
- HOFFMANN, Julius, Die „Hausväterliteratur“ und die „Predigten über den christlichen Hausstand“. Lehre vom Hause und Bildung für das häusliche Leben im 16., 17. und 18. Jhdt, Berlin: Verlag Julius Beltz – Weinheim a. d. Bergstr. 1959.
- KARAS, František, Metodická sústava osvety: vývoj a systém metodiky v kultúrno-osvetovej činnosti, Bratislava: Osvetový ústav 1989.
- LEMMER, Manfred, Haushalt und Familie aus der Sicht der Hausväterliteratur, in: EHLERT, Trude (Hrsg.), Haushalt und Familie in Mittelalter und früher Neuzeit, Simsgaringen: Jan Thorbecke Verlag 1991, s. 181–192.
- LINDNER, Kurt, Das Hausbuch des Johann Coler, in: GECK, Elisabeth – PRESSLER, Guido. Festschrift für Claus Nissen zum siebzigsten Geburtstag, 2. September 1971. Wiesbaden: Pressler 1973, s. 503–564.
- POLLACK, Friedrich, „Vohr das arme wendische Pawers Volck gut rein Evangelisch predigen“: Geistlichkeit und ländliche Gesellschaft in der frühneuzeitlichen Oberlausitz, Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie: ZAA. – Frankfurt/M.: DLG-Verl., Bd. 63, 2015, 1, s. 12–32.
- SCHOENE, Renate – FILL, Karl (Hrsg.), Bibliographie zur Geschichte des Weines, Teil 1–4, Mannheim: Südwestdt. Verl.-Anst. 1976–1984.
- STUDT, Birgit, Haus- und Familienbücher in der städtischen Gesellschaft des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit, Köln [u. a.]: Böhlau 2007.
- SUTER, Andreas, Neue Forschungen und Perspektiven zur Geschichte der ländlichen Gesellschaft in der Schweiz (1500–1800), in: SCHRÖDER-LEMBKE, Gertrud (Hrsg.), Studien zur Agrargeschichte, Berlin – Boston: De Gruyter Oldenbourg [2016], s. 73–91.
- WENZEL, Horst – SEIPEL, Wilfried – WUNBERG, Gotthart (Hgg.), Die Verschriftlichung der Welt: Bild, Text und Zahl in der Kultur des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Schriften des Kunsthistorischen Museums 5, Wien: Kunsthistorisches Museum [u. a.] 2000.

OSVÍCENSTVÍ A ZEMĚDĚLSKÁ OSVĚTA: DUBLINSKÁ SPOLEČNOST A JEJÍ PRAŽSKÝ PROTĚJŠEK

ENLIGHTENMENT AND PUBLIC INSTRUCTION IN AGRICULTURE: THE DUBLIN SOCIETY AND ITS PRAGUE COUNTERPART

Tomáš Konečný

Abstrakt: V éře osvícenství byly zakládány instituce, jejichž úkolem bylo podporovat zemědělskou osvětu a modernizaci. První společností tohoto druhu byla Dublinská společnost pro zlepšení hospodářství, zemědělství a dalších užitečných řemesel (Dublin Society for the Improvement of Husbandry, Agriculture, and other useful Arts), založená roku 1731. Její příklad se stal v průběhu 18. století hojně napodobovaným zakládáním obdobných společností po Evropě. Cílem předkládaného textu je představit aktivity a význam této společnosti pomocí konceptů průmyslového osvícenství a sociální geografie vědění. Působení Dublinské společnosti je následně porovnáno s činností české Společnosti pro orbu a svobodná umění v Království českém (Gesellschaft für Ackerbau und Freien-Künste im Kgr. Böhmen)¹ coby jejího českého ekvivalentu.

Abstract: During the Age of Enlightenment, we witness the creation of various institutions aimed as support of farmers' education and modernisation in agriculture. The very first such association was the Dublin Society for the Improvement of Husbandry, Agriculture, and other useful Arts, founded in 1731. In the course of the eighteenth century, it was followed by numerous similar institutions all over Europe. The aim of this contribution is to present the activities and importance of the Dublin Society using concepts of Enlightenment in industry and social geography of knowledge. Activities of the Dublin Society are then compared with the scope of its Czech equivalent, the Gesellschaft für Ackerbau und Freien-Künste im Kgr. Böhmen (Society for Ploughing and Liberal Arts in the Kingdom of Bohemia).²

Klíčová slova: Dublinská společnost; vlastenecko-hospodářské společnosti; britské osvícenství; geografie vědění.

Keywords: Dublin Society; Economic Societies; British Enlightenment; geography of knowledge.

Príspevek vznikl v rámci vedecko-výzkumné činnosti Ústavu hospodárskych a sociálnych dejín FF UK za rok 2019.

Roku 1789 zahájil birminghamský továrník a amatérský chemik James Keir (1735–1820) předmluvu jím editovaného prvního dílu encyklopedie chemie, kde mimo jiné představil tehdejší britské veřejnosti zemědělství jako sféru vědní činnosti, konstatováním,

¹ Poznámka k překladu: Německý výraz *Künste*, obdobně jako anglickojazyčný pojem *Arts*, by autor spíše přeložil jako „řemesla“, což lépe odpovídá jak jejich dobovému chápání, tak zejména významu, který v kontextu názvu obou společností měly. Ekvivalentnímu a modernějšímu překladu pojmem „umění“ by se autor vyhnul zejména z důvodu dnešního všeobecně chápáného významu daného termínu, který jej spojuje s estetickými činnostmi a pojímá jej v duchu axiologicky chápáného vymezení kultury. V souladu se zavedenou terminologií v české historiografii je ponechán zavedený překlad „umění“.

² The German expression ‘Künste’, much like the English expression ‘Arts’, in this context means ‘crafts’. That would much better correspond to the way in which the terms were understood at the time and to

že „všeobecné šíření praktických poznatků a rostoucí zájem o vědění mezi všemi třídami a všemi národy Evropy či evropského původu je charakteristickým rysem našich dní.“³ Aniž by zřejmě sám měl tu ambici, příznačně charakterizoval jeden z výrazných rysů doby, jež do dějin vstoupila jako éra osvícenství. Nový důraz na poznávání zákonitostí světa a přírody, spojený s rostoucím zájmem vzdělaných elit a širších vrstev obyvatelstva na tomto procesu i tendenci k praktické využitelnosti poznatků, znamenal výrazný mezník nejen z pohledu dějin vědy.

Aniž by bylo záměrem předkládaného článku pouštět se do diskuse o vymezení pojmu osvícenství, nebo analyzovat některé z definičních znaků jemu přisouzených, musím se zastavit u dvou aspektů osvícenecké praxe, které měly výrazný vliv na utváření nového, specifického typu instituce, označovaného jako vlastenecko-hospodářské společnosti, o jejichž dvou zástupcích příspěvek pojednává.

Třebaže si osvícenství spojujeme intuitivně zejména s velkými jednotlivci, kteří ze svých pozic filozofů, spisovatelů a myslitelů měnili evropské myšlení a prostředí svou intelektuální aktivitou, neméně výraznou roli v šíření a prosazování nových poznatků měly četné společnosti o různé míře formálnosti a organizovanosti. Mezi takovými agenty osvícenství můžeme řadit široké spektrum aktérů, počínaje institucemi staršího původu, které se v průběhu druhé poloviny 18. století začaly věnovat v rostoucí míře pěstování a šíření užitečného poznání,⁴ až po zcela nové typy společností s různou mírou a stupněm oficiálnosti – od muzeí přes učené společnosti až po zcela neformální kroužky učenců a literátů. Právě hustá síť společností otevřeně se hlásících k osvíceneckému programu a uskutečňujících ho svou každodenní praxí umožnila praktické prosazení myšlenek a cílů oněch osvícenských myslitelů.⁵ Široká popularizační, publikační a socializační činnost, kterou tyto společnosti vyvíjely, byla jedním z klíčových rysů i šířitelů osvícenských idejí.⁶

Jednou z přelomových změn, k nimž v evropském učeněckém prostředí došlo v průběhu 18. století, je samo utvoření koncepce poznávání založeného na systema-

the sense in which they were used in the names of both of these societies. Such translation would remove possible misunderstandings stemming from the currently prevalent sense of the term 'arts' and 'Künste', but in both contexts, the name is too well established to permit a change.

³ James Keir dle GOLINSKI, Jan, *Science as Public Culture. Chemistry and Enlightenment in Britain 1760–1820*, Cambridge 1992, s. 147.

⁴ Příkladem starších institucí, které přijaly osvícenecký program a transformovaly v jeho duchu svůj výzkum, může být pražské Klementinum, v němž došlo ke kvalitativní proměně pěstování přírodních věd zřízením tzv. Matematického muzea v roce 1722 a zejména reformami Josefa Steplinga, či na britských ostrovech Královská společnost (celým tehdejším názvem Royal Society of London for Improving Natural Knowledge), která se pod vedením sira Josepha Bankse otevřela vědám o živé přírodě. Jako výchozí zdroj informací a odkazů na další literaturu ke Klementinu může sloužit katalog Národní knihovny Jezuité a Klementinum, vydaný touž institucí v roce 2006 u příležitosti stejnojmenné výstavy a editovaný Ivanou Čornejovou a Alenou Richterovou. Zajímavé postřehy k postupné proměně vědeckého prostředí vlivem osvícenských myšlenek přináší též Josef Haubelt v monografii *České osvícenství z roku 1986*, vydané nakladatelstvím Svoboda, třebaže jsou jeho interpretace v mnohém zatíženy dobou, v níž kniha vznikla. O transformaci Royal Society pod předsednictvím sira Josepha Bankse pojednává práce *Science in the Service of Empire: Joseph Banks, the British State and the Uses of Science in the Age of Revolution* od Johna Gascoigne, vydaná v nakladatelství Cambridge University Press v roce 2011.

⁵ Viz IM HOF, Ulrich, *Evropa a osvícenství*, Praha 2001, s. 111 an.

⁶ BLOOD, Hilary, *The Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce: The Learned Society and its rôle*, *Journal of the Royal Society of Arts*, 112, č. 5089, 1963, s. 12.

tickém, kolektivním a ověřitelném zkoumání přírody, která má sloužit praktickému užítku.⁷ V souvislosti s tím dochází v Evropě vlivem idejí osvícenství, jakož i následkem pokroku ve zkoumání věd, k budování nové instituční základny. Zmíněné procesy osvojování nových poznatků a utváření vědeckých institucí však neprobíhaly rovnoměrně, nýbrž v závislosti na různých faktorech nacionálního či regionálního významu.⁸

Příspěvek vychází z konceptu tzv. geografie vědění, přístupu sociálních dějin poznání, který je spojen s prostorovým obratem v sociálních vědách.⁹ Mým cílem je představit činnost určité specifické instituce coby ideálního příkladu nového místa vědění, formovaného osvíceneckými principy, a propojit její aktivity s širším teoretickým rámcem akcentujícím důraz na hospodářskou využitelnost nových poznatků v prostředí britských ostrovů, v němž je spatřován charakteristický rys britského osvícenství.¹⁰ Dublinskou společnost pro zlepšení hospodářství, zemědělství a dalších užitečných řemesel (Dublin Society for the Improvement of Husbandry, Agriculture, and other useful Arts, dále jen Dublinská společnost), o níž tento text pojednává, tak vnímám jako mikroprostor na osvícenecké mapě poznání, tedy jako „místo, kde se tvoří a přenáší vědění.“¹¹

Paralelně se vznikem či proměnami vzdělávacích a výzkumných institucí nastává v 18. století také proměna vědecké komunikace. V osvíceneckém duchu dochází souběžně k ukončení univerzitního monopolu na poskytování vzdělání, zapojení komunity učenců do oblastí státní správy, hospodářství či sociálních reforem (tedy etablování komunity expertů mimo dosavadní uzavřený akademický okruh) a v neposlední řadě k zapojení bohatých elit do vědeckého provozu, pro něž se díky osvíceneckým ideálům stalo vědecké bádání důstojným a vhodným způsobem trávení volného času.¹² V britském prostředí se setkáváme s fenoménem gentlemanské vědy, kdy se zkoumání přírody stává v prostředí pozemkových elit velmi častým způsobem vlastní reprezentace, který je následně reprodukován i vzrůstající se vyšší střední třídou, aspirující na přístup do vyšší společnosti.¹³ Ruku v ruce s rozšířením vědecké aktivity mimo uzavřený akademický svět došlo k informační revoluci, spojené nejen se změnami v získávání a šíření poznatků, ale i v důrazu na jejich využití. Ideál poznání pěstovaného pro sebe sama začal ustupovat ve prospěch důrazu na jeho praktické uplatnění.¹⁴

⁷ Viz BURKE, Peter, *Společnost a vědění I*, Praha 2007, s. 62–64.

⁸ Zde odkazují zejména na koncept sociální geografie poznání, v českém prostředí zpřístupněný např. v překladu dvou svazků Petera Burkea, vydaných pod názvem *Společnost a vědění* nakladatelstvím Karolinum v letech 2007 a 2013, konkrétně kapitoly „Místa vědění: centra a periferie“ v I. svazku a „Geografie vědění“ ve druhém svazku.

⁹ Tzv. spatial turn. Viz např. WITHERS, Charles W. J., *Place and the „Spatial Turn“ in Geography and in History*, *Journal of the History of Ideas*, 2009, 70, č. 4, s. 637–658.

¹⁰ Viz např. MOKYR, Joel, *The Enlightened Economy*, New Haven 2009, s. 79 an.

¹¹ FOUCAULT, Michel, *Zrození kliniky*, Červený Kostelec 2010, s. 151.

¹² Blíže BURKE, P., *Společnost a vědění*, c. d., s. 64–67.

¹³ K interakcím mezi středními vrstvami, osvíceneckými společnostmi a dobovými představami o společenském vzestupu viz na skotském příkladu BERRY, Christopher, *The Idea of Commercial Society in the Scottish Enlightenment*, Edinburgh 2015.

¹⁴ BURKE, P., *Společnost a vědění*, c. d., s. 128.

Tyto dva procesy, z nichž jeden znamenal vznik nových společenských organizací, oddaných osvícenským ideálům a šíření osvěty, a druhý transformaci prostředí, v němž jsou poznatky vytvářeny a podporovány, můžeme považovat za předpoklady vzniku organizací, jejichž cílem se stala podpora konkrétní hospodářské aktivity, spojená s bádáním a popularizací odborných poznatků z dané oblasti. Nové instituce by samy o sobě neproměnily evropské prostředí, neboť svým nastavením a aktivitami by vycházely z ustanovených forem vědění – kolem poloviny 18. století se však dosavadní prakticky orientovaná společenství změnila z okrajových struktur ve významné součásti procesu „vyjadřování vědomostí“.¹⁵ Historická věda v posledním půlstoletí věnovala nemalý zájem jednotlivým případům etablování a transformaci těchto mikroprostorů, ačkoli zkoumání se zaměřila primárně na instituce medicínského charakteru, vzdělávací ústavy a neformální uskupení typu salonů či zednářských lóží.¹⁶ V tomto kontextu považuji za důležité připomenout, že právě sféra zemědělské výroby byla zřejmě historicky první, v níž můžeme dokumentovat praktické dopady těchto abstraktních proměn prostřednictvím příkladů etablování nových a dosud neznámých „mikroprostorů“, totiž vlastenecko-hospodářských společností coby svébytného typu místa poznání.¹⁷

Osvícenecké myšlení na britských ostrovech mělo svůj specifický charakter. Zatímco osvícenství ve středoevropském prostředí bylo takřikajíc „prorostlé se státem“¹⁸ a ve francouzském prostředí představuje osvícenská filozofie opozici vůči vládnoucímu režimu, tak britské osvícenství mělo od počátku odlišnou podobu. Především zde osvícenecké myšlení fakticky nemělo žádnou spojitost se státem.¹⁹ Dokonce i velké sociální reformy byly na ostrovech vnímány jako úkol jednotlivců či jejich společenství, nikoli jako záležitost státního aparátu.²⁰ Pozornost britských stoupenců osvícenské filozofie

¹⁵ FOUCAULT, M., Zrození kliniky, c. d., s. 82–83.

¹⁶ K metodologické diskusi a příkladům viz BURKE, Peter, Společnost a vědění II. Od Encyklopedie k Wikipedii, Praha 2013, s. 229–266. Výchozí zdroj úvah o transformaci medicínského prostředí viz FOUCAULT, M., Zrození kliniky, c. d. Na příkladech z českého prostředí viz TINKOVÁ, Daniela, Zákeřná mefitis: zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách, Praha 2012. Metodologicky inspirativním popisem etablování a proměny neformálního prostředí je DÜLMEN, Richard von, The Society of the Enlightenment: the Rise of the Middle Class and Enlightenment Culture in Germany, Oxford 1992, případně v českém jazyce dostupná přehledová práce o instituci literárního salonu HEYDEN-RYNSCH, Verena von der, Evropské salony: vrcholy zaniklé ženské kultury, Jinočany 2004.

¹⁷ Navzdory pokroku v přírodních vědách, který je spojen s 18. stoletím, panovalo mezi vědeckými autoritami té doby silné přesvědčení, že v zemědělské oblasti není možné žádné systematické a racionální zkoumání, obvyklé v jiných vědních oborech, a že teoretické spekulace jsou zde dobré spíše pro pobavení a jako konverzační námět, než že by mohly nést jistý praktický užitek; GOLINSKI, J., Science as Public, c. d., s. 32.

¹⁸ Zde si dovoluji vypůjčit toto literární přirovnání od doc. Daniely Tinkové. K praktickým příkladům toho, jak se osvícenské myšlení propojilo s rostoucími zásahy státu do oblastí, jež předtím často systematicky neřešil, viz TINKOVÁ, D., Zákeřná mefitis, c. d., s. 40 an.

¹⁹ Viz např. HOLMES, Richard, The Age of Wonder. How the Romantic Generation Discovered the Beauty and Terror of Science, London 2009, či JONES, Peter M., Industrial Enlightenment. Science, Technology and Culture in Birmingham and the West Midlands 1760–1820, Manchester 2008. Opačný názor zastává např. již zmiňovaný GASCOIGNE, John, Science in the Service of Empire. Joseph Banks, the British State and the Uses of Science in the Age of Revolution, Cambridge 2011.

²⁰ Klíčovými díly pro dnešní interpretaci britské společnosti v osvícenské éře jsou zejména COLLEY, Linda, Britons. Forging the Nation 1707–1837, 2nd ed., New Haven 2010, a CLARK, Jonathan C. D., English Society 1660–1832: religion, ideology and politics during the ancien regime, 2nd ed., Cambridge 2002.

se soustředila nikoli na sociální či politické reformy, což hrálo prim na kontinentu, ale hlavně na praktickou stránku poznání a na jeho ekonomickou využitelnost.²¹

V tomto kontextu se v posledních desetiletích vede mezi britskými historiky debata, zda neužívat termínu „průmyslové osvícenství“ jako zastřešujícího pojmenování pro souběžně probíhající prohlubování vědeckého poznání, průmyslový rozvoj a účast vzdělaných elit v těchto procesech.²² Volně se tohoto konceptu také přidržím, protože umožňuje uvést do vzájemné souvislosti počátky průmyslové revoluce, její společensko-ekonomické předpoklady a právě dobový vědecký diskurz a osvícenecké myšlení. V jádru této teorie stojí poznatek o vzájemné obohacující interakci mezi podnikateli a vědeckým poznáním, mezi teoretickými poznatky a jejich praktickou aplikací.²³ Britské prostředí se již od počátku 18. století vyznačovalo důrazem na aplikovatelnost nových poznatků.²⁴ Osvícenecký ideál vyvedení člověka z jeho vlastní nesvéprávnosti za pomoci rozumu, jak jej ve svém slavném článku formuloval Immanuel Kant (1724–1804),²⁵ byl na britských ostrovech pojímán skrze zlepšení ekonomických poměrů prostřednictvím nových poznatků a technologií. Namísto filozofování a kultivovaných debat v salonech se tak britští osvícenci od počátku orientovali hlavně na hospodářskou činnost.

Pod vlivem tohoto ideálu se roku 1731 sešlo v Dublinu 14 gentlemanů, kteří si stanovili cíl „vyvést praktické a užitečné poznatky z knihoven na denní světlo“.²⁶ Stanovy jimi založené Dublinské společnosti explicitně uváděly, že „členové společnosti nechtějí bavit veřejnost elegantními a vybroušenými úvahami ani obohatit učený svět a nová a kuriózní pozorování, ale hodlají co nejjednodušeji podpořit píli prostých řemeslníků“.²⁷ Klíčovou zakladatelskou figurou byl filantrop a učenec Thomas Prior²⁸ (1681–1751), dále anglikánský duchovní Samuel Madden²⁹ (1686–1765) a dvanáct irských statkářů z okolí Dublinu.

Původním záměrem zakladatelů bylo osobně se věnovat zlepšování zemědělství, a to nejen na svých panstvích, ale po celém Irsku. Každý člen společnosti měl povin-

²¹ BLOOD, H., *The Encouragement*, c. d., s. 16.

²² Koncept má svůj původ v pracích Joela Mokyr z 80. let 20. století. Syntetické shrnutí celého konceptu viz JONES, P., *Industrial Enlightenment*, c. d., s. 1–21, případně též s. 72–81.

²³ BURKE, P., *Společnost a vědění II*, c. d., s. 141, 138; MOKYR, J., *The Enlightenet Economy*, c. d., s. 28–77.

²⁴ K dějinám aplikování vědeckých poznatků v předprůmyslovém období na britských ostrovech poskytuje syntetický pohled, jenž vrcholí šířením parního stroje a končí jeho aplikací v dopravě, např. ROSEN, William, *The Most Powerful Idea in the World: a Story of Steam, Industry and Invention*, London 2011.

²⁵ Poslední český překlad tohoto paradigmatického textu viz KANT, Immanuel, *Zodpovězení otázky: Co je osvícenství?*, in: TÝŽ, *Studie k dějinám a politice*, Praha 2016, s. 148–154.

²⁶ Royal Dublin Society (dále jen RDS), fond: Administrative Archive, Dublin, dokument *Minutes of meeting of 25 June 1731*.

²⁷ Tamtéž; český překlad citován s přihlédnutím k IM HOF, U., *Evropa a osvícenství*, c. d., s. 106.

²⁸ Osoba zakladatele a jeho společenský okruh byly již podrobně zpracovány Desmondem Clarkem, proto se jimi v tomto textu blíže nezabývám. Viz CLARK, Desmond, *Thomas Prior, 1681–1751: founder of the Royal Dublin Society*, *Studies, An Irish Quarterly Review*, 1951, 40, č. 159, s. 334–344.

²⁹ Samuel Madden byl anglikánský duchovní a teolog, jenž obdržel v roce 1723 doktorský titul na Trinity College v Dublinu, na které dále působil a věnoval se zlepšení kvality výuky na dané instituci. Vedle toho, že byl výrazným členem Dublinské společnosti, kde se věnoval zejména otázkám financování, přilákání nových členů a šíření zahraniční literatury, byl též literárně činným. Jeho kniha *Memoirs of the Twentieth Century* (527 s., 1733) je považována za jedno z prvních děl sci-fi literatury. Vedle osobní

nost specializovat se na určitou hospodářskou činnost, provádět v ní experimenty a následně kolegům sdělovat výsledky svých snah.³⁰ Vzdělané a hospodářsky činné elity se měly stát nositelem pokroku a pozvednutí chudého a marginálního regionu. Společnost chtěla hospodářsky pozvednout Irsko a také jej vymanit z dosavadní izolace. Tento cíl měl být mimo jiné realizován i zkoumáním zahraničních plodin a zemědělské techniky a dovozu těchto produktů do Irska s cílem zlepšit místní hospodářství.³¹ Svou činností Dublinská společnost vhodně spojila amatérské nadšení pro vědu s étosem zvyšování životní úrovně a zlepšování lokálního prostředí skrze šíření a aplikování vědeckých poznatků.³² Zmíněná snaha neměla být samoúčelná. Byla vedena vírou, vyjádřenou již uvedeným Samuelem Maddenem: „Za stálého používání a rozvážného hospodaření, jež nezpochybňuji, můžeme v průběhu pár let spatřit velké zlepšení v zemědělství, a díky dlouhé řadě experimentů ve všech jeho oblastech, jako tomu vidíme ve vědě, [...] a možná časem velmi přispět k užitku a obsluze lidstva.“³³ Osvěta patřila mezi základní kameny nové společnosti. Za tímto účelem Dublinská společnost pořádala přednášky, vydávala časopis i popularizační texty, provozovala knihovnu,³⁴ vypisovala soutěže, nakupovala nové stroje a sazenice, které distribuovala mezi své členy, a dokonce zřídila v Leixlipu i vzorovou farmu a pořádala na ni exkurze.³⁵ Její činnost se nezaměřovala na utváření teoretického rámce poznání v zemědělské oblasti, ale na praktické zlepšování hospodářství svých členů a šíření osvědčených metod – jak se vyjádřil roku 1776 jeden z výrazných britských stoupenců agrární osvěty Henry Home, lord Kames (1696–1782): „Zemědělství nezávisí na žádné teorii.“³⁶

Dublinská společnost se během dvou desetiletí stala jakýmsi vzorem pro podobné iniciativy v Británii a napříč Evropou, a nepřímou dokonce i pro prostředí habsburské monarchie. V průběhu 18. století vzniklo na britských ostrovech několik desítek podobných institucí, vydávajících často své poznatky tiskem a konajících veřejné přednášky, v nichž se spojili místní vlastníci půdy s cílem využití vědeckých poznatků ke zlepšení svého zemědělského hospodářství.³⁷ Příčinu lze spatřovat zejména v cha-

zbožnosti a filantropického působení je dnes známý především pro odkázání své rozsáhlé knihovny Trinity College. Více viz WEBB, Alfred, *A Compendium of Irish Biography. Comprising sketches of distinguished Irishmen, and of eminent persons connected with Ireland by office or by their writings*, Dublin 1878, dostupné on-line: < <https://www.libraryireland.com/biography/index.php> > [11. 12. 2019].

³⁰ CLARK, Desmond, Thomas Prior, c. d., s. 339.

³¹ RDS, fond: Royal Dublin Society Library, Dublin, Royal Dublin Society Minute Book, dokument Minutes of Meeting of 14 October 1731.

³² PORTER, Roy, *English Society in the 18th Century*, London 1991, s. 274.

³³ RDS, fond: Administrative Archive, Dublin, Samuel Madden, A Letter to the Dublin Society on the Improving their Fund and the Manufactures, Tillage etc. In Ireland, Dublin, 1739, f. 11.

³⁴ Původním cílem knihovny Dublinské společnosti bylo shromáždit veškerou dobovou knižní produkci věnující se zemědělství s cílem „sestavit katalog všech knih o chovatelství a zemědělském řemesle v anglickém, řeckém, latinském a francouzském jazyce a také zjistit, jaké knihy v cizích řečech poskytují nejlepší záznamy o hospodaření a řemeslech nyní obvyklých ve Francii, Flandrech, Nizozemí, Německu, Polsku a Itálii“. Dle RDS, fond: Administrative Archive, Dublin, dokument Minutes of Meeting 20 January 1732.

³⁵ LIVESEY, James, *A Kingdom of Cosmopolitan Improvers. The Dublin Society 1731–1798*, in: STAPEL-BROEK, Koen – MARJANEN, Jani (edd.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century. Patriotic Reform in Europe and North America*, Houndmills 2012, s. 62–63.

³⁶ GOLINSKI, J., *Science as Public*, c. d., s. 32–33.

³⁷ PORTER, R., *English Society*, c. d., s. 274.

rakteru britské agrární produkce, kdy i velké pozemkové majetky byly rozděleny mezi mnoho nájemců a více než polovina zemědělské půdy byla v držení drobné pozemkové šlechty, pro kterou se zároveň jednalo o jediný zdroj příjmů.³⁸ Po vzoru z britských ostrovů byla roku 1754 v Erfurtu, na území mohučského kurfiřta, založena Akademie nützlicher Wissenschaften (Akademie užitych věd), v roce 1757 pak v Rennes zřídily bretaňské stavy Société d'agriculture (Zemědělská společnost), která s Dublinskou společností úzce komunikovala,³⁹ a roku 1759 vznikla v Bernu Ökonomische Gesellschaft (Hospodářská společnost).⁴⁰ Všechny tři instituce se programově hlásily k Dublinské společnosti, třebaže jejich povědomí procházelo zprostředkováním skrze jihoněmecké učené prostředí či francouzské národohospodářské myslitele.⁴¹ Poslední z nich pak v roce 1764 zaujala rakouského státníka hraběte Karla von Zinzendorf (1739–1813) při jeho cestách Evropou natolik, že rok poté inicioval v Klagenfurtu zřízení jejího korutanského ekvivalentu – Korutanské zemědělské společnosti (Kärntner Ackerbau-gesellschaft).⁴²

Do prostředí habsburské monarchie, resp. českého zemského prostředí, dorazila tato nová osvícenecká instituce relativně záhy. Již roku 1767 je přislíbeno založení zemědělské společnosti a od roku 1769 působí Společnost pro orbu a svobodná umění v Království českém (Gesellschaft für Ackerbau und Freien-Künste im Kgr. Böhmen, dále jen Společnost pro orbu) a v roce 1770 zahájí svou činnost i její moravský protějšek, Zemědělská společnost Markrabství moravského (Agricultur Societat in dem Markgrathume Mähren, dále jen Zemědělská společnost).⁴³ Do čela české společnosti se jako její ředitel postavil nejvyšší zemský sudí, hrabě František Pachta z Rájova (cca 1720–1799), v čele moravské stanul zemský hejtman Arnošt Kaunitz-Rittberg (1737–1797).

Pohled do stanov Společnosti pro orbu prozrazuje celkem zřetelnou inspiraci irským vzorem – třebaže velmi pravděpodobně nešlo o návaznost přímou, ale zprostředkovanou skrze Bern a Klagenfurt. Ve čtvrtém paragrafu svých stanov si společnost ukládá cíl věnovat se zkoumání rozličných činností spojených se zemědělstvím či výrobou, včetně provádění pokusů, a to ve všech odvětvích zemědělské činnosti, a vyhodnocování a šíření zpráv o jejich výsledcích. Kromě toho se členové společnosti měli zaměřit na zjišťování reálného stavu zemědělství a řemesel ve svém okolí.⁴⁴ Od počátku stanovy také počítaly se šířením zkušeností mezi prosté zemědělce. Společnost

³⁸ MOKYR, J., *The Enlightened*, c. d., s. 183.

³⁹ Vzájemné vazby mezi irskou a bretaňskou vlastenecko-hospodářskou společností zpracoval John Snovlin. Viz SNOVLIN, John, *The Society of Brittany and the Irish Economic Model*, in: STAPELBROEK, Koen – MARJANEN, Jani (edd.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century. Patriotic Reform in Europe and North America*, Houndmills 2012, s. 73–95.

⁴⁰ O vývoji např. IM HOF, U., *Evropa a osvícenství*, c. d., s. 109–120.

⁴¹ Bližší informace o šíření přírodovědeckých poznatků z britských ostrovů v jihoněmeckém prostředí a jejich recepci jsou v českém prostředí k dispozici např. u GRASSL, Hans, *Nástup romantismu: přínos Bavorska k německým duchovním dějinám v období 1765–1785*, Praha 2010, s. 342–374.

⁴² VERBÍK, Antonín, *Vznik a počátky hospodářské společnosti na Moravě (1770–1811)*, Vědecké práce Československého zemědělského muzea (dále jen VP ČZM), 10, 1971, s. 5.

⁴³ Tamtéž, s. 5.

⁴⁴ Národní archiv, fond: Vlastenecko-hospodářská společnost, Praha, dokument Sessionsprotokolle Nr. 1, f. 33.

měla pořádat již zmíněné ankety o jednotlivých problémech, za nejlepší řešení vyplácet odměny a samozřejmě také šířit informace o své činnosti prostřednictvím tisku.⁴⁵

Neopomenutelnou složkou činnosti společnosti bylo zkoumání stavu zemědělství v příslušné zemi a reportování zemským úřadům. Zdá se, že tento úkol ve Společnosti pro orbu postupně převládá nad ostatními.⁴⁶ Co se může zdát na první pohled jako místní specifikum, vyplývající ze státního charakteru české společnosti, však paradoxně znají i stanovy Dublinské společnosti, třebaže se jednalo o instituci bez formálního vztahu k zemské a státní správě v Irsku.⁴⁷ Důvody toho je třeba hledat v komplikovaném statutu Irska v rámci britské monarchie, neboť se sice formálně jednalo o království s vlastním parlamentem a zákony, ale zároveň o území zcela závislé na anglické správě a vládě.⁴⁸ Ustanovení Dublinské společnosti lze proto vnímat také jako jistou proklamaci vlastních práv a svébytnosti zdejšího politického národa – a tedy i jako svého druhu emancipaci vůči politické správě britské říše, řídící Irské království z Londýna.⁴⁹ V českém prostředí přišel ovšem popud k založení spíše shora než od lokálních elit. Místo aby agrární společnost v Čechách reprezentovala určitou konkurenci oficiálních struktur veřejné moci, byla to naopak ona „mnohonárodnostní říše“ a její vládní struktury, z jejichž popudu byla společnost ustanovena. Hospodářské společnosti pečující o rozvoj zemědělství se v rakouském prostředí „organizovaly z iniciativy státu a jeho úřadů a měly být jejich poradními orgány, šířit zkušenosti, nové formy hospodaření ve shodě s novými ekonomickými teoriemi“ a představovat jakousi prodlouženou ruku státu v hospodářské oblasti.⁵⁰

Čistě po této formální stránce, týkající se cílů a záměrů, nevykazují stanovy Společnosti pro orbu výraznějších rozdílů od irského vzoru. Dokonce i správní struktura v podstatě kopíruje model vlastní většině obdobných institucí – tedy ředitel, kancléř, sekretář a pravidelné schůze přispívajících členů. Kde však nalézáme první zásadní odlišnost, je právě poměr ke státu. Česká společnost – a pro moravskou lze konstatovat totéž – počítala s výraznou rolí svého protektora, jenž se měl rekrutovat z řad představitelů zemské vlády. Iniciativy společnosti podléhaly státnímu schvalování (například jediný pokus Zemědělské společnosti o vypsání vědecké soutěže z února 1772 ztroskotал právě na tom, že guberniu se tři navržené otázky o ceny zdály příliš teoretické, a tedy nevhodné pro státní financování).⁵¹ I praktické fungování správní struktury se ukázalo být ve středoevropském kontextu problematičtější, neboť v české i moravské společnosti v 90. letech 18. století často absentoval ředitel i sekretář.⁵²

V zemském prostředí Čech a Moravy se zemědělské společnosti spoléhaly na státní subvence, resp. byly na nich závislé. Členské příspěvky v prvních letech fungování nepředstavovaly výraznou příjmovou položku. Oproti tomu v Dublinské společnosti

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ TEICH, Mikuláš, Královská česká společnost nauk a počátky vědeckého průzkumu přírody v Čechách, *Rozpravy Československé akademie věd*, 1959, 69, č. 4, s. 17.

⁴⁷ CLARK, D., Thomas Prior, *English Society*, c. d., s. 339.

⁴⁸ LIVESEY, James, *The Dublin Society in Eighteenth-Century Irish Political Thought*, *The Historical Journal*, 47, č. 3, 2004, s. 620–622.

⁴⁹ Tamtéž, s. 623.

⁵⁰ VERBÍK, A., *Vznik a počátky*, c. d., s. 5.

⁵¹ Tamtéž, s. 6.

⁵² TEICH, M., *Královská česká společnost*, c. d., s. 17–18; VERBÍK, A., *Vznik a počátky*, c. d., s. 6.

příspěvky od členů a vlastní ekonomická aktivita hrály důležitou roli. V habsburském prostředí je také patrná snaha státu pomáhat finančně i nepřímo. Císařský patent ze dne 10. března 1775 například zavedl povinné imatrikulace vrchnostenských hospodářských úředníků do společnosti a zakázal vrchnostem na svá panství najímat neimatrikulované úředníky pod pokutou 50 zl. ve prospěch společnosti.⁵³

Právě fakt, že se v kontextu českých zemích jednalo o společnost zřízené shora, nikoli z vlastní iniciativy členů, je podle mého názoru zodpovědný za některé klíčové odlišnosti české vlastenecko-hospodářské společnosti od irského vzoru. Například na rozdíl od Dublinské společnosti se česká (a též moravská) společnost potýkala s malým zájmem a iniciativou svých členů,⁵⁴ nevynikala rozsáhlou publikační produkcí a nepodařilo se mi nalézt ani doklady o tom, že by byla ve sledovaném období let 1769–1789 činná v propagování technologických novinek v zemědělství jinou formou než publikacemi a zkoušením úředníků. Tyto přínosy na druhou stranu nelze bagatelizovat či označit za neúčinné. Už jen samotný důraz na ověřování odborné kvalifikace vrchnostenských úředníků měl nezanedbatelný dopad na šíření technologických změn i praktických vylepšení. Právě účinnější kontrola profesního vzdělání a odborné kvalifikace patřila k charakteristickým znakům osvěcenských reforem v prostředí habsburské monarchie.⁵⁵ V duchu této teze šel i již zmíněný císařský patent ze dne 10. března 1775, nařizující vrchnostem přijímat za úředníky pouze imatrikulované členy společnosti.⁵⁶ Pro srovnání, ačkoliv Dublinská společnost takovouto pravomocí nedisponovala, její členové konali ze své iniciativy cesty na venkov a najímali zde kvalifikované hospodářské správce k provádění experimentů či přednáškové činnosti, kterou financovali z členských příspěvků.⁵⁷

Základním cílem Dublinské společnosti se stalo zlepšení irského zemědělství na takovou úroveň, aby nejen zabránilo propuknutí dalšího hladomoru, ale také umožnilo zvýšit irský export.⁵⁸ Zatímco první z cílů v případě Společnosti pro orbu chybí, jelikož zajištění ochrany před hladomorem na sebe v našem prostředí převzala za vlády Marie Terezie veřejná moc prostřednictvím instituce kontribučních sýpek, cíl pomoci vývozu zemědělských plodin zlepšit hospodářskou bilanci země nalézáme také v českém kontextu.⁵⁹ K vedlejším cílům irské hospodářské společnosti pak patřil rozkvět venkova, zlepšení výnosnosti statků a také využívání a zavádění nových vědeckých poznatků do zemědělské výroby.⁶⁰

Dublinská společnost zvolila k dosažení svých cílů sérii metod, které nalézáme v našem prostředí jen částečně, či ne v takovém rozsahu. Typickým příkladem šíření zemědělských poznatků se například stalo vydávání časopisu a popularizačních prací,

⁵³ VERBÍK, A., *Vznik a počátky*, c. d., s. 6.

⁵⁴ K případu moravské společnosti viz Antonín Verbík: „Společnost zaznamenávala jen pomalý růst členů (v 70. letech jich bylo přijato 21) a rozvinula omezenou činnost, spočívající v podávání dobrých zdání guberniu“, dle VERBÍK, A., *Vznik a počátky*, c. d., s. 6.

⁵⁵ TINKOVÁ, D., *Zákeřná mefitis*, c. d., s. 57 an.

⁵⁶ VERBÍK, A., *Vznik a počátky*, c. d., s. 6.

⁵⁷ IM HOF, U., *Evropa a osvícenství*, c. d., s. 107.

⁵⁸ PORTER, R., *English Society*, c. d., s. 204.

⁵⁹ K některým aspektům např. TEICH, M., *Královská česká společnost*, c. d., s. 18. Obecněji o situaci např. KLÍMA, Arnošt, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955.

⁶⁰ LIVESEY, J., *A Kingdom*, c. d., s. 70.

díky nimž plnila relativně úspěšně roli mediátora v předávání odborných poznatků k výrobcům.⁶¹ Zatímco zprávy od Dublinské společnosti kolovaly napříč britskými ostrovy, a dokonce běžně pronikaly i do periodického tisku,⁶² v případě českých zemí máme dochované spíše ojedinělé návody k pěstování zemědělských plodin a na Moravě též vydání překladu jedné popularizační práce německé provenience o chovu ovcí.⁶³

Obdobně ne zcela nejpozitivněji dopadá srovnání i v některých dalších činnostech. O nezdarech v případě vypisování cen jsem se již zmínil. Stejně tak se ale Společnost pro orbu neangažovala v pořádání zemědělských veletrhů – ačkoli třeba veletrh uspořádaný hrabětem Rudolfem Chotkem (1706–1771) ve Veltrusech v roce 1764 coby Velký trh tovarů Království českého dokládá, že tato idea nebyla v našem prostředí neznámá. Vzorový statek, který Dublinská společnost provozovala v Leixlipu, kde zkoušela v praxi uplatňovat nové zemědělské poznatky, také nemá pro druhou třetinu 18. století svůj jednoznačný český protějšek. A snad s ohledem na přetrvávající nevolnictví a obecně jiný charakter venkovské společnosti nedošlo v našem prostředí ani k napodobení série vyložené zábavních festivit, které Dublinská společnost organizovala. Například soutěže v orání společnost organizovala napříč irskými hrabstvími od roku 1738.⁶⁴ Třebaže v záznamech společnosti se místy vyskytují stížnosti na redukování zemědělské osvěty na obyčejnou venkovskou zábavu,⁶⁵ nelze této akci upřít výraznou roli v šíření nových způsobů orby a inovací podoby pluhů. Skutečnost, že členové společnosti mezi sebou byli schopni vést polemiku nad kritérii pro určování vítěze, lišícími se mezi jednotlivými hrabstvími, je úsměvným detailem, který ukazuje, jak hluboce se její aktivity staly součástí irského venkovského života. Dublinská společnost přirozeně dbala i na šíření těchto poznatků, a proto finančně podpořila Johna Wynna Bakera (?–1775), který si v roce 1740 zřídil v místě zvaném Laughlinstown (dnešní Celbridge) nedaleko Dublinu svou továrnu na nástroje⁶⁶ a jenž začal vyrábět mezi jinými nástroji třeba vylepšený pluh, vyvinutý v rámci společnosti.⁶⁷

Přesto alespoň letmý pohled umožňuje tvrdit, že navzdory relativně slabšímu rozsahu činností měla Společnost pro orbu řadu významných strukturálních podobností se svým irským vzorem, díky nimž ji nemůžeme označit jen za jakýsi nezdařený klon. Především se obě společnosti hlásily ke stejnému ideálu zlepšování zemědělské produkce prostřednictvím zavádění nových vědeckých poznatků a jejich plošné popularizace. Tímto cílem se jednoznačně zařadily do dobového trendu ustanovování společností orientovaných na šíření aplikovatelného poznání, jejichž rozmach vrcho-

⁶¹ GOLINSKI, J., *Science as Public*, c. d., s. 31.

⁶² CLARK, D., *Thomas Prior*, c. d., s. 340.

⁶³ VERBÍK, A., *Vznik a počátky*, c. d., s. 6.

⁶⁴ LIVESEY, J., *A Kingdom*, c. d., s. 69.

⁶⁵ Tamtéž, s. 70.

⁶⁶ K jednotlivým vyráběným nástrojům a celkové nabídce jeho továrny mohou doporučit dochovaný tištěný katalog, vydaný s podporou Dublinské společnosti v roce 1767. Viz BAKER, John Wynn, *A Short Description and List, with the Prices of the Instruments of Husbandry, Made in the Factory at Laughlinstown, Dublin 1767*, dostupné on-line: <<https://archive.org/details/JWBakerInstrumentsOfHusbandry1767>> [11. 12. 2019].

⁶⁷ LIVESEY, J., *A Kingdom*, c. d., s. 69.

lící rokem 1800 je někdy označován za druhou vědeckou revoluci.⁶⁸ Jejich primárním cílem bylo zlepšit výnosnost panských statků, a snížit tak závislost domácího prostředí na dovozu. Zároveň se obě společnosti opíraly o určité pojetí ekonomiky, které vycházelo z teze francouzských fyziokratů o půdě jako klíčovém zdroji bohatství a prosperity a jež chápalo zlepšování zemědělství jako důležitý zájem státu.⁶⁹ Opomenout nelze ani vlastenecký rozměr obou společností, o jehož významu svědčí už fakt, že se stal součástí obecného označení těchto institucí za vlastenecko-hospodářské. V případě Dublinské společnosti byl výrazně akcentován rozměr vlastní samosprávy a řízení hospodářského rozvoje země svými intelektuálními zdroji, nikoli z rozhodnutí vzdálené vlády v Londýně.⁷⁰

Podobnost lze shledat i v dalších ideových východiscích. Zájem britských elit na zlepšení zemědělství nebyl motivován jenom ekonomickými faktory. Výraznou roli v něm hrál též jistý zemský patriotismus. Osvícenecké společnosti v Británii 18. století se – a i v tom bych si dovolil vidět výraznou podobnost mezi prováděním zemědělské osvěty v irském a českém prostředí – staly nástrojem budování vlastenectví vůči mnohonárodnostní říši spojené osobou panovníka. Jejich význam v utváření loajality tkvěl i v tom, že se na jejich činnosti vedle příslušníků zemské aristokracie podílely též další osoby z řad drobnějších pozemkových vlastníků, intelligence či vrchnostenské správy, kterým poskytovaly možnost se společensky stýkat s osobami vyššího postavení a nepřímo se podílet na řízení státu. Právě příslušníci středního stavu se často ujímali v těchto společnostech iniciativy, a tím pronikali do sféry utváření státní politiky další cestou než jen skrze individuální úřednickou kariéru.

Ač se vlastenecký aspekt působení obou zemědělských společností může jevit coby společný rys obou institucí, v praktické realizaci paradoxně nalézáme rozdíly výraznější než u odborné činnosti obou sledovaných případů. Zatímco v irském prostředí dokazovala účast statkářů a hospodářských úředníků rostoucí sebevědomí těchto vrstev, český (a též moravský) protějšek bohužel nepůsobil tak, aby spolu propojoval elity společenské a hospodářské – ačkoli můžeme předpokládat, že to patřilo k zakladatelským záměrům.

Skutečnost, že Společnost pro orbu v praxi nerealizovala takové množství a rozsah aktivit jako její starší irská sestra, nás nesmí dovést k závěru, že Dublinská společnost byla příkladem dokonale fungující instituce. Naopak je doloženo, že ačkoli několik osvíceneckých statkářů přejímalo přímo dychtivě zemědělské novinky, samo šíření nových poznatků bylo omezené a pomalé, a netýkalo se dokonce ani všech členů organizace.⁷¹ Po této stránce tak není velkého rozdílu mezi oběma společnostmi – v obou případech se praktická aplikace nových poznatků týkala jen menšiny, která o ni sama stála.

Závěrem lze konstatovat, že Dublinská společnost představuje v porovnání se svým pražským (eventuálně brněnským) protějškem úspěšnější model, avšak nikoli z důvodu odlišnosti co do motivů, záměrů či cílů, ale díky širšímu rozsahu činností, který byl umožněn solidnější finanční situací a faktem, že na jejím fungování měli velký zájem

⁶⁸ Viz BURKE, P., Společnost a vědění II, c. d., s. 312.

⁶⁹ IM HOF, U., Evropa a osvícenství, c. d., s. 163.

⁷⁰ LIVESEY, J., The Dublin Society, c. d., s. 618–619.

⁷¹ Viz např. TEICH, M., Královská česká společnost, c. d., s. 17–19.

členové, kteří ji zřídili. Na českém příkladu lze vidět, že dobře míněné státní založení nepřináší nutně totožný výsledek. Dublinská společnost ukázala, jak může chudý a ekonomicky závislý region nejenom přežívat díky zaměření se na tradiční stránku domácí produkce, ale i po hospodářské stránce vzkvétat. Česká snaha postavit rozkvět místní ekonomiky na racionalizaci zemědělství prostřednictvím Společnosti pro orbu nevykazovala v porovnání s tímto případem takovou šíři aktivit, ani se ve sledovaném období let 1769–1789 neprojevila jako motor agrární modernizace a inovací, které v našem prostředí byly v posledních desetiletích 18. století zřejmě neseny jinými aktéry a procesy. Na druhou stranu nelze v žádném případě opomenout možnost, že absence silné instituce zaměřené na zlepšování produktivity zemědělství mohla hrát svůj pozitivní vliv při následné rané industrializaci prostoru českých zemí. Lze dokonce s jistou nadsázkou vznést i otázku, nakolik se průmyslové inovace ze zemí západní Evropy uplatňovaly a šířily rychlejším tempem v porovnání s inovacemi zemědělskými – vyvozovat v tomto předběžný závěr by však bylo pouhou spekulací, která může v lepším případě sloužit nanejvýš jako východisko pro další zkoumání.

Prameny a literatura

Prameny

Royal Dublin Society, Dublin:
• fond Administrative Archive.

Literatura

- BERRY, Christopher J., *The Idea of Commercial Society in the Scottish Enlightenment*, Edinburgh: Edinburgh University Press 2015.
- BLOOD, Hilary, *The Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce: The Learned Society and its rôle*, *Journal of the Royal Society of Arts*, 112, No. 5089, 1963, s. 11–21.
- BURKE, Peter, *Společnost a vědění I: Od Gutenberga k Diderotovi*, Praha: Karolinum 2007.
- BURKE, Peter, *Společnost a vědění II: Od Encyklopedie k Wikipedii*, Praha: Karolinum 2013.
- FOUCAULT, Michel, *Zrození kliniky*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010.
- GASCOIGNE, John, *Science in the Service of Empire: Joseph Banks, the British State and the Uses of Science in the Age of Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press 2011.
- GOLINSKI, Ian, *Science as Public Culture: Chemistry and Enlightenment in Britain 1760–1820*, Cambridge: Cambridge University Press 1992.
- HOLMES, Richard, *The Age of Wonder. How the Romantic Generation Discovered the Beauty and Terror of Science*, London: Harper Collins Publishers 2009.
- IM HOF, Ulrich, *Evropa a osvícenství*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2001.
- JONES, Peter M., *Industrial Enlightenment: Science, technology and culture in Birmingham and the West Midlands, 1760–1820*, Manchester: Manchester University Press 2008.
- LIVESEY, James, *A Kingdom of Cosmopolitan Improvers. The Dublin Society 1731–1798*, in: STAPELBROEK, Koen – MARJANEN, Jani (edd.), *The Rise of Economic Societies in the Eighteenth Century. Patriotic Reform in Europe and North America*, Houndmills: Palgrave Macmillan 2012, s. 52–72.
- LIVESEY, James, *The Dublin Society in Eighteenth-Century Irish Political Thought*, *The Historical Journal*, 47, 2004, 3, s. 615–640.

- MOKYR, Joel, *The Enlightened Economy. An Economic History of Britain 1700–1850*, New Haven: Yale University Press 2009.
- PORTER, Roy, *English Society in the 18th Century*, London: Penguin 1991.
- ROSEN, William, *The Most Powerful Idea in the World. A Story of Steam, Industry and Invention*, London: Pimlico 2011.
- TEICH, Mikuláš, *Královská česká společnost nauk a počátky vědeckého průzkumu přírody v Čechách*, *Rozpravy Československé akademie věd*, 69, 1959, č. 4.
- TINKOVÁ, Daniela, *Zákeřná mefitis: zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Praha: Argo 2012.
- VERBÍK, Antonín, *Vznik a počátky hospodářské společnosti na Moravě (1770–1811)*, *Vědecké práce Československého zemědělského muzea*, 1971, č. 10, s. 5–22.

AGRÁRNA PUBLICISTIKA D. G. LICHARDA. Príspevok k poľnohospodárskej osvete na Slovensku v 19. storočí

AGRARIAN JOURNALISM IN THE WORK OF D. G. LICHARD:

Contribution to the history of agricultural education in Slovakia in the 19th century

Zuzana Lopatková

Abstrakt: Cieľom prezentovaného príspevku je predstaviť šírenie poľnohospodárskej osvety medzi príslušníkmi roľníckeho stavu, ktoré zohrávalo nielen pre toto spoločstvo, ale aj pre celú krajinu nezastupiteľnú úlohu. Hlavným zdrojom nových informácií bola predovšetkým poľnohospodárska dobová tlač, ktorá v jednoduchých podmienkach slovenského vidieka posúvala poľnohospodársku sféru krajiny na kvantitatívne vyššiu úroveň. Dobová tlač bola veľmi pestrá a prinášala informácie o nových trendoch vo všetkých aspektoch roľníckeho hospodárenia. Príspevok si osobitne všíma novinárske aktivity najvýznamnejšieho propagátora poľnohospodárskej osvety na území dnešného Slovenska v polovici 19. storočia, ktorým bol evanjelický kňaz, učiteľ, novinár a vydavateľ Daniel Gabriel Lichard (1812–1882).

Abstract: The aim of this contribution is to map the spread of public instruction in agriculture among the farming population of Slovakia, which was of crucial importance not only to the communities concerned but also to the landscape they inhabited. The article is based on information drawn mainly from contemporary press for farmers and rural population, which in the somewhat backwards environment of Slovak countryside helped steer farming practices to a higher level. Contemporary press was highly varied and brought information about new trends in all areas of farming economy. The contribution focuses on journalistic activities of Daniel Gabriel Lichard (1812–1882), Protestant pastor, teacher, journalist, and publisher commonly considered the most important pioneer of agricultural education in the territory of current Slovakia in mid-nineteenth century.

Kľúčové slová: poľnohospodárstvo; osveta; D. G. Lichard; Matica slovenská; 19. storočie; roľník; tlač.

Keywords: agriculture; education; D. G. Lichard; Matica slovenská; 19th century; farmers; press.

Poľnohospodárska osveta do založenia Matice slovenskej (1863)

Poľnohospodárstvo s príbuznými hospodárskymi odvetvami (najmä lesné a vodné hospodárstvo) zohrávalo až do čias 2. svetovej vojny primárne postavenie v ekonomickom živote dnešného Slovenska, pretože v sledovanom období bola v poľnohospodárstve zamestnaná drvivá väčšina obyvateľstva krajiny. Starostlivosť o pozdvihnutie poľnohospodárskej výroby cestou šírenia osvety medzi príslušníkmi roľníckeho stavu teda zohrávala nielen pre toto spoločstvo, ale aj pre celú krajinu nezastupiteľnú úlohu.¹ Túto dôležitú funkciu mohla plniť predovšetkým poľnohospodárska dobová tlač,

¹ MARTULIAK, Pavol, Poľnohospodárske školstvo a vedecký výskum na Slovensku do roku 1945, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století, Uherské Hradiště 2004, s. 11–20.

ktorá v jednoduchých podmienkach slovenského vidieka posúvala poľnohospodársku sféru krajiny na vyššiu úroveň a pomáhala jej držať krok s okolitými krajinami v stredoeurópskom priestore.

S nastupujúcimi modernými myšlienkovými prúdmi obdobia novoveku, najmä od čias udomácnovania osvietenských náhľadov v našich podmienkach, si začali čoraz viac aj príslušníci habsburského rodu, najmä cisárovná Mária Terézia a jej syn Jozef II. uvedomovať dôležitosť pozdvižnutia hlavných hospodárskych odvetví, z ktorých napokon plynuli do štátnej pokladnice podstatné zdroje príjmov. Nie náhodou najmä prvé z osvietenských reforiem Márie Terézie smerovali práve k pozdvižnutiu roľníckeho stavu, od ktorého postavenia záviselo mocenské fungovanie celej monarchie.² Poľnohospodárska osveta však nešla len zhora, ale predovšetkým zdola. Aj v radoch Slovákov sa našli muži, ktorí napriek ťažkým podmienkam svojej doby hľadali možnosti a spôsoby na materiálno-spoločenské pozdvižnutie roľníckeho obyvateľstva. Jedným z prvých vzdelancov, ktorý v opise spoločensko-ekonomického života krajiny upozornil na poľnohospodárstvo, bol polyhistor Matej Bel. Dostupné poznatky o poľnohospodárstve vtedajšieho Uhorska zhrnul v rozsiahlom rukopise *Tractatus de re rustica Hungarorum* (Traktát o uhorskom poľnohospodárstve).³

Treba zdôrazniť, že od počiatkov slovenského národného obrodzenia (80. roky 18. storočia) sa predstavitelia všetkých troch generácií slovenských obrodencov venovali osvetovej činnosti. V prvej fáze slovenského obrodzenia to bol predovšetkým Juraj Fándly, ktorého môžeme považovať za priekopníka poľnohospodárskej osvetu u nás.⁴ Jeho viacväzkové dielo *Pilní domajší a poľní hospodár* (v bernolákovskej slovenčine) je vlastne populárna encyklopédia vtedajších poznatkov o poľnohospodárstve s propagáciou nových odrôd (najmä ďateliny a zemiakov), s rozdelením poľných a domácich prác podľa mesiacov v roku a s ďalšími praktickými radami. Roľníkom prezentoval nové poznatky i odovzdával vlastné skúsenosti z obrábania svojej záhradky, ktorú využíval na pokusy a overovanie svojich rád a aj na dokazovanie svojej náuky nedôverčivým roľníkom. Pozornosť venoval ovocinárstvu, záhradám, domácejmu hospodárstvu. Presviedčal ľudí, ako vytvoriť úrodné role, pasienky, záhrady, vinohrady, ako organizovať svoju prácu.⁵ Povzbudzoval roľníkov k združovaniu a k plánovaniu práce. V zime sa mali čítať jeho knihy a malo sa diskutovať na rôzne témy. Za ekonomický základ krajiny J. Fándly považoval poľnohospodárstvo. Kritizoval útlak roľníkov a východisko z ich nedobrej situácie videl v osvete, v lepšom vzdelávaní ľudu, v boji proti poverám a predsudkom a napokon v pestovaní nových plodín a racionálnom prístupe k hospodáreniu. Jeho diela boli súčasťou snáh o odstránenie a prekonanie stále sa

² HORVÁTH, Pavel, *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici XVIII. storočia*, Bratislava 1963, s. 152; ŠPIESZ, Anton, *Hospodársko-spoločenské pomery v zemepanských mestách a mestečkách na Slovensku v čase urbárskej regulácie Márie Terézie*, *Historický časopis*, 1975, roč. 23, s. 567–600.

³ TIBENSKÝ, Ján, *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*, Bratislava 1984, s. 118–119.

⁴ Juraj Fándly (1750–1811) pochádzal z Častej. Ako rímskokatolícky farár pôsobil v rokoch 1780 až 1807 v Naháči. Tu napísal väčšinu svojich osvetových a náboženských diel. J. Fándly bol horlivým propagátorom nových výrobných foriem v poľnohospodárstve, bojoval proti trojpoľnému systému, celoročnému úhoreniu, skúšal umelé hnojivá, písal o nových plodinách. KOTVAN, Imrich, Juraj Fándly, Bratislava 1946.

⁵ TIBENSKÝ, Ján, Juraj Fándly v slovenskom národnom obrodení a literatúre, in: FÁNDLY, Juraj: *Rozprávky rozmarné a poučné*, Bratislava 1973, s. 7–26.

Slowenski Wčelár

winaučigici

- I. Že bi móhli mať Wčelári, o mnoho wic, a to slnečníc Wčel, wic Mladu, ai Woštu, keď bi Wčelci držali z dobrú Opatrnostú w magacinskich Truhličkoch, a ne w Klátoch, Stogáčoch, ani w Košoch.
- II. Waž! Željni, w gačém Časť, maži bi Wčelári sít, do susedstvá Uhorow, pre Wčelci, pre Rýchvacú Armu, ai pre inši domáci wčelci Wšoch.

Z Dovoléním Vrchnosti.

W TRNAVE,

Vitlačení u Wčelowa Jefinka privil. Růžktačára.
1802.

73

Slovenský včelár

vinaučující

- I. Že bi móhli mať včelári o mnoho víc a to silnějších včel, víc medu ai vosku, keď bi včelci držali z dobrou opatrnostu v magacinských truhličkách, a ne v klátoch, stojákoch, ani v košoch.
- II. Jaké željni v jakém časi maži bi včelári sít do susedských uhorow pre včelci, pre rychvací krmu ai pre inši domáci velké osoch.

Z dovolením vrchnosti

V TRNAVE

Vitlačení u Václava Jefinka privil. knihtlačára,
1802

1 Juraj Fándly : Slowenski wčelár (1802). Zdroj: dostupné online: <<http://dikda.eu/diela-juraja-fandlyho/>>

prehlbujúcej hospodárskej krízy. Popritom vychovával ľudí k pracovitosti, k slušným medziľudským vzťahom a navádzal ich na spoluprácu medzi sebou. Fándlyho základné encyklopedické dielo dopĺňali aj ďalšie publikácie Zelinkár, O úhoroch a včelách rozmlúvaní a Slowenski wčelár. Aj ďalší predstaviteľ prvej etapy slovenského národného obrodzenia Anton Bernolák⁶ okrem toho, že sa venoval jazykovede, isté miesto venoval aj poľnohospodárstvu, napísal dielo Náuka o poľnohospodárstve v roku 1787. Ide skôr o prepis, resp. zachytenie prednášok (nie však doslovné) jeho profesora Matúša Pankla,⁷ ktorý v generálnom seminári na Bratislavskom hrade prednášal prírodné vedy a ekonomiku.⁸

⁶ Anton Bernolák (1762–1813) pochádzal z Oravy. Študoval v Ružomberku, Bratislave, v Trnave a vo Viedni. Ako kaplán pôsobil v Bernolákov, neskôr bol tajomníkom arcibiskupskej vikariátnej kancelárie v Trnave a potom až do smrti farár a dekan v Nových Zámkoch, in: MATULA, Vladimír, a kol., Dejiny Slovenska: 1526–1848, 2, Bratislava 1987, s. 603.

⁷ Matúš Pankl (1740–1798) bol člen jezuitskej rehole, vyštudoval filozofiu vo Viedni, od roku 1759 pôsobil v Trenčíne a neskôr ako profesor filozofie v Trnave. Od roku 1784 až do smrti pôsobil ako profesor fyziky a ekonomiky na Kráľovskej akadémii v Bratislave. GAJDOŠ, Věslad Jozef, Bernolákov rukopis o poľnohospodárstve, in: Agrikultúra, 1963, roč. 2, s. 131.

⁸ RISTOVSKÁ, Radoslava, Poľnohospodárska osveta v období slovenského národného obrodzenia vo svetle dobovej tlače, in: Pôdohospodárstvo v dejinách Slovenska, Bratislava 2012, s. 371–389.

Veľmi aktívni boli v propagácii poľnohospodárskej osvety aj štúrovci, ktorí si uvedomovali význam pôdy ako základu celého poľnohospodárstva. Preto radili roľníkom, ako rozoznať kvalitnú zem, ako ju skvalitniť, ako siať či orať. Poľnohospodárskej problematike začali postupne venovať sústavnú pozornosť viaceré periodiká vychádzajúce od začiatku 19. storočia, napríklad krátke články v Prešpurských novinách⁹ či Týždenníku.¹⁰ Pozornosť poľnohospodárskej osvete venoval aj Ľudovít Štúr¹¹ vo svojom periodiku Slovenské národné noviny, a to najmä v ich prílohe Orol tatranský, kde bola pravidelná rubrika s názvom O poľnom a domácom hospodárstve a inších náradách.

Roľnícka otázka ako veľmi páľivý problém slovenskej spoločnosti si v prvej polovici 19. storočia akútne vyžadovala riešenie. Legislatívne opatrenia štátu smerujúce k zbaveniu roľníckeho obyvateľstva poddanských povinností boli nedôsledné a neriešili sociálne a majetkové problémy, požiadavku modernizácie poľnohospodárstva nevyvímajúc. Zložitú sociálnu situáciu si veľmi dobre uvedomovali aj predstavitelia slovenského národného a kultúrneho života a čoskoro riešenie týchto otázok pretransformovali aj do svojich politických požiadaviek.¹² Pred revolúciou v rokoch 1848 a 1849 sa slovenské národné hnutie nachádzalo pri formulovaní národnopolitického programu v situácii, keď okrem národných, politických a kultúrnych požiadaviek atmosféra očakávaných revolučných udalostí umožňovala presadzovať aj sociálne a hospodárske ciele. Postupne sa tak prepracovaný sociálny a hospodársky program stal súčasťou širších slovenských národnopolitických aktivít. Aj v súvislosti s touto aktivizáciou sa slovenské novorodiace sa politické elity začínali čoraz viac orientovať na vzdelávanie najširších ľudových vrstiev. Popri nedeľných školách, rozličných spolkoch miernosti mala byť najúčinnnejším prostriedkom práve osvetová tlač a literatúra.¹³

Do tejto schémy zapadá napríklad národovec Ján Drahotín Makovický, ktorý po zrušení poddanstva spolu so štúrovcami videl nápravu stavu predovšetkým v rozvoji vzdelanosti a hospodárskych vzťahov. Vo svojich článkoch písal predovšetkým o potrebe rozvoja obchodu a o zriaďovaní priemyselných škôl práve podľa českého vzoru. Navrhoval tiež zriadiť hospodársky spolok „pre pozdvihnutie roľníctva pod Tatrami“ s vlastným časopisom, slovenskú hospodársku školu a vytvorenie predpokladov na rozvoj poľnohospodárstva, remesla a priemyslu.¹⁴ Je to jeden z príkladov osobných

⁹ Prešpurské noviny (Presspurské nowiny) boli v poradí druhé slovenské noviny a prvé noviny v slovenčine, vychádzali v rokoch 1783–1787.

¹⁰ Týždenník bol osvetový týždenník, ktorý vydával v v bibličtine Juraj Palkovič v rokoch 1812–1818 v Bratislave. ČAPLOVIČ, Ján, Prvý pokus o noviny pre slovenských roľníkov, in: Agrikultúra, 1964, roč. 3, s. 164–170.

¹¹ Ľudovít Štúr (1815–1856) bol slovenský politik, filozof, historik, jazykovedec, spisovateľ, básnik, publicista, redaktor a pedagóg. Ľudovít Štúr bol najvýznamnejší predstaviteľ slovenského národného života a vedúca osobnosť slovenského národného obrodnenia v polovici 19. storočia, kodifikátor slovenského spisovného jazyka založeného na stredoslovenských nárečiach (1843), jeden z vedúcich účastníkov povstania v rokoch 1848–1849 a poslanec Uhorského snemu za mesto Zvolen v rokoch 1847–1848. Porov. MACHO, Peter – KODAJOVÁ, Daniela, Ľudovít Štúr na hranici dvoch vekov: život, dielo a doba verzus historická pamäť, Bratislava 2015.

¹² HOLEC, Roman, „Ako Martin Rozumný zbohatol a s ním celá dedina.“ (Poľnohospodárska didakticko-osvetová literatúra na Slovensku v rokoch 1848–1914 a jej zdroje, in: RAŠTICOVÁ, B. (ed.), Zemědělské školství, c. d., s. 39–50.

¹³ HOLEC, R., „Ako Martin Rozumný zbohatol a s ním celá dedina,“ c. d., s. 40–41.

¹⁴ Ján Drahotín Makovický (1818–1884) bol evanjelický kňaz, pedagóg, cirkevný publicista, zástanca a propagátor moderných vyučovacích metód a pedagogických princípov, blízky spolupracovník

aktivít a návrhov jednotlivcov. Je však nespochybniteľný fakt, že myšlienka celoslovenského hospodárskeho spolku, viackrát zmieňovaná v prejavoch niektorých predstaviteľov už od polovice 19. storočia, mohla v rámci svojich možností s celoslovenskou pôsobnosťou riešiť popri sociálno-ekonomických potrebách roľníctva aj osvetové potreby. Pod nimi môžeme rozumieť predovšetkým vydávanie osvetovej poľnohospodárskej tlače a literatúry, ale aj organizovanie prednášok, kurzov, výstav a podobne.

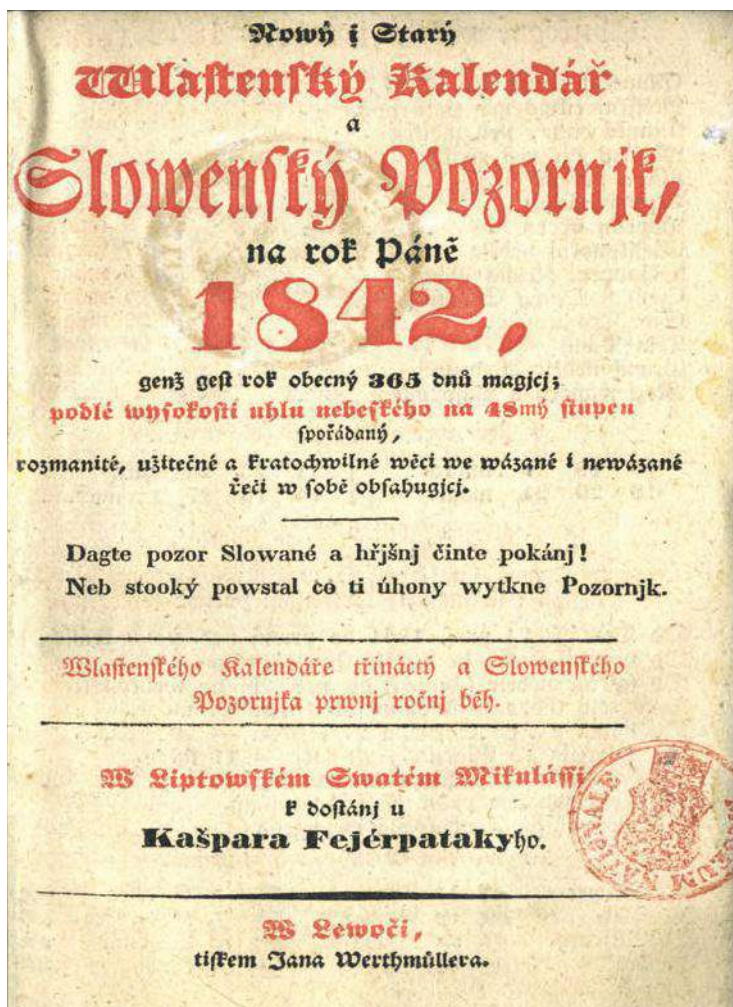
Aj na prelome 50. a 60. rokov 19. storočia si vedúci protagonisti slovenského národného hnutia uvedomovali zložitú sociálnu situáciu a páľivosť roľníckeho problému. Mnohokrát však v hierarchii svojich priorít dávali na prvé miesto riešenie národných otázok, čo im znemožňovalo bližšie sa stotožniť s naliehavými potrebami roľníctva. Čiastočne to odrzkadlili aj národno-politické programy a požiadavky z tohto obdobia, napríklad tie z roku 1861. Ale i napriek tomuto konštatovaniu napríklad martinské memorandové zhromaždenie úplne neodignorovalo hospodárske a sociálne problémy slovenského roľníctva.¹⁵ Ustanovený Národný výbor dňa 8. júna 1861 požiadal práve veľkého propagátora poľnohospodárskej osvety Daniela Gabriela Licharda, aby sa ujal vydávania hospodárskych novín a podľa českého vzoru vypracoval stanovy pre slovenský hospodársky spolok. Prvú úlohu Lichard splnil, vydávaním svojho Obzoru, ale druhá úloha sa napriek vypracovaným stanovám a ochote mestskej rady Liptovského Mikuláša prichýliť sídlo spolku nestretla s pochopením štátnych orgánov. Z tohto dôvodu sa všetko úsilie slovenských predstaviteľov, zamerané na roľnícku otázku, koncentrovalo výlučne na hospodársku a poľnohospodársku osvetu. V ich chápaní sa mala stať prostriedkom na uvedomenie si vlastnej národnej príslušnosti roľníka, zvýšenie jeho kultúrnosti, všeobecnej vzdelanosti a odborných vedomostí a v neposlednom rade aj na zlepšenie materiálneho postavenia. Prostriedky osvetového pôsobenia boli veľmi pestré a vo svojom charaktere sa kombinovali ich rôzne formy.

Jedným z najvýznamnejších prostriedkov šírenia poľnohospodárskej osvety sa stalo popri špecializovaných časopisoch vydávanie ľudových kalendárov. Vzhľadom na svoje široké čitateľské zázemie sa mohli stať mimoriadne účinným prostriedkom na realizáciu týchto cieľov. Začiatky slovenskej národnej kalendárovej spisby kladieme do obdobia prvej etapy slovenského národného obrodzenia, keď jeho predstavitelia prichádzali so širokým ľudovýchovným programom zameraným predovšetkým na pokrok a racionalizáciu v poľnohospodárstve a remeslách, na pozdvihnutie zdravia ľudu, boj proti poverám a predsudkom, na šírenie všeobecného základného vzdelania a posilňovanie národného povedomia.¹⁶ Naša skutočne národná, slovenská kalendárová spisba sa začína prvým ročníkom Palkovičovho kalendára Veľší a zvláštnejší nový i starý kalendár na rok 1805. Tento Palkovičov kalendár pozostával z dvoch častí. Do

šťúrovcov, účastník povstania v rokoch 1848–1849, spoluzakladateľ Matice slovenskej a patronátnych gymnázií, makovickovského peňažného ústavu a bryndziarskeho podniku v Ružomberku, organizátor učiteľského ústavu v Revúcej, zakladateľ evanjelických školských knižníc v Liptovskom Mikuláši a Hybiach. Slovenský biografický slovník, IV., M–Q, Martin 1990, s. 19–20.

¹⁵ BOKES, František, Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. Zv. I. 1848–1867, Bratislava 1962, č. dokumentu 86, s. 313–320.

¹⁶ KIPSOVÁ, Mária – VANČOVÁ, Tatiana – GEŠKOVÁ, Želmíra, Knižné periodické kalendáre v Uhorsku (predovšetkým z územia Slovenska) za roky 1701–1850, in: Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701–1965, Martin 1984, s. 33–36.

2 Gašpar Fejérpataky-Belopotocký: Nowý i starý vlastenský kalendář na rok Páně 1842. Zdroj: dostupné online: <<http://provenio.net/media-viewer?origin=http%2F%2Fprovenio.net%2Fdocuments%2F40778%3Fback%3Dhttp%253A%252F%252Fprovenio.net%252Fauthorities%252F37601%26group%3D30761,41023,40460,40778,40770,40771,40772,40767,40503&rootDirectory=121666>>

prvej patrila kalendárna časť s pranostikou a so zoznamom jarmokov, druhú, osobitne stránkovanú časť J. Palkovič¹⁷ nazval Prídavek ku kalendári na rok..., ktorý obsahoval genealógiu cisárskeho rodu, schematizmus najvyšších predstaviteľov cirkevnej a svetskej správy v Uhorsku a pestrú paletu poučných a zábavných textov. Medzi

¹⁷ Juraj Palkovič (1769–1850) bol slovenský básnik, novinár, prekladateľ, pedagóg, organizátor kultúrneho života, profesor bratislavského evanjelického lýcea. V rokoch 1832–1836 bol poslancom Uhorského snemu za mesto Krupina. Porov. VYVÍJALOVÁ, Mária, Juraj Palkovič 1769–1850, Bratislava 1968.

rubrikami nachádzame aj popularizujúcou formou písané články z oblasti poľnohospodárstva. Tento kalendár bol hneď od svojho prvého ročníka veľmi obľúbený a rozšírený, postupne vychádzal až v náklade 10 000 exemplárov, a to celých 44 rokov.¹⁸

Kvalitatívne vyšší stupeň vo vývoji národnej kalendárnej spisby znamenal Nowý i starý vlastenský kalendár, ktorý vydával od roku 1830 slovenský kníhkupec Gašpar Fejérpataky-Belopotocký.¹⁹ Belopotocký sa usiloval o zlepšenie hmotnej úrovne poddanského ľudu prostredníctvom praktických rád v rubrike Hospodárske věci. Na jej stránkach propagoval pokrokovejšie metódy hospodárenia, myšlienku zakladania odborných poľnohospodárskych škôl či zavádzanie novej techniky do poľnohospodárstva. V kalendári na rok 1845 napríklad odporúčal sceľovanie chotára, kritizoval trojpoľný systém hospodárenia, ktorý bol podľa neho prekážkou intenzívneho hospodárenia. Chov hydiny a dobytky považoval za dôležité odvetvie poľnohospodárskej výroby a videl v ňom dobrý prostriedok na zlepšenie materiálneho postavenia roľníkov.²⁰

Prvým skutočne odborným slovenským kalendárom s poľnohospodárskou tematikou a prvým slovenským odborným kalendárom vôbec bol Nowí i starí hospodárski kalendár, ktorý vydal a zostavil na roky 1847 a 1848 Ludvík Medzihradský²¹ „pre uherských a z častky i sousedních slowenských hospodárow na žádost Krajinskej uherskej hospodárskej spoločnosti“. Kalendár obsahoval popularizujúce články o efektívnejšom, racionálnejšom hospodárení. Boli to články o včelárstve, pôdoznaectve, ovocinárstve, hnojení, a to všetko v snahe zlepšiť sociálne a hospodárske postavenie roľníctva predovšetkým vlastnými silami a zdrojmi.²²

Najväčším výdobytkom pre slovenský kultúrno-osvetový a vedecký život však bolo založenie Matice slovenskej v auguste 1863. Prijaté stanovky vedecko-umeleckých odborov Matice slovenskej, ktoré ponechávali priestor aj pre odbor pre matematiku a prírodné vedy, dávali širokú možnosť aj na rozvoj vedných a technických odvetví, ktoré mali prispievať k pozdvihnutiu poľnohospodárstva na vyššiu úroveň. Význam vedy a techniky si prirodzene uvedomovali aj vedúce osobnosti slovenského politického a kultúrneho života či samotnej Matice slovenskej. S postupujúcou priemyselnou revolúciou pokračoval aj prudký rozvoj prírodných vied. S tým súvisel aj sústavnejší a intenzívnejší výskum prírodných pomerov na Slovensku, najmä jeho geologickej skladby, rastlinstva a fauny, pričom výsledky tohto rozvojového procesu sa, hoci za zložitejších okolností, prenášali aj do oblasti poľnohospodárstva. Vznik Matice slovenskej tak priniesol so sebou rozšírenie možností ovplyvňovať novými prostriedkami aj hospodársku oblasť. V novom chápaní sa mala Matica slovenská stať aj centrom

¹⁸ KIPSOVÁ, M., – VANČOVÁ, T., – GEŠKOVÁ, Ž., Knižné periodické kalendáre, c. d., s. 76–77.

¹⁹ Gašpar Fejérpataky-Belopotocký (1794–1874) pochádzal z Paludze. Študoval v Kežmarku, neskôr sa vyučil za knihára a usadil sa v Liptovskom Mikuláši, kde pôsobil ako knihár a kníhkupec. Založil ľudovú požičovňu kníh, prvé slovenské ochotnícke divadlo, vydával kalendáre, písal učebnice, prekladal, publikoval. Slovenský biografický slovník, I., A–D, Martin 1986, s. 98.

²⁰ KIPSOVÁ, M., – VANČOVÁ, T., – GEŠKOVÁ, Ž., Knižné periodické kalendáre, c. d., s. 79–81.

²¹ Ludvík Medzihradský (1807–1879) bol slovenský učiteľ, spisovateľ, historik, botanik. Napísal Dejiny evanjelickej a. v. cirkvi a zboru v Leštínách, písal aj divadelné hry. Významné osobnosti, dostupné online: <https://www.obcelestiny.sk/vyznamne-osobnosti.html> [11. 12. 2018].

²² KIPSOVÁ, M., – VANČOVÁ, T., – GEŠKOVÁ, Ž., Knižné periodické kalendáre, c. d., s. 81–82.

a organizačnou bázou pre hospodársko-osvetové úsilia, čo bolo niekoľkokrát deklarované aj na stránkach Letopisu Matice slovenskej²³: „Je veru hriech trestuhodný, keď daktorí nepravníci z panujúcej triedy obecnému ľudu osvetu preto nedoprajú, pretože sa nad ľuďom nevedomým pohodlnejšie a výnosnejšie vládnúť dá, alebo že sa tuposť a hlúposť bársakým sebeckým chůtkam a prechytralým figliarstvom upotrebiť môže.“ Na škodu veci sa však ľudovýchovný odbor Matice slovenskej, ktorý mal mať na starosti aj hospodársku osvetu, skonštitoval až v roku 1874, a teda v podstate nestihol rozvinúť svoju činnosť pred násilným zatvorením Matice slovenskej v roku 1875. Z matičných prác vydaných pre roľníkov možno spomenúť významnejšie publikácie Štefana Moyzeša²⁴ a Antona Penzela²⁵ o ovocinárstve – Ovocinár na Slovensku (1867), Jána Čajdu²⁶ a Štefana Závodníka²⁷ o včelárstve či všeobecnejšie zameranú prácu od Andreja Kmeťa²⁸ Hospodár na Slovensku (1875).²⁹

Novinárske aktivity D. G. Licharda (1812–1882)

Šesťdesiate roky a matičné obdobie priniesli aktivizáciu osvetovej činnosti aj v podobe vydávania ďalšej kalendárovej spisby a novinárskeho snaženia. Najväčším propagátorom poľnohospodárskej osvetu na území dnešného Slovenska bol v polovici 19. storočia evanjelický kňaz, učiteľ, novinár a vydavateľ Daniel Gabriel Lichard. D. G. Lichard sa do slovenských dejín zapísal predovšetkým ako prvý slovenský profesionálny novinár, priekopník ľudovýchovy, autor obrovského množstva článkov, kníh, kalendárov aj brožúr.³⁰

²³ Letopis Matice slovenskej, zv. 1, 1886/87, s. 7–10.

²⁴ Štefan Moyzes (1797–1869) bol rímskokatolícky biskup, v rokoch 1850–1869 banskobystrický diecézny biskup, pedagóg, verejný činiteľ, kultúrny pracovník, národovec, zakladateľ a prvý predseda Matice slovenskej. Biografický lexikón Slovenska, VI., M–N, Martin 2017, s. 583–585.

²⁵ Anton Penzel (1810–1886) bol evanjelický farár. Propagoval racionálne ovocinárstvo a včelárstvo. Na vyzvanie Matice slovenskej napísal vo forme rozhovoru publikáciu Ovocinár na Slovensku (Banská Bystrica 1867), v ktorej zhrnul najnovšie (aj) zahraničné poznatky o ovocinárstve. Odborné články uverejňoval v Slovenských novinách (1852), Slovenskom pozorníku (1852) a v Obzore (1864). Penzel, Anton, dostupné online: <https://www.najkraisikraj.sk/penzel-anton/> [8. 12. 2018].

²⁶ Ján Čajda (1840–1919) bol propagátor moderného včelárstva, spoluzakladateľ Spolku slovenských včelárov. Autor praktickej príručky racionálneho včelárenia a odborných článkov. Bol tiež členom Prírodovedného spolku župy Trenčianskej. Ján Čajda, dostupné online: https://sk.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1n_%C4%8Cajda [8. 12. 2018].

²⁷ Štefan Závodník (1813–1885) bol rímskokatolícky kňaz, pedagóg, priekopník včelárstva na Slovensku. Bol aj organizátorom prvých hornouhorských spolkov. Dostupné online: https://sk.wikipedia.org/wiki/%C5%A0tefan_%C3%A1vodn%C3%ADk [6. 12. 2018].

²⁸ Andrej Kmeť (1841–1908) bol rímskokatolícky kňaz, slovenský archeológ, geológ, mineralóg, paleontológ, historik, botanik a etnograf. Andrej Kmeť, dostupné online: https://sk.wikipedia.org/wiki/Andrej_Kme%C5%A5 [6. 12. 2018].

²⁹ WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal, Matica slovenská, Dejiny a prítomnosť, Martin 2003, s. 76–77.

³⁰ Daniel Gabriel Lichard (1812 Slovenská Lupča – 1882 Skalica) bol publicista, vydavateľ, evanjelický učiteľ. V rokoch 1838 až 1844 bol profesorom prírodných vied na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici (v rokoch 1842 až 1843 bol aj riaditeľom školy). V ďalších rokoch pôsobil ako farár. Od roku 1849 naplno vykonával funkciu redaktora. Lichard sa zúčastňoval aj na politických bojoch o národnú a spoločenskú emancipáciu Slovákov. 20. marca 1849 bol tiež účastníkom slovenského vyslanectva k cisárovi Františkovi Jozefovi I. Odvtedy spájal slovenskú národnú politiku s cieľmi cisárského dvora. V národnom aspekte sa po revolúcii rozišiel so štúrovcami a od roku 1850 presadzoval idey Jána Kollára, s ktorým vo Viedni vydával Slovenské noviny. Slovenský biografický slovník, III., K–L, Martin 1989, s. 402–403.

3 Podobizeň Daniela Gabriela Licharda z roku 1857. Zdroj: fond Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine; dostupné online: <<http://dikda.eu/lichard-daniel-gabriel/>>

Čo sa týka doterajšej literatúry venovanej D. G. Lichardovi a jeho pôsobeniu, väčšinu prác predstavujú stručné články vydané v rôznych periodikách pri príležitosti okrúhlych výročí jeho narodenia alebo úmrtia. Okrem základných údajov o Lichardovi, ktoré sa čitateľ môže dozvedieť v Slovenskom biografickom slovníku,³¹ o živote D. G. Licharda je najdôležitejšou monografia staršieho dátá od Š. Janšáka s názvom Daniel G. Lichard: Životopisný nástin, ktorá podáva základné faktografické údaje

³¹ Slovenský biografický slovník, III., K–L, Martin 1989, s. 402–403.

o Lichardovom živote a prehľad jeho diel.³² Poznanie o Lichardovej publicistickej činnosti, poukazujúce na žánrovú pestrosť jeho literárnych prác, rozširujú a posúvajú dopredu dve tiež staršie publikácie, a to Výber článkov Daniela G. Licharda a monografia s názvom Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby.³³ K najnovším príspevkom informácií o D. G. Lichardovi patrí zborník s názvom Daniel Gabriel Lichard, ktorý vyšiel v roku 2012. Obsahuje príspevky o vybraných aspektoch činnosti D. G. Licharda a ako to už pri zborníkoch tohto typu býva, príspevky sú rôznorodé obsahom, rozsahom i kvalitou.³⁴

Svoju novinársku činnosť D. G. Lichard začal v roku 1848 vydávaním Novín pre hospodárstvo, remeslo a domáci život. Po revolúcii, v roku 1849 krátko vydával politické noviny Slovenský pozorník s hospodárskou prílohou Žitva, ktorá mala podtitul Listy pre ľud hospodársky. V rokoch 1849 až 1861, teda 12 rokov bol redaktorom Slovenských novín, vychádzajúcich vo Viedni. Od roku 1862 pôsobil ako vydavateľ a redaktor v Skalici, kde až do svojej smrti vydával hospodárske noviny Obzor.³⁵

Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život vychádzali len krátko, v priebehu roka 1848.³⁶ Lichardova žiadosť o povolenie vydávať hospodárske noviny, zamerané na pomoc biednemu roľníctvu, nebola vôbec náhodná. Išlo o vec dlhodobu a starostlivo pripravovanú poprednými predstaviteľmi slovenského národného hnutia. Bola to jedna z množstva iných akcií, ktorými chceli štúrovci v tomto období získať ľudové masy a stredné spoločenské vrstvy pre svoj politický, ale aj národno-kultúrny program.³⁷ Noviny orientované na hospodárstvo mali dopĺňať Štúrove Slovenské národné noviny a okrem svojho prvoradého zamerania na poľnohospodárstvo sa mali venovať aj remeslám a vznikajúcemu priemyslu. Ich sekundárnou úlohou bolo zameranie sa na vedenie a organizáciu ľudovýchovných spolkov, ako aj zriaďovanie nedelňých škôl. Lichard neskrýval po prvotných peripetiách radosť nad vydaním spomínaných novín, čo vyjadril v prvom čísle týmito slovami: „Ešte od pamäti sveta neukázali sa uprostred rodákov našich noviny, čoby si boli hospodárstvo, remeslo a všetky ostatné potreby domáceho života ako jediný zámer svojej práce vyvolili.“³⁸ Ďalej sa na túto tému vyjadril takto: „Svet terajší s dušou a s telom odrieka sa toho, pre náš slovenský ľud tak veľmi nebezpečného porekadla: to môj otec aj dedo tak robili, budem i ja tak robiť, novosvetké hospodárstvo už sa nelapá starobabskej poverčivosti a hlúpeho čarenia ku prosperu svojich vecí, ono sa chytilo známosti a umenia, ktorou zákony príro-

³² JANŠÁK, Štefan, Daniel G. Lichard: Životopisný nástin, Bratislava – Skalica 1932.

³³ Výber článkov Daniela G. Licharda. S úvahami o ňom a obr. / Zost. Fedor Houdek a Karol Kobliha, Bratislava: Družstevné vydavateľstvo a knižkup. 1943; RUTTKAY, Fraňo, Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby, Martin 1961.

³⁴ Daniel Gabriel Lichard, Trnava: Úrad TTSK 2012.

³⁵ JANŠÁK, Š., Životopisný nástin, c. d., s. 35–37; KLÁTIK, Miloš, Daniel Gabriel Lichard – život a dielo, in: Daniel Gabriel Lichard, Trnava 2012, s. 15–17.

³⁶ Už v roku 1846 D. G. Lichard žiadal od štátnych orgánov povolenie pre vydávanie svojich Novín pre hospodárstvo, remeslo a domáci život. Tie napokon začali vychádzať až od 5. apríla 1848 ako prvé slovenské hospodárske periodikum pre hospodársku ľudovú výchovu a šírenie poznatkov dobovej vedy a techniky. Nepokojné udalosti revolučného roku sa nakoniec podpísali pod krátku životnosť Lichardovho diela, pričom celkovo vyšlo 26 čísel týchto novín. JANŠÁK, Š., Daniel G. Lichard, c. d., s. 46.

³⁷ HOLEC, R., „Ako Martin Rozumný zbohatol a s ním celá dedina,“ c. d., s. 44–45.

³⁸ LICHARD, Daniel Gabriel, Slovo k úvodu, in: Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život, 5. 4. 1848, č. 1, s. 1.

dy vysvetľuje, a tak hospodárovi ukazuje cestu, po ktorej môže s najlepším osohom pokračovať.“ Lichard svojimi Novinami pre hospodárstvo, remeslo a domáci život vytvoril periodikum vysokej hodnoty. Tieto noviny boli svojím spôsobom novinkou v slovenskom novinárstve, keďže prinášali len hospodárske a populárno-vedecké články.³⁹ Ešte cennejšia je skutočnosť, že Lichard nebol len redaktorom a vydavateľom, ale aj skutočným prispievateľom a autorom článkov. Takmer všetky články Lichard písal sám, zložité odborné problémy podával ľahkou a prístupnou formou bez ujmy na kvalite. Čitateľsky sa orientoval na bohatších roľníkov, ktorých nabádal na hospodárske podnikanie, žiadal zakladať priemyselné podniky, doriešiť agrárnu otázku, zasadzoval sa za úplnú industrializáciu Slovenska a Uhorska.⁴⁰ Možno konštatovať, že obsahovo boli tieto noviny na pomerne vysokej úrovni. Každé číslo malo pravidelné rubriky: Lipové lístky (o prírodných vedách), Remeselnícko-technický vestník (o využití nových vynálezov v remesle), Drobničky pre gazdinku, O základoch hospodinstva, Kukučka, Život a príroda, Domáci lekár a Dobyťčí lekár. V jednotlivých číslach tematicky prevládalo poľné hospodárstvo, ďalej to boli rôzne poučenia o zmenách v štáte a hospodárskej legislatíve, o obecnej správe a ich vplyve na poľnohospodárstvo. Lichard sa usiloval v kalendári zastúpiť všetky hospodárske a poľnohospodárske oblasti, na ktoré sa sústreďovali súdobé osvetové snaženia.

Už sme spomenuli, že jedným z najvýznamnejších prostriedkov šírenia poľnohospodárskej osvetu sa stalo popri špecializovaných časopisoch vydávanie ľudových kalendárov, do ktorého sa zapojil aj D. G. Lichard. Práve vydávaním periodických kalendárov a časopisov dal poľnohospodárskej osвете určitý systém. Lichard hľadal inšpiráciu v okolitých krajinách, kde – najmä v nemeckom a českom prostredí – už v 20. rokoch 19. storočia vychádzali mnohostranové kalendáre veľkého formátu, priam encyklopedického charakteru.⁴¹ Od roku 1847 Lichard vydával kalendár Domová pokladnica,⁴² prvý ilustrovaný slovenský kalendár v rakúskej monarchii, ktorý popularizoval prírodné vedy a nové metódy práce v poľnohospodárstve.⁴³ Tento názov niesol v sebe symbolickú myšlienku, keďže pokladnica ako taká skrýva v sebe bohatstvo, z ktorého mohli všetci členovia domácnosti čerpať poznatky, dôležité pre zlepšenie kvality života. Vo svojich príspevkoch Lichard vytvoril množstvo neologizmov, najmä v odbornej terminológii, ktoré sa používajú dodnes.⁴⁴ Celkovo bolo vydaných sedem ročníkov Domovej pokladnice; najprv vychádzala každoročne v rozmedzí rokov 1847 až 1851 a potom v rokoch 1863 a 1864. Každý ročník sa skladá z dvoch častí, a to

³⁹ Ako spomína samotný Lichard v úvode: „Ešte od nepamäti sveta neukázaly sa uprostred našich rodákov noviny, čo by boli pre hospodárstvo, remeslo a všetky ostatné potreby domáceho života, jako jediný zámer svojej práce vyvolily.“ LICHARD, D. G., Slovo k úvodu, c. d., s. 1.

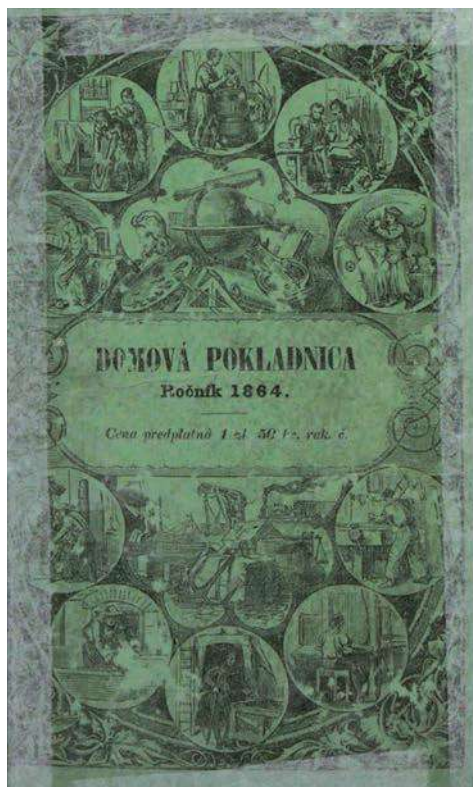
⁴⁰ Slovenský biografický slovník, III., c. d., s. 402–403.

⁴¹ JANŠÁK, Š., Daniel G. Lichard, c. d., s. 49–50.

⁴² V rokoch 1850–1851 Lichard vydával Domovú pokladnicu v staroslovenčine. Tlačil ju u kníhtlačiara F. X. Škarnicu v Skalici, ktorá sa najmä jeho zásluhou stala centrom hospodárskej ľudovýchovy slovenského ľudu.

⁴³ HURBAN, Jozef Miloslav, Recenzia na Domovú pokladnicu 1847, Slovenské pohľady, 1847, s. 67–69.

⁴⁴ Mnohí Lichardovi spolupracovníci víťali vychádzanie tohto kalendára a národovci to všeobecne pokladali aj za víťazstvo slovenčiny. Slovenčina bola totiž v tomto období len tri až štyri roky po kodifikácii štúrovcami, ktorí pokladali za úspech, že v slovenskom spisovnom jazyku môžu vychádzať aj články o rôznych prírodovedných otázkach so špecifickou terminológiou.

4 Daniel Gabriel Lichard: Domová pokladnica 1864. Zdroj: dostupné online: <<http://dikda.eu/lichard-daniel-gabriel/>>

z kalendárovej časti a vlastného periodika, ktoré je súborom Lichardových článkov. Domová pokladnica z roku 1847⁴⁵ okrem spomenutej kalendárovej časti, obohatenej o fázy Mesiaca a pranostiky, obsahuje aj vysvetlivky ku kalendáru, ďalej rubriky Zlatá abeceda poriadneho života, Vedomosti z fyziky, Rozmanitosti z prírodopisu, Jedovaté byliny, Nové hospodárske rastliny, Zvieratá, Ľudské vynálezy, Zlomky zo zeme a národopisu, ďalej rozličné príhody, príbehy, fakty z histórie, básne, informácie o „rodoslove“ cisárskeho dvora, zoznam úradníkov, krajinských hodnostárov a jarmokov (Jarmoki v uherskej zemi). Veľmi podobný obsah majú aj ďalšie ročníky Domovej pokladnice. Napríklad Domová pokladnica z roku 1850 má veľmi podrobnú rubriku Hospodárske správy, ktorá radí poľnohospodárom, kedy a čo siať, v starostlivosti o stromy, informuje o ochoreniach a liečbe dobytku, hnojení, príprave pôdy na siatie. Lichard priznáva, že postupne cieľavedome uverejňuje na stránkach Domovej pokladnice vedecké články: „Samé rozprávky, anekdoty, kolédie a veršičky nemôže náš národ čítať naveky, akže mu na tom záleží, aby sa medzi vzdelané národy postavil; preto sme my chceli medzi zábavnými článkami tu i tam niečo vedeckého podhodiť, aby sa pomaly aj tí rodáci

⁴⁵ LICHARD, Daniel Gabriel, Domová pokladnica 1847, Skalica 1847.

prísnejšie myslieť učili, ktorí tak zvané vyššie školy nevychodili. Veru nám v Pokladnici ani nenapadlo (trebárs by sme azda aj mohli) tak vedecky písať, ako sa už píše, a to s prospechom, pre obyčajných hospodárov českých; tí už názvy hospodárskej lučby na päť prstoch majú, ktorej sa my ešte ani dotýkať nesmieme.“ Jeho zámerom je pritom „príprava k prísnejšiemu vedeckému mysleniu, k vedeckej vzdelanosti národa slovenského“. K ďalšej Lichardovej kalendárovej tvorbe patria tri ročníky kalendára Časník (Národní česko-slovanský obrázkový kalendář pro všechny stavy), vydávaného v rokoch 1856 až 1858 vo Viedni, a Slovenský kalendár, vydávaný od roku 1865 v Skalici.⁴⁶ Ako činovník Matice slovenskej Lichard vydal aj dva zväzky veľkých matičných Národných kalendárov, okrem toho ďalšie ľudovýchovné hospodárske príručky osvetového charakteru Malý gazda (1. vydanie 1867, 2. vydanie 1868), Malá gazdiná (1871), Malý účtovník (1874) a Slovenská obrázková čítanka hospodárska (1882).⁴⁷

Viaceré priaznivé politické okolnosti, predovšetkým memorandové zhromaždenie a založenie Matice slovenskej (1863) spôsobili, že Lichard mohol svoj hospodársky program prezentovať oveľa konkrétnejšie. Prirodzene, založením Matice síce slovenský národný a kultúrny život dostal svoj pevný základ, ale Lichardove ambície tkveli aj v založení slovenskej hospodárskej základne, v založení inštitúcie Hospodárska jednota, ktorá by sústreďovala hospodárske záujmy i vzdelávanie.⁴⁸ To sa síce nepodarilo uskutočniť, ale v roku 1863 začal D. G. Lichard vydávať hospodársko-priemyselné noviny Obzor ako lacný ľudový časopis s odborným, osvetovým a vedecko-popularizačným programom, najvýznamnejší slovenský hospodársky časopis 19. storočia.⁴⁹ Podporoval v ňom zakladanie hospodárskych, peňažných a osvetových spolkov podľa rakúskeho, ale najmä českého vzoru (F. L. Chleborad), ako i zakladanie účastinárskych spoločností.⁵⁰ Práve budovanie základov kultúrneho i hospodárskeho života cestou svojpomoci – to bolo heslo nového časopisu Obzor, ktorý Lichard vydával až do svojej smrti, takmer 20 rokov. Časopis môžeme charakterizovať ako všeobecne výchovný, vyhýbajúci sa prísne odborným článkom. Lichard pritom využil formu, akou sa písali populárne ľudové spisy, dávajúc najnevyhnutnejšie rady pre zanedbané slovenské hospodárstvo. Vo svojich článkoch apeloval najmä na učiteľov a kňazov, aby sa nadchli pre jeho ideály. Hneď v 3. čísle 1. ročníka Lichard vyzýval na zakladanie hospodárskych nedeľných škôl, navrhuje čítanie kníh pred zhromaždeným ľudom a vysvetľovanie textov.⁵¹ V roku 1878 vypracoval podrobné stanovky hospodárskych besiedok nedeľných. Biedu života slovenských roľníkov

⁴⁶ JANŠÁK, Š., Daniel G. Lichard, c. d., s. 106–107; KOBLIHA, Karol, Z literárnej činnosti Daniela G. Licharda, in: Výber článkov Daniela G. Licharda, Bratislava 1943, s. 60.

⁴⁷ RUTTKAY, Fraňo, Daniel G. Lichard a slovenské novinarstvo jeho doby, Martin 1961, s. 67.

⁴⁸ O potrebe fungovania slovenskej hospodárskej školy Lichard písal v článku: LICHARD, Daniel Gabriel, Potreba školy hospodárskej pre Slovákov, Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život, 1848, č. 10 zo 7. júna, s. 2–3.

⁴⁹ Vydávanie ďalšieho hospodárskeho časopisu Obzor je do veľkej miery výsledkom osobného Lichardovho sklamania zo zastavenia vydávania Slovenských novín (koncom roka 1861), čo bolo dôležitým medzníkom v jeho živote. Všetky nádeje, sľubujúce národnú rovnoprávnosť Slovákov, ho sklamali a presvedčili ho, že Slováci sa nemôžu spoliehať na cudziu pomoc, ale musia zmobilizovať svoju vlastnú, vnútornú silu, a to nielen v politickom, ale aj hospodárskom živote.

⁵⁰ LICHARD, Daniel Gabriel, Akciové spolky, Slovenský kalendár, 1870, s. 63–64.

⁵¹ LICHARD, Daniel Gabriel, Nedeľné školy, Obzor, 1863, č. 3, s. 2.

Slovo k úvodu.

Podľa dávnych obyčajov i nám by príslúchalo, keď tento časopis počíname, obsihrné novinárske vyznanie zložiť o tom: jakým smerom a v jakom duchu pracovať budeme? Obyčaj tento i my zachováme: len že vyznanie naše krátko bude.

Jakýže bude smer práce našej? Každý národ (hovoríme tu nie len o národoch uhorskej vlasti našej, ale voľbe), ktorý chce v občianskom živote slušné miesto zauímať, duševný i hmotný kapitál k tomu potrebuje, alebo ináč: ten národ má byť vzdelaný a zmožený. K dobytíaniu duševného kapitálu pre drahý národ náš máme (okrem cirkevných a školských opatrení) už i zvláštny ústav, a chvála Bohu! že ho máme, *Maticu Slovenskú*; ale nemáme dosiaľ ani časopisu ani ústavu, ktorý by k tomu druhému kapitálu cestu pripravoval, totiž k zámožnosti a k rozšíreniu k telesnému dobrobytu. My tedy pokus učiníme túto medzeru vyplniť, a slová naše bude, Boh dá! o nedeľu i „hospodárska jednota“ skutkom podporovať. Stanovy tohto, jako kus chleba potrebného spolku sú, jako známo, od vydavateľa týchto listov už vypracované a budeme sa všemožne starať, aby čím skorej u kr. uhorskej rady miestodržiteľskej potvrdenie chýrili.

A pri tejto práci našej veríme, že i slovenský národ náš, jako ktorýkoľvek iný, schopný je pokroku na poli hospodárstva, priemyslu a obchodu. a že tedy doterajšie zanedbanie svoje pri

pévnej vôle a vytrvalosti napravi; my veríme, že keď bystrodnejší národ náš svojím časom počne, trebas len i na jednotlivých príkladoch, počehnané následky lepšího spôsobu hospodárstva poznávať, i zvyky doterajšej nedbalosti svojej, nešvary, neporiadky a pijanstvo zo seba ztriasať bude; my veríme ďalej, že i slabé ľudské slovo stať sa môže skutkom a tak že i náradý tohoto časopisu najme tam nebudú daromné, kde verní a vzdelanejší synovia národa svojim príkladom predchádzajú budú, aby sa prelomila staroveká a škodlivá nedúvera ľudu nášho proti tomu, čo on ľba, „školským mudrovaním“ prezíva.

Nado všetko ale veríme — a to je vyznanie naše strany ducha týchto listov — že kolo nám seba neopisú, toho ani Pán Boh neopustí. To, drahí rodáci! nech bude, pri svetle tej nebeskej, nezložená pozemská viera naša. Učte sa len poznávať tých, ktorí Vám skutočne dobre prájú; prijímajte slovo lásky tak ochotným srdcom, z jak verného srdca pochádza; držte sa svojej, ktorá v radosti raduje sa spolu s Vami, v žalosti ale trpí spolu s Vami; tej svojej, ktorá po ničom tak netuží, jako aby sa už od prirodzenia krásne kraje našej domoviny, zvelebením hospodárstva a priemyslu, v tak zvaný raj zemský premenili. A verte tomu, že pri pilnosti, poriadku, striclivosti a svornosti my aspon základy blahkej premeny tejto položiť môžeme, ktorá šťastnejší potomci naši dožijú.

Pán Boh nám k tomu pomáhaj!

1

5 Daniel Gabriel Lichard: Obzor, roč. 1, 1863, č. 1, titulný list. Zdroj: dostupné online: <<http://dikda.eu/lichard-daniel-gabriel/>>

vnímal Lichard veľmi skoro a pravidelne vyzýval svojich čitateľov, aby podporovali zakladanie finančných ústavov. V 2. ročníku roku 1864 uverejňoval zákonné predpisy o akciových sporiteľniach a malých sýpkach po obciach, ktoré mali v čase núdze roľníkom poskytovať obilie.⁵² Ako dva hlavné zdroje chudoby Lichard uvádza pijatiku a úžeru.⁵³ Ako fungujúci príklad uvádzal moravské a české pomocné pokladnice, ktoré mali podľa neho skvelé výsledky.⁵⁴ Šetrné hospodárenie Lichard propagoval aj

⁵² LICHARD, Daniel Gabriel, Něco o sypárnách obecných, Obzor, 1864, č. 24 z 25. augusta, s. 3.

⁵³ LICHARD, Daniel Gabriel, Slovenský kalendár, 1865, s. 20–22.

⁵⁴ JANSÁK, Š., Daniel G. Lichard, s. 86.

sériou článkov na stránkach *Obzoru* v rokoch 1866 a 1869 „Domáce lieky proti zlým časom“ a druhým „Ako človek zbohatne?“.⁵⁵ Lichard v tejto súvislosti upozorňoval aj na problematické zadlžovanie roľníkov škodlivými a nevýhodnými pôžičkami.⁵⁶

Z obsahového hľadiska Lichard svoju pozornosť venoval predovšetkým domácim hospodárstvám. Svojimi radami pomáhal roľníkom zúrodňovať role, pasienky, polia, záhrady, vinohrady či efektívne si organizovať poľné práce. V článkoch radil roľníkom, ako rozoznať kvalitnú zem, ako ju skvalitniť, ako siať či orať, ďalej informoval o v minulosti využívaných spôsoboch hospodárenia, ako aj o novinkách. Systematicky opisoval vtedy pestované plodiny, druhy hospodárenia, tradované povere.⁵⁷ Osobitne zdôrazňoval nevyhnutnú potrebu hnojenia pôdy, čo vyjadril nasledovne: „Hnojová jama je zlatá baňa hospodárstva, najmä ak vie s ňou dobre zaobchádzať. A to veru naši ľudkovia – povedzme si pravdu – nevedia.“⁵⁸ Samostatné miesto v poľnohospodárstve patrilo obilninám, ktoré v minulosti tvorili hlavnú zložku siatych plodín. Na základe vlastných pokusov propagoval siatie tzv. tatárskeho prosa (pšena) či sadenie ryže v povodí Dunaja a Tisy. Ďalej ponúkal rady v pestovaní aj iných plodín, ako bol ľan, kukurica, ďatelina či lucerna, a tiež vnímal potrebu obrábania lúk, ktoré mali veľký význam pre chov dobytka. Svoje pevné miesto zastávala v domácom hospodárstve aj záhrada, kde sa pestovala rôzna zelenina. Dôležitou zložkou potravy boli strukoviny, okrem ktorých sa sadila repa, kapusta, mrkva, kel, kaleráb, karfiol, petržlen a podobne. D. G. Lichard tiež propagoval pestovanie kvalitnejších druhov zemiakov, kukurice a viniča.⁵⁹ Samozrejme, bolo dôležité vedieť, ako sa o rastliny starať a chrániť ich. Jednou z najzanedbanejších oblastí nášho poľnohospodárstva, ktorá určite potrebovala viac pozornosti, bolo ovocinárstvo a štepenie stromov, preto veľmi častou témou na stránkach *Obzoru* bolo ovocinárstvo. Lichard sa vo svojich článkoch venoval aj radám týkajúcim sa organizovania roľníckej práce: radil roľníkom vypracovanie časového rozvrhu celoročnej práce. Významnou časťou poľnohospodárstva, na ktorú upozorňoval, boli vinohrady. Slovensko sa v rámci Uhorska značnou mierou podieľalo na úrode vína a aj jeho vývoze. Čo je osobitne cenné, Lichard predstavoval na stránkach novín aj súdobú vydávanú poľnohospodársku literatúru, školy či spolky venujúce sa hospodárstvu.⁶⁰

Publikovanie článkov prinášalo aj výsledky; do roku 1875 ohlásil Lichard v *Obzore* celkovo 25 nových akciových sporiteľní, 13 obilných sypární a 44 pomocných pokladníc. Pod vplyvom *Obzoru* sa začali zakladať ďalšie sporiteľne⁶¹ a podniky ako družstevné, včelárske, potravné či pomocné družstvá mladých remeselníkov. Tiež

⁵⁵ LICHARD, Daniel Gabriel, Jako člowek sbogatne?, Slovenský Kalendár, 1869, s. 35–38.

⁵⁶ LICHARD, Daniel Gabriel, Škodliwost zálohových pôžiček, Slovenské noviny, 1852, č. 51 z 29. apríla, s. 53; LICHARD, Daniel Gabriel, Peňažité pôžičky, Obzor, 1867, č. 36 z 25. decembra, s. 8–9.

⁵⁷ Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, fond: Daniel Gabriel Lichard (1812–1882) – M 55, sign. 19 A 74, List D. G. Licharda A. Braxatorisovi (Sládkovičovi).

⁵⁸ LICHARD, Daniel Gabriel, Pôda a hnojenie, Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život, roč. 1, č. 4, 26. apríla 1848, s. 25. Nedostatkom bol aj zlý spôsob používania hnoja, preto bolo dôležité vedieť, kde bol aký hnoj dobrý. Podobne Nowi i Stari hospodárski Kalendár na rok Páňe 1848, Levoča, s. 36.

⁵⁹ LICHARD, Daniel Gabriel, Nové odrody, Obzor, 1876, č. 6, s. 2–3.

⁶⁰ LICHARD, Daniel Gabriel, Obzor, celé obdobie vydávania časopisu (roky 1863 až 1882).

⁶¹ LICHARD, Daniel Gabriel, Zakladajme sporiteľnice!, Obzor, 1865, č. 24 z 25. augusta, s. 2; LICHARD, Daniel Gabriel, Sporiteľnice, či vzájomné pomocnice?, Obzor, 1865, č. 25 z 5. septembra, s. 1–2.

podľa českého vzoru Lichard v Obzore propagoval myšlienku veľkých výrobných roľníckych družstiev, sladovní a cukrovarov. Lichardovu redaktorskú činnosť v Obzore možno rozdeliť na tri obdobia. Prvým bolo prípravné obdobie, v rokoch 1863 až 1870, v ktorom prinášal články všeobecne vzdelávacie a hospodárske. Ďalšie štyri roky je v centre pozornosti problematika propagácie svojpomocných spolkov. Po roku 1875, keď spolkový život na Slovensku začal upadať, strácal časopis čiastočne kontakt so skutočným životom.⁶² Čo sa týka čitateľskej základne časopisu Obzor, je potrebné zdôrazniť, že v období jeho vydávania to bol jediný slovenský hospodársky časopis, spočiatku s maximálnym počtom odberateľov 1 000.⁶³ Z roľníkov odoberal časopis len minimálny počet, ostatné čitateľské zázemie pozostávalo z niekoľkých remeselníkov a potom z veľkej väčšiny učiteľov a kňazov.⁶⁴

Vďaka rozsiahlej sieti dopisovateľov bol D. G. Lichard veľmi dobre informovaný o poľnohospodárskom živote súdobého Slovenska. Do jeho redakcie chodili často neradostné správy o želiaroch, výžinkároch a iných poľnohospodárskych aj sezónnych robotníkoch. Lichard chcel, aby v jeho časopise roľníci našli všestrannú pomoc. Preto písal tak, aby články boli svojím rozsahom a obsahom naozaj praktickým návodom na lepšie hospodárenie. Obzor bol napríklad jediným slovenským časopisom, ktorý informoval verejnosť o technických novinkách. Boli to hlavne poľnohospodárske nástroje i väčšie stroje, ako napríklad tzv. uhorský pluh, mlátačky, sejačky či hospodárske valce.⁶⁵ Námety pre svoje články D. G. Lichard získaval korešpondenciou s viacerými ústavmi, spolkami a vedcami, napríklad aj s Ríšskym geologickým ústavom vo Viedni. Za základ svojej celoživotnej činnosti si D. G. Lichard vybral práve poľnohospodársku a hospodársku osvetu, keďže sám v nej bol zbehlý a poznal situáciu na území Slovenska. Modernizáciu poľnohospodárskej výroby, odstránenie poddanstva, biedy a zaostalosti prevažného množstva slovenského obyvateľstva pokladal za jednu z najpálčivejších otázok vtedajšej doby, pričom za jednu z ciest, ako to dosiahnuť, považoval svoju tvorbu, vyznačujúcu sa prístupným jazykom a štýlom, ako aj odbornými kvalitami a šírkou záberu.⁶⁶

Záver

Po zrušení Matice slovenskej, od druhej polovice 70. rokov, postupne s maďarizačným tlakom postupne ubúdalo konkrétnych krokov na poli poľnohospodárskej osvety. Vo všeobecnosti viacerí predstavitelia zdôrazňovali potrebu ľudovej osvety, mnohí však preferovali prioritu sociálnej otázky, iných zase mrzela minimálna

⁶² Po Lichardovej smrti prevzali redigovanie Obzoru R. Zaymus, J. Babka, J. M. Hodža, a K. Salva, ale pôvodnú vysokú úroveň časopisu sa im nepodarilo udržať. HOLEC, Roman, Hospodársky vývoj – Spoločovanie roľníctva a osveta, in: PODRIMAVSKÝ, Milan, a kol., Dejiny Slovenska: od roku 1848 do konca 19. storočia, 3, Bratislava 1992, s. 420–421.

⁶³ V rokoch 1863–1864 bolo medzi 1 003 odberateľmi len 31 roľníkov. Spočiatku čítalo časopis 146 obcí, ktoré časopis predplácali z obecných pokladníc. Postupne počet obcí klesal, v roku 1873 ich už bolo napríklad len 33. RUTTKAY, F., Daniel G. Lichard, c. d., s. 46.

⁶⁴ Zaujímavosťou je, že Obzor si predplácal každoročne aj banskobystrický biskup Štefan Moyzes až do svojej smrti. Predplácal si vždy 30 exemplárov, ktoré rozdával vo svojom okolí. JANŠÁK, Š., Daniel G. Lichard, c. d., s. 98.

⁶⁵ PETRÁŠ, Milan, D. G. Lichard – Propagátor moderného poľnohospodárstva a družstevníctva, in: Daniel G. Lichard, Nitra 1982, s. 125–130.

⁶⁶ HOLEC, R., „Ako Martin Rozumný zbohatol a s ním celá dedina,“ c. d., s. 48.

účinnosť vydávaných prác v praxi, ďalší uprednostňovali praktické pôsobenie medzi ľuďmi. Možno konštatovať, že najviac boli úspešné a čítané, svojím jazykom a použitými výrazovými prostriedkami, jednoduché články, ktoré mali ambície pôsobiť na najširšie ľudové agrárne vrstvy.

Na Slovensku v roku 1883 neúplný súpis evidoval 33 väčších hospodárskych spolkov najrôznejšieho druhu. Ich základnú zložku a súčasne funkciu vykonávateľa nariadení vládnych orgánov tvorili v súčinnosti s Krajinským uhorským hospodárskym spolkom predovšetkým župné hospodárske spolky. Treba však povedať, že masy roľníctva boli administratívnymi opatreniami vylúčené z týchto spolkov. Práve na stránkach slovenskej tlače sa kritizovala odtrhnutosť župných hospodárskych spolkov od prostredia, v ktorom pôsobili. Výnimku v tomto smere tvoril Hospodársky spolok pre údolie Nitry, ktorý sa snažil o trojjazyčnosť. Vydal 10 ročníkov slovenského hospodárskeho časopisu Správy hospodárskeho spolku pre údolie Nitry a podnikal mnoho akcií v prospech slovenských roľníkov.⁶⁷

Priemyselná revolúcia do konca 19. storočia v plnej miere zasiahla aj poľnohospodársku výrobu na Slovensku. Svojou šírkou, množstvom a technickou úrovňou bol sortiment viacerých slovenských tovární na výrobu poľnohospodárskych strojov považovaný za zázrak vtedajšej doby. Boli to nielen bežné poľnohospodárske stroje či zariadenia, ale na Slovensku sa vyrábali už aj veľké transportné mlátačky s elevátormi či parné lokomobily. Na program dňa tiež prichádza využitie elektriny. Prvýkrát na Slovensku sa mlátilo na elektrický pohon už v roku 1895 v Kežmarku. Treba však zdôrazniť, že väčšina strojov v poľnohospodárstve sa využívala na veľkostatkoch. Tam sa ujímala aj meliorizácia pôdy a hnojenie umelými hnojivami. Na roľníckych hospodárstvach sa využívali spravidla len malé mlátačky, väčšinou ručné, tiež vejačky, len zriedkavo sejačky. Väčšinou sa sialo ručne. Aj ostatné roľnícke práce, najmä v menších poľnohospodárskych podnikoch, na rozdrobených poličkách, naďalej prebiehali po starom. Príčin bolo viacero, predovšetkým to bolo dôsledkom nízkej kúpyschopnosti týchto vrstiev roľníctva, takže výnosnosť bola na týchto roľníckych hospodárstvach v porovnaní s modernými metódami obrábaných veľkostatkov oveľa nižšia. Ťažko sa tiež prekonávala nedôvera slovenského roľníka voči všetkému novému, čo búralo generáciami overené istoty. Vážne boli aj finančné a niekedy až existenčné problémy širokých roľníckych mas, ktoré im neraz nedovoľovali pustiť sa do akýchkoľvek experimentov. Ďalej to bol nedostatok kvalifikovaných roľníkov, ovládajúcich moderné metódy hospodárenia na pôde.

Koncom 19. storočia už osvetová poľnohospodárska tlač i literatúra strácala na svojom význame aj príťažlivosť. Z uvedených dôvodov sa národohospodársky zameraná inteligencia začala orientovať na zakladanie miestnych osvetových inštitúcií po obciach a mestečkách. Poľnohospodársku osvetu mali nahrádzať rôzne ľudové a cirkevné knižnice, hospodárske besiedky, nedeľné školy a podobne.⁶⁸ Do popredia sa postupne

⁶⁷ Unikátne slovenské periodikum Správy hospodárskeho spolku pre údolie Nitry, ktoré vydával Hospodársky spolok pre údolie Nitry (založený 1872), v prílohe 1. aj 2. ročníka (1888–1889) publikovalo rozsiahly seriál s podtitulom „zábavno-poučná rozprávka pre slovenských hospodárov“ – názov „Jako Martin Rozumný zbohatnul a s ním celý Hrušov.“ Tamtiež, s. 46–48.

⁶⁸ MARTULIAK, P., Poľnohospodárske školstvo, c. d., s. 15–19.

dostávali oveľa účinnejšie formy rozvoja agrárnictva ako spolky, družstevná svojpomoc, vzorové gazdovstvá a v neposlednom rade aj politické aktivity Slovákov. Politické elity si začali uvedomovať obrovskú potenciálnu politickú silu roľníckych mäs a začali vznikať prvé projekty na založenie celoslovenskej agrárnej organizácie.⁶⁹

Zoznam prameňov a literatúry

Pramene

Archívne pramene

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine:

- fond Daniel Gabriel Lichard (1812–1882).

Dobový periodický a iný tlačený materiál

Domová Pokladnica: kalendár na rok običajní ... podľa visokosti uhlu nebeskeho na 48° stupňou sporjadaní, v Skalici: Daniel Lichard 1846–1863.

JANŠÁK, Štefan, Daniel G. Lichard: Životopisný nástin. Bratislava – Skalica: Nákladom Komitétu pre rozširovanie Lichardových spisov 1932.

Letopis Matice slovenskej, Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1886–1887.

Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život, vo Viedni: Daniel G. Lichard [1848].

Nowi i Stari Hospodárski Kalendár na rok Páňe 1848, který jest rok přestupní 366 dňou majúci, v Lewoči: Ludwik Medzihradzsky [1847].

Obzor, noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život, v Skalici: Daniel G. Lichard [1863–1882].

Slovenský kalendár, v Skalici: Daniel G. Lichard [1865–1882].

Slovenské noviny, vo Viedni: Daniel G. Lichard [1852].

Slovenské pohľady, v Skalici: J. M. Hurban, 1846–1852.

Vydané pramene

BOOKS, František, Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. Zv. I. 1848–1867, Bratislava: VSAV 1962.

FÄNDLY, Juraj, Rozprávky rozmarné a poučné, text upr., bibliogr. pozn. a vysv. napis. Josef NIŽNANSKÝ, Bratislava: Tatran 1973.

Výber článkov Daniela G. Licharda. S úvahami o ňom a obr. / Sost. Fedor Houdek a Karol Kobliha, Bratislava: Družstevné vydavateľstvo a knihkup. 1943.

Literatúra

Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701–1965, Martin: Matica slovenská 1984.

Biografický lexikón Slovenska, VI., M–N, Martin: Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav 2017.

ČAPLOVIČ, Ján, Prvý pokus o noviny pre slovenských roľníkov, in: Agrikultúra, 1964, roč. 3, s. 164–170.

GAJDOŠ, Vsevlad Jozef, Bernolákov rukopis o poľnohospodárstve, in: Agrikultúra, 1963, roč. 2, s. 128–135.

FIALOVÁ, Ivana – TVRDOŇOVÁ, Daniela, Pôdohospodárstvo v dejinách Slovenska: tradície, inovácie a kultúrne dedičstvo, Bratislava: Slovenský národný archív 2012.

⁶⁹ Štúdia bola vypracovaná na základe grantu VEGA č. 1/0645/17 – Panstvo. Podnik zemepanského hospodárenia; a grantu APVV-16-0619 Rímska kúria a Uhorské kráľovstvo v komunikačnej interakcii v stredoveku (s osobitným zreteľom na územie dnešného Slovenska).

- HORVÁTH, Pavel, Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963.
- Daniel Gabriel Lichard, Trnava: Úrad TTSK 2012.
- KOTVAN, Imrich, Juraj Fándly, Bratislava: SAV 1946.
- MACHO, Peter – KODAJOVÁ, Daniela, Ľudovít Štúr na hranici dvoch vekov: Život, dielo a doba verus historická pamäť, Bratislava: Veda 2015.
- MARTULIAK, Pavol, Poľnohospodárske školstvo a vedecký výskum na Slovensku do roku 1945, in: Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Samuela Cambela, Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum 2004, s. 11–20.
- MATULA, Vladimír – VOZÁR, Jozef (edd.), Dejiny Slovenska II. Bratislava: Veda 1987.
- ZELEŇÁKOVÁ, Anna (ed.), Daniel G. Lichard: zborník referátov zo spomienkovej oslavy konanej dňa 1. decembra 1982 v Nitre, Nitra: Slovenské poľnohospodárske múzeum v Nitre a Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky v Bratislave 1982.
- RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference věnovaný památce Samuela Cambela, Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum 2004.
- RUTTKAY, Fraňo, Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby, Martin: Matica slovenská 1961.
- Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990, I., A–D, Martin: Matica slovenská 1986.
- Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990, III., K–L, Martin: Matica slovenská 1989.
- Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990, IV., M–Q, Martin: Matica slovenská 1990.
- ŠPIESZ, Anton, Hospodársko-spoločenské pomery v zemepanských mestách a mestečkách na Slovensku v čase urbárskej regulácie Márie Terézie, in: Historický časopis, 1975, roč. 23, s. 567–600.
- TIBENSKÝ, Ján, Veľká ozdoba Uhorska: Dielo, život a doba Mateja Bela, Bratislava: Tatran 1984.
- VYVÍJALOVÁ, Mária, Juraj Palkovič 1769–1850, Bratislava 1968.
- WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal, a kolektív, Matica slovenská: dejiny a prítomnosť, Martin: Matica slovenská 2003.

Internetové zdroje

- Andrej Kmeť, dostupné online: https://sk.wikipedia.org/wiki/Andrej_Kme%C5%A5 [6. 12. 2018].
- Ján Čajda, dostupné online: https://sk.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1n_%C4%8Cajda
- Štefan Závodník, dostupné online: https://sk.wikipedia.org/wiki/%C5%A0tefan_Z%C3%A1vodn%C3%ADk [8. 12. 2018].
- Penzel, Anton, dostupné online: <https://www.najkraisikraj.sk/penzel-anton/> [8. 12. 2018].
- Významné osobnosti, dostupné online: <https://www.obeclestiny.sk/vyznamne-osobnosti.html> [11. 12. 2018].

ŽENSKÁ OSVĚTA NA VENKOVĚ V ČESKÝCH ZEMÍCH V PRVNÍ POLOVINĚ 20. STOLETÍ

FEMALE EDUCATION IN RURAL AREAS IN THE CZECH LANDS
IN THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY

Jana Burešová

Abstrakt: Studie navazuje na autorčin výzkum problematiky proměn postavení žen ve společnosti v kontextu a také v důsledku samotných společenských proměn. V práci je v této souvislosti prezentována vzdělávací činnost představitelk ženského emancipačního hnutí v první polovině 20. století s prioritním zaměřením na venkov a ženy pracující v zemědělství. Text podává analýzu fungování ženského hnutí při agrární straně (zejména Odbor pro zájmy venkovských žen) a charakteristiku jeho hlavní osobnosti, zájímající se o osud venkovských žen a pracující v jejich prospěch, Ludmily Zatloukalové-Coufalové. Cílem výzkumu bylo zjistit, jakými směry a metodami probíhala vzdělávací činnost žen žijících na venkově a věnujících se převážně práci v zemědělství a domácímu hospodářství od přelomu 19. a 20. století do konce existence první Československé republiky. K dosažení odpovědi na vytyčenou otázku byla provedena analýza zejména ženského periodického tisku pro venkov (stěžejně časopis *Zvěstování* aj.) a výzkum archivních pramenů k činnosti ženského pokrokového hnutí. Výsledky pramenného výzkumu byly konfrontovány s adekvátní odbornou literaturou k dějinám vývoje postavení žen v první polovině 20. století. Výzkum doložil výrazný zájem ženské organizace při agrární straně o šíření osvěty a vzdělávání žen na venkově ve 20. a 30. letech 20. století.

Abstract: This study is a continuation of this author's research into changes in the position of women in society within the context of social changes. This contribution follows the educational efforts of representatives of women's emancipation movement in the first half of the twentieth century with special emphasis on the situation in rural areas and female agricultural workers. The text analyses the functioning of women's movement associated with the Agrarian Party (especially its Section for the interests of rural women) and offers a characterisation of its main representative, Ludmila Zatloukalová-Coufalová, who was interested in the lives of women in countryside and worked tirelessly to improve their lot. The aim of this research was to find out more about the priorities and methods of educational initiatives aimed at rural women active mostly in agriculture and domestic work around farms during the period spanning from late nineteenth and early twentieth century until the Second World War. To this purpose, the author analysed periodicals intended for women in the countryside (especially the *Zvěstování* journal but also others) and researched archival sources relevant to activities of women's progressive movement. Research of source materials was confronted with relevant scientific literature on the history of women and their social situation in the first half of the twentieth century. The project demonstrated that the women's organisation associated with the Agrarian Party showed significant interest in the education and improvement of awareness of rural women in the 1920s and 1930s.

Klíčová slova: ženská hnutí; emancipace žen; osvěta; venkov; zemědělství; české země; první polovina 20. století.

Keywords: women's movements; women's emancipation; education; countryside; agriculture; Czech Lands; first half of the 20th century.

*Odborný článek vznikl v rámci vědecko-výzkumné činnosti
na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2019.*

Úvod

Viditelnější počátky osvěty mezi venkovskými ženami v českých zemích nacházíme na přelomu 19. a 20. století. Ženy žijící na venkově pracovaly v převážné míře v zemědělství a žily tradičním způsobem života. O životní podmínky venkovských žen, o jejich postavení, vzdělávání a osvětu se v emancipačním a demokratizačním duchu postupně zajímaly ženské pokrokové spolky.¹

Situaci venkovských žen je třeba vnímat v daných sociálně-ekonomických a sociálně-politických souvislostech.² V posledních dvou desetiletích 19. století postihla hospodářství Rakousko-Uherska včetně českých zemí značná krize v domácím zemědělství. Způsobil ji rozsáhlý dovoz především laciného amerického obilí na evropské trhy. Krize trvala až do začátku 20. století a její obětí bylo především obilnářství a od poloviny 80. let 19. století i výroba cukru a pěstování cukrové řepy.

Poslední dvě desetiletí 19. století označujeme za dobu liberalismu, který ovládl hospodářské podnikání, ovlivnil veřejné mínění, a tím také politiku. Hlásal a uplatňoval zásadu neomezené volnosti při úsilí jednotlivce, která pak rozvíjela svobodnou, ničím nekontrolovanou hospodářskou soutěž. Liberalismus podporoval volný obchod a volné podnikání. Průmyslníci a obchodníci se stali základní složkou v národním hospodářství a ochotnými nositeli liberalistického hnutí. Zemědělci nebyli připraveni ani organizačně vybaveni k ochraně svých zájmů v situaci volného hospodářského podnikání. Současně politický liberalismus otevřel cestu k uvolnění všech sil v národní či státní společnosti. V nejznámější podobě otevřel prostor pro vytváření idejí socialismu a formování dělnického hnutí, které pod heslem liberalismu usilovalo o podstatné sociální reformy a manifestovalo i své politické zájmy a touhu po jejich realizaci.

V naznačených hospodářských a sociálních poměrech se současně pomalu rodilo v 80. letech 19. století agrární hnutí.³ Vyjadřovalo snahy zabezpečit a zlepšit životní úroveň zemědělců.

Do poslední třetiny 19. století rovněž spadají první výraznější projevy emancipačních snah žen. Liberálně orientované ženy, šlo ovšem o jednotlivkyně či malé skupiny,

¹ Slovo pokrokový měly tyto spolky ve svém názvu na Moravě: Pokroková organizace moravských žen. Ideová spojitost zde byla se stranou pokrokovou, původně realistickou, dále s Pokrokovým hnutím z přelomu 19. a 20. století. Je tu patrná souvislost s názory Tomáše G. Masaryka na společenský vývoj.

² Prezentovaná problematika ženské osvěty a vzdělávání venkovských žen navazuje na dřívější autorčiny výzkumy o postavení žen ve společnosti obecně a sledování jeho proměn v souvislosti s celospolečenskými liberalizačními a demokratizačními procesy s výraznějším počátkem na přelomu 19. a 20. století. Základní výzkumná tematika byla řešena v rámci týmového projektu podpořeného Grantovou agenturou České republiky v letech 2006–2009 „Žena v českých zemích od středověku do 20. století“, jehož byla autorka spoluřešitelkou (spolu s Milenou Lenderovou a Boženou Kopiczkovou). Základní výzkum byl následně rozvádněn sondami do specifických prostředí či sledováním dílčích problémů. Výzkumy ženské problematiky a jejich proměn ve společnosti jsou prováděny metodou analýzy a komparace různých typů pramenů. Jedná se zejména o dobové politické a právní dokumenty, dobový tisk a písemnosti z činnosti spolků a organizací uložených v archivních fondech. LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard, Žena v českých zemích od středověku do 20. století, Praha 2009.

³ Blíže: KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, Středoevropský a slovinský agrarismus v komparativní dimenzi (1918–1928). Programy, transfery idejí, možnosti spolupráce, in: GAŠPARIČ, Jure – KUBŮ, Eduard – LAZAREVIČ, Žarko – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Češi a Slovinci v moderní době: politika, společnost, hospodářství, kultura, Praha – Ljubljana 2010, s. 229, 231, 250–260.

si uvědomovaly podřízené a nesamostatné postavení žen ve společnosti a veřejném životě a samozřejmě i v rodině. Chtěly podřízené postavení žen změnit, zlepšit, zrovnoprávnit s muži. Byly zakládány liberálně orientované ženské organizace, výše zmíněné pokrokové čili emancipační ženské spolky. Sdružovaly ke svému cíli členky bez rozdílu politické orientace.⁴ A některé takto zaměřené ženské společenské aktivistky pocházely z venkovského prostředí a venkovským ženám se začaly věnovat.

Počátky ženských agrárních osvětových spolků

Zájem emancipačních ženských spolků o životní osudy, postavení a podmínky venkovských žen, pracujících v zemědělství, je možno konkrétně doložit např. na aktivitě moravských pokrokových žen.⁵ Jejich hlavní úsilí směřovalo k dosažení vyššího a širšího vzdělání venkovských žen a celkově k všeobecně širšímu rozhledu. Snažily se také o rozšíření odborných informací v oboru zemědělského hospodářství a praktického hospodaření obohaceného o cenné nové informace a poznatky přinášející zefektivnění pracovní činnosti, lepší výsledky a také usnadnění práce.

Agrární hnutí na Moravě i česká strana pokroková získaly pro svou činnost brzy i ženy. Na počátku 20. století vznikly první ženské odbory. Mladé představitelky agrárního hnutí vystupovaly se svými projevy na sjezdech a shromážděních označovaných v dané době jako tábory. Ženský dorost v agrárním hnutí vnímal svou roli jako poslání ve smyslu jistého osvícenského probuzení v selských ženách. Členky agrárních odborů žádaly rozvoj hospodyňského vzdělávání a obecně rozšiřování znalostí žen na venkově. Agrární ženské aktivity vykazovaly protikatolické tendence. Ženské agrární hnutí ponechávalo stranou sociální záležitosti, jen občas se vyskytla drobná zmínka. Pokrokové ženské spolky se proto od počátku 20. století snažily přimět agrární ženy i k zájmu i o sociální problematiku. Dělo se tak především prostřednictvím článků v tisku. Na nedostatek vzdělání a malou informovanost venkovských žen, a proto potřebu náležité osvěty, upozorňovaly už od počátku 20. století pisatelky měsíčníku liberálně založených žen na Moravě *Ženská revue*⁶ i dalších periodik. Představitelé agrárního hnutí byli, sociálně-ekonomicky vyjádřeno, zejména zástupci selského stavu. Osvětový tisk se snažil v selkách vzbudit zájem o pomoc sociálně-ekonomicky slabým

⁴ Pouze politický katolicismus otevřeně zastával tradiční konzervativní názor na roli žen ve společnosti, tj. určoval ženám strategicky důležitá místa především v soukromé sféře jako hospodyně, manželky a zejména matky. Zrovnoprávnění žen s muži měla ve svém programu i komunistické strana, ale od té měly pokrokové ženské spolky tendence se distancovat s ohledem na třídní konfliktní stanovisko jako těžiště komunistické ideologie a hlavní bod politických programů. Blíže o komunistické ideologii vztaheně k ženám a o ženských komunistických spolkách za první republiky viz BUREŠOVÁ, Jana, *Reflexe společenského postavení žen v komunistické ideologii a politice ve 20. a 30. letech 20. století v Československu*, in: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, II., Praha 2004, s. 27–40. Podrobně o hlavních proudech ženského spolkového života v době první Československé republiky viz BUREŠOVÁ, Jana, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001.

⁵ Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond: G 86, Ženské spolky. Dále přinášely velký počet článků, barvitě přibližujících témata venkovských žen, časopisy *Ženská revue*, *Ženský svět*, *Ženský obzor*, *Venkov* na počátku 20. století a v letech meziválečného Československa zejména časopis *Zvěstování*.

⁶ BARTOŠKOVÁ, Marie, *Ženy venkovské a úkoly jejich organizace*, *Ženská revue*, roč. 5, 1909, s. 60–63.

zemědělským dělnicím a jejich podporu. Články upozorňovaly na bídu zemědělských dělnic, nízké výdělky, slabou stravu, místy hrubé chování dozorců při kontrole výkonu polní práce, nehygienické a nekulturní podmínky společných noclehů ve stodolách a čelednicích. Některé články upozorňovaly i na podobně neblahou situaci dětí zemědělských dělnic. Příspěvky v ženských dobových časopisech výstižně dokládají zájem liberálních ženských spolků o sociální postavení žen na vesnici a snahu řešit situaci společně se selskými čili sociálně-ekonomicky dobře situovanými ženami.⁷

Stoupenci společenského liberalismu na přelomu 19. a 20. století zastávali názor, že všechny obtížné společenské problémy, které na lidstvo doléhají, se nejlépe budou řešit výchovou a vzděláváním. Tvrdili, že tak, jak se výchovou a vzděláním může řešit dělnická otázka, spočívající především ve snaze dosáhnout pro dělníky plných společenských práv, také ženská otázka se musí řešit v první řadě vzděláním a výchovou žen. Na počátku 20. století byla pokrokovými společenskými kruhy potřeba řešit ženskou otázku vnímána jako velmi naléhavá.⁸ V dané době současně ovšem, naprosto logicky v duchu dosavadních společenských poměrů a staletými zažitými tradicemi, mělo málo žen a samozřejmě ještě méně mužů pochopení pro naznačené emancipační požadavky. Je třeba zdůraznit, že emancipační myšlenky a názory na počátku 20. století, byť se o nich už psalo a mluvilo, oslovovaly minimum společnosti. Zažité zvyklosti, spojené s náboženstvím a jemu odpovídajícím životním stylem a morálkou, se pochopitelně jen velmi těžko a pomalu začaly proměňovat.

Nejpokrokovější činitelé a podporovatelé ženské emancipace tvrdili a na stránkách tisku propagovali, že „teprve vzděláním a vychováním, které až vnikne do širších vrstev ženského obyvatelstva, nabude ženská otázka pravé váhy a domůže se, že celá lidská společnost uzná, že lidstvo samo na sobě hřešilo, když ženskou polovici lidstva nepřipouštělo ke všem oborům práce, a když stejnou měrou nemělo práva veřejná i soukromá ženám jako mužům“.⁹

Pokrokové ženy a jejich podporovatelé, pokrokoví muži, poukazovali na důležitost zemědělské práce venkovských žen, která by se měla povznášet, zefektivnit, podpořit vzděláním. Bylo zdůrazňováno, že oblast zemědělské práce, kterou muži ženám přidělili a ponechali ve spojení s vedením domácnosti, je zrovna tak důležitá jako hospodářská činnost mužů-zemědělců a snad ještě důležitější, neboť na ženě-hospodyně spočívá příprava výživy a výchova dětí. Z toho bylo vyvozováno, že k tak důležité práci je stejně potřeba ženu odborně vzdělávat, tak jako muže-rolníka: „Odborné vzdělání žen v zemědělství, především těch, které práce a domácnost řídí, je nejen otázkou pokroku zemědělství, ale také dílem ženské otázky vůbec.“¹⁰ Pozici žen na venkově a potřebu jejího řešení si stoupenci ženské emancipace, zacílené i na ženy na venkově a pracující v zemědělství, uvědomovali a snažili se podněcovat pokroková opatření. Upozorňovali na to, že správa státu i zemské správy činily na počátku 20. století velmi málo pro odbornou výchovu žen v zemědělství. Obecná

⁷ Zemědělské ženy, Ženská revue, roč. 4, 1908, s. 194–195.

⁸ PÍČMAN, Adam, Žena a zemědělství, K praktickému řešení ženské otázky, Ženská revue, roč. 1, 1905, s. 40–42.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž.

a měšťanská škola nedávala dívce pro zemědělské povolání téměř nic, a co dávala, byla pouhá teorie, která zůstávala v podstatě bezcennou. Ve směru čistě odborném byly na počátku 20. století na Moravě dvě selské celoroční hospodyňské školy, jedna česká a jedna německá. Mimo to cestovala zemědělská učitelka a pořádala jménem Zemědělské rady moravské (Landeskulturrat für Mähren) po Moravě na různých místech zhruba desetidenní hospodyňské kurzy, které ale žádný zásadní výsledek nepřinášely. Více pro ženské vzdělávání na venkově neexistovalo. Pokrokoví aktivisté tvrdili, že to výše uvedené je skoro nic. Zdůrazňovali potřebu praktických, levných hospodyňských odborných škol pro povznesení moravského zemědělství, škol, které by „dívky rolnické nezpanšťovaly a selskému stavu neodcizovaly, ale školy, které by vychovávaly skutečné selky“.¹¹

Byla připomínána potřeba zřízení odborného zemědělského školství pro vesnické hospodyně ve všech krajích, dokonce i okresech země, pokud se mělo moravské zemědělství opravdu tak povznést, aby bylo co nejefektivnější, oživilo činnost veškerých odvětví zemědělství a aby zemědělské výrobky získaly co nejvýhodnější trh. Z formulací úkolů a cílů, které by směřovaly ke společenskému rozvoji a všeobecnému pokroku, je patrné, že nositelé těchto idejí považovali za společensky přínosné a efektivní zapojit do spolupráce na tomto poli i ženy. Tedy i na venkově a v zemědělství. Vedoucí představitelé a mluvčí agrárního hnutí formulovali své cíle vedoucí k zefektivnění zemědělství jako hospodářského odvětví. Jako výrazný nástroj k úspěchu na této cestě byla opakovaně zdůrazňována nutnost vzdělávání, a to i žen.¹²

Na počátku 20. století se vyskytovala též kritika na adresu vedení státu a zemí, že se nestarají o ženské zemědělské vzdělávání a výchovu. Např. nejvyšší zemědělský moravský autonomní orgán – Zemědělská rada moravská – se usnesl při úvaze o dvou žádostech moravských měst o zřízení nových selských hospodyňských škol, že dokud nebude vybudováno mužské odborné rolnické školství, nemůže se přikročit ke zřízení ženských odborných škol v oboru zemědělství. Stoupenci dosažení pokroku ve vzdělání a společenské emancipaci žen toto rozhodnutí považovali za špatné a krátkozraké: „Toť rozhodnutí smutné a řekněme upřímně, že je to rozhodnutí pokořující, neboť ono dokumentuje, že politikové moravští přehlížejí nejnaléhavější potřebu moravského zemědělství.“¹³

Ve sledované problematice se nabízí uvést příklad aktivity Dámského odboru Národní jednoty ve Velkém Meziříčí, který zamýšlel zřízením školy „Světlá“ pomáhat v řešení ženské otázky cestou výchovy žen ve všech oblastech jejich práce. Právě tento spolek zaslal zemědělské radě žádost o zřízení selské hospodyňské školy. Byla plánována pro celou západní Moravu.¹⁴ Zřízením takové selské ženské školy by odbor vykonal nejen kus práce národohospodářské, ale řešil by tím i jednu součást ženské

¹¹ Tamtéž.

¹² Srov. BUREŠOVÁ, Jana, Osvětová a vzdělávací činnost ženských pokrokových spolků mezi venkovskými ženami v první polovině 20. století, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století, Uherské Hradiště 2004, s. 311–315.

¹³ PÍČMAN, Adam, Žena a zemědělství, c. d., s. 42.

¹⁴ V dané době začínala většina dívčích škol jako školy spolkové. Vedení spolků muselo na provoz škol pochopitelně sehnat finanční prostředky a veškeré další potřebné zabezpečení pro chod školy.

otázky, kdy by otevřel selským dívkám v daném kraji bránu k odbornému vzdělání. Tolik jedna detailní sonda do stavu a úrovně ženského zemědělského odborného školství na počátku 20. století a podoby snah stoupenců ženského vzdělávání a emancipace situaci změnit.

Vzdělávací aktivity mezi agrárními ženami v období první Československé republiky

Při agrární straně, celým názvem Republikánské straně zemědělského a malorolnického lidu, existovala organizace žen, ostatně jako u každé politické strany po roce 1918. Důvodem poměrně rychlého formování ženských odborů či spolků při všech politických stranách v době meziválečného Československa byla nová československá ústava z roku 1920, která mj. po formálně právní stránce zrovnoprávnila ženy s muži.¹⁵ Tento akt demokratizace v genderových vztazích se nejviditelněji a nejdříve promítl do získání volebního práva pro ženy. V tuto chvíli se tak se ve společnosti objevilo ještě jednou tolik volebních hlasů. Každá strana chtěla ve volbách pochopitelně vyhrát, proto o hlasy žen usilovala – různými způsoby, třeba i prostřednictvím ženských spolků při své straně. Ženská organizace při agrární straně se nazývala Československým odborem pro zájmy venkovských žen.

V jeho čele stála Ludmila Zatloukalová-Coufalová. Současně byla aktivní členkou a rovněž předsedkyní Zemské organizace Pokrokových žen moravských (dále jen ZO PŽM).¹⁶ Ludmila Zatloukalová-Coufalová byla bezesporu významnou osobností v ženském emancipačním hnutí na Moravě v období první republiky.¹⁷ Z toho důvodu jí věnujme bližší pozornost.

Ludmila Zatloukalová-Coufalová¹⁸ pocházela ze selské rodiny ze Svěsedlic na Olomoucku. Neměla žádné sourozence. Matka jí zemřela, když jí byly dva roky. Otec neuzavřel nový sňatek, a tak zůstala Ludmila jedinou dědičkou rodinného majetku. V ženském hnutí emancipačního zaměření pracovala už jako mladá dívka hned na počátku 20. století, ještě před první světovou válkou. V době první ČSR v práci pokračovala a své aktivity dále rozšířila. Ve své době patřila k nejvýznamnějším osobnostem pokrokového ženského hnutí na Moravě. V roce 1924 založila Zemskou organizaci pokrokových žen moravských a dlouhá léta stála v jejím čele.

V rámci svých snah o zrovnoprávnění žen s muži se věnovala právě venkovským ženám a venkovu, odkud sama pocházela. Podporovala vzdělávání venkovských žen, pořádala pro ně kurzy a přednášky, publikovala v ženském tisku.

Tyto aktivity pro venkovské ženy vykonávala i z pozice členky agrární strany, kterou zastupovala v parlamentu v letech 1918–1920 v tzv. Revolučním národním shromáždě-

¹⁵ Ústava republiky Československé z roku 1920, Praha 1992, s. 33.

¹⁶ Vznikla v roce 1924 jako pokračovatelka Pokrokové organizace moravských žen z doby před první světovou válkou, viz výše v textu.

¹⁷ Stručný životopis a foto viz MUSILOVÁ, Dana, Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939, České Budějovice 2007, s. 120–121. Blíže BUREŠOVÁ, Jana, Ludmila Zatloukalová-Coufalová, hlavní představitelka hnutí za zájmy venkovských žen při agrární straně v období první Československé republiky, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24.–25. května 2006, Uherské Hradiště 2006, s. 215–220.

¹⁸ MZA, fond: Ženské spolky, k. č. 9, materiál Jubileum Ludmily Zatloukalové-Coufalové.

1 Ludmila Zatloukalová-Coufalová. Zdroj: Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, publikováno in: MUSILOVÁ, Dana, Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939, České Budějovice 2007, s. 120.

2 Anna Chlebounová. Zdroj: Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, publikováno in: MUSILOVÁ, Dana, Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939, České Budějovice 2007, s. 101.

dění. Ludmila Zatloukalová-Coufalová pracovala od roku 1930 dlouhá léta jako starostka ve svých rodných Svěsedlicích. Osvětová činnost Ludmily Zatloukalové-Coufalové v rámci ZO PŽM a v Československém odboru pro zájmy venkovských žen byla těsně provázaná. Z toho jednoznačně plynulo poznání o jejím vysokém společenském nasazení pro zkvalitnění života žen na venkově.

Jako příklad ženských osobností veřejného a politického života z venkovského prostředí a vystupujících za agrární stranu je třeba ještě uvést Annu Chlebounovou ze Džbánova u Litomyšle, která za agrární stranu strávila ve vysoké politice 17 let (1918–1935) jako poslankyně a následně jako senátorka.¹⁹ Pracovala jako místopředsedkyně Československého odboru pro zájmy venkovských žen.

Jako místopředsedkyně dále pracovaly: Františka Jirsíková-Prokešová z Prahy, Maryčka Vochalová ze Sedlště u Frýdku, Anna Dugovičová ze Šakvic na Slovensku, Anna Beranová-Chejnická z Kralup nad Vltavou. Jednatelskou práci vykonávala Růžena Štěpánková. Dalšími aktivními pracovnicemi byly Anna Ryvová z Jaroměře, Božena Novotná z Kouřimska a Božena Hoftová z Kamenice nad Lípou. Venkovské ženy vyvíjely činnost prostřednictvím několika různorodých komisí: kulturní, hospodyňského školství, sociální, tiskové a politické, hospodářské a družstevní. Odbor organizoval schůze venkovských žen, funkcionářky hovořily k venkovským ženám na shromážděních, v dané době nazývaných tábory. Agrární ženy se oslovovaly „družko“. V Čechách působilo k 1. červenci 1932 50 okresních odborů s 1352 místními důvěrníci, na Moravě to bylo ve stejné době 26 odborů s 395 důvěrníci. Na Slovensku v Galantě byl ovšem první odbor založen teprve v roce 1932.²⁰

Československý odbor pro zájmy venkovských žen byl svými členkami vnímán v prvé řadě jako hnutí kulturní a osvětové. V souvislosti se snahou doplnit venkovským ženám vzdělání a zprostředkovat nové informace byly populární formou, ale na základě seriózních odborných podkladů a praktických poznatků pořádány vzdělávací kurzy. Odbor pro zájmy venkovských žen jimi sledoval cíl přispět ke kulturnímu rozvoji žen, ale také k hospodářskému rozvoji. Organizátorky kurzů se snažily, aby projevily účelnost hlavně tam, kde jí bylo nejvíce třeba – v praktickém životě každé venkovské ženy. Tak v jednom z kurzů bylo věnováno mnoho pozornosti otázce, jak zefektivnit mlékařství a drůbežnictví, neboť v příjmu hospodářství zemědělců tvořily vysoké částky, někde i větší než polní hospodářství. Kurz se zaměřoval na to, aby ženy, které práci v drůbežářství a mlékařství provádějí, ji dovedly také samy přiměřeně zhodnotit, tedy aby výroba byla zpeněžena. V tomto směru ženy dosud neměly zkušenosti a této činnosti se nevěnovaly. Pokrokové aktivistky se domnívaly, že venkovské ženy by měly znát praktické zásady družstevnictví a účastnit se této práce: „Třebaže v hospodářství tři čtvrtiny výrobků přechází ruce ženy, po čertech ženy se starají, jak a kde budou zpeněženy. To je jedna z kapitol opravdu vážných, která vrhá ostré stíny na ženskou nepodnikavost. Žena a družstevnictví, to jsou pojmy pořád hodně nezvyklé, ale já myslím, že v budoucnu budou museti býti nerozlučné.“²¹

¹⁹ MACKOVÁ, Marie, O senátorce Anně Chlebounové, Ústí nad Orlicí 1998.

²⁰ Blíže DOSTÁL, Vladimír, Agrární strana, Brno 1998, s. 288.

²¹ ZATLOUKALOVÁ-COUFALOVÁ, Ludmila, Nikdy není dosti vzdělání, Zvěstování, 5, 1924, s. 1–2.

Na zahájení kurzu pro venkovské ženy dne 21. února 1924 uvedla Ludmila Zatloukalová-Coufalová: „Podívejme se, jak ten život na venkově dnes vypadá. Ta všeobecná krize hospodářská tu dnes zhoubně působí na každý sebemenší počín a podnikání a ta by snadno mohla přivoditi zase ten neutěšený stav, v jakém jsme se před válkou nacházely, a kdo by na tom byl z těch ubohých nejubožejší, to by byla zase žena. Proto nemůžeme nám býti lhostejno, jak to bude vypadati na venkově vůbec a se ženou zvláště.“²²

Od roku 1919 vycházel v Československé republice časopis Zvěstování.²³ List se věnoval postavení ženy ve společnosti obecně a ženě venkovské zvláště. Často do něj psala příspěvky Ludmila Zatloukalová-Coufalová, ale i jiní, nemálo také muži. Např. Antonín Matula, známá osobnost v agrárním hnutí, se nejednou vyjádřil kriticky ke společenským poměrům ve vztahu k ženě. Jeho kritika směřovala do mužských řad a též do venkovského prostředí. Zaměřil se nejen na práci manuální, ale psal i o nutnosti docenit duševní práci venkovských žen. Působivým způsobem podporoval ženskou emancipaci: „Pokrokové hnutí, které do svého programu dovedlo již vložiti leckterý bod týkající se žen, nestaralo se, bohužel, o ženu venkovskou. Příčina této nevšímavosti tkví v sobectví mužů. Muž temného středověku byl stejně sobecký jako muž století přítomného. Muž chce vládnouti, chce kořistiti ze života slabšího, a tím je žena, která proto byla vhodným předmětem pro vykořisťování, že byla poddajná a beznáročná. Moderní doba, doba demokracie a lidovlády na této skutečnosti mnoho nezměnila. Tato demokracie dneška není vlastně žádnou demokracií duševní. Je to vše jen povrch, forma: Máme mnoho řečí o socialismu a humanitě, máme všeobecné právo hlasovací, ale v srdci máme málo humanity. Slyšíme mnoho mluvit o pokroku, a přece právě v této přítomné době a v poměru muže k ženě je pokrok velmi malý.“²⁴

Nadšení a odhodlání aktivistek ženského pokrokového hnutí dosáhnout zlepšení vzdělání, a tím schopností a pozic žen ve společnosti, v námi sledovaném tématu zejména žen venkovských, dokládají jejich články v tisku a různé proslovy, např. na vzdělávacích kurzech pro venkovské ženy. Pro ilustraci Ludmila Zatloukalová-Coufalová ve výše zmíněném vzdělávacím kurzu 21. února 1924 mimo jiné uvedla: „Zásadou mladých lidí musí býti: ‚Nikdy není dosti vzdělání.‘ To jsou slova ministerského předsedy Švehly, jež pronesl na Selském učení. My bychom si je dovolili rozšířiti o ten smysl, že zásadou všech lidí, a zvláště pak žen, mělo by býti: ‚Nikdy není dosti vzdělání.‘ Pro venkovské ženy měla by platiti slova ta dvojnásob. Neboť je-li pravdou a není-li frází, že venkovská žena je nejdůležitějším činitelem v národě, ať již jako činitelka v rodině, domácnosti, hospodářství, jako činitelka v životě a boji kulturním, hospodářském a sociálním, pak vzhledem k této důležitosti má se jí poskytnouti nejvíce a nejširšího vzdělání, jakého vůbec poskytnouti se jí může. Než bohužel, my právě vidíme, že dostane-li se už potřebné výchovy a vzdělání ženám, že těm venkovským ženám nejméně, a pak se nemůžeme divit, když hledáme příčiny nepříznivého kulturního, hospodářského, mravního a zdravotního stavu na našem venkově, že vždycky narazíme na malou uvědomělost, nedostatečnou vzdělanost žen. Mladá generace žen, ta již má dnes možnost i příležitost získati více potřebných vědomostí, než mohla generace

²² Tamtéž.

²³ Zvěstování: list ženy československé. Pod redakcí Boženy Novotné. Vycházel jednou za 14 dní.

²⁴ MATULA, Antonín, Kulturní poslání venkovské ženy, Zvěstování, 8, 1924, s. 1.

starších žen, nicméně oběma dostatek vzdělání se nedostává. Je třeba, aby ženy samy se snažily se sebevzdělávat, jak se dá – čtením, pořádáním besídek, kursů apod. Zkrátka my samy musíme se konečně přesvědčit, že základem veškerého rozvoje kulturního, hospodářského a mravního zůstane jen a jen vzdělání, jak povšechné, tak odborné, a je jen naší povinností tomuto co největší péči věnovati a získati je ať už jakkoliv.“²⁵ Vzdělávací kurzy pořádal odbor pro zájmy venkovských žen každoročně.

Z materiálů členek a hlavně funkcionárek pokrokových spolků pro venkovské ženy také zjišťujeme, že jejich práce pro vzdělávání a ekonomické osamostatňování venkovských žen byla mnohdy trpká. Setkávaly se s nepochopením a neuznáním za své snažení, a to i v řadách členů či příznivců agrární strany. Tato skutečnost dokládá výraznou převahu setrvání společnosti v zažitých tradičních pravidlech a zvyklostech o genderových rolích ve společnosti. Přesto však byly mnohé ženské venkovské aktivistky odhodlány vytrvat ve své průkopnické práci ve věci progresu v životě žen na venkově.

Československý odbor pro zájmy venkovských žen byl činným členem Svobodného učení selského. Venkovské ženy se účastnily na přelomu let 1923–1924 přípravných prací. Členky předsednictva ústředního odboru pro zájmy venkovských žen se staly účastnicemi výboru Svobodného učení selského. Do programu kurzu Svobodného učení selského bylo zařazeno několik přednášek týkajících se života venkovské ženy a některé přednášky i ženy přednesly.²⁶

Pořadatelky kurzů nabádaly venkovské ženy k účasti na tomto vzdělávání, vyzývaly je k větší aktivitě při čerpání poznatků, ale i ke společenské aktivitě, k účasti na veřejném životě. Opakovaně bylo venkovským ženám členkami liberálních ženských spolků zdůrazňováno, že sám od sebe pro ženy nikdo nic neudělá, že na své potřeby musejí upozorňovat samy a snažit se je řešit. Např. Františka Jirsíková-Prokešová při ukončení vzdělávacího kurzu uvedla: „Rodina touto naší prací jenom získá: přímo prospěchem, který z ní vyplyne, nepřímo rozšířením našich obzorů, zvýšením rozhledu, nabytím nových poznatků a zkušeností. Je nesporné, že více dětem může dáti matka, jejíž obzor je širší, než matka úzkostlivě se střežící překročiti úzký okruh své domácnosti.“²⁷

Do tiskového orgánu Svobodného učení selského Brázda²⁸ psali na téma povznese-ní venkovské ženy zvláště ve 20. letech i nemnozí muži. Jejich výzvy k vyššímu a širšímu vzdělání venkovských žen, často laděné v protikatolickém duchu, vyznívaly velmi naléhavě a zároveň z nich plynuly vysoké nároky kladené na venkovské ženy.²⁹ Do Brázdy psaly i ženy, vzdělané odbornice na zemědělskou problematiku, které se snažily popsat co nejvíce aspektů života zemědělské ženy a na základě jejich rozboru hledat řešení, jak život ženy na vesnici zmodernizovat po stránce pracovní i co do způsobu života a domácího hospodářství. Zevrubný rozbor přinesl např. článek Ing. Dr. Marie Kuklové v roce 1923.³⁰

²⁵ ZATLOUKALOVÁ-COUFALOVÁ, Ludmila, Nikdy není dosti vzdělání, Zvěstování, 5, 1924, s. 1–2.

²⁶ Zvěstování, 1, 1924, s. 8.

²⁷ Zvěstování, 7, 1924, s. 5.

²⁸ Brázda: revue československého venkova. Řídil František Obrtel. Orgán Svobodného učení selského. Založila její skupina mladší agrární pokrokové inteligence. Blíže KUTNAR, František, Generace Brázdy, Praha 1992.

²⁹ ZAHRADNÍK-BRODSKÝ, Bohumil, Kulturní poslání venkovské ženy, Brázda, 1925, s. 109–113, 141–142.

³⁰ KUKLOVÁ, Marie, Žena v zemědělství, Brázda, 1923, s. 254–272.

V ústředním listě agrární strany Venkov³¹ byla umístěna rubrika Ženská hlídka. Nalezneme v ní i reakce novinářek na úroveň veřejného a politického života. Pohoršovaly se nad nesčetnými nevybíravými způsoby vedení politického života, zdůrazňovaly, že tyto způsoby jsou především mužské. Ve své kritice dávaly najevo své vědomí a přesvědčení o větší slušnosti, serióznosti a mravnosti v jednání žen. Odezvu vyvolal v roce 1921 např. článek Růženy Štěpánkové Zlatá slova,³² kterým reagovala na článek B. Novotné ve Zvěstování, kde nechtěla připustit, že veřejný život je v mravnostním úpadku.³³ Z tisku je patrné, že ženy zajímaly i otázky politického charakteru, otázky způsobu a úrovně řešení společenských problémů. Poměry na české politické scéně nebyly ani na začátku dvacátých let nikterak poklidné a kultivované, už v předvečer první světové války na ně ostatně upozorňovali T. G. Masaryk a Antonín Švehla.³⁴

Výrazné feministické názory, zdůrazňující i venkovským ženám potřebu a nutnost, aby se ženy samy zasazovaly o svá práva a významnější místo ve společnosti, přinášel zvláště časopis Zvěstování.³⁵ Pokrokové ženy totiž měly mezi samotnými ženami těžkou pozici, zejména na venkově, neboť zde byla jen malá hrstka stejně pokrokově založených, aktivních a náročných žen. Mnoha ženám pasivita a podřízené a přehlížené postavení nevadilo, snad někdy i vyhovovalo. Pokrokové ženy měly proto sympatizanty spíše mezi pokrokovými muži, než že by je chápaly a následovaly všechny ženy.

Vedle Československého odboru pro zájmy venkovských žen při agrární straně vyvíjely svou činnost ještě další organizace, které sdružovaly venkovské ženy, a sice Péče o blaho venkova a Hospodářský odbor Jednoty.

Mnohé venkovské ženy zabývající se zemědělskou prací byly ve 20. a 30. letech postupně získávány aktivistkami pokrokových ženských spolků ke stále většímu zájmu o své povznesení: o vzdělání, větší společensko-politický rozhled, o otázky modernizace zemědělské práce a hospodaření. Z interních materiálů Ženské národní rady³⁶ vyplývá, že organizace venkovských žen v ČSR nevstoupily do zastřešující organizace pokrokových ženských spolků, do Ženské národní rady, ale mnohé pokrokové agrárnice s ní úzce spolupracovaly. Snahu zapojit venkovské ženy do pokrokového ženského hnutí ukazuje např. skutečnost, že zástupkyně zemědělských žen z Československa se ve 30. letech účastnily jako delegátky československé Ženské národní rady konferencí a kongresů Mezinárodní ženské rady. Zemědělské ženy vždy zasedaly a jednaly ve své samostatné sekci v rámci mezinárodního ženského kongresu.

³¹ Deník, vycházel denně mimo pondělí od roku 1905. Byl doplněn přílohou Československý zemědělec, ústřední ilustrovaný týdeník pro veškeré zemědělství. V příloze byla začleněna rubrika Zemědělská žena, kde byly v jednom až třech sloupcích uváděny praktické rady ženám, většinou hospodyňské, např. význam správného uchování mouky, konzervování ovoce sterilací, pěstování hyacintů v květináčích, elektrina ve službách venkovské hospodyně apod. Najdeme zde i články jiného charakteru, např. o užitečnosti spolupráce a kontaktů venkovských a městských žen.

³² ŠTĚPÁNKOVÁ, Růžena, Zlatá slova, Venkov, 3. 7. 1921, s. 5.

³³ NOVOTNÁ, Božena, Charakter, poctivost a úspěch ve veřejném životě, Zvěstování, 6, 1921, s. 4.

³⁴ Antonín Švehla v projevu na sjezdu zemského zastupitelstva agrární strany 16. 5. 1914 uvedl: „Veřejný život v národě našem těžce upadá. Roztržštěnost ve stranách městských, všeobecný rozvrat, úpadek morálky a charakteru, sobectví, toť příznaky, jež otravují náš veřejný život. Prožíváme chvíle, kdy vidíme, že největší nepřítel nemohl by nám ublížit více, než chyby a vlastní naše nedostatky. Jsme zatíženi náchylností k činnosti kritické, jež často přechází v negaci a rozkladnou práci.“ In: DOSTÁL, Vladimír, Antonín Švehla, Brno 1998, s. 15.

³⁵ NOVOTNÁ, Božena, Úvodník, Zvěstování, 1, 1924, s. 1.

³⁶ Národní archiv, fond: Ženská národní rada, č. k. 3, I/2, 1928, zpráva odboru pro styk s cizinou.

V závěru sledovaného tématu je možno konstatovat, že emancipační, liberalizační a demokratizační ženské tendence v letech první Československé republiky, s počátky na přelomu 19. a 20. století, dále pronikaly i na venkov a ovlivňovaly zdejší ženy. Některé z nich byly získány k aktivní práci v pokrokových ženských spolcích. Jednotlivky pracující v agrárním hnutí a v agrární straně byly současně výraznými pracovnicemi pokrokových ženských spolků. Významnou vedoucí osobností v ženském emancipačním hnutí a současně v ženském agrárním hnutí byla Ludmila Zatloukalová-Coufalová. Vykonalas značné množství práce pro rozvoj osvěty a rozšíření vzdělání mezi venkovskými ženami. Pro šíření ženské osvěty na venkově se tak jako i v městském prostředí využíval tisk, zejména periodika s emancipačním zaměřením.

Závěr

Příspěvek přiblížil postupy osvěty a vzdělávání mezi ženami na venkově od přelomu 19. a 20. století do konce první Československé republiky. Liberalizační, emancipační a demokratizační ženské tendence v letech první Československé republiky, s prvotními počátky na přelomu 19. a 20. století, dále pronikaly i na venkov a ovlivňovaly zdejší ženy. Některé z nich byly získány k aktivní práci v pokrokových ženských spolcích. Jednotlivky pracující v agrárním hnutí a v agrární straně byly současně aktivními pracovnicemi pokrokových ženských spolků.

Výraznou vedoucí osobností v ženském emancipačním hnutí a současně v ženském agrárním hnutí byla Ludmila Zatloukalová-Coufalová. Vykonalas značné množství práce pro rozvoj osvěty a pro rozšíření vzdělávání mezi venkovskými ženami. Působila zejména na území Moravy, kde vedla ženské emancipační sdružení nazvané Zemská organizace pokrokových žen moravských. Při agrární straně působil ženský spolek Československý odbor pro zájmy venkovských žen, v jehož čele uvedená představitelka rovněž stála. Nejčastějším nástrojem pro vzdělávací práci mezi venkovskými ženami byly přednášky a osvětové články v ženském tisku. V době první Československé republiky sloužil ke sledovanému úkolu ženské osvěty na venkově zejména časopis Zvěstování.

Prameny a literatura

Prameny

Archivní prameny

Moravský zemský archiv v Brně:

- fond Moravské ženské spolky (1870–1950).

Národní archiv:

- fond Ženská národní rada, Praha (1923–1942).

Dobový periodický tisk

Brázda: revue československého venkova, Praha: Československé podniky tiskařské a nakladatelské 1922–1929.

Venkov: orgán České strany agrární, Praha: Tiskařské a vydavatelské družstvo rolnické 1920–1930.

Zvěstování: list ženy československé, Praha: Čs. podniky tiskařské a vydavatelské 1924–1930.

Ženská revue: list pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec, Brno: Zdenka Widermanová 1905–1910.

Literatura

- BUREŠOVÁ, Jana, Československý odbor pro zájmy venkovských žen – ženská organizace při agrární straně, in: HARNA, Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (edd.), Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace, Studie Slovákého muzea v Uherském Hradišti, 15, 2010, Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherském Hradišti 2010, s. 107–110.
- BUREŠOVÁ, Jana, Ludmila Zatloukalová-Coufalová, hlavní představitelka hnutí za zájmy venkovských žen při agrární straně v období první Československé republiky, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24.–25. května 2006, Studie Slovákého muzea, 11, Uherské Hradiště: Slováké muzeum 2006, s. 215–220.
- BUREŠOVÁ, Jana, Osvětová a vzdělávací činnost ženských pokrokových spolků mezi venkovskými ženami v první polovině 20. století, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století, Studie Slovákého muzea, 9, Uherské Hradiště: Slováké muzeum 2004, s. 311–315.
- BUREŠOVÁ, Jana, Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci 2001.
- BUREŠOVÁ, Jana, Reflexe společenského postavení žen v komunistické ideologii a politice ve 20. a 30. letech 20. století v Československu, in: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (edd.), Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, II., Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán 2004, s. 27–40.
- DOSTÁL, Vladimír, Agrární strana. Její rozmach a zánik, Brno: Atlantis 1998.
- KUTNAR, František, Generace Brázdy, Praha: Historický klub 1992.
- LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard, Žena v českých zemích od středověku do 20. století, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009.
- MACKOVÁ, Marie, O senátorce Anně Chlebounové, Ústí nad Orlicí: Grantis 1998.
- MUSILOVÁ, Dana, Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939, České Budějovice: Veduta 2007.

PODÍL ARCHITEKTŮ A ETNOGRAFŮ NA OSVĚTĚ VE VESNICKÉM STAVITELSTVÍ V PRVNÍ POLOVINĚ 20. STOLETÍ

SHARE OF ARCHITECTS AND ETHNOGRAPHERS ON PUBLIC INSTRUCTION
IN RURAL ARCHITECTURE IN THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY

Kateřina Sedlická – Dana Motýčková

Abstrakt: Předkládaný článek vychází ze studia archivních pramenů uložených v archívech a dokumentačních sbírkách akademických pracovišť, jež časově spadají do 1. poloviny 20. století, zvláště pak do 30.–40. let. Komparací archivních pramenů, především fondu Regionální architektonické soutěže Ministerstva školství a národní osvěty z let 1940–1942, s publikovanými pracemi o zkoumané problematice vesnického stavitelství bylo přistoupeno k realizaci záměru s cílem doplnit poznatky o období, v němž dotčené soubory vznikly, a současně je zakotvit v historickém a oborovém kontextu.

Abstract: The article is based on the study of archival sources kept in the archives and documentation centres of academic institutions, sources related to the first half of the twentieth century, especially the 1930s and 1940s. Comparison of these materials, especially those belonging to the fonds of Regional architectonic competitions of the Ministry of Education and Public Instruction dated to 1940–1942, with published works on the subject of rural architecture, yielded results which contribute to our knowledge of the era in which these collections of sources were created and of their position within historical and scientific context.

Klíčová slova: architektonické soutěže; vesnické stavitelství; protektorát Čechy a Morava; Ministerstvo školství a národní osvěty; Česká akademie věd a umění.

Keywords: architectonic competitions; rural architecture; Protectorate Bohemia and Moravia; Ministry of Education and Public Instruction; Czech Academy of Sciences and Arts.

Odborný článek vznikl v oddělení Střediska vědeckých informací Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO: 68378076 a v rámci programu Paměť v digitálním věku 2019 podpořeného AV ČR – Strategie AV21 s názvem Zpřístupnění a uchování fondu Zaměřovací akce České akademie věd a umění – Národopisné komise pomocí digitalizace.

Úvodem

Hmotná a duchovní kultura venkova vždy vykazovala velkou setrvačnost, která se nevyhnula ani lidovému stavitelství. Potřeba jeho modernizace přišla s rozvojem průmyslu a zemědělského hospodaření a od 20. let 20. století ji měly podpořit i vy-
pisované architektonické soutěže, jež byly součástí konceptů, myšlenkových proudů a strategií, jak budovat hospodářské celky a bydlení na venkově.

Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále jen EÚ AV ČR, resp. EÚ), má ve svých dokumentačních sbírkách a fondech spravovaných pracovníky Stře-

diska vědeckých informací (dále jen SVI) uloženy soubory Regionální architektonická soutěž (dále jen Soutěž) a Zaměřovací akce České akademie věd a umění (dále jen Zaměřovací akce). Jsou tvořeny stavebně-technickou, kresebnou, fotografickou a textovou dokumentací vesnických staveb. Soubor Soutěž vznikl mezi lety 1939–1942, soubor Zaměřovací akce pochází z období 1941–1946. K postupnému archivnímu zpracování obou na sebe částečně navazujících fondů bylo přistoupeno s cílem doplnit poznatky o období, v němž dotčené soubory vznikly, a současně je zakotvit v historickém a oborovém kontextu. Pro naplnění těchto cílů jsou autorkami tohoto textu dále postupně excerpovány také fondy jiných institucí; dosud se jedná o fond České akademie věd a umění (dále jen Fond ČAVU) uložený v Oddělení osobních a institucionálních fondů do roku 1952 Masarykova ústavu – Archivu AV ČR, v. v. i. (dále jen MÚA), Osobní fond Zdeněk Wirth v Oddělení dokumentace Ústavu dějin umění AV ČR, v. v. i. (dále jen ÚDU), Personální fond Theodor Petřík v Archivu Českého vysokého učení technického v Praze (dále jen Archiv ČVUT). Středobodem výzkumného zájmu je především činnost Národopisné komise při České akademii věd a umění (dále jen Národopisná komise), jejíž vznik počátkem 40. let 20. století, na prahu válečných let, iniciovalo Ministerstvo školství a národní osvěty (dále jen ministerstvo školství). Motivem pro její zřízení bylo institucionální zajištění odborné činnosti architektů nezaměstnaných vlivem dobových stavebních omezení, dále sloužila jako pomoc bývalým studentům po uzavření českých vysokých škol a také jako náplň odborné praxe studentů Uměleckoprůmyslové školy¹ v Praze.

Národopisná komise České akademie věd a umění a její úkoly

Prezidium České akademie věd a umění v dohodě s Ministerstvem školství a národní osvěty ustavilo v roce 1941 Národopisnou komisi k vykonávání úkolů, pro něž protektorátní vláda poskytla zvláštní finanční dotaci, kterou poukázalo koncem roku 1940 akademii ministerstvo veřejných prací „pro péči o českou lidovou architekturu a lidovou píseň“. Komise byla koncipována pouze jako zvláštní (dočasná). Dostala vlastní finanční krytí a nebyla závislá na dotacích od akademie. Dotace jí byla přidělena pro účelné využití ve prospěch české kultury ohrožené zásahy nacistického Německa.² Na činnosti Národopisné komise se podíleli Zdeněk Wirth (historik umění, bývalý pracovník ministerstva školství) jako její předseda, dále členové jmenovaní akademií: Bohumil Hála (univerzitní profesor fonetiky), Jiří Horák (ředitel Ústavu pro lidovou píseň), Karel Chotek (předseda Národopisné společnosti československé) a Pavel Janák (architekt a profesor Uměleckoprůmyslové školy v Praze). Přisídícími byli zvoleni Jan Květ (přednosta národopisného oddělení Národního muzea), Karel Plicka (učitel a člen Ústavu pro lidovou píseň), Václav Vážný (jazykovědec a dialektolog) a funkci referenta vykonával Václav Mencl (historik umění a architekt).

¹ Uměleckoprůmyslová škola neměla v předválečném ani v protektorátním období statut školy vysoké.

² Více k práci a financování Národopisné komise srov. MOTYČKOVÁ, Dana – SEDLICKÁ, Kateřina, Činnost Národopisné komise při České akademii věd a umění v období protektorátu a její přínos k rozvoji oboru, in: POSPÍŠILOVÁ, Jana – NOSKOVÁ, Jana (edd.), *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*, Brno 2006, s. 124–132.

Jedním z nejvýznamnějších počínů, které Národopisná komise zajišťovala, byla zmíněná Zaměřovací akce, jejíž výsledky dodnes představují důležitý dokumentační pramen pro studium lidového stavitelství v Čechách a na Moravě. Prováděla ji ustanovená užší Komise pro vědecký výzkum, soupis, zpracování a vydávání památek české kultury lidové³ s cílem měřicky, kresebně a fotograficky zachytit regionální typy lidového domu.⁴

Některé osobnosti zúčastněné v Národopisné komisi a také na Zaměřovací akci se následně podílely rovněž na dalších počinech ministerstva školství. Lze tedy vysledovat, že ideové, personální a finanční propojení výše jmenovaných akcí bylo velmi úzké.

Školství a osvěta v oblasti vesnického stavitelství

V období 20. a 30. let 20. století se pozornost některých architektů začala více obracet k problematice vesnického a zemědělského stavitelství, popřípadě lidové architektury, která do té doby byla spíše doménou národopisných pracovníků a badatelů, respektive pracovníků památkové péče a historiků umění. Souběžně s ustanovováním národopisných kateder na vysokých školách univerzitního typu v Čechách a na Slovensku (Karel Chotek⁵) vznikalo rovněž specializované školství technické, jehož hlavním představitelem byl především Theodor Petřík⁶, který se spolupodílel na vybudování Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství při Českém vysokém učení technickém v Praze.

Činnost Theodora Petříka v oblasti výzkumu, pedagogiky a také osvěty v oboru zemědělského stavitelství charakterizuje nejen jeho životní krédo,⁷ ale především do-

³ Masarykův ústav – Archiv AV ČR (dále jen MÚA), fond: Česká akademie věd a umění (dále jen fond: ČAVU), k. č. 229, inv. č. 416, sign. 320/5.

⁴ Autorky publikovaly k tématu Zaměřovací akce již několik článků. Problematice se také věnoval Lubomír Procházka.

⁵ Prof. PhDr. Karel Chotek (*12. 6. 1881 Praha, †24. 9. 1967 Praha), vystudoval dějepis, zeměpis, antropologii a archeologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v roce 1912 se habilitoval ze všeobecného národopisu na Filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze, 1920 byl jmenován profesorem na nově založené katedře národopisu na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě a 1931 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Speciálně se zabýval lidovým stavitelstvím. Srov. heslo Chotek Karel, in: BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (edd.), Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Biografická část, Praha 2007, s. 88–89.

⁶ Ing. arch. Dr. Theodor Petřík (*8. 10. 1882 Tábor, †2. 6. 1941 Praha), profesor a zakladatel novodobého zemědělského stavitelství na Českém vysokém učení technickém v Praze. Blíže ZUBÍK, Martin, Slavné stavby Theodora Petříka, Ústí nad Labem 2013. Dále Archiv Českého vysokého učení technického (dále jen Archiv ČVUT), fond: Personální fond Theodor Petřík, k. č. 1, sign. I/1–III/4/2. – cit.: „V r. 1910 byl promován doktorem věd technických na ČVUT v Praze. V r. 1914 habilitoval se jako docent na obor zemědělského stavitelství. Jako mladý docent byl vyslán do států s vyspělým zemědělstvím, aby je důkladně prostudoval. V r. 1920 se stal profesorem nově zřízené stolice ČVUT Zemědělského stavitelství na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství v Praze a současně přednostou nově založeného Ústavu zemědělského stavitelství tamtéž.“

⁷ „K zemědělskému stavitelství [...] jsem svoji pozornost obrátil, když jsem se rozhodoval pro praktickou i teoretickou specializaci. Bylo to pole architektury, na němž nejen u nás, ale i v cizině pracovalo přede mnou jen málo odborníků, zejména vysokoškolských, a k němuž směřoval zájem veřejnosti i architektů více pro stránku národopisnou a dekorativní než pro jeho vlastní obsah a účel. Viděl jsem v něm především službu techniky zemědělské výroby. A ta okolnost, že jsem náležel do rodiny, v níž byli ve dvou pokoleních lékaři, to mne snad vedlo k tomu, abych v technické službě sledoval to, co pomáhá zlepšovat zdravotní stránku zemědělské výroby.“ Archiv ČVUT, fond: Personální fond Theodor Petřík, k. č. 1, sign. I/1.

chovaná bibliografie a rovněž vzpomínky jeho spolupracovníků a žáků.⁸ Zkušenosti získané na zahraničních cestách po zemědělsky vyspělých zemích a studium odborné literatury, především americké, přetavil pro podmínky našeho zemědělství. Výsledky jeho práce se odrazily jak v projekční činnosti v oblasti zemědělského stavitelství (realizované projekty od roku 1912) či v oblasti publikační a pedagogické, tak i v aktivním členství v mnoha organizacích při předávání odborných zkušeností přímo do praxe. Pracoval jako expert a konzultant Zemědělského stavebního ústavu, byl členem organizace Péče o zdraví venkova, předsedou technického oddělení Českého zemského ústředí obcí, měst a okresů, dále pracoval v Ústavu pro výstavbu vesnic.⁹ Osvětovou činností se zabýval osobně sám i se svými spolupracovníky a žáky. V úvodu ke své stati Hospodářské stavby z roku 1941, uveřejněné v časopisu Spolku inženýrů a architektů Architekt SIA, uvádí: „Technik, který chtěl svou práci sloužit zemědělství, nemohl dojít úspěchu bez součinnosti s jeho vědeckými pracovníky a praktickými výrobci. Měl jsem štěstí, že jsem přišel do kruhu prvých na zemědělském odboru české techniky, a že jsem našel praktické hospodáře, kteří důvěřovali mojí snaze a odvážili se uskutečňovat moje návrhy.“¹⁰ Petříkovu osvětovou činnost hodnotil jeho spolupracovník a žák Richard Špera: „Dr. Petřík v častém styku s venkovem osobně poznal nedostatky venkovských staveb. Viděl, jak nehygienické jsou venkovské byty, kde často mnoho členů rodiny obývá pouze jedinou místnost, kde se spí, připravuje kromě jídla pro rodinu i krmivo pro dobytek, kde se pere prádlo [...]. Přemýšlel, jak usnadnit práci na minimum, pak zbude více času na vzdělání, stoupne kulturní úroveň venkova. [...] Jistě všichni, kteří s ním pracovali, se pamatují, kolik energie věnoval na usnadnění práce venkovské ženě vhodným seskupením jejích pracovišť. [...] Často mu bylo odměnou naprosté nepochopení, mnohdy musel překonat tvrdý odpor vžitých tradic.“¹¹

Projekční činnost a soutěže k získání studií a návrhů na řešení regionálních typů lidového zemědělského domu

Od 20. let 20. století byly na stránkách odborných (oborových) časopisů umísťovány výzvy a zprávy o vypsaní různých architektonických soutěží. Soutěž vypsaná dne 9. dubna 1928 ministerstvem zemědělství byla zaměřena na získání tzv. vzorných, tj. typových návrhů staveb domkářských, malorolnických (chalupnických) a středních (selských) usedlostí pro oblast řepářskou a vzorné návrhy staveb malorolnických a středních usedlostí pro oblast obilnářskou a bramborářskou. Soutěžícím byly poskytnuty zadávací podmínky a pomůcky, které představovaly otisky katastrálních map

⁸ „Činnost dr. Petříka vpravdě průkopnická v zemědělských stavbách vyznačovala se dvojí základní snahou: výchovou mladých dobrých zemědělských architektů a organizováním neúčinnější pomoci zemědělskému stavu, hlavně malému a střednímu. Řešením těchto dvou otázek, kde muselo být od začátku budováno, a k jejichž organizaci neměl příkladu, vzal na sebe úkol nesmírný, který vyžadoval plné síly duševní i fyzické.“ ŠNAJDR, Stanislav, článek v Architektu SIA 1941, č. 11, citováno podle Archiv ČVUT, fond: Personální fond Theodor Petřík, k. č. 1, sign. I/2.

⁹ Archiv ČVUT, fond: Personální fond Theodor Petřík, k. č. 1, sign. I/2.

¹⁰ Stať byla otištěna v časopisu Architekt SIA, 1941, č. 1 – citováno podle Archiv ČVUT, fond: Personální fond Theodor Petřík, k. č. 1, sign. I/2.

¹¹ Stať Richarda Špery v časopisu Zemědělský archiv 1941, roč. 32, č. 6 – citováno podle Archiv ČVUT, fond: Personální fond Theodor Petřík, k. č. 1, sign. I/2.

(obcí skutečných nebo zidealizovaných), fotografie charakteru krajiny a sousedících stavení a ceníky nejdůležitějších místních materiálů.¹² Z podaného výčtu lze předpokládat, že hlavní důraz byl kladen na technickou a ekonomickou stránku zemědělských staveb, nutnými kritérii byla velikost navrhovaného hospodářského podniku a jeho zaměření (s tím souvisely také úvahy nad klimatickými a půdními podmínkami pro vzorný, tedy typový projekt).¹³

Ve srovnání s touto akcí je zadání pro soutěž vypsanou v roce 1940 MŠANO mnohem šířeji pojaté i specifikované a svou dikcí odpovídá době, ve které byla soutěž realizována. Máme tím na mysli zdůraznění potřeby návaznosti na regionální specifika, na historické souvislosti konkrétní oblasti s akcentem na její tradiční lidovou architekturu.

Zde je nutné připomenout, že podobnými potřebami v projekční činnosti pro venkovské lokality se ve stejné době zabývali také architekti němečtí. Na rozdíl od oficiální monumentální architektury se v realizacích drobné výstavby na okrajích měst a na venkově uplatňovaly projekty zastávající rustikálně-idylický styl pod vlivem tzv. *Heimatschutzbewegung* (Hnutí na ochranu domoviny), „prosazující lidovost, vernakularismus přísně regionálního zabarvení s jasnou tendencí zachování germánských tradic pro povzbuzení primárního poslání rasové nadřazenosti, regionalismus sloužící pangermánským a rasovým cílům“.¹⁴ Architekti z řad zastánců tohoto hnutí uplatňovali ve své tvorbě tradiční řemeslné zpracování v protikladu k průmyslové stavební výrobě a kritizovali užití nových materiálů, především betonu jako výrazu neněmecké kosmopolitní architektury. Hlavní myšlenkou pro agrární otázky byla teorie i praktická politika krve, rasy a půdy (*Blut- und Bodenpolitik*), jejímž propagátorem byl Heinrich Himmler (1900–1945), který hlásal, že „historický význam i nezastupitelná role zemědělců při zajišťování budoucnosti německého národa musí být právě i ve způsobu, jakým se bude stavět“. Domy musí být „navržené [...] tak, aby podněcovaly k zakládání velkých, zdravých rodin, nebyly luxusní ani primitivní. Z usedlostí musí vyzařovat čistota a uspořádání domu musí být vzhledné a praktické.“¹⁵ Tento rustikální či regionalistický styl měl být hlavním výrazovým prostředkem při germanizaci tzv. německého Východu.¹⁶

Regionální architektonická soutěž

Důvodem pro vypsání nové soutěže byla snaha zvýšit péči o vzhled kraje a o zachování jeho regionálních hodnot, vyvolaná neuspokojivým stavem zástavby vesnic, letních středisek a malých venkovských měst. Jako příčina úpadku venkovského stavitelství

¹² Soutěže a časovosti, Architekt SIA, roč. 27, 1928, s. 70.

¹³ Theodor Petřík byl jedním z porotců této soutěže, spolu s Ing. arch. Karlem (Carlem) Weinbrennerem a Ing. arch. Josefem Bertlem byli třemi zástupci vysokého učení technického v Praze ve 14členné porotě (Architekt SIA, roč. 27, 1928, s. 70).

¹⁴ HOŘEJŠ, Miloš, Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu, Praha 2013, s. 28.

¹⁵ Citace převzaty z HOŘEJŠ, M., Protektorátní Praha, c. d., s. 31.

¹⁶ Tendence objevování a získávání sebeidentity, rozvíjející se už v 19. století minimálně ve středoevropském prostředí, byly podporovány studiem lidových tradic a tyto tradice byly následně akcentovány architektonickými prostředky (v německojazyčném prostředí byl tento trend označován jako tzv. *Heimatsstil*). Takové snahy začaly nabývat na intenzitě v oblastech s německým obyvatelstvem v nové

bylo označeno nesprávné, mechanické napodobování nevhodných vzorů, zejména městských staveb periferního typu, místními staviteli. Takové typy se nehodily účelem, vzhledem ani půdorysem k danému okolí a podle dobového paradigmatu nevyjadřovaly národní tradici venkovského stavitelství. Vytýkáno bylo hlavně, že venkovské stavitelství za poslední půlstoletí, a především v poválečném období, upadlo po stránce půdorysné i formální, a poškodilo tak dochovaný stav obcí.

Vypisovatelé soutěže zvláště upozorňovali na vývoj architektury ve světě, kde se za důležitý úkol architektury stanoví, aby hledala „formy, odpovídající novým účelům, které by zapadaly do rámce krajiny tak dobře, jako stavby staré dobré tradice, a které by vedle nich obstály, vyrůstající jako ony z půdy, t. j. z přírodních, hospodářských a sociálních poměrů kraje“.¹⁷ Účelem soutěže byla potřeba ovlivnit tvůrčí architektky, aby na základě zadaných konkrétních úkolů a na podkladě studia tradičních forem vesnické zástavby prokázali, že nově navrhované stavby, dodržující nové hygienické zásady v oblasti bydlení a zemědělského hospodaření, se mohou začlenit do dochovaných stavebních celků, aniž by porušily jejich měřítko a přehlížely proporční a tvarové hodnoty daného prostředí.¹⁸

vzniklém Československu po skončení první světové války a zvláště pak od počátku 30. let 20. století s nástupem nacionalistických myšlenek a politických prohlášení v souznění teorie krve a půdy (Blut und Boden), směřujících nejen k vnitřní kolonizaci německých zemí, ale až k osidlovacím konceptům původně neněmeckých oblastí na Východě (Drang nach Osten). Takto pojaté téma je však příliš široké, vyžaduje samostatnou srovnávací studii a není předmětem tohoto textu. V předložené práci, zaměřené na zhodnocení úzkého časového výseku daného zpracováním konkrétního archivního souboru, tudíž pro srovnání uvádíme pouze výběrově literaturu z posledních let, která se nacionálními tendencemi v architektuře, venkovském stavitelství, sídelních jednotkách, respektive při osidlování, a to i za využití poznatků etnografie, zabývá. Jsou to především práce autorů: ZEMAN, Lubomír, et al., *Architektura ve službách národní emancipace. Odraz myšlenky národní emancipace v artikulaci architektury s využitím etnografických a národopisných výzkumů*, in: *Sborník muzea Karlovarského kraje*, 2017, 25, s. 67–118, s barevnou fotografickou přílohou; dále: BALCAROVÁ, Jitka, *Německá idea venkovského osidlování a její podoby v českých zemích od konce 19. století do vypuknutí druhé světové války*, in: BALCAROVÁ, Jitka – KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (edd.), *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době*, Praha 2017, s. 301–313; HOŘEJŠ, Miloš, *Německý rolnický přesídlenec na území protektorátu Čechy a Morava 1942–1945. Plány a realita*, in: BALCAROVÁ, J. – KUBŮ, E. – ŠOUŠA, J. (edd.), *Venkov, rolník a válka*, c. d., s. 315–340; HOŘEJŠ, Miloš, *Aplikace nacionálněsocialistické architektury v českých zemích v l. 1938–1945*, in: *Rozpravy Národního technického muzea v Praze*, sv. 203. Řada Dějiny vědy a techniky, sv. 15, Praha 2007, s. 45–72; HOŘEJŠ, M., *Protektorátní Praha*, c. d.

¹⁷ PETŘÍK, Theodor, *K regionálním soutěžím ministerstva školství a národní osvěty*, *Architektura* 1941, roč. 3, s. 27. V souvislosti s tímto konceptem se v soudobých odborných článcích objevují nutná ideově zabarvená vyjádření, jako: „V dnešní době chystají naše veřejné instituce přípravu stavebních akcí podle vzoru Říše [...]“ (HILSKÝ, Václav, *Předpoklady pro zdravý rozvoj našeho stavebnictví*, *Architektura* 1941, roč. 3, s. 57), či: „Touha po tvaru stavby zapadajícím intimně do krajiny, splývajícím nenápadně s prostředím venkovské obce, nechť k mezinárodnímu typu hranolové stavby. Hnutí toto lze pozorovat v celé Evropě [...]. Není bez souvislosti s oživením nacionalismem, který vyzdvihuje význam krajových a národních zvláštností proti mezinárodnímu uniformismu. V časopisech a publikacích říšskoněmeckých a italských [...] vidíme, že studium lidové architektury a užití jejích forem v současném stavění je pěstováno soustavně a záměrně“ (HONZÍK, Karel, *K otázce lidové architektury*, *Architektura* 1941, roč. 3, s. 89). K těmto textům je nutné dodat, že se vždy jedná pouze o nucené ideologické podbarvení v úvodních větách, které neubírá na jejich celkové odborné kvalitě.

¹⁸ *Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále jen EÚ), fond: Regionální architektonická soutěž – 1. Rozepsání soutěže: „Úkolem projektantů je hledět při práci k tomu, co z toho je dosud dalšího života schopno a čeho lze použítí, [...] aby projektanti prokázali, že stavby, které nově navrhuji, mohou se začlenit do dochovaných stavebních celků, [...] zvláště jest dbáti regionální zákonitosti v poměru hmot, typického úhlu sklonu střech, příznačného tvarového a barevného rázu staveb apod.“*

Ministerstvo školství vypsalu veřejnou regionální architektonickou soutěž v roce 1940 (přípisem ze dne 23. května), finanční prostředky k tomuto účelu poskytlo již dne 31. prosince 1939 České akademii věd a umění na některé zvláštní úkoly – celkem se jednalo o 700 000 K, „přičemž byla na činnost za účelem poznání, udržování a účel-nou regionální aplikaci lidové kultury architektonické určena částka 300.000 K“.¹⁹

Pro účely soutěže byla vypracována profesorem Karlem Chotkem teoretická studie o hlavních oblastech českého selského domu v Čechách a na Moravě a architektem Theodorem Petříkem dvě pojednání o selském domě a o hospodářských stavbách. Soutěžícím byla dále doporučena ke studiu díla Bohumila Vavrouška a Drahomíry Stránské. Soutěž si vyžádala přípravné práce a průzkumy v terénu.

Cílem soutěže bylo získat vzorové návrhy na: 1. obytný dům menší zemědělské usedlosti do 10 ha, 2. obytný dům větší zemědělské usedlosti přes 15 ha, 3. venkovský dům dělnický, 4. osvětový dům pro menší obce, 5. rekreační tábor pro sociálně slabší, obsahující typ ústřední budovy a typ samostatného nebo sdruženého objektu s otop-ným zařízením, 6. rekreační tábor pro střední vrstvy, obsahující typ ústřední budovy s částí hospodářskou a společenskou a typ samostatného objektu, 7. chatu pro dočasné i trvalé bydlení, a to jednak pro nižší, jednak pro vyšší polohu (vztahovalo se na pro-jekty typu 5.–7.), 8. na jinou význačnou stavbu charakteristickou pro venkov podle volby soutěžících (například rodinný dům pro vilové čtvrti v malých obcích a letních sídlech, venkovský hostinec, venkovský dům s obchodem, kovárna, horský hostinec, horská hotelová chata, drobné objekty jako hasičská zbrojnice a cvičební věž, pavilon pro letní občerstvení na výletních místech, vyhlídkový pavilon, rozhledna, turistická chata, zvonice, venkovská kaple, hřbitovní kaple, vodárenská věž, transformátor, po-případě typy oplocení zahrad, dvorů a vjezdů do nich).

Návrhy vzešlé ze soutěže se měly stát výhradním vlastnictvím ministerstva školství a projektanti svou účastí v soutěži dávali svůj souhlas k bezplatnému vystavení návr-hů, jejich publikování ve vzorníku domácích stavebních typů a poskytnutí za předlohu k případnému realizování úřadům i jednotlivcům.

Soutěž byla otevřená, zároveň však také byli někteří architekti osloveni přímo a byly jim Umělecko-průmyslovým muzeem Obchodní a živnostenské komory v Praze zaslány soutěžní podmínky. K tomu došlo začátkem srpna 1940 a oslovenými architektky byli: Ludvík Kubeš z Prahy, Bohumil Sláma z Prahy, Josef Štěpánek z Prahy, Ivan Šula z Pra-hy, Klaudius Madlmayr z Brna, Josef Polášek z Brna a Bohumil Tureček z Brna. Soutěži předsedal Otto Placht (ministr školství), tajemníkem byl Václav Mencl, členy Antonín Ausobský, profesor české techniky v Praze, Bohuslav Fuchs, profesor školy umění ve Zlíně, Karel Chotek, univerzitní profesor, František Kadlec, ředitel Studijního ústavu ve Zlíně, Theodor Petřík, profesor české techniky, Oldřich Stefan, profesor české techniky,

¹⁹ MÚA, fond: ČAVU, k. č. 271, inv. č. 708. K vypsání soutěže dochází v těžké situaci protektorátního období, kdy projekční a stavební činnost byla postižena mnoha restrikcemi (a následně všeobecným zá-kazem byla zcela zastavena) a kdy byly uzavřeny vysoké školy a mnoho studentů architektonických škol i výkonných architektů nemělo možnost uplatnění ve stavebních oborech. Za těchto podmínek se po-dařilo protektorátním ministerstvím odklonit nemalou finanční částku na podporu takto postižených architektů. Zde srov. JOSEFOVIČOVÁ, Milena, Architekti, architektura a architektonická teorie v letech 1939–1945, in: MAGINCOVÁ, Dagmar (ed.), O protektorátu v sociokulturních souvislostech, Červený Kostelec 2011, s. 127: „Více či méně skrytě byly poskytovány finanční podpory, patronáty jednotlivých ministrů nad různými akcemi, oddalovány či obcházeny příkazy okupačních úřadů.“

dále zástupci ministerstev zemědělství, veřejných prací, sociální péče, vnitra a školství a porota byla následně v září 1940 rozšířena o zástupce ČAVU Zdeňka Wirtha.²⁰

Podmínky soutěže předepisovaly rovněž formální náležitosti: veškeré náčrty měly být předány v měřítku 1 : 100 s udáním hlavních výměr stavby, svérázné podrobnosti vnějšího nebo vnitřního řešení a menší nebo drobné objekty a zařízení v měřítku 1 : 50 i větším, včetně podrobného slovního popisu projektu, použitých hmot a výpočtu obestavěného prostoru. Termín odevzdání byl stanoven na 15. září 1940. Ocenění a odměnění soutěžních prací bylo stanoveno různou finanční částkou podle umístění (I.–III. cena) a dále neoceněné návrhy, vykazující „některé své hodnoty“, mohly být zakoupeny za částku navrženou porotou. Nejvyšší částka odměn byla stanovena na 3 000 K, nejnižší na 700 K.

Již v červenci roku 1940 bylo na přání ministerstva vnitra²¹ rozhodnuto o vypsání rozšíření soutěže, a to na stavby domků zemědělských dělníků. Výzvu ministerstva školství k užší soutěži na stavební formy pro rodinné dělnické domky obdrželi architekti: Jaroslav Grunt z Brna, František Kalivoda z Brna, Josef Kittrich z Prahy, Čeněk Mužík z Chocně, Vít Obrtel z Prahy, Richard F. Podzemný z Prahy, Evžen Škarda z Brna a B. Tauš²² z Prahy. Předložené soutěžní návrhy posuzovala porota ve složení: arch. František L. Gahura, Alois Mezera, Oldřich Stefan, Oldřich Starý a po jednom zástupci ministerstev veřejných prací, zemědělství, sociální a zdravotní správy a školství. Předsedou poroty byl opět O. Placht a tajemníkem V. Mencl.

Následně byla soutěž na vesnický dělnický domek rozšířena o návrhy na dělnické domky městské.

Na jaře roku 1941 byla vypsána druhá architektonická regionální soutěž pro potřeby českého venkova, jejíž porota měla pracovat ve stejném složení jako u soutěže první.²³ Jednalo se v zásadě o rozšíření o projekty na typ menší usedlosti (do 5 ha) a deputátnický dům volně stojící, resp. dvojdomek. Zúčastnili se jí Jiří Auermüller s Jaromírem Ambrožem, Alois Brož, Eduard Hnilička, Theobald Krátký, Marie Krütznerová, Luděk Kubeš s Václavem Valtrem, Antonín Kurial s Bedřichem Rozehnalem, Josef Polášek, Bohumil Sláma, Ivan Vaníček a Jan Velek. Soutěž probíhala stejně jako předchozí část anonymně pod hesly (např. Jižní stráž, Vavřinec, Okraj Hané, Jihočeský štít, Břeh, Zemani, Ruce, Červené D, Slovácká chalupa, Blata 3, Náš venkov, Mladovožicko). Následně vyzýval korekční sbor jednotlivé vybrané architektky k dopracování projektů. Oceněné projekty z první soutěže byly publikovány v roce 1941 v práci Regionální soutěž na typy lidového stavebnictví, kterou pod společnou redakcí uveřejnily časopisy Architekt SIA a Architektura.²⁴

²⁰ Mnohé osobnosti zúčastněné jak v soutěžní komisi, tak také osoby oslovených a přihlášených architektů jsou úzce provázány se zmíněnou Národopisnou komisí České akademie věd a umění, resp. se Zaměřovací akcí. Především v osobách některých architektů tak došlo k cennému propojení činnosti projekčních s pracemi terénními při zaměřování tradičního lidového stavitelství.

²¹ Ministerstvo vnitra bylo dohlížejícím orgánem od samého začátku, kdy byla udělena finanční dotace ministerstvu školství. Už na počátku vyslovalo přání, aby samo ministerstvo školství určilo a sledovalo účelnost využití přidělených prostředků. MÚA, fond: ČAVU, k. č. 271, inv. č. 708.

²² Patrně se jednalo o architekta Bedřicha Tausche.

²³ Vypsání soutěží bylo rovněž několikrát uveřejněno v časopisu Architektura a Architekt SIA v letech 1940 a 1941.

²⁴ Ze soutěže nevyšel žádný projekt, který by byl oceněn I. cenou. V jednotlivých kategoriích (8 kategorií – viz výše) byli oceněni v I. kategorii: Josef Polášek; Jiří Novotný; Antonín Kurial – Bedřich Rozehnal –

Karel Chotek a Theodor Petřík – autoři teoretických podkladů k soutěži

Podklady pro soutěž po stránce podnětu, důvodu, účelu a předmětu soutěže vypracovalo ministerstvo školství. Odborné elaboráty s rozбором současného stavu vesnické „selské“ stavební kultury a s doporučeními pro způsob studia podkladů, pro teoretické práce a pro vlastní projekční činnost vypracovali dva ve své době uznávaní odborníci: na lidovou architekturu Karel Chotek a na projekční činnost v oblasti hospodářského stavitelství Theodor Petřík.

Karel Chotek především podal přehled jednotlivých oblastí českého selského domu s upozorněním, z jakých důvodů konkrétní regionální typy a znaky vznikly, rozebral je po stránce půdorysné a materiálové, včetně výkladu o historickém vývoji osídlení, sociální struktury hospodářských jednotek, zaměstnání a o hmotné kultuře.²⁵ Významný z hlediska historika je jeho náhled například na stavby hrázdné „pronikající ze Slánska až ku Praze“, které pro účely soutěže, respektive pro novodobý vývoj selské usedlosti nepovažoval za vhodné. Podobně se rovněž vyjádřil k archaické formě sýpek chodských statků, kdy uvádí: „Není možno, ani účelno, křísiti chodský srub, sklep, mohutné patrové zdivo čtvercového nebo obdélného půdorysu s úzkými, střílnám podobnými okny [...], postavené a včleněné před obytnou část domu do návsi [...].“²⁶

Elaboráty Theodora Petříka pro vypsání soutěže jsou rozděleny do dvou částí. První z nich se věnuje selskému domu, v němž Petřík shledává velký potenciál pro zvelebení selských usedlostí. Poukazuje především na špatné hygienické poměry a nabízí různá řešení, u nichž se snaží nalézt optimální poměr mezi účelností a finančními náklady, neboť „na vlastní byt venkovan často se rozpakuje věnovati prostředky, i když mu to dovolují hospodářské poměry“.²⁷ Upozorňuje na přeplněnost obvykle jediné obytné místnosti, která slouží i dalším činnostem – vaří se v ní pro rodinu i dobytek, pere, suší oděvy, žije v ní a spí celá rodina, přitom bývá špatně osvětlená, obvykle vlhká. Projektantům pak poskytuje i možná řešení těchto problémů: „Základem a ústředím zemědělského bytu [je] obytná kuchyň. Nemá sloužit všem bytovým potřebám [...]. Ze zdravotních důvodů nemělo by se jí používat ke spaní [...]. Provozní část kuchyně má obsahovati sporák, výlevku s mycím dřezem, pracovní kuchyňský stůl a police nebo skříně na nádobí a příruční potřeby k vaření [...].“ Prosazuje moderní ergonomické normy do hygieny kuchyňského provozu, když upozorňuje, jak „je důležité dbáti vhodné pracovní výšky dřezu, neboť tím se předejde zbytečné únavě při mytí“.

A. Václavík; Marie Krütznerová; Prokop Kubiček – Zdeněk Poncar; Theobald Krátký; Ivan Vaníček. V 2. kategorii: Luděk Kubeš – Václav Valtr – František Dvořák; J. Polášek; Adolf Kuthan – Jaroslav Vančura; J. Novotný; Eduard Hnilička; Josef Obalil – V. Košák; P. Kubiček – Z. Poncar; A. Kurial – B. Rozehnal – A. Václavík; ve 3. kategorii: J. Novotný; J. Polášek; Eduard Teschler – Hynek Uhlíř; J. Obalil – V. Košák; A. Kuthan – J. Vančura; Jaroslav Kabeš; ve 4. kategorii: M. Krütznerová; Oldřich Plhoň; v 5. kategorii: Karel Mezera; O. Plhoň. V 6. kategorii nebyly uděleny ceny ani odměny; v 7. kategorii: Václav Jetel; Vojtěch Moravec; Josef Místecký – Bohumil Kupka; v 8. kategorii nebyly uděleny ceny ani odměny. Mimo to porota udělila odměny za studijní práce k návrhům (10 studií) a 2 studie zakoupila. STARÝ, Oldřich – LÍSKOVÁ, Jarmila – KOULA, Jan E. – ŠULA, Ivan (edd.), Regionální soutěž na typy lidového stavebnictví, Praha 1941 (zvláštní otisk společné redakce časopisů Architekt SIA a Architektura).

²⁵ EÚ, fond: Regionální architektonická soutěž – 4. Hlavní oblasti českého selského domu v Čechách a na Moravě.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Zde a další citace viz EÚ, fond: Regionální architektonická soutěž. – 2. Selský dům, 3. Hospodářské stavby.

Vyžaduje oddělení denní a noční funkce místností – „jedna až dvě obytné místnosti, z nichž jedna je s kuchyní spojena přímo dveřmi a jen přes ni přístupna; tam mohou být děti pod dohledem hospodyně [...]“. „Druhá místnost má vchod samostatný a může sloužit za výměnek. Další místnosti mohou být menší ložnice v podkroví [...],“ které mohou sloužit například pro čeled. Obytné místnosti především mají být v dostatečném odstupu od chlévů, což má zajistit vložení navrhované hospodářské kuchyně či technické místnosti. Velkou pozornost věnuje také vytápění místností, lázním a záchodům („Otevřený záchod na hnojišti musí z našeho venkova zmizet.“) a rovněž hospodaření s odpadovou vodou.

Druhý elaborát se zabývá hospodářskými stavbami. V něm je věnována pozornost především chlévům, stodolám a sýpkám, hnojištím, skladování a přípravě píce, nově silážování, ukládání ve sklepích. Z popisů jsou patrné autorovy hluboké znalosti zemědělské výroby: „V dřívějších dobách, při výmlatu cepem, na nějž došlo obyčejně až v zimě, zrno vyschlo v klasu, ve slámě. Bylo tedy ve stavu velmi vhodném pro skladování, když přišlo na sýpku.“ Z tohoto hlediska upozorňuje na potřebu nakládat se zrnem nově jiným, opatrnějším způsobem, neboť zrno vymláčené strojem bezprostředně po sklizni obsahuje velké množství vlhka. Upozorňuje projektanty na stavební směrnice (na jejichž vypracování se dlouhodobě podílel spolu s odbornými zemědělskými společnostmi a ministerstvem zemědělství), které stanovovaly podmínky pro dobrou úschovu zrna: „Bylo předepsáno zatížení, na něž se mají počítat podlahy, velikost, množství a umístění oken a větracích otvorů, jejich rozložení, aby bylo možno zasáhnout průvanem celý skladový prostor.“ „Obsah sýpky se zvětší tím, že se sype zrní mezi žaluziové hrádě od podlahy až ke stropu, aniž se tím poruší jeho dobré provětrávání.“ Takové úpravy Petřík doporučuje především z důvodu nenarušení původních hmot hospodářských staveb. V souvislosti s dobou, v níž jsou tyto stavební směrnice uplatňovány, nezapomíná ani na požadavky „občanské protiletectvé obrany“.

Petřík při úvahách o provozu selské usedlosti stanovil základní pravidla pro členění budov podle jejich náplně tak, aby byly uspořádány do logických celků, které zkrátí provozní cesty a pohyb hmot.²⁸

Závěr

Zájem o zemědělský venkov nejen z hlediska poznání jeho života, ale také z důvodu jeho hospodářského povznesení stoupal od počátku 20. století. Rozvíjelo se univerzitní školství, jež se věnovalo studiu vesnické lidové materiální kultury, vzniklo také vysoké školství zemědělské, které se snažilo nové poznatky – především zahraniční – ověřovat v podmínkách školních statků a následně je uvádět do praxe ve vesnických hospodářstvích. Jednou z možností, jak vnést nové technologické, ekonomické, ale také hygienické požadavky do vesnické zástavby, bylo vytvořit projekty pro různé krajové a klimatické oblasti a různé velikosti zemědělských hospodářství.

²⁸ Blíže SEDLICKÁ, Kateřina – MOTYČKOVÁ, Dana, Hygienické poměry na českém venkově v první polovině 20. století. Stav a navrhované změny, in: Kolektiv autorů, Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat II., Brno 2013, s. 105–109; SEDLICKÁ, Kateřina – MOTYČKOVÁ, Dana, Problematika sýpky v teoretických projektech realizovaných na přelomu 30. a 40. let 20. století (s přihlédnutím k Domažlicku), in: MALACH, Roman – VÁLKA, Miroslav (edd.), Vesnická stavební kultura: stavební materiál – domová dispozice – slohové ohlasy – dřevěné sakrální stavby, Etnologické studie, 18, Brno 2014, s. 108–117.

Architektonická řešení vzešlá ze soutěží Ministerstva školství a národní osvěty²⁹ v letech 1940–1942 sice nejsou prvními projekty získanými prostřednictvím vypsaných soutěží na vesnické hospodářské stavby, ale svou komplexností vyjádřenou spoluprací architektů a etnografů jsou víceméně prvními, které řešily problematiku nové výstavby zemědělských usedlostí s přihlédnutím jak k potřebám různě velikých hospodářství (podle výměry), tak také zodpovědně přistupovaly k potřebám regionálním, a to včetně vnějšího výrazu staveb.

Soutěže měly přinést architektonické vzorové návrhy obytných domů, respektive celých zemědělských usedlostí, venkovského dělnického domu a dalších staveb pro různé regiony Čech a Moravy. Na vypsání a průběhu soutěže se společně podíleli jak agrární odborníci a architekti, tak také etnografové a historici umění.

V mnoha ohledech – vzhledem k vývoji stavební kultury českého venkova – byla tato akce naprosto unikátní a kladla si vysoké nároky především v oblasti uplatňování a skloubení novinek s tradičními postupy ve výstavbě vesnického a maloměstského domu tak, aby novostavby byly zajímavé pro potenciální stavebníky jednak po stránce hospodárnosti, jednak možností využití místních materiálů a místních stavebních firem či svépomocné výstavby. Jedním z hodnotících kritérií byl požadavek na předchozí studium místní architektury jak v terénu, tak z relevantní literatury. Období protektorátu, ale ani následující krátká doba poválečné obnovy neumožnila praktické využití předložených návrhů. Úplný konec pro rozvoj samostatných hospodářství pak nastal v 50. letech 20. století a znamenal naprostý odklon od výstavby individuálních zemědělských usedlostí, dokonce i odklon od uplatňování místních/regionálních potřeb zemědělské výroby, a přinesl značnou unifikaci staveb hospodářských i bytových.

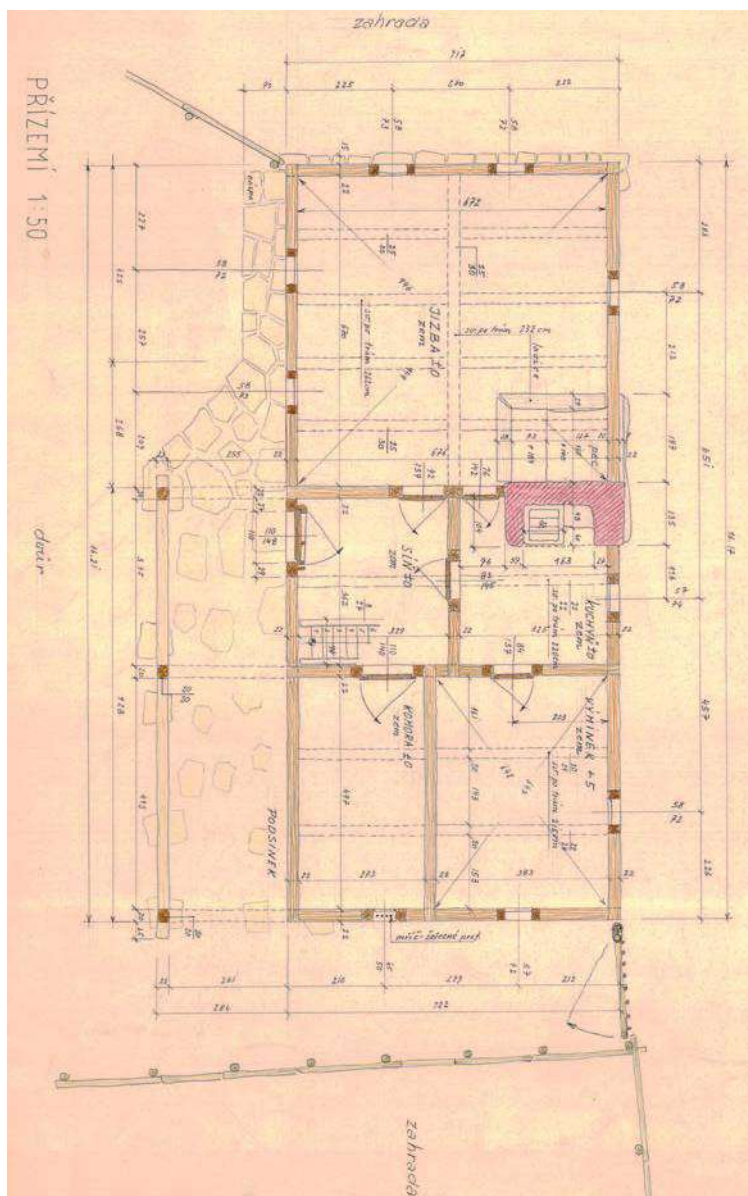
Rovněž výsledky druhé, na soutěž v mnohém navazující, tzv. Zaměřovací akce nebyly ve své době, ale ani později využity. Uchovávají však určité množství důležitých informací pro studium lidové architektury, neboť zachytily mnohde poslední okamžiky existence tradiční (především dřevěné) zástavby. Jako takový je tento sbírkový fond unikátní, a to i pro spojení odborníků z různých oborů pro jeden společný úkol.

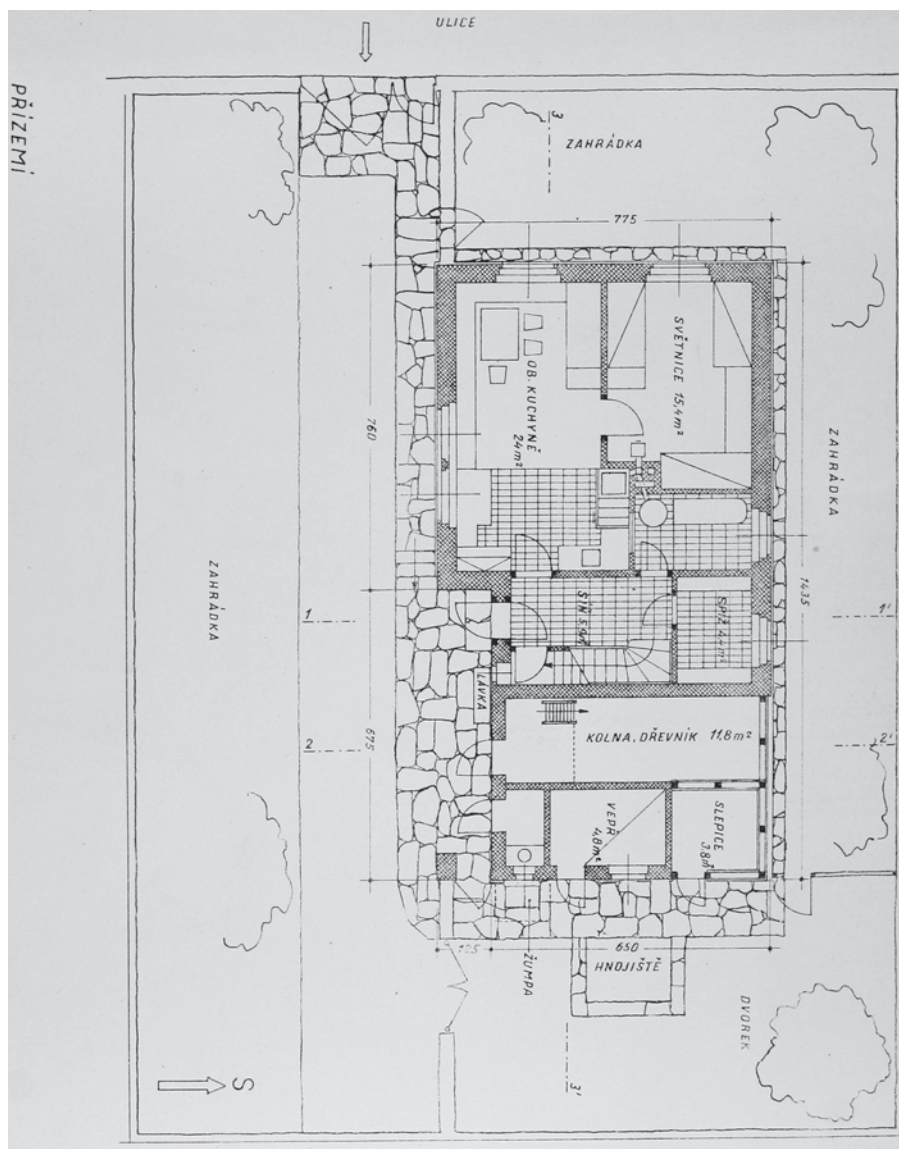
Zůstává zatím neprobádanou a nezodpovězenou otázkou, do jaké míry souviselo vypsání regionálních soutěží na projekty zemědělských staveb (a případně následné snahy o jejich realizování³⁰) s dobovou německou protektorátní politikou posílení zemědělského obyvatelstva jako základní hospodářské jednotky státu, a to i za pomoci „vnitřní kolonizace“, která měla mimo jiné charakter návratu pracovních sil z měst zpět na venkov.

²⁹ V Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., jsou uloženy písemné elaboráty k části projektů, které se týkají studijních prací k návrhům (terénní výzkumy stávajícího domového fondu) a dále vlastních projektů (průvodní zprávy k projektům). Rozsáhlý písemný materiál je uložen v Masarykově ústavu – Archivu AV ČR (MÚA). Jedná se o vypsání soutěží, výsledky soutěží, odměny soutěžícím, zakupování studijních materiálů a korespondenci mezi ministerstvem školství, Českou akademií věd a umění, Umělecko-průmyslovým muzeem, hodnotící komisí a jednotlivými architekty.

³⁰ Autoři, hodnotící výsledky a přínos soutěží, ve svých článcích publikovaných především v časopisu *Architektura* v roce 1941 obvykle ale uvádějí, že „[v] dnešní době, kdy se připravují podněty k výstavbě, která se po válce bude uskutečňovat [...]“, a „[j]edině tímto způsobem lze naše stavebnictví po válce hospodárně a logicky rozvíjet“. HILSKÝ, V., Předpoklady pro zdravý rozvoj, c. d., s. 57; HRUŠKA, Emanuel, Regionalismus – výstavba kraje a venkova, *Architektura* 1941, roč. 3, s. 105–109.

Architektonické návrhy na novou výstavbu vycházely z regionálních tradic a snažily se akcentovat novodobé stavební a hygienické normy a technické požadavky na modernizaci zemědělské výroby. Zároveň ponechávaly v hmotovém řešení a detailech místní specifika, která vycházela nejen z potřeb hospodářských, ale například i klimatických. Zásadní požadavky Soutěže je dobře vidět při srovnání starší fotografické dokumentace a stavebně-technického zaměření původní zástavby (Zaměřovací akce) s vypracovaným návrhem (Soutěž).

1 Půdorys tradičního roubeného obytného stavení s pecí ve světnici, s trojdílnou domovou dispozicí – s jizbou v čele, síní a za ní umístěnou kuchyní se širokým zděným komínem ve střední části a komorou a výměnkem ve třetím dílu, část dvorního průčelí chrání proti nepřízní počasí „podsínek“. Valašsko. Nový Hrozenkov čp. 10. Zaměření: Václav Hlinský a Rudolf Jasenský, 1943. Zdroj: fond ZA ČAVU. ◀

2 Návrh na dům deputátníka vychází z tradičních hmot a dispozičního řešení obytných stavení na Valašsku, zároveň akcentuje nově požadované hygienické standardy a moderní trendy v ekonomice bydlení a hospodaření. Prosazuje například tradiční uspořádání kuchyně s umístěním jídelního stolu v rohu místnosti s průběžnými lavicemi podél zdi, zároveň do trojdílné dispozice vkládá koupelnu, odvětrávaný záchod umísťuje do domu. Nově využívá podkroví pro obytné účely. Valašsko. Soutěžní návrh: Alois E. Brož, 1942. Zdroj: fond Regionální architektonická soutěž MŠANO. ▲

3 Pohled do jizby „u Orsáků“ (poslední portáš) s trémovým stropem s průvlakem, v rohu jizby umístěný stůl na kozlíku a lavice při stěnách, židle s nakročenými nohami, pod stropem kout se svatými obrázky a křížem, s policí. Nový Hrozenkov. Foto: Richard Pavlík, 1931. Zdroj: fond ZA ČAVU, HK102709.

4 Roubený valašský dům se sedlovou střechou krytou šindelem, s tradičním podlomením pod dřevěným štítem, s podsínkem v podélném vstupním průčelí. Datována 1836. Nový Hrozenkov (údolí Bzové). Foto: Antonín Tenzer, 1942. Zdroj: fond ZA ČAVU, HK99742.

5 Návrh na deputátnický dům v oblasti Valašska navazuje na regionální hmotové řešení a charakteristické prvky, jakými jsou kamenná podezdívka, sedlová střecha s podlomením, bedněný štít a v náznaku i „podsínek“. Valašsko. Soutěžní návrh: Alois E. Brož, 1942. Zdroj: fond Regionální architektonická soutěž MŠANO.

6 Přestože roubené stavby na Valašsku od 30. let 20. století postupně začaly zanikat a byly nahrazovány objekty zděnými, znalost technologie roubení byla dosud známa a místy dala vzniknout novostavbám tradičních forem. Nový Hrozenkov. Foto: Richard Pavlík, 1930. Zdroj: fond ZA ČAVU, HK102774.

Prameny a literatura

Prameny

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.:

- fond Regionální architektonická soutěž, nezpracováno,
- fond Zaměřovací akce ČAVU, nezpracováno.

Masarykův ústav – Archiv AV ČR, v. v. i.:

- fond Česká akademie věd a umění.

Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Oddělení dokumentace:

- fond Osobní fond Zdeněk Wirth.

Archiv Českého vysokého učení technického:

- fond Theodor Petřík.

Dobový periodický a ostatní tištěný materiál

HILSKÝ, Václav, Předpoklady pro zdravý rozvoj našeho stavebnictví, *Architektura* 1941, s. 57.

HONZÍK, Karel, K otázce lidové architektury, *Architektura* 1941, s. 89–99.

HRUŠKA, Emanuel, Regionalismus – výstavba kraje a venkova, *Architektura* 1941, s. 105–109.

PETŘÍK, Theodor, K regionálním soutěžím ministerstva školství a národní osvěty, *Architektura* 1941, s. 27–30.

STARÝ, Oldřich – LISKOVÁ, Jarmila – KOULA, Jan E. – ŠULA, Ivan (edd.), Regionální soutěž na typy lidového stavebnictví, Praha 1941 (zvláštní otisk společné redakce časopisů *Architekt SIA* a *Architektura*).

Literatura

- BALCAROVÁ, Jitka, Německá idea venkovského osidlování a její podoby v českých zemích od konce 19. století do vypuknutí druhé světové války, in: BALCAROVÁ, Jitka – KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době, Praha: Národní zemědělské muzeum 2017, s. 301–313.
- BALCAROVÁ, Jitka – KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době, Praha: Národní zemědělské muzeum 2017.
- BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (edd.), Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska, 1. svazek, Biografická část, Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky v Praze a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Mladá fronta 2007.
- HOŘEJŠ, Miloš, Aplikace nacionálněsocialistické architektury v českých zemích v l. 1938–1945, in: Rozpravy Národního technického muzea v Praze, sv. 203. Řada Dějiny vědy a techniky, sv. 15, Praha: Národní technické muzeum 2007, s. 45–72.
- HOŘEJŠ, Miloš, Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu, Praha: Mladá fronta – Národní technické muzeum 2013.
- HOŘEJŠ, Miloš, Německý rolnický přesídlenec na území protektorátu Čechy a Morava 1942–1945. Plány a realita, in: BALCAROVÁ, Jitka – KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době, Praha: Národní zemědělské muzeum 2017, s. 315–340.
- JOSEFOVIČOVÁ, Milena, Architekti, architektura a architektonická teorie v letech 1939–1945, in: MAGINCOVÁ, Dagmar (ed.), O protektorátu v sociokulturních souvislostech, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2011, s. 125–156.
- MAGINCOVÁ, Dagmar (ed.), O protektorátu v sociokulturních souvislostech, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2011.
- MALACH, Roman – VÁLKA, Miroslav (edd.), Vesnická stavební kultura: stavební materiál – domová dispozice – slohové ohlasy – dřevěné sakrální stavby, Etnologické studie, 18, Brno: Masarykova univerzita 2014.
- MOTYČKOVÁ, Dana – SEDLICKÁ, Kateřina, Činnost Národopisné komise při České akademii věd a umění v období protektorátu a její přínos k rozvoji oboru, in: POSPÍŠILOVÁ, Jana – NOSKOVÁ, Jana (edd.), Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky, Brno: Etnologický ústav AV ČR 2006, s. 124–132.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana – NOSKOVÁ, Jana (edd.), Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky, Brno: Etnologický ústav AV ČR 2006.
- SEDLICKÁ, Kateřina – MOTYČKOVÁ, Dana, Regionální architektonická soutěž ministerstva školství (1940–1942), in: Vesnická architektura 1. poloviny 20. století. Sborník ze semináře Vesnická architektura 1. poloviny 20. století: výzkum, dokumentace, ochrana, Kokory u Olomouce, 19.–21. září 2007, Praha: NPÚ 2008, s. 56–58.
- SEDLICKÁ, Kateřina – MOTYČKOVÁ, Dana, Hygienické poměry na českém venkově v první polovině 20. století. Stav a navrhované změny, in: SLABOTÍNSKÝ, Radek – STÖHROVÁ, Pavla (edd.), Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat II.: k historii a současnosti medicíny, farmacie a veterinárního lékařství, Brno: Technické muzeum 2013, s. 105–109.
- SEDLICKÁ, Kateřina – MOTYČKOVÁ, Dana, Problematika sýpků v teoretických projektech realizovaných na přelomu 30. a 40. let 20. století (s přihlédnutím k Domažlicku), in: MALACH, Roman – VÁLKA, Miroslav (edd.), Vesnická stavební kultura: stavební materiál – domová dispozice – slohové ohlasy – dřevěné sakrální stavby, Etnologické studie, 18, Brno: Masarykova univerzita 2014, s. 108–117.
- SLABOTÍNSKÝ, Radek – STÖHROVÁ, Pavla (edd.), Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat II.: k historii a současnosti medicíny, farmacie a veterinárního lékařství, Brno: Technické muzeum 2013.

Vesnická architektura 1. poloviny 20. století. Sborník ze semináře Vesnická architektura 1. poloviny 20. století: výzkum, dokumentace, ochrana, Kokory u Olomouce, 19.–21. září 2007, Praha: NPÚ 2008.

ZEMAN, Lubomír – KONŮPEK, Jan – KONŮPKOVÁ HORVÁTHOVÁ, Jana – †ČERNÝ, Zbyněk – SMOLA, Lukáš – KRSEK, Martin – ZEMAN, Jaroslav, Architektura ve službách národní emancipace. Odraz myšlenky národní emancipace v artikulaci architektury s využitím etnografických a národopisných výzkumů, in: Sborník muzea Karlovarského kraje, 25, Cheb: Muzeum Cheb 2017, s. 67–118.

ZUBÍK, Martin, Slavné stavby Theodora Petříka, Praha: Foibos books 2014.

ZEMĚDĚLSKÁ OSVĚTA V PUBLICISTICE SPISOVATELE FRANTIŠKA KŘELINY

AGRARIAN EDUCATION IN THE JOURNALISM OF THE WRITER FRANTIŠEK KŘELINA

Renata Ferklová

Abstrakt: Článek se zaměřuje na spisovatele Františka Křelinu. Analýzou jeho publicistického díla, jemuž dosud nebyla věnována žádná badatelská pozornost, jsme zjistili, že jeho novinářská práce byla oboustrannou osvětou, která poučovala o zkušenostech i novinkách v zemědělství a naopak informovala o složitosti agrárního podnikání a o životě na vsi. Předjímal tak program ruralismu, zaměřený na modernizující se vesnické společenství i na populaci městskou, jež se dostávaly do rozporů v hospodářských zájmech, a usiloval o jejich vzájemné pochopení a poznání.

Abstract: This article focuses on the writer František Křelina. Analysis of his journalistic work, so far neglected by researchers, showed that this part of his activities took the form of a kind of mutual awareness campaigns. On the one hand, he wrote about the new experiences and new approaches in agriculture, while on the other hand, he informed the public about the challenges of agrarian enterprise and village life. In this sense, he anticipated the programme of ruralism, which was aimed at both the fast-modernising village communities and urban population, two social segments whose economic interests often clashed, and tried to promote mutual understanding by better mutual awareness of their problems.

Klíčová slova: František Křelina (1903–1976); literatura 20. století; ruralismus; agrární hnutí; nakladatelství Novina; edice Hlasy země; edice Česká tvorba; publicistika; Venkov; Pojizerské listy; Literární archiv Památníku národního písemnictví.

Keywords: František Křelina (1903–1976); 20th century literature; agrarian movement; Novina publishers; Hlasy země editorial series; Česká tvorba editorial series; journalism; Venkov journal; Pojizerské listy journal; Literary Archive of the Museum of National Literature.

Odborný článek vznikl v rámci vědecko-výzkumné činnosti Literárního archivu Památníku národního písemnictví za rok 2019.

František Křelina (1903–1976) byl básník, prozaik, publicista, redaktor, učitel, politický vězeň, pomocný stavební dělník, a ještě bychom mohli přidat – také celý život srdcem i duší venkovan a zemědělec. Jeho relativně dobře dochovaná literární pozůstalost je uložena v Literárním archivu Památníku národního písemnictví ve 139 archivních kartonech.¹ Drobný archivní materiál je uložen v Biografickém ar-

¹ FERKLOVÁ, Renata, Křelina František (1903–1976), osobní fond, inventář č. 1362, NAD č. 904, Památník národního písemnictví, Praha 2017. V Křelinově fondu jsou uloženy i dvě diplomové práce, jedna se věnuje Křelinově tvorbě pro mládež, druhá sleduje Křelinovo postavení mezi spisovateli ruralisty. BUREŠOVÁ, Helena, Zamlčovaná próza Františka Křeliny pro mládež, diplomová práce, Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, Katedra českého jazyka a literatury s didaktikou, Ostrava 1996; HURTOVÁ, Marie, František Křelina. Básník ruralismu či regionalismu, diplomová práce, Vysoká škola pedagogická, Pedagogická fakulta v Hradci Králové, Ústav českého jazyka a literatury, Hradec Králové 1998.

chivu Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.² Z materiálů, které Křelínův fond obsahuje, tento text primárně vychází.

Vzhledem k tomu, že byl František Křelina dlouhou dobu zakázaným autorem a mnohé z jeho tvorby po roce 1960 zůstalo v rukopise, chybí monografie s celkovým zhodnocením jeho díla. Základní informace i rozsáhlejší medailony nalezneme v literárních slovnících.³ Významná je bibliografie Františka Trávníčka, která vycházela převážně z autorova výstřižkového archivu, takže není zcela vyčerpávající, mnoho toho však zřejmě nechýbí. Úvodní vzpomínková studie se zabývá i některými nevydanými rukopisy.⁴ Pro vězeňské období Křelínova života je důležitý velmi sugestivní a emotivní biografický román jeho dcery Hany Pražákové Naději tu žijem.⁵ K procesům se spisovateli byly zaměřeny i konference, z jejichž referátů vzešly sborníky, které si všimaly také Františka Křeliny.⁶ Křelínovo dílo se alespoň z části snažili zhodnotit ve svých studiích jeho přátelé Zdeněk Kalista a Bedřich Fučík, publikovala je Hana Pražáková v obtížně přístupném sborníku z brněnské konference Literatura určená k likvidaci.⁷ Křelínův obsáhlý medailon spíše životopisného charakteru vyšel v Kalistových rozšířených Tvářích ve stínu a Josef Knap se ve vzpomínce vrátil na začátek okupace.⁸ Poměrně obsažná je i studie Marie Havráňkové k vydání dvou Křelínových románů Amarů, syn hadí a Každý své břímě v České knižnici.⁹ V rukopisu v pozůstalosti zůstaly studie E. J. Havlíčka Abych budil slova a obsáhlý Doslov Dobravy Moldánové k nerealizovanému vydání v nakladatelství Československý spisovatel v roce 1991.¹⁰

² Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i, složka: Křelina František.

³ Heslo František Křelina, in: BRABEC, Jiří – GRUŠA, Jiří – HÁJEK, Igor – KABEŠ, Petr – LOPATKA, Jan, Slovník zakázaných autorů 1948–1980, Praha 1991, s. 256–258; heslo František Křelina, in: FORST, Vladimír, a kol., Lexikon české literatury, 2/II, K–L, autor hesla: Eva Taxová, Praha 1993, s. 1013–1016; heslo František Křelina, in: JANOUSEK, Pavel, a kol., Slovník českých spisovatelů od r. 1945, díl 1, A–L, autor hesla: Jaroslav Med, Praha 1995, s. 285–287; MED, Jaroslav, František Křelina, in: Spisovatelé ve stínu, Praha 2004, s. 207–208; heslo František Křelina, in: ROTREKL, Zdeněk, Skrytá tvář české literatury, Brno 1992, s. 85–92; heslo František Křelina, in: Slovník české literatury po roce 1945, autor hesla: Jaroslav Med (1995), dostupné online: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=782&hl=C5%99elina+Franti%C5%A1ek+>> [14. 11. 2017].

⁴ TRÁVNÍČEK, Mojmír, O Františku Křelínovi. Vzpomínková studie a bibliografie, Havlíčkův Brod 2003. Studie s názvem Z bukového dřeva, s. 9–36.

⁵ PRAŽÁKOVÁ, Hana, Naději tu žijem. Memoárový román, Havlíčkův Brod 2009.

⁶ Ruralismus, jeho kořeny a dědictví. Osobnosti – díla – ideje. Z Českého ráje a Podkrkonoší, supplementum 10, Semily 2005: DVOŘÁKOVÁ, Zora, Politické procesy s ruralisty v 50. letech 20. století, s. 85–88; FERKLOVÁ, Renata, Ruralismus na pranýři, aneb „Jak bude žít národ, jemuž se půda stala výrobním prostředkem?“, s. 89–104; FAJSTAUEROVÁ, Hana, Příběh z padesátých let (Václav Prokůpek, Josef Knap, František Křelina), s. 105–117; JAROLÍMKOVÁ, Věra, Hodnota pokory a obětí v povídkách K. V. Raise a F. Křeliny, s. 172–175; HEJKALOVÁ, Markéta, František Křelina: osobní aspekty případu, in: Spisovatelé za mřížemi. Sborník ke konferenci a výstavě, Plzeň 2017, s. 29–33; FERKLOVÁ, Renata, Vězeňský osud spořilovských přátel Františka Křeliny a Zdeňka Kalisty, in: Spisovatelé za mřížemi, c. d., s. 35–55; HOLEČEK, Lukáš, Tichá přítomnost: J. Knap, F. Křelina a V. Prokůpek v české literatuře šedesátých let, in: Spisovatelé za mřížemi, c. d., s. 57–73.

⁷ PRAŽÁKOVÁ, Hana, Zpráva o sborníku k sedmdesátinám Františka Křeliny. (Přílohy: FUČÍK, Bedřich, Malá rekapitulace s podivným koncem; KALISTA, Zdeněk, Historická próza Františka Křeliny), in: Literatura určená k likvidaci, Praha 2006, s. 33–46.

⁸ KALISTA, Zdeněk, Tváře ve stínu. První rozšířené vydání, Praha 2016, kapitola: František Křelina, s. 539–597; KNAP, Josef, Křelina v akci spisovatelů 1939, in: Bez poslední kapitoly, Praha 1997, s. 209–216.

⁹ HAVRÁŇKOVÁ, Marie, Komentář a Ediční zpráva ke knize: Křelina František, Amarů, syn hadí. Každý své břímě, Česká knižnice, Praha 2003, s. 476–504.

¹⁰ Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha (dále jen LA PNP), fond: Křelina František

Téma zemědělské osvěty v díle Františka Křeliny vymezujeme od samého konce 20. let do 40. let 20. století, kdy jeho další práci znemožnil v roce 1948 nástup Komunistické strany Československa k moci. Jedná se především o jeho publicistickou, přednáškovou a redaktorskou činnost, které dosud nebyla při hodnocení jeho díla věnována žádná pozornost. Nejprve musíme jeho novinářskou tvorbu rozčlenit podle obsahu i tendencí, jež sledovala, a postihnout, čemu věnoval svou pozornost a literární schopnosti. Celkový obraz jeho žurnalistiky můžeme však získat teprve propojením souvislostí jeho textů s doklady, korespondencí s jednotlivci i korporacemi, rukopisy, propagačními materiály i fotografiemi, ale také s jeho literárním dílem. Touto kombinací archivního materiálu tak mnohé informace získají nečekaný význam a zajímavou interpretaci. Význam žurnalistiky pro celkový obraz Křelinovy tvorby není nijak okrajový, protože, jak postupně doložíme, jeho články s vesnickou a zemědělskou tematikou představovaly průpravu k jeho literárnímu dílu v idejích ruralismu, jeho politicko-hospodářské stati mu pomáhaly pochopit situaci venkovského obyvatelstva jako celku, kritické promýšlení jeho literárních recenzí a referátů¹¹ přispělo k vybroušení vlastní stylistiky i k jeho redakční práci. Pro tento náš předpoklad jsme našli potvrzení v korespondenci Františka Trávníčka z doby, kdy pracoval na Křelinově bibliografii. Když vracel vypůjčené výstřižky a tisky, pochvaloval si: „Posloužilo mi to neobyčejně. Zejména také v tom, že jsem si nad těmi papíry uvědomil, jak nesnadné a těžké je určit i nad těmi malými novinovými posudky a zprávami, která je hodna zapomenutí a která naopak by měla dojít povšimnutí. Dílo je opravdu celek, a i ten zdánlivě nejméně významný okraj zajiskří někdy leskem, který osvítl znenadání samo tržiště jasně dříve nepostřehnutelným.“¹² Jeho publicistika je uložena v oddíle Rukopisů vlastních v pododdílu Články a v oddílu Výstřižků vlastních. Uložení v Křelinově literární pozůstalosti často verifikuje jeho autorství.

Vztah k půdě

Obdobně jako jeho vrstevníci začal i František Křelina své literární pokusy tisknout nejprve v časopisech a obdobně jako u většiny z nich to byly krátké sloky lyrické poezie. První byla Kaplička v lese, kterou jičínský kvartán uveřejnil ve Studentském časopise v březnu roku 1922.¹³ Toho roku Křelina odmaturoval na jičínském učitelském ústavu a začala se jeho téměř třicetiletá učitelská dráha. Ale literární ambice ho neopustily. Do poloviny 30. let 20. století vydal tři sbírky básní. Jednalo se o přírodní

(dále jen fond: Křelina F.), Rukopisy cizí: Havlíček Emil J.: ... abych budil slova; Studie o Františku Křelinovi a jeho tvůrčím díle. Studie velmi pravděpodobně souvisí s příspěvky do rukopisného sborníku [Františku Křelinovi k 70. narozeninám]. Moldanová, Dobrava: Doslov – Román Babel Františka Křeliny...

¹¹ Referátem označujeme útvar formálně delší a obsažnější než pouhá zpráva o vydání knihy, který však není recenzí s jejím kritickým akcentem.

¹² LA PNP, fond: Křelina F., Korespondence vlastní, přijatá (dále jen Kp.), osoby: Trávníček Mojmír – Křelinovi Františku, dopis z 20. 1. 1972. Své rozhodnutí vytvořit jeho bibliografii sdělil F. Křelinovi v dopisu z 18. 6. 1971 a v dopisu z 31. 3. 1974 mu sděluje, že posílá „pracovní verzi“. V oddílu Rukopisy cizí jsou uloženy dvě kopie strojopisu: TRÁVNÍČEK, Mojmír, Bibliografie Františka Křeliny, z roku 1974, kopie strojopisu, 114 listů.

¹³ Studentský časopis, 25. 3. 1922, roč. 1, č. 1, s. 5.

a meditativní lyriku související s jeho rodným krajem a venkovskými kořeny¹⁴ a o jednu knihu povídek.¹⁵ I když Křelinovou doménou se nakonec stala próza, jeho poezii můžeme považovat za klíč jak k jeho další tvorbě, tak k jeho životním postojům, činnostem a úkolům, které kladl sám sobě. Jestliže „básnické apostrofy rodného kraje a zahořklé meditace“ Křelinovy mladistvé poezie vypovídaly o „niterných rozporech mezi pocitem vykořenění a vědomím hlubinných svazků člověka a země“,¹⁶ svědčí to o jeho existenciálním problému, o nenaplněnosti a hledání smyslu poslání vlastního života. To jsme už v době Křelinova působení na venkovských obecních školách, proto se musíme vrátit zpět do doby, kdy se jeho „hlubinný svazek člověka a země“ vytvářel.

František Křelina se narodil v Podhradí u Jičína, v rodině, kde byli po generaci lomaři, vlastnili lom, lámali kámen, ale otec byl už vyučeným kameníkem, ve vesnici jediným. Pro obživu rodiny však bylo důležité i hospodaření na propachtovaných pozemcích. V době první světové války otec už nemohl pracovat v lomu, léčil se, protože „dostihla ho kamenická nemoc, souchotiny“. ¹⁷ Proto rodina, aby se uživila, připachtovávala další pole. Ale práci zde musela zastat matka s babičkou a pomáhat museli i oba starší chlapci. František, druhorozený, na to hrdě vzpomínal: „Ve třinácti letech posekal skoro sám dva korce žita, oral, jezdil s kravami, svážel obilí, rovnal fůry.“ ¹⁸ Tato obtížná rodinná situace byla pro zvědavého chlapce a velkého čtenáře vlastně štěstím v neštěstí, protože ho přivedla ke studiím. Hospodářství dědil prvorozený Ladislav, František měl zamířit do učení, ale to by odešel z domu a neměl by žádné volné dny. ¹⁹ Protože však bylo zapotřebí jeho pomoci v hospodářství, šel nejprve na měšťanku do Jičína, kam byla hodina pěší chůze, po čtyřech letech v roce 1918 udělal zkoušky na jičínský učitelský ústav, kde v roce 1922 maturoval. Studium rodinu finančně nezatížilo a zůstával doma a měl prázdniny v době nejintenzivnějších zemědělských prací – o senoseči, o žních a v době orby.

Z jeho vzpomínek, z jeho venkovských próz, ²⁰ z jeho korespondence je zřejmé, jak mu práce v hospodářství přirostla k srdci, jak se mu stala potřebou a radostí, jak naplňovala smysl jeho životní cesty i hluboce zakořeněný smysl pro povinnost a rodinnou solidaritu, jak byl hrdý na své pracovní dovednosti, jak ho vnitřně uspokojovalo, co všechno dokázal zastat. Každoroční prázdninová pomoc Františka Křeliny na Kadeřavci u Masopustů v rodině jeho manželky Anny ²¹ se hodila jako dobrá propagace jeho

¹⁴ KŘELINA, František, *Půlnoční svítání*, Turnov 1927; TÝŽ, *Předjitřní tma*, Turnov 1930; TÝŽ, *Plaché světlo*, Plzeň 1934.

¹⁵ TÝŽ, *Hlas kořenů*, Praha 1927.

¹⁶ Heslo: František Křelina, TAXOVÁ, Eva, František Křelina, in: FORST, Vladimír, a kol. (ed.), *Lexikon české literatury*, 2, H–L, sv. II., K–L, Praha 1993, s. 1014.

¹⁷ LA PNP, fond: Křelina F., *Doklady vlastní, osobní: [Životopis]*, biografické a bibliografické údaje pro heslo do *Slovníku českých spisovatelů* [z roku 1963].

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Všechny informace o rodinné situaci – tamtéž.

²⁰ Podstatná část Křelinovy prozaické tvorby, povídkové, románové a ojedinele dramatické, od 20. do 40. let 20. století umělecky ztvárňuje venkovské prostředí a společenství. Druhým tematickým okruhem jeho tvorby je historická próza.

²¹ Anna Masopustová (19. 12. 1903 – 26. 1. 2001) z Kadeřavce, z rodiny středních rolníků, složila spolu s Františkem Křelinou maturitní zkoušku na jičínském učitelském ústavu 21. 6. 1922. Svatbu slavili 2. 7. 1927. Měli spolu dcery Hanu a Libuši. Manželé společně učili ve škole na Vyskři a později v Českém

1 František Křelina, student Státního českého ústavu ku vzdělání učitelů v Jičíně, portrét na maturitní tablo z roku 1922, ateliér V. Vraný, Jičín. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Fotografie, vlastní portréty: portréty [1].

2 Trojtřídní obecná škola Vyskeř u Turnova, z roku 1929, chlapci a dívky na schodech před školou, vlevo F. Křelina. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Fotografie, vlastní z učitelského působení: školní fotografie z učitelského působení [1].

Dubu. Doklady o době jejího učitelského působení se nedochovaly. Soudíme tak jednak z korespondence, ze zachované školní fotografie z června roku 1935, jednak z dokladů o služebních příjmech jejího manžela. Výměrem z roku 1939 mu bylo přiznáno nesnížené činovné, když se Anna Křelinová vzdala školní služby, protože v okleštěné tzv. druhé republice byl nedostatek učitelských míst. Když se Český Dub ocitl po německém záboru za hranicemi druhé republiky, odešla Anna Křelinová na čas s oběma dcerkami na Kadeřavec ke své rodině, k Masopustům. Na začátku roku 1939 se rodina přestěhovala do Prahy. Znovu učit začala zřejmě až po válce, učila nějakou dobu i v čase uvěznění F. Křeliny.

3 Portrét Františka Křeliny, snad někdy ze 30. let. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Fotografie vlastní, portréty: portréty [4]. ◀

4 Průkazka na slevu jízdného Československých státních drah z let 1936–1937. Průkazky F. Křelina využíval jak při jízdách na porady redakce Hlasů země z Českého Dubu, kde učil a bydlel, do Prahy, tak k cestám na literární večery a přednášky po republice. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Doklady vlastní, osobní: průkazky na slevu jízdného. ▲

5 František Křelina před rozhlasovým mikrofonem dne 5. května 1939 v Zemědělském rozhlase československém při přednášce na téma: Příklad malé obce. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Fotografie vlastní, portréty: portréty [5].

venkovských románů, a to nejen v agrárnickém tisku.²² Zachovalo se několik výstřižků s jeho fotografiemi např. s kosou u ramene a brouskem v pouzdře u pasu, či jak řídí koně na sedadle žacího stroje.²³ Ještě v roce 1973 psal přátelům s nadšením o své prázdninové „robotě“: „Co dělám? Sekám za rosy denně otavy, všechno, co unikne družstevním horalům a kombajnům, břehy, stružky, souvratě, ostředky i okraje pod stromy.“²⁴

František Křelina byl učitelem dobrým a oceňovaným žáký i venkovskou komunitou, jak o tom svědčí bezprostřední korespondence i pozdější vzpomínky žáků. Když v roce 1929 pan učitel Křelina odešel ze školy ve Vyskři, dostával od svých malých žákyň zprávy, jak je ve škole: „Každý den na Vás vzpomínáme, co asi děláte. [...] Všecky lidé říkají, že takový učitel, jako jste byl vy, na Vyskři ještě nebyl a nebude. Hodně jste nás naučil a přitom jste byl moc hodný.“²⁵ Ještě v roce 1969 napsala F. Křelinovi dopis bývalá žákyně z vršovické školy: „Jak víte, učilo nás mnoho učitelů, a byli to jistě dobří učitelé, ale opravdu takový pedagog, jako jste byl Vy, který jste nás naučil milovat český jazyk, svoji vlast, mít pevný charakter a lásku k lidem a ke všemu dobrému, to je něco, co dovede málokdo.“²⁶ Svědčí to o jeho kvalitách, zodpovědnosti i oblíbě. Přestože práce a vůbec postavení venkovského kantora samo o sobě obsahovalo vzdělávací a osvětovou činnost nejen v úzkém rámci školních osnov, Křelinu zřejmě tento místně ohraničený prostor jeho působnosti neuspokojoval. Hledal proto další formu práce, v níž by mohl tento svůj „hlubinný svazek člověka a země“ smysluplně uskutečňovat a rozvíjet i mimo svoji „kantorskou“ profesi a místo působení. A našel ji ve veřejném prostoru, v kulturní práci v nejširším slova smyslu, ve spojení s agrárním hnutím, s jeho osvětovými a vydavatelskými aktivitami.

Publicistika

V Lexikonu české literatury napočítáme u hesla František Křelina 82 různých periodik, sborníků či kalendářů, v nichž v letech 1922–1973 publikoval.²⁷ V jeho bibliografii, kterou sestavil Mojmír Trávníček²⁸, je jich přibližně 97. Značnou část z 517 bibliografických záznamů do roku 1948 tvoří básně, povídky, ukázky, často celé kapitoly

²² V době Protektorátu Čechy a Morava také pomoci v zemědělství zřejmě plnil svou prázdninovou pracovní povinnost. Svědčí o tom i Potvrzení Obecního úřadu v Mašově a rolníka Ladislava Masopusta, bratra paní Anny Křelinové, o práci při žních z 21. 8. 1943; LA PNP, fond: Křelina F., Doklady vlastní, osobní: zaměstnání – doklady související s povinnostmi v protektorátu z let 1940–1944.

²³ Tamtéž. Výstřižky o něm a ve vztahu k němu: [Zprávy], různé zprávy a reportáže o F. Křelinovi: Politika, 6. 9. 1939, č. 248; Lidový deník, asi [1940], s. 5; Severočeské Večerní Slovo (neurčeno); tamtéž, Výstřižky o díle: Hubená léta [12], Dobré dílo F. Křeliny, zpráva o vydání románu v holandském nakladatelství S. D. Kroondera, přeložila T. E. Faulhaberová s titulem Magere Jaren. Ke zprávě je připojena fotografie Anny a Františka Křelinových na poli, A–Zet, 1942. (Neověřeno.)

²⁴ Tamtéž, fond: Knap Josef, Kp., osoby: Křelina František – Knapovi Josefu, dopis datovaný Na Kadeřavci pod Valdštejnem o Nanebevzetí Panny Marie [15. 8.] l. P. 1973.

²⁵ Tamtéž, fond: Křelina F.: Kp., osoby: Červinková, Doležalová Anda, Kopecká a nezjištěná Květa – Křelinovi Františku, společný dopis bývalých žákyň z Vyskře z 18. 11. [1929].

²⁶ Tamtéž: Albrechtová Zdenka – Křelinovi Františku, dopis z 10. 2. 1969.

²⁷ Heslo: František Křelina, TAXOVÁ, E., František Křelina, c. d., s. 1015.

²⁸ TRÁVNÍČEK, M., O Františku Křelinovi, c. d. Práce v časopisech, sbornících a v knihách jiných autorů na s. 45–88 (do roku 1948 na s. 45–81) a Příspěvky v neidentifikovaných publikacích na s. 89–90. Vzhledem k neurčeným příspěvkům, převzatým z Křelinova výstřižkového archivu, není možné stanovit přesný počet publikací.

6 Politika z roku 1939 snímek komentovala: „Spisovatel Fr. Křelina, známý vypravěč našeho venkovského lidu, pomáhal letos u svých příbuzných na Kadeřavci u Turnova při polních pracích.“ Stejný snímek využil A-Zet v roce 1942 ke zprávě o vydání Křelinových Hubených let v Holandsku (Margere Jaren) s popisem: „Náš obrázek zachycuje spisovatele Křelinu s chotí o prázdninách na Kadeřavci u Turnova, kde sedlačil.“ Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Fotografie – vlastní s rodinou a rodinné: rodinné [10].

7 Tuto fotografii z roku 1940 Lidový deník komentoval: „Mezi pomocníky našich hospodářů najdeme letos mnohé známé tváře z měst. Najdeme však i ty, kteří na venkově pomáhali ve žňové době rok co rok. Mezi ně patří i spisovatel František Křelina, který pomáhá každým rokem u Masopustů na Kadeřavci u Turnova, kde jej zachytil náš snímek.“ Severočeské Večerní Slovo u stejného snímku k článku Pomocníci na žních o Františku Křelinovi napsalo: „V dřívějších letech, kdy bylo nutno kosit obilí kosou, rád kosil. Letos je možno sekati strojem. Sedí proto na sedadle žacího stroje a řídí koně.“ Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Fotografie – vlastní s rodinou a rodinné: rodinné [12].

8 František Křelina byl hrdý na své dovednosti v zemědělských pracích, ani orba a vedení koně mu nedělalo potíže. Fotografie pravděpodobně z 1. poloviny 40. let. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Fotografie – vlastní s rodinou a rodinné: rodinné [12].

Chrást.

členem požárního družstva v Trutněvě, narozený 26. IV. 1903 v Kármudu, odborný učitel na E. Hlavni škole dělní v Hrázi XIII - Trševicích, pracoval o stěh na hospodářské rolníka Kadislaava Masopuška, rolníka v Mačově - Kádětovic, okres Turnov v době od 28. července do 21. srpna 1943.

V Mačově 21. srpna 1943.

Antonín Masopust,
rolník, Mačov, v obci
Kádětovice ep. 2.

Obecní úřad v Mačově, okres Turnov,
požárního družstva č. 2 shora uvede-
ného předloženi.

[illegible]

OKRESNÍ MUSEUM KAROLINY SVĚTLÉ.
OKRESNÍ OSVĚTOVÝ SBOR V ČESKÉM DUBĚ

**PŘÍPRAVNÉHO VÝBORU
VELKÉ VÝSTAVY KAROLINY SVĚTLÉ.**

PROGRAM:

Kulturní poslání výstavy vidíme v tom, že Poještědí ožví památku velké spisovatelky, která mluvila jeho lid i kraj. - Výstava také probudí pozornost k zapomínanému kraji pod Ještědem, přivábí do něho turisty i hosty a stane se základem k rozkvětu hospodářskému, kulturnímu i sociálnímu.

11 Okresní museum Karoliny Světlé, Okresní osvětový sbor – Český Dub, tištěný dopis Františku Křelínovi z roku 1937, pozvánka na ustavující schůzi Přípravného výboru velké výstavy Karoliny Světlé na 30. května 1937. Zdroj: LA PNP, fond Křelína F., Korespondence přijatá, korporace.

z chystaných knih. Ale nezanedbatelné množství je i fejetonů²⁹, článků vlastivědných a ke kulturním událostem a politických, sociologických či hospodářských úvah, úvodníků, recenzí knih, kritik, zpráv z domova, rozhovorů nebo odpovědí na anketní otázky apod. Výrazná převaha jeho publicistického díla je soustředěna ve třech periodikách: v krajinských Pojizerských listech, které vycházely v Turnově, a v celostátním Venkově, listu Republikánské strany venkovského lidu, krátce agrárníků. Na konci 30. let psal také do časopisu Brázda, revuálního týdeníku agrárního hnutí. Nebyl stálým spolupracovníkem těchto listů, působil jako regionální přispěvatel, jako občasný zpravodaj a nepravidelný kritik.³⁰

Žurnalistická práce Františka Křeliny, která souvisí s naším tématem osvěty, začala až na jaře roku 1929. V jeho článkové bibliografii nalezneme jako první fejeton Země se pohnula, který otiskl Venkov dne 27. března 1929. Týkal se dnes již pověstných rekordně silných mrazů ze začátku roku 1929 a pomalého nástupu jara: „Tak někdy po Vánocích se počal vyvážet hnůj a tenkrát to vypadalo, že zima bude, jako vždycky bývala [...]. Ale pak přišly mrazy, kruté jako ocel a jedovaté jako ostří, vichřice chvostem vztekklých šlehů smetla po vrchách sníh na cesty, tvoříc návěje a neschůdné hráze, na polích zůstala ztuhlá a sveřepá kůra zmrzlého sněhu [...].“³¹ Již tento první žurnalistický počín nese charakteristické znaky Křelinova stylu: jeho líčení přírody, počasí, zemědělské krajiny i hospodářské činnosti jsou jazykově rozmanitá, poeticky barvitá, plná obrazných přirovnání, sugestivně názorná, ale přitom, zvláště při popisu nejrůznějších zemědělských sezonních činností, až puntičkářsky do detailu vysvětlovaná.

Politicko-hospodářské články

Politické, resp. politicko-hospodářské Křelinovy články představovaly především úvodníky v Pojizerských listech. Mezi lety 1931–1936 jich bylo něco přes dvacet, s těžištěm v letech 1932–1933, tedy v době celosvětové hospodářské krize spjaté s utlučením výroby, prudkým omezením vývozu, poklesem výkupních cen zemědělských produktů a vysokou nezaměstnaností. Tyto články se zabývají jednak politikou v užším slova smyslu – úvahami nad volební účastí a o nechuti k politickým stranám,³²

²⁹ Fejetony, které literární teorie řadí mezi prozaické útvary, zde přiřazujeme k publicistickému dílu, jemuž odpovídají svým obsahem; literárnímu rozboru se zde věnujeme jen výjimečně a náznakem.

³⁰ Nemůžeme zamlčet, že honoráře z novinářské práce byly zřejmě také vítanou pomocí pro mladou rodinu. Na některých výstřižcích je označen drobnými číslicemi počet řádků, podle nichž byl honorář vypočítáván. Rovněž do mnohých zápisníků si tyto své příjmy poznamenával. Tak např. za rok 1930 činil součet jeho honorářů, včetně povídek a básní, 6 130 Kč. Tyto záznamy by také mohly posloužit jako pomoc k případné revizi Křelinovy bibliografie či určení jeho autorství. Např. LA PNP, fond: Křelina F., Rukopisy vlastní, zápisníky, deníky: [7] zápisník; [8] zápisník; [9] zápisník; z let 1930–1933; nestránkováno, tyto zápisy najdeme většinou na začátku či na konci bločku.

³¹ KŘELINA, František, Země se pohnula, Venkov, 27. 3. 1929, roč. 24, č. 74, s. 3. Tam, kde je odkázáno na Křelinovu publicistiku, jedná se pouze o vybrané příklady jeho tištěných prací určitého typu, nemůžeme samozřejmě vyjmenovat vše, co se daného tématu týká. Pokud se nepodařilo článek ověřit, odkazujeme na oddíl výstřižků ve fondu Františka Křeliny v LA PNP.

³² KŘELINA, František, Akademická rozprava s praktickým koncem, Pojizerské listy, 20. 11. 1931, roč. 46, č. 47, s. 1. Svým jménem se podepisoval jen výjimečně, užíval šifry: a., -a., -a; v následujících poznámkách místo nich uvádíme jméno, resp. TÝŽ.

o obecních volbách,³³ o odklonu od ideových sporů k hospodářským otázkám,³⁴ o nepopulárních zákonech, které však jsou potřebné ke zmírnění všeobecného nedostatku, obecné bídy, nezaměstnanosti,³⁵ o sklonech některých k totalitním řešením³⁶ – a jednak otázkami hospodářskými – dluhy a úrokovou mírou,³⁷ deflací a inflací,³⁸ ochrannářskou politikou a omezováním volného obchodu v okolních státech,³⁹ tzv. půjčkou práce,⁴⁰ nerovnováhou cen,⁴¹ spory o snižování platů státních zaměstnanců,⁴² rentabilitou železnic,⁴³ lidovýchovou v době nedostatku financí,⁴⁴ charakterem mladé generace a potřebou jí pomáhat nikoliv almužnou, ale příležitostí pracovat⁴⁵ a dalšími aktuálními tématy. Křelina se tu projevuje jako nesmlouvavý zastánce demokracie, důrazně upozorňuje na nebezpečí totalitního řešení problémů, zvláště Hitlerův nástup v Německu vnímá jako alarmující varování. Svoboda pro něj znamená nejvyšší hodnotu.⁴⁶ V hospodářských sporech straní spíše zemědělcům: „A to nezapomínejme: i rolník je hoden své mzdy – ačkoliv nestávkuje.“⁴⁷

Všechny problémy vždy analyzuje z několika stran. Pokouší se postihnout, co změna přinese dobrého a v čem se odrazí negativně, a to v nejširších souvislostech. Vystupuje vždy proti sobeckým zájmům jednotlivých skupin (průmyslová výroba, těžba surovin, vývozci, dovozci atd.) a hledá zájem celku, a to především s ohledem na budoucnost, na mladou generaci.

Křelinův zájem o veřejné dění a pochopení politiky jako služby k obecnému dobru jistě souvisel s jeho vzděláním, s jeho hloubavou povahou, s jeho povoláním i zaměstnaneckým poměrem ke státu. Ale základ k politickému uvažování a sociálnímu citění získal už v rodině. Vzpomínal na svého otce, nejen kameníka a domkáře, ale i starostu městyse Podhradí: „V těch letech před první světovou válkou byl tatínek zvolen starostou městyse Podhradí. [...] Obecní výbor zasedal u nás ve velké sekni. Nově zvolené představenstvo dalo vysazovat stromy na obcích, kde se dřív leda pásla stáda hus, společně se upravovaly polní cesty, do obecní studně u našeho baráku pětaticet metrů hluboké se místo okovů zakoupila čerpací pumpa a později se zřídil vodovod. [...] Byla to doba rozkvětu celé obce a ten se soustřeďoval k osobě mého otce. [...] po večerech u velké starostenské skříně, jež se dala otevřít a rozložit na psací stůl, psával listiny, podání, žádosti, dobytčí pasy pro jarmarky. Neměl víc než obecnou školu, ale

³³ TÝŽ, Jedno poučení z voleb, tamtéž, 2. 10. 1931, roč. 46, č. 40, s. 1.

³⁴ TÝŽ, Hospodářské otázky vedou, tamtéž, 8. 7. 1932, roč. 47, č. 28, s. 1–2.

³⁵ TÝŽ, Odpovědnost a rozvaha, tamtéž, 3. 2. 1933, roč. 48, č. 9, s. 1–2.

³⁶ TÝŽ, Mluvíme o demokracii, tamtéž, 16. 12. 1932, roč. 47, č. 51, s. 1–2; TÝŽ, Škola demokracie, tamtéž, 25. 8. 1933, roč. 48, č. 34, s. 1–2.

³⁷ TÝŽ, Dluhy a úroková míra, tamtéž, 2. 9. 1932, roč. 47, č. 36, s. 1.

³⁸ TÝŽ, Demagogie s inflací, tamtéž, 24. 3. 1933, roč. 48, č. 12, s. 1.

³⁹ TÝŽ, Cesty hospodářské politiky, tamtéž, 25. 11. 1932, roč. 47, č. 48, s. 1.

⁴⁰ TÝŽ, Půjčka práce, tamtéž, 7. 4. 1933, roč. 48, č. 14, s. 1.

⁴¹ TÝŽ, Nesrovnalost v cenách, tamtéž, 21. 10. 1932, roč. 47, č. 42, s. 1–2.

⁴² TÝŽ, Rozpočet a platy státních zaměstnanců, tamtéž, 11. 11. 1932, roč. 47, č. 46, s. 1–2.

⁴³ TÝŽ, Železnice a automobil, tamtéž, 27. 5. 1932, roč. 47, č. 22, s. 1.

⁴⁴ TÝŽ, Lidovýchova v praxi, tamtéž, 4. 8. 1933, roč. 48, č. 31, s. 1.

⁴⁵ TÝŽ, Mládež svého věku, tamtéž, 5. 1. 1933, roč. 48, č. 1, s. 1–2.

⁴⁶ TÝŽ, Úvaha málo prázdninová, tamtéž, 29. 7. 1932, roč. 47, č. 31, s. 1; TÝŽ, Mluvíme o demokracii, tamtéž, 16. 12. 1932, roč. 47, č. 51, s. 1–2.

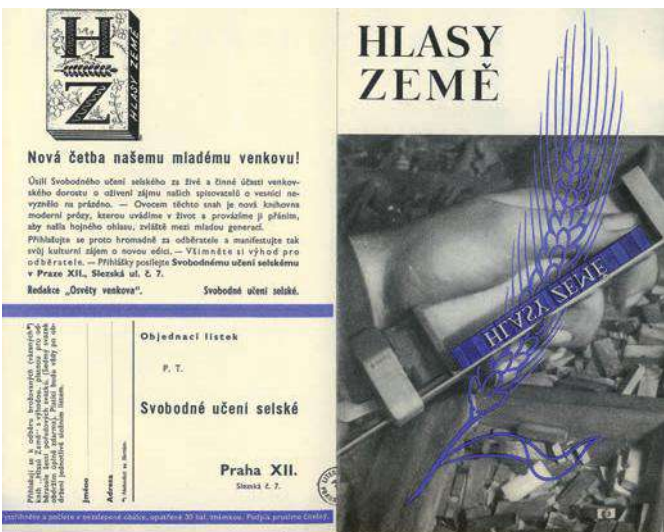
⁴⁷ A. M. [= KŘELINA, František], Žito, brambory a oves, Venkov, 7. 6. 1930, roč. 25, č. 134, s. 3–4.

12 Článek Františka Křeliny Úřad hospodářů se stromy, podepsaný šifrou -a. v Pojizerských listech z března 1936. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Výstřižky vlastní.

13 Článek Františka Křeliny Venkovské děti, v Mladém venkově, 24. ledna 1936. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Výstřižky vlastní.

14 Nakladatelský leták z roku 1935, reklama na knihy knižnice Hlasy země, s anoncí na Křelinův román Hubená léta, který edici zahajoval, i na další svazky edice, kterou vydávalo Svobodné učení selské v Praze v úpravě malíře Františka Podešvy. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Tisky, o díle: Hubená léta.

všechny písemnosti vyřizoval sám, ledaže mně někdy dovolil, abych opisoval pozvání do schůzí já. [...] Když vypukla válka, [...] předvídali v obecní radě, že brzy nastane nedostatek mouky na vaření a na chléb. Obec nakoupila obilí a dala je semlít a mouku uskladnila u nás na špejchaře a tam se bez zdražení rozprodávala ženám, jejichž muži narukovali nebo které neměly než míru pole na brambory.“⁴⁸ Tyto zážitky předznamenal jeho pozdější příklon k publicistice a spoluurčovaly témata jeho próz i úhel jeho pohledu.

Za osvětové politikum v užším slova smyslu lze považovat i fejetony s vojenskou tematikou. Čtyři z nich Křelina uveřejnil v roce 1930 ve Venkově. Vycházely k aktuálním vojenským termínům. Na jaře vyšly *Odvody*, o prázdninách *Záložníková vojna* a *Plukovní cvičení třicátníků* proti devátým, při nástupu rekrutů vyšel *Nástup nováčků*.⁴⁹ Pravděpodobně byly napsány na žádost redakce, protože v létě toho roku věnoval *Venkov* v souvislosti s výročím tzv. Malé dohody⁵⁰ vojenským záležitostem značnou pozornost.⁵¹ Křelinovy fejetony svým regionálním charakterem zapadají do této mozaiky, ale zároveň téma výrazně zobecňují. Jsou loajální k československé branné moci a působí spíše jako propagační materiál o znamenitosti ducha československé armády. Ale jsou také určitou osvětou, seznamují mladé muže s procesem odvodu, připravují je k nástupu na prezenční službu, ujišťují záložáky-hospodáře, že jejich povinná vojenská cvičení neohrozí fungování jejich hospodářství. Další Křelinovy vojenské fejetony následovaly opět v srpnu roku 1932 a týkaly se 30. pěšího pluku Aloise Jiráska ve Vysokém Mýtě (u kterého Křelina sám sloužil).⁵² Popisují nově upravené kasárny, dobrou úroveň života záložníků i rekrutů a líčí veřejností hojně navštívenou slavnost.⁵³

Téma venkova: zemědělství, sadařství, školství, kultura

František Křelina jednou napsal, že by při své systematickosti nedokázal psát o tom, co neviděl ze všech stran, a také potřeboval nějakou dobu žít v prostředí, o němž psal.⁵⁴ Zemědělské práce a způsob života venkovských společenství znal nejen z vlastní

⁴⁸ LA PNP, fond: Křelina F., Rukopisy vlastní, próza: [Paměti] [5], Památce mého otce, paměti z roku 1974, s. 7, 9.

⁴⁹ A. M. [= KŘELINA, F.], *Odvody*, *Venkov*, 20. 3. 1930, roč. 25, č. 68, s. 3; K. Janda [= TÝŽ], *Záložníková vojna*, *Venkov*, 30. 7. 1930, roč. 25, č. 117, s. 2–3; TÝŽ, *Plukovní cvičení třicátníků proti devátým*, *Venkov*, 7. 8. 1930, roč. 25, č. 184, s. 2–3; TÝŽ, *Nástup nováčků*, *Venkov*, 1. 10. 1930, roč. 25, č. 231, s. 2–3.

⁵⁰ Např. Škpt. KALTA, *Do třetice kolem Malé dohody*, *Venkov*, 21. 9. 1930, roč. 25, č. 223, nedělní příloha, s. 1.

⁵¹ Např. nepodepsané příspěvky, *Nedělní slavnost našich osmačtyřicátníků*, *Venkov*, 19. 6. 1930, roč. 25, č. 143, s. 4; *U prvních hraničářů, hraničářský prapor v Děčíně*, *Venkov*, 14. 6. 1930, roč. 25, č. 139, s. 3; *Západočeské manévry*, *Venkov*, 7. 9. 1930, roč. 25, č. 211, s. 4; *Železniční pluk při práci. Cvičiště u Pardubic u Chrudimky*, tamtéž, nedělní příloha, s. 1; *Deset let naší vojenské akademie*, *Venkov*, 27. 7. 1930, roč. 25, č. 175, s. 1; *Jubileum vojenské akademie*, *Venkov*, 29. 7. 1930, roč. 25, č. 176, s. 3.

⁵² K. [= KŘELINA, F.], *Vojenské zátiší 30. p[ěšího] pl[uku] Al[oise] Jiráska ve Vysokém Mýtě*, *Venkov*, 9. 8. 1932, roč. 27, č. 187, s. 1–2; TÝŽ, *Slavnost Jiráskova pluku ve Vysokém Mýtě*, *Venkov*, 20. 8. 1932, roč. 7, č. 196, s. 1–2.

⁵³ Vojenskou tematikou v životě a díle F. Křeliny jsem se podrobně zabývala ve studii: FERKLOVÁ, Renata, *Nedobrovolné cestování laskavého kantora Františka Křeliny*, *Marginalia Historica*, 2017, roč. 8, č. 1, Praha 2017, s. 41–65.

⁵⁴ V létě roku 1928 byl František Křelina na vojenském cvičení na Podkarpatské Rusi. Vybral si toto vzdálené a trochu exotické působíště sám, protože hledal literární inspiraci. Psal odtud své ženě Anně: „[...]“

zkušenosti z rodného Podhradí, ale také z doby působení na venkovských obecných školách, většinou na Novopacku a Turnovsku, avšak přespólní děti chodily i do školy v Českém Dubu, kde učil až do roku 1938. Mnohá hospodářství a rodiny hospodářů poznal i při svém působení sčítacího komisaře při sčítání zemědělských, průmyslových a živnostenských závodů, při sčítání ovocných stromů, při sčítání lidu.⁵⁵ To se vrchovatou měrou naplnilo v jeho publicistické tvorbě, kde se na malé ploše fejetonů, zpráv a článků svým bohatým jazykem plným přirovnání projevil jako bystrý pozorovatel a přemýšlivý glosátor. Téma venkova je tu jeho doménou. Všimá si lidí a jejich práce, přírody, počasí, sousedských vztahů, nových zemědělských metod a strojů, hospodářského vzdělávání, rodinných vazeb, sociálních problémů, lidských charakterů, situace mladých lidí, venkovského školství, kulturních akcí, hasičských cvičení a zábav atd. Každé jeho barvitě vyprávění nebo poetické přírodní líčení nese s sebou nějaké poselství, poučení, tendenci, a to jak směrem k venkovu, tak opačně k městským lidem o venkovu.

Obousměrnost je leitmotivem jeho tvorby vůbec. Explicitně je tento program informovat o životě na venkově vyjádřen až v polovině 30. let v souvislosti s literárním hnutím ruralismu. Tito „spisovatelé půdy“ se seskupili okolo knižnice Hlasy země a rozhodli se nejen „dát venkovu četbu, která by utužila poměr člověka k půdě“, ale „chtějí být do značné míry i pojítkem mezi zapomínanou vesnicí a protěžovaným městem. Byli by rádi, kdyby se jim podařilo duševní sblížení význačných složek obou zmíněných polů, protože věří, že československá státní idea nutně potřebuje budování názorové jednoty a vzájemného sebezpoznávání.“ V jičínském mikrosvětě to konkrétně znamenalo, že literární večer ruralistů v Jičíně měl také přispět „ke sblížení jičínského venkova s ostatními spoluobčany“.⁵⁶

Tato myšlenka vzájemného sebezpoznávání naplňuje celou Křelinovu žurnalistiku od samého počátku jeho literárně-publicistického působení. Je to nejen s úctou líčená každodennost venkova, ale i jeho obrana. Polemizoval se „skandálním líčením“ některých žurnalistů, kteří vesnické prostředí znali jen povrchně z prázdninových návštěv.⁵⁷ Ale nebyl spokojen ani s kurzivou Lidových novin (28. květen 1932), která s údivem chválila moderní technické a technologické vybavení drobných hospodářství. Byla to

byla by z toho kniha, ale při systematickosti musím být aspoň pak týden na poloninách, neboť bych nedokázal psát o tom, co jsem neviděl ze všech stran.“ LA PNP, fond: Křelina F., Korespondence vlastní, odeslaná (dále jen Ko.), osoby: Křelina František – Křelinové Anně [7], dopis z 9. 7. 1928. A ještě jednou o nutnosti poznávat způsob života, o němž chtěl psát: „[...] ale přesto jsem rád, že nepoznávám tuto zem temnoty, ten kraj dřeva, skotu a židů, ty vesnice Rusňáků, ne jako turista, ale jako člověk, jenž v té zemi žije jakýmsi (být sebehorším) povoláním.“ Tím „sebehorším“ povoláním mínil povolání vojenské. Tamtéž, dopis ze 14. 7. 1928.

⁵⁵ K. Janda [= KŘELINA, F.], Film o sčítání zemědělských a živnostenských závodů – Druhá část filmu o sčítání zemědělských závodů, Venkov, 30. 5. 1930, roč. 25, č. 127, s. 3; a tamtéž, 11. 6. 1930, č. 136, s. 3–4. Obsahuje scénky, často humorné, a různé situace při sčítání, jak lidé na ně reagují (starší generace je velmi nedůvěřivá), jak jsou ke komisařům pohostinní. TÝŽ, Sčítání ovocných stromů a keřů, Venkov, 15. 10. 1930, roč. 25, č. 243, s. 3–4; Karel Janda [= KŘELINA, F.], Sčítání lidu, Venkov, 2. 1. 1931, roč. 26, č. 2, s. 2.

⁵⁶ LA PNP, fond: Křelina F., Výstřižky, o něm a ve vztahu k němu: [Zprávy], různé zprávy a reportáže o F. Křelinovi: –ra, K jičínskému večeru autorů edice Hlasy země (s 9 fotografiemi), Hlas našeho venkova, v Jičíně 9. 12. 1937, roč. 17, č. 49, s. 1.

⁵⁷ A. M. [= KŘELINA, F.], Zájem o vesnici, Venkov, 12. 8. 1931, roč. 26, č. 187, s. 2–3.

18 Spisovatelé-ruralisté: František Křelina, redaktor edice *Hlasy země* Jan Vojtěch Sedlák a Jan Čarek na rampě Národního muzea v Praze 23. 5. 1937 na Manifestačním sjezdu republikánského dorostu čs. venkova. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Fotografie – vlastní ve skupinách: skupiny [9].

19 Spisovatelé-ruralisté na zimním zájezdu: Josef Knap, Jan Knob, Václav Prokůpek, František Křelina a Zdeněk Rón, ze 30.–40. let. Zdroj: LA PNP, fond Knap Josef, Fotografie cizí.

[illegible]

Ruralisté	přijedou do Jičína	
Čarek	Křelina	Prokůpek
Knap	Koudelák	Rón
Knob	Matula	Sedlák

• •

Večer autorů

edice Hlasy země
v Jičíně

18. prosince v 8 hod. več.
hotel „Pafiz“

Vstupné: sedadlo 4,80 Kč
studenti, vojsko 2,40 Kč

•

• Protektorát:
• Okres, osvět.
• sbor v Jičíně.
• Přofádá:
• Okresní
• sdružení rep.
• dorostu
• na Jičínsku.
• Okr. odbor
• úředníků,
• učitelů
• zřízenců
• na Jičínsku.

Předtvo ukázký své
tvorby.
Budou podpisovat své
knihy.
Po programu tanec.

18. prosince.

20 Večer autorů edice Hlasy země, leták s pozváním do Jičína na 18. prosince 1937. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Tisky o něm a ve vztahu k němu: Ruralisté přijedou do Jičína.

21 První strana jičínského Hlasu našeho venkova s pozváním na večer autorů edice Hlasý země z prosince 1937, s portréty devíti spisovatelů-ruralistů. Zdroj: LA PNP, fond Křelina F., Tisky, o něm a ve vztahu k němu: [Zprávy].

pro Křelinu opět příležitost, jak popsat život na venkově: „Pozornému pozorovateli našeho vesnického života už není dávno žádným tajemstvím, že Balíkov vystupuje spíš už v představách těch, kdo zaspali vývoj naší vesnice: rádio, noviny, knihy, elektřina, vodovod, stroje, umělá hnojiva, pokusnictví, četně navštívené odborné přednášky – toť ne už pouze sen, ale skutečnost.“ Také se ohrazuje proti tvrzením „levého tisku“, že na vesnicích žijí „agrární páni“, protože statisticky hospodaří na vesnici převaha malých sedláků (klasifikuje je: jeden kůň, jedna děvečka). Nejdůležitější se dožaduje spravedlivých cen. Zásadně nesouhlasí, že sedláka zajímají technické novinky více než cena zemědělských komodit: „[...] kdyby mu byly milejší žárovky než prasata, pak přijde na buben. Bohužel musíme mluvit o cenách, o clech, o rentabilitě. Bez těchto nepříjemností by váš sedlák nemohl kupovat stroje, nemohl by zařizovat vodovody, elektřinu, nemohl by stavět. [...] chtěj nebo nechťej, bez spravedlivých cen zemědělských výrobků bychom se dostali opět k primitivnímu hospodářství a primitivnímu životu.“⁵⁸ Musíme si uvědomit, že rok 1932 byl stále ještě rokem prohlubující se hospodářské krize a pokles cen zasáhl zemědělské komodity velmi citelně. Křelina si zjevně uvědomoval, že je potřeba nejen hájit spravedlivé ceny zemědělské produkce,⁵⁹ ale i obrušovat některým tiskem vyvolávanou rivalitu mezi zemědělským venkovem a průmyslovým městem.

Vesnice pro něj nebyla jen obecným pojmem. Vesnice nejsou stejné, „i když se na první pohled zdá, že je spojuje stejný způsob života a zaměstnání. [...] Neboť kolik vesnic, tolik rozdílů a tolik rozličných příchutí, ač je jich po veškeré zemi jako hrachu. Jsou to zvláštní celky s odlišnou povahou a s rozličným temperamentem, se zvláštními zvyky a poměry, oddělené od sebe nejen půdou a podnebím, nýbrž i pamětmi rodů, usazených na jednom místě snad po několik pokolení a splývajícími mezi sebou dlouhým sousedstvím i hojným přátelstvím těch různých tet, strýců, kmotrů i kmotříček, že nakonec je připodobněn jeden k druhému.“ A to i přesto, že se často lidé sváří, závidí si, hašteří se. Jsou např. vesnice zbožné a bezbožné, chudé a bohaté, „těžkopádné i splašené, poctivé i kejkliřské, počestné i frejírské, ponuré i veselé“. A pak se také zabývá různými „klípkami, pošklebkami a posměšky“ o některých vsích.⁶⁰

Napsal množství fejetonů líčících zemědělské práce postupně během roku, od jara do podzimu, od svítání do tmy: „Práce v hospodářství se nikdy neměří na hodiny a často nutno pracovat dvakrát osm hodin, aby byla práce skončena. Když pak přijde setí, sena, žně, řepa, podzimní práce, tu jest nutno ne přidat jen navečer a čas kuropění, ale i nedělní odpoledne.“⁶¹

Venkovský čas je určený prací: pro nedělní sjezdy hasičů je nejprůhodnější „doba od sen do žní, kdy není práce tak naléhavé, aby vyžadovala rukou i v den sedmý“;⁶² když píše o sbírání lesních plodů: „Nejdříve, tak po senách, jsou to černé jahody.“⁶³

⁵⁸ –F. [= KŘELINA, F.], Dopis mladému sedlákovu, Venkov, 1. 6. 1932, roč. 27, č. 129, s. 2; polemika s článkem: [G.], Mladý sedlák, Lidové noviny, 28. 5. 1932 ráno, roč. 40, č. 268, s. 7.

⁵⁹ –a [= KŘELINA, F.], Nesrovnalost v cenách, Pojizerské listy, 21. 10. 1932, roč. 47, č. 42, s. 1–2.

⁶⁰ TÝŽ, Vesnice a vesničky, dvě mírně odlišné verze, Venkov, 11. 4. 1929, roč. 24, č. 86, s. 3–4; a Pojizerské listy, 8. 1. 1932, roč. 47, č. 2, s. 2–3.

⁶¹ A. M. [= TÝŽ], V neděli odpoledne, Venkov, 12. 5. 1931, roč. 26, č. 111, s. 3.

⁶² KŘELINA, František, Hasičský sjezd, Venkov, 28. 7. 1929, roč. 24, č. 175, Pestrá příloha Venkova, s. 1.

⁶³ TÝŽ, Lesy, Venkov, 16. 2. 1930, roč. 25, č. 41, s. 3–4.

Prázdninový čas studentů ze vsí se člení podle úrody: „Za pár dní půjdeme na žito.“⁶⁴ Roční doby jsou spojeny s cyklem obdělávané půdy: „Konečně je teplo, jaro, setí.“⁶⁵ „Svezli už otavy, požali ovsy, ale brambory stojí.“⁶⁶

Křelina se zvláště soustřeďuje na počasí. „Rolníková práce se drží země, kterou on obrací, osívá, sklízí; ale ať je jakkoli závislá na zemi, na hlíně, jsou to nebesa, k nimž obrací své zraky, je to přece obloha, která vládne jemu i jeho dílu.“⁶⁷ A viděli jsme, jak barvitě a názorně dovede rozmary počasí vylíčit. Často při popisu obtížných prací za nepříznivé počasí radí, jak se dá zachránit co nejvíce úrody sena, obilí, brambor.

Věnuje se i sadařství. V září 1931 informuje o tom, že na obnovu pomrzlých stromků z roku 1929 přispívá stát, a to na jeden stromek 6 Kč, bude vysazeno několik set kvalitních štěpů. Byly uveřejněny podmínky: „pro malá a střední hospodářství (max. 300 kusů), musí se však zavázat k správnému vysazení, vzdálenosti, vykopání řádných děr. Na plnění podmínek se bude přísně dohlížet, proto zájemci dostanou i poučení a rady. Sady se tak obnoví, i když úrodu nepřinesou hned.“ Přitom bezděčně poznamená, že mnohý tisk si této, pro venkov důležité, pomoci ani nevšiml, což svědčí o krátkozrakém vztahu ostatních stran (tj. stranického tisku) k vesnici.⁶⁸ Píše-li o kraji a jeho stromech, poučuje zároveň o různých ovocných odrůdách i o jejich lidových názvech. Tak známe hrušky „hniličky, šedivky, skalky i skalničky, vokrouhlíce, vovesnice, máslovky, křivačky, ranky, krkavky, kulačky, šidlačky, václavky, kysilky, moučnice podolačky, topolky, vínovky, kočičí hlavy – a dokonce i parádnice, zlatky, dívčíčky a stříbrnky. A jablka? Nikoli jen jakoubata, kyseláče, nebo rachťáče, veliska, masná, sejrová nebo masňáka, také viňátka, ovčí hubičky, jablka voňavá i růžová.“⁶⁹

Jako příběh vypráví své putování po vsi při sčítání ovocných stromů i keřů v roce 1930. „Sčítání zemědělských a živnostenských závodů i sčítání ovocného stromoví vzbuzovalo přes všechno poučení a přes všechno vysvětlování mnoho a mnoho nedůvěry; o ni se zasloužila především válka se svými věčnými soupisy všeho a s rabováním, které pravidelně následovalo po každém soupisu. Leč sčítání lidu nevzbuzovalo nikde této vžité nedůvěry, [...] každý se mu podvolil s ochotou, která jen zřídka provází úřední výkon.“⁷⁰ Lidé byli ochotní, ale velmi často nevyplnili dotazník, ne proto, že by neuměli, ale mají málo sebevědomí a chtějí se spolehnout na někoho dalšího. Zdůrazňuje, že u mladých hospodářů taková nesamostatnost není dobrá. Naproti tomu jsou takoví, kteří sotva vychodili jednotřídku či dvoutrídku, „ale píše jako advokát a vyplní si a napíše všechno sám a nepotřebuje spoléhat na nikoho“.⁷¹ Ve fejetonu Křelina uvádí různé příklady i humorných rozhovorů s komisařem, pohostinnost hospodyň, je to opět příležitost k vyprávění drobných příběhů.

⁶⁴ TÝŽ, Na prázdninách, Venkov, 18. 7. 1930, roč. 25, č. 167, s. 2–3.

⁶⁵ TÝŽ, Ptactvo nebeské, Venkov, 9. 6. 1931, roč. 26, č. 134, s. 3–4.

⁶⁶ A. M. [= TÝŽ], Brambory, Venkov, 11. 10. 1931, roč. 26, č. 237, s. 2–3.

⁶⁷ KŘELINA, František, Otavy na lukách, Venkov, 13. 9. 1931, roč. 26, č. 214, s. 1–2.

⁶⁸ A. M. [= KŘELINA, F.], Čeho si nevšimli, Venkov, 1. 9. 1931, roč. 26, č. 203, s. 2.

⁶⁹ KŘELINA, F., O kraji a jeho stromech, Pojizerské listy, 22. 1. 1932, roč. 47, č. 4, s. 1–3. Dále např.: A. M. [= TÝŽ], Ovocné stromoví [I.], II., III., Venkov, 19. 8. 1930, roč. 25, č. 194, s. 2–3; tamtéž, 23. 8. 1930, roč. 25, č. 198, s. 3–4; tamtéž, 26. 8. 1930, roč. 25, č. 200, s. 4.

⁷⁰ Karel Janda [= TÝŽ], Sčítání lidu, Venkov, 2. 1. 1931, roč. 26, č. 2, s. 2.

⁷¹ Tamtéž.

Ve sváru mezi poetickou duší básníka a učitelským povoláním někdy zvítězila potřeba Františka Křeliny poučovat a vzdělávat. Mezi ty až kantorsky poučné patří fejetony o domácím pečení chleba s jeho podrobným popisem, vylíčení přesného postupu výroby cukru v hradištském cukrovaru nebo výčet různých technických a technologických novinek v hospodaření.⁷²

Z pochopitelných důvodů se do hledáčku zájmu pana učitele dostalo i školství. Zastává se venkovských dětí, které často mají do měšťanské školy až dvě hodiny cesty, za každého počasí. Přimlouvá se za zavedení „jednoduché frekvence“,⁷³ tedy je proti polední přestávce a volnému dni (čtvrtek nebo sobota). Doporučuje vyučování o šesti dnech v týdnu po pěti hodinách bez hodinové (někde dvouhodinové) polední pauzy, protože dětský „pracovní“ den s cestou tak trval mnohdy 10 hodin. Celodenní únava za několik dnů je horší pro soustředění a vnímání než absence polední přestávky. Také proto jeden ze svých fejetonů na toto téma nazval Tichá hrdinství.⁷⁴ Některé články se věnují potřebě dostupnosti hospodářských škol⁷⁵ i hospodyňských škol pro dívky.⁷⁶ Do této tematické oblasti vzdělávání patří i články o venkovských knihovnách,⁷⁷ o kulturní práci na vesnici,⁷⁸ o osvětových sborech a zodpovědnosti ochotníků vybírat kvalitní divadelní hry.⁷⁹

Ani národopis nepřišel v Křelinově tvorbě zkrátka. V jeho fejetonech nalezneme ty o zařikávání a zažehnávání,⁸⁰ o velikonočních lidových zvycích,⁸¹ vzpomínky na robotu, jak je ve svém okolí posbírali Křelinovi žáci.⁸² Vysvětluje, proč je důležité zachovávat lidové stavby, a představuje počín jednoho muzea: Jak českodubské muzeum

⁷² KŘELINA, František, Pečení chleba, Venkov, 1. 5. 1931, roč. 26, č. 103, s. 2; TÝŽ, V hradištském cukrovaru, Venkov, 1. 5. 1931, roč. 26, č. 273, s. 2; A. M. [= TÝŽ], Cesty zemědělského pokroku, Venkov, pravděpodobně z roku 1930, neověřeno. LA PNP, fond: Křelina F., Výstřížky vlastní.

⁷³ Kř. [= TÝŽ], Jednoduchá frekvence na venkovských školách měšťanských, Venkov, 27. 4. 1930, roč. 25, č. 100, s. 3.

⁷⁴ KŘELINA, František, Tichá hrdinství, Venkov, neověřeno. LA PNP, fond: Křelina F., Výstřížky vlastní.

⁷⁵ A. M. [= TÝŽ], Cesty zemědělského pokroku, Venkov, neověřeno. LA PNP, fond: Křelina F., Výstřížky vlastní.

⁷⁶ A. M. [= TÝŽ], Hospodyňské školy, Venkov, 25. 5. 1930, roč. 25, č. 123, s. [5]. K šifře A. M., kterou se podepisoval F. Křelina, je cizí rukou připsáno M„asopustová“, což je divčí jméno manželky F. Křeliny Anny. V bibliografii Mojmir Trávníčka (srov. výše pozn. č. 15) je tento titul uveden jako práce F. Křeliny pod č. 93 na s. 49. Bibliografie vznikla za života F. Křeliny, který také šifry ověřil (tamtéž, s. 118). Autorství Anny Křelinové však vzhledem k tématu a otištění v příloze Žena – Domov zcela vyloučit nemůžeme.

⁷⁷ KŘELINA, František, Kapitola o knihovnách na vsi, Venkov, 8. 12. 1929, roč. 24, č. 288, s. 9; TÝŽ, O vesnických knihovnách kapitola druhá, Venkov, 14. 12. 1929, roč. 24, č. 293, s. 7.

⁷⁸ KŘELINA, František, Rozhovory se spisovateli: S Františkem Křelinou, rozhovor o tvorbě a chystaných knihách F. Křeliny, autor rozhovoru není uveden, Osvěta venkova, září 1935, roč. 7, č. 1, s. 8–9, odpovědi na otázky: „[...] jaké jsou kulturní podmínky práce na venkově; neznasnadňuje život na venkově Vaši tvorbu?“ – TÝŽ, Studenti na prázdninách, Venkov, 26. 7. 1932, roč. 27, č. 175, s. 1–2 (o tom, že studenti o prázdninách pomáhají s polními pracemi, ale také přinášejí kulturu: pořádají studentské divadlo, jsou knihovničky nebo cvičiteli).

⁷⁹ –a. [= TÝŽ], Lidovýchova v praksi, Pojizerské listy, roč. 48, č. 31, s. 1, 4. 8. 1933; – K. [= TÝŽ], Okresní osvětové sbory a lidovýchova, Venkov, 21. 7. 1933, roč. 28, č. 2, s. 1–2.

⁸⁰ TÝŽ, Zařikávání a zažehnávání, nepodepsáno, Venkov, 20. 12. 1929, roč. 24, č. 298, s. 3–4.

⁸¹ TÝŽ, Velikonoce v lidovém podání, Venkov, 18. 4. 1930, neověřeno. LA PNP, fond: Křelina F., Výstřížky, vlastní.

⁸² TÝŽ, Vzpomínky na robotu (Práce žáků měšťanské šk[oly] v Českém Dubě), neověřeno. LA PNP, fond: Křelina F., Výstřížky, vlastní; TÝŽ, Pamětníci roboty, Venkov, 17. 1. 1930, roč. 25, č. 13, s. 3–4.

Karoliny Světlé uspořádalo výstavu amatérských fotografií „chalup, baráků, živností, statků, stodol i chajd“. V záchraně lidového stavitelství spatřuje úkol pro vesnické kronikáře, vesnický dorost a muzea. „Pro lidové stavby nemůžeme dnes učinit mnoho, bude jich méně a méně; zachovati jejich obrázky, toť jistě nejsnadnější, co lze udělati. – Dnes se tolik rozmohlo fotografování, i na vsích najdeme tolik lidí, kteří umějí zacházet s aparátem i s vývojkou – nuže, organizujme jejich práci, rozdělme jim úlohy, vypíšme soutěže [...]. Kde pracují důkladněji, žádají i vyměření staveb a půdorysný náčrt, jedině spojení obou způsobů nám vskutku uchová obraz lidových staveb, ale začneme prozatím s fotografiemi, jednou probuzený zájem nám přivede dílo k žádoucímu konci.“⁸³

Kritiky a recenze

Zdaleka jsme nevyčerpali témata Křelinových osvětových fejetonů, které nenásilnou formou a krásným jazykem působily na čtenáře a poučovaly ho. Nyní však obraťme pozornost ke Křelinovi jako literárnímu kritikovi a recenzentovi. Jeho tribunou byl opět převážně Venkov, a to ve 30. a 40. letech, publikoval však i jinde. Koncipoval referáty o aktuální knižní produkci, v nichž věnoval zvýšenou pozornost knihám edice Hlasy země,⁸⁴ všimal si též literatury odborné⁸⁵ a různých kulturních událostí.⁸⁶

Za důležité považoval sledovat četbu určenou pro děti a mládež, kdy byl rádcem rodičům i knihovnám. Většinou doporučoval českou klasiku a varoval před povrchní dobrodružností a módou exotiky, ale také před čtením co nejrychlejším, zběžným a informativním, které někteří pedagogové doporučovali, „to bude výchova k povrchnosti [...], naopak nutno vésti k četbě důkladné, je nutno vychovati čtenáře, jenž nehltná stránky, ale k přečtenému se vrací a četbou vskutku žije, dotvořuje podněty díla.“⁸⁷ Věděl, že děti milují dobrodružství. Doporučoval tedy knihy sice z exotických krajín vyprávějící o dobrodružstvích, ale tyto musely být zároveň i poučné a živost jejich příběhu, jeho pravdivost i slovesné vyjádření měly být ve vzájemném souladu. Občas byl hodně nemilosrdný. O jedné „kostrbaté“ knize o skautech napsal: „Doporučuji vám však, ani ji neotvírejte, když pro nic jiného, aspoň pro tu spotvořenou

⁸³ TÝŽ, Lidové stavby, Venkov, 3. 1. 1933, roč. 28, č. 2, s. 1–2.

⁸⁴ TÝŽ, Hlas dívčí a hlas mužný, Josef Knap: Dívčí hlas, román, s. 191. Vydala Novina v edici Hlasy země. Venkov, 30. 6. 1940, roč. 35, č. 151, s. 10; TÝŽ, Časový román sklářský (Jan Knob, Písmo času. Nakladat. Noviny, knihovna Hlasy země, sv. XI.), Venkov, 13. 6. 1937, roč. 32, č. 138, s. 7; TÝŽ, Lesařovy „Ovečky na horách“. (Vydala Novina v edici Hlasy země), Venkov, 11. 6. 1939, roč. 34, č. 135, s. 8.

⁸⁵ F. K. [= TÝŽ], Arne Novák: Řeči a proslovy, Venkov, 26. 9. 1931, roč. 26, č. 225, s. 7; TÝŽ, Česká žena v dějinách, Venkov, 6. 10. 1940, roč. 35, č. 235, s. 9; TÝŽ, České baroko. Nákladem Evropského literárního klubu 1941 [Kalista, Zdeněk: České baroko], Venkov, 7. 5. 1941, roč. 36, č. 106, s. 5; TÝŽ, Dva dopisy o nové knize Národní klenotnice [Kalista, Zdeněk: Cesty ve znamení kříže], ELK, duben 1941, roč. 6, č. 4, s. 3, 6; TÝŽ, Historická studie o Anežce Přemyslovně [Votočková-Joachimová, Jiřina: Anežka Přemyslovna], Venkov, 14. 11. 1940, roč. 35, č. 268, s. 7; – F. K. [= TÝŽ], Literární atlas československý, Venkov, 28. 12. 1932, roč. 27, č. 304, s. 6.

⁸⁶ TÝŽ, Ves Světlá pod Ještědem ke stému výročí narozenin Karoliny Světlé, Venkov, 25. 3. 1930, roč. 25, č. 72, s. 7; F. K. [= TÝŽ], Odhalení pomníku Kar. Světlé, Venkov, 14. 7. 1931, roč. 26, č. 162, s. 6; TÝŽ, Před Máchovou poutí poslední, Venkov, 5. 5. 1939, roč. 34, č. 104, s. 7; TÝŽ, K vydavatelské činnosti Moravského kola, Venkov, 23. 3. 1939, roč. 34, č. 70, s. 5.

⁸⁷ TÝŽ, Dětská literatura, zvláště národní, Venkov, 22. 12. 1929, roč. 24, č. 300, s. 7.

řeč!“⁸⁸ Dokonale u něj obstála Hanýžka a Martínek: Děti, „až jednou dospějí, vstoupí do světa Baarových věrných lidí jako do krajiny svého mládí.“ „Tu je konečně zase knížka, která je přímo určena, abyste ji čtli nahlas nejen dětem, ale i celé rodině.“⁸⁹ Neměla by tedy scházet v žádné školní knihovně, zejména ve školách měštanských.

Při hodnocení překladové literatury vyžadoval odpovědnost nakladatelů za její výběr a zvláště přísné bylo jeho hodnocení jazykové přesnosti a kultury překladu. Např. jeden z jeho referátů se jmenuje příhodně Co překládat a čeho se varovat – nesouhlasil s překládáním knih, které „líčí společnost špatnou a rozvrácenou“. Knihu Ramóna J. Sendera Sedm rudých nedělí zavrhl zcela, protože „na každé stránce se vyskytuje jeden buržu a vedle toho slova, která je hanba přepisovat“, a dále napsal, že „autor toho pamfletu plácá, co ho napadne, a sám je jen příznak rozvratu [...]. A jako to je ničemné po stránce obsahové, tak je to také hadrovité po stránce slovesného výrazu [...]“. V závěru klade rozhořčeně otázku: „Proč se takováhle tiskovina překládá do češtiny? Proč se právě u nás rozšiřuje tiskovina takového druhu, když rozvrací všechny hodnoty, na nichž stojí náš svobodný stát?“⁹⁰

Nakladatelství Novina a ruralismus

Na poli kulturní osvěty je nejvýraznější Křelinova spolupráce s nakladatelstvím Novina. Spisovatelé-ruralisté se seskupili kolem knižnice Hlasy země, kterou zahájil v roce 1935 Křelinův román Hubená léta. Jejich úkolem bylo „soustředit básníky, zabývající se vesnicí a zemí, ukojit hlad naší mladé venkovské generace po moderní selské poezii a čelit na venkově pochybné a pochybené záplavě kýče“.⁹¹ Odmítají tendenčnost, edice „chce poskytnout venkovu novou četbu, umělecky hodnotnou, četbu moderní, chce však také i ostatnímu čtenářstvu objevit a přiblížit onu skutečnost, z které se tato díla inspirují, chce jim objevit kus hlasů domova a rodné země“.⁹² Jak vyplývá z Křelinovy korespondence s vedoucím redaktorem této edice Janem Vojtěchem Sedlákem, nejenže se na ní podílel jako autor, ale pomáhal s redakční prací, především mladým, začínajícím spisovatelům.⁹³ Současně tak Křelina získával zkušenosti ve spolupráci se starším redaktorem,⁹⁴ na jejímž základě se v roce 1940 stal hlavním redaktorem nové

⁸⁸ TÝŽ, Dvě knihy pro mládež [Jungbauer, Fr.: U vrabčáků za komínem; Matesová, Marie: Rytíři zelené stužky], Venkov, 16. 12. 1939, roč. 34, č. 295, s. 7.

⁸⁹ TÝŽ, Dvě krásné knihy pro mládež [Baar, Jindřich Šimon: Hanýžka a Martínek; Alšovy pohádky], Venkov, 13. 12. 1939, roč. 34, č. 192, s. 7.

⁹⁰ TÝŽ, Co překládat a čeho se varovat, Venkov, 28. 4. 1938, roč. 33, č. 99, s. 8.

⁹¹ BROUSIL, Antonín Martin, Proč vydáváme Hlasy země?, Mladý venkov, 1. 11. 1935, roč. 14, č. 49, s. 1.

⁹² LA PNP, fond: Křelina F., Tisky o díle: Hlasy země, edice, prospekty nakladatelství Novina z let 1936–1938; Úvod brožurky, datováno „V prosinci 1936“, SEDLÁK, Jan V.: Hodnota, ideové poslání i praktický program knihovny Hlasy země. Slovo redaktora při ukončení první série.

⁹³ Tamtéž, Rukopisy vlastní, články: Poznámky k románu Tvůj bližní, rozbor rukopisu počáteční verze románu [Františka Lesaře], na některých místech jsou autorovy rukopisné příписy – tamtéž, Kp., osoby: Lesař František – Křelinovi Františku, dopis z 9. 9. 1941.

⁹⁴ „Jsem Vám vděčen, že mi při mé práci tak vydatně přispíváte. I toho Knoba bych vydal, bude-li dobrý, oč se i Vy jistě přičíníte.“ LA PNP, fond: Křelina F., Kp., osoby: Sedlák Jan [Vojtěch] – Křelinovi Františku, dopis z 22. 7. 1936 – „Román Knobův jsem začal jen ze zvědavosti. Je to dobré, máte v něm už svého žáka, je to někde hodně znát.“ Tamtéž, dopis z 16. 11. 1936 – „Prokřupkův román jsem přečetl, tu a tam jen v drobnostech opravil a dal do tisku. Je v té úpravě dokonale cítit Vaše ruka a kdo zná dobře Váš styl

knižnice Česká tvorba. Jeho práce spočívala ve „čtení a schvalování rukopisu, jednání s autory o umělecké stránce děl, navrhování programu a spolupráce při propagaci“.⁹⁵ Vše ale podléhalo schválení nakladatelství Novina. Tato edice, vzhledem k poměrům v Protektorátu Čechy a Morava, měla mít pro český národ povzbudivý charakter a obracet se k jeho historii. Křelina v knižnici vydal svoji slavnou Dceru královskou, Anežku Přemyslovnu.⁹⁶

Aktivní spisovatelská a redaktorská činnost poskytovala Křelinovi možnost účastnit se četných literárních večerů, besed s autory, autorských večerů a autogramiád. Podobné akce sice měly dosah pouze lokální, ale autorům poskytovaly bezprostřední zpětnou vazbu. Jejich účel byl nejen kulturně osvětový, ale i ekonomicky propagační.⁹⁷ Z korespondence se například dovídáme o takových akcích v Táboře a Smiřicích, kde Křelina měl mít přednášku o duševní tváři vesnice.⁹⁸ Účinkoval na Večeru literárních novinek, jenž se konal v rámci Konference osvětových pracovníků venkovských, pořádané Svobodným učením selským 26.–27. října 1935, a kterého se účastnili zvláště venkovští knihovníci, divadelní ochotníci a kronikáři. Další jeho účast je doložena na takových podnicích v Jičíně, Liberci, Opavě a Ostravě,⁹⁹ ale bylo jich zajisté více.

Celostátní záběr mělo vysílání Zemědělského československého rozhlasu, na němž se Křelina podílel svými přednáškami. V letech 1935 a 1936 přednášel na téma Vánoce a venkovské děti pod horami, výchova dětí k lásce a věrnosti k půdě a o vhodném výběru četby pro mládež.¹⁰⁰ Zachovala se fotografie Křeliny při rozhlasové přednášce ze dne 5. května 1939 s názvem Příklad malé obce, jejíž rukopis se bohužel nedochoval.¹⁰¹

a metodu vyjadřovací, ten tam pozná Vaše zásahy. Ale celek je jednotlý. Přemýšlejte s námi ještě laskavě o nadpise.“ Tamtéž, dopis z 9. 9. 1936. – „[...] chtěl bych Vás mít blíž. Ruralismus jako hnutí – a dnes je hnutím, které má sílu a význam – potřebuje nejen duchů tvůrčích, ale i organizačních, potřebuje teoretického domýšlení.“ Tamtéž, dopis z 19. 4. 1937 – „[...] tolik lituji, že dosud nejsi v Praze, vidím tvou obětavost a věřím, že by ses do nejedné věci dal s plným elánem. A bylo by toho potřeby.“ Tamtéž, dopis z 8. 9. 1938.

⁹⁵ Tamtéž, Doklady vlastní, osobní: zaměstnání – redakce, Novina, tiskařské a vydavatelské podniky – Praha, dohoda o vedení redakce edice Česká tvorba ze 17. 8. 1940.

⁹⁶ Je třeba ještě zmínit, že v uvolněné době let 1968–1969 spolupracoval na vytváření nakladatelských programů Zemědělského nakladatelství a nakladatelství Vyšehrad. Navrhoval jak retrospektivu vesnických románů starších autorů, jako K. Světlá, J. Holeček, T. Nováková, a ruralistické generace, jako J. Knap, V. Prokůpek, J. Knob, tak hledání tvůrců pro nové původní práce např. vyhlášením soutěží. Tyto plány však už v době normalizace nemohly být uskutečněny. Tamtéž: Rukopisy vlastní, články: [Vyšehrad, nakladatelství] Výhledový plán nakladatelství Vyšehrad do roku 1973, z 2. 7. 1969; tamtéž: Země, Románová knižnice Zemědělských novin a svazu družstevních rolníků. Návrh edičního plánu na rok 1969; tamtéž: Ko., korporace: Křelina František – Zemědělským novinám, redakci deníku, Praha, dopis z 23. 12. 1968.

⁹⁷ „Hledím na všech svých přednáškách propagovat venku práce Vás všech a myslím, že se to projeví i v početnějších odběru.“ LA PNP, fond: Křelina F., Kp., osoby: Sedlák Jan [Vojtěch] – Křelinovi Františku, dopis z 2. 3. 1935.

⁹⁸ Tamtéž, dopisy z 21. 1. a 25. 1. 1939.

⁹⁹ Tamtéž, Tisky, o něm a ve vztahu k němu: [Pozvánky], pozvánky na přednášky, na ukázky z tvorby a na besedu s účastí F. Křeliny; tamtéž: Ruralisté přijedou do Jičína, leták; tamtéž: [Zprávy], různé zprávy a reportáže o F. Křelinovi, z let 1934–1968.

¹⁰⁰ Tamtéž, Kp., korporace: Zemědělský rozhlas československý, Praha – Křelinovi Františku, dopisy ze 7. 11. 1935 a 19. 3. 1936.

¹⁰¹ Tamtéž, Fotografie, vlastní portréty: portréty [5] – Křelina František, přednáška v rozhlase, z roku 1939.

Na regionální úrovni se Křelina ve spolupráci s Okresním muzeem Podještědským v Českém Dubu, jehož kuratoria byl iniciativním členem, věnoval kulturní osvětě,¹⁰² zejména popularizoval Karolínu Světlou a její dílo.¹⁰³

Ne vše, co F. Křelina publikoval, vzniklo z jeho vlastní inspirace. Jako zkušený a vzdělaný praktik a obratný stylista byl zřejmě i k mnohé spolupráci vyzván. Jak jsme již poznali, téměř s jistotou to můžeme předpokládat u fejetonů s vojenskou tematikou, u recenzí, zvláště knih z edice Hlasy země, u spolupráce se Zemědělským československým rozhlasem. Doklady nacházíme i v korespondenci, např. v dopisu Františka Laichtra čteme: „V září Vás chtěl profesor Macek požádat o článek na téma: Co potřebuje naše vesnice? (O hmotné a duševní kultuře naší vesnice.) Chtěl byste nám to pro Naši Dobu napsat? Rozvrh 5–7 stran N. d.“¹⁰⁴

Novinářská práce kromě objektivního smyslu osvětového, agitačního a informačního měla pro Františka Křelina i důležitý subjektivní význam, a to jako faktografická příprava a stylistická průprava na další tvůrčí etapu přibližně do 2. poloviny 30. let, v níž výrazně převažovaly umělecké ambice literární tvorby – povídky, romány, dokonce i drama. Na publicistiku však nezanevřel,¹⁰⁵ i když její frekvence se snižovala a věnoval se zpravidla už jen literárním recenzím a referátům, opět převážně ve Venkovu.

Proces „Agrolido“

Veškerá Křelinova činnost na poli vzdělávání, osvěty a kultury byla násilně přetržena komunistickým státním převratem Únorem 1948, definitivně pak v létě roku 1951, kdy byl zatčen a v červenci roku 1952 odsouzen v procesu s tzv. klerofašistickými přísluhovači Zelené internacionály, též nazvaným Agrolido, spolu s dalšími katolickými spisovateli a intelektuály (jmenujme zde Bedřicha Fučíka, Zdeňka Kalistu, Josefa Knapa, Ladislava Kuncíře, Václava Prokūpka, Jana Zahradníčka). Františku Křelinovi bylo kladeno za vinu, že je „spisovatel maloměstského ražení orientovaný na bývalou agrární stranu“. Trestán byl za to, že „vydával romány, které odváděly lid od poznání pravých příčin sociální bída v kapitalistické soustavě, a tak vyhovoval bývalé agrární straně, na kterou byl publicisticky orientován spolu s orientací vatikánskou“. Kromě

¹⁰² Tamtéž, Doklady, osobní: Okresní úřad v Turnově, okresní zastupitelstvo: jmenování členem kuratoria Okresního musea Podještědského v Českém Dubě, z roku 1931; zvolení členem kuratoria Okresního musea Poještědského v Českém Dubě z roku 1936. Tamtéž, Kp., korporace: Okresní museum Karolíny Světlé – Okresní osvětový sbor, Český Dub – Křelinovi Františku, dopis z roku 1937; jedná se o pozvánku na přípravný výbor výstavy Karolíny Světlé; Patnáct let okr. musea Poještědského v Čes. Dubě (K slavnostnímu otevření sbírek v nových místnostech v neděli dne 16. června 1935), Pojizerské listy, 14. 6. 1935, roč. 50, č. 24, s. 1. (V názvu se vyskytují varianty Podještědský i Poještědský.)

¹⁰³ Např.: KŘELINA, František, Ves Světlá pod Ještědem ke stému výročí narozenin Karolíny Světlé, Venkov, 25. 3. 1930, roč. 25, č. 73, s. 7; TÝŽ, Dvě knihy nejmilejší [Karolína Světlá: Vesnický román, Frantína], Venkov, 6. 1. 1940, roč. 35, č. 4, s. 9; TÝŽ, K dnešnímu výročí narozenin Karolíny Světlé, Venkov, 24. 2. 1940, roč. 35, č. 45, s. 5.

¹⁰⁴ LA PNP, fond: Křelina F., Kp., osoby: Laichter František a Marie – Křelinovi Františku, dopis z 13. 2. 1939. Článek Křelina zřejmě nenapsal, není ani v revui Naše doba, ani mezi jeho rukopisy.

¹⁰⁵ Několik publicistických statí napsal ještě v roce 1938 a na začátku roku 1939 do revuálního týdeníku Brázda. První bylo Vylidňování venkova (Brázda, 1938, roč. 1, č. 1, s. 13–15), poslední Selství jako řád společnosti (Brázda, 4. 1. 1939, roč. 2, č. 1, s. 1–3). Pak následovaly občasné literární recenze.

22 Vězeňský trojportrét Františka Křeliny z roku 1951. Zdroj: LA PNP, digitální reprodukce, (originál uložen v ABS).

toho také „byl a zůstal nepřítelem vědeckého socialismu“.¹⁰⁶ Komunistická justice Křelinovi jeho venkovskou osvětu „pěkně spočítala“ na 11 let. Prošel věznicemi v Brně na Cejlu, v Praze na Pankráci a nakonec na Mírově. Podmínečně byl propuštěn při amnestii v květnu 1960. Následně se živil jako pomocný stavební dělník. To už se ale psala jiná historie, která bohužel s venkovskou osvětou už nemohla mít nic společného.

Závěr

Spisovatel František Křelina (1903–1976) pocházel z venkovského prostředí, od mládí musel pomáhat se zemědělskými pracemi a byl hrdý na tyto své dovednosti. Vystudoval učitelský ústav a až do roku 1951 působil jako učitel na venkovských obecních školách, později na měšťankách v Českém Dubu a v Praze. O prázdninách však s chutí vypomáhal při sezonních pracích v hospodářství rodiny své manželky Anny na Kadeřavci u Turnova. Jeho vlastní i pečlivě odpozorované zkušenosti a znalosti z vesnického hospodaření mu poskytovaly látku nejen pro jeho povídky a pozdější romány, ale i pro jeho činnost publicistickou. Své fejetony, články, referáty, recenze atd. publikoval od konce 20. let 20. století především v deníku Venkov, v krajinských turnovských Pojizerských listech, ale i v mnoha dalších periodikách. Těto části Křelinovy spisovatelské tvorby dosud nebyla věnována žádná pozornost.

Psal články, kterými sledoval politické a hospodářské aspekty v době velké hospodářské krize v první polovině 30. let. Psal zprávy o kulturních událostech a výročích, referáty a recenze o nových knihách z domací i překladové produkce, zvláště se věnoval dětské literatuře. Nejčastějším tématem však bylo zemědělské hospodaření v průběhu ročních období, modernizace zemědělské techniky, nové technologie, obnovování sadařství poničeného velkými mrazy v roce 1929, hospodářské i hospodyňské školy

¹⁰⁶ LA PNP, fond: Prokůpek Václav, Doklady: Rozsudek státního soudu v Praze po hlavním líčení konaném ve dnech 2.–4. července 1952 v Brně. Podepsal Dr. Vlad. Podčepický, datováno v Brně 4. 7. 1952. Těž tiskem: PRAŽÁKOVÁ, Hana, Nadějí tu žijem, Havlíčkův Brod 2001, s. 47–48.

a kurzy, ale i tradiční postupy a zkušenosti, také problematika venkovského školství, knihoven, divadelních ochotníků, spolků. Těmto tématům se věnovala i jeho přednášková činnost a spolupráce s rozhlasem. Byl význačným představitelem spisovatelů půdy – ruralistů, kteří se seskupili okolo knižnice Hlasy země, na jejímž redigování se spolupodílel. Jejich programem bylo umělecké zobrazení venkovského života a prostředí tak, aby poskytlo hodnotnou četbu jednak modernizujícímu se vesnickému společenství, jednak zprostředkovalo poznání o venkově městské populaci, protože obě tyto skupiny obyvatel se dostávaly do střetů v hospodářských zájmech i vzájemném vnímání. Zjistili jsme, že tuto ideu naplňoval od samého počátku své novinářské činnosti od konce 20. let 20. století. Křelinova publicistika byla obousměrnou osvětou, která poučovala venkovské hospodáře a naopak informovala o složitosti zemědělského podnikání a o životě na vsi. Jeho romány a povídky, které od poloviny 30. let v jeho tvůrčí práci převažují, byly pokračováním této idey jinými uměleckými prostředky.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Archivní prameny

Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha:

- fond Křelina František,
- fond Prokůpek Václav,
- fond Knap Josef.

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. – Biografický archiv:

- [Životopis], biografické a bibliografické údaje pro heslo do Slovníku českých spisovatelů – složka: Křelina František.

Tištěné prameny

BÍLEK, Karol, Josef Knap (1900–1973), Soupis osobního fondu, Edice inventářů č. 785, Praha: Památník národního písemnictví 1997.

BÍLKOVÁ, Eva, Václav Prokůpek (1902–1974), Soupis osobního fondu, Edice inventářů č. 855, Praha: Památník národního písemnictví 1998.

FERKLOVÁ, Renata, Křelina František (1903–1976), Soupis osobního fondu, Edice inventářů č. 1362, Praha: Památník národního písemnictví 2017.

ŠOLCOVÁ, Liběna, Prokůpek Václav (1902–1974), 2. část, Edice inventářů č. 1296, Praha: Památník národního písemnictví 2013.

Dobový periodický tisk

Brázda: revue československého venkova, Praha: Československé podniky tiskařské a nakladatelské, 1938–1939.

Lidové noviny, roč. 1932, Brno: Vydavatelské družstvo Lidové strany 1932.

Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální, Praha – Královské Vinohrady: Jan Laichter 1939.

Osvěta venkova: rádce lidovýchovných pracovníků venkovských, Praha: Svobodné učení selské 1935.

Pojizerské listy: čtrnáctidenník nepolitický, věnovaný zájmům občanským, poučení a zábavě, pro okresy: Turnovský, Mnichovo-Hradištský, Železno-Brodský, Semilský, Lomnický, Česko-Dubský, Turnov: Vavřinec Kudrnáč 1929–1939.

Studentský časopis, Praha: Stanislav Minařík 1922.

Venkov: orgán České strany agrární, Praha: Tiskařské a vydavatelské družstvo rolnické 1929–1941.

Literatura

- BRANALD, Adolf, *Převleky mého města*, Praha: Academia 2002.
- DVOŘÁKOVÁ, Zora, Politické procesy s ruralisty v 50. letech 20. století, in: *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví*, Semily: Státní okresní archiv 2005, s. 85–88.
- FAJSTAUEROVÁ, Hana, Příběh z padesátých let (Václav Prokůpek, Josef Knap, František Křelina), in: *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví*, Semily: Státní okresní archiv 2005, s. 105–117.
- FERKLOVÁ, Renata, Kantorská epizoda propuštěného mukla. František Křelina ve škole v Českém Dubu v lednu 1966, *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*, 2017, 62, č. 1–2, s. 47–57.
- FERKLOVÁ, Renata, Nedobrovolné cestování laskavého kantora Františka Křeliny, *Marginalia Historica*, 2017, 8, č. 1, s. 41–65.
- FERKLOVÁ, Renata, Ruralismus na pranýři, aneb „Jak bude žít národ, jemuž se půda stala výrobním prostředkem?“, in: *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví*, Semily: Státní okresní archiv 2005, s. 89–104.
- FERKLOVÁ, Renata, Vězeňský osud spořilovských přátel Františka Křeliny a Zdeňka Kalisty, in: *Spisovatelé za mřížemi*, Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje 2017, s. 35–55.
- FERKLOVÁ, Renata, Writens behind Bars: The Prison Fate of Spořilov Friends and Neighbors, Zdeněk Kalista and František Křelina, *Kosmas, Czechoslovak and Central European Journal*, 2015 [2017], 29, č. 1, s. 18–36.
- FORST, Vladimír, a kol. (ed.), *Lexikon české literatury*, 2, H–L, sv. II, K–L, Praha: Academia 1993, s. 1013–1016.
- HAVRÁNKOVÁ, Marie, Komentář a Ediční zpráva, in: *KŘELINA František, Amarů, syn hadí. Každý své břímě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2003, s. 476–504.
- HEJKALOVÁ, Markéta, František Křelina: osobní aspekty případu, in: *Spisovatelé za mřížemi*, Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje 2017, s. 29–33.
- HEJKALOVÁ, Markéta, *Měj mě rád/a*, Havlíčkův Brod: Nakladatelství Hejkal 2017.
- HOLEČEK, Lukáš, Tichá přítomnost: J. Knap, F. Křelina a V. Prokůpek v české literatuře šedesátých let, in: *Spisovatelé za mřížemi*, Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje 2017, s. 57–73.
- JAROLÍMKOVÁ, Věra: Hodnota pokory a oběti v povídkách K. V. Raise a F. Křeliny, in: *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví*, Semily: Státní okresní archiv 2005, s. 172–175.
- JEŠ, Jiří, *Co přines' čas. Vzpomínky současníka*, Praha: Academia 1997, s. 86–88, 100–102.
- KALISTA, Zdeněk, *Tváře ve stínu*, Praha: Torst 2016, s. 539–597.
- PRAŽÁKOVÁ, Hana, *Nadějí tu žijem*, Havlíčkův Brod: Nakladatelství Hejkal 2001.
- PRAŽÁKOVÁ, Hana, *Neztratit ani jediný den. Návrat Františka Křeliny k literární tvorbě po letech věznění*, in: *Literatura určená k likvidaci*, Praha: Obec spisovatelů 2004, s. 61–64.
- PRAŽÁKOVÁ, Hana, *Svatá Anežka mě provází životem*, in: *KŘELINA František, Dcera královská, svatá Anežka Česká*. Třebíč: Blok 2008, s. 241–243.
- PRAŽÁKOVÁ, Hana, *Zpráva o sborníku k sedmdesátinám Františka Křeliny*. (Přílohy: FUČÍK, Bedřich, *Malá rekapitulace s podivným koncem*; KALISTA, Zdeněk, *Historická próza Františka Křeliny*), in: *Literatura určená k likvidaci III*, Praha: Obec spisovatelů 2006, s. 33–46.
- TRÁVNÍČEK, Mojmír, *O Františku Křelinovi. Vzpomínková studie a bibliografie*, Havlíčkův Brod: Nakladatelství Hejkal 2003.
- VŠETIČKA, František, *Profil – František Křelina: Tep země posloucháš, rašící kořeny*, *Proglas. Revue pro politiku a kulturu*, 1991, 2, č. 3–4, s. 123–146.
- TRÁVNÍČEK, Mojmír, *O Františku Křelinovi. Vzpomínková studie a bibliografie*, Havlíčkův Brod: Nakladatelství Hejkal 2003.

AGRÁRNÍ ŠKOLSTVÍ

SAMUEL TEŠEDÍK A JEHO VÝZNAM PRE ROZVOJ POĽNOHOSPODÁRSTVA A OSVETY

SAMUEL TEŠEDÍK AND HIS IMPORTANCE FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND AGRICULTURAL EDUCATION

Marta Dobrotková

Abstrakt: Príspevok predstavuje významného polyhistora Samuela Tešedíka (1742–1820), evanjelického kňaza a kazateľa, zakladateľa uhorského odborného školstva, ale najmä priekopníka v oblasti pôdoznavectva a poľného hospodárstva. Od roku 1767 pôsobil ako slovenský evanjelický kňaz v Sarvaši. Bol členom Kráľovskej školskej komisie v Bratislave, dekanom a inšpektorom evanjelických škôl v Békešskej stolici. V roku 1779 založil hospodársko-priemyselnú školu *Institutum oeconomicum*, prvú svojho druhu v Uhorsku a celej Európe, ktorú viedol do roku 1806 a vynaložil na jej existenciu nemalo vlastných finančných prostriedkov. V Sarvaši a na celej Dolnej zemi aklimatizoval viaceré druhy rastlín a stromov, z ktorých najvýznamnejšie sú agáty a moruše. Vypracoval spôsob domáceho spracovania hodvábu a chovu húseníc priadky morušovej. Cisár Jozef II. dňa 2. septembra 1789 odmenil Tešedíka a jeho manželku zlatou medailou. Jeho školu ocenil aj cisár Leopold II. Za jeho pokrokové myslenie a zásluhy ho cisár František II. dňa 17. februára 1809 spolu s rodinou povýšil do šľachtického stavu.

Abstract: This contribution presents Samuel Tešedík (1742–1820), an important polymath, Protestant pastor and preacher, founder of specialised education in Hungary, but above all a pioneer in the area of soil science and farm economy. Since 1767, he was active as Slovak Protestant pastor in Sarvaš. He was member of the Royal School Commission in Bratislava, as well as dean and inspector of Protestant schools in the Békeš Region. In 1779, he founded the *Institutum oeconomicum*, an economic and industrial school, first of its kind not only in Hungary but in Europe as a whole. He served as this school's director until 1806 and invested a large amount of his own resources to support it. In Sarvaš and all over Lower Hungary, he acclimatised a number of plant and tree species, the most valuable of which were false acacias and mulberry trees. He proposed a method of household preparation of silk and home farming of silkworms. On 2 September 1789, Tešedík and his wife were for their work awarded a golden medal by Emperor Joseph II. His school was awarded also by Emperor Leopold II, while Emperor Francis II manifested his appreciation by knighting Tešedík and his family on 17 February 1809.

Kľúčové slová: Samuel Tešedík; Sarvaš; Institutum oeconomicum; Uhorsko; 18. storočie; evanjelické lýceum.

Keywords: Samuel Tešedík; Sarvaš; Institutum oeconomicum; Hungary; 18th century; Protestant lyceum.

Príspevok vznikol v rámci výskumnej činnosti autorky.

Na sklonku 17. a začiatkom 18. storočia viaceré stolice¹ na území severnej časti Uhorska, konkrétne máme na mysli územie súčasného Slovenska, možno charakterizovať

¹ Územnosprávna jednotka charakteristická pre územie Uhorska, názvu stolica zodpovedá aj pomenovanie župa. Názvy sa menili v priebehu celého historického vývinu Uhorska, dokonca aj po vzniku prvej ČSR bolo na území Slovenska ponechané župné zriadenie až do roku 1928, keď ho vystriedalo tzv. krajské zriadenie.

nedostatkom pôdy. Zreteľne boli tak v protiklade s obrovskými a v mnohých prípadoch vôbec neobrábanými komplexmi pôdy na Dolnej zemi.² Z konca 17. storočia sa zachovali správy, podľa ktorých bolo územie medzi Dunajom a Tisou po vyhnaní Osmanov a ukončených stavovských povstaniach³ v žalostnom stave. Krajinu vytvárali jazerá, stojaté vody, ktoré v lete vysychali, ale po daždivom počasi sa opätovne zaplnili, a navyše v oblasti od Baje⁴ po Sombor⁵ sa nachádzal obrovský močiar. Na uvedenom území žilo veľmi málo obyvateľov.⁶ Zemepáni, ktorí územie južného Uhorska získali,⁷ mali záujem čím skôr ho osídliť.

Od dvadsiatych rokov 18. storočia začali intenzívnejšie úteky a sťahovanie poddaných využívať magnáti na kolonizačné akcie na svojich novozískaných rozsiahlych majetkoch, predovšetkým Anton Grasalkovič v Peštianskej, Ján Juraj Harruckern v Békešskej a Alexander Károli v Sabolčskej stolici. Ich príklad potom nasledovali ďalší majitelia pozemkov. Od roku 1740 sa aj Uhorská komora snažila osídliť erárne majetky novými kolonistami. V dôsledku sťahovania slovenského obyvateľstva a kolonizačných krokov sa na území južného Uhorska vytvorilo hojné a v niektorých oblastiach kompaktné slovenské osídlenie, najmä v Zadunajsku, taktiež medzi Dunajom a Tisou a v Zátisi. V priestore medzi Dunajom a Tisou osídlili Slováci najpočetnejšie Peštiansku stolicu, kde z celkového počtu 118 lokalít zaznamenali Slovákov v 63 dedinách a ešte v roku 1773 v tejto stolici po slovensky hovorili v 34 obciach. Veľa Slovákov sa v spomenutom priestore usadilo aj v Hevešskej stolici a v dištrikte Jásko-kumánskom.⁸ V Zadunajsku vzniklo neprerušené slovenské osídlenie v Pilišských horách a menší slovenský ostrov sa utvoril aj v Komárnanskej stolici. V Zátisi dosiahlo najväčšiu dimenziu slovenské osídlenie v Békešskej stolici, kde už v rokoch 1720–1722 vznikli neskôr zaľudnené slovenské

² Išlo o južné oblasti Uhorska, označované ako Dolná zem. Po vyhnaní Turkov a po ukončení stavovských protihabsburských povstaní bolo zmieňované územie osídľované predovšetkým slovenským obyvateľstvom (ale aj srbským, chorvátskym, nemeckým a pod.) z Gemera, Hontu, Šariša, Spiša, Liptova, Turca, Zvolenskej a Trenčianskej stolice.

³ Posledné stavovské povstanie Františka II. Rákociho bolo oficiálne ukončené podpísaním mieru v Satu Mare v roku 1711.

⁴ V súčasnosti je Baja mesto v Maďarsku v Báčsko-malokumánskej župe v Bajskom okrese.

⁵ Sombor je v súčasnosti mesto v severozápadnej časti Srbska, v autonómnej oblasti Vojvodina, v blízkosti hranice s Chorvátskom.

⁶ SIRÁCKY, Ján, Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem, Martin 1971, s. 36.

⁷ Vo Viedni bola ustanovená stála komisia, ktorá pôsobila v rokoch 1690–1707 ako Neoaquisitica Commissio. Na oslobodených územiach z bývalých vlastníkov dostal majetky iba klérus, šľachta sa mohla vrátiť na svoje niekdajšie majetky iba v prípade, ak hodnoverne dokázala na ne svoje právo a zaplatila vysoký poplatok za výkupné právo nosiť zbrane – *ius armorum*. Povinnosť platiť výkupné platila aj pre mestá, pretože neoaquistická komisia pokladala všetok majetok za štátne vlastníctvo a mnohokrát ho podarovala hlavne neuhorským dôstojníkom a cisárskym úradníkom alebo vojenským zásobovateľom.

⁸ Kumáni, po maďarsky Kúni alebo Plavci, Polovci boli turko-tatarske kmene, ktoré ako nomádske prišli do Európy v 11. storočí a usadili sa v stepiach severného Čiernomoria. Roku 1235, keď ich územie získala Zlatá horda, ustúpili do Uhorska, kde sa mohli usadiť medzi Dunajom a Tisou. Do polovice 14. storočia sa asimilovali s Maďarmi, aj keď temer do 18. storočia pretrvával ich jazyk a tradície. Jazygovia – staroveká etnická skupina z príbuzenstva iránskych Sarmatov na pobreží Azovského mora. Do 1. storočia nášho letopočtu sa presunuli na územie medzi Dunajom a Tisou, kde žili ako kočovníci. V období sťahovania národov zanikli, ale zostali po nich stopy v podobe miestopisných názvov a tradícií a jednou z nich je aj pomenovanie župy Jász.

obce Békešská Čaba a Sarvaš a druhotnou kolonizáciou čabianskych Slovákov následne Slovenský Komlóš a Níredháza v Sabolčskej stolici.⁹

Pri sťahovaní slovenských poddaných na Dolnú zem a v dôsledku genézy a rozmachu slovenského osídlenia v zmienenej oblasti rozoznáva slovenská historiografia tri podstatné etapy. Prvú radí do obdobia rokov 1690–1710, druhú v rozmedzí rokov 1711–1740 a tretiu zahŕňa v rokoch 1745–1790 s dosahom až do polovice 19. storočia. Sťahovanie v 19. storočí už nenadobudlo taký rozmach ako v predchádzajúcich epochách a zreteľnejšie, vynímajúc územie Slavónie a Bihorských hôr v Sedmohradsku, neovplyvnilo rozvoj slovenského osídlenia na Dolnej zemi. V 19. storočí zaznamenávame zväčša sekundárnu, prípadne terciárnu kolonizáciu už existujúcich slovenských osád.¹⁰

Na územie medzi Dunajom a Tisou sa dostávali početní slovenskí osadníci pôvodne zo severného, stredného, ale aj z južného Slovenska. Osadili sa tam na istý čas už v druhej polovici zmieňovanej prvej etapy a po roku 1720, spolu s ďalšími Slovákami idúcimi týmto smerom, začali osídľovať aj Békešskú stolicu, prípadne iné oblasti v Zátisí, kde v nastávajúcich desaťročiach vzniklo početné a pomerne kompaktné slovenské osídlenie reprezentované predovšetkým strediskami Békešskou Čabou, Sarvašom a Poľným Berinčokom. Ostatné sídla kolonizovali slovenskí poddaní v ďalšej – tretej etape osídľovania predovšetkým ako výsledok už zmienenej sekundárnej, resp. terciárnej kolonizácie v zmieňovaných krajoch a už menej z iných uhorských stolíc alebo z územia Slovenska.¹¹

Osídľovanie Békešskej stolice súvisí s pôsobením bývalého zásobovacieho komisára cisárskych vojsk Jána Juraja Harruckerna, ktorý dostal do užívania vyše 700 000 jutár¹² pôdy.¹³ V záujme prilákania ľudí na tieto vtedajšie pustatiny vydal výzvu všetkým obyvateľom krajiny,¹⁴ ktorých zlákal na osídlenie Békešskej stolice. Osídľovanie tohto územia sa po Harruckernovej výzve zintenzívnilo. Podľa historika Jána Siráckeho ho riadil istý Michal Turóczi, bývalý vojak slovenského pôvodu, ktorý sa údajne snažil o osídlenie jedného miesta osídlencami rovnakej viery a národnosti.¹⁵

⁹ Vzrast počtu obyvateľstva bol enormný. V Čabe bolo po jej založení evidovaných len 58 domácností, ale na začiatku poslednej štvrtiny 18. storočia dosiahol počet obyvateľov mestečka 5 000 a v roku 1789 až 11 000 obyvateľov.

¹⁰ SIRÁCKÝ, Ján, a kol., Slováci vo svete, 1, Martin 1980, s. 31.

¹¹ Na zaľudnení vnútorného Uhorska sa okrem Slovákov podieľali slovanské i neslovanské národy – Srbi, Chorváti, Nemci.

¹² Uhorské jutro – plošná miera vyjadrujúca rozlohu pôdy, ktorá v Uhorsku predstavovala 1 200 štvorcových siah, čo je 0,4316 hektára, naproti tomu katastrálne jutro predstavovalo 1 600 štvorcových siah, čo je 0,5755 hektára.

¹³ Ján Juraj Harruckern, bývalý zásobovací komisár cisárskych vojsk. V roku 1716 vypracoval moderný plán zásobovania rakúskeho vojska, za čo bol povýšený do šľachtického stavu a odmenený 24 tisíc zlatými, v ktorých hodnote si mohol vybrať pozemky z komorských majetkov. Zvolil si vyludnené miesta na území Békešskej, Čongrádskej a Zarándskej stolice. Tieto bývalé komorské majetky dostal do daru od Karola III. roku 1719. Od roku 1722 až do svojej smrti v roku 1742 bol s titulom barón aj hlavným županom Békešskej stolice. Pôvodne si Harruckern žiadal od kráľa budínsky mlyn spolu so záhradami pri ňom. Dostal však uvedené majetky vo forme rozsiahlej pôdy. Porovnaj: ŽILINSKÝ, Michal, Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho terajších pomerov, Békešská Čaba, 2004, s. 20.

¹⁴ Urobil to napriek vtedajšiemu zákazu sťahovania poddaných bez vedomia ich zemepánov. Aj z tohto dôvodu sa niektorí zástupcovia slovenských poddaných uchádzali o povolenie osadiť sa v Békešskej Čabe už v roku 1717.

¹⁵ Treba uviesť, že na opustených územiach Dolnej zeme sa okrem Slovákov usadzovali aj Srbi, Chorváti, Nemci, Židia a iní. MATULA, Vladimír – VOZÁR, Jozef (edd.), Dejiny Slovenska, 2, Bratislava 1987, s. 407.

Pre dedinu Sarvaš, ktorá nás zaujíma z pohľadu pôsobenia evanjelického kňaza Samuela Tešedíka v nej, bola na začiatku 18. storočia charakteristická rovnako slovenská kolonizácia. Slovenskí poddaní sa tu osadili v roku 1722. Predbežnú osadnícku zmluvu uzatvorili so správcom Harruckernových majetkov Jánom Sporerom.¹⁶ Prví osadníci Sarvaša pochádzali z Novohradskej a Hontianskej stolice, ďalší z Gemerskej, Zvolenskej a Abovskej stolice.¹⁷ Prvým osadníkom bol Pavel Valentík (predtým Odejčok),¹⁸ ktorého podľa osady, odkiaľ pochádzal, nazývali Ostrolúckym, a prvým známym richtárom Ján Kúdela.¹⁹ Mesto Sarvaš dostalo zemepanské výsady už v roku 1722. Väčšina prisťahovalcov si mohla prvých kňazov a učiteľov pozvať, až keď sa v nových podmienkach ako-tak zariadili a keď už mali dostatok prostriedkov, aby ich mohli užiť, resp. keď zemepán vydal pre kňaza a učiteľa pôdu.²⁰ No práca kňazov a učiteľov, odhliadnuc od hmotného zabezpečenia, ktoré tiež nebolo všade vyhovujúce, bola ťažká a namáhavá. Ak sa novému prostrediu ťažko prispôbovalo roľnícke obyvateľstvo, ešte ťažšie sa mu prispôbovali málopočetní príslušníci inteligencie, ktorých si pozývali za sebou zo Slovenska.²¹

Prvý kostol postavený narýchlo z nepálených tehál vydržal v mestečku iba šesť rokov, preto v roku 1729 na základe žiadosti dostali evanjelickí veriaci povolenie postaviť svoj druhý kostol. V roku 1734 pozvali do Sarvaša kňaza Mateja Markoviča.²² Podľa jeho Krátkej správy²³ boli podmienky na život pre poddaných diametrálne odlišné, než aké poznali vo svojich pôvodných domovoch. Markovič zdôraznil nezdravé podnebie kraja, časté infekčné onemocnenia a s nimi súvisiacu nielen dojčenskú, ale aj celkovú úmrtnosť, nedostatok stromov, časté povodne, premnoženie hmyzu, najmä komárov,²⁴ čo bolo pre mnohých osadníkov impulzom odísť na iné miesto.

V druhej polovici 18. storočia začali aj do Uhorska prenikať moderné idey účelného využívania pôdy, pestovania krmovín, nových monokultúr a zavádzania ďalších novín v poľnohospodárstve. Jedným z priekopníkov, ktorý ich presadzoval, bol Samuel

¹⁶ Na základe zmluvy požadovali, aby im bola zabezpečená sloboda vierovyznania, aby boli na istý čas oslobodení od poddanských povinností a aby sa presne stanovilo, koľko budú po uplynutí doby „slobody“ platiť ročne a koľko majú odrobiť na panskom, a tiež požadovali možnosť postaviť na obecné účely suchý mlyn. Porovnaj: ŽILINSKÝ, M., *Dejepis mestečka Sarvaš*, c. d., s. 21.

¹⁷ SIRÁCKÝ, Ján, *Dlhé hľadanie domova*, Martin 1985, s. 334.

¹⁸ SIRÁCKÝ, Ján, *Stahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*, Martin 1971, s. 132–133. Porovnaj aj: TESSEDIK, Samuel, *Szarvasi nevezetségek, azas Szarvas mezőváros gazdasági kronikája*, Budapest, 1938, s. 22. Zmena priezviska bola častá v prípadoch útekov poddaných z pôvodných bydlísk na území dnešného Slovenska, aby nedochádzalo k navráteniu osadníkov naspäť do pôvodných sídiel.

¹⁹ Údajne už pred kňazom Matejom Markovičom slúžiaci kňaz Ján Salay spomínal, že v tejto oblasti boli celé stáda jeleňov a on sa na skrotených jeleňoch vozil. Porovnaj: ŽILINSKÝ, M., *Dejepis mestečka Sarvaš*, c. d., s. 2.

²⁰ Spravidla pre kňaza celú usadlosť, pre učiteľa polovičnú usadlosť. Tu je dôležité podotknúť, že veľkosť – rozloha usadlostí boli v porovnaní so severnými stolicami Uhorska diametrálne odlišné, teda oveľa rozsiahlejšie, ako to bolo v slovenských stolicach.

²¹ SIRÁCKÝ, J., a kol., *Slováci vo svete*, c. d., s. 115.

²² KÓNYA, Peter, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Nový pohľad na svet*, Bratislava 2007, s. 230–231.

²³ Vydaná bola v roku 1748.

²⁴ KMEŤ, Miroslav, *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov*, Nadlak 2012, s. 37.

Tešedík. Život a dielo veľkého osvieteniského reformátora Samuela Tešedíka sa úzko spája s mestečkom Sarvaš a jeho vtedajším slovenským roľníckym obyvateľstvom, pretože v meste pôsobil nepretržite 53 rokov.

Tešedík sa narodil 20. apríla 1742 v Alberti²⁵ v Peštianskej stolici, kde jeho otec Samuel Tešedík starší²⁶ pôsobil ako evanjelický farár. Do Békešskej Čaby prišiel starší S. Tešedík roku 1744, kde však čoskoro zomrel. Tešedík starší patril v tom čase medzi významných organizátorov cirkevného života Slovákov na Dolnej zemi a medzi jeho veľké zásluhy patrí aj to, že skonsolidoval náboženské a národnostné pomery v Békešskej Čabe. Je autorom písomných mravných zásad a všeobecných pokynov verejného poriadku pre občanov v Čabe. V tomto vtedy výlučne Slováckmi obývanom meste sa zaslúžil o postavenie nového evanjelického kostola. Je autorom kázne Posvätení chrámu Božieho duchovního cirkve Čabanskej (vyšlo roku 1746), ktorá je doteraz najstaršou slovensky písanou tlačenou pamiatkou čabianskych Slovákov.²⁷

Po smrti svojho otca Samuela Tešedíka st. (roku 1749) sa jeho ovdovelá matka Alžbeta, rodená Langová, spolu s ďalšími dvomi deťmi presťahovala do Bratislavy, vtedajšieho Prešporku, pretože to bolo jej rodisko. Po skončení evanjelického lýcea v Bratislave pôsobil Tešedík ešte sedem rokov ako domáci učiteľ, aby si zarobil na zahraničné štúdiá. Vzhľadom na skutočnosť, že S. Tešedík neovládal maďarčinu, rozhodol sa ešte dva roky študovať aj na kolégiu v Debrecíne, aby sa maďarčinu naučil.

Na zahraničné štúdium teológie sa zapísal v nemeckom meste Erlangen v roku 1763. Popri teológii navštevoval aj prednášky z prírodných vied, medicíny a viacerých technických disciplín. Na Tešedíka kladne zapôsobili viacerí významní učitelia vtedajšej osvieteniskej doby. Po skončení štúdiá sa rozhodol navštíviť aj ďalšie nemecké univerzitné mestá, akými boli Jena, Lipsko, Halle, Desau, Postupim, Berlín.²⁸ Upriamil sa na mnohé technické vynálezy vtedajšej doby. Zaujímalo ho napríklad zalesňovanie piesočnatých krajov, kanalizácie, zavlažovacie systémy, ale aj spôsob regulácie vodných tokov a odvodňovania pozemkov. Podrobne si všímal, aké stromy sa ujali na piesočných pôdach v Nemecku.²⁹

Po návrate zo štúdií v roku 1766 bol krátky čas najprv dvorným kaplánom na veľkostatku J. Šrétera v novohradských Šuranoch (teraz Cserhátsurányi), hneď po pol roku sa stal kaplánom a v roku 1768 už riadnym kňazom v Sarvaši, kde ako evanjelický kňaz účinkoval Matej Markovič.³⁰ Oženil sa s jeho dcérou Alžbetou³¹ a v Sarvaši zostal

²⁵ V súčasnosti maďarské mesto Albertirša.

²⁶ Samuel Tešedík starší bol synom remeselníka z Púchova Juraja Tešedíka a Estery Nedeckej. Do Békešskej Čaby prišiel roku 1744.

²⁷ JANČOVIC, Ján, Samuel Tešedík pretváral dobu a život roľníka, s. 1, dostupné online: <www.oslovma.hu/index.php/sk/.../737-samuel-tesedik-pretvaral-dobu-a-ivot-ronika> [28. 1. 2017].

²⁸ TEŠEDÍK, Samuel, Vlastný životopis, in: Pedagogické dielo Samuela Tešedíka. Z maďarského a nemeckého originálu preložili Štefan Kovács a František Konický. Bratislava, s. 31.

²⁹ LEDNÁR, František, Priekopník poľnohospodárskeho pokroku – Samuel Tešedík, in: Poľnohospodárstvo, 1960, roč. 7, č. 4, s. 299. Podľa: Vlastný životopis Samuela Tešedíka v preklade Žilinského, s. 13–14.

³⁰ Matej Markovič (*1707 Dobrá Niva – †1772 Sarvaš), evanjelický kňaz, ľudovovýchovný pracovník, osvieteniský filozof, slovenský literát. Usiloval sa šíriť autochtónnosť Slovákov v Uhorsku, autor náboženských a náučných spisov. Časť jeho diela zostala v rukopise, okrem iného i veršovaná latinská kronika o mestečku Sarvaš.

³¹ Blížšie: MARKOVICZ, Mátyás, leírása a Maros-Körös közérő és az ottani evangélikus Egyházközségéről

až do svojej smrti roku 1820, hoci jeho aktivity ďaleko presiahli mesto i región. Tešedík pôsobil aj ako člen Kráľovskej školskej komisie sídliacej v Bratislave. Z pozície dekan³² bol aj školským inšpektorom v Békešskej stolici. Pomáhal zakladať školy v rôznych mestách Uhorska, resp. poskytoval cenné rady, ako majú školy pôsobiť. Podobný pokus, aký urobil sám v Sarvaši, mal vykonať aj v ruskom Petrohrade, ale pre ruskú školu poskytol iba návod, ako účinkovala jeho škola, a do Ruska nevystoval.³³ Po celý život propagoval osvietenské reformy a všemožne sa snažil modernizovať zaostalé pomery, ktoré okolo seba videl.

Keď Samuel Tešedík prišiel v roku 1767 do Sarvaša, dedina mala len približne 4 000 obyvateľov. V Sarvaši ostal až do konca svojho života. Za ten čas počet obyvateľov Sarvaša vzrástol na 14 000. Prudkým tempom vzrastal počet obyvateľov aj celej békešskej oblasti. Temer po celý čas Tešedík vykonával povinnosti kňaza veľkého zboru, no čoskoro po svojom príchode si uvedomil, že svojim spoluobyvateľom musí pomôcť nielen ako kňaz, kazateľ, ale aj ako učiteľ, no najmä osvetovou činnosťou zameranou na pokrokovejšie formy hospodárenia, racionálnejšie obrábanie pôdy či zúrodňovanie dovtedy neobrábanej nátronovej³⁴ pôdy, rovnako podporoval uvedenie nových druhov plodín a pod. Preto sa usiloval byť aj príkladným učiteľom jednoduchých ľudí, najmä roľníckych vrstiev obyvateľstva. On sám bol informovaný o pokroku poľnohospodárskej výroby predovšetkým v Nemecku, kde si všímal rozvoj remesiel a priemyslu. Veľký vplyv mali na neho myšlienky Jeana J. Rousseaua³⁵ a iných osvietencov. Podobne sa oboznámil aj s učením merkantilizmu³⁶ a fyziokratizmu³⁷ a uvedomil si, že naj-

(XVIII. Sz. Középe), Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve közli: Penczél, Barnabás, in: ERDMANN, Gyula (ed.), Békes megye és környéke XVIII. Sz. – i történetéből. Közlemények Békes megye és környéke történetéből 3, 1989, s. 36, dostupné online: <https://library.hungaricana.hu/hu/view/BEKM_Kbmk_03_bekes_kornyeket/?pg=307&layout=s> [28. 3. 2019].

³² Ako inšpektor sa presvedčil, že dedinské národné školy boli mimoriadne zanedbávané. Blížšie: VINCZE, Ladislav, Život a pedagogická práca Samuela Tešedíka, in: Jednotná škola, 1957, 12, s. 707.

³³ Ako člen Kráľovskej školskej komisie sa zoznámil s Theodorom Jankovičom de Mirejevo, ktorý neskôr odišiel do Ruska a vypomáhal Kataríne Veľkej pri jej školských reformách. Do Ruska pozvali ako poradcu aj Tešedíka.

³⁴ Nátronová pôda je pôda alkalická. Tešedík po skúmaní tejto pôdy a možnosti výsevu a výsadby, ktoré pôda poskytovala, napísal dielo, ako nás o tom informuje Michal Žilinský v diele O obrábaní a užívaní tzv. sejkéšistej pôdy okolo Tisy.

³⁵ Jean Jacques Rousseau (1712–1778). Základným problémom jeho filozofického myslenia je osud jednoduchého človeka, ktorý sa nachádzal v zložitej a protirečivej materiálno-duchovnej sfére polovice 18. storočia. Rousseau bol filozof, ktorý obhajoval hlavne chudobu; práve v tom bol v porovnaní s inými francúzskymi osvietencami originálny, dostupné online: <<https://www.euroekonom.sk/jean-jacques-rousseau-a-jeho-diela-a-myslienky/>> [13. 3. 2019].

³⁶ Merkantilizmus je jednou z ekonomických teórií, ktoré pretrvávali od 16. do polovice 18. storočia. Merkantilisti videli národné bohatstvo v hromadení drahých kovov a peňazí. Rozvinutý merkantilizmus už podporoval manufaktúrnú výrobu určenú na vývoz. Cieľom bolo dosiahnuť aktívnu obchodnú bilanciu, dostupné online: <<https://www.euroekonom.sk/ekonomika/ekonomicke-teorie/merkantilizmus/>> [13. 3. 2019].

³⁷ Fyziokratizmus je ekonomická teória, ktorá prevládala v druhej tretine 18. storočia vo Francúzsku. Hlavnými predstaviteľmi fyziokratizmu sú François Quesnay, Pierre Samuel du Pont de Nemours, Anne Robert Jacques Turgot a Mercier de la Rivière. Za hlavný zdroj bohatstva pokladali fyziokrati pôdu a poľnohospodársku výrobu. Fyziokrati hľadali zdroj bohatstva vo výrobe, a to v poľnohospodárstve. Len tu – podľa nich – prevyšujú vyrobené majetky spotrebu. Roľník podľa nich zožne viac, než zasial a spotreboval, dostupné online: <<https://www.euroekonom.sk/ekonomika/ekonomicke-teorie/fyziokratizmus/>> [13. 3. 2019].

lepšie sa napreduje praktickými príkladmi, o ktorých prospešnosti sa žiaci môžu sami presvedčiť. Po celý čas pôsobenia v Sarvaši neustále získaval nové teoretické poznatky z oblasti pôdohospodárstva, hospodárstva celkovo a tieto znalosti sa pokúšal najprv overovať sám v praktickej činnosti.

Prvé záznamy o remeselníkoch v Sarvaši, ktoré uvádzajú murárov a tesárov, sa zachovali až z roku 1771. Ku koncu storočia sa počet remeselníkov zvyšoval v súvislosti s výstavbou verejných budov. Rozvoj manufaktúrneho priemyslu a poľnohospodárskej činnosti v Sarvaši súvisí s pôsobením nášho Samuela Tešedíka, ktorý v Sarvaši založil hodvábnickú a vlnársku manufaktúrnú výrobu. No neúspech jeho iniciatívy spomalil vývin základov vtedajšieho dolnozemskeho priemyslu, resp. remesiel.³⁸

Tešedíkovo polstoročné pôsobenie v Sarvaši časovo spadalo do obdobia, keď sa začalo so zalesňovaním nížinných oblastí na juhu Uhorska. Mária Terézia nariadila vo vojenskom záujme roku 1742 zriadiť banátsky lesný úrad a dala mu za úlohu vypracovať plán zalesňovania,³⁹ na základe ktorého sa tam začalo s výsadbou stromov. Roku 1754 vydala takisto dočasný, potom roku 1769 definitívne platný lesný poriadok. Jeho uplatňovaním sa na Veľkej uhorskej nížine rozbehlo zalesňovanie a postupne sa rozširovalo na čoraz väčšie územie. V Uhorsku sa teda spočiatku začalo zalesňovať najprv na vojenské ciele a len pri realizácii tejto myšlienky sa pozornosť upriamila na obrovské piesočné pustatiny, ktoré komplikovali zalesňovanie a spôsobovali nesmierne ekonomické škody tým, že tamojšie víchrice zvirili voľnú piesočnatú pôdu, ktorá bola takmer bez trávy, pohyblivý piesok sa nanosil na vzdialenejšie poľnohospodárske pozemky a pokryl aj obrobené pozemky. V dôsledku toho vyšiel prvý zákon nariaďujúci zalesňovanie Veľkej uhorskej nížiny z roku 1807, kde sa článku XX. nazvanom „O odstraňovaní škôd spôsobených pohyblivým pieskom a o spôsobe zúrodňovania ním zasiahnutých oblastí“ a v článku XXIV. „O udržiavaní lesov“ uvádza riešenie uvedenej problematiky. Súčasne so zalesňovaním piesočnej pôdy na území medzi Dunajom a Tisou sa začalo aj zalesňovanie nížinných oblastí a na mnohých miestach celkové využívanie alkalickej pôdy Zátisia.⁴⁰ V rámci realizovania dolnozemskeho vysádzania stromov nariadeného Máriou Teréziou úrady takpovediac každoročne vyzývali obyvateľstvo na vysádzanie najmä rýchlo rastúcich stromov. Z Tešedíkových zápiskov sa možno dozvedieť, že roku 1764 bolo nariadené vysadenie vrb a iných rýchlo rastúcich stromov, „[...] ale prostému ľudu prakticky nevysvetlili, čo, kedy, ako a kam majú sadiť tak, aby to prinášalo úžitok“.⁴¹ Dôležité bolo spočiatku jeho experimentovanie s rôznymi druhmi stromov, ktorými plánoval „zalesniť“ rozsiahlu nížinu. Roku 1770 opätovne nariadili výsadbu stromov a zároveň zhotovenie súpisu vysadených stromov. Na ľudí, ktorí poškodzovali stromy, sa vzťahoval trest. Roku 1778 znova a prísne nariadili vysadenie rýchlo rastúcich stromov, načo Tešedík na jar zareagoval vysadením 4 530 vrb, z ktorých sa 4 171 ujalo, zvyšné vyschli alebo boli napadnuté škodcami.

³⁸ SIRÁCKY, J., a kol., Slováci vo svete, c. d., s. 104.

³⁹ Aj keď v prípade uhorskej nížiny chápeme tento výraz predovšetkým ako výsadbu stromov.

⁴⁰ NÁDOR, István, Tessedik Sámuel szerepe az Alföld fásításában, Az Erdő 1960, 95. roč. 9, 10. zošit, s. 380–381, dostupné online: http://erdeszetilapok.oszk.hu/01461/pdf/EL_1960_10_380-384.pdf [1. 3. 2019].

⁴¹ ZSILINSZKY, Mihály, Thessedik Sámuel Önéletírása. Vlastný životopis, in: Pedagogické dielo Samuela Tešedíka, Bratislava 1959, s. 42. Preklad Štefan Kovács.

Takto Tešedík pokračoval vlastne pol storočia vo svojom úsilí vysádzania stromov na alkalickú pôdu. Najdôležitejším výsledkom Tešedíkovho skúmania sú jeho zistenia vzťahujúce sa na roztriedenie alkalickú pôdy a zaznamenanie druhov stromov, ktoré možno na nich pestovať. Informoval o dvojakej kvalite alkalickú pôdy: o takej, kde nemožno pestovať stromy,⁴² označovaná bola ako „divoká“ alkalická pôda, a takej, ktorá je na pestovanie stromov vhodná.⁴³ Na tejto sa darilo podľa neho z ovocných stromov jabloniam a hruškám, z lesných stromov dubu a agátu.

Pôsobenie Tešedíka v Sarvaši sa časovo zhodovalo nielen so začatím vysádzania stromov a zalesňovania nížin Dolnej zeme, ale aj s obdobím rozširovania agátu v Uhorsku. Odborná lesnícka literatúra uvádza, že pestovanie agátu privezeného do Európy roku 1601 sa v najväčšom rozsahu a najrýchlejšie rozšírilo v Nemecku. Tam ho už roku 1700 zaradili medzi najrozšírenejšie stromy a v druhej polovici 18. storočia sa využil už aj na zalesnenie. V tom čase bola rozšírená mienka, že veľký rozvoj lesného hospodárstva v Nemecku spočíva vo vysádzaní rýchlo rastúcich agátových lesov využiteľných ako dobre horiace a aj ako priemyselné drevo. Možno sa domnievať, že toto si všimol a skúmal Tešedík počas svojich univerzitných rokov v Nemecku. A keď potom v Sarvaši našiel vo svojej záhrade agát, ktorý dobre rástol aj na vyprahnutej suchej zemi, začal s jeho rozsiahlejším pestovaním. Neskôr vo svojej škole po celý rok prednášal o agáte, ba dokonca pred remeselníkmi a roľníkmi sa snažil u nich doma vysvetliť jeho rôzne prednosti. V tom čase napísal aj knihu o pestovaní a prínose agátu. Ak vezmeme do úvahy, že sarvašská ekonomická škola mala počas svojho 27-ročného fungovania v niektorých ročníkoch niekoľko sto poslucháčov, potom možno odhadnúť aj to, aký bol Tešedíkov podiel na rozšírení agátu v Uhorsku. Isté je, že pestovanie agátu v Uhorsku nezačal on. Nech už patrí zásluha za to komukoľvek, je isté, že Tešedík sa vo veľkej miere podieľal na rozšírení agátu na Dolnej zemi, predovšetkým v Zátísi, a v jeho neskoršom širokom využití.⁴⁴

Tešedík začal so svojimi pokusmi s vysádzaním stromov v roku 1767 vo svojej farskej záhrade v Sarvaši. Ako sme už uviedli, čoskoro rozoznal, že časť záhrady má alkalickú pôdu, na ktorej sa vysádzanie stromov a vo všeobecnosti pestovanie rastlín ťažko realizuje. Možno usudzovať, že pravdepodobne na základe svojich poznatkov, ktoré získal v Jene, sa pustil do skúmania alkalickú pôdy. V záujme jej zlepšenia a využitia začal s experimentmi⁴⁵ a v ich rámci sa pokúsil o vysadenie rôznych druhov stromov. Farská záhrada sa však čoskoro ukázala ako príuška pre tieto druhy činností a pokusy. Preto si roku 1780 vyžiadala od majiteľa sarvaškého panstva⁴⁶ šesť

⁴² Maďarský výraz *vakszik*, zasolená divoká pôda, druh bez vegetácie.

⁴³ Maďarsky: *fekete szik*, čo by mala byť čierna alkalická pôda.

⁴⁴ NÁDOR, I., Tessedik Sámuel, c. d., s. 381–382.

⁴⁵ Samotný Tešedík slanú pôdu zúrodňoval neustálym oraním, vrstvením, premiešavaním s inou pôdou, posypávaním pieskom, popolom a hnojivom a vo svojom životopise sa pošťoval, že ho preto nazývali krtom.

⁴⁶ Vzhľadom na to, že v roku 1775 Harruckernova rodina vymrela „po meči“, celé panstvo prešlo na ženskú líniu. Spočiatku viedol správu nad rozsiahlym panstvom jeden spoločný direktor, ale v roku 1798 rozdelili dediči celé panstvo na päť častí medzi seba, piata časť, tzv. sarvašská „ráta“, pripadla dcéram grófa Stockhammera, menovite manželkám baróna Štröffa a baróna Petra Bolza. Prefektom panstva sa stal Michal Vidovič, ktorý viedol správu až do roku 1814.

jutár a roku 1791 ďalších 39 jutár dovtedy neobrábanej alkalickéj pôdy a aj ich dostal na účely praktickej hospodárskej záhrady a na zalesňovacie pokusy. To mu umožnilo v širšom meradle na uvedených 45 jutrách pôdy uskutočňovať rozsiahlejšie experimenty s prihliadnutím na viaceré vlastné metódy zlepšenia a zužitkovania alkalickéj pôdy, predovšetkým miešaním rôznych druhov pôd na účely poľnohospodárskej výroby. On sám sa vyjadril: „V Uhorsku vo všeobecnosti prijatý názor, že slaná pôda nie je obrábateľná, som vyššie spomínaným spôsobom po tridsať rokov vyvrátil, lebo som na nej pestoval desať-, dvanásťtisíc stromov rôznych druhov, sčasti zo semena, sčasti z divo vyrastených a v poriadku vysadených priesad; po šesť jarí som so školskými dievčatami vypestoval a vypracoval 11 centov hodvábu a na z neho zhotovených krásnych a dobrých prúžkovaných francúzskych látkach som ukázal užitočnosť a praktickosť tohto nového odvetvia uhorského priemyslu.“⁴⁷

Tešedík po desaťročia vykonával praktické zalesňovacie pokusy vysádzaním rozličných druhov lesných stromov, pokúšal sa aj o pestovanie rôznych druhov ovocných stromov a oboznamoval svojich roľníckych spoluobyvateľov s výsledkami svojich experimentov. Presviedčal ich, že prírodu možno využiť na služby človeku.⁴⁸ Učil mládež i dospelých, ako správne orať, siať, pestovať zeleninu, ovocie, chovať dobytok a pod.

Veľký význam malo zavedenie hospodárenia so striedaním plodín namiesto zastaraného trojpoľného systému obrábania pôdy. Takto prišiel rad aj na likvidáciu tisícročných úhorov. Do osevných procesov sa zaraďovali plodiny, ktoré sa dovtedy pestovali len v záhradách – zemiaky, repa, kukurica, tabak, krmoviny.⁴⁹ Tešedík roku 1768 udomácnil v Zátísi pestovanie lucerny,⁵⁰ začal s výsadbou agátov, moruší a pestovaním kukurice na väčších plochách. K uvedenej problematike napísal: „[...] Z lucernového semena som už roku 1788 dostal osem centov. Táto úroda v nasledujúcich rokoch iba v záhrade stúpila na sedemnášť centov, na ďalších poliach potom u niektorých obyvateľov Sarvaša prekročila 90 centov... okrem toho som dokázal užitočnosť umelých lúk šesť- a sedemnásobným kosením [...]“.⁵¹ Tešedík sa pričínal aj o nový spôsob chovania dobytka, pretože dovtedy sa uprednostňovala forma extenzívneho chovu, ktorú on sám kritizoval. Svoje skúsenosti s pestovaním krmovín publikoval v diele, ktoré vydal v roku 1801 pod názvom Neuer Wiesen Rotifikazions Plan.⁵²

Samuel Tešedík sa významnou mierou zaslúžil, rovnako ako aj iní príslušníci slovenskej obrodeneckej inteligencie, o aktívnu podporu novej školskej politiky, rozši-

⁴⁷ KÓNYA, Peter, Vzdelanosť ako spoločná vec cirkvi a štátu. Praktická hospodárska a remeselnícka škola Samuela Tešedíka, in: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvieten-ských vládcov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrodnenia*, Bratislava, 2007, s. 291. Citované podľa: TESSEDIK, Samuel – BERZEVICZI, Geogely, A parazstok állapotáról Magyarországon. Ed. Gábor Zsigmond, Budapest 1979, s. 43–45.

⁴⁸ NÁDOR, I., Tessedik Samuel, c. d., s. 382.

⁴⁹ LEDNÁR, F., Samuel Tešedík – priekopník poľnohospodárskeho pokroku a školstva, *Agrikultúra*, 2, 1963, s. 118.

⁵⁰ O pestovaní ďateliny zanechal dielo: *O zachovaní getelového semena, ale aj Nový spôsob nápravy lúk* (1800).

⁵¹ KÓNYA, P., Vzdelanosť ako spoločná vec cirkvi a štátu, c. d., s. 295. Citované podľa: TESSEDIK, Samuel – BERZEVICZI, Geogely, A parazstok állapotáról Magyarországon. Ed. Gábor Zsigmond, Budapest: 1979, s. 43–45.

⁵² LEDNÁR, F., Samuel Tešedík, c. d., s. 118–120.

rovanie a zdokonaľovanie školskej základne, o sprístupňovanie základného vzdelania pre široké ľudové vrstvy, ale i o špecializáciu školskej výchovy z hľadiska nových hospodárskych a kultúrnych potrieb. Tešedík podporoval tereziánske a josefínske školské reformy a ich uplatnenie v evanjelickom školstve a v početných pedagogických a ľudovovýchovných publikáciách propagoval predovšetkým pedagogické idey Jana Amosa Komenského,⁵³ Johanna Heinricha Pestalozziho⁵⁴ a iných osvietenských pedagógov. Vidiac nízku úroveň škôl v stolici, rozhodol sa v zmysle josefínskych reforiem založiť modelovú školu, zameranú na šírenie praktických znalostí z poľnohospodárstva a remesiel pre ľudové vrstvy. Roku 1779 sa mu podarilo v Sarvaši založiť Institutum oeconomicum, poľnohospodársko-priemyselnú školu, aj keď v súčasnom chápaní priemyslu by ju bolo možné nazvať skôr remeselníckou.⁵⁵ Bola však prvá svojho druhu v Uhorsku, ktorá v neskorších rokoch Tešedíkovým pričinením a obetavosťou dostala novú poschodovú budovu.⁵⁶ Úspešne realizoval spojenie teoretického vzdelávania s výrobnou praxou a prípravou na život. Zameriaval sa hlavne na výchovu poddanskej mládeže. Tešedík sa v inštitúte zaoberal poľnohospodárskou a manufaktúrnou výrobou i obchodným podnikaním. Škola mala totiž vlastné pozemky a celý rad školských dielní až na úrovni vyspelej manufaktúry, učebne, školské zbierky, bohatú knižnicu⁵⁷ nielen z oblasti poľnohospodárstva a priemyselnej výroby, ale aj z oblasti obchodu, peňažníctva, práva, filozofie, dejín, umenia, ale najmä z pedagogiky.⁵⁸ Do vyučovacích predmetov zaradil hospodársku botaniku, hospodársky prírodopis, náuku o plodinách, hospodársku chémiu, dietetiku, zverolekárstvo, stavitelstvo, technológiu, náuku o lesníctve, počasí.⁵⁹ V ústave sa uskutočňovalo 60 druhov prác, z toho 38 technologických manipulácií podľa potreby a podľa sezóny a podľa schopností a záujmu žiakov primerane rozdelených na jarné, letné, jesenné a zimné.⁶⁰ Žiaci sa oboznamovali s možnosťami zúrodňovania pôdy, s lepším obrábaním pôdy, so starostlivejším pestovaním, zberom a uschovávaním plodín, učili sa trávopoloľnému systému. Tešedík sa pričínal aj o vypestovanie množstva stromov, lesných a ovocných

⁵³ J. A. Komenský bol pre neho veľkým vzorom v pedagogickej práci. Porovnaj: VINCZE, L., *Život a pedagogická práca*, c. d., s. 717. Z uvedeného dôvodu vydal Komenského Reči o vzdelávaní ducha. Dielo vyšlo v roku 1791 v kníhtlačiarňi Mateja Trattnera.

⁵⁴ Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827), švajčiarsky pedagóg a sociálny reformátor. Vidiecky život považoval za ideál a chudobných ľudí za relatívne nepokazených, preto chcel vplývať najmä na to, aby bol ľud materiálne a morálne a z hľadiska vážnosti pozdvihnutý a aby sa celkovo skvalitnila ľudová výchova.

⁵⁵ Organizáciu a učebný plán celého ústavu obsiahnutý v 12 bodoch podal krajinskému hospodárskemu výboru. Bol priaznivo posúdený a Tešedíka požiadali, aby prevzal úrad krajinského školského dozorcú, čo však kvôli dotiahnutiu myšlienky dobudovania školy neprijal.

⁵⁶ Tešedík na založenie školy venoval z vlastných financií 17 000 zlatých a štyri roky v nej zadarmo aj vyučoval.

⁵⁷ Knižnica sa po smrti Tešedíka rozkradla, ale podľa jeho záznamov sa v nej nachádzali viaceré diela z oblastí a predmetov, ktoré sa na škole vyučovali a podľa jeho vlastných informácií sa týkali všeobecnej pedagogiky, didaktiky, špecializácií zamestnaní, ktorým sa venovala výučba, prírodovedy, hospodárstva – rozdelené na obrábanie pôdy, na záhradníčenie, na lesníctvo, na chov dobytká, na včelárstvo, na vinárstvo, ďalej týkajúce sa technológie, štatistiky, dietetiky, filozofie, etiky, estetiky, jazykovedy a slovníky. Sám uvádza, že na vybudovanie knižnice venoval 2 000 zlatých. Porovnaj: *Vlastný životopis*, c. d., s. 50–51.

⁵⁸ O knižnici sa zmieňuje aj ČEČETKA, Juraj, *Učiteľ ľudu Samuel Tešedík*, Martin 1952, s. 81.

⁵⁹ ČEČETKA, J., *Učiteľ ľudu*, c. d., s. 40.

⁶⁰ *Vlastný životopis*, c. d., s. 38.

(temer 30 druhov), testoval ujetie sa javora klena,⁶¹ topola, viacerých druhov agáta, platanu, nízkej jedle a iných. Do svojich rukopisov zaznamenal, že roku 1769 prvý raz sadili vo farskej záhrade žalude. Vyrastené sadenice sa vyvíjali tak dobre, že v dôsledku toho sa od roku 1800 začalo s rozsiahlym vysádzaním dubov v okolí. Roku 1781 zasial prvé semená moruše a v ďalšom roku už vysadili 5 000 mladých moruší. Roku 1782 vysadili 60 rôznych, sčasti ovocných, sčasti lesných stromov, aby vyskúšali, ktorý sa dá najlepšie pestovať na alkalickej pôde. Roku 1790 priniesli z Viedne do Sarvaša 93 druhov ovocných stromov a zasadili ich do „otočenej“ dovtedy nerodiacej alkalickej zeme, kde sa im výborne darilo. V roku 1805 skonštatoval: „Prax ukazuje, že v tejto oblasti sa z ovocných stromov najlepšie pestujú rôzne jablone a hrušky a spomedzi divých stromov dub a agát.“ Prvé semená agáta zozbierali roku 1797 a v nasledujúcom roku ich zasadili.⁶² V mesiacoch júl a august v rokoch 1799 a 1800 vysadili do radov ročné, resp. dvojročné stromčeky a tieto sa v oplotených záhradách vynikajúco vyvíjali. Avšak všetkých 1 500 kusov, ktoré boli vysadené na otvorenom poli, zajace poničili. Roku 1802 vysadili pätnásť javorov, z ktorých zostali len tri kusy. Tešedík napokon skonštatoval: „Zdá sa, že tento strom obľubuje studenšie a vlhkejšie podnebie.“ Roku 1804 bolo vysadených 300 mladých brestov, o ktorých sa vyjadril, že „tieto stromy sú v tejto oblasti nenahraditeľné“. V tom istom roku sa prvý raz pokúšali aj o vysiatie semena pagaštana konského.⁶³

Význam svojho iniciátorstva v oblasti vysádzania drevín na rozsiahlych nížinných územiach Tešedík zväčšil tým, že žiakov svojej hospodárskej školy naučil zo svojich výskumov všetko, čo považoval za úspešné a použiteľné a čo vykonával polstoročie vo svojej vlastnej záhrade. Jeho vyučovacia metóda v škole spočívala v nadobudnutí praktických poznatkov. V dôsledku toho sa žiaci okrem iného zúčastňovali aj na realizácii zalesňovacích pokusov vykonávaných v praktickej hospodárskej záhrade a prostredníctvom zberu semien, ich sadenia, vysádzania stromčekov až po možnosť ekonomického využitia stromov sa naučili všetko, čo mohli využiť na vlastných hospodárstvach. Školské vyučovanie sa aj teoreticky rozšírilo na spoznávanie druhov stromov a na oboznámenie sa s ich hospodárskou hodnotou a ich nárokmi na miesto, kde rastú. Práve táto praktická vyučovacia metóda urobila z Tešedíka nielen významného celokrajinského pedagóga, ale dokonca pedagóga európskeho významu. Inštitút založil a udržiaval vďaka veľkej vlastnej materiálnej podpore, boli v ňom teoreticky a prakticky vzdelávaní aj dospelí ľudia. Školenie v druhej fáze fungovania školy treba považovať dokonca za vzdelávanie agronómov na vyššom stupni.⁶⁴ Počas siedmich rokov (1799 – 1806) vyškoliť 64 osôb, z ktorých mohli byť ľudoví učitelia alebo agrárni úradníci. Ešte roku 1791 si dovoľil predložiť parlamentnému výboru pre vzdelávanie plán národnej školskej reformy, ten však nebol prerokovaný. Veľa sa zapodieval učiteľskou prácou a jej riadením. Odborne i ľudsky mal na učiteľov veľmi prísne požia-

⁶¹ Javor klen – veľký opadavý a širokolistý strom, tolerantný voči vetru. Lahko sa rozmnožuje. Je dobrý ako palivové drevo.

⁶² Agáty sa v tejto oblasti mimoriadne rozšírili a stali sa obľúbenými stromami vysádzanými napríklad aj na typických hospodárskych usadlostiach vzdialených od obcí, ale aj s obývanými domami, ktoré sa v dolnozemskej prostredí nazývali salaše, kam zvyčajne roľníci odchádzali na práce na celý týždeň.

⁶³ NÁDOR, I., Tessedik Sámuel, c. d., s. 383.

⁶⁴ Ako napríklad hospodárski odborníci, prípadne aj inšpektori.

davky, preto viackrát pochodil takmer celú krajinu, aby pre svoju školu našiel vhodné učiteľské sily.⁶⁵ Za spolupracovníkov a profesorov získal uznávaných odborníkov, ako napríklad všestranne vzdelaného Andreja Školku,⁶⁶ neskoršie rektora nižšieho seniorálneho gymnázia v Poľnom Berinčoku, prírodovedca Samuela Bredeckého,⁶⁷ Gašpara Bretschneidera,⁶⁸ Juraja Krištofiho⁶⁹ a ďalších. Pavel Jozeffy,⁷⁰ neskôr superintendent v Tisovci, počas svojho pôsobenia v Sarvaši vyučoval na Tešedíkovom ústave populárnu fyziku a antropológiu. Tešedík sám vložil do obnovy školy 5 000 zlatých. Založil tiež Bratskú konfederáciu sarvašských učiteľov. Popri zlepšovaní životných pomerov učiteľov patrilo k jej úlohám aj rozvoj školstva a podpora pedagogickej autodidaktiky. Na tieto účely poskytol aj svoju dobre vybavenú bohatú knižnicu. Samozrejme, knižnica a dielňa boli vždy k dispozícii aj v škole.⁷¹

Vo svojom životopise sám vymenúva ocenenia, ktoré za svoju prácu získal. Cisár Jozef II. daroval roku 1787 jemu i jeho manželke, ktorá mu v praktickej výučbe pomáhala, pochvalnú listinu a medailu s nápisom „virtute et exemlo“ v hodnote 25 zlatých.⁷² V roku 1791 ho oficiálne prijal cisár Leopold II. a v roku 1798 nariadil, aby „[...] sa táto vyučovacia metóda i celý vzdelávací systém zaviedli tak na univerzite, ako aj v ostatných akadémiách“, neskôr mu udelil pochvalné uznanie a medailu v hodnote 26 zlatých. Podľa cisára Leopolda II.: „Uhorská krajina bez takýchto hospodársko-priemyselných škôl nikdy sa do radu ostatných rozvinutých národov nevyzdvihne.“⁷³ Roku 1805 navštívil inštitút v Sarvaši palatín Jozef a jeho zakladateľa aj s rodinou uviedol do šľachtického stavu. Šľachtickú listinu roku 1809 vydal cisár František. Je dôležité podotknúť, že ekonomický význam využiteľnosti alkalickej pôdy so zlepšeniami, ktoré Tešedík zrealizoval, ocenila aj mineralogická vedecká spoločnosť v Jene udelením významanania iniciátorovi.⁷⁴

⁶⁵ Tešedík vycestoval do Pešti, Prešporku, Viedne a Šopronu, aby získal pedagógov spôsobilých vyučovať na „jeho“ škole.

⁶⁶ Adam Školka (1778–1816), rodák z Liptovského Sv. Mikuláša. Po odchode z Poľného Berinčoka, kde vykonával funkciu rektora na miestnom nižšom gymnázii, bol istý čas aj farárom nemeckého ev. a. v. zboru v Novom Vrbase v Báčke (od roku 1803) a prispieval do popredného časopisu Lajosa Schediusa Zeitschrift von und für Ungarn. Školka vydal v nemčine štyri diela. Tri z nich boli príležitostné publikácie, štvrtá bola obširna s názvom Sonderbare Naturerscheinungen zur Unterhaltung und Belehrung für die Jugend (1803).

⁶⁷ Samuel Bredecký pochádzal zo Šarišskej stolice, ako prírodovedec udržiaval styky s mineralogickou spoločnosťou v Jene a s inými učenými spoločnosťami v Nemecku. Založil a redigoval časopis Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn. Zaoberal sa problematikou topografie, ale aj problémami súvisiacimi s chovom dobytká.

⁶⁸ Gašpar Bretschneider, autor štúdie Das neuste Beweise einer fehlerhaften Viehzucht in Ungarn besonders in den Gegenden an den Theiss. Aj on sa zaoberal chovom dobytká v Uhorsku.

⁶⁹ Juraj Krištofi napísal po slovensky Diarium Continens miscellaneas observationes Domesticas. Dielo sa zrodilo v Sarvaši roku 1804, ale zostalo v rukopise.

⁷⁰ Pavel Jozeffy sa zapísal do slovenských dejín aj tým, že bol v roku 1862 členom deputácie, ktorá vo Viedni odovzdala Prestolný prosbopis Slovákov.

⁷¹ SALÁNKI, István, 250 éve született Tessedik Sámuel (1742–1820), in: Cukoripar XLV. évfolyam (1992), 2. szám, s. 50.

⁷² Slávnostným odovzdaním tejto medaily bol poverený Jozef Angyal, podžupan Békešskej stolice a kráľovský komisár, ktorý Tešedíkovi a jeho manželke ju v prítomnosti mnohých významných mužov a zhromaždeného ľudu v sarvašskom evanjelickom kostole odovzdal 2. septembra 1782.

⁷³ ŽILINSKÝ, M., Dejepis mestečka Sarvaš, c. d., s. 87.

⁷⁴ LEDNÁR, F., Samuel Tešedík – priekopník poľnohospodárskeho pokroku a školstva, in: Agrikultúra, 2, 1963, s. 117.

Keď inštitút v Sarvaši po niekoľkých rokoch fungovania začal mať úspechy, gróf Juraj Festetič sa rozhodol, že podobný hospodársky inštitút založí v Keszthelyi. Žiadal o rady Tešedíka, ktorý sa vtedy aj osobne vybral do Keszthelyu, kde ho gróf Juraj Festetič vyzval, aby sa ujal riadenia ním zakladaného Georgiconu⁷⁵ – prvej vysokej poľnohospodárskej školy na svete, ktorú založil roku 1798. Tešedík sa stal Festetičovým hlavným poradcom, spolutvorcom, ale aj organizátorom. Georgicon a jeho odchovanci boli známi aj medzi štúrovcami. Jedným z nich bol napríklad Benjamin P. Červenák,⁷⁶ ktorý chcel zakladať podobné ústavy aj na slovenskom území. Ponuku riadiť Georgicon Tešedík prijať nemohol, lebo nechcel opustiť svoj inštitút v Sarvaši. Z toho dôvodu ho gróf Festetič vymenoval aspoň za „prísediaceho a aktívneho člena“ Georgiconu.⁷⁷

Na Tešedíkovom ústave sa venovala pozornosť aj dokonalejšiemu chovu domácich úžitkových zvierat a včelárstvu. Tešedík sa zaslúžil aj o pestovanie viacerých priemyselných rastlín ako ľanu a konope.⁷⁸ Jeho zásluhou sa vychovával poľnohospodár vyššieho typu, ktorý mal okrem vlastných poľnohospodárskych prác ovládať aj dokonalú organizáciu práce a základy remeselnej výroby. No a čo je zaujímavé, Tešedíkov ústav vzdelával aj dievčatá. Ich praktická výchova sa sústreďovala najmä na práce v domácnosti, v záhrade a na oblasť textilnej výroby, rátajúc do nej pestovanie rastlín, pradenie, tkanie, farbenie, ale aj strihy a šitie. Okrem iného organizoval v ústave aj kurzy pre dospelých. Žiaci sa mali postupne zaučiť do 60 druhov rozličných prác podľa ročných období, telesných schopností a záujmov.

Od roku 1798 sa v jeho inštitúte pripravovali aj budúci učitelia. Ale popri teoretickom zameraní sa ustavične kládol dôraz na praktickú výučbu, orientovanú na potreby roľníka.

Tešedíkove smelé novátorské a pokrokové osvietenské pedagogické zámery vyvoľávali na jednej strane obdiv, na druhej strane nevraživosť neprajníkov, ktorí napokon dosiahli zastavenie činnosti školy najprv na kratší čas a definitívne roku 1806.⁷⁹

O Tešedíkovej rozhladenosti vo vtedajšej európskej poľnohospodárskej literatúre a o jeho úsilí zlepšiť všeobecné postavenie poddaných roľníkov najvýraznejšie svedčí jeho už spomenuté najznámejšie dielo *Der Landmann in Ungarn*,⁸⁰ ktoré vyšlo aj v maďarskom preklade. Druhé vydanie knihy bolo vydané už pod zmeneným názvom

⁷⁵ LEDNÁR, F., Priekopník, c. d., s. 302.

⁷⁶ Georgicon bol tiež hospodársko-výchovný ústav, ktorý mal pôvodne vychovávať hospodárskych správcov, ale neskôr sa zakladá Pristaldeum, učebný kurz, v ktorom sa mali absolventi právnického štúdia vzdelávať v poľnohospodárskych vedách, in: ČEČETKA, J., Učiteľ ľudu, c. d., s. 65. Porovnaj: JANČOVIČ, J., Samuel Tešedík, c. d.

⁷⁷ Benjamín Pravoslav Červenák (1816–1842), spisovateľ a pedagóg. Študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici, v Lučenci a 1836–1838 na evanjelickom lýceu v Bratislave, 1839–1841 na univerzite v Halle. Roku 1838–1839 bol námestníkom J. Palkoviča. Spoluzakladateľ tajného spolku Vzájomnosť, prvý redaktor ilegálnych rukopisných novín Vzájomné listy. Autor príležitostných veršov. Bližšie: VALENTOVIČ, Štefan (ed.), Slovenský biografický slovník, Zv. I. A–D, Martin 1986, s. 423.

⁷⁸ NÁDOR, I., Tessedik Sámuel, c. d., s. 384, dostupné online: <http://erdeszetilapok.oszk.hu/01461/pdf/EL_1960_10_380-384.pdf> [1. 3. 2019].

⁷⁹ ČEČETKA, J., Učiteľ ľudu, c. d., s. 85.

⁸⁰ ŽILINSKÝ, M., Dejepis mestečka Sarvaš, c. d., s. 89.

⁸⁰ Dielo vyšlo v roku 1784 v nemeckom jazyku pod názvom *Der Landsmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte; nebst einem Plane von einem regulierten Dorfe*.

a bez Tešedíkovho mena. V tomto svojom diele zistil, že: „Od roľníka nemožno požadovať a očakávať usilovnosť a hospodárnosť, dokiaľ nemá akoby (quasi) vlastné pole [...]“. Návrh kvázi vlastníctva bol v tom čase odvážnou víziou. Zaoberal sa aj sociálnymi rozdielmi dediny, písal o dedinských boháčoch, nazýval ich vampírmí. Podľa neho si uzurpovali všetky výhody, no ťarchy presúvali na chudobných.⁸¹ Druhú časť knihy venoval Samuel Tešedík podrobnému návrhu ideálnej, „regulovanej“ dediny. Toto dielo je nielen príručkou pre roľníka, pretože je v nej veľa konkrétnych rád takéhoto druhu, ale v práci predstavuje aj svoje názory o ideálnom usporiadaní roľníckej obce, ba vlastne celej ľudskej spoločnosti vôbec, dovolil si kritizovať vtedajšie pomery na vidieku a uviedol konkrétne prípady biedy, morálneho úpadku, nedostatku aktivity jednoduchých ľudí. Tešedík pri rozsiahlom rozbere príčin zaostalosti a sociálnej biedy uhorského roľníka za ne označil jeho neistotu v držbe a užívaní pôdy ako základného výrobného prostriedku, teda existujúci poddanský vzťah. Zostal však na polceste, pretože sa nevyjadril za jeho zrušenie, ale iba za posilnenie právnej istoty držby pôdy u roľníkov. Tešedík bol takto poplatný šľachticko-filantropickému smeru⁸². V rámci návrhu racionálnej úpravy výstavby dediny, rozvoja jej hospodárstva, sociálnych zariadení, kultúrnych, edukačných ustanovizní, správy, zdravotníctva pod. sa pokúsil rozvinúť svoj sociálnoreformný plán.

Tešedík okrem toho napísal a vydal celý rad štúdií a článkov⁸³ ešte stále možno nedocenennej hodnoty, napr. v roku 1802 to bolo dielo Neuer Wiesen Rektifikationsplan – ako nový spôsob úpravy lúk. V rukopise zostalo dielo o zavádzaní a zdokonaľovaní hodvábnictva, o premene poľnohospodárskeho mestečka Sarvaš na mesto remesiel, manufaktúr a obchodu a mnohé iné.

Záver

Samuel Tešedík, vynikajúci učenec, pedagóg a praktik, ozajstný osvietenský učiteľ jednoduchých ľudí, zomrel vyčerpaný 27. decembra 1820. Tešedíkovi nadriadení sa jeho pokrokových myšlienok, ktoré presahovali rámec Dolnej zeme a aj Uhorska, v podstate báli. V čase, v ktorom žil, ho nechápali ani jednoduchí roľníci, pre ktorých dobro pracoval. Napriek tomu sa zaslúžil o povznesenie slovenských poddaných, pretože vypracoval „ľudový program [...] na stáročia“.⁸⁴ Svojím dielom a činnosťou sa pričínal aj o ekológiu celej vtedajšej pustej Dolnej zeme, čo vyústilo do výsadby stromov, vetrolamov, úpravy tokov, výstavby kanálov, protipovodňových ochranných systémov, vhodného hospodárenia s vodou. Na odvedenie vnútorných a spodných vôd navrhol výstavbu sústavy jarkov. Doslova vyzýval: „Gazdovia mojej vlasti [...] najprv pracujte

⁸¹ Gregor Berzevici o nejaký čas neskôr už označil túto vrstvu dedinskou aristokraciou a práve ona sa sformovala v priebehu 18. storočia.

⁸² Na slovenskom území bol rovnako nalaďený aj Juraj Fándly. Bola to tzv. rochovčina – šľachticko-filantropický smer, ktorý dostal názov podľa Friedricha Ebenharda Rochowa, pruského šľachtica, ktorý na svojich majetkoch zakladal vzorové ľudové školy najmä pre roľnícku mládež. Vydával knihy a časopisy na ideovú výchovu poddaných roľníkov. Porovnaj: MATULA, V. – VOZÁR, J. (edd.), Dejiny Slovenska, c. d., s. 628–629.

⁸³ Vo svojom životopise uvádza, že napísal celkovo 144 štúdií a úvah s rozličnou tematikou.

⁸⁴ SIRÁCKY, J., a kol., Slováci vo svete, c. d., s. 108.

na tom, aby sa vodám otvorili priepusty.“ Otázku vody skúmal vo všetkých súvislostiach a tvrdil, že povodne ani močiare by neboli, ak by sa uskutočnila regulácia bezbrehých riek. V dedinách a mestách propagoval budovanie verejných studní.⁸⁵ Myslel aj na budúci rozvoj potravinárstva⁸⁶, a preto veľké úsilie vynakladal na vytvorenie podmienok na spracovanie poľnohospodárskych výrobkov. Do základov nového sveta uviedol počiatky priemyslu udomácnením remeselného podnikania a manufaktúrnej výroby. Samotný Tešedík zhodnotil svoj život a svoje činy nasledovne: „Moje útrapy vo veľkom narastali vďaka tomu, že to dobré, o čo som sa snažil, potom ako som na základe uznávaných spisovateľov, svojich ciest a skúseností rozpoznal, že to je správne a osožné pre moju vlasť a ľudstvo, sa mi nedarilo realizovať, pretože to predstavení tak často odmietali prijať a kládli mi do cesty prekážky.“⁸⁷

Pramene a literatúra

Literatúra

- Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho terajších pomerov, Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (VÚSM) 2004.
- ERDMANN, Gyula, Békés megye és környéke XVIII. sz.-i történetéből. Közlemények – Közlemények Békés megye és környéke történetéből 3. 1989. CSEH EDIT: A Békés vármegyei parasztkor válasza az úrbéri kérdőpontokra, in: DVOŘÁK, Pavel (ed.), *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*. Nový pohľad na svet, Bratislava: Literárne informačné centrum 2007, s. 230–232.
- KMEŤ, Miroslav, *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov*, Nadlak: Vydavateľstvo Ivana Krasku 2012.
- KÓNYA, Peter, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*. Nový pohľad na svet, Bratislava: Literárne informačné centrum 2007.
- LEDNÁR, František, Samuel Tešedík – priekopník poľnohospodárskeho pokroku a školstva, *Agrikultúra*, 2, 1963, s. 113–124.
- LEDNÁR, František, *Priekopník poľnohospodárskeho pokroku* – Samuel Tešedík, *Poľnohospodárstvo*, 1960, roč. VII., č. 4, s. 297–308.
- MATULA, Vladimír – VOZÁR, Jozef (edd.), *Dejiny Slovenska II.*, Bratislava: Veda 1987.
- SALÁNKI, István, 250 éve született Tessedik Sámuel (1742–1820), in: *Cukoripar XLV. évfolyam* (1992), 2. szám, s. 50.
- SIRÁCKY, Ján, *Dlhé hľadanie domova*, Martin: Matica slovenská 1985.
- SIRÁCKY, Ján, *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem*, Martin: Matica slovenská 1971.
- SIRÁCKY, Ján, a kol., *Slováci vo svete 1*, Martin: Matica slovenská 1980.
- TESSEDIK, Samuel, *Szarvasi nevezettség, azas Szarvas mezőváros gazdasági kronikája*, Budapest 1938.
- TESSEDIK, Sámuel – BERZEVICZI, Geogely, *A parasztkor állapotáról Magyarországn*. Ed. Gáb. Zsigmond, Budapest 1979, s. 43–45, in: DVOŘÁK, Pavel, (ed.), *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvietenských vládcov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrodenia*, Bratislava: Literárne informačné centrum 2007, s. 295–297.

⁸⁵ JANČOVIC, J., Samuel Tešedík, c. d., s. 5.

⁸⁶ Tešedík prvý varil v Uhorsku z cukrovej repy sirup a zo slnečnice a repky získaval olej.

⁸⁷ Porovnaj: TESSEDIK, Sámuel, *Önéletirása*. Fordította Zsilinszky Mihály. II. kiadás. Sajtó alá rendezte Dr. Nádor Jenő, Sarvaš 1942, s. 76–77.

TESSEDIK, Sámuel, Önéletírása. Fordította Zsilinszky Mihály. II. kiadás. Sajtó alá rendezte Dr. Nádor Jenő, Sarvaš 1942, s. 76–77.

VALENTOVIČ, Štefan (ed.), Slovenský biografický slovník. Zv. I. A–D. Heslo: Tešedík, Samuel. Martin: Matica slovenská, 1986, s. 423.

VINCZE, Ladislav, Život a pedagogická práca Samuela Tešedíka, Jednotná škola, 12, 1957, s. 706–727.

ŽILINSKÝ, Michal, Dejepis mestečka Sarvaš a opis jeho terajších pomerov, Békešská Čaba: VÚSM, 2004.

Internetové zdroje

JANČOVIČ, Ján, Samuel Tešedík pretváral dobu a život roľníka, dostupné online: <www.oslovma.hu/index.php/sk/.../737-samuel-tesedik-pretvaral-dobu-a-ivot-ronika> [28. 1. 2017].

Közlemények Békés megye és környéke történetéből Erdmann Gyula: Békés megye és környéke XVIII. sz.-i történetéből. Közlemények – Közlemények Békés megye és környéke történetéből 3., dostupné online: <https://library.hungaricana.hu/hu/view/BEKM_Kbmkt_03_bekes_kornyeke/?pg=307&layout=s> [28. 3. 2019].

NÁDOR, István, Tessedik Sámuel szerepe az Alföld fásításában, s. 380–384, dostupné online: <http://erdeszetilapok.oszk.hu/01461/pdf/EL_1960_10_380-384.pdf> [1. 3. 2019].

Szarvas-Ótemplomi Evangélikus Egyházközség Levéltára, dostupné online: <https://library.hungaricana.hu/hu/view/D_Szarvas_Vegyes_Jkv_1799_1819/?pg=9&layout=s> [28. 3. 2019].

Szarvas vegyes jegyzőkönyvek, dostupné online: <https://library.hungaricana.hu/hu/view/D_Szarvas_Kristoffy_Prot_Jkv_1734_1833/?pg=2&layout=s> [28. 3. 2019].

FRANTIŠEK DIEBL: nejen druhý profesor zemědělských nauk na filozofickém učilišti v Brně, též podnikatel, vinař, cestovatel a novinář

FRANTIŠEK DIEBL: Not only the second professor of agricultural sciences at the philosophy college in Brno, but also entrepreneur, oenologist, traveller, and journalist

Bohumír Smutný

Abstrakt: František Diebl (1770–1859), druhý profesor zemědělství na filozofickém učilišti v Brně a badatel v zemědělských vědách na Moravě od 20. let 19. století, považován za zakladatele moravské ekonomické školy, původně hospodářský úředník s bohatou praxí. Další aktivity: podnikatel v papírenství, významný vinař a enolog v Hospodářské společnosti v Brně, cestovatel do vinařských oblastí v uherském Tokaji a německém Porýní. Zkušenosti publikoval v odborném tisku, uváděn také jako první česky píšící novinář na Moravě, vydavatel Moravsko-slezského časopisu pro lid o polním, lesním a domácím hospodářství.

Abstract: František Diebl (1770–1859), the second professor of agriculture at the philosophy college in Brno and researcher in agricultural science in Moravia since 1820s, is generally viewed as founder of the Moravian economic school. Nevertheless, for many years he worked as an economic administrator. Aside from that, he also had a paper factory and was an important oenologist. He was an active member of the Economic Society in Brno, visited the wine regions in Hungarian Tokai and German Rhein valley, and published his experiences in scientific press. He is believed to have been the first journalist in Moravia who wrote in Czech. He published the Moravian-Silesian Journal for the People on Farming, Forestry, and Household Economy.

Klíčová slova: František Diebl; filozofické učiliště v Brně; papírenský průmysl; národní a hospodářský buditel na Moravě; 1. polovina 19. století.

Keywords: František Diebl; philosophy college in Brno; paper industry; national and economic revival in Moravia; first half of the 19th century.

Odborný článek vznikl v rámci vědecké činnosti Moravského zemského archivu.

V historii brněnského školství hrálo významnou úlohu zdejší filozofické učiliště, kde po jeho zřízení bylo možno dosáhnout vyššího vzdělání než dosud na místním gymnáziu v letech 1782 až 1808. Změna nastala, když císař František I. (1768–1835) na žádost brněnských měšťanů v roce 1807 povolil zřízení filozofického učiliště v Brně. Úspěšné studium na těchto filozofických ústavech bylo podmínkou pro absolventy gymnázií, kteří se ucházeli o studium na rakouských univerzitách nebo v bohosloveckých seminářích. Filozofické učiliště v Brně bylo na Moravě po Mikulově druhým ústavem tohoto typu a jeho slavnostní otevření dne 16. listopadu 1808 v minoritském klášteře u sv. Janů navštívil i císař. Jako učitelé na něm působili nejprve příslušníci piaristického řádu, např. František Kasián Halaška, jenž se roku 1814 stal profesorem fyziky na pražské univerzitě, Josef Kalasanský Likavec/Likawetz, profesor teologie a rétoriky a pozdější rektor univerzity ve Štýrském Hradci, a Dominik Kinský, profesor dějin a řecké literatury a příznivec české literatury a českých národních snah. Po

roce 1820 se v ústavu místo piaristů uplatňovali také příslušníci jiných řádů, hlavně augustiniáni z kláštera na Starém Brně (František Tomáš Bratránek, František Matouš Klácel), benediktini z kláštera v Rajhradě (Beda Dudík, Řehoř Wolný) a také premonstráti z kláštera v Nové Říši (matematici Friedrich Franz, Norbert Ritschl). Ústav poskytoval vzdělání především v humanitních oborech. Vedle latiny, náboženství, historie a filozofie se zde však vyučovala také matematika, fyzika, zeměpis a k volitelným předmětům patřila též pedagogika, pomocné vědy historické, dějiny Rakouska, estetika, zemědělství, vyšší matematika, mechanika, astronomie a chemie. Roku 1816 zde byla založena stolice ekonomiky (zemědělství/Landwirtschaft) a roku 1819 i stolice přírodních věd. Prvním profesorem ekonomiky byl jmenován Josef Alois Zeman (1780–1825).

Ústav byl financován z náboženského fondu brněnského biskupství a studium bylo bezplatné. Jakmile v roce 1826 převzal náklady stát, bylo na něm zavedeno školné. Ústav od té doby nesl název C. k. filozofické učiliště neboli K. k. Philosophische Lehranstalt. V roce 1812 na brněnské filozofii studovalo 174 posluchačů, roku 1819 jich bylo již 260. Patřilo tak v rámci monarchie k nejnavštěvovanějším školám tohoto typu. Od 20. let 19. století se počet posluchačů ustálil na 200 až 300 studentech. Studium zde bylo dvouleté. I když v Brně, kde univerzita přes snahy moravských stavů, zemského gubernia a města nebyla zřízena (kromě let 1778 až 1782, kdy sem byla přemístěna univerzita z Olomouce), bylo filozofické učiliště považováno za jakousi „malou univerzitu“, svým charakterem však bylo spíše nadstavbou gymnázia, se kterým jako jeho 7. a 8. třída v letech 1848 až 1849 splynulo.¹

První profesor ekonomiky Josef Alois Zeman byl rodák z jihomoravské Lednice. Navštěvoval gymnázium v Uherské Skalici (1794–1797), humanitní studia v Komárně a v Budíně, poté jako alumnus diecéze v dnešní Banské Bystrici a pokračoval ve studiu filozofie v arcibiskupském semináři v Prešpurku, dále byl po tři roky posluchačem teologie v Olomouci, odkud ale odešel, a od roku 1804 působil jako vychovatel v rodinách brněnských vlnářských průmyslníků Dominika Brobaila a Františka Aloise Bayera. V té době také cestoval a věnoval se filologii, filozofii a přírodopisu. Od roku 1811 převzal po novináři Karlu Josefu Jurendovi vydávání německého lidového kalendáře Mährisch-schlesischer Wanderer (Moravsko-slezský vandrovník), jehož kvalitativní úroveň povznesl. Od roku 1813 byl členem Moravsko-slezské společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy v Brně (dále jen Hospodářská společnost). V roce 1816 byl jmenován prvním profesorem zemědělství na filozofickém učilišti v Brně.²

Po náhlém úmrtí Josefa Aloise Zemana dne 23. května 1825 na následky mrtvice byl povolán do vedení katedry zemědělských nauk zkušený praktik František Diebl (1770–1859). Narodil se v Častolovicích, na stejnojmenném panství ve východních Čechách poblíž Rychnova nad Kněžnou, dne 8. srpna 1770 jako syn zdejšího důchodního Františka Diebla, původem z Prahy. Otec však v roce 1772 zemřel. Matka Lydmila byla dcerou ředitele rychnovského panství Jana Jiřího Hájka, později inspektora

¹ K dějinám brněnského středního školství viz MALÍŘ, Jiří (ed.), *Dějiny Brna 4*, Brno 2019, v tisku.

² VÁVRA, Miloslav, *Lednický rodák Josef Zeman, první profesor zemědělství v Brně*, Jižní Morava, 1966, s. 44–51.

panství hraběte Walderoda, a po úmrtí manžela se znovu provdala za Josefa Urbanyho (1740–1792), hospodářského úředníka v Německé Bělé (nyní Bělá nad Svitavou) v tehdejším Chrudimském kraji v Čechách.

Mladý Diebl vyrůstal ve dvojjazyčném prostředí a později publikoval v obou jazycích. Po triviální škole studoval nejprve 1. třídu na nižším gymnáziu v Rychnově nad Kněžnou u piaristů a poté v letech 1781 až 1785 na vyšším gymnáziu v Litomyšli. Matka sice chtěla, aby se věnoval dráze duchovního, ale jeho praktický otčím Urbany, který se po úmrtí manželky v roce 1784 znovu oženil, jej orientoval na zemědělství, protože náklady na další studia bohosloví by byly pro rodinu vysoké. Od roku 1782 se Diebl účastnil jako geometr vyměřování josefínského katastru, kde byl nedostatek vyškoleného personálu. Po složení zkoušky byl na tuto práci přijat. Musel však v letech 1787 až 1788 zanechat soukromého studia filozofie, později se podrobil zkouškám na univerzitě v Olomouci. Od července roku 1788 byl povolán na moravské panství Líšeň Josefa svobodného pána Freienfelse (1743–1819), aby zde působil při mapování zdejších lesů a byl k dispozici Ing. Finkornovi. Později tu pokračoval jako úředník justiciář vyřizující soudní náležitosti panství a jako písař přidělený purkrabímu Albrechtovi. Ten ho podporoval ve studiu zemědělství a bohatě mu poskytoval odbornou zemědělskou literaturu. Na panství Líšeň se Diebl rozhodl věnovat se právu, což mu otevíralo větší možnosti v dalším úředním postupu při kariéře hospodářského úředníka, k níž směřovaly jeho snahy. Od května roku 1790 zastupoval nemocného otčíma Josefa Urbanyho, který byl purkrabím na statku Německá Bělá. Nezanechal však svých soukromých právnických studií a rozhodl se podrobit zkouškám na univerzitě v Olomouci. Po úmrtí otčíma dne 21. prosince 1792 v Německé Bělé byl tu od roku 1793 přes své mládí, neboť ještě nedosáhl plnoletosti 24 let, ustanoven nejprve zástupcem a poté správcem statku. Takto zde působil do roku 1798, poté jako vrchní úředník zdejšího vrchnostenského úřadu. V té době také dokončil svá právnická studia, avšak dále se zabýval stále více zemědělstvím, které mu poskytovalo zaměstnání. Když v roce 1801 zemřel administrátor statku Německá Bělá, pronajal si František Diebl tento dvůr spolu se dvorem Svojanov. Měl tak možnost v praxi si ověřovat nové poznatky zaváděné do zemědělství. Jako hospodářský úředník se stýkal s řadou tehdejších odborníků působících v ekonomických funkcích a dále se vzdělával v oboru četbou literatury o zemědělství, např. v Anglii. Zajímalo jej také ovocnářství a později za působení na jižní Moravě, v Brně, se tento jeho zájem přesunul na vinařství. V Německé Bělé též založil na půlhektarovém pozemku školku pro pěstování ovocných stromků, která svými výpěstky zásobovala okolní panství v Čechách i na Moravě. Nájemcem Německé Bělé zůstal Diebl až do roku 1808, kdy Josef hrabě Desfours-Walderode prodal statek za 125 000 zl. Emanuelu svobodnému pánu Bartensteinovi.³

Státní správa Diebla již v prvním desetiletí 19. století pověřovala prostřednictvím Krajského úřadu v Chrudimi vypracováváním různých posudků, inventur a odhadů týkajících se zemědělství. V době francouzské invaze na Moravu v roce 1805 měl Diebl

³ Činností F. Diebla se nejobsáhleji zabýval VÁVRA, Miroslav, Druhý brněnský profesor zemědělství František Diebl (1770–1859), in: *Acta universitatis agriculturae*, Sborník Vysoké školy zemědělské v Brně, řada A, Spisy fakulty agronomické, roč. 20, 1972, s. 303–312; TÝŽ, Vědecká činnost profesora zemědělství Františka Diebla (1770–1859), tamtéž, s. 479–486.

možnost prokázat svoje vlastenectví a loajalitu vůči státu, když na výzvu hejtmána Chrudimského kraje podával do Čech zprávy o působení Francouzů na Moravě. Měl k tomu dobré zpravodajské podmínky, neboť Brněnec a statek Německá Bělá v Čechách oddělovala na hranici od Moravy jen řeka Svitava. V následujících letech 1805 a 1806 se projevil jako dobrodinec, když podle svých možností jako nájemce statků Svojanov a Německá Bělá podporoval obilím a bramborami chudé vrstvy obyvatelstva. Mírnit jejich bídu pomáhala možnost zaměstnání v jeho papírně.

Dieblovy aktivity v průmyslovém podnikání začaly v letech 1806 až 1808. Na řece Svitavě v Brněnci na pozemcích statku Německá Bělá postavil za velkého zadlužení papírnu. Již roku 1808 požádal úřady o udělení jednoduchého zemského továrního oprávnění k provozu. Byl však odmítnut, přestože se vykazoval c. k. privilegiem uděleným císařem Františkem I. Podle úředního vyjádření údajně jeho podnik neprokázal zvláštní rozsah a kvalitu výrobků. Uspěl až v roce 1809. K jeho žádosti přiložil Krajský úřad v Chrudimi kolekci vyráběných druhů papíru a žadatel v ní uvedl, že jeho papírna pracuje se čtyřmi káděmi, zaměstnává 195 pracovníků a za rok vyrobila papír za 115 000 zl., což značí, že patří k největším podnikům svého druhu v Čechách. Protokol krajského úřadu doprovázející žádost obsahoval seznam použitých strojů, zprávu o nové technologii k rozměňování plátěných hadrů a také vyzdvihoval lidské kvality žadatele a papírníka v jedné osobě, jeho sociální jednání s poddanými bez ohledu na osobní prospěch. Toto dobrozdání patrně pomohlo a české zemské gubernium udělilo Františku Dieblovi dne 28. prosince 1809 formální zemské tovární oprávnění s povolením používat c. k. orla při označení podniku a jeho výrobků spolu s dalšími výhodami, kteréžto oprávnění umožňovalo, jako např. zákaz ubytování vojska a povolávání odborníků k vojenské službě. Pro vleklé zatížení dluhy se však Diebl rozhodl v roce 1814 papírnu v Alžbětíně údolí u Brněnce prodat. Stalo se tak dne 5. listopadu 1814, kdy ji koupil za 28 000 zl. papírník Jiří Schön se společníky v Brně. Z této částky dostal Diebl jen něco přes 1000 zl., většina peněz padla na úhradu dluhů, poplatků a úroků z nich.⁴ Po tomto neúspěšném pokusu prosadit se v papírenském průmyslu se Dieblův zájem zcela soustředil na oblast zemědělství.

V roce 1815 byl jmenován soudním znalcem pro oblast zemědělství, čímž dosáhl nezávislého postavení a mohl dále rozvíjet své znalosti v oboru. Sám se také neustále vzdělával. Přátelil se s významnými zemědělskými odborníky, kteří působili v Čechách a na Moravě a mezi něž patřili i hospodářští úředníci na panstvích, stejně jako v zemi žijící přírodovědci, a navštěvoval je. Navázal přátelství zejména s Františkem Schneiderem (zemřel 1863), bývalým lichtenštejnským hospodářským radou v Brně, působícím na panství Radešín u Nového Města na Moravě, který posléze toto panství roku 1826 koupil. Na jeho radu se stal Diebl v roce 1811 členem Brněnského spolku pro chov ovcí, kde od roku 1832 působil také jako examinátor ovcí. V roce 1816 se stal členem Pomologického spolku v rámci brněnské Hospodářské společnosti, zde se jeho zájem postupně přesouval na vinařství. Svými odbornými zprávami a články přispíval Diebl pilně do tiskového orgánu Hospodářské společnosti, týdeníku Mitteilungen der k. k. Mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues,

⁴ KUČERA, Miroslav, Historie papíren na řekách okresu Svitavy, in: Pomezí Čech a Moravy 4, 2000, s. 68–70.

der Natur- und Landeskunde (Zprávy c. k. Moravsko-slezské společnosti na podporu zemědělství, přírodovědy a vlastivědy, dále jen Mitteilungen). Rovněž hojně publikoval v kalendářích vydávaných touto společností.

Roku 1814 vstoupil do služeb rodu Desfours-Walderode, když jej majitel panství Potštát Josef hrabě Desfours-Walderode (zemřel 1838) požádal, aby nastoupil jako vrchní správce nově získaných rodových statků na Moravě, Dřínova a Křetína. Roku 1818 si Diebl statek Křetín od majitele pronajal a měl jej v nájmu až do roku 1839. Vedle toho v roce 1829 převzal správu panství Tišnov Friedricha svobodného pána Vittinghoff zu Schell (1786–1849). Od roku 1827 byl inspektorem panství Letovice rodu Kálnokyů a později též panství Brodek. Svoje poznatky o zavádění moderních metod hospodaření publikoval ve spisech Beschreibung des Gutes Křetín und seiner Verbesserungen (Popis statku Křetín a jeho zvelebení), vydaném v roce 1828 v Brně. Chtěl tak přispět k všeobecné známosti moderních metod hospodaření. V publikaci uvedl poznatky týkající se ustájení dobytka, zavádění střídavého hospodaření na pozemcích a zabezpečování krmiva ve velkém. Propagoval zlepšené metody hnojení půdy, zavádění ovocnářství a pěstování ovocných stromků ve školkách s jejich výsadbou podél cest, silnic a v zahradách, stejně jako používání lepších pracovních nástrojů pro orání a sklizeň, například kos, a zavádění prvních mechanických strojů, jako čistíček a lámaček lnu nebo mlátiček obilí. Zejména jej těšilo, když byly jeho příklady opatrně napodobovány v selských hospodářstvích za účelem dosažení vyššího výnosu.

Tato jeho hospodářská a hospodářsko-osvětová činnost byla pečlivě sledována představiteli zemské správy a nacházela ohlas u gubernátora Moravy Antonína Fridericha hraběte Mitrovského (1770–1842), rovněž jako u vedení Hospodářské společnosti v Brně, která mu roku 1823 nabídla čestnou funkci dopisujícího člena. V hlavním moravském městě však již byl Diebl znám, neboť v roce 1815 byl jmenován soudním znalcem u Moravsko-slezského zemského práva v Brně.

Zásadní zlom v jeho životě nastal v roce 1825. Na návrh zemského gubernátora hraběte Mitrovského a opata kláštera na Starém Brně Františka Cyrila Nappa (1792–1867) byl ustanoven suplujícím profesorem zemědělské nauky a později i přírodovědy na filozofickém učilišti v Brně. Došlo k tomu po náhlém úmrtí prvního zde ustanoveného profesora Františka Aloise Zemana. V roce 1828 se Diebl jako suplent přihlásil do konkurzu na uvolněné katedry zemědělství a přírodovědy na univerzitě v Praze a ve Vídni, ale pro překročení věku pro přijetí do státních služeb neuspěl. Definitivním c. k. profesorem na brněnském filozofickém učilišti se stal až v roce 1832, když mu s ohledem na jeho věk byl udělen císařem Františkem I. dispens.⁵

Během čekání na jmenování definitivním profesorem se Diebl v roce 1827 stal v pořadí druhým kustodem brněnského Františkova muzea, kde působil už o desetiletí dříve. Tato funkce nebyla pro něj patrně hlavním zájmem, přesto většinu svého úsilí věnoval pořízení abecedního seznamu rostlinných druhů zastoupených v muzejních sbírkách a zůstal po něm i hlavní inventář muzea, zpracovaný od roku 1818, a vedle něj speciální inventář numismatické sbírky. Díky jeho působení zde od srpna 1828

⁵ Řadu životopisných údajů F. Diebla uvádí D'ELVERT, Christian, Geschichte der k. k. Mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Öster. Schlesiens, Brünn 1870, s. 280–289.

začala sloužit veřejnosti i knihovna muzea, kontinuálně se rozrůstající. Po získání definitivy se Diebl postupně vzdal všech svých hospodářských aktivit. Ponechal si pouze pronájem statku Křetín, jednak pro možnosti provádět zde své experimenty, jednak měl sloužit k výuce jeho synů, kteří se měli věnovat zemědělství, ale i jiných zájemců, jako místo pro praktické poznatky.⁶

Svého uznání František Diebl dosáhl také jako vinař. Zájem o pěstování vinné révy na Moravě a produkci vína a praktikování experimentů na spolkové vinici Hospodářské společnosti v Brně pod Petrovem, stejně jako na vlastní vinici na předměstí Dorných, vedly Diebla ke snahám o pozvednutí úrovně vinařství na Moravě. O vinařství hojně referoval v časopise Hospodářské společnosti *Mitteilungen*. Zájem o pozvednutí moravského vinařství provázel Diebla i později, ve funkci tajemníka Hospodářské společnosti, jak dokládá např. jeho působení v Pomologickém a enologickém spolku, provádějícím na jižní Moravě sběr vzorků vinné révy pro potřeby C. k. zemědělské společnosti ve Vídni (K. k. Landwirtschaftliche Gesellschaft zu Wien) za účelem sestavení přehledu o pěstování vinné révy na Moravě v roce 1835.⁷

Ve snaze o pozvednutí moravského vinařství se v říjnu 1826 vydal na cestu za poznáním evropsky známého uherského vinařství spolu s přítelem a rodákem z východočeských Třebechovic pod Orebem Janem Nepomukem Sedláčkem z Harkenfeldu (1760–1827), administrátorem moravských státních statků a guberniálním radou. Oba jako členové enologické sekce Hospodářské společnosti získali poznatky, které hodlali využít ke zkvalitnění moravského vinařství. Z cesty do Uher se zachoval Dieblův cestovní deník pro období od 2. října do 1. listopadu 1826, který následující rok vycházel německy na pokračování v periodiku *Mitteilungen*.⁸ Cestovní deník přináší mnoho údajů nejen z oblasti zemědělství a zde provozované rostlinné a živočišné výroby, především na rozsáhlých statcích uherské šlechty, ale také řadu zajímavých postřehů o stavu krajiny v Uhrách, vzhledu a provozu tamních statků, nazývaných tu podle latiny *predium*, stejně jako o městech a zdejších stavebních památkách včetně hradů a zámků, které oba cestovatelé navštívili, nebo cestou spatřili. V jejich zorném úhlu zůstaly také historické události, připomínané zejména v Tokaji, i nezvyklé přírodní úkazy, na něž při cestě narazili. V Pešti zaujala Diebla jako bývalého muzejního pracovníka organizace zdejšího Uherského národního muzea (Magyar Nemzeti Múzeum). Podává podrobné informace o jeho personálním obsazení, finančních dotacích na provoz, platech zaměstnanců a obsahu jednotlivých sbírek. Cílem cesty bylo dojet včas do evropsky známé vinařské oblasti Tokaje na severovýchodě dnešního Maďarska a zúčastnit se tamního vinobraní, nashromáždit potřebné zkušenosti a do konce měsíce října se vrátit do Brna, kde měli oba cestovatelé svoje služební a pedagogické povin-

⁶ BRODESSER, Slavomír – BŘEČKA, Jan – MIKULKA, Jiří, K poznání a slávě země, dějiny Moravského zemského muzea v Brně, Brno 2002, s. 15.

⁷ SMUTNÝ, Bohumír, Snaha o zvelebení vinařství na Moravě od 20. let 19. století do jeho poloviny a podíl Pomologického a enologického spolku Hospodářské společnosti v Brně na této činnosti, *Jižní Morava*, 2014, roč. 50, sv. 53, s. 98–99.

⁸ DIEBL, Franz, *Tagebuch einer in Bezug auf Landwirtschaft und Weinbau, im Herbste 1826 durch einen Theil Ungarns von Seiten des Herren v. Harkenfeld und Diebl unternommenen Reise*, *Mitteilungen der k. k. Mährisch-Schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn*, 1827, Nr. 19–25.

nosti. Cestou za svým cílem v Tokaji poznávali po průjezdu dnešním západním Slovenskem se zastávkami v Trnavě a Prešpurku další uherské vinařské oblasti, jako např. na pravém břehu Dunaje oblast Neszmély, oblast kolem Budína a na severu dnešního Maďarska oblast Bukových hor, Jagerskou oblast a pohoří Mátra. Pokud to bylo možné a potřebné, zapisoval si Diebl jména vinic a na nich pěstovaných odrůd révy. Cestu připravil J. N. Sedláček, který využil svých známostí s majiteli statků z uherské šlechty, respektive s jejich hospodářskými úředníky. Součástí putování byly exkurze do hospodářství jejich uherských hostitelů a kontakty s uherskými vinaři z řad hospodářského úřednictva, kteří se rádi podělili s návštěvníky z Moravy o výsledky svého bádání o pěstování vinné révy a výrobě vína.

V říjnu roku 1834 se Diebl vydal na desetidenní putování do oblasti Porýní. Cestu podnikl již sám, jeho druh J. N. Sedláček z Harkensfeldu mezitím zemřel. Cílem cesty byl Rüdesheim na Rýně se svými proslulými vinohrady. Diebl se chtěl seznámit s pěstováním a výrobou zdejšího proslulého rýnského vína. Z cesty opět vypracoval zprávu, která na pokračování od dubna 1836 vycházela v *Mitteilungen*.⁹

Bibliografie Dieblových publikací obsahuje více než dvě desítky zásadních prací a učebnic o metodách hospodaření v zemědělství, týkajících se polního hospodářství, chovu dobytka, pěstování a zpracování lnu, cukrové řepy, hedvábí a ovocnářství. Práce vycházely jak v němčině, tak v češtině. Hojně publikoval v dobových odborných periodikách, a proto jej lze vedle profesora hospodářství, ekonoma, botanika označit i za novináře – zpravodaje. Možná také uvést, že jeho žákem na brněnském filozofickém učilišti byl známý Johann Gregor Mendel (1822–1884), jenž koncem studijního roku 1845/1846 u něj složil veřejnou zkoušku z oboru rostlinné a živočišné produkce a získal vysvědčení z oboru zemědělství.

Diebl je uváděn jako první český písíci novinář na Moravě. V Brně také vydával od října 1842 Moravsko-slezský časopis pro lid, o polním, lesním a domácím hospodářství aneb Kniha ke čtení pro venkovský lid (1842–1846), vycházející souběžně i v německém jazyce. Diebl svou vzdělávací činností dosáhl společenského uznání, když mu byla udělena první zlatá medaile Hospodářské společnosti v Brně. Tyto jeho hospodářské aktivity udržely vydávání časopisu po čtyři roky.¹⁰

V revolučním roce 1848 byl Diebl pověřen komisařským řízením, v dnešním slova smyslu ředitelstvím brněnského filozofického učiliště, když s ohledem na svůj seniorát některé řídicí funkce na škole vykonával již dříve. V následujícím roce 1849, kdy v zemi doznívaly ještě revoluční události v severní Itálii a v Uhrách, se Dieblovi podařilo udržet na škole pořádek a vyloučit tak zásah úřadů vůči studentům, konat řádné přednášky a zkoušky. Svoje poslání zde ukončil v roce 1850, kdy odešel do penze. Pod jeho

⁹ DIEBL, Franz, Bericht über die Ergebnisse einer Reise in den Rheingau zur Zeit der Spätlese 1834, *Mitteilungen der k. k. Mährisch-Schlesische Gesellschaft zur Beförderung der Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn*, 1836, Nr. 15–17.

¹⁰ VÁVRA, Miloslav, Profesor zemědělství František Diebl (1770–1859), první český novinář na Moravě a ve Slezsku, in: *Acta universitatis agriculturae*, Sborník Vysoké školy zemědělské v Brně, řada A, Spisy fakulty agronomické, roč. 21, 1973, s. 153–162; též GREINECKEROVÁ, Alena, K literárnímu obsahu Dieblova měsíčníku, *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 24, 1972, s. 145–152. Celkové zhodnocení Dieblovy novinářské činnosti viz KUBÍČEK, Jaromír, *Dějiny žurnalistiky na Moravě. První století českých časopisů 1848–1948*, *Vlastivěda moravská, Země a lid*, nová řada, sv. 13, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2013, s. 17–18.

vedením se dostávalo ročně 80 až 100 studentům základních poznatků ze zemědělství a příbuzných nauk, což přispívalo k pozvednutí úrovně zemědělství nejen na Moravě, ale v celé habsburské monarchii. To se již filozofické učiliště přetvářelo na polytechnickou školu a této reorganizace se Diebl také účastnil.

Po Dieblově odchodu ze školy mu mladý císař František Josef I. ponechal penzi ve výši dvou třetin jeho řádného platu a ještě osobní příplatek 200 zl. Za jeho zásluhy učitelské a spisovatelské jej v roce 1850 jmenoval c. k. radou. Za rozvoj zemědělství mu císař roku 1857 udělil zlatý záslužný kříž s korunou. S neutuchajícím úsilím Diebl, jak bylo jeho zvykem, pokračoval v další práci. Odešel z Brna a nejprve se usadil v Rožaríně u Moutnic a poté přesídlil do Předklášteří u Tišnova, kde si postavil dům, založil velkou ovocnářskou školkou a okresní hospodářský spolek, jehož se stal jednatelem. Zemřel v Předklášteří u Tišnova dne 13. června 1859, pohřben byl tamtéž. Během svého dlouhého života se František Diebl stal postupně čestným nebo skutečným členem dvou desítek domácích i zahraničních hospodářských společností.¹¹

Z Dieblova osobního života uveďme, že se oženil v roce 1794 s Klárou, dcerou c. k. výběrčího mýta Johanna Preysse na Starém Brně. Z tohoto manželství se narodilo devět synů a dvě dcery, v další generaci to bylo 27 vnuků a pravníků. Tito potomci byli většinou zaměstnáni v c. k. civilní a vojenské službě a v hospodářských funkcích u soukromých majitelů statků.¹²

Závěr

Příspěvek pojednává o životě a díle Františka Diebla (1770–1859), profesora zemědělství a badatele v zemědělských vědách na Moravě od 20. let 19. století. Vychoval řadu vynikajících zemědělských odborníků, národních a hospodářských buditelů venkovského lidu. text upozorňuje i na jeho další méně známé aktivity. Rodák z východočeských Častolovic, původem z rodiny hospodářského úředníka, začínal po studiích sám jako hospodářský úředník a nájemce statků s bohatou praxí na moravském venkově. Byl nejen v pořadí druhým profesorem zemědělství na filozofickém učilišti v Brně, ale také podnikatelem v papírenství jako zakladatel a majitel papírny v Německé Bělé, významným vinařem a enologem s vlastním vinohradem na brněnském předměstí a s působností v Hospodářské společnosti v Brně. Rovněž byl cestovatelem, jenž za účelem podpory vinařství na Moravě navštívil významné produkční oblasti v uherském Tokaji a v německém Porýní a svoje zážitky a zkušenosti publikoval v odborném tisku Hospodářské společnosti. Díky své pedagogické a propagační činnosti je považován také za zakladatele moravské ekonomické školy a za prvního česky píšícího novináře na Moravě, kde vydával od roku 1842 Moravsko-slezský časopis pro lid, o polním, lesním a domácím hospodářství v češtině a v němčině, sám pak byl autorem množství odborných článků. Stal se zakladatelem dynastie hospodářských úředníků, neboť jeho synové a vnukové se uplatnili nejen ve státní správě, ale také ve službách majitelů velkostatků.

¹¹ Působil např. jako člen c. k. guberniální obchodní komise, člen ředitelství c. k. moravsko-slezské pojišťovací společnosti pro požární škody, tehdy velmi významné pro obyvatele měst a obcí. D'ELVERT, Ch., Geschichte der k. k. Mährisch-schlesischen Gesellschaft, c. d., s. 285.

¹² Tamtéž, s. 289.

Prameny a literatura

- BRODESSER, Slavomír – BŘEČKA, Jan – MIKULKA, Jiří, K poznání a slávě země, dějiny Moravského zemského muzea v Brně, Brno 2002.
- D'ELVERT, Christian, Geschichte der k. k. Mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Öster. Schlesiens, Brünn 1870.
- DIEBL, Franz, Tagebuch einer in Bezug auf Landwirtschaft und Weinbau, im Herbste 1826 durch einen Theil Ungarns von Seiten des Herren v. Harkenfeld und Diebl unternommenen Reise, Mittheilungen der k. k. Mährisch-Schlesisches Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn, 1827, Nr. 19–25.
- DIEBL Franz, Bericht über die Ergebnisse einer Reise in den Rheingau zur Zeit der Spätlese 1834, Mittheilungen der k. k. Mährisch-Schlesisches Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn, 1836, Nr. 15–17.
- GREINECKEROVÁ, Alena, K literárnímu obsahu Dieblova měsíčníku, Vlastivědný věstník moravský, roč. 24, 1972, s. 145–152.
- KUBÍČEK, Jaromír, Dějiny žurnalistiky na Moravě. První století českých časopisů 1848–1948, Vlastivěda moravská, Země a lid, nová řada, sv. 13, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2013, s. 17–18.
- KUČERA, Miroslav, Historie papíren na řekách okresu Svitavy, in: Pomezí Čech a Moravy 4, 2000, s. 68–70.
- MALÍŘ, Jiří (ed.), Dějiny Brna 4, Brno 2019, v tisku.
- SMUTNÝ, Bohumír, Snaha o zvelebení vinařství na Moravě od 20. let 19. století do jeho poloviny a podíl Pomologického a enologického spolku Hospodářské společnosti v Brně na této činnosti, Jižní Morava, 2014, roč. 50, sv. 53, s. 98–99.
- VÁVRA, Miloslav, Lednický rodák Josef Zeman, první profesor zemědělství v Brně, Jižní Morava, 1966, s. 44–51.
- VÁVRA, Miroslav, Druhý brněnský profesor zemědělství František Diebl (1770–1859), in: Acta universitatis agriculturae, Sborník Vysoké školy zemědělské v Brně, řada A, Spisy fakulty agronomické, roč. XX, 1972, s. 303–312.
- VÁVRA, Miroslav, Vědecká činnost profesora zemědělství Františka Diebla (1770–1859), in: Acta universitatis agriculturae, Sborník Vysoké školy zemědělské v Brně, řada A, Spisy fakulty agronomické, roč. XX, 1972, s. 479–486.
- VÁVRA, Miloslav, Profesor zemědělství František Diebl (1770–1859), první český novinář na Moravě a ve Slezsku, in: Acta universitatis agriculturae, Sborník Vysoké školy zemědělské v Brně, řada A, Spisy fakulty agronomické, roč. XXI, 1973, s. 153–162.

LEDNICKO-VALTICKÝ AREÁL V ŠIRŠÍCH EVROPSKÝCH SOUVISLOSTECH A SE STAVBAMI JOSEPHA HARDTMUTHA JAKO PROSTŘEDÍ PRO ODBORNÉ ZAHRADNICKÉ VZDĚLÁVÁNÍ

LEDNICE-VALTICE CULTURAL LANDSCAPE IN WIDER EUROPEAN CONTEXT
AND WITH BUILDINGS OF JOSEPH HARDTMUTH
AS AN ENVIRONMENT FOR PROFESSIONAL GARDENING EDUCATION

Zdeněk Novák

Abstrakt: Lednicko-valtický areál je dokladem staletého tvůrčího přístupu člověka ke krajině a zachoval v sobě všechny významné inovace související s hospodařením v krajině. V 17. století podle zadání knížat Karla I. z Lichtenštejna a Karla Eusebia z Lichtenštejna se stal centrem správy lichtenštejnských panství a byl v duchu doby vybaven odpovídající architekturou zámků a zahrad. Další významná vlna úprav krajiny proběhla na přelomu 18. a 19. století. Joseph Hardtmuth vytvořil podle zadání knížecích stavitelů Aloise Josefa I. z Lichtenštejna a Jana Josefa I. z Lichtenštejna soubor staveb, jež dodnes určují prostředí, v němž od počátku 19. století probíhá zemědělská a později specializovaná zahradnická výuka. Lichtenštejnská tvorba krajiny, na níž se vedle Josepha Hardtmutha podílel zejména Bernard Petri, je důležitá především pro obor zahradní a krajinářské architektury, který se v Lednici vyučuje od roku 1895. Vychoval významné zahradní architekty (Josef Kumpán v Československu, Albert Esch v Rakousku). Lichtenštejnské inovace ve vinohradnictví a vinařství, zelinářství a ovocnářství vytvořily předpoklady pro výuku dalších specializovaných oborů na střední a vysoké úrovni.

Abstract: The Lednice-Valtice cultural landscape is a testament to the centuries-old creative approach of man to the landscape and has preserved in itself all significant innovations related to landscape management. In the 17th century, according to the orders of the princes of Karl I of Liechtenstein and Karl Eusebius of Liechtenstein, it became the center of the administration of the Liechtenstein estates and was equipped with the corresponding architecture of country houses and gardens in the spirit of the time. Another significant wave of landscaping took place at the turn of the 18th and 19th centuries. Joseph Hardtmuth created a set of buildings according to the orders of the princely builders Alois Joseph I of Liechtenstein and Johann Joseph I of Liechtenstein, which still determine the environment in which agricultural and later specialized horticultural education has been taking place since the beginning of the 19th century. The Liechtenstein landscape creation, in which Bernard Petri, in addition to Joseph Hardtmuth was involved, is particularly important in the field of garden and landscape architecture, which has been taught in Lednice since 1895. It has educated important landscape architects (Josef Kumpán in Czechoslovakia, Albert Esch in Austria). Liechtenstein innovations in viticulture, vegetable and fruit growing have created the preconditions for teaching other specialized fields at secondary and university level.

Klíčová slova: Joseph Hardtmuth; z Lichtenštejna; krajina; anglo-čínská zahrada; okrasný statek; zahradnické vzdělávání.

Keywords: Joseph Hardtmuth; of Liechtenstein; landscape; anglo-chinese garden; ferme-ornée; horticultural education.

Tento článek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci projektu NAKI II Hardtmuth: od uhlu k tužkařskému impériu (DG18P02OVV003), který v letech 2018–2022 realizují Národní technické muzeum, Národní zemědělské muzeum a Národní památkový ústav.¹

Už ve třináctém století začíná vlastní vývoj celku, kterému dnes říkáme Lednicko-valtický areál.² Od počátku byl spojen s rodem Lichtenštejnů. Původně štyrský rod si zajistil postavení na Moravě za Václava I. a Přemysla Otakara II. Právě od krále Václava I. získal v roce 1249 za své zásluhy Jindřich z Lichtenštejna panství Mikulov a šestinu výnosů panství Lednice. Již tehdy patřili Lichtenštejnové k významným rodům, spřízněným s rody moravskými a českými (proslulá, i když s Lichtenštejny nespojovaná, je u nás manželka Jana V. z Lichtenštejna – Perchta z Rožmberka, známá jako „Bílá paní“). Ve 14. století získal rod celé panství Lednice a sousední panství Valtice. V 16. století prodali Lichtenštejnové panství Mikulov a v 17. století koupili panství Břeclav. Soubor panství Lednice, Valtice a Břeclav se stal teritoriem, na němž se odehrály nejvýznamnější realizace v oboru zahradního a krajinářského umění, jejichž nedílnou a pro většinu návštěvníků určující součástí jsou díla Josepha Hardtmutha. V souboru jeho staveb vytvářejí dochované i nedochované projekty v Lednicko-valtickém areálu největší podíl. Významně tak přispěly k zápisu této kulturní krajiny na Seznam světového dědictví UNESCO.

Od 17. století patřili Lichtenštejnové k nejvýznamnějším šlechtickým rodům podunajské monarchie. Rakouský hrad a zámek Valtice byl od roku 1608 až do roku 1938 rezidencí vládnoucího lichtenštejnského knížete, moravský zámek Lednice byl jeho letním sídlem. Třináct vládnoucích knížat postupně přetvořilo nezdravé bažiny kolem řeky Dyje a suché písky po obou stranách zemské hranice mezi Moravou a Rakouskem na přírodní ráj, v němž jako klenoty září oba rezidenční zámky obklopené skvostnými zahradami. Již v 17. století se zahrada lednického zámku stala slavnou v celé Svaté říši římské národa německého, navštívil ji dokonce císařský pár. Císař Leopold I. s císařovnou Markétou Marií Terezií navštívil Lednici 17. července 1672 a ocenil zejména oboru. Prohlásil o ní, že je nejkrásnější „in Deutschland“.³ Obora byla knížetem Karlem Eusebiem upravena do podoby osmicípé hvězdy⁴, průseků prořatých průsekem ve tvaru mezikruží, a sloužila jako zařízení pro parforsní hon francouzského typu, první zařízení tohoto druhu na území říše. Uprostřed obory se nacházel barokní pavilon, na jehož místě vybudoval Joseph Hardtmuth na pokyn knížete Aloise I. v letech 1794–1795 Chrám Slunce (také Hvězdový chrám nebo Dianin chrám),⁵ kamenný klasicistní monopteros nesený osmi sloupy, s malovanou kopulí a dedikačním nápisem „Rerum productori, Entium conservatori“ (Tvůrci věcí, ochránci bytí) na hlavní římse. Chrám byl zbořen před rokem 1824.

Sláva zahrady a okolních krajinných úprav dále rostly a v 19. století se pod pojmem „Lednice a její zahrady“ nebo „Zahrada Evropy“ skrývalo to, čemu dnes říkáme Lednicko-valtický areál. Po první světové válce se Valtice staly součástí nově vzniklého československého státu. Celý areál je tak dnes na území České republiky.

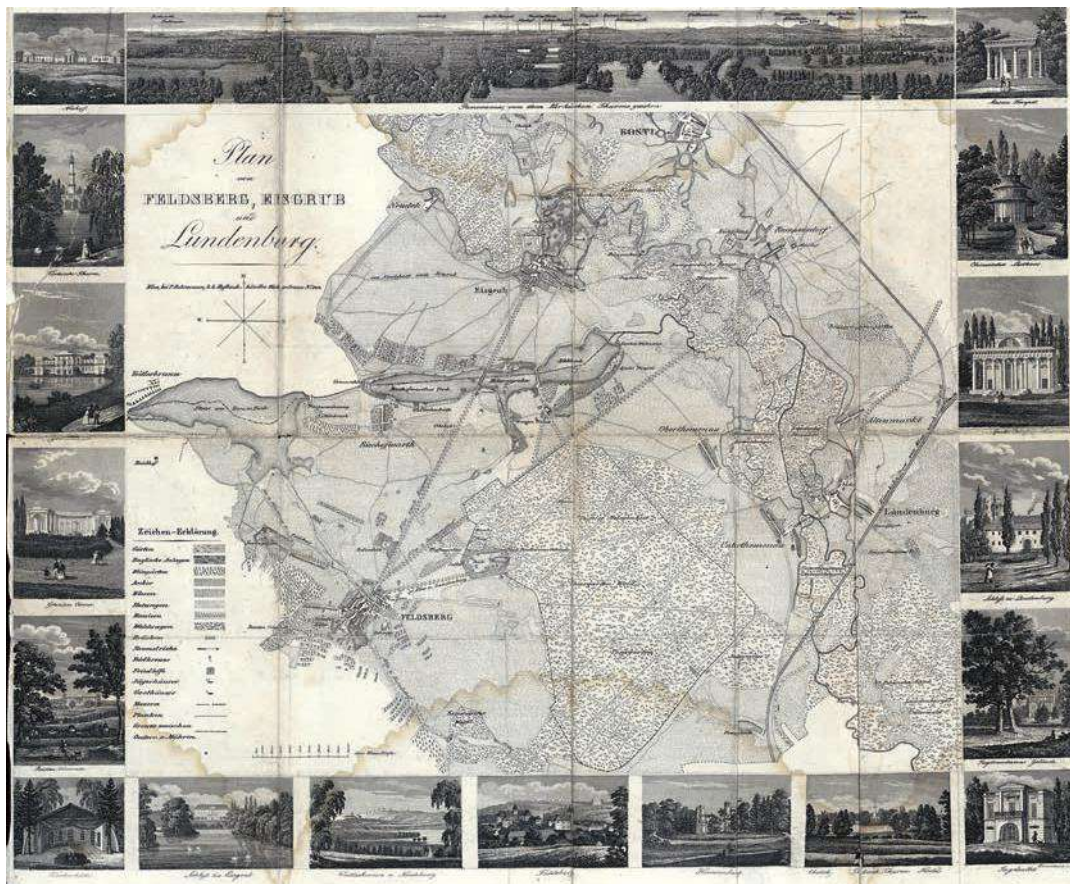
¹ Článek vychází ke 100. výročí založení Mendelovy univerzity.

² Cultural Landscape Lednice-Valtice na Seznamu světového dědictví UNESCO, dostupné online: <<http://whc.unesco.org/en/list/>> [8. 10. 2019].

³ HAUPT, Herbert, Von der Leideschaft zum Schönen, Wien 1998.

⁴ Na mapách se objevuje pod názvem Stern nebo Eisgruber Stern.

⁵ WILHELM, Gustav, Joseph Hardtmuth, 1758–1816, Architekt und Erfinder, Wien – Köln 1990, používá název Hvězdový chrám, neboť se nacházel uprostřed Hvězdy; jediné podrobné známé vyobrazení (Lorenz Janscha) používá název Dianin chrám.

1 Hardtmuthovy stavby tvoří kostru Lednicko-valtického areálu, který současně vytvářel zahradní architekt Bernard Petri; velká stavba se dvěma nádvořími v Lednici (Eisgrub) představuje zbořený dvůr (Hardtmuth, 1794–1797), v němž se nacházely učebny semináře. Zdroj: HÄUFLER, Joseph, Vincenz – FEIL, Joseph, Schilderung von Eisgrub, Feldsberg und deren Umgebung, Wien: Peter Rohrmann 1840, digitalizace Moravská zemská knihovna 2017.

Zemědělství bylo zdrojem bohatství rodu. Moudří manažeři/knížata ve srovnání s okolním světem záhy zaváděli moderní způsoby zemědělské výroby, které zvyšovaly efektivitu hospodaření šlechtické ekonomie, a stávali se vzorem pro ostatní hospodáře.

Způsob zemědělského hospodaření se příliš neměnil od antiky do počátku novověku, jak dokládají knihy:

- Vergilius: Zpěvy rolnické,
- Lucius Junius Moderatus Columella: De Re Rustica, De Arboribus,
- Marcus Porcius Cato: De Agri Cultura,
- Marcus Terentius Varro: Rerum rusticarum libri III,
- Rutilius Taurus Aemilianus Palladius: De re rustica.

V roce 1309 napsal boloňský právník Pietro de Crescenzi knihu o zemědělství Liber ruralium commodorum. Odvolává se na uvedené antické autory a popisuje návody

k výběru vhodného místa při zakládání sídel, zpracování půdy a hnojení (včetně tzv. zeleného hnojení vikví, hrachem a cizrnou), píše o polích, loukách, vinicích, lesích, rybnících, lovu a zahradách. V kapitole o včelařství přebírá Vergiliův bájný příběh o vzniku včel z mrtvého telete. Někdy udává, že pokyny antických autorů sám ověřil. Kniha se na dlouhou dobu stala návodem pro hospodáře. V roce 1373 byla přeložena do francouzštiny, v roce 1471 byla vydána první knižní latinská verze, potom vyšla celkem 57krát latinsky, italsky, francouzsky a německy. Do češtiny byla přeložena v roce 1500 a knižně díky Národnímu zemědělskému muzeu vyšla v roce 1968.⁶ V knížecí lichtenštejnské knihovně se nacházely verze latinská (1548), tři verze italské (1553, 1564, 1605) a jedna verze francouzská (16. století).⁷

Crescenziho kniha je předchůdcem obdobných publikací, které vycházely v 16., 17. a 18. století a byly základem nejen zahradnického vzdělávání hospodářů. V německém prostředí jsou nazývány „Hausvaterliteratur“, v anglickém „Husbandry Literature“. V knížecí knihovně se dochovaly hospodářské knihy publikované od 16. století, kromě výše uvedených např. Johann Coler: *Oeconomia Ruralis Et Domestica*.⁸

Cílevědomé hospodaření se projevilo již ve středověku zakládáním rybníků na území kondominia panství Mikulov, Lednice, Valtice a Břeclav. Kaskáda rybníků Mlýnský, Prostřední, Hlohovecký, Nesyt, Tichý (zvaný také Nový, německy Porzteich) a Šibeník na potoce Včelínku přetrvala až do současnosti.⁹

Přestože uvedená panství tvořila geografický celek, byla panská sídla, hrady Mikulov a Valtice a tvrz v Lednici, užívána různými členy rodu, kteří své podnikání, např. při zakládání rybníků, koordinovali. V 16. století připadlo panství Lednice Janu VI. z Lichtenštejna (1500–1552), hofmistru a vyslanci krále a císaře Ferdinanda I. Jeho ženou byla Ester z Ditrichštejna, nevlastní vnučka¹⁰ císaře Maxmiliána I.

Vznik zámeckého sídla v Lednici na Moravě

Jan VI. se začal titulovat „z Lichtenštejna na Mikulově a na Lednici“. ¹¹ Tehdy snad, patrně po roce 1543, vznikla v Lednici vila, která je dodnes ukrytá ve zdech zámku. ¹² V odborné literatuře se dosud vedou spory o to, kdy vlastně vznikla. Konečný¹³ má

⁶ Český překlad pořídil Václav Černý a tiskem vyšel roku 1500; ŠMELHAUS, Vratislav – NERADOVÁ, Květa, *Crescentius Bohemus*, 2 svazky, Praha 1966, 1968, osmá kniha také ŠIMEK, Jakub, *Zahradní umění Piera de'Crescenzi*, Uherský Brod 2007.

⁷ BOHATTA, Hanns, *Katalog der in den Bibliotheken der regierenden Linie des fürstlichen Hauses von und zu Liechtenstein befindlichen Bücher aus dem XVI.–XX. Jahrhundert*, Wien 1931.

⁸ Tamtéž.

⁹ Blíže např.: KORDIOVSKÝ, Emil, *Z historie rybníků na Břeclavsku*, dostupné online: <http://www.dolnimorava.org/attachments/historie_rybniku_na_breclavsku.pdf> [8. 10. 2019].

¹⁰ Byla dcerou oblíbené nemanželské císařovy dcery Barbary z Rottalu, kterou během říšského sněmu ve Vídní provdal za Zikmunda z Ditrichštejna. Mnohem slavnější svatba organizovaná císařem ve stejnou dobu byla dvojí svatba Habsburků s Jagellonci, která později zajistila Habsburkům zisk uherské a české koruny, blíže: BRICHTOVÁ, Dobromila, *Dietrichsteinská svatba 22. července 1515*, dostupné online: <http://www.rmm.cz/region/2011/brichtova_svatba.pdf> [8. 10. 2019].

¹¹ Viz erb v Rytířském sále Nové radnice v Brně.

¹² NOVÁK, Zdeněk, a kol., *Zahrada Evropy*, Praha 2017, s. 168.

¹³ KONEČNÝ, Michal, *Zámek Lednice*, Kroměříž 2017, s. 23.

za to, že byla vybudována až na základě traktátu *Il settimo libro d'architettura*, „který roku 1575 vydal z pozůstalosti italského architekta Sebastiana Serlia císařský antikvář Jacopo Strada“. Pokud byl stavitelem Jan VI. z Lichtenštejna, jak odvozují ze situace v rodě a v místě Wurm¹⁴ a Svoboda¹⁵, mohla inspirace Jana VI. autopsií se Serliovým dílem nastat přímo při výkonu jeho funkce císařského vyslance v Římě, kde Serlio pobýval a tvořil v letech 1523–1525.¹⁶ Navíc se Serliovy publikace nacházely v lichtenštejnské knihovně:

- SERLIO, Sebast.: *Architettura*. Venetiis, Combi & La Noù 1663,
- SERLIO, Sebast.: *De Architettura libb. V. C. figg.* Venet., de Franciscis & Criegher 1569,
- SERLIO, Sebast.: *Extraordinario libro di architettura*. Lionne, di Tournes 1551,
- SERLIO, Sebast.: *Il primo (et I.) libro d'Architettura di Sebastiano Serlio*. Bolognese, Paris 1545,
- SERLIO, Sebast.: *Il primo (et I.) libro d'Architettura*. Vinetia 1555,
- SERLIO, Sebast.: *Il terzo libro*. Vinetia 1544,
- SERLIO, Sebast.: *Quinto libro d'architettura di Sebastiano Serlio*. Bolognese, Paris 1547,
- SERLIO, Sebast.: *Il settimo libro d'architettura*. Francofurti 1575,
- SERLIO, Sebast.: *Von den Architectur 5 Bücher*. Basel 1608.

Kromě tvarosloví vily,¹⁷ kde na první pohled zaujmou zdvojené pilastry ve formě 8 dvojic karyatid a atlantů, je pozoruhodná ještě inspirace tvarosloví slepých arkádových zdí, které vymezovaly severní čestný dvůr a jež Konečný mylně označuje za arkádové galerie.¹⁸ Tam se opakují figurální pilastry a ovocné girlandy a přibývají rohy hojnosti a piniové šišky. Když v březnu 1617 přijel do Lednice císařský dvorní architekt Giovanni Maria Filippi, jehož kníže Karel I. z Lichtenštejna najal do svých služeb, „uviděl už hotovou stavbu, která neměla na pozdně renesanční Moravě obdoby“.¹⁹ Protože je považován za autora návrhu malostranské radnice (nyní Malostranské besedy), kde jsou pilastry zdobeny figurálními motivy, bylo by žádoucí zkoumat, zda se inspiroval vilou v Lednici, či naopak. V zahradní drobné architektuře najdeme pilastry ve formě atlantů např. na stavbě fontány s vodními varhanami v zahradě vily d'Este v Tivoli (1566–1571).

Proti elegantním formám lednické vily nic nenamítal ani kníže Karel Eusebius z Lichtenštejna, který zkritizoval zámek Bučovice pro nesprávné použití principů sloupového řádu a jeho stavitele označil za osla²⁰, lednickému zámku vytýkal pouze to, že je malý a nejsou tam žádné byty odpovídající potřebám knížete.

¹⁴ WURM, A., *Eisgrubs Gartenanlagen bis 1684*, Eisgrub, Heimatblätter unseren durch Fürstensinn und Künstlerhand so reich bedachten Heimatsorte Eisgrub gewidmet, Eisgrub 1933.

¹⁵ SVOBODA, Miroslav, *Lednice lenním statkem moravských markrabat a českých králů*, in: KORDIOVSKÝ, Emil (ed.), *Městečko Lednice*, Brno 2004, s. 185.

¹⁶ Srov. VÍŠKOVÁ, Markéta, *Architektura renesančních a manýristických krbů v Čechách a Sebastiano Serlio*, nepublikovaná diplomová práce, Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Praha 2014.

¹⁷ KONEČNÝ, M., *Zámek Lednice*, c. d., ilustrace na s. 26.

¹⁸ Tamtéž, ilustrace na s. 32.

¹⁹ Tamtéž, s. 23.

²⁰ NOVÁK, Z., a kol., *Zahrada Evropy*, c. d., s. 153.

Výjimečná modernizace v zemědělství na počátku 17. století za Karla I. z Lichtenštejna

Podle obecné literatury popisující dějiny zemědělství má většina současné populace (včetně odborníků) za to, že v době Karla I. z Lichtenštejna (knížetem byl od roku 1608 do své smrti v roce 1627) ještě přetrvávalo úhorové hospodaření. Úhorové nebo také trojpolní hospodářství znamená, že se orná půda panství rozdělila na třetiny, jedna třetina se osévala na podzim žitem nebo pšenicí (ozim), jedna třetina na jaře pšenicí, ječmenem a ovsem (jař) a jedna třetina ležela ladem a pásal se na ní dobytek (úhor). Nicméně u Lichtenštejnů už na počátku 17. století započala modernizace a zvyšování úrodnosti půdy spočívající v osévání úhoru luskovinami, olejninami nebo zeleninou. Instrukce knížete Gundackara, bratra Karla I., pro panství Wilfersdorf ukládá v roce 1603 sít do úhoru hrách, řepu a konopí. Lichtenštejnské hospodářství bylo řízeno těmito instrukcemi, cirkuláři, vycházejícími z dobové literatury, zejména z díla zmíněného Johanna Colera. Kromě obilí se pěstovala pohanka (hlavně pro bažanty), proso a konopí.

Lichtenštejnské hospodaření bylo považováno za vzorné nejpozději od roku 1682, kdy Wolf Helmhardt z Hohbergu vydal knihu *Georgica Curiosa*,²¹ kde hned v úvodu chválí hospodářství knížecího domu jako dlouhodobě nejlepší v Rakousku, na Moravě, v Čechách a ve Slezsku. Připomíná rovněž výše zmíněné instrukce (*Monats-Memorial*), tedy cirkuláře rozesílané správcům jednotlivých panství.

Georgica Curiosa se věnuje také okrasným zahradám. Jak bylo uvedeno výše, i lednická zahrada byla už v té době slavná. Jan Ferdinand Hertodt Todtenfeld vydal v roce 1669 knihu *Tartaro Mastix Moraviae*, v roce 1676 vydal Tomáš Pešina z Čechorodu *Mars Moravicus*. Obě knihy popisují výjimečnou lednickou zahradu. Spolu s aureolou vzorného lichtenštejnského hospodaření tak panství Lednice přirozeně působilo jako inspirace, zdroj poučení a návod pro ostatní hospodáře.

Osvícenství a jeho vliv na modernizaci zemědělské a lesnické výroby a zvýšení efektivity lichtenštejnského hospodaření za Františka I. a Aloise I. z Lichtenštejna

Doba, kdy začala panství Lednice a Valtice figurovat na mapě institucionalizovaného zemědělského vzdělávání, nastala patrně až za osvícenství. Kníže František Josef I. (1726–1781) zdědil po svém strýci Josefu Václavovi a po své tetě Marii Terezii Savojské obrovský majetek a rozsáhlé umělecké sbírky. Zámek v Lednici byl z jeho iniciativy velkoryse přestavěn. Architekt Isidor Canevale vypracoval plány, stavbu vedl od roku 1773 Josef Meissl, který pracoval již pro knížete Josefa Václava z Lichtenštejna (1696–1772) a v roce 1767 se stal stavebním ředitelem (jeho synovcem byl Joseph Hardtmuth, který se tak dostal do knížecích služeb). Východní křídlo bylo v nádvoří rozšířeno o chodbu, západní křídlo s kaplí bylo v podstatě zbořeno a postaveno znovu ve velkorysejším měřítku. Kdy však byla otočena orientace kaple, není přesně známo. Literatura uvádí,²² že až během této přestavby, mapa 1. vojenského mapování (Morava byla mapována v letech 1764–1768) ukazuje, že k tomu došlo dříve. Výstavbou patra a polopatra dostala

²¹ HOHBERG, Wolf, Helmhardt, *Georgica Curiosa*, Nürnberg 1682.

²² Např. KROUPA, Jiří, *Lednický zámek doby barokní a klasicistní*, in: KORDIOVSKÝ, E., a kol., *Městečko Lednice*, c. d., s. 374–378.

stavba sevřený ráz, umocněný nízkým pilastrovým řádem. Vcelku se podřídila architektuře „Zámku ořů“, ²³ tedy komplexu koníren a jízďáren Jana Bernarda Fischera z Erlachu a Domenica Martinelliho, a v Lednici se podařilo dobudovat slohově jednotné sídlo. Nádvoří jízďáren (tj. letní jízďárna) bylo ozdobně osázeno vlašskými topoly a květinami, a vytvořilo tak působivý vstup do areálu letní rezidence knížete od zemského hlavního města Brna. Letní jízďárna tím patrně převzala roli prostoru mezi budovami jízďáren a dvora, který jako *cour d'honneur* zamýšlel kníže Karel Eusebius.

V době vlády knížete Františka Josefa I. byly centrem vzdělávání (tehdy lékařského a lékárnického) Valtice, zejména konvent Milosrdných bratří, založený jako první ve střední Evropě Karlem I. v roce 1605. Tam působil jako převor Norbert Boccius (1731–1806), ²⁴ lékař a botanik. Ve valtickém konventu soustředil sbírku užitkových a léčivých rostlin („*Herbarium vivum*“), doplněnou sbírkou ušlechtilých odrůd ovoce, které získal díky cestám knížete Františka Josefa po jeho rozsáhlých panstvích i v cizině, kdy jej doprovázel, aby bděl nad jeho zdravím. Svě znalosti šířil po celé rakousko-české provincii řádu (v letech 1784–1797 byl provinciálem), kde zakládal zahrady léčivých rostlin. Herbáře i živé sbírky sloužily ke vzdělávání lékárníků.

Dalším spolupracovníkem knížete byl Theobald Wallaschek z Walbergu (1753–1834), který od roku 1772 pracoval jako sekretář knížete a doprovázel jej na zahraničních cestách. Alois I. (1759–1805), syn a následník předchozího knížete, vzděláním ekonom, se věnoval hlavně péči o knížecí statky v duchu tehdy platného osvícenství. Nadále spolupracoval s Norbertem Bocciem, který mu v roce 1804 věnoval výjimečné dílo *Liber regni vegetabilis retinens plantas ad vivum pictas ab admodum reverendo ac venerabili patce Norberto Boccius ord. S. Joannis de Deo actuali Priori Feldsbergensi collectae et a Josepho, Francisco et Ferdinando Bauer pictae*. ²⁵

Počátky odborného zemědělského vzdělávání

Ve stejném roce založil v Lednici kníže Alois I. *Seminarium oeconomicum*, první zemědělskou školu na Moravě ²⁶. Šlo o internátní školu, jejímž smyslem bylo naučit mladou generaci novým postupům v zemědělství. Kníže totiž dospěl k názoru, že Patent o zrušení nevolnictví, vydaný římským císařem Josefem II. dne 1. listopadu 1781, neoživil efektivitu zemědělské výroby. Selský lid hospodařil stále postaru. Teta knížete Marie Eleonora z Lichtenštejna byla totiž jednou z pěti kněžen císaře, jež měly po dobu 20 let na císaře vliv ²⁷ a radily mu i v otázkách zvýšení konkurenceschopnosti

²³ Název zvolil Hans Sedlmayr. Srov. SEDLMAYR, Hans, Johann Bernhard Fischer von Erlach. Wien – München 1956, s. 48.

²⁴ LYČKA, Daniel, Norbert Boccius, Joseph Hardtmuth, Vinzenz Weiland, knížecí rod Lichtenštejnů a Valtice, in: Valtice a Lichtenštejnové: zámecká zahrada, památky, bibliografie, Brno 2018, s. 25–68.

²⁵ Kniha království zachovaných rostlin z živých namalovaných od důstojného a velebeného otce Norberta Boccia Sv. řádu Sv. Jana z Boha převora valtického sebraná a od Josefa, Františka a Ferdinanda Bauero-vých namalovaná.

²⁶ VÁVRA, Miloslav, První zemědělská škola na Moravě, *Seminarium oeconomicum*, založená v roce 1804 v Lednici na Moravě: důvod založení, organizace a činnost, Brno 1974.

²⁷ Do kruhu pěti dam patřily kněžna Maria Josepha Clary (1728–1801), kněžna Maria Sidonia Kinská (1729–1815), kněžna Maria Leopoldine z Lichtenštejna (1733–1809) a kněžna Marie Leopoldine z Kautitz-Rietberg (1737–1797).

monarchie, tedy také v rozvoji výroby. Doporučovaly mu zrušit nevolnictví a robotu a celkově zefektivnit zemědělskou a průmyslovou výrobu v monarchii, neboť se závisť sledovaly hospodářský rozvoj Anglie a sousedního Pruska. Císař zrušil nevolnictví, robota přetrvávala dalších 6 desítek let. Cílem knížete bylo vychovat nové hospodáře, poučené ze vzorného lichtenštejnského hospodaření, znalé nových kultur (brambory, píce) a nových plemen hospodářských zvířat.

Osm let po zahájení vlády nechal kníže Alois I. vyhotovit mapu okolí lednického zámku, která představuje nejstarší celkové podrobné vyobrazení plochy lednického parku v rozloze, jak ji známe dnes.²⁸

Zahrada se v té době rozkládala stále ještě „pouze“ na pravém břehu mlýnského ramene Dyje. Před zámkem na severní straně přetrvával terasovitý parter. Terasy však byly proměněny. Byly jen dvě a mezi nimi třístupňový amfiteátr v celé šíři někdejší zahrady – na horní terase ležely dva záhony kolem výrazné podélné osy, na spodní terase rovněž. Jejich proporce na plánu vykazují uplatnění zásad perspective *ralentie*.²⁹ Pavilon na podélné ose byl konečně odstraněn, takže osa mohla nerušeně plynout k Dyji (rozšířené do zálivu v podobě jezera) a dále přes ohromnou louku a průhledem v lese do vzdálenější krajiny. V průhledu se nacházejí dvě vodní plochy, nesporně velké, opět podle zásad perspective *ralentie*. Patrná je také *pate d'oeil*, jejíž osy se však protínají na vodní hladině rozšířeného toku Dyje. Mohutná alej spojuje zahradu pod zámkem s vodní³⁰ francouzskou zahradou ležící na východě, její osa pokračovala ke stavbě nazvané Gloriet a další alej běžela od francouzské zahrady na sever k Hvězdě. Na levém břehu byl „jen“ prospekt založený knížetem Karlem Eusebiem a obnovený knížetem Antonínem Floriánem, aleje kolem cesty k Podivínu a průhledy lesními porosty.

Francouzská zahrada s programem zahrady anglo-čínské

Do plánu je grafitem naznačen další kompoziční vývoj zahrady. Zda tužku vedla ruka architekta Isidora Canevale, kterého roku 1781 pověřil kníže hlavním dozorem nad všemi knížecími domy a zahradami, přirozeně nevíme (podpis chybí). Jednoduchá,

²³ Název zvolil Hans Sedlmayr. Srov. SEDLMAYR, Hans, Johann Bernhard Fischer von Erlach. Wien – München 1956, s. 48.

²⁴ LYČKA, Daniel, Norbert Boccia, Joseph Hardtmuth, Vinzenz Weiland, knížecí rod Lichtenštejnů a Valtice, in: Valtice a Lichtenštejnové: zámecká zahrada, památky, bibliografie, Brno 2018, s. 25–68.

²⁵ Kniha království zachovaných rostlin z živých namalovaných od důstojného a velebeného otce Norberta Boccia Sv. řádu Sv. Jana z Boha převora valtického sebraná a od Josefa, Františka a Ferdinanda Baueroých namalovaná.

²⁶ VÁVRA, Miloslav, První zemědělská škola na Moravě, Seminarium oeconomicum, založená v roce 1804 v Lednici na Moravě: důvod založení, organizace a činnost, Brno 1974.

²⁷ Do kruhu pěti dam patřily kněžna Maria Josepha Clary (1728–1801), kněžna Maria Sidonia Kinská (1729–1815), kněžna Maria Leopoldine z Lichtenštejna (1733–1809) a kněžna Marie Leopoldine z Kautznitz-Rietberg (1737–1797).

²⁸ MAPPA (Des Hochfürstlich Aloyß Liechtensteinischen Lust-Schlusses Eyßgrub samt allen dar-zugehörigen Lust- und Würthschafts Gebäuden, Orangerie, Zierd- und Kuchel-Garthen, Spaziersteyen, Lust- und angränzenden Waldern, Alleen, Thiergarthen), RUDZINSKY, Carl, 1789..

²⁹ Manipulativní perspektiva je vzácné umění umožňující vytvářet v zahradě prostorové iluze, blíže: NOVÁK, Z., a kol., Zahrada Evropy, c. d., s. 58.

³⁰ Nakolik byla ještě vodní, je přirozeně sporné. Lednická zahrada byla sužována povodněmi, které mohly kdykoli zanést vodní kanály knížete Karla Eusebia.

ale velkorysá vodní zahrada, založená knížetem Karlem Eusebiem ve východní části dnešního zámeckého parku, byla knížetem Aloisem Josefem I. zvelebona a rozšířena (byl také možná změněn její půdorys z někdejšího kosočtverce na čtverec). Na obvodovou dvojřadou alej navázal na severní straně procházkový okruh tvořený volně vedeným chodníkem, na němž byly jako korálky „navlečeny“ prostory pěti komorních odpočívadel rozličného půdorysu. Na zahradní divadlo pod zámek navázala tzv. anglická partie, která kontrastně doplňovala velkorysou francouzskou partii. Na ni navazovala nová grotta, ozdobená sousoším Tří Grácií od Johanna Martina Fischera (1741–1820). Lednici ovlivnil styl významně reprezentovaný publikacemi a tvorbou Williama Chamberse, zahradního architekta britské královské rodiny, dnes zvaný zahrada anglo-čínská.

Chambers publikoval výtvarné dojmy ze svých cest na Dálný východ.³¹ Obohatil tak v Anglii již delší dobu panující zájem o stavbu zahradních pavilonů v duchu palladiánském, antickém (antika a její egyptské a mezopotamské kořeny) a gotickém³² o vzory orientální. Chambers navrhl řadu staveb, přičemž pro styl zahrady anglo-čínské byly asi nejdůležitější stavby pro královskou zahradu v Kew u Londýna, kde měl pro následníka trůnu Fredericka (pozdějšího krále Jiřího III.) zhmotnit charakteristické kultury rozlehlého impéria a příklady jeho dějin. Tak vznikl soubor 25 staveb (mešita s minarety, pagoda, synagoga, repliky a zříceniny egyptských, mezopotamských a antických staveb, Alhambra – příklad indické architektury aj.), doplněných exotickou vegetací, jejichž vyobrazení Chambers publikoval ve vkusné knize.³³

V Lednici byly stavby inspirované Chambersem situovány vesměs do uzlových bodů (ještě) francouzské zahrady – do areálu upravené Hvězdy. Její paprsky byly prodlouženy, propojeny osmiúhelníkem alejí na místě někdejšího mezikruží, a jako jejich points de vues byly vybudovány pozoruhodné stavby. Vznikla tak naprosto ojedinelá zahrada – kříženec zahrady francouzské a anglo-čínské. Je to zajímavé i z toho důvodu, že kníže Alois I. navštívil Anglii, musel se seznámit s realitou v Evropě tehdy módní anglické a anglo-čínské zahrady³⁴ (jejíž příklad v malém se v parku, jak výše uvedeno, nacházel), přivezl, či si nechal zaslat díla vedoucích anglických krajinářských architektů³⁵. Navštívil Würzburg, kde viděl patrně nejstarší realizaci anglo-čínské zahrady na evropském kontinentu.

Ve Valticích byl zámecký park radikálně proměněn již podle zásad anglické a anglo-čínské zahrady.

³¹ CHAMBERS, Wiliam, *Designs of Chinese buildings, furniture, dresses, machines, and utensils: to which is annexed a description of their temples, houses, gardens*, London 1757; TÝŽ, *Dissertation on Oriental Gardening*, London 1772, podle BOHATTA, Hanns, *Katalog der in den Bibliotheken der regierenden Linie des fürstlichen Hauses von und zu Liechtenstein befindlichen Bücher aus dem XVI.–XX. Jahrhundert*, Wien 1931, se v knižecí knihovně Chambersovy knihy nevyskytovaly.

³² Např. chrám Rotunda ve Stowe (1721), Obelisk (1722), Chrám starověkých ctností (1734), Palladiánský most, tamtéž (1744), Dórský oblouk, Iónský chrám, Obelisk v Chiswicku (1727–1729).

³³ Kniha CHAMBERS, Wiliam, *Plans, Elevations, Sections, and Perspective Views of the Garden and Buildings at Kew in Surry*, London 1763, se nacházela v knihovně hrabat Chotků na Kačíně.

³⁴ Vzhledem k tomu, že valtický rodák Franz Bauer, který se podílel na ilustraci výše zmíněného, působil od roku 1790 v Kew Garden jako „botanický malíř jeho Veličenstva“ krále Jiřího III., je možné, že kníže Alois I. navštívil i Kew.

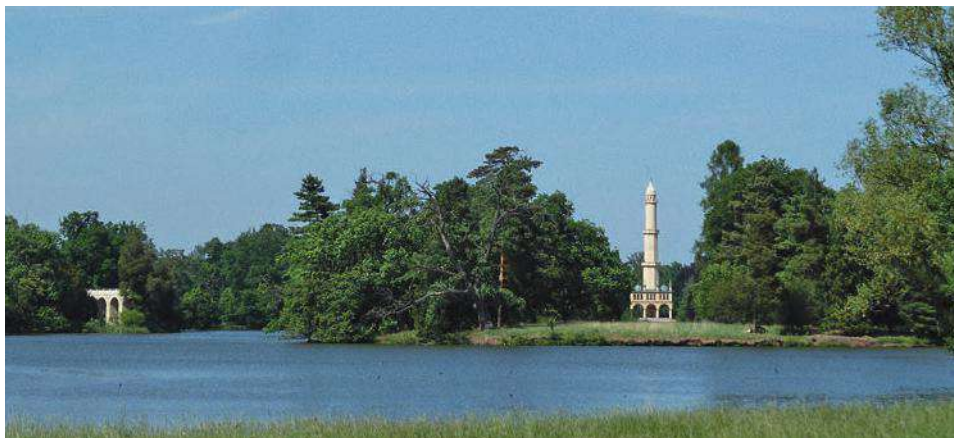
³⁵ Např. REPTON, Humphry, *Observations on the Theory and Practice of Landscape Gardening*, London 1803.

2 Nejstarší Hardtmuthovou stavbou v krajině je obelisk z roku 1898 ozdobený šesticípu hvězdou, symbolem osvícenství. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2012).

3 Nejvýraznější stavbou je mešita s minaretem (Hardtmuth 1797–1802), který se stal dominantou celého areálu. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2016).

4 V první fázi byl minaret dominantou francouzské zahrady, při její proměně v zahradu anglo-čínskou jej doplnila umělá ruina akvaduktu (Hardtmuth 1805). Zdroj: foto Zdeněk Novák (2012).

Proč byl ve stejné době lednický park upravován podle archaických³⁶ zásad francouzské zahrady, nevíme. Snad to bylo tím, že neměl vhodného partnera – zahradního architekta, snad tím, že projekt Dominica Girarda, le Nôtreova žáka, představoval výzvu, kterou stálo za to uskutečnit. Navíc k tomu mohla přispět i nedávná úprava zahrady zámku Schönbrunn, který zvolila císařovna Marie Terezie za rezidenci císařů Svaté říše římské. Úprava byla nejvýznamnějším počinem v oboru zahradní tvorby ve střední Evropě ve druhé polovině 18. století. Na projekt Jeana Treheta, rovněž žáka Andrého le Nôtre (pracoval v letech 1695–1699), navázal Johann Ferdinand Hetzendorf von Hohenberg (ke dvoru ho přivedl kníže Kaunitz-Rietberg, tchán kněžny Marie Leopoldine z Kaunitz-Rietberg z kruhu dam Josefa II.), podle jehož návrhu byla zahrada rozšířena a vybudována Neptunova kašna a stavby dokládající vazby Habsburků na římské císaře: Po slavných válkách (Gloriette) vládne habsburský dům jako nástupce římských císařů po celém světě³⁷ až do konce časů (obelisk), zatímco jeho nepřátelé jsou odsouzeni ke zkáze (zřícenina římských lázní). Zahrada se jeví jako zajímavý kompromis mezi tvorbou zahradního prostoru podle zásad zahrady francouzské (André le Nôtre), do které vstupují ojedinělé prvky zahrady anglo-čínské.

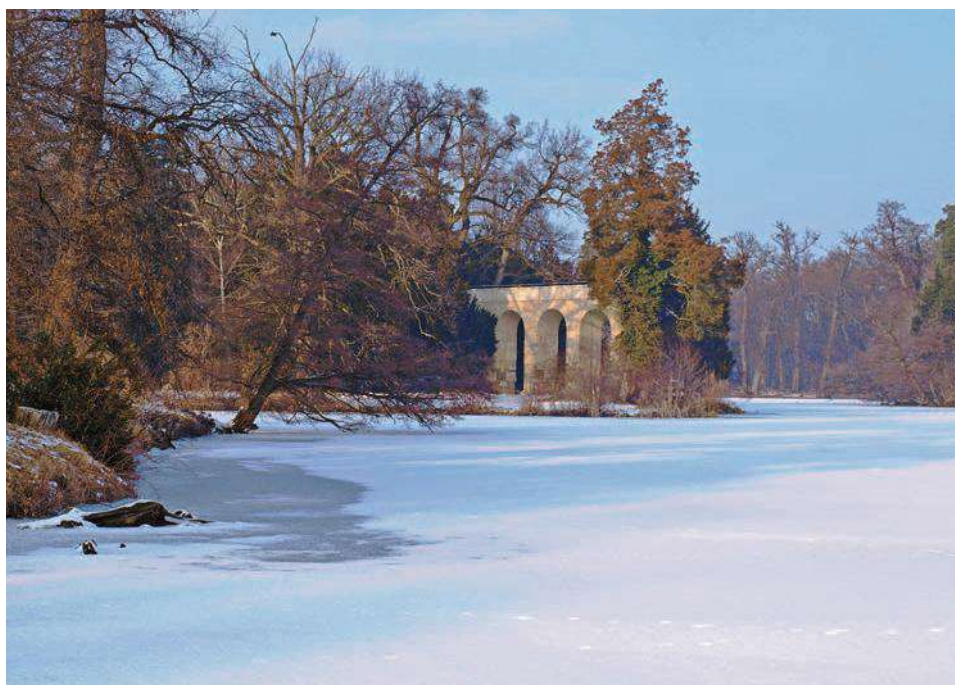
Srovnání mapy Lednice od Karla Rudzinskeho (1789) a plánu od Ignatze Holleho (1799) ukazuje, že během deseti let byl lednický park ozdoben souborem staveb, jež mohly vycházet jak z inspirace zahradou zámku Schönbrunn (obelisk, ruina vítězného oblouku), tak zahradou v Kew (ruina vítězného oblouku, Chrám Slunce, Čínský pavilon, Gotický dům a minaret s mešitou).

³⁶ Termín archaický odpovídá kunsthistorickému pohledu na dějiny zahradního umění. Je možné, že kníže Alois I. věc viděl jinak. Zřejmě tím předznamenal návrat le Nôtreových zásad do tvorby krajiny 19. století (úpravy krajiny hřebčína v Kladrubech nad Labem v první třetině 19. století), do urbanismu (Wagnerova vídeňská škola) či do zahradní tvorby (italizující zahrady konce 19. století).

³⁷ Možná odkaz na krédo císaře Friedricha III.: AEIOU, z latinského Austriae est imperare orbi universo, v překladu Rakousku náleží vládnouti celému světu.

5 Minaret vysoko ční nad porosty parku. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2012).

6 Při stavbě akvaduktu byly použity kameny ze starších staveb v zahradě. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2011).

Stavby projektoval a částečně i vedl Joseph Hardtmuth (1758–1816), který se v roce 1790 stal knížecím architektem po svém strýci. S knížetem Aloisem I. jej údajně pojilo přátelství tak těsné, že byli současníky zvaní Castor a Pollux.³⁸

Hardtmuthovy stavby dodnes ovlivňují prostředí, v němž probíhá výuka ve školských institucích v Lednici a Valticích.

První stavbou, kterou pro knížete realizoval a jež měla potvrdit shora uvedený důraz osvětleného knížete na rozvoj hospodářství, byla přestavba hospodářského dvora v Lednici. Jeho ušlechtilá fasáda vymezila tehdejší lednické náměstí na západní straně. V tomto křídle se nacházely úřadovny a patrně tam probíhala i výuka studentů zemědělské školy. Severní křídlo dvora bylo uprostřed zvýrazněno portikem, který odpovídal portiku komplexu koníren a jízďaren. Stavba dvora zabírala rozsáhlé území téměř 2 ha. Při úpravách jižního předpolí zámku na konci 19. století byl dvůr skoro celý zbourán a zemědělská výroba byla ze sousedství knížecího sídla přesunuta do krajiny (Nový dvůr, Boří dvůr).

Součástí prostředí pro výuku byly kromě stájí v hospodářském dvoře také živé ekonomické herbáře³⁹, které se nacházely v kuchyňské zahradě. Theobald Wallaschek z Walbergu se již od roku 1783 věnoval rozvoji chovu dobytka a zkoušení nových rostlin za účelem zvýšení efektivity hospodaření (kukuřice, cukrová řepa), introdukoval odrůdy révy z Porýní a jižní Evropy.⁴⁰ Zabýval se rovněž introdukcí severoamerických dřevin do lesních kultur a po kontinentální blokádě po roce 1789 a zejména v letech 1806 až 1814 zkoušel pěstovat javor cukrový (*Acer saccharum*) pro výrobu cukru.⁴¹ Hospodářské zájmy knížete tak založily další charakteristický rys lednické zahrady, jímž je vedle výjimečné kompozice přebohatý sortiment pěstovaných rostlin.

Alois Josef I. z Lichtenštejna – Lednice jako centrum introdukce cizokrajných dřevin

Alois Josef I. si byl vědom skutečnosti, že převážnou část lichtenštejnské pozemkové držby tvořily lesy (74 %).⁴² Na konci 18. století rychle stoupala spotřeba dřeva na výrobu dřevěného uhlí, jež bylo hlavním zdrojem energie v nastupující průmyslové revoluci. Přestože nechal kníže vybudovat nové cesty do lesů hlavně v Jeseníkách, aby poptávce těžbou v dosud nepřístupných polohách stačil, byly lépe přístupné lichtenštejnské lesy v nižších polohách ve špatném stavu a nebyly s to dodávat kvalitní stavební dříví, materiál pro výrobu dřevěného uhlí a otop. Hospodářský rada Theobald Wallaschek z Walbergu měl teoretické zkušenosti s pěstováním severoamerických dřevin, o nichž bylo v Evropě známo, že rychle rostou a poskytují kvalitní dřevo.

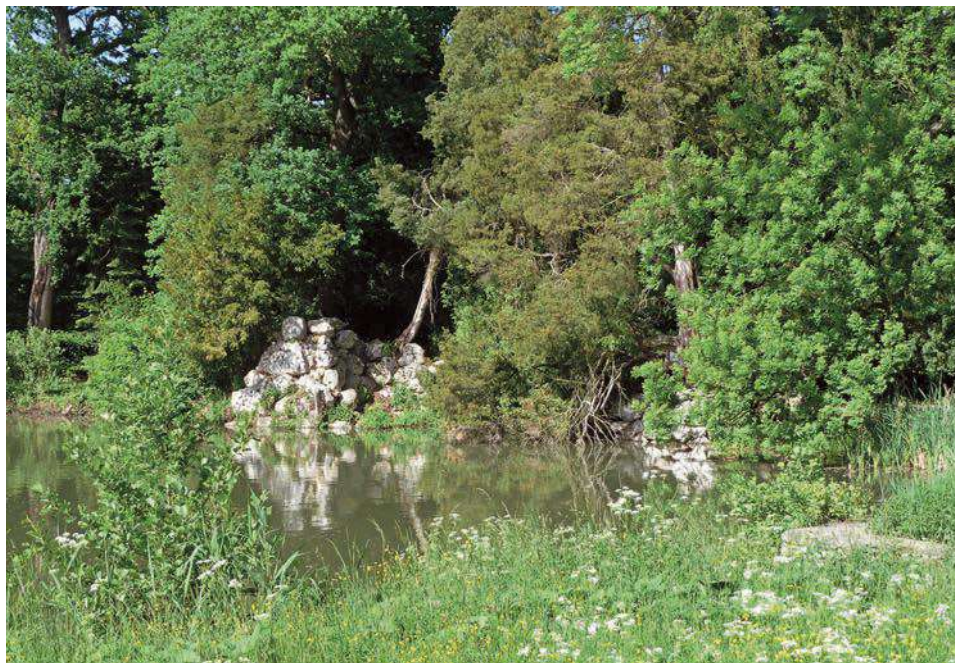
³⁸ ZATLOUKAL, Pavel, Příběhy dlouhého století, Olomouc 2002.

³⁹ VÁVRA, Miloslav, Původ bohaté květeny na jižní Moravě: herbaria viva jako genové rezervoáry v Lednici na Moravě na počátku minulého století, Brno 1974.

⁴⁰ Walberg [Wallaschek von Walberg] Theobald, Edler, fürstl. Beamter, dostupné online: <<http://www.e-archiv.li/personDetail.aspx?persID=30776&backurl=auto>> [7. 11. 2018].

⁴¹ WALBERG, Theobald von, Über die Cultur und Benutzung des inländischen und ausländischen Ahornbaumes, zur Gewinnung des Saftes zum Rohzucker in den österreichischen Erbstaaten, 1810.

⁴² KRAETZL, Franz, Das Fürstenthum Liechtenstein und der gesamte Fürst Johann von u. zu Liechtenstein'sche Güterbesitz, Brünn 1898.

7 Zbytky Labyrintu (Hardtmuth?, 1805). Zdroj: foto Zdeněk Novák (2018).

8 Ještě pro knížete Aloise I. z Lichtenštejna postavil Hardtmuth zámeček pro chov bažantů – Belveder u Valtic (1804). Zdroj: foto Zdeněk Novák (2015).

Zámecký park knížete Franze z Dessau ve Wörlitz navštívil kníže Alois I. osobně a následně tam byl knížecí zahradník Josef Liefka vyslán na zkušenou. Poté, co byly získány první zkušenosti se sazenicemi z Wörlitz, dovezenými v roce 1799, byla v roce 1802 vypravěna na náklady knížete do Severní Ameriky zvláštní botanická expedice s cílem sbírat sazenice a semena vhodných dřevin.

Expedici vedl vrchní zahradník botanické zahrady vídeňské univerzity Joseph van der Schott (1770–1812). Expedice sídlila ve městě Reading v Pensylvánii a odtud podnikala výpravy na území států Virginia, New York a Delaware. Během čtyřletých výzkumů se do Lednice dostalo na 130 beden a sudů se semeny, popřípadě mladšími rostlinami. Pro ně byly za minaretem založeny školky, které již roku 1808 zahájily prodej nejen v monarchii, ale po celé Evropě. Šířily se odtud kanadské ořešáky, americké topoly, vejmutovky, platany a zejména akát, jedna z nejoblíbenějších rostlin počátku 19. století – ceněna byla jak jeho malebnost a krása, která najde v domácích dřevinách těžko soupeře, tak i jeho užitečnost – kvalitní dřevo, medonosnost a léčivé účinky.

Sbírký rostlin, které v Lednici a jejím okolí kníže nechal vysadit, sloužily jako výukový materiál pro studenty internátní školy, ale i pro další zájemce, protože výsadby byly oslavovány v soudobých publikacích.

Navíc kníže v roce 1801 rozhodl, že nadále bude zámecký park každému celoročně volně přístupný. Nakolik to byl záměr osvíceného knížete vzdělávat lid v botanice, tedy v poznání cizokrajných rostlin, nakolik to byl podnikatelský záměr prezentovat exotické rostliny, pro jejichž pěstování a prodej kníže zřídil školky, těžko dnes posoudit.

Kníže Alois Josef I. začal se stavbami i mimo zámecké parky. V roce 1797 postavil Hardtmuth Egyptem inspirovaný obelisk na polovině cesty z Lednice do Přítluck, v roce 1802 zámeček Belveder na Liščím vrchu u Valtic, určený k chovu bažantů, perliček a jiných exotických opořenců. Inspirace tvaroslovím stavby stejného účelu, zvané v Kew „The Aviary“, je zřejmá.

Jan Josef I. z Lichtenštejna a Zahrada Evropy

Talent Josepha Hardtmutha využil i jeho následovník, kníže Jan I. Po nástupu knížete přestavěl Hardtmuth lednický zámek. Ten získal monumentální atiku, balkon na fasádě do nádvoří i do zahrady a průjezd s průhledem na minaret. S průjezdem však Hardtmuth nesouhlasil, a tak zřejmě začaly spory mezi architektem a knížetem. V souvislosti s realizací nové vize zámeckého parku postavil Hardtmuth na břehu nového rybníka v roce 1805 akvadukt. V roce 1806 byly vystavěny nové lázně pod zámek na břehu Růžového rybníka a Lovecký zámeček na loukách navazujících na zámecký park. Po Belvederu je to první větší stavba mimo hranice zámeckých parků a začátek procesu vzniku Lednicko-valtického areálu v dnešní podobě. Stavby pokračovaly i v zámeckém parku, v letech 1807–1808 byl vybudován Chrám múz na konci zámecké oranžerie.

Těžiště Hardtmuthovy aktivity se stále více přesouvalo do krajiny. Bernard Petri určoval lokality staveb, kníže Jan Josef I. vytvářel zadání a Hardtmuth projektoval a stavěl. Pokračoval monumentální stavbou umělé zříceniny ve východní ose někdejší Hvězdy – umělou zříceninou Janohradu (1807–1810).

9 Nový dvůr (Hardmuth, centrální pavilon projektoval Franz Engel) nabízel kromě pozorování chovaných ovcí, krav a později anglických plnokrevníků i vyhlídku na Mlýnský rybník. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2017).

10 Janohrad připomíná slavný středověk rodu – hofmistr Jan z Lichtenštejna byl současníkem císaře Karla IV. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2018).

Dále postavil Nový dvůr (v letech 1809–1810) jižně od Lednice s kapacitou pro tisíc ovcí rasy merino, vyprojektoval a začal stavět záměčky Pohansko (v letech 1810–1812) a Lány (v letech 1810–1812) jižně od Břeclavi a Památník otci a bratřím – Kolonádu (v letech 1810–1812) na kopci Rajstně (Homoli) u Valtic. Vedle toho byly v roce 1810 vystavěny další obelisky, jeden v polovině cesty z Valtic do Lednice, jeden v aleji směrem na Schrattenberg. Poslední obelisk vztyčil Hardtmuth v roce 1811 na ostrově v Prostředním rybníce, vysoký byl 13 sáhů (asi 19,5 m). Jeho dílem je také Dianin chrám (Rendez-vous) ve tvaru vítězného oblouku (stavěn v letech 1812–1813) na nejvyšším místě Bořího lesa.

Díky Janu I. došlo k radikální proměně v přístupu k tvorbě krajiny. Z předchozích dějinných etap byly zachovány rybníky založené na sklonku středověku. Zatímco jinde na území Čech a Moravy rybníky mizely v důsledku francouzské hospodářské blokády Velké Británie (1789–1816) a s ní související absence třtinového cukru na evropském trhu, mezi Lednicí a Valticemi zůstaly zachovány. Jak je výše uvedeno, Theobald Wallaschek z Walberga se pokoušel k náhradní výrobě cukru využít javor cukrový (*Acer saccharum*). Ve středoevropských podmínkách se však osvědčila řepa cukrovka. Tam, kde se jí daří, nahradila cukrovková pole někdejší rybníky. Tak zanikly rozsáhlé rybníční soustavy vybudované Pernštejny a Krajíři z Krajku ve východních Čechách i jinde v českých zemích, jak dokládá srovnání I. a II. vojenského mapování. Lichtenštejnské rybníky však přežily patrně díky tomu, že se v nich už před francouzskou blokádou začal chovat candát namísto stále méně oblíbeného kapra. Chov candáta přinášel větší zisk než pěstování cukrovky. Kníže Jan I. nechal břehy rybníků krajinářsky upravit a vtělil je do nové kompozice krajiny. V Lednici byl mezi zámekem a minaretem založen zcela nový rybník s ryze okrasnou funkcí (Bernard Petri).

V krajině byla ponechána i soustava alejí zakládána od 17. století. Pod vedením knížete Jana I. byly vycizelovány starší prvky krajinné kompozice (hráz Prostředního rybníka byla podle instrukce Karla Eusebia nově postavena v ose Lednické aleje, ta tak byla konečně po 160 letech „narovnána“ do přímky, byla vysazena nová alej u Nového dvora a otevřeny nové průseky Bořím lesem) a louky, pastviny a okraje lesních porostů byly doplněny dosud nevídanou kompozicí, stručně řečeno – anglickými parky. V nich a na důležitých místech v krajině vybudovali talentovaní architekti (Hardtmuth, Kornhäusel, Engel a Leistler) stavby, které dodnes budí obdiv svou monumentalitou a krásou. Na anglické parky byly přeměněny celé zámecké zahrady v Lednici a Valticích. Hlavně proměna lednického parku byla iniciátorem grandiózního krajinného programu. Stavby knížete Aloise v lednické zahradě byly bourány (až na minaret a Čínský pavilon) a místo nich byly v nově zakládaných parcích budovány stavby na stejné téma, ale v měřítku odpovídajícím krajině. Souběžně byla zúrodňována pole metodami Petriho, zaváděna nová plemena hospodářských zvířat, osvěžen chov koní dovozem arabských a anglických hřebců, v lesích byly pokusně vysazovány severoamerické dřeviny z lednických školek. Nové parky v krajině neměly žádné ohrady, u zámeckých parků byly jejich ploty dovedně maskovány, takže návštěvník nikdy nevěděl, jestli je ještě v parku nebo již v zemědělsky obdělávané krajině. Na velkých loukách v parcích se pásla stáda koní a ovcí, stejně jako na pastvinách v krajině, součástí parkových úprav byly sady a vinohrady, na pastvinách byly vysazovány malebné stromy, v oborách přicházela zvěř až k návštěvníkům. I rybníky byly zkrášleny

11 Lovecký zámček sloužil jako vyhlídková veranda k pozorování závěru štvanice. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2018).

12 S lovem souviselo i využití dalších Hardtmuthových staveb – zámčku Rendez-vous. . . Zdroj: foto Zdeněk Novák (2015).

13 ... zámčku Pohansko. . . Zdroj: foto Zdeněk Novák (2015).

14 ... zámku Lány... Zdroj: foto Zdeněk Novák (2019).

15 ... a romanticky upraveného zámku Břeclav. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2015).

16 Památník otci a bratrům (Kolonáda) na kopci Rajstna (Homole) u Valtic připomíná původní rodinu knížete Jana I. z Lichtenštejna. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2012).

vytvořením ostrovů, přesto nepřestaly plnit svou hlavní – hospodářskou – funkci, tedy chov candáta. Anglická (anglo-čínská) zahrada jako umělecký směr dosáhla pod vedením knížete a díky talentu Petriho a architektů Hardtmutha, Kornhäusela a Engela nové kvality: žádná anglo-čínská zahrada na světě nebyla dosud komponována na ploše větší než 250 km², v žádné zahradě se dosud v takovém měřítku neuplatnily exotické rostliny, o měřítku zahradních staveb ani nemluvě. Podněty „Lednice a jejích zahrad“, jak Lednicko-valtický areál nazývá dobová literatura, ovlivnily následně tvorbu největších zahradních architektů 19. století (Hermann Pückler knížete z Muskau, Petera Josepha Lenného a Arnošta Emanuela hraběte Silva-Taroucca).⁴³

Z krajinářského hlediska byl oporou knížete Bernard Petri (1767–1853). Pocházel ze Schwetzingen, kde jeho otec založil proslulý barokní kruhový parter v zámecké zahradě. Tam také získal zahradní vzdělání od Friedricha Ludwiga von Sckell (1750–1823). Poté procestoval v letech 1773–1776 Nizozemí, Flandry a Anglii, kde navštívil a studoval slavné a většinou v té době již publikované moderní zahrady Stowe, Stourhead, Kew a další. Petri byl ve Windsoru představen anglické královně Šarlotě, nadšené botaničce, která podporovala rozvoj zahrad v Kew. Díky tomuto setkání měl zajištěn volný vstup do všech královských institucí, kde mohl studovat a získávat zkušenosti. Petri také dostal nabídku odcestovat jako botanik s Josephem Banksem na poslední Cookovu cestu kolem světa. K tomu však nedostal povolení od svého zaměstnavatele, který jeho pobyt v Anglii hradil, vévody Karla ze Zweibrücken, naopak obdržel pokyn vrátit se do roka ke dvoru a mezitím podniknout studijní cestu po hospodářstvích Francie, Nizozemska a Německa. Po návratu pracoval v Sársku (Karlsberg), po roce 1793 se v důsledku událostí souvisejících s francouzskou revolucí objevil v Uhrách (Voderady na Slovensku), kde je považován za prvního zahradního architekta (uváděn jako Bernát Petri). Projektovat parky také ve Voderadech (Slovensko) a na Margaretině ostrově v Budapešti. V Uhrách zavedl do zahradní kultury akát. Poté vstoupil do služeb prince Jana z Lichtenštejna (pozdějšího knížete Jana I.) jako zplnomocněný ředitel panství Loosdorf, Hagendorf a Burg-Laa. V roce 1803 podnikl cestu do Španělska (z Loosdorfu odjel v březnu a vrátil se 27. listopadu) a nakoupil tam ovce merino. Cesta a pořízení ovcí stály knížete 24 000 zlatých, už v roce 1804 však zahájil prodej nově odchovaných jehňat a náklady se hned vrátily (k 25. červnu 1804 utržil 32 214 zlatých). Když převzal Jan I. vládu po svém bratrovi, stal se Petri nejvyšším správcem knížecích staveb, projektů zaměřených na zkrášlování přírody, voluptuární komplexy a chov ovcí na knížecích panstvích. Bydlel v knížecím domě ve Vídni a musel doprovázet knížete na jeho hospodářských inspekcích. Investoval však tolik energie do zavádění inovací ve všech oblastech knížecího hospodářství a podpory knížete na jeho cestách, že vyčerpал své síly, zhroutil se a požádal knížete o uvolnění ze služeb. Od roku 1808 do roku 1853 žil v Theresienfeldu u Vídně, kde vedl vzorné hospodářství a vydal řadu knih o zefektivnění zemědělského hospodaření.⁴⁴ Je autorem krajinářského konceptu kulturní krajiny Lednicko-valtického areálu a autorem prvního návrhu krajinářského parku v Lednici.

⁴³ NOVÁK, Zdeněk, a kol., *Zahrada Evropy*, c. d., s. 237.

⁴⁴ LÖBE, William, Petri, Bernhard, in: *Allgemeine Deutsche Biographie (ADB)*. Band 25, Leipzig 1887, s. 522.

Kníže Jan I. trávil s rodinou v Lednici léto a podzim (asi od poloviny července do konce října), kdy se americké dřeviny krásně vybarvují a vytvářejí efekt tzv. indiánského léta. Tehdy také navštívil Lednici korunní princ Ferdinand (od roku 1835 císař).

Alois Josef II. z Lichtenštejna a povznesení orby, přírodozpytu a vlastivědy

Kníže Alois Josef II. (1796–1858) získal hluboké filozofické a národohospodářské vzdělání. Pokračoval v modernizaci panství. Jeho cesta na korunovaci královny Viktorie přinesla změny ve výtvarném cítění. Lichtenštejnskému knížectví udělil pod vlivem událostí roku 1848 provizorní demokratickou ústavu, ale vzápětí se vrátil k základnímu zákonu svého otce, tedy k oné ústavě, která zakládala absolutistickou vládu. Byl však prvním knížetem, který Lichtenštejnské knížectví osobně navštívil. Byl i členem 74 humanitárních, vědeckých a průmyslových organizací a podporoval je značnými příspěvky.

Kníže Alois Josef II. se neochotně podřídil přání svého otce – polního maršála – a vzdal se vojenské kariéry. Věnoval se studiu hospodářství, filozofie a politiky a hodně cestoval po Evropě. Procestoval celou Itálii, vystoupil až na vrcholy Etny a Vesuvu, navštívil Pompeje. Druhá studijní cesta jej vedla do Anglie a Skotska. Na rozdíl od otce, který byl až do 45 let vojákem a o hospodářství se do té doby příliš nezajímal, byl uznávaným odborníkem v zemědělství i průmyslu. Kníže byl mimo jiné předsedou Rakouské (10 let) a Moravsko-slezské společnosti pro povznesení orby, přírodozpytu a vlastivědy, a tak podporoval šíření moderních poznatků po celé monarchii a zejména na Moravě. Společnost založila pod jeho vedením odborné školy, začala vydávat časopis a organizovala zemědělské výstavy. Za nejlepší výsledky ve šlechtění a plemenitbě udělovala ceny. Společnost podporovala mimo jiné šlechtění rostlin, hedvábnictví a včelařství.

V době jeho vlády byla zrušena robota. Vyvázání poddaných z roboty mu přineslo prostředky, které mohl investovat do přestavby zámku v Lednici, ale současně radikálně změnilo hospodaření velkostatků, které nadále musely zajišťovat veškerou práci vlastními zaměstnanci nebo za úplatu najímat služby, např. potahy.

Jemu vděčíme za to, že do pohádkové krajiny Lednicko-valtického areálu vložil stejně pohádkový zámek.⁴⁵ Lednický zámek je uskutečněným snem mladého architekta Georga Wingelmüllera o anglické rytířské architektuře, a snad proto dodnes uchvacuje své návštěvníky. Žádný jiný zámek není tak propojen s okolní zahradou, na žádném jiném není tolik respektována jednota exteriéru a interiéru. Kníže Alois Josef II. si nově přestavěného zámku příliš neužil, zemřel v něm 12. listopadu 1858,⁴⁶ týden po oslavě dokončení přestavby.

Vedle zámku na místě staré barokní oranžerie však nechal kníže postavit nadčasový skleník, jehož tvar je ryze funkční a jen drobné ozdoby respektují pokyn knížete Karla Eusebia: „Naše stavby musí být vždy okrášleny architekturou.“ Projekt vytvořil také Georg Wingelmüller. Je autorem i poslední stavby ve volné krajině areálu – kaple sv. Huberta v Bořím lese. Kníže tak do krajiny antických (pohanských) bohů vnesl i křesťanský svatostánek.

⁴⁵ WITZANY, Michael, Die Marktgemeinde Eisgrub, I–III, Eisgrub 1898–1907.

⁴⁶ PROKOP, August, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlichen Beziehung, I–IV, Wien 1904.

Kníže Alois II. Josef zemřel bezprostředně po dokončení přestavby v roce 1858 a vládu v knížectví i nad rodovým majetkem převzal tehdy osmnáctiletý kníže Jan II. (1840–1929).

Velké finále za Jana Josefa II. z Lichtenštejna

Jan Josef II., zvaný Dobrý, se narodil v Lednici. Získal pečlivé vzdělání v mnoha jazycích, studoval v Bonnu, Basileji, Bruselu a Paříži. Lichtenštejnskému knížectví stanovil postupně dvě ústavy (1862, 1921), přičemž ta druhá, zavádějící parlamentní demokracii, platí dosud. Byl velkým mecenášem umění a věd. Během jeho vlády proběhla na českých a moravských panstvích pozemková reforma první Československé republiky.

Jan II., který se narodil v Lednici 5. října 1840, byl v okamžiku smrti svého otce právě plnoletý a mohl se ujmout vlády. Vládl neuvěřitelných 71 let, až do 11. února 1929. Přestože byl vzděláním ekonom a právník, jeho láskou bylo zahradní umění, botanika a umění obecně. Procestoval Evropu, delší dobu strávil v Anglii. Byl mimořádně štědrým mecenášem. Wilhelm Lauche v roce 1929 uvedl, že kníže vynaložil na humanitární účely, podporu umění a vědy, podporu školství a církve téměř půl miliardy prvorepublikových korun,⁴⁷ což činí při přepočtu podle průměrné mzdy dělníka asi 20 miliard dnešních Kč.

Za jeho vlády se celé lichtenštejnské hospodářství opět stalo vzorem pro ostatní hospodáře. Převádění lesů z nízkých na vysoké, budování lesních železnic a cest, zavádění rozumných dávek umělých hnojiv, strojů a nových odrůd v zemědělství, stavby cukrovarů, pivovarů, lihovarů, cihelen, to vše bylo organizováno podle nejmodernějších poznatků a ve vysoké kvalitě.

Zajímal se o přírodu, botaniku a zahradnictví, navštívil všechny významné evropské zahrady, mnohé opakovaně, knížecí knihovnu doplnil o soudobá díla věnovaná zahradnímu umění, podporoval šlechtění rostlin, botanické expedice a zahradnické výstavy. Řadu let studoval problémy zahradnictví, procestoval a dokonale poznal všechny důležité evropské zahrady.⁴⁸ Studoval odbornou literaturu, radil se s vynikajícími zahradními architekty, botaniky a zahradníky. Zajímaly ho zejména stálezelené okrasné dřeviny a z nich obzvláště čeleď Ericaceae, dále čeledi Orchideaceae a Cycadaceae. Většinu rostlin znal pod jejich vědeckými jmény.⁴⁹

Téměř denně projížděl Lednicko-valtický areál na koni, ve stáří kočárem. Chránil staré stromy, v roce 1867 zakázal podle jeho názoru kruté štvance, knížecí honitby se pomalu stávaly bezpečným útočištěm vzácných živočichů, zejména ptáků. Přirozeně tam vznikala budoucí systém ochrany přírody.

V roce 1883 nastoupil do knížecích služeb mladý Wilhelm Lauche (1859–1950). Pocházel ze staré zahradnické rodiny. Studoval zahradnický ústav v Postupimi, bo-

⁴⁷ LAUCHE, Wilhelm, Die Bedeutung des dahingeschiedenen regierenden Fürsten Johan II. von und zu Liechtenstein für die Kunst, die Wissenschaften, die Landwirtschaft und den Gartenbau, Brünn 1929, s. 17.

⁴⁸ REICHEL, Eduard, Johann II. Fürst von und zu Liechtenstein, sein Leben und Wirken, Eisgrub 1932.

⁴⁹ LAUCHE, W., Die Bedeutung, c. d., s. 14.

taniku na univerzitě v Lipsku, praxi absolvoval v Gentu a v Hannoveru. Po odchodu Augusta Czullika do Vídně se v roce 1886 stal vrchním zahradníkem, v roce 1888 ředitelem všech knížecích zahrad. Byl to on, kdo spolu s knížetem dotvořil lednickou a valtickou zahradu a celý areál. Až do svého nuceného odchodu z Lednice (1936) se po celých 53 let věnoval zejména zahradnímu umění. Vedle toho byl po 16 let starostou Lednice, později ředitelem Vyšší zahradnicko-ovocnářské školy, členem prezidia Rakouské dendrologické společnosti, stál u zrodu Mendelea a byl jeho prvním ředitelem. V letech 1903–1920 přednášel ovocnictví na vídeňské vysoké zemědělské škole (Universität für Bodenkultur). V roce 1929 se stal čestným doktorem brněnské techniky, v roce 1934 čestným členem České zemědělské akademie, v roce 1933 mu kníže František I. věnoval mramorovou bustu za 50leté věrné služby knížecímu domu (je vystavena v Květinovém sále, tedy předsíni záměckého skleníku). Kníže Jan II. jej považoval za génia.

Po důkladné přípravě zahájil kníže poslední vývojovou etapu záměckých zahrad – v Lednici v roce 1884, ve Valticích 1888. Obě zahrady byly rozšířeny na úkor části obcí, které byly zbourány. V Lednici to vyvolalo celé urbanistické překomponování středu obce. Valtická nová zahrada aplikovala tradiční lichtenštejnský princip užitečnosti a krásy tím, že jejím jádrem se stal vinohrad, kolem něj ve velkém oblouku vysázené tisy byly kontrastně oživeny bílými barokními sochami. Nová lednická zahrada ukázala způsob, jak uspořádat rostoucí sbírky rostlin. Její pravidelná část před skleníkem a zámekem byla pojata v duchu italské zahrady s francouzskými prvky – boskety, v nichž byly soustředěny sbírky jehličnatých (pinetum) a listnatých (arboretum) stromů, růží (rozárium) a trvalek (perenetum). Umělecké zacházení s cizokrajným sortimentem bylo ukázáno v nové východní části (tzv. Arizoně). Vincenzo Micheli (1833–1905) navrhl pravidelnou část zahrady, krajinářská partie pochází patrně z ruky Augusta Czullika (1847–1905). Užitečnost tam byla zaměřena na poznání okrasných rostlin, což bylo později zúročeno založením zahradnické školy. Starší lednický park v kontrastu s novou zahradou kníže řízeně ochuzoval o doklady lidských vlivů (např. zanikl jedinečný Čínský pavilon a celá úprava přístaviště před ním), a celou zahradní kompozici záměckého areálu tak postavil na kontrastu pěstěné nové zahrady a „divokého“ starého parku.

Kníže si přál, aby se nová zahrada lišila od starého parku uměleckým ztvárněním, ale nikoli tím, že je nová. V do té doby nevídaném měřítku se proto v osmdesátých letech 19. století přesazovaly v Lednici stovky vzrostlých stromů z parku a okolních lesů do nově zakládané zahrady. Tehdejší vrchní zahradník August Czullik vyvinul zvláštní přesazovací techniku,⁵⁰ která byla schopna přemístit až 20 m vysoké lípy, kaštiny, borovice, jedle a další stromy, jejichž koruny nemusely být upravovány řezem. Jejich kořenové baly dosahovaly až 9 m v průměru a 2,5 výšky a vážily až 320 tun. Nikdy ve známých dějinách zahradnictví nebylo přesazeno tolik stromů a první návštěvníci nové zahrady nevěřili vlastním očím, jak o tom svědčí dobové zprávy.⁵¹

⁵⁰ CZULLIK, August, *Eisgrub und seine Parkanlagen*, Wien 1886.

⁵¹ LICHT, Hermann, *Erinnerungen aus Eisgrub*, in *Wiener Illustrierte Gartenzeitung*, August – September 1882.

17 Vyšší ovocnicko-zahradnická škola v Lednici sídlila původně v budově nyní zvané Zámek (1895). Zdroj: foto Zdeněk Novák (2019).

18 Protože zájem posluchačů předčil očekávání, nechal kníže Jan II. z Lichtenštejna postavit novou budovu (1900), nyní (2019) upravenou na děkanát Zahradnické fakulty Mendelovy univerzity. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2019).

Zájem knížete zapříčinil, že v Lednici byly na počátku 20. století největší výsadby pěnišníku *Rhododendron „Cunningham’s White“* v Evropě.⁵² Rozkvetlé lednické pěnišníky byly tehdy stejnou senzací, jako jsou nyní v Průhonicích.

Vrchní zahradník, dvorní rada dr. Wilhelm Lauche, navštěvoval v letech 1890–1900 každým rokem Anglii, kde procházel sbírky a kupoval vše, co se mu zdálo nové.⁵³ Význam těchto introdukcí nebyl dodnes zhodnocen. Pouze Laucheho jméno se dochovalo v některých vědeckých názvech, např. *Epidendrum laucheanum*, *Masdevallia laucheana* apod.

Všechny památky areálu, tedy všechny stavby Josepha Hardtmutha a jeho následovníků, byly na pokyn knížete opraveny podle projektů Karla Weinbrennera, parky kolem zámeků dosázeny, staré aleje ošetřeny. Krajinné kompozice byly během jeho dlouhé vlády vycizelovány a Lednicko-valtický areál byl vybroušen do podoby zářícího šperku.

Kníže vládl úctyhodnou dobu – 71 let, do roku 1929. Během této dlouhé doby se intenzivně zabýval zvelebováním svých rozsáhlých panství a obzvláštní péči věnoval Lednici a zahradnictví, které bylo tradičním „koníčkem“ knížat z Lichtenštejnu.

Jak bylo uvedeno výše, zemědělské školství bylo do areálu zavedeno knížetem Aloisem I. Jeho rozvoj však nastal až za vlády knížete Jana II. Od roku 1873 se vyučovalo na střední vinařské škole ve Valticích. V roce 1895 byla v Lednici založena Vyšší zahradnicko-ovocnářská škola s tříletým studiem. Myšlenka na její vznik se rodila už v 70. letech 19. století, ale to, že bude v Lednici, je zásluhou Wilhelma Lauche a štědrosti knížete Jana II. Původně se předpokládalo, že se škola bude otevírat každý třetí rok, ale zájem byl tak obrovský, že škola zapisovala studenty každoročně. Ti směli za odměnu pracovat v knížecích zahradách a školkách. Kníže školu stále štědře podporoval, platil stipendia nadaným žákům, v roce 1914 zaplatil dokonce 30 studentům exkurzi do zahrad italské a francouzské Riviéry.⁵⁴ Do roku 1929 prošlo školou na 800 studentů a někteří se zařadili mezi národní zahradní architekty (Josef Kumpán v Československu, Albert Esch v Rakousku). V roce 1894 byly v Lednici založeny knížecí ovocné školky na 40 ha, v nichž absolvovali studenti praxi. Jejich produkce se většinou rozdávala (v letech 1900–1910 bylo zdarma distribuováno 1,5 mil. ovocných stromků), a to zejména školním zahradám. Ty kníže obzvláště rád podporoval, rozdával školním zahradám jak zmíněné stromky, tak semena a sazenice.

V roce 1902 proběhl v Lednici kongres školních zahradníků, pro něj Lauche napsal praktickou příručku a téma „školní zahrada“ bylo pravidelným úkolem studentů vyšší zahradnické školy.

V roce 1953 byla škola přemístěna do Děčína-Libverdy. Ideální místo pro studium zahradnictví využila Vysoká škola zemědělská v Brně (nyní Mendelova univerzita) pro založení vysokoškolského zahradnického oboru. Vyučování na zahradnické katedře bylo slavnostně zahájeno 16. listopadu 1952, o den později začala vlastní výuka. Ve stejné době vznikla v Lednici učňovská škola.

⁵² SCHNEIDER, Camillo, Die Parkanlagen Seiner Durchlaucht des regierenden Fürsten Johann II. von und zu Liechtenstein in Eisgrub (Mähren), in: Die Gartenanlagen Österreich-Ungarn in Wort und Bild, Heft 2, Wien 1910.

⁵³ LAUCHE, W., Die Bedeutung, c. d., s. 14.

⁵⁴ Tamtéž, s. 15.

19 Budova Zahradnické fakulty z 50. let 20. století. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2019).

20 Výukové plochy fakulty. Zdroj: foto Zdeněk Novák (2019).

Dalším vskutku revolučním činem knížete Jana II. bylo založení vědeckého výzkumného a šlechtitelského pracoviště v Lednici. Vycházelo z „čilého zájmu o vědecké stránky botaniky po znovuoživení Mendelových zákonů dědičnosti“, jak uvádí Lauche.⁵⁵ Proto byl v Lednici na Moravě, tedy v rodné zemi Řehoře Mendela, v roce 1912 zřízen ústav, který se měl věnovat praktické aplikaci Mendelových zákonů při šlechtění zeleniny, ovoce a okrasných květin, první vědecké pracoviště tohoto druhu v Evropě. Patronem při zakládání byl světově známý badatel Erich Tschermak ze Seysenegg (1871–1962). Vědeckou dráhu tam zahájil také profesor dr. Franz Frimmel, šlechtitel evropské úrovně. Ústav je dnes součástí Zahradnické fakulty Mendelovy univerzity.

Kníže Jan II. podporoval zahradnictví skutečně všemi způsoby. Jeho dvorní rada Wilhelm Lauche byl funkcionářem zahradnických společností, např. správním radou Zahradnické společnosti, prezidentem Rakouské pomologické společnosti, prezidentem Německé zahradnické společnosti na Moravě i členem předsednictva Rakouské dendrologické společnosti, které kníže Jan II. přispíval ročně 5 000 zlatých korun. Kníže podporoval i zahradnické výstavy, věnoval ceny, obesílal je vlastními výpěstky.

Umožňoval vydávání nákladných vědeckých prací a ilustrovaných knih, věnoval velké finanční částky na botanicko-dendrologický výzkum Jün-nanu atd. Díky tomu vznikaly práce dodnes používané při odborné výuce.

Díky bohaté činnosti knížete ve prospěch zahradnictví vznikly v Lednici podmínky, které z ní vytvořily ideální místo pro situování vysoké zahradnické školy. Je však nutno si uvědomit, že k tomu používal ohromného ekonomického potenciálu svých rozlehlých panství, tvořivé síly vynikajících odborníků, teoretiků i praktiků.

Posluchači dnešní Zahradnické fakulty Mendelovy univerzity stále využívají ke studiu rozsáhlého druhového bohatství lednického parku a skleníku, prakticky mohou studovat klasické zákonitosti tvorby sadovnického a krajinářského prostoru. Díla Josepha Hardtmutha a jeho spolupracovníků a následovníků jim umožňují pochopit dobové přístupy k poznání světa umění a architektury.

Prameny a literatura

Literatura

- BOHATTA, Hanns, Katalog der in den Bibliotheken der regierenden Linie des fürstlichen Hauses von und zu Liechtenstein befindlichen Bücher aus dem XVI.–XX. Jahrhundert, Wien 1931.
- CZULIK, August, Eisgrub und seine Parkanlagen, Wien 1886.
- HAUPT, Herbert, Von der Leideschaft zum Schönen, Wien: Böhlau Verlag 1998.
- HOHBERG, Wolf, Helmhardt, Georgica Curiosa, Nürnberg 1682.
- CHAMBERS, Wiliam, Designs of Chinese buildings, furniture, dresses, machines, and utensils: to which is annexed a description of their temples, houses, gardens, London 1757.
- CHAMBERS, Wiliam, Plans, Elevations, Sections, and Perspective Views of the Garden and Buildings at Kew in Surry, London 1763.
- CHAMBERS, Wiliam, Dissertation on Oriental Gardening, London 1772.

⁵⁵ Tamtéž.

- KONEČNÝ, Michal, Zámek Lednice, Kroměříž: NPÚ 2017.
- KRAETZL, Franz, Das Fürstenthum Liechtenstein und der gesamte Fürst Johann von u. zu Liechtenstein'sche Güterbesitz, Brünn 1898.
- KROUPA, Jiří, Lednický zámek doby barokní a klasicistní, in: KORDIOVSKÝ, Emil (ed.), Městečko Lednice, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2004, s. 355–392.
- LAUCHE, Wilhelm, Die Bedeutung des dahingeschiedenen regierenden Fürsten Johan II. von und zu Liechtenstein für die Kunst, die Wissenschaften, die Landwirtschaft und den Gartenbau, Brünn 1929.
- LICHT, Hermann, Erinnerungen aus Eisgrub, in Wiener Illustrierte Gartenzeitung, August – September 1882.
- LÖBE, William, Petri, Bernhard, in: Allgemeine Deutsche Biographie (ADB). Band 25, Leipzig: Duncker & Humblot 1887.
- LYČKA, Daniel, Norbert Boccus, Joseph Hardtmuth, Vinzenz Weiland, knížecí rod Lichtenštejnů a Valtice, in: Valtice a Lichtenštejnové: zámecká zahrada, památky, bibliografie, Brno: Moravská zemská knihovna – Národní památkový ústav 2018, s. 25–68.
- NOVÁK, Zdeněk, a kol., Zahrada Evropy, Praha: Národní zemědělské muzeum 2017.
- PROKOP, August, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlichen Beziehung, I–IV, Wien 1904.
- REICHEL, Eduard, Johann II. Fürst von und zu Liechtenstein, sein Leben und Wirken, Eisgrub 1932.
- REPTON, Humphry, Observations on the Theory and Practice of Landscape Gardening, London 1803.
- SVOBODA, Miroslav, Lednice lenním statkem moravských markrabat a českých králů, in: KORDIOVSKÝ, Emil (ed.), Městečko Lednice, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2004, s. 175–191.
- SEDLMAYR, Hans, Johann Bernhard Fischer von Erlach, Wien – München: Verlag Herold 1956.
- SCHNEIDER, Camillo, Die Parkanlagen Seiner Durchlaucht des regierenden Fürsten Johann II. von und zu Liechtenstein in Eisgrub (Mähren), in: Die Gartenanlagen Österreich-Ungarn in Wort und Bild, Heft 2, Wien 1910.
- ŠIMEK, Jakub, Zahradní umění Piera de'Crescenzi, Uherský Brod: Florart 2007.
- ŠMELHAUS, Vratislav – NERADOVÁ, Květa, Crescentius Bohemus, 2 svazky, Praha: Museum Agri-culturae Bohemoslovacum 1966, 1968.
- VÁVRA, Miloslav, První zemědělská škola na Moravě, Seminarium oeconomicum, založená v roce 1804 v Lednici na Moravě: důvod založení, organizace a činnost, Brno: Vysoká škola zemědělská 1974.
- VÁVRA, Miloslav, Původ bohaté květeny na jižní Moravě: herbaria viva jako genové rezervoáry v Lednici na Moravě na počátku minulého století, Brno: Vysoká škola zemědělská 1974.
- VÍŠKOVÁ, Markéta, Architektura renesančních a manýristických krbů v Čechách a Sebastiano Serlio, nepublikovaná diplomová práce, Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Praha 2014.
- WALBERG, Theobald von, Über die Cultur und Benutzung des inländischen und ausländischen Ahornbaumes, zur Gewinnung des Saftes zum Rohzucker in den österreichischen Erbstaaten, 1810.
- WILHELM, Gustav, Joseph Hardtmuth, 1758–1816, Architekt und Erfinder, Wien – Köln: Böhlau 1990.
- WITZANY, Michael, Die Marktgemeinde Eisgrub, I–III, Eisgrub 1898–1907.
- WURM, A., Eisgrubs Gartenanlagen bis 1684, Eisgrub, Heimattblätter unseren durch Fürstensinn und Künstlerhand so reich bedachten Heimatsorte Eisgrub gewidmet, Eisgrub 1933.
- ZATLOUKAL, Pavel, Příběhy dlouhého století, Olomouc: Muzeum umění Olomouc 2002.

Internetové zdroje

BRICHTOVÁ, Dobromila, Dietrichsteinská svatba 22. července 1515, dostupné online: <http://www.rmm.cz/regiom/2011/brichtova_svatba.pdf> [8. 10. 2019].

Cultural Landscape Lednice-Valtice na Seznamu světového dědictví UNESCO, dostupné online: <<http://whc.unesco.org/en/list/>> [8. 10. 2019].

Walberg [Wallaschek von Walberg] Theobald, Edler, fürstl. Beamter, dostupné online: <<http://www.e-archiv.li/personDetail.aspx?persID=30776&backurl=auto>> [7. 11. 2018].

ZÁKLADNÍ ASPEKTY INSTITUCIONALIZACE ZEMĚDĚLSKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. A NA POČÁTKU 20. STOLETÍ – PŘÍKLAD RAKOUSKÉHO SLEZSKA

BASIC ASPECTS OF INSTITUTIONALISATION OF AGRICULTURAL EDUCATION IN THE SECOND HALF OF THE 19th AND EARLY 20th CENTURY: THE EXAMPLE OF AUSTRIAN SILESIA

Petr Kadlec

Abstrakt: Následující text se zaměřuje na proces institucionalizace zemědělského vzdělávání v období od poloviny 19. století do první světové války. Z hlediska teritoriálního je pozornost upřena na rakouské Slezsko, ačkoliv některé jevy jsou sledovány i v širší geografické perspektivě. Autor v textu upozorňuje na hlavní aspekty, které byly typické pro rozvoj slezského zemědělského školství. Stranou zájmu přitom nezůstává ani charakteristika žáků místních škol. K dosažení vytčených cílů autor využívá jak celozemské hledisko, tak i poznatky o situaci na konkrétních školách.

Abstract: This article focuses on the process of institutionalisation of agricultural education in a period spanning between mid-nineteenth century and the outbreak of the First World War. From a territorial point of view, it is focused on Austrian Silesia, although some phenomena are treated within a wider geographical context. The author highlights some of the main features of the development of agricultural education in Austrian Silesia and his research includes a characterisation of students of local schools. To this purpose, the author compares the situation at particular schools with a nation-wide perspective.

Klíčová slova: Slezsko; 19. století; 20. století; zemědělské školy; studenti; osvěta.

Keywords: Silesia; 19th century; 20th century; agricultural schools; students; public instruction.

Odborný článek vznikl v rámci řešení grantu GAČR, reg. č. 18-04624S, Vzdělání, hospodářství a společnost 1848–1914: Socioekonomické souvislosti rozvoje profesně-vzdělávací infrastruktury v rakouském Slezsku.

Úvodem

Příspěvek pojednává o procesu institucionalizace zemědělského vzdělávání v rakouském Slezsku (dále jen Slezsko) v období od poloviny 19. století do první světové války. Jeho rozsah vylučuje, aby se jednalo o vyčerpávající výklad. Spíše, a to je i záměr autora, jsou zde předloženy hlavní aspekty, které zmiňovaný proces v této době charakterizovaly. Zemědělské vzdělávání představovalo poměrně specifický segment, který vůči jiným oblastem školství vykazoval jisté zvláštnosti. Zmínme alespoň nepřilíš rozvinutou síť specializovaných zemědělských škol, nevelký počet žáků připadajících na jednu školu, vysoké sumy vynakládané na podporu studia zdejšího žactva nebo výrazné angažmá jednotlivých zemí při vydržování škol.¹ Jak ukážeme níže, určitá specifika

¹ Užitečné srovnání zemědělského školství v kontextu celé profesně-vzdělávací infrastruktury na počátku 20. století VITAL, Ernst, Die Stellung der land- und forstwirtschaftlichen Lehranstalten unter den Fachschulen Österreichs, Land- und forstwirtschaftliche Unterrichts-Zeitung, 1906, 20, s. 244–260.

vykazovala v předlitavském kontextu institucionalizace zemědělského vzdělávání ve Slezsku, které stálo v tomto ohledu na okraji zájmu badatelů zabývajících se problematikou zemědělského školství (Gruber, Kádner, Lom, Černohorský aj.).²

Není neúčelné poukázat úvodem alespoň v krátkosti na základní determinanty, které usměrňovaly průběh a výsledek institucionalizace slezského zemědělského vzdělávání. V prvé řadě se jedná o vliv geografických, geomorfologických a klimatických podmínek, jež ovlivňovaly místní zemědělskou produkci.³ Slezsko lze charakterizovat jako zemi s převahou výše položených oblastí (vrchoviny, podhorské a horské oblasti), nízkým podílem nížin (asi 1/7 území, situovány na Opavsku, Osoblažsku a Javornicku) a nerovnoměrným rozložením vodních srážek (vyšší úhrny ve východní části země). Nejúrodnější půda se zde soustřeďuje vedle nížin zejména v blízkosti Krnova, v severovýchodní části tehdy se utvářející ostravsko-karvinské průmyslové oblasti a severně od Novojičínska (okolí Oder a Bílovce). Rozšiřování osevních ploch ve Slezsku zneumožnilo de facto již od 40. let 19. století vyčerpání místního půdního fondu. Podle Kamila Rodana zhruba 35 % všech držitelů zemědělské půdy tvořili v závěru 19. století drobní vlastníci s výměrou do 0,5 ha a dalších 44 % vlastníků obhospodařovalo půdu od 0,5 do 5 ha. Obě uvedené skupiny, které čítaly v roce 1896 dohromady přes 57 000 osob, se podílely na obhospodařování jen asi 13,5 % celkové rozlohy slezského půdního fondu. Zbývající část byla doménou především pozemkových vlastníků s výměrou od pěti do 50 ha (asi 15 000 osob, podíl na celkové rozloze zemědělské půdy přes 41 %), resp. držitelů pozemků větších než 100 ha (téměř 200 osob, tj. 0,2 % vlastníků půdy disponujících necelými 42 % slezské zemědělské půdy).⁴

Od poloviny 19. století sice postupně klesal podíl jedinců, kteří nacházeli obživu v primárním sektoru (zemědělství, lesnictví, rybářství a vodní hospodářství), ovšem tito tvořili i těsně před první světovou válkou důležitou složku veškerého ekonomicky aktivního obyvatelstva (dále jen EAO) v zemi.⁵ Právě tyto osoby a jejich rodinné příslušníky lze označit za ústřední rezervoár, z něhož se ve Slezsku rekrutovali jak žáci institucionalizované formy zemědělského vzdělávání, tak i ti, kteří využívali mimoškolní vzdělávací aktivity. Sluší se dodat, že diferenciace zájmu o různorodé vzdělávací

² Srov. GRUBER, Josef, Politika odborného školství, in: TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.), Česká politika. Díl pátý. Kulturní a zvláště školské úkoly české politiky, Praha 1913, s. 607–671; KÁDNER, Otakar, Vývoj a dnešní soustava školství. Díl první, Praha 1929, s. 342–352; ČERNOHORSKÝ, Zdeněk, Dějiny zemědělského školství v Československu, Praha 1980, s. 11–41; LOM, František, Vývoj vzdělání v zemědělství českých zemí, Praha 1928, s. 5–97; RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Samuela Cambela, Uherské Hradiště 2004.

³ Ve stručné charakteristice se opírám o podrobný rozbor provedený Kamilem Rodanem. Srov. RODAN, Kamil, Dějiny zemědělství v Rakouském Slezsku v letech 1848–1914. Základní vývojové tendence, Ostrava 2008.

⁴ Tamtéž, s. 138–141.

⁵ V roce 1869 nacházelo obživu v primárním sektoru 55 % EAO Slezska (tj. necelých 148 000 osob), do roku 1910 klesl jejich podíl na 35 % (cirka 135 000 osob). Razantnější pokles byl zjištěn u mužů než u žen. Muži zaměstnaní v primárním sektoru: v roce 1880 42 % ekonomicky aktivních mužů (cirka 68 000), v roce 1910 24 % EAO (cirka 57 000). Ženy zaměstnané v primárním sektoru: v roce 1880 63 % ekonomicky aktivních žen (zhruba 66 000), v roce 1910 51 % (téměř 78 000). Uvedená data jsou převzata z dosud nepublikovaného textu Stanislava Knoba pro syntézu procesu modernizace ve Slezsku, zpracovávanou při Centru pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Kolegové Knobovi tímto za poskytnuté informace děkuji.

a osvětové alternativy se odvíjela od časových a finančních možností, což úzce souviselo s výše naznačenou stratifikací pozemkového vlastnictví. Shrňme-li výše řečené, existovala ve Slezsku solidní potenciální základna, resp. společenský zájem jak o hlubší zemědělské vzdělání s patřičným všeobecně-vzdělávacím základem (spojené s vyššími studijními, časovými a finančními nároky), tak o více prakticky zaměřenou, kratší a levnější přípravu pro vedení menších hospodářství.

Konečně zmiňme další důležitý aspekt: Místní společnost byla etnicky značně heterogenní, avšak ekonomická a politická síla česko- a polskojazyčného obyvatelstva nekorespondovala s početním zastoupením, potřebami a rostoucími ambicemi obou etnik a nevyrovnala se ve výsledku jejich německému protějšku. To sehrálo klíčovou roli ve fázi iniciace a prosazování myšlenky vzniku zemědělských škol i při zajištění existence škol v dalších letech.

Slezské zemědělské školství od poloviny 19. století do první světové války

Zemědělské vzdělání se institucionalizované formy v podobě specializovaných škol dočkalo ve Slezsku až v závěru 60. let 19. století. To neznamená, že by předtím scházely v zemi možnosti, jak nabýt znalosti a dovednosti, jež by ve výsledku vedly ke zdokonalení zemědělské produkce. V místních triviálních školách a v rámci opakovacího vyučování se po tereziánských reformách dostalo patřičného prostoru četbě o způsobech hospodaření i určité praxi v podobě prací ve školních sadech. Jakkoliv byla zpočátku docházka do těchto škol problematická, platil uvedený způsob předávání poznatků o zemědělství za nejdostupnější a ve výsledku nejrozšířenější. Možnost hlubšího seznámení se způsoby hospodaření existovala na hlavních školách, jichž do poloviny 19. století vzniklo v zemi postupně sedm.⁶ Vedle škol sehrála při šíření zemědělské osvěty a vzdělání ve Slezsku v tomto období důležitou úlohu Královská slezská zemědělská společnost (K. k. Agriculturus- Gesellschaft im Herzogthum Schlesien, zal. 1770), která se zaměřovala na zavádění nových plodin a přechod ke stájovému chovu dobytka. Využívala k tomu zejména vydávání osvětových letáků, spoluúčast při distribuci předpisů od gubernia, vypisování anket či publikování textů v periodikách, z nichž lze vyzdvihnout časopis *Hesperus*. Ačkoliv to v praxi poměrně ztěžovaly cenzorské úřady, zmiňme rovněž distribuci literatury s hospodářskou tematikou, kterou nakupovali do svých knihoven místní šlechtici a pro svou potřebu vrchnostenská úředníci.⁷

V průběhu druhé poloviny 19. a na počátku 20. století neplatilo Slezsko za zemi, která by na poli zemědělského vzdělávání udávala v rámci předlitavské monarchie trendy, co se týče systémových změn, organizace školských institucí či obsahu poskytovaného vzdělání. V tomto směru hrály prim zejména Čechy. Ve Slezsku docházelo spíše k recepci zkušeností z jiných zemí, třebaže s určitými korekcemi.

⁶ Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal- Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen kaiserl. königl. Erbbländern d. d. Wien den 6ten December 1774, Wien 1774, § 6, 7 a 15; D'ELVERT, Christian, Geschichte der Studien-, Schul- und Erziehungsanstalten in Mähren und Oesterr. Schlesien, besondere der olmützer Universität in der neueren Zeiten, Brünn 1857, s. 453.

⁷ VAŘEKA, Marek, Proces modernizace zemědělství v Rakouském Slezsku 1742–1848, Ostrava 2018, s. 212–216.

Problematicke zemědělského vzdělávání sice slezské politické elity věnovaly pozornost, ale jejich jednání bylo poměrně dlouho bez praktického efektu. Na slezském zemském sněmu se o zemědělském vzdělávání rokovalo od počátku 60. let 19. století, ovšem scházela zde politická vůle a patřičné lobby, které by dovedly rychle a hlavně systémově přetavit ideové záměry do reálných kroků. Jestliže jednali slezští zemští poslanci o místním zemědělském školství již v roce 1864, první instituce zde se zemskou podporou vznikly až na přelomu 60. a 70. let 19. století v Horních Heřmanicích a v Chotěbuzi u Těšína, čímž vývoj zemědělského školství v zemi na takřka dvacet let ustrnul (ponecháme-li stranou zemědělské pokračovací školy, viz níže). Dodejme, že do zemské správy byly obě školy převzaty roku 1874 a od té doby fungovaly jako ústavy zemské.⁸ Zemské angažmá ovlivnilo rovněž podobu nižšího zemědělského školství, na jehož rozvoji se podílelo subwencemi, ať už zacílenými na dílčí pokrytí provozních nákladů škol, nebo alespoň jejich části.⁹ Nadto spravovala země přímo dvě zimní hospodářské školy – v Horních Heřmanicích a Osoblaze.

Faktorem, jehož angažmá mělo ve Slezsku v průběhu druhé poloviny 19. a na počátku 20. století význam vskutku klíčový, byly zemědělské spolky a společnosti. Právě tato sdružení podporovatelů a teoretiků zemědělských otázek, postupně ovšem stále častěji rovněž zemědělců, lze označit za hybnou sílu šíření zemědělské osvěty a rozvoje místní zemědělské vzdělávací infrastruktury. Vyzdvihnout lze v tomto směru šíření odborných publikací, organizování veřejných přednášek, výstav, iniciace vzniku škol či zajištění jejich existence a rozvoje v dalších letech. Ve Slezsku to byl případ obou nejvyšších zemědělských učilišť v zemi a většiny zimních hospodářských a hospodyňských škol. Členové zájmových organizací přitom aktivně vstupovali – vedle finanční a materiální formy (dary a nákupy učebních pomůcek i odborné literatury) – do dění na školách aktivně i jiným způsobem. Usadali v jejich kuratoriích, čímž spolurozhodovali o dalším osudu škol, jejich učitelů i žáků. Z těch, kteří formovali utvářející se systém zemědělského vzdělávání po polovině 19. století, zmiňme nacionálně nevyhraněné Společnost hospodářství polního w korunní zemi Slezské a c. k. Moravsko-slezskou společnost ku zvelebení hospodářství a rozmnožení znalosti přírody a vlasti (k. k. Mährisch-schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues der Natur und Landeskunde). Později se k nim připojily, resp. některé jejich funkce převzaly, zejména veskrze německá Oesterreichisch-schlesische Land- und Forstwirtschaftsgesellschaft in Troppau (Rakousko-slezská zemědělsko-lesnická společnost v Opavě), vidnavský spolek Land- und Forstwirtschaftliche Verein für das nordwestliche Schlesien (Zemědělsko-lesnický spo-

⁸ BERTHOLD, Karl (Hg.), Schlesiens Landesvertretung und Landeshaushalt von ihren Anfängen bis zur neuesten Zeit, II. Teil: Landeshaushalt, Troppau 1909, s. 392; WENGRAF, Richard (Hg.), Jahrbuch des höheren Unterrichtswesens in Österreich mit Einschluss der bedeutendsten Erziehungsanstalten, Jahrgang 26, Wien 1913, s. 486, 497.

⁹ Spíše výjimečně povolil slezský zemský sněm výraznější subvence na výstavbu školních budov. Stalo se tak například u zimní hospodářské školy s českým vyučovacím jazykem v Klimkovicích, jejíž náklady na vybudování a vybavení z let 1909–1910 pokryl ze zhruba 40 % (fakticky 80 000 korun, pozn. aut.). Vedle této školy využívala areál v letech před první světovou válkou rovněž dívčí hospodyňská škola. Výroční zpráva Zimní hospodářské školy v Klimkovicích za školní léta 1909–1912, Opava 1912, s. 3–4. Úsporný a pragmatický model sdílení školních budov a pozemků se uplatnil rovněž u německých škol v Bruntále a s určitou úpravou (střední hospodářská škola + zimní hospodářská škola) v Horních Heřmanicích.

lek pro severozápadní Slezsko), česká Ústřední hospodářská společnost pro české kraje ve vévodství Slezském nebo polské Towarzystwo rolnicze dla Księstwa Cieszyńskiego w Cieszynie (Zemědělský spolek pro knížectví Těšínské v Těšíně). Ačkoliv uvedené spolky sledovaly a prosazovaly většinou vlastní cíle a jednaly samostatně, někdy své síly spojily. Nejvíce zjevné to bylo v rámci činnosti česko-německé zimní hospodářské školy v Opavě, vůbec jediného bilingvního zemědělského učiliště v zemi, v jehož řídicím orgánu (kuratoriu) usedali a spolupracovali delegáti Oestererreichisch-schlesische Land- und Forstwirtschaftsgesellschaft in Troppau a Ústřední hospodářské společnosti.¹⁰

Na rozdíl od Moravy, Čech, Dolních Rakous nebo Haliče se ve Slezsku nerozvinula specializace zemědělských škol, což odráželo místní zemědělské poměry a nedostatečnou poptávku po takto koncipovaném vzdělání. Slezské zemědělské školy poskytovaly odborné vzdělání obecnějšího charakteru využitelné v různých oblastech zemědělské produkce. Vedle specializovaných učilišť postrádalo Slezsko také vzdělávací ústav vyššího typu. V zemi neexistovala žádná vysoká škola, kde by bylo buď zvláštní zemědělské oddělení, nebo probíhaly alespoň oborové přednášky. Současně zde nebyla otevřena ani žádná vyšší hospodářská škola (akademie), kterými disponovaly před rokem 1918 pouze Čechy a Halič.¹¹ Početně nevelká skupina zájemců o nejvyšší možné zemědělské vzdělání tak musela zamířit za studiem za hranice země, ať už do jiných částí monarchie, nebo do ciziny.

Rozvoj sítě zemědělských škol ve Slezsku lze s ohledem na dosažené výsledky (viz níže) stěží označit atributem intenzivní, což dokumentuje poměrně nízký počet škol i jejich omezená kapacita. Ačkoliv první na dívky zaměřené letní hospodyňské školy se v zemi otevřely až na počátku 20. století, tzn. zhruba dvacet let po vzniku první školy tohoto druhu v Předlitavsku, nelze hodnotit vývoj slezského zemědělského školství ani jako celkově opožděný. Obě nejvyšší učiliště v zemi, střední hospodářská škola v Horních Heřmanicích i rolnická škola v Chotěbuzi, byla otevřena mezi prvými institucemi svého druhu. Podobně také nejstarší slezské zimní hospodářské školy v Horních Heřmanicích, Opavě a Těšíně vznikly v rámci první velké zakládací vlny.¹²

Zemědělská školská infrastruktura ve Slezsku zahrnovala do první světové války školy s rozličnými vzdělávacími cíli, různou organizací, obsahem výuky a podmínkami přijetí. Přitom platilo, že příchod do škol poskytujících vyšší vzdělání nebyl podmíněn absolutoriem škol nižší úrovně. Nejednalo se tedy o vzájemně provázaný systém škol, ale spíše o soustavu vzdělávacích institucí různé úrovně a zaměření. Na jejím vrcholu stála a nejvyšší nároky na uchazeče a následně i žáky kladla tříletá střední hospodářská škola v Horních Heřmanicích (zal. 1869). Zemědělské vzdělání nižší úrovně poskytovala dvouletá rolnická škola v Chotěbuzi (zal. 1872). Tyto školy s celoroční výukou doplňovaly zimní hospodářské školy v Horních Heřmanicích (zal. 1884),¹³ Tě-

¹⁰ K angažmá (německých) zemědělských spolků ve Slezsku BALCAROVÁ, Jitka, Německé zemědělské spolky v rakouském Slezsku druhé poloviny 19. století: stavovská svépomoc, solidarita, jednota a uvědomělost, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy*, 2017, 8, č. 2, s. 151–164.

¹¹ Land- und forstwirtschaftliche Unterrichts-Zeitung, 1914, 28, s. 121–175.

¹² Tamtéž.

¹³ Výhoda této školy spočívala v tom, že při výuce byl využíván areál místní střední hospodářské školy, kvalitní sbírka učebních pomůcek a na slezské poměry solidní odborná knihovna. Zároveň participovali na výuce učitelé střední hospodářské školy, tzn. personál na odborně vysoké úrovni.

šíně (zal. 1895), Klimkovicích (zal. 1909), Bruntále (zal. 1909) a Osoblaze (zal. 1910), otevírané každoročně od října do dubna. Ve školách v Klimkovicích a Bruntále byly navíc umístěny i dvě letní hospodyňské školy pro venkovské dívky, které dotvářely institucionální rámec specializovaného zemědělského vzdělávání ve Slezsku na počátku 20. století. Velmi důležitou roli při formování zemědělského vzdělávání sehrály rovněž zaniklé školy, konkrétně zimní hospodářská škola v Opavě (1890–1909) a celoroční hospodyňská škola v Kateřinkách (1902–1909).¹⁴ Nevelký počet slezských zemědělských škol byl v rámci země rozvržen vcelku rovnoměrně mezi západní a východní část, přičemž distribuci zemědělského vzdělání podporovaly významně i školy v přílehlých oblastech severní Moravy, konkrétně zejména rolnická škola v Místku (česká) a střední hospodářská škola v Novém Jičíně (německá). O dostatečném pokrytí země specializovanými zemědělskými školami v předvečer první světové války lze ovšem pochybovat, což dokládá značný zájem Slezanů o mimoškolní vzdělávací alternativy i úsilí o zřízení nových škol.¹⁵

Německá vzdělávací alternativa pronikla ve Slezsku pouze do nejnižších článků specializovaných odborných škol – zimních hospodářských pro chlapce a hospodyňských pro dívky. Z českého pohledu bylo klíčové otevření česko-německé zimní hospodářské školy v Opavě v roce 1890, v níž probíhala výuka v paralelních třídách s odlišným vyučovacím jazykem. Jednalo se nadlouho o jedinou možnost, jak nabýt ve Slezsku specializovaného zemědělského vzdělání v českém jazyce. Druhou a po konci existence opavského ústavu jedinou českou školou téhož druhu se stala roku 1909 otevřená škola v Klimkovicích.¹⁶ Polskojazyčná venkovská mládež v těšínské části země se dočkala polské školy až roku 1895, kdy zahájila činnost zimní hospodářská škola v Těšíně. Dívky mohly ve Slezsku navštěvovat v českém jazyce hospodyňské školy v Kateřinkách a Klimkovicích, na škole v Bruntále se vyučovalo německy. Všechny německé vzdělávací alternativy ve Slezsku byly zřízeny ze spolkové iniciativy a spolky vydržovány. České a polské zemědělské školství se nerozvinulo v zemi více jednak pro omezené finanční zdroje těchto v prvé řadě na zemědělce zaměřených spolků (stejně jako ekonomické a politické síly místních Čechů a Poláků), jednak se zde projevil jiné priority českých a polských vzdělávacích spolků, jejichž podpora směřovala hlavně na rozvoj obecných a měšťanských škol, popř. gymnázií. Slezský zemský sněm se soustředil na podporu německých vzdělávacích alternativ, zájmy české a polské zde obecně měly mizivou šanci na prosazení, což výrazně kontrastuje se zkušenostmi z Čech, Moravy nebo Haliče.

¹⁴ Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), fond: Zemská vláda slezská Opava (dále jen ZVS), k. č. 1816–1817, inv. č. 1453.

¹⁵ Jako příklad lze uvést hojně navštěvované tzv. kočovné přednášky se zemědělskou problematikou, jakkoliv v tomto směru Slezsko zaostávalo za ostatními zeměmi Předlitavska. Kupříkladu jen v letech 1891–1895 vzrostl počet těchto přednášek z 52 na 107, stouplo i množství jejich posluchačů – podle odhadů nárůst z 3 300 na 6 100. Účast na jednotlivých přednáškách byla velmi proměnlivá a odvíjela se zejména od tématu a místa konání. Pravidelnými přednášejícími byli hlavně učitelé, doplnění o zvěrolékaře, činovníky zemědělských spolků, faráře, majitele statků nebo advokáty. Dodejme, že přednášky zahrnuły de facto celé území Slezska a z hlediska jazykového i všechna hlavní etnická společenství. Srov. Land- und forstwirtschaftliche Unterrichts-Zeitung, 1892, 6, s. 201; tamtéž, 1896, 10, s. 228–230.

¹⁶ Česká škola v Klimkovicích byla, spolu se svým německým protějškem v Bruntále, zřízena jako náhrada za zrušenou školu v Opavě.

Podobně jako v ostatních částech Předlitavska vzdělávaly specializované zemědělské školy maximálně několik desítek osob.¹⁷ Vyplynulo to jak z charakteru a zaměření výuky, tak z omezené kapacity internátů, které existovaly při školách. Jestliže byly zemědělské školy nevelké počtem žáků, neplatí totéž o rozloze jejich areálů, jež vedle vlastních školních budov pro výuku zahrnovaly i stavení pro ustájení zvířectva (zpravidla hovězí dobytek, koně a vepř, které doplňovala drobná domácí zvířata) a plochu, kde probíhala praktická část vyučování (polnosti, louky, zahrady, popř. části lesa, chmelnice, vinice). V tomto směru se zemědělským školám nevyrovnaly žádné jiné profesně vzdělávací instituce. Nutno dodat, že rozloha jednotlivých školních areálů se značně lišila v závislosti na místních podmínkách, možnostech zřizovatele a podpoře školy zvenčí. Zatímco areál střední hospodářské školy v Horních Heřmanicích zabíral na počátku 20. století cca 26 ha, náležely chotěbuzské rolnické škole pozemky o celkové rozloze 129 ha (pro účely školy využíváno 66 ha, zbytek pronajímán) a dvojice českých škol sdílející jedinou budovu v Klimkovicích využívala pozemky o rozloze 5 ha.¹⁸

Jiné specifikum zemědělských škol vyvěralo z finanční náročnosti studia. Pčinilo se o to především propojení s internáty, nutnost péče o školní areály, budovy a zvířectvo. Extrémně vysoké poplatky byly na střední hospodářské škole v Horních Heřmanicích, což lze doložit na příkladu školního roku 1891/1892, kdy úhrada za výuku a ubytování činila 310 zl. pro Slezany (360 zl. pro ostatní). Jednorázově při přijetí byl hrazen tzv. imatrikulační poplatek ve výši 10 zl. Ovšem náklady spojené se zakoupením psacích a kreslicích potřeb nebo účasti na exkurzích, které si žáci hradili zvlášť, odhadovalo ředitelství školy na dalších 30–35 zl.¹⁹ O něco nižší výdaje byly s návštěvou rolnické školy v Chotěbuzi, což lze dokumentovat na školním roce 1909/1910. Při nástupu na školu platili rodiče žáků 30 K. Vedle toho hradili po dobu studia měsíčně 36 K za výuku, bydlení, stravu, osvětlení a teplo na internátě (bez lůžkovin, které bylo za zhruba 65 K možné pořídit prostřednictvím školy). Rodiče žáka prvního ročníku tedy za uvedené položky uhradili zhruba 455 K, pro vyšší ročníky se jednalo o sumu 360 K. K tomu je nutné ovšem připočítat náklady na knihy, papír a ostatní školní pomůcky a účast na exkurzích (odhadnuto ředitelstvím celkem na 95 K).²⁰ Aby se ulevilo rodinným rozpočtům, byly na obou slezských elitních zemědělských učilištích uplat-

¹⁷ Podle oficiální statistiky zemědělských a lesnických učilišť pro školní rok 1899/1900 studovalo v závěru zimního semestru tohoto roku na slezských zemědělských školách celkem 109 žáků: na střední hospodářské škole v Horních Heřmanicích 31, na rolnické škole v Chotěbuzi 32, na zimní hospodářské škole v Horních Heřmanicích 14, v Těšíně 12 a v Opavě 20. *Srov. Land- und forstwirtschaftliche Unterrichts-Zeitung*, 1900, 14, s. 4–5, 12–13, 20–21.

¹⁸ *Jahresbericht der schlesischen landwirtschaftlichen Landesmittelschule Ober-Hermsdorf für das Schuljahr 1909–1910*, zugleich Bericht über die mit der Lehranstalt verbundenen Nebenkurse, Ober-Hermsdorf 1910, s. 69; *Programm und Jahresbericht der österr.-schlesischen Landes-Ackerbauschule zu Kotzobenz bei Teschen*. Veröffentlicht durch die Direction am Schlusse des Schuljahres 1881/82, Teschen 1882, s. 3–4; *Výroční zpráva Zimní hospodářské školy v Klimkovicích za školní léta 1909–1912*, Opava 1912, s. 3–5; HOHENBRUCK, Arthur – ZIMMERAUER, Friedrich, *Der land- und forstwirtschaftliche Unterricht in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern*, Wien 1890, s. 151.

¹⁹ *Jahres-Bericht der schlesischen Landesmittelschule zu Ober-Hermsdorf für das Schuljahr 1891–1892*, Ober-Hermsdorf 1892, s. 20, 37–38.

²⁰ XXXVI. *Jahresbericht der österr.-schlesischen Landes-Ackerbauschule Kotzobenz bei Teschen 1909/10*, Teschen 1910, s. 6, 22.

ňovány dva instrumenty: tzv. podpůrné pokladny a stipendia. Částky vydávané rodiči na studium potomků byly v případě zimních hospodářských škol podstatně nižší, ačkoliv ani náklady na ně nebyly rozhodně zanedbatelné. Potvrzuje to případ opavského ústavu. Jeho žáci hradili při nástupu „režijní“ poplatek na částečné uhrazení výloh ve výši 5 zl. Tento poplatek se do konce existence této školy zdvojnásobil. Výraznou roli v podpoře na této škole sehrála stipendia. Kupříkladu ve školním roce 1897/1898 bylo 825 zl. obdarováno 26 ze všech 34 žáků.²¹

Zemědělské školy nepředstavovaly uzavřené vzdělávací jednotky, jejichž služeb využívali výhradně ti, kteří usedali v čase pravidelné výuky do jejich lavic. Jednalo se o instituce – v rámci svých možností – otevřené veřejnosti, které nesledovaly jediný vzdělávací cíl a nesloužily jedné cílové skupině. To se týkalo zvláště vyšších učilišť, ve Slezsku konkrétně střední hospodářské školy v Horních Heřmanicích a rolnické školy v Chotěbuzi. K těmto školám se připojovaly nejružnější kurzy s rozličnou organizací, učební náplní, termíny konání a klientelou. Při škole v Horních Heřmanicích byly prakticky od počátku konány o prázdninách tzv. pokračovací zemědělské kurzy pro učitele národních škol, na nichž učitelé prohlubovali a aktualizovali své poznatky.²² Stejná škola otvírala i několik kurzů pro nepedagogickou veřejnost: kurz péče o stromy (od 1872/1873), palírenský kurz (od 1873/1874), meliorační kurz (od 1883), kurz první pomoci při neštěstích (od 1890), kurz pro vrchní vinopalníky (Oberbrenner, od 1905), zahradnický kurz (od 1907).²³ Rozsah i tradice kurzů pro veřejnost byly na rolnické škole v Chotěbuzi menší, první kurzy se zde otevřely až v samotném závěru 19. a na počátku 20. století: rybářský (od 1894), včelařský (patrně od 1898/1899) a palírenský (od 1906). Není bez významu, že v organizaci dvou posledních kurzů se angažovaly významně spolky Land- und Forstwirtschaftsgesellschaft für Ostschlesien (Zemědělsko-lesnická společnost pro východní Slezsko) a Bienenzuchtverein für Ostschlesien in Teschen (Včelařský spolek pro východní Slezsko v Těšíně).²⁴

Účel specializovaných zemědělských škol odrážel obsah jimi poskytovaného vzdělání, konkrétně pak učební plány, tzn. skladba vyučovacích předmětů a jejich hodínová dotace. Obecným rysem zemědělských škol ve Slezsku bylo prolínání teorie s praxí, které nabývalo různé intenzity. Rozdílné bylo jak zaměření jednotlivých předmětů, tak i hloubka předávaných poznatků. Vzdělávací cíl různých typů zemědělských škol byl

²¹ Achtzehnter Jahresbericht der landwirtschaftlichen Winterschule mit Öffentlichkeitsrecht in Troppau für das Jahr 1907–1908, Troppau 1908, s. 8–9.

²² Bericht des k. k. schles. Landesschulrathes über den Zustand der Volksschulen, Lehrer-Bildungsanstalten und Mittelschulen in Schlesien im Schuljahre 1872–3, Troppau 1873, s. 5.

²³ Die höhere landwirthschaftl. Lehr-Anstalt zu Ober-Hermsdorf per Barzdorf in österr. schlesien. Jahres-Bericht über Einrichtung und Verwaltung derselben im Schuljahre 1872/3, Ober-Hermsdorf 1873, s. 44; Jahresbericht der Landwirtschaftlichen Landes-Mittelschule zu Ober-Hermsdorf in Oesterr.-Schlesien pro 1883/4, Ober-Hermsdorf 1884, s. 88; Jahres-Bericht der schlesischen landwirthschaftlichen Landesmittelschule zu Ober-Hermsdorf für das Schuljahr 1891–92, Ober-Hermsdorf 1892, s. 17, 41–42; Jahresbericht der Schlesischen Landwirtschaftlichen Landes-mittelschule Ober-Hermsdorf für das Schuljahr 1912–1913, zugleich Bericht über die mit der Lehranstalt verbundenen Nebenkurse, Ober-Hermsdorf 1913, s. 3; HOHENBRUCK, A. – ZIMMERAUER, F., Der land- und forstwirthschaftliche Unterricht, c. d., s. 85; BERTHOLD, K. (Hg.), Schlesiens, c. d., s. 397–399, 405.

²⁴ XXXVI. Jahresbericht der österr.-schlesischen Landes-Ackerbauschule Kotzobendz bei Teschen 1909/10, s. I; 1910, s. 13; BERTHOLD, K. (Hg.), Schlesiens, c. d., s. 424.

přitom v obecné rovině shodný: poskytnout žákům takové vzdělání, které by odpovídalo zamýšlenému kvalifikačnímu profilu jejich absolventů. Jinými slovy, vzdělání mělo nabýt takové odbornosti a zaměření, aby maximálně usnadnilo přechod žáků do profesní praxe.

Studenti a absolventi slezských zemědělských škol

Zajímavé informace o zemědělských učilištích v zemi poskytují data o jejich žactvu, jež se zde pokusím alespoň v krátkosti charakterizovat.²⁵ Z hlediska teritoriálního původu žáků asi nepřekvapí, že až na výjimky sloužily sledované školy osobám žijícím na území Slezska a v převážné většině případů ve vesnickém, popř. maloměstském prostředí. Širší „akční rádius“ měly v rámci Slezska pouze školy v Chotěbuzi a Horních Heřmanicích, které platily za nadregionální učiliště.

Většina žáků náležela do věkové kohorty 15 až 18 let, mládež starší 20 let byla na školách spíše výjimkou. Pro zimní hospodářské školy platilo, že se jejich žáci rekrutovali hlavně z řad absolventů obecných škol. Doplnňovali je v první řadě absolventi měšťanek, spíše výjimečně žáci s předchozím jedno- až dvouletým studiem na některém z gymnázií či reálek. Podobnou charakteristiku lze vyřknout rovněž pro hospodyňskou školu v Klimkovicích. Naproti tomu tvořili absolventi některé ze tříd gymnázií či reálek zpočátku výrazně dominantní složku žactva škol v Chotěbuzi a zvláště v Horních Heřmanicích, která slábla teprve postupně v důsledku přílivu bývalých žáků měšťanek.

Zřejmá vazba existovala mezi etnicitou žáků (v pramenech vyjádřena mateřským jazykem, popř. z něj vycházející národností) a vyučovacím jazykem škol. V tomto směru představovaly obecně německé školy otevřenější instituce osobám neněmeckého původu, zatímco české a polské školy se na základě svého osazenstva jeví jako homogenní ústavy, do jejichž lavic usedala výhradně česká, resp. polská mládež. Důležitou roli hrálo rovněž umístění školy a charakteristika populace oblasti, odkud se žactvo rekrutovalo. Specifikum představovala utrakvistická škola v Opavě, na níž existovaly paralelně česká a německá třída, obsazované na základě etnického původu žáků.

Mnohem homogennější byla skladba žáků různých druhů zemědělských škol z hlediska náboženského. Projevil se zde jednak venkovský původ většiny žactva, jednak jiné socioprofesionální charakteristiky a jiné vzdělávací, potažmo profesní cíle a ambice některých složek populace, jež se takto zaměřeného vzdělání nezúčastnily (Židé). V lavicích zemědělských škol proto dominovali příslušníci římskokatolického vyznání, doplnění – zvláště ve školách ve východní části země – o evangelíky.

Za poměrně sourodé lze označit žactvo zemědělských škol podle sociálního původu. U nižších škol, tzn. zimních hospodářských a hospodyňských, byli žáci a žákyně

²⁵ Východiskem této části textu jsou informace obsažené ve výročních zprávách následujících škol: zimní hospodářské školy v Opavě z let 1898, 1903 a 1908; střední hospodářské školy v Horních Heřmanicích z let 1873, 1884, 1892, 1900 a 1910; rolnické školy v Chotěbuzi z let 1875, 1882 a 1910; zimní hospodářské školy v Klimkovicích z let 1910–1912; letní hospodyňské školy v Klimkovicích z roku 1912. Ty doplňují údaje o sociálním původu a uplatnění absolventů z pravidelně zveřejňované statistiky zemědělských škol na stranách časopisu Land- und forstwirtschaftliche Unterrichts-Zeitung (1887, 1893, 1900, 1907, 1913, 1914).

až na výjimky potomky v zemědělství činných osob označovaných v pramenech jako rolníci, majitelé gruntů či německy Kleingrundbesitzer. Je velmi pravděpodobné, že tyto školy obsazovaly děti zemědělských maloproducentů s předpokladem, že jednou převezmou jejich nevelké hospodářství (chlapci), popř. ovládnou v budoucnu činnosti spojené s chodem venkovské domácnosti (dívky). V lavicích škol v Chotěbuzi (v jednotlivých letech obvykle mezi 10 až 25 %) a zvláště pak učiliště v Horních Heřmanicích (zde až okolo 50 %) se prosazovali častěji žáci jiného sociálního původu, kde živitelem byla osoba spjatá se zemědělstvím buď jen nepřímou (zejména úředníci zaměstnaní z části ve větších zemědělských podnicích), nebo dokonce vůbec (živnostníci, obchodníci, část inteligence). Na škole v Horních Heřmanicích studovali rovněž potomci ze sociálně lépe situovaných rodin – vyšších kategorií inteligence (advokátů, lékařů, vyššího úřednictva), majitelé větších hospodářství a průmyslových závodů. Nutno dodat, že míra jejich zastoupení byla v porovnání s prestižnějšími středoškolskými ústavy, jmenovitě s gymnázii či reálkami, podstatně nižší. Diskutabilní je otázka, zda rozhodnutí o studiu na této škole bylo prvoplánové, nebo se jednalo takřkajíc o náhradní volbu po krachu jiné studijní alternativy.

Obecně platilo, že čím nižší vzdělání poskytovala určitá škola, tím více jejích absolventů využilo nabyté vzdělání v hospodářství svých rodičů, potažmo ve vlastním. U zimních hospodářských a hospodyňských škol to platilo až na výjimky pro všechny, v případě absolventů škol v Chotěbuzi a Horních Heřmanicích se jednalo o zhruba polovinu dotyčných. Zbývající přibližně polovina z nich se po škole realizovala profesně jako zaměstnanci větších zemědělských (lesnických) podniků. S ohledem na jejich kvalifikaci lze předpokládat, že se jednalo především o pozice na nižším a středním stupni řízení a správy. Do stejných podniků směřovala i větší část těch absolventů zimních hospodářských a hospodyňských škol, kteří nezůstali v rodinném hospodářství. Jejich pozice však byla pravděpodobně podstatně horší než u jejich vrstevníků z řad absolventů škol v Chotěbuzi a Horních Heřmanicích, což předznamenávalo jejich přijetí do námezdního poměru v nejnižších zaměstnaneckých kategoriích.

Role elementárního školství v procesu zemědělského vzdělávání ve Slezsku

Nepříliš rozvinutá soustava odborného, agrárně zaměřeného školství ve Slezsku podtrhovala význam kompetencí, které si osvojovala místní populace jednak v mimoškolním prostředí, jednak v rámci povinné školní docházky. Podle mého názoru lze přínos elementárních škol (souhrnně obecných a měšťanských) vnímat ve čtyřech základních rovinách: 1) teoretické uvedení mládeže do problému v rámci povinné četby; 2) praktické odzkoušení a fixace teoretických poznatků v areálech škol; 3) zřízení tzv. zemědělských pokračovacích kurzů pro mládež již nepodléhající povinné školní docházce; 4) aktualizace poznatků prostřednictvím mimoškolní vzdělávací a osvětové činnosti pedagogů (veřejné přednášky, ukázky nových postupů, distribuce odborné literatury).

Mám za to, že příznivá konstelace, jež zvláště podtrhla úlohu elementárních škol, nastala v případě zemědělského vzdělávání ve Slezsku. Nízký počet a nevelká kapacita místních zemědělských škol, tzn. omezená distribuce specializovaného vzdělání, spolu se zájmem rodičů o urychlený nástup potomků do zemědělské praxe realizované z velké části na rodinných hospodářstvích a neochotou posílat je na další studia,

zvyšovaly důležitost znalostí a dovedností, jaké si mládež osvojila v rámci povinné školní docházky. V tomto případě sehrála klíčovou roli norma regulující s určitými korekcemi rozvoj elementárního školství – říšský zákon ze dne 14. května 1869 č. 62. V nově zaváděných čtyřletých učitelských ústavech figurovala nauka o polním hospodářství se zvláštním zohledněním poměrů příslušné země mezi povinnými předměty, které musel absolvovat každý adept učitelské profesní dráhy.²⁶ Stejná norma položila důraz na to, aby byly zohledněny místní potřeby a případně zřizovány odborné kurzy při školách, které by sloužily zemědělskému či průmyslovému vzdělávání (*gewerbliche Ausbildung*).²⁷ Podle možností měly být při školách zřizovány zahrady pro učitele a zařízení pro zemědělské pokusné účely (cvičná pole/zahrady pro žáky), čímž se měla naplnit praktická rovina vzdělávání, doplňující teorii z textů ve školních čítankách.²⁸ Pětici slezských učitelských ústavů (Bílsko, Bobrek, Opava, Polská Ostrava, Těšín) tedy v závěru 19. a na počátku 20. století opouštěly každoročně desítky absolventů připravených šířit zemědělské vzdělání a osvětu na slezském venkově.

V následující části se pokusíme načrtnout, jak byly slezské elementární školy s ohledem na svěřený úkol šířit zemědělské vzdělání vybaveny, přičemž se zaměříme na školní knihovny a zahrádky. Podle výroční zprávy slezské zemské školní rady (dále jen ZŠR) pro školní rok 1879/1880 existovaly žákovské knihovny na 354 školách (tj. na 71 % všech škol), přičemž ve 126 případech měla knihovna méně než 50 knih, ve 188 mezi 50 a 100 knihami a konečně ve 110 případech více než 100 knih.²⁹ Tentýž pramen pro školní rok 1889/1890 je podstatně sdílnější přímo s ohledem na literaturu věnovanou zemědělské problematice, alespoň co se týče veřejných škol, jichž byla v zemi podstatná většina (479 z 538). Ukazuje, že školní knihovnou disponovalo 93 % veřejných škol (444), přičemž „zemědělskou“ knihovnou, tzn. tematicky vyhraněným knižním fondem, byla vybavena více než polovina škol vlastních knihovnu (248). Jinak řečeno, na zhruba polovinu slezských veřejných škol mohli žáci a učitelé prokazatelně využívat knihovnu se svazky zaměřenými výhradně na zemědělství. Týkalo se to všech venkovských školních okresů ve Slezsku (tj. mimo Bílsko, Frýdek a Opavu) s tím, že největší počet „zemědělských“ knihoven se nacházel v oblastech s převahou v zemědělství činných osob ve venkovských školních okresech opavském a těšínském. Na jednu takovou knihovnu připadalo na přelomu 80. a 90. let 19. století průměrně cca 24 svazků. O vybavenosti 59 soukromých škol postrádáme informace.³⁰ Konečně ve školním roce 1899/1900 disponovalo knihovnou asi 93 % slezských veřejných škol (485 z 520) a konkrétně „zemědělskou knihovnou“ pak 43 % škol (221), situovaných především v západní části země. Průměrný počet svazků připadajících na jednu knihovnu činil 42.³¹

²⁶ Gesetz vom 14. Mai 1869 Nr. 62, durch welches die Grundsätze des Unterrichtes bezüglich der Volksschulen festgestellt werden, § 29.

²⁷ Tamtéž, § 10.

²⁸ Tamtéž, § 63.

²⁹ Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes [...] im Schuljahre 1879–80, Troppau 1880, s. 15.

³⁰ Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes [...] im Schuljahre 1889–90, Troppau 1890, s. 5, 10, 34.

³¹ Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes [...] im Schuljahre 1899–1900, Troppau 1900, s. 5, 10, 23, 49.

Školní zahrádky sloužily praktické výuce, pozorování a zkoušení nových poznatků o zemědělství. Ve Slezsku bylo evidentně záhy po vydání školského zákona z roku 1869 vyvíjeno úsilí, aby se jednak rozšířil počet při školách existujících zahrad, jednak aby se v rámci možností co nejvíce sjednotila jejich podoba. Z dílny místní ZŠR vzešly instrukce o zařízení školních zahrad, které měly zahrnout lesní školku, zahradu se zeleninou, pokusné (cvičné) pole a včelín.³² Údaji o počtu školních zahrad, třebaže jen pro veřejné školy, disponujeme pro školní rok 1879/1880, kdy jich ve Slezsku bylo 271. Téměř 60 % slezských veřejných škol tedy mělo v závěru 70. let 19. století vlastní zahradu, na níž mohli učitelé realizovat praktickou zemědělskou výuku.³³ Tento počet se navýšil do konce století na 443 (pokryto solidních 85 % škol) s tím, že zahrad s květinovými záhony bylo 378, s plochou pro pěstování zeleniny 425, se školkou ovocných stromů 326, chovem včel 191 a s políčky, kde si mohli žáci procvičovat zemědělské práce, celkem 173.³⁴

O tom, že se přinejmenším od počátku 70. let 19. století na slezských elementárních školách vyučovalo systematicky i zemědělství, není pochyb. Ačkoliv se nejednalo o záležitost samozřejmou (výuka nezahrnula všechny školy), představoval nejnižší stupeň školské soustavy zdaleka nejdostupnější alternativu zemědělského vzdělávání v zemi. Podle statistiky pro školní rok 1870/1871 se z celkového počtu 433 slezských škol vyučovalo zemědělství na 112 (tj. na 26 % škol), pěstování ovocných stromů na 231 (53 %), chov včel na 97 (22 %) a hedvábnictví na 87 (20 %).³⁵ Ačkoliv nemáme k dispozici přesné údaje, lze předpokládat, že se do konce 19. století tyto podíly ještě zvýšily, což je možné vyvodit z výše uvedeného vývoje počtu školních knihoven a zahrad.

V souvislosti s elementárním školstvím je důležité zmínit i badateli nepříliš reflektovanou vzdělávací alternativu v podobě zemědělských pokračovacích kurzů či škol (Fortbildungsschulen).³⁶ Ve Slezsku se zavedlo pokračovací zemědělské vyučování při místních obecních školách ve školním roce 1870/1871. Při jeho aktivaci sehrála důležitou roli spolková iniciativa, která se snoubila v tomto případě s činností školních úřadů (zřízení prázdninového zemědělského kurzu pro učitele).³⁷ Pramen pro školní rok 1871/1872 uvádí pro těšínskou část Slezska celkem 19 takových škol, které navštěvovalo zhruba 600 žáků. Podle výroční zprávy slezské ZŠR existovaly zemědělské pokračovací kurzy ve školním roce 1872/1873 již na stovce slezských škol. Vedle žáků dvou posledních ročníků elementárních škol se na nich přitom vzdělávali i dospělí.³⁸ Stejný pramen pro školní rok 1879/1880 uvádí pouze 27 kurzů přidružených k míst-

³² Bericht des k. k. schles. Landesschulrathes [...] im Schuljahre 1872–3, Troppau 1873, s. 8.

³³ Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes [...] im Schuljahre 1879–80, Troppau 1880, s. 15.

³⁴ Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes [...] im Schuljahre 1899–1900, Troppau 1900, s. 49.

³⁵ Statistik der öffentlichen und Privat-Volksschulen in dem im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Nach den von Bezirk-Schulbehörden für das Schuljahr 1870–71 verlegten Erhebungen, Wien 1873, s. 44–45, 70–71, 92–93.

³⁶ První škola tohoto druhu byla otevřena v předlitavské části monarchie roku 1866 v dolnorakouském Mödlingu, uzákonění ve formě zemského předpisu se tyto školy dočkaly pouze v Haliči roku 1895. GRUBER, J., Politika, c. d., s. 656; WESTRITSCHNIG, Karl Josef, Berufsbildung in Österreich während der Habsburgermonarchie 1848–1918, Bildungsebenen – Bildungsarten – Bildungsprinzipien, Klagenfurt 2015, s. 175.

³⁷ Landwirthschaftliche Fortbildungs-Schulen im Teschener Kreise von österreichisch Schlesien 1871–72, Teschen 1872, s. 3–5.

³⁸ Bericht des k. k. schles. Landesschulrathes, 1872–3, c. d., s. 8.

ním elementárním školám. Současně vysvětluje pokles jejich počtu, resp. zájmu o ně jednak zhoršenými hospodářskými a sociálními poměry, jednak vírou obyvatel v to, že rozvoji zemědělství vyhoví více rozšíření odborných časopisů, tzv. kočovné přednášky, zakládání a podpora zemědělských spolků (v nacionálně německém prostředí nazývaných kasiny). Nadto zmiňuje i další nepříznivý faktor: samotní učitelé, kteří v uplynulých letech vedli tyto kurzy, od jejich pořádání upouštěli. Projevila se demotivace učitelů, kdy původní nadšení z výuky, podpořené zvláštními příplatky, postupně vyprchalo tváří v tvář nesnadnému vzdělávání na venkově.³⁹ Konečně připojme i tradiční mentální vzorce, konkrétně obecně problematické vnímání školského vzdělávání ve venkovském prostoru.⁴⁰

Pokračovací kurzy představovaly zvláštní vzdělávací alternativu, zařaditelnou někde mezi „klasické“ pokračovací školy, které se začínaly rozvíjet v této době, a později otevírané zimní hospodářské školy. Část z nich se totiž otvírala jen v zimním období a vzdělávala jak někdejší školáky, tak i jedince škole již odrostlé. Výuka, kterou pokrývali učitelé příslušných elementárních škol, měla podle výroční zprávy slezské ZŠR pro rok 1899/1900 především charakter opakovací výuky zemědělského zaměření a zahrnovala nauku o pěstování ovoce a zeleniny, poučení o písemnostech a v zemědělství využitelné počty. Zdá se, že strohá informace z dílny ZŠR je v případě řady škol nadmíru kritická a neodpovídá realitě. Mnohdy totiž platily zemědělské pokračovací školy za vcelku efektivní vzdělávací nástroje, jejichž učební plán dalece překračoval výše načrtnuté úzké mantinely. Potvrzuje to zpráva o stavu těchto škol v těšínské části Slezska z počátku 70. let 19. století. Podle ní zabírala výuka na těchto školách zpravidla několik hodin týdně, nejčastěji mezi dvěma a třemi hodinami realizovanými v průběhu odpoledne. Pohled do učebních plánů odhaluje prostor vyhrazený poučení o pěstování ovoce, zeleniny či obilí, péči o domácí zvířata, někdy i včelařství a chovu ryb. Na některých školách se ovšem vyučovalo i boji proti škůdcům, podrobněji seznamovalo se způsoby obdělávání půdy, hnojení, s vinopalnictvím, zemědělským náčiním nebo účetnictvím.⁴¹

Dostupná data ukazují, že počet zemědělských pokračovacích kurzů ve Slezsku klesal i v dalších desetiletích, ve školním roce 1899/1900 zbyly pouze čtyři na Těšínsku.⁴² Nutno dodat, že myšlenka na zřizování zemědělských pokračovacích škol nebyla navzdory nepříznivému trendu ve Slezsku opuštěna zcela, což lze dokumentovat úsilím o zřízení takové školy v Ondřejovicích na Jesenicku v roce 1909.⁴³

Závěrem

Studium procesu institucionalizace zemědělského vzdělávání potvrdilo, že ocenění významu zemědělského školství jakožto důležitého předpokladu rozmachu hospodářského a sociálního života, kulturní a společenské úrovně rolnictva, které před časem

³⁹ Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes, 1879–80, c. d., s. 22.

⁴⁰ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků, Praha 2016, s. 85–87; MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří, Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914, Praha 2010, s. 178–180, 211, 270–275.

⁴¹ Landwirthschaftliche Fortbildungs-Schulen, c. d., s. 7–26.

⁴² Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes, 1889–90, c. d., s. 33, 48.

⁴³ ZAO, fond: ZVS, k. č. 3706, inv. č. 1979, sign. V/51.

pronesla Ludmila Drtílková, je na místě.⁴⁴ Možná lze ještě dodat, že to byly právě vzdělání a osvěta, které pomohly ve výsledku nejen zemědělskému sektoru, ale venkovu obecně překonat výzvy, jež před ně stavěly ve sledovaném období dynamicky se proměňující podmínky hospodářské (industrializace, urbanizace, liberalizace trhu, konjunkturní výkyvy ekonomiky a agrárního sektoru) a sociálně-kulturní (společenská transformace, proměna vnímání hodnoty vzdělání a příslušných certifikátů). Využitelnost poznatků nabytých na školách a v různých specializovaných kurzech přitom překračovala dalece sféru praktické zemědělské činnosti, kde se soustředila v obecné rovině zejména na racionalizaci hospodaření a podněcování k otevřenosti vůči inovacím všeho druhu. V tomto směru prospívaly kurzy a školy zapojení maloproducentů do postupně gradujícího procesu modernizace.⁴⁵ Oblast zemědělské velkovýroby pro změnu podpořil přísun kvalifikované pracovní síly, což se ovšem týkalo zejména specializovaných škol poskytujících vyšší vzdělání. Poznatky zprostředkované jakýmkoliv způsobem, třebaže různou měrou, rozšiřovaly většinou velmi omezené horizonty venkovské mládeže. Svým způsobem jí otevíraly oči a usnadňovaly kontakt s prostředím za hranicemi vlastního domu, hospodářství či obce.

Slezský příklad, jehož základní aspekty představila tato studie, potvrdil, že proces institucionalizace zemědělského vzdělávání nebyl vždy přímočarý a snadný, ale namnoze spíše složitý a zdoluhavý, a navíc vykazoval určité limity. Zmíňme alespoň útlum zemědělského pokračovacího školství v poslední čtvrtině 19. století, zrušení zimní hospodářské školy v Opavě a hospodyňské školy v Kateřinkách nebo komplikované a protahované zřizování škol v Horních Heřmanicích, Chotěbuzi a Osoblaze. Pro řadu zjištění učiněných pro Slezsko by bylo možné nalézt paralely také v jiných zemích předlitavské části monarchie. Projevila se ovšem i určitá specifika, z nichž lze vyzdvihnout nerozvinutí vyšších vzdělávacích alternativ a specializace škol, omezenou distribuci vzdělání poskytovaného zemědělskými školami (a o to větší význam elementárních škol a mimoškolních vzdělávacích alternativ) či dominantní místo německých institucí, což kontrastovalo s etnicky různorodou skladbou zdejší populace.

Potenciálních zájemců o specializované zemědělské vzdělání existoval ve Slezsku druhé poloviny 19. a počátku 20. století prokazatelně dostatek. Zájem o různé typy škol byl přitom diferencovaný v závislosti na ambicích a možnostech rodičů, účelu školských institucí, organizaci studia a nákladech spojených se studiem. Potvrzují to jednak skladba žáků těchto škol, jednak uplatnění jejich absolventů. Pro nejméně majetné vrstvy venkovského obyvatelstva proto zůstaly i nadále primární poznatky a dovednosti předávané v rodině, popř. doplněné v rámci povinné školní docházky či mimoškolními vzdělávacími alternativami. Pomyslný vrchol pro ně představovaly patrně ústavy s výukou v době vegetativního klidu – zimní hospodářské školy. Movitější vrstvy venkovské populace měly ambice i možnosti posílat své potomky do prestižnějších, náročnějších, dražších a z hlediska poskytovaného vzdělání komplexnějších škol, jejichž absolutorium umožnilo jak racionálnější správu vlastních statků, tak přístup do adekvátních pozic ve větších zemědělských podnicích.

⁴⁴ DRTÍLKOVÁ, Ludmila, Vznik a vývoj českého zemědělského školství na střední Moravě do první světové války, Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 2009, č. 298, s. 87–104 (zde s. 87).

⁴⁵ Srov. RODAN, K., Dějiny, c. d., s. 248–250.

Je velmi složité rekonstruovat, nakolik sehrály poznatky nabyté ve školních institucích důležitou roli v praktickém životě zemědělsky činného obyvatelstva. Tento problém je, zdá se, obecnějšího charakteru a souvisí s dostupnou pramenovou základnou a její vypovídací hodnotou. Zatímco jsme schopni poměrně dobře zjistit a vyhodnotit vzdělávací obsah, jenž byl žákům na školách různého druhu zprostředkován, a možnosti jeho využití, reálná aplikace vzdělání v každodenní praxi zůstává spíše v rovině spekulativní. Podobně problematické je zjistit postoj venkovanů ke školskému vzdělávání, které převyšovalo povinnou školní docházku, vůči jejíž délce zaznívaly zvláště na venkově ve sledovaném období často kritické hlasy. Zde jsme odkázáni zpravidla na nepřímé indicie v podobě zprostředkovaných názorů z řad učitelů, školských úředníků nebo publicistů, popř. na účast na školských či mimoškolských vzdělávacích alternativách.

V neposlední řadě lze uvést, že by bylo velmi zjednodušující vnímat funkci a význam zemědělských škol pouze v mantinelech školních budov a působení na trase vyučující–žáci. Kupříkladu v rámci vyučování žáci nezřídka opouštěli školy a spolu s učiteli se vydávali na exkurze, navštěvovali nejrůznější vzorová hospodářství a zpracovatelské závody, přicházeli zkrátka do kontaktu s odlišnou praxí, než s jakou se setkávali doma či ve svém nejbližším okolí. Nadto byly k některým školám přidruženy různé kurzy pro veřejnost, někdy i pokusné či kontrolní stanice. Samostatnou kapitolu pak představuje mimoškolní činnost učitelů, kteří se realizovali jak v těchto kurzech, tak i při tzv. kočovných přednáškách, ve spolkové činnosti, publicistice nebo v roli nejrůznějších odborných konzultantů.

Prameny a literatura

Prameny

Zemský archiv v Opavě:

- fond Zemská vláda slezská Opava.

Literatura

Achtzehnter Jahresbericht der landwirtschaftlichen Winterschule mit Öffentlichkeitsrecht in Troppau für das Jahr 1907–1908, Troppau 1908.

Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal- Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen kaiserl. königl. Erbländern d. d. Wien den 6ten December 1774, Wien 1774.

BALCAROVÁ, Jitka, Německé zemědělské spolky v rakouském Slezsku druhé poloviny 19. století: stavovská svépomoc, solidarita, jednota a uvědomělost, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy*, 2017, 8, č. 2, s. 151–164.

Bericht des k. k. schles. Landesschulrathes über den Zustand der Volksschulen, Lehrer-Bildungsanstalten und Mittelschulen in Schlesien im Schuljahre 1872–3, Troppau 1873.

Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes [...] im Schuljahre 1879–80, Troppau 1880.

Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes [...] im Schuljahre 1889–90, Troppau 1890.

Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes [...] im Schuljahre 1899–1900, Troppau 1900.

BERTHOLD, Karl (Hg.), Schlesiens Landesvertretung und Landeshaushalt von ihren Anfängen bis zur neuesten Zeit, II. Teil: Landeshaushalt, Troppau 1909.

D'ELVERT, Christian, Geschichte der Studien-, Schul- und Erziehungsanstalten in Mähren und Oesterr. Schlesien, besondere der olmützer Universität in der neueren Zeiten, Brünn 1857.

- DRTÍLKOVÁ, Ludmila, Vznik a vývoj českého zemědělského školství na střední Moravě do první světové války, Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 2009, č. 298, s. 87–104.
- GRUBER, Josef, Politika odborného školství, in: TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.), Česká politika. Díl pátý. Kulturní a zvláště školské úkoly české politiky, Praha: Jan Laichter 1913, s. 607–671.
- HOHENBRUCK, Arthur – ZIMMERAUER, Friedrich, Der land- und forstwirtschaftliche Unterricht in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Wien 1890.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří, Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914, Praha: Karolinum 2010.
- ČERNOHORSKÝ, Zdeněk, Dějiny zemědělského školství v Československu, Praha: SPN 1980, s. 11–41.
- Jahres-Bericht der schlesischen Landesmittelschule zu Ober-Hermsdorf für das Schuljahr 1891–1892, Ober-Hermsdorf 1892.
- Jahresbericht der schlesischen landwirtschaftlichen Landesmittelschule Ober-Hermsdorf für das Schuljahr 1909–1910, zugleich Bericht über die mit der Lehranstalt verbundenen Nebenkurse, Ober-Hermsdorf 1910.
- KÁDNER, Otakar, Vývoj a dnešní soustava školství. Díl první, Praha: Sfinx – Bohumil Janda 1929.
- Land- und forstwirtschaftliche Unterrichts- Zeitung (1887–1914).
- LOM, František, Vývoj vzdělání v zemědělství českých zemí, Praha: Vysoká škola zemědělská 1928.
- Programm und Jahresbericht der österr.-schlesischen Landes-Ackerbauschule zu Kotzobendz bei Teschen. Veröffentlicht durch die Direction am Schlusse des Schuljahres 1881/82, Teschen 1882.
- RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference věnovaný památce Samuela Cambela, Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 2004.
- RODAN, Kamil, Dějiny zemědělství v Rakouském Slezsku v letech 1848–1914. Základní vývojové tendence, Ostrava: Ostravská univerzita 2008.
- Statistik der öffentlichen und Privat-Volksschulen in dem im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Nach den von Bezirk-Schulbehörden für das Schuljahr 1870–71 verlegten Erhebungen, Wien 1873.
- VAŘEKA, Marek, Proces modernizace zemědělství v Rakouském Slezsku 1742–1848, Ostrava: Ostravská univerzita 2018.
- VITAL, Ernst, Die Stellung der land- und forstwirtschaftlichen Lehranstalten unter den Fachschulen Österreichs, Land- und forstwirtschaftliche Unterrichts-Zeitung, 1906, 20, s. 244–260.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků, Praha: Academia 2016.
- Výroční zpráva Zimní hospodářské školy v Klimkovicích za školní léta 1909–1912, Opava 1912.
- WENGRAF, Richard (Hg.), Jahrbuch des höheren Unterrichtswesens in Österreich mit Einschluss der bedeutendsten Erziehungsanstalten, Jahrgang 26, Wien 1913.
- WESTRITSCHNIG, Karl Josef, Berufsbildung in Österreich während der Habsburgermonarchie 1848–1918, Bildungsebenen – Bildungsarten – Bildungsprinzipien, Klagenfurt: GRIN Verlag 2015.

VÝUKA A POSLUCHAČI ZEMĚDĚLSKÉHO A LESNICKÉHO ODBORU PRAŽSKÉ TECHNIKY V LETECH 1906–1939

EDUCATION AND STUDENTS OF AGRICULTURE AND FORESTRY
AT THE PRAGUE TECHNICAL UNIVERSITY, 1906–1939

Kristýna Janečková

Abstrakt: Článek se v první části zabývá popisem studia na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství. Ve druhé části se zaměřuje na výzkum počtu studentů a absolventů na této součásti pražské techniky a porovnává je s dostupnými daty jiných vzdělávacích ústavů v daném oboru. Statistická data i údaje k historii uvedené vysoké školy jsou však srovnávána také s daty a vývojem dalších oborů na České vysoké škole technické v Praze, resp. Českém vysokém učení technickém, zabývajícím se všemi oblastmi technického vzdělávání. Tato komparace nabízí jiný kontext a úhel pohledu než u čistě agrárních vzdělávacích institucí, zejména v otázce tzv. „úmrtnosti“ studentů, skrze niž je často nahlížena kvalita výuky a školy vůbec. Studie se snaží poukázat na dobové a oborové souvislosti a možnost, že toto kritérium nemusí nutně poukazovat na (ne)kvalitu vzdělávací instituce.

Abstract: In its first part, this contribution offers a description of studies at the University of Agricultural and Forest Engineering. The second part presents the results of research into the numbers of students and graduates at this part of the Technical University in Prague and compares them with available data on other institutions which offered education in this area. Statistical data and other information on the history of this field of study are also compared to information and development of other sciences at the Technical University in Prague, i.e. to all other areas of technical education. Such comparison supplies further and broader context and perspective than purely agrarian educational institutions, especially with respect to students' dropout rate, a measure often used to assess the quality of instruction and of the educational institution in general. This study also highlights certain aspects of contemporary development and it is noted that dropout rate need not necessarily imply low quality of the school in question.

Klíčová slova: zemědělství; lesnictví; vzdělávání; technické školství; Česká vysoká škola technická; České vysoké učení technické; Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství; 20. století.

Keywords: agriculture; forestry; education; technical education; Czech Technical University; University of Agricultural and Forest Engineering; 20th century.

*Odborný článek vznikl v rámci dlouhodobého koncepčního rozvoje
výzkumné organizace ČVUT, RVO: 68407700.*

Předmětem příspěvku je výuka na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství (dále jen VŠZLI) a statistika počtu studentů (v tehdejším jazyce posluchačů) a absolventů této fakulty.¹ Cílem je porovnání údajů a stanovení spojitosti s dalšími agrárními vzdělávacími ústavy. Podnětem k tomuto výzkumu byly již existující odborné studie

¹ Zemědělský odbor vznikl na České vysoké škole technické v Praze (dále jen ČVŠT) v roce 1906. V rámci reformy v roce 1920 byla škola přejmenována na České vysoké učení technické v Praze (dále jen ČVUT) a z odborů se staly vysoké školy, v tomto případě Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství (dále

k tématu, jež se dotýkají problematiky vysokého počtu nedostudovaných posluchačů – úbytku, který je vysvětlován náročností školy.² Příspěvek nechce zpochybnit ani hodnotit kvalitu kterékoliv ze škol.³ Usiluje nalézt odpověď na otázku, jaké důvody – ať dané osobou studenta nebo dobovými okolnostmi – při odchodu ze školy bez složení II. státní zkoušky mohly hrát roli.

Zdrojem informací o výuce zemědělství a o počtech studentů je archivní fond VŠZLI uložený v Archivu Českého vysokého učení technického. Další informace obsahují osobní fondy v Archivu Národního zemědělského muzea. Dobový náhled na situaci přinášejí i dvě publikace o VŠZLI vydané k výročí školy v letech 1917 a 1934. Starší z nich obsahuje zpracovanou statistiku návštěvnosti ústavu za léta 1906–1917. Cenný zdroj k dějinám VŠZLI tvoří vzpomínky pamětníků v Archivu Národního zemědělského muzea nebo vydané mimo jiné v časopise *Acta Polytechnica* a k dějinám zemědělství sborník *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století*. Pro porovnání údajů o počtu studentů byly nápomocny dílčí statistiky v literatuře o školách v Brně, Děčíně – Libverdě, Táboře a ve Vídni.⁴

K hlavním užitým metodám patří historická statistika (výzkum počtu studentů na VŠZLI), synchronní a komparativní přístup (porovnání údajů o počtu studentů u více škol ve stejném časovém období), stejně jako přístup pramenný i mimopramenný a nepřímá metoda.⁵

Výuka zemědělství a lesnictví na pražské technice

Ve výčtu výše uvedených škol je VŠZLI výjimkou v tom, že netvoří samostatnou zemědělskou školu, ale je součástí svazku dalších technických oborů. Výuka zemědělských věd na technice začala roku 1812. Samostatný obor a odbor (tehdejší předchůdce fakulty) se podařilo vytvořit až na začátku 20. století.⁶ Na jaře 1919 se k němu přidal i obor lesnictví. Sídlo měl v Gröbově vile a v některých okolních budovách a ve 30. letech se přestěhoval do nového kampusu v Dejvicích.⁷ Oba obory byly čtyřleté.⁸

jen VŠZLI) s odborem zemědělským (dále jen VŠZI) a odborem lesnickým (dále jen VŠLI). Zemědělství a lesnictví byly zároveň i jedinými dvěma obory – studium nebylo v té době dále diferenciováno.

² MIKOVCOVÁ, Alena, Podíl Vysoké školy zemědělské v Brně na rozvoji zemědělského pokroku v meziválečném Československu, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století*, Uherské Hradiště 2004, s. 97–109.

³ Ohledně VŠZLI k tomu fond školy nenabízí žádné prameny (např. zadání testů a zkoušek, hodnocení studentů profesory, dostatečné svědectví samotných studentů; jediným vodítkem by mohly být státnicové protokoly), další otázkou je, jak případně prameny a kvalitu výuky vyhodnotit. O obtížnosti takového úkolu viz ŠOUŠA, Jiří, Osobnost a obor (Vladislav Brdlík a zemědělská správověda), in: RAŠTICOVÁ, B. (ed.), *Zemědělské školství*, c. d., s. 325.

⁴ Dostupná publikace o lesnickém ústavu v saském Tharandtu bohužel neuvádí počty: 175 Jahre forstliche Ausbildung in Tharandt. Beiträge zur Heimatgeschichte, Heft 9, Sektion Forstwirtschaft der TU, Dresden 1986.

⁵ Srov. HROCH, Miroslav, a kolektiv, *Úvod do studia dějepisu IV. Metody historikovy práce*, Praha 1983.

⁶ LOMIČ, Václav – HORSKÁ, Pavla, *Dějiny Českého vysokého učení technického*, 1. díl, 2. svazek, Praha 1979, s. 251–254, 329–335.

⁷ PFEFFER, Antonín, Lesnický odbor na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství ČVUT v Praze v letech 1919–39, *Acta Polytechnica VI-1*, Praha 1984, s. 48.

⁸ Program ČVUT v Praze na studijní rok 1920–1921, Praha 1920, s. 80–83.

1 Titulní strana zápisů z přednášek posluchače Otokara Stelziga. Zdroj: A NZM, OF Sigmond Josef, korespondence žáků, skripta z přednášek, zápisy posluchače Otokara Stelziga z přednášek prof. Josefa Sigmonda z předmětu Pěstění lesů ze školního roku 1929/1930.

Nejčastějším způsobem, jak výukou působit na studenty – předat jim poznatky, ale i ovlivnit jejich postoje, byly přednášky. Zde samozřejmě velmi záleželo na osobě konkrétního pedagoga. Jak dokládají vzpomínky studentů v Acta Polytechnica⁹ i v osobním fondu prof. Josefa Sigmonda (1868–1956), velmi na studenty zapůsobil právě tento pedagog. Fond dokumentuje, jak studenti i po letech vzpomínali na svého profesora, kterému přátelsky přezdívali „Mundík“, a jak u příležitosti 110. výročí jeho narození (1978) společným přispěním připravili sborník. Někteří z nich na jeho přípravu sepsali vzpomínky, jiní věnovali své zápisky ze Sigmondových přednášek. Z nich jsou patrné Sigmondovy názory na lesnictví i jeho vtip. Posluchače například nabádal: „Zahodte rozškřípané pero, nečmárejte po papíře, jděte do lesa a uče se z knihy přírody.“¹⁰ Studenti byli většinou odkázáni právě na své zápisky, neboť vydaná

⁹ PFEFFER, Antonín, Jak se studovalo v Praze v letech 1919–1939 na lesnickém odboru tehdejší Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství při ČVUT, Acta Polytechnica VI-1, Praha 1974, s. 5–22.

¹⁰ Archiv Národního zemědělského muzea (dále jen A NZM), fond: Osobní fond (dále jen OF) Sigmond Josef, Český lesník, přítel lesa, přítel přírody, přítel lidí prof. dr. Ing. Josef Sigmond, s. 12, a zápisy z přednášek Otokara Stelziga, školní rok 1929–1930.

skripta k přednáškám nebyla samozřejmostí, a docházelo tak pochopitelně k nevědomému přetváření obsahu přednášené látky. To bylo navíc znásobeno předáváním těchto zápisů z ruky do ruky.¹¹ Právě tento nedostatek ale vedl studenty k samostatné práci a byl ve svém důsledku obohacením pro jejich vzdělání. S různými aspekty studentského života, mimo jiné i s dostupností skript a literatury, posluchačům pomáhal fakultní studentský spolek. Studenti také mohli využít sbírky a knihovny fakultních ústavů.

Oblíbené byly i exkurze prof. Sigmonda, které tvořily součást výuky. Jeho osobní fond obsahuje četné fotografie z exkurzí i praxí, jejichž popularnost dokládá také to, že mu je částečně věnovali sami studenti.¹² Exkurze mohly tvořit jak jednodenní „výlety“ do okolí, tak vícedenní výpravy, které byly společné pro více předmětů. Na závěr roku se konaly pro vybrané účastníky ještě delší zahraniční exkurze.¹³ Prof. Sigmond neváhal uhradit část výdajů jedné z exkurzí ze svých prostředků, aby tato nemusela být zkrácena.¹⁴

Školní statek a praktická část výuky

Při Gröbově vile byly k dispozici 2 ha pokusných pozemků pro praktická cvičení. Škola si však byla vědoma nutnosti získat vlastní školní statek, přičemž se uvažovalo o lokalitě Malešic, Hostivaře nebo Ruzyně.¹⁵ Škola měla od roku 1920 pronajatý školní statek v Uhříněvsi a Netlukách o rozloze 575 ha¹⁶, který o tři roky později koupila.¹⁷ Ten sloužil jednak jako vzorový statek, na kterém se hospodařilo s ohledem na rentabilitu, a zároveň zde byly i plochy vyhrazené pro studentské pokusy a praktickou část výuky. Ředitelem statku byl Václav Rosam (1859–1945), jenž v době, kdy převzal správu statku, měl již právo pomýšlet na odpočinek. Byl to zjevně člověk činorodý a praktický, který se soustavně staral o osvětu jak pro posluchače školy, tak pro zemědělce. Řídil praktická cvičení studentů a byl pro ně nepochybně dobrým vzorem. Za jeho příkladnou činnost mu České vysoké učení technické v Praze roku 1937 udělilo čestný doktorát.¹⁸ Rosam byl dále ředitelem Ústavu pro hospodárnost práce v zemědělství (1926). Na statku se také např. zkoušely nové stroje.¹⁹ Bylo zde kino, menza, ubytovna, muzeum, pokusný pivovar a lihovar.

¹¹ PFEFFER, A., Jak se studovalo v Praze, c. d., s. 15.

¹² A NZM, fond: OF Sigmond Josef, karton korespondence žáků, skripta z přednášek, Český lesník, přítel lesa, přítel přírody, přítel lidí prof. dr. Ing. Josef Sigmond, s. 19.

¹³ VRBENSKÝ, Václav, Život studentů na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství při ČVUT v Praze po první světové válce, in: Z dějin technické výchovy I, Praha 1971, s. 79–80.

¹⁴ A NZM, fond: OF Sigmond Josef, karton korespondence žáků, skripta z přednášek, Český lesník, přítel lesa, přítel přírody, přítel lidí prof. dr. Ing. Josef Sigmond, s. 19.

¹⁵ BRDLÍK, Vladislav, Studium zemědělství na České vysoké škole technické v Praze, Praha 1917, s. 200.

¹⁶ KOLEKTIV AUTORŮ, Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství při ČVUT v Praze 1906–1931, Praha 1934, s. 31.

¹⁷ Archiv Českého vysokého učení technického (dále jen A ČVUT), fond: Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství ČVUT (dále jen VŠZLI ČVUT), k. č. 2, Děkanát – agenda 1920–1923, kupní smlouva a podklady.

¹⁸ A ČVUT, fond: Rektorát, karton Čestné doktoráty 1920–1950 M–T.

2 „Ve školce v dubnu 1937.“ Studenti lesnictví při cvičeních pravděpodobně v Uhříněvsi. Zdroj: A NZM, OF Sigmond Josef, fotografie z exkurzí, kongresů, poutí po lesních závodech, fotografie Ve školce v dubnu 1937, Svatoš.

Praxe studentů jako součást výuky (cvičení) byla povinná. Tato cvičení ovšem někteří studenti zanedbávali, aniž by se omluvili.²⁰ O letních měsících se studenti mohli přihlásit na prázdninovou praxi. Jednalo se o placené (ev. neplacené) zaměstnání, během něhož posluchači získali pracovní zkušenost i příjmy.²¹ Tato možnost byla také v Uhříněvsi, ročně se jednalo o 10 až 15 studentů.²² S hledáním praxe se studenti obraceli i na své profesory a žádali je o pomoc.²³ Někdy byly studentské žádosti projednávány prostřednictvím Spolku posluchačů zemědělského (nebo lesního) inženýrství, například když studenti prosili o pomoc při hledání prázdninových praxí, jichž byl v důsledku probíhající pozemkové reformy nedostatek. Svou prosbu formulovali takto: „Nacházíme se letos v těžké situaci a prosíme proto velevážený profesorský sbor, aby nám svým vlivem a autoritou pomohl podobně[,] jako je zvykem na jiných

¹⁹ Např. zkouška parní pluhové soupravy dvojstrojového typu, o níž referoval Zemědělský archiv, 7–8, 1926, s. 311.

²⁰ A ČVUT, fond: VŠZLI ČVUT, k. č. 3, Děkanát – agenda 1924–1929, Vyhláška děkana VŠZLI z 20. 3. 1924.

²¹ VRBENSKÝ, V., Život, c. d., s. 80.

²² A NZM, fond: OF Rosam Václav, Leták Školní zemědělský závod.

²³ A NZM, fond: OF Mokřý Theodor, k. VŠZLI při ČVUT, dopis ing. Václava Malíka Theodoru Mokřému z 15. 7. 1927.

vysokých školách [...].²⁴ Že se posluchači potýkali během studia i s jinými problémy, naznačuje následující návrh na reformu: „Jakkoli [čs. zemědělstí inženýři] s uznáním konstatují četná podstatná zlepšení proti dobám dřívějším, zejména v povinném styku studentstva s praxí na školních závodech zemědělských, zjišťují zároveň, že nynější výchova akademického dorostu zemědělského vyžaduje ještě četných doplňků a zlepšení v mnoha disciplínách a oborech [...].“²⁵ Zejména obsah výuky měl být upraven (rozšířen), aby reagoval na rozvoj vědy.

Nad vztahem vědy a praxe v zemědělství a zemědělském školství se zamýšlelo více osobností z řad pedagogů školy, však také vysoká škola měla působit na obě odvětví. Karel Kavina, profesor botaniky, tvrdil: „Není tudíž na naší vysoké škole pěstována ani v základních předmětech věda pro vědu, nýbrž věda pro praxi.“²⁶ V obdobném duchu se vyslovil i Vladislav Brdlík, profesor zemědělské správy: „Čím bylo by [vysoké učení] skutečnému praktickému životu, kdyby samo s ním necítilo, na jeho záchvěvy nereagovalo, popudy z něho nevyhledávalo, slovem s ním nežilo? Bylo by pak skutečně jen interpretem šedivé theorie.“²⁷ Věda i praxe jsou podle něj nezastupitelné a teprve dohromady tvoří (harmonický) celek. Poznatky z vědy mají svůj význam při „vysvětlení o podstatě a příčinách pochodů“.²⁸ Již zmiňovaný Václav Rosam byl stejného názoru: „Praxe bez vědy není úplná.“²⁹ Praktická (laboratorní) zkouška byla vedle teoretické (ústní) součástí II. státní zkoušky, jejímž zadáním byl zkušební úkol s osmidenácti lhůtami na splnění.³⁰ Ačkoliv podle Brdlíka je praxe důležitá pro studenta proto, aby měl povědomí o všech pracích na statku a aby se dotyčný přesvědčil, že tato práce je pro něj opravdu ta pravá, sám uvádí, že „jest známkou jen neznalosti věci a někdy snad i úmyslného klamání, prohlašuje-li některá škola o sobě, že učí praxí“.³¹ To, co se mylně vydává za praxi, je podle něj názorné vyučování. Každému zájemci o studium zemědělského odboru (v té době) doporučoval absolvovat před studiem aspoň rok na nějakém statku.

Konat pokusy a činit nové vědecké objevy byl vedle pedagogické činnosti úkol profesorů a docentů.³² Stejně jako se studenti potýkali s obtížemi při studiu, ani profesorský sbor neměl při své práci vždy lehkou situaci. Jednou z nejvýraznějších osobností byl profesor Julius Stoklasa, který měl renomé i v zahraničí a na svém kontě četné vědecké práce.³³ V publikaci vydané k výročí založení školy Stoklasa prezentuje

²⁴ A ČVUT, fond: VŠZLI ČVUT, k. č. 40 Spolek posluchačů – korespondence s VSZLI, dopis SPZI profesorskému sboru z 28. 3. 1925.

²⁵ A ČVUT, fond: VŠZLI ČVUT, k. č. 30, Reformy studia 1932–1947, Ing. dr. Karel Kamenický, referent za Spolek československých zemědělských inženýrů: Reorganisace studia, srpen 1938.

²⁶ KOLEKTIV AUTORŮ, Vysoká škola, c. d., s. 25.

²⁷ BRDLÍK, V., Studium, c. d., s. 5.

²⁸ Tamtéž, s. 32.

²⁹ ROSAM, Václav, Zemědělská praxe, Uhřetěves 1936, s. 6.

³⁰ BRDLÍK, V., Studium, c. d., s. 43.

³¹ Tamtéž, s. 29.

³² Při odboru (vysoké škole) navíc existovala téměř desítky výzkumných ústavů. BRDLÍK, V., Studium, c. d., s. 37. Mimo vědecké a pedagogické činnosti se pedagogové věnovali i osvětě: pořádali přednáškové cykly Zemědělský týden určené pro zemědělce v praxi. Vladislav Brdlík vydával periodikum Zemědělský týden.

³³ Ze vzpomínek na Stoklasu viz např. VRBENSKÝ, Václav, Vzpomínka na profesora Stoklasu, Acta Polytechnica VI-5, Praha 1979, s. 45–59; nebo A NZM, fond: OF Sigmond Josef, karton korespondence

předmět jím vyučovaný a svůj ústav velmi přesvědčivě. Mimo jiné píše: „Posluchačům jsou také demonstrovány vědecké výzkumy i běžná agenda oddělení výzkumné stanice hospodářsko-fysiologické [...], aby se posluchači seznámili s časovými problémy zemědělského výzkumnictví.“³⁴ Cílem praktické části vyučování je, aby posluchač „dovedl samostatně nejen pracovat, nýbrž i aby se snažil dobře pozorovat a z pozorovaného objektivně posuzovat“.³⁵ Popis Stoklasova ústavu je pak v kontrastu s popisem doc. dr. Antonína Schönfelda (1869–1958), který v rámci stolice zootechniky vyučoval předmět včelařství. Soukromý docent Schönfeld neměl pro výuku z rozpočtu školy k dispozici žádné finance na sbírky. Knihy a další předměty, které poskytoval posluchačům při přednáškách a cvičeních, patřily jemu samotnému.³⁶ Nesnáze jiného druhu zase trápily Ústav zvěrolékařský profesora Theodora Kašpárka, který byl – navíc ke své činnosti pedagogické a vědecké – plně vytížen odbornými vyšetřováními (pitvami) pro soukromníky i státní orgány a instituce.³⁷

Počty studentů

Počty posluchačů za léta 1920–1938 jsou zaznamenány v tabulce 1.³⁸ U obou odborů je patrný vysoký počet posluchačů v první polovině 20. let, který je dán zápisem ruských emigrantů a tím, že mladí muži a posluchači, kteří byli za první světové války v armádě, se nyní ke studiu vraceli, nebo s ním teprve začínali. Zajímá-li nás průměrné procento úspěšnosti studentů za dané období, výpočtem dospějeme k číslu 53 % pro zemědělský odbor VŠZLI (dále jen VŠZI) a 61 % pro lesnický odbor VŠZLI (dále jen VŠLI).³⁹ Pokud bychom tato čísla chtěli zasadit do kontextu, můžeme je porovnat s jinými zemědělskými školami, u kterých lze dohledat tyto údaje.

žáků, skripta z přednášek, Setkání absolventů lesnické fakulty ČVUT v Praze ve dnech 8. až 10. října 1976, s. 26–29; a A ČVUT, fond: OF Fanta Alois.

³⁴ BRDLÍK, V., Studium, c. d., s. 77.

³⁵ Tamtéž, s. 84.

³⁶ Předměty zahrnovaly ukázkové objekty, mikroskopické preparáty a diapositivy. Tamtéž, s. 105.

³⁷ Profesor Kašpárek se na tom místě dovolává vzniku samostatné veterinární školy. BRDLÍK, V., Studium, c. d., s. 103–104.

³⁸ Údaje o posluchačích byly zpracovány podle A ČVUT, fond: VŠZLI, katalogy posluchačů VŠZI a VŠLI ze školních let 1920/1921 až 1938/1939. Řádní posluchači mohli skládat zkoušky a po složení II. státní zkoušky se stát absolventy. Mimořádní posluchači (v tabulce počty uváděny v závorce) pouze navštěvovali výuku. Počty absolventů byly zpracovány podle protokolů o II. státní zkoušce za daný školní rok. Protože se mi nepodařilo dohledat přesné začátky školních roků, stanovila jsem jako období jednoho školního roku vždy od 1. 10. do 30. 9. Výjimkou je poslední rok, který byl zaznamenán za období od 1. 10. 1938 do 23. 5. 1939 pro VŠZI a 1. 10. 1938 až 1. 7. 1939 pro VŠLI. Pro školní rok 1935/36 chybí katalog VŠLI, počet posluchačů byl převzat z publikace České vysoké učení technické v Praze ve studijním roce 1935–36, Praha 1937, s. 53. Pro období existence zemědělského odboru za období 1906–1917 byly počty posluchačů již zpracovány in: BRDLÍK, V., Studium, c. d., s. 180 a další statistické údaje na s. 181–191.

³⁹ Jedná se o poměr počtu nově zapsaných studentů v letech 1920/1921 až 1935/1936 a počtu absolventů v letech 1923/1924 až 1938/1939. Posun reflektuje délku studia, která je v tomto případě ovšem předpokládána, neboť ne všichni studenti končili v řádném termínu. Výsledné číslo tak oproti skutečnému stavu může být odchylné. Výpočet je výsledkem podílu počtu nově imatrikulovaných řádných studentů za dané období a celkového počtu absolventů. Zvolená metoda výpočtu ovlivňuje výsledek. Užitý způsob výpočtu by měl nejpřesněji reflektovat skutečný stav. Pokud by byl vybrán postup výpočtu procent úspěšných studentů za každý rok ve stejných obdobích a jejich následné zprůměrování, výsledek by byl 62 % pro VŠZI a 64 % pro VŠLI. Kdybychom poměřili počty imatrikulovaných a absolventů za stejná léta, výsledná hodnota bude 62 % pro VŠZI a 58 % pro VŠLI.

Tabulka 1 Počet nově imatrikovaných posluchačů, absolventů a celkový počet posluchačů VŠZL a VŠLI

Školní rok	Počet řádných posluchačů „Z“ celkem ve šk. roce (v závorce vč. mimořádných)	Počet nově imatrikovaných řádných posluchačů „Z“ (1. ročník)	Počet absolventů „Z“	Počet řádných posluchačů „L“ celkem ve šk. roce (v závorce vč. mimořádných)	Počet nově imatrikovaných řádných posluchačů „L“ (1. ročník)	Počet absolventů „L“	Počet řádných posluchačů „Z“ a „L“ celkem	Počet řádných nově imatrikovaných posluchačů „Z“ a „L“	Počet absolventů „Z“ a „L“ celkem
1920/21	655 (742)	235 (291)	104	177 (187)	96 (100)	10	832	331	114
1921/22	837 (892)	412 (449)	120	278 (292)	133 (143)	10	1.115	545	130
1922/23	724 (771)	237 (268)	96	331 (346)	99 (108)	21	1.055	336	117
1923/24	651 (678)	138 (147)	76	358 (368)	108 (113)	28	1.009	237	104
1924/25	608 (632)	128 (144)	106	387 (413)	101 (122)	33	995	229	139
1925/26	530 (553)	94 (108)	102	381 (398)	71 (85)	59	911	165	161
1926/27	364 (390)	78 (96)	113	310 (323)	49 (57)	73	674	127	186
1927/28	283 (315)	76 (99)	104	237 (249)	48 (56)	59	520	124	163
1928/29	233 (258)	64 (78)	73	202 (217)	54 (63)	59	435	118	132
1929/30	231 (262)	92 (116)	61	177 (188)	46 (52)	46	408	138	107
1930/31	230 (252)	62 (78)	70	176 (192)	50 (64)	58	406	112	128
1931/32	235 (249)	68 (76)	44	208 (220)	64 (69)	41	443	132	85
1932/33	237 (247)	58 (65)	45	173 (181)	41 (43)	37	410	99	82
1933/34	233 (246)	55 (66)	45	165 (173)	39 (45)	24	398	94	69
1934/35	226 (243)	63 (79)	47	174 (180)	45 (49)	19	400	108	66
1935/36	228 (245)	66 (79)	54	171*	nelze dohledat	37	399	–	91
1936/37	230 (243)	55 (65)	34	180 (189)	54 (59)	34	410	109	68
1937/38	254 (270)	82 (96)	35	203 (217)	57 (67)	26	457	139	61
1938/39	265 (278)	98 (111)	9	177 (181)	46 (48)	27	442	144	36
Celkem	7 254 (7 766)	2 161 (2 511)	1 338	4 465 (4 685)	1 201 (1 343)	701	11 719	3 296	2 039

* Údaj nelze dohledat. Převzat z České vysoké učení technické v Praze ve studijním roce 1935–36. Praha: ČVUT v Praze, 1937.

Zdroj: Zpracováno podle katalogů posluchačů uložených v Archivu ČVUT, fond: VŠZLI.

Částečné údaje o posluchačích a absolventech jsou k dispozici o vídeňské Hochschule für Bodenkultur Wien (BOKU). V zimním semestru 1912/1913 se počet studentů vyšplhal na 1 160, v dalších letech se snížil o více než polovinu a prudce stoupl až s koncem války na 1 580 v zimním semestru 1918/1919. V dalších deseti letech opět postupně klesal na 430 v zimním semestru 1930/1931.⁴⁰ Počet absolventů ve 20. le-

⁴⁰ WELAN, Manfred (Hg.), Die Universität für Bodenkultur Wien. Von der Gründung in die Zukunft 1872–1997, Wien – Köln – Weimar 1997, s. 55, 60 a 91. BOKU měla tři obory: zemědělství, lesnictví a kulturní techniku.

tech klesal postupně z 277 v roce 1922/1923 na 101 v roce 1930/1931.⁴¹ V té době tak VŠZLI měla více studentů než BOKU a ve druhé polovině 20. let i více absolventů.

V dalších dvou případech se jedná o hospodářské akademie. V Libverdě se nacházela Německá královská česká hospodářská akademie (Die deutsche königliche landwirtschaftliche Akademie Tetschen-Liebwerd) s německým vyučovacím jazykem. V roce 1910 bylo v ročníku 40 posluchačů. Ve školním roce 1920/1921 byla škola jako jedna z fakult přičleněna k Deutsche Technische Hochschule Prag, tedy k pražské německé technice. V té době také zaznamenala nárůst posluchačů, jejichž celkový počet činil 370 ve školním roce 1920/1921. Ve druhé polovině 20. let se ustálil na 120 až 150 posluchačích.⁴²

Druhá škola, Královská česká akademie hospodářská, se nacházela v Táboře. V jejím případě se u počtu posluchačů v literatuře uvádí rozpětí 100 až 160 a pro léta 1900–1919 celkem 1 390 absolventů.⁴³ Na pražském zemědělském odboru bylo v letech 1906 až 1918 imatrikulováno celkem 621 nových posluchačů. Titul byl propůjčen 134 absolventům.⁴⁴ Vrchním ředitelem tábořské školy byl v letech 1869–1909 Jan Baptista Lambl (1826–1909), který jako docent a později profesor hospodářství a správy vědy zároveň vyučoval v letech 1866–1897 na České vysoké škole technické v Praze (dále jen ČVŠT).⁴⁵ Lambl je autorem spisu, v němž vysvětluje, v čem vidí funkci obou škol. Důležitost zemědělského oboru při vysoké škole spatřoval pro vzdělávání státních a samosprávních úředníků a inženýrů, kterých by se zemědělské otázky mohly dotknout v rámci meziodborových vztahů: „A kdež pak jinde by možná bylo všem těmto budoucím intelligentům národa nabývatí potřebné osvěty zemědělské, nežli na technice [...]. Nechat laskavý čtenář dobře rozeznává, že já těmito interesenty nikterak nemíním těch, kdo hodlají se připravovati pro výkonné služby při správách statků anebo pro samostatnou jich správu samu.“⁴⁶ To má být naopak úkolem tábořského ústavu a pražské technice pak Lambl přičítá ještě jinou úlohu: „[...] nemeškám oproti tomu doložit dále, že shledával jsem vždycky a vidím široké pole činnosti pro techniku v pracích a výzkumech vědeckých, v bádání fyziologickém a mikroskopickém, hlavní to úloze moderního zemědělského výzkumnictví, k čemuž technika opatřena jest [...] silami odbornými i prostředky vědeckými.“⁴⁷

⁴¹ WELAN, M. (Hg.), Die Universität, c. d., s. 273.

⁴² SEKYRKOVÁ, Milada, Z dějin zemědělské školy v Děčíně – Libverdě, in: Dějiny věd a techniky 3, Praha 1997, s. 145. Počty absolventů však nejsou zmiňovány. Škola, ač součást pražské německé techniky, stále sídlila v severních Čechách.

⁴³ Ohledně počtu posluchačů však není zřejmé, zda se jedná o údaje z let 1900–1919. KOKEŠOVÁ, Helena, Přínos hospodářské akademie v Táboře pro rozvoj zemědělského školství a osvěty v letech 1866–1919, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Samuela Cambela, Uherské Hradiště: Slováké muzeum 2004, s. 73.

⁴⁴ BRDLÍK, V., Studium, c. d., s. 180–181. Poměr nově zapsaných posluchačů (621 osob) a absolventů II. státní zkoušky (134 osob) za období 1906 až 1918 (resp. 1914) činí 22 %. Brdlík uvádí výsledek 51 %. KOLEKTIV AUTORŮ, Vysoká škola, c. d., s. 181.

⁴⁵ Na počátku kariéry vyučoval i na libverdském ústavu. KOKEŠOVÁ, H., Přínos, c. d., s. 75; HORSKÁ, P. – LOMIČ, V., Dějiny, c. d., s. 153–154.

⁴⁶ LAMBL, Jan Baptista, Zemědělství na technice a na akademii tábořské, Praha 1904, s. 15–16.

⁴⁷ Tamtéž, s. 18. Lamblova předpověď se do jisté míry vyplnila: o uplatnění absolventů je k dispozici statistika ze 30. let. Podle ní 19 % působilo v zemědělském školství, 14 % ve výzkumných ústavech, 4 % ve vysokém školství, min. 11 % jako státní úředníci, dalších asi 10 % jako úředníci v organizacích, 9 % jako hospodářští úředníci státních statků, 6 % v zemědělských podnicích, 6 % jako zemědělské podnikatelé, 3 % jako podnikatelé v zemědělském průmyslu, 1,5 % jako nájemci. Podrobněji KOLEKTIV AUTORŮ, Vysoká škola, c. d., s. 61–62.

Mezi Prahou a Tábořem se měla vyskytnout řevnivost, podobně jako později mezi Prahou a Brnem.⁴⁸ Lambl ale důsledně zastává laskavý a smířlivý postoj, neboť je podle něj potřeba obou ústavů a každého poctivého pracovníka: „Mám spíše za to, že nikoli v úkladech, nepřátelských nájezdech, v ruznicích, osočování a hašteření – najdeme spásy, alebrž že nám spása kyne jediné a výhradně ze svorné, smírné, klidné, vytrvalé a opravdové práce!“⁴⁹

Táborská akademie ukončila svou činnost vyššího vzdělávacího ústavu roku 1919⁵⁰ a na její tradici navázala toho roku vzniklá Vysoká škola zemědělská v Brně (dále jen VŠZ) s odborem hospodářským a lesnickým. Zde v letech 1919–1939 studovalo celkem 2 826 posluchačů. Nejvíce studentů (552) do lavic zasedlo ve školním roce 1923/1924. Na pražské VŠZLI byl celkový počet vyšší, stejně jako množství posluchačů výše uvedeného školního roku (1 009, resp. 1 046). Na VŠZ v Brně ve druhé polovině 20. a na začátku 30. let převažovali lesníci, k jejichž početní přesile na VŠZLI nikdy nedošlo.⁵¹ Na VŠZ v Brně je k dispozici i údaj o poměru absolventů, kterých bylo 1 020 (527 zemědělců a 493 lesníků), tedy 36 %.⁵² V pražském případě by se jednalo o poměr 3 362 imatrikulovaných řádných posluchačů ku 2 039 absolventům, tedy 61 %.⁵³ Tento rozdíl mezi Brnem a Prahou je poměrně vysoký a dával by za pravdu následující citaci z Pamětního spisu Sdružení čs. Lesních inženýrů absolventů VŠZ v Brně z června 1935: „[...] upozorňoval rovněž na houževnatě udržovanou pověst pražské školy, na které se daleko snáze studuje, a také daleko spíše s úspěchem absolvuje.“⁵⁴ Znamenal by tento rozdíl v poměru absolventů, že VŠZLI byla školou méně kvalitní?

⁴⁸ Na vznik dvou vysokých škol se zaměřením na zemědělství panovaly různé názory a někdy k nim vedly komplexnější důvody. Lesník Josef Ministr si vyzkoušel studia ve Vídni a v Praze: „Jako Moravan jsem poté odešel do Brna, ale lituji, že nezůstalo tenkrát jen při jedné[,] a to pražské lesnické vysoké škole. Prospělo by to úrovni školy, již beztoho slabé profesorské kádry byly rozdělením značně oslabeny, i vzdělání absolventů.“ A NZM, fond: OF Sigmond Josef, Setkání absolventů lesnické fakulty ČVUT v Praze ve dnech 8. až 10. října 1976, s. 1. Jako důvod pro existenci více vysokých škol bývala uváděna jejich vzájemná zdravá soutěživost, a tedy jejich dobrá kvalita. KORE, Václav, K otázce zrušení Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství, Technik, 15. 10. 1933, 3. č. 2, Praha 1933, s. 22.

⁴⁹ LAMBL, J. B., Zemědělství, c. d., s. 22.

⁵⁰ Milada Sekyrková o tom z pohledu libverderské akademie píše: „Memorandum [libverderské akademie MŠANO 1919 dokládající její snahu o přeměnu charakteru ústavu ve vysokoškolský] důrazně upozorňovalo na osudy Vyšší hospodářské akademie v Táboře, o jejímž faktickém přesunutí do Brna a povýšení na VŠZ již bylo rozhodnuto.“ SEKYRKOVÁ, M., Z dějin, c. d., s. 137. Helena Kokešová stejnou skutečnost formuluje takto: „Zákonem z 24. července 1919 byla zřízena VŠZ v Brně a hospodářská akademie v Táboře byla zrušena.“ KOKEŠOVÁ, H., Přínos, c. d., s. 74.

⁵¹ MIKOVCOVÁ, A., Podíl, c. d., s. 103. V případě VŠZLI jsou počty uvedeny pro léta 1920/1921–1938/1939.

⁵² Tamtéž, s. 104.

⁵³ Tohoto výsledku bylo dosaženo porovnáním za léta 1920/1921 až 1938/1939 jak pro imatrikulované, tak pro absolventy, aby se časové období přiblížilo údajům z brněnské VŠZ. Početní rozdíl je patrný i v udělených doktorátech, jichž na VŠZ v letech 1919–1939 bylo 80. MIKOVCOVÁ, A., Podíl, c. d., s. 104. Brdlík uvádí, že rigorózním řízením prošlo do vzniku republiky (resp. do vypuknutí 1. světové války) 9 % (22) inženýrů. BRDLÍK, V., Studium, c. d., s. 181. Pro léta 1919–1937 lze dohledat údaj 195 doktorů. BENEŠ, Antonín – HEBKÝ, Alois – RIEGER, František – STRÁNSKÝ, Josef, Dějiny Vysoké školy strojního a elektrotechnického inženýrství, část II, Acta Polytechnica VI-3, Praha 1987, s. 39. Lomič a Málková udávají pro léta 1906–1913 celkem 26 doktorátů a pro období 1919–1937 celkem 219 absolventů. LOMIČ, Václav – MÁLKOVÁ, Marie, Doktoráty technických věd na bývalé Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství v Praze, Acta Polytechnica VI-2, Praha 1975, s. 54. Oproti Brnu se však jedná o více než dvojnásobek.

⁵⁴ Cit. dle MIKOVCOVÁ, A., Podíl, c. d., s. 103.

Poslední instituce, se kterou budou údaje srovnány, je samotné ČVUT a jedna z jeho ryze technických fakult – Vysoká škola strojního a elektrotechnického inženýrství (dále jen VŠSEI).⁵⁵ Ze srovnání fakult je patrné, že VŠZLI patřila k těm menším (a také mladším) fakultám. Navštěvovalo ji asi 10 % posluchačů z celkového počtu na ČVUT.⁵⁶ Naopak VŠSEI byla jedním z tradičních a početněji zastoupených odvětví pražské techniky. Množství imatrikulovaných studentů-strojařů za léta 1920/1921 až 1938/1939 činilo 5 420.⁵⁷ Studium bylo považováno za obtížné a časově náročnější.⁵⁸ V letech 1920/1921 až 1933/1934 zde složilo II. státní zkoušku v průměru 42 % zapsaných posluchačů.⁵⁹ To je o třetinu méně než v případě VŠZLI. Porovnáme-li hodnocení výuky pamětníky na VŠSEI se vzpomínkami na studium na VŠZLI⁶⁰, neobjevují se zde informace ani o extrémní náročnosti, ani o jednoduchosti studia, můžeme ho tedy snad považovat za zvládnutelné. Číselné údaje o poměru absolventů by těmto výpovědím, respektive mlčení odpovídaly. Porovnáme-li povahu studia strojního a elektrotechnického inženýrství se zemědělstvím a lesnictvím, je rozdíl v tom, že první dva obory jsou založeny téměř výlučně na matematice a jejich aplikaci. Vyžadují exaktní a logické myšlení a početní důkazy. Zemědělské vědy jsou na matematiku orientovány z menší části, další části tvoří poznatky získané mimo jiné praxí a experimenty (pozorováním).⁶¹

⁵⁵ K celému ČVUT jsou k dispozici zpracované údaje alespoň pro roky 1935/1936 až 1937/1938 ve výročních zprávách. K VŠSEI alespoň částečné, bohužel ne kompletně zpracované údaje za období první republiky in: BENEŠ, A. – HEBKÝ, A. – RIEGER, F. – STRÁNSKÝ, J., Dějiny, c. d., s. 35–88. Kompletní dějiny ČVUT po roce 1918 nebyly dosud vydány.

⁵⁶ Údaj se týká let 1935–1938, viz tabulka 2. V roce 1909/1910 to bylo ještě méně, necelých 7 %. Až ve školním roce 1917/1918 překročilo číslo hranici 10 %. BRDLÍK, V., Studium, c. d., s. 181.

⁵⁷ Vypočteno podle údajů publikovaných in: BENEŠ, A. – HEBKÝ, A. – RIEGER, F. – STRÁNSKÝ, J., Dějiny, c. d., s. 75.

⁵⁸ BENEŠ, A. – HEBKÝ, A. – RIEGER, F. – STRÁNSKÝ, J., Dějiny, c. d., s. 38. Posluchači VŠSEI měli předepsaný počet 320 hodin přednášek a cvičení na 8 semestrů. Posluchači VŠZLI strávili v lavicích 308 hodin a budoucí lesníci zažili 293 hodin výuky. Program, c. d., s. 80–83.

⁵⁹ Vypočteno z údajů podle tabulky in: BENEŠ, A. – HEBKÝ, A. – RIEGER, F. – STRÁNSKÝ, J., Dějiny, c. d., s. 75. Výsledek 42 % je dán poměrem součtu imatrikulovaných a součtu absolventů za dané roky (4 365 ku 1 826). Pokud bychom brali v úvahu standardní dobu studia, vyjde za léta 1920/1921 až 1930/1931 celkem 3 753 imatrikulovaných a za léta 1923/1924 až 1933/1934 celkem 1 201 absolventů a jejich poměrem 32% úspěšnost. I zde se ovšem objevuje odchylka oproti reálné situaci, neboť z výše citovaného díla víme, že studenti VŠSEI zřídka absolvovali II. státní zkoušku po uplynutí standardní čtyřleté doby studia. Sledované období je oproti VŠZ a VŠZLI kratší. O třetinové úspěšnosti studentů se zmiňuje i Alfréd Bolek, student a asistent VŠSEI, později profesor a děkan Fakulty strojní, ovšem bez udání zdroje. BOLEK, Alfréd, Sloupky o kantorech, neprodejný tisk 1991.

⁶⁰ VŠZLI: A NZM, fond: OF Sigmond Josef, karton korespondence žáků, skripta z přednášek, Český lesník, přítel lesa, přítel přírody, přítel lidí prof. dr. Ing. Josef Sigmond a Setkání absolventů lesnické fakulty ČVUT v Praze ve dnech 8. až 10. října 1976; PFEFFER, A., Jak se studovalo v Praze, c. d., s. 5–22; VRBENSKÝ, V., Život, c. d., s. 69–89; VŠSEI: BENEŠ, A. – HEBKÝ, A. – RIEGER, F. – STRÁNSKÝ, J., Dějiny, c. d., s. 35–88.

⁶¹ O roli matematiky na VŠZLI píše Brdlík: „Poněvadž se však v zemědělství přestalo pohlížet na matematiku jako na neužitečnou přítěž, nýbrž jako na prostředek výchovný k exaktnímu myšlení, bylo v květnu roku 1914 na odborové schůzi profesorské, kde jednalo se o návrhu na změnu učebního plánu na zemědělské fakultě, ustanoveno, aby v novém plánu byla zkouška z matematiky, ovšem přizpůsobené potřebám vědy a praxe zemědělské, opět povinnou.“ BRDLÍK, V., Studium, c. d., s. 71.

Tabulka 2 Srovnání počtu posluchačů jednotlivých fakult ČVUT

Rok (LS)	VŠ inženýrského stavitelství	VŠ architektury a pozemního stavitelství	VŠ strojního a elektro- technického inženýrství	VŠ chemicko techno- logického inženýrství	VŠ zemědělského a lesního inženýrství	VŠ speciálních nauk	VŠ obchodní	Celkem
1935/36	17 % (714)	8 % (340)	19 % (826)	6 % (259)	10 % (417)	11 % (452)	26 % (1 095)	4 245
1936/37	14 % (586)	11 % (448)	20 % (820)	7 % (300)	11 % (435)	10 % (394)	27 % (1 086)	4 069
1937/38	12 % (508)	11 % (442)	21 % (858)	9 % (393)	12 % (491)	8 % (331)	28 % (1 157)	4 180

Zdroj: Zpracováno podle údajů v ročenkách České vysoké učení technické v Praze ve studijních letech 1935–36, 1936–37, 1937–38, Praha: ČVUT v Praze 1937, 1938, 1939.

Srovnání procentuálního počtu absolventů na pražské VŠZLI a brněnské VŠZ do-
stává při přidání dalšího činitele v podobě VŠZLI jiný kontext. Při srovnání totožných
oborů, které by měly být stejně náročné, se jedna ze škol jeví jako slabší. Při srovnání
oboru zemědělského s odlišným oborem strojařským však vyšší počet zemědělských
absolventů vypadá méně překvapivě, víme-li, že výuka a absolvování této jiné disciplí-
ny mělo být podle hodnocení současníků náročné.

Zaměříme se nyní na ony studentské „úbytky“. Musí nižší podíl absolventů ukazovat
na nižší kvalitu školy – nemohou mít vyšší počty nedostudovaných i jiné důvody, o kte-
rých prameny mlčí? Důvody pro odchod ze studia bez řádného zakončení mohly být
různorodé, i když katalogy (nacionále posluchačů) pražské techniky o nich většinou
nevypovídají.⁶² V literatuře ke starší historii školy se lze některých motivů dopátrat.
Na pražské technice existoval od počátku – v podstatě již od vzniku inženýrské profe-
sury – problém s náročností studia (ve smyslu požadavků technického oboru). Dalším
důvodem bylo, že někteří posluchači považovali přednášky spíše za nadstavbový kurz
a rozšíření svých znalostí než za cestu ke komplexnímu vyššímu vzdělání; případně
potřebovali pouze část přednášek pro výkon svého zaměstnání. Dosažené vzdělání, byť
nebylo kompletní, bylo dostačující. Třetím problémem a důvodem k ukončení studia
byl odchod do praxe, mj. protože nabízela zajištění. Pravdou ale je, že tuto fluktuaci
také umožňovala přetrvávající svoboda studia. Tyto důvody k odchodu z vysoké školy

⁶² V případě tzv. katalogů se jedná o zápisové listy studentů do daného školního roku, které byly později
svázané do knih. Vyplňovaly se zde osobní údaje včetně např. povolání otce nebo předchozího studia
a zaměstnání. Tyto údaje ovšem posluchači vyplňovali sami: jejich zápis není jednotný a bohužel často
ani úplný. Dále se na arch vyplňovaly zapsané předměty a k nim později výsledky zkoušek. Že poslu-
chač ztratil o studium zájem, lze dovodit z toho, že neskládal zkoušky. Pokud student univerzitu opustil,
přesřkl někdy úředník arch, často ale tato skutečnost není zachycena. Potvrdit si ji lze nahlédnutím do
katalogu dalšího školního roku, kde se jméno posluchače dále nevyskytuje. Uvedení důvodu nepokračo-
vání ve studiu je ojedinělé. Tento stav se vyskytuje i u jména Josefa Minibergera, který studoval v letech
1896 až 1899 stavitelství. Že studium přerušil ze zdravotních důvodů, se můžeme dozvědět jen z jiného
pramene. Po uzdravení se jeho zájem soustředil na zahrady – nejprve vstoupil do učení a později znovu
na techniku, tentokrát navštěvoval jeden rok zemědělský odbor. Informace o motivech pro jeho druhé
studium (doplnění vědomostí), popř. důvodech jeho ukončení je třeba opět hledat v jiných pramenech.
Z katalogů si lze vytvořit pouze omezenou představu o životě posluchačů. OTTOMANSKÁ, Stanislava –
STEINOVÁ, Šárka, Život, doba a dílo zahradního architekta Josefa Minibergera (1878–1955),
Praha 2015, s. 28, 30–31, 34, 36, 38.

jsou obecné a badatelsky zpracované pro období 18. až 19. století.⁶³ Domnívám se, že však přetrvávaly až do první poloviny 20. století, a to i když posluchači od roku 1917 měli větší motivaci pro řádné zakončení studií II. státní zkouškou v podobě získání inženýrského titulu. Tím se význam slova „inženýr“ začínal pomalu měnit z označení profese v pojmenování akademického titulu.⁶⁴ Vypátrat ovšem konkrétní důvody zanechání studií a moci z nich vyvodit obecněji platné závěry je téměř nemožné.⁶⁵

V současnosti není pro velkou část studentů problém vyzkoušet si studium na více vysokých školách, aniž by posluchač studium vzdal – a to díky strukturovanému studiu a rozšířeným výměnným studijním programům. Domnívám se, že i toto mohl být motiv pro část posluchačů, proč opustit jednu školu bez složení státních zkoušek – kdo si to mohl finančně dovolit, vydal se na studia jako na zkušenou. Pravděpodobně existují i jiné důvody, které se podílely na „úmrtnosti“ posluchačů, jedním z nich mohla být např. finanční náročnost studia. Přínosná by byla studie, která by tyto důvody stejně jako jejich četnost mohla vysledovat, popř. porovnat posun ve vnímání studia a jeho důležitosti a přínosnosti pro posluchače i s pozdější dobou. Výše uvedené důvody, především odchod do praxe, by se mohl týkat i středního nebo vyššího zemědělského školství.

Závěr

V textu byly vzpomenuty některé aspekty ze života pražské VŠZLI. S jistotou lze tvrdit, že se jednalo o ústav největší. Kvalitativně zhodnotit (nejen tuto) školu je ovšem složité, a to zejména z důvodu obsahu dostupné pramenné základny, která nedostatečně mapuje vývoj školy, ale i její vztahy, ať už s dalšími ústavu, s nadřízenými orgány nebo (odbornou) veřejností. Určité tendence v životě VŠZLI však lze vysledovat.

Pro posluchače znamenalo studium seznámení se špičkovými vědci v oboru, z nichž mnozí byli i vynikajícími pedagogy a váženými osobnostmi. Studenti tak získali další kontakty v oboru⁶⁶ a povědomí o novinkách ve studovaných disciplínách.

⁶³ JÍLEK, František – LOMIČ, Václav, Dějiny Českého vysokého učení technického, 1. díl, 1. svazek, Praha 1973, s. 251–253, 319, 321, 447.

⁶⁴ Císařské nařízení ze dne 14. 3. 1917, č. 130 říšského zákona. PLACHT, Otto – HAVELKA, František, Předpisy pro vysoké školy Republiky československé, Praha 1932, s. 1 603.

⁶⁵ Alespoň pro pražskou techniku – viz poznámka č. 61. Ve studentských záznamech se objevují důvody pro zanechání studia až ve 2. polovině 20. století, rozdělené na studijní, zdravotní, rodinné, sociální.

⁶⁶ Ještě jedna citace z Pamětního spisu Sdružení čs. Lesních inženýrů absolventů VSZ v Brně: „Poukázal na to, že posluchači [VŠZLI] získávali po absolutoriu daleko snáze existenční zajištění, ke kterému mu do značné míry dopomáhal celý profesorský sbor. Bylo rovněž veřejným tajemstvím, že pražská škola neměla téměř žádných plně nezaměstnaných lesních inženýrů na rozdíl od Brna.“ MIKOVCOVÁ, A., Podíl, c. d., s. 103. Ohledně tvrzení v druhé části výroku jsem nenalezla žádné informace a pravděpodobně by dnes bylo téměř nemožné je v pramenech dohledat. Skutečnost v první části citace nemusí být nutně faktem záporným (navíc mohl by profesorský sbor takto pomáhat početnějšímu okruhu absolventů?), ale může svědčit i o přátelském vztahu profesorů ke studentům, vyplývajícím z jejich snahy pomoci s nasměrováním životní dráhy absolventa: „[Profesor Sigmond] říkával, mladý lesní inženýr, který vyšel ze školy[,] je doslova nabyt vědomostmi, které však neví, jak by v praxi uplatnil. Proto je třeba někoho, kdo ho do praxe zavede.“ A NZM, fond: OF Sigmond Josef. Přítel lesa, s. 28. Spis uvádí ještě jednu skutečnost: „Počet posluchačů lesnictví trvale klesal v Brně od roku 1926/27 ve prospěch pražské lesnické fakulty. [...] [Spis] uvádí, že od roku 1920/21 počet československých posluchačů poklesl v Praze pouze o 19 %, kdežto v Brně o 60 %.“ MIKOVCOVÁ, A., Podíl, c. d., s. 103. Ve školním roce 1920/1921 bylo na VŠLI nově imatrikulováno 57 posluchačů s českou, slovenskou nebo československou národností, 1926/1927 pak 27 (tzn. o 53 % méně). Úbytek byl tedy všeobecný. Zpracováno podle katalogů VŠLI v A ČVUT, fond: VŠZLI.

nách. Vědění byl přikládán stále větší význam i v zemědělských vědách: „[...] stejně tak nešlo pouze o vyšší rentabilitu, ale zároveň o vzdělanějšího a po všech stránkách připravenějšího prakticky samostatného zemědělce.“⁶⁷ Nedostudovaný pracovník však nemusel nutně znamenat nekvalifikovaného zaměstnance. Je tedy otázkou, zda při výzkumech k dějinám škol nejsou tyto instituce posuzovány jednostranně tím, že jsou úzce spojovány počty absolventů s kvalitou ústavu. Příspěvek chtěl poukázat na to, že procento absolventů nemusí vypovídat (pouze) o kvalitě školy nebo inteligenci posluchačů, ale je i odrazem jejich životní situace. Nižší procento absolventů může být ukazatelem „těžší“, tedy elitnější školy, ale také toho, že její studenti chtěli nebo museli odcházet do praxe z důvodů, které s jejich vzděláváním nesouvisely. Stejně tak vyšší procento absolventů může poukazovat na jiné vnější podmínky ke studiu.

Prameny a literatura

Prameny

Archivní prameny

Archiv Českého vysokého učení technického:

- fond Theodor Petřík,
- fond Rektorát,
- fond Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství ČVUT.

Archiv Národního zemědělského muzea:

- fond osobní fond Mokřý Theodor,
- fond osobní fond Sigmond Josef.

Dobový periodický a jiný tištěný materiál

BRDLÍK, Vladislav, Studium zemědělství na České vysoké škole technické v Praze, Praha: Zemědělský archiv 1917.

České vysoké učení technické v Praze ve studijním roce 1935–36, Praha: ČVUT v Praze 1937.

České vysoké učení technické v Praze ve studijním roce 1936–37, Praha: ČVUT v Praze 1938.

České vysoké učení technické v Praze ve studijním roce 1937–38, Praha: ČVUT v Praze 1939.

KOLEKTIV AUTORŮ, Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství při ČVUT v Praze 1906–1931, Praha: Zemědělský archiv 1934.

Technik: časopis akademické obce Českého vysokého učení technického v Praze, roč. 1933, Praha: České vysoké učení technické 1933.

LAMBL, Jan Baptista, Zemědělství na technice a na akademii tábořské, Praha: Národní tiskárna a nakladatelstvo 1904.

PLACHT, Otto – HAVELKA, František, Předpisy pro vysoké školy Republiky československé, Praha: vlastním nákladem 1932.

Program ČVUT v Praze na studijní rok 1920–1921, Praha: České vysoké učení technické 1920.

ROSAM, Václav, Zemědělská praxe, Uhřetěves: vlastním nákladem 1936.

Literatura

BENEŠ, Antonín – HEBKÝ, Alois – RIEGER, František – STRÁNSKÝ, Josef, Dějiny Vysoké školy strojního a elektrotechnického inženýrství, část II, Acta Polytechnica VI-3, Praha: České vysoké učení technické 1987, s. 35–88.

⁶⁷ BERANOVÁ, Magdaléna – KUBAČÁK, Antonín, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Praha 2010, s. 352.

- BERANOVÁ, Magdaléna – KUBAČÁK, Antonín, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Praha: Libri 2010.
- HORSKÁ, Pavla – LOMIČ, Václav, Dějiny Českého vysokého učení technického, 1. díl, 2. svazek, Praha: Nakladatelství technické literatury 1979.
- HROCH, Miroslav, a kolektiv, Úvod do studia dějepisu IV. Metody historikovy práce, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1983.
- JÍLEK, František – LOMIČ, Václav, Dějiny Českého vysokého učení technického, 1. díl, 1. svazek, Praha: Nakladatelství technické literatury 1973.
- KOKEŠOVÁ, Helena, Přínos hospodářské akademie v Táboře pro rozvoj zemědělského školství a osvěty v letech 1866–1919, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století, Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 2004, s. 69–80.
- LOMIČ, Václav – MÁLKOVÁ, Marie, Doktoráty technických věd na bývalé Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství v Praze, Acta Polytechnica VI-2, Praha: České vysoké učení technické 1975, s. 53–83.
- MIKOVCOVÁ, Alena, Podíl Vysoké školy zemědělské v Brně na rozvoji zemědělského pokroku v meziválečném Československu, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století, Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 2004, s. 97–109.
- OTTOMANSKÁ, Stanislava – STEINOVÁ, Šárka, Život, doba a dílo zahradního architekta Josefa Minibergera (1878–1955), Praha: Národní zemědělské muzeum 2015.
- PFEFFER, Antonín, Jak se studovalo v Praze v letech 1919–1939 na lesnickém odboru tehdejší Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství při ČVUT, Acta Polytechnica VI-1, Praha: České vysoké učení technické 1974, s. 5–22.
- PFEFFER, Antonín, Lesnický odbor na VŠZLI ČVUT v Praze v letech 1919–39, Acta Polytechnica VI-1, Praha: České vysoké učení technické 1984, s. 47–93.
- RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Samuela Cambela, Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 2004.
- SEKYRKOVÁ, Milada, Z dějin zemědělské školy v Děčíně – Libverdě, in: Dějiny věd a techniky 3, Praha: Společnost pro dějiny věd a techniky 1997, s. 129–146.
- ŠOUSA, Jiří, Osobnost a obor (Vladislav Brdlík a zemědělská správověda), in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století, Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 2004, s. 325–341.
- VRBENSKÝ, Václav, Život studentů na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství při ČVUT v Praze po první světové válce, in: Z dějin technické výchovy I, Praha: Národní technické muzeum v Praze 1971, s. 69–89.
- WELAN, Manfred (Hg.), Die Universität für Bodenkultur Wien. Von der Gründung in die Zukunft 1872–1997, Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag 1997.

VYŠŠÍ HOSPODÁŘSKÁ ŠKOLA V KLATOVECH A JEJÍ ROLE V ZEMĚDĚLSKÉM VZDĚLÁVÁNÍ S DŮRAZEM NA OSOBNOST dr. FRANTIŠKA ŠVECE

HIGHER ECONOMIC SCHOOL IN KLATOVY AND ITS ROLE IN AGRICULTURAL EDUCATION WITH EMPHASIS ON THE PERSONALITY OF Dr. FRANTIŠEK ŠVEC

Lukáš Kopecký

Abstrakt: Profesor František Švec se jako výrazná osobnost zapsal do dějin klatovského zemědělského školství, ale díky jeho odborným učebnicím ho mohla poznat celá první Československá republika. Přes jeho nesporný význam a určitě i proslulost se mu po jeho úmrtí v roce 1968 bohužel nedostalo zasloužené pozornosti. Nejdříve to logicky bylo vlivem režimu v letech 1969–1989, posléze zase jistou regionálností a záměrem o tzv. větší témata.

Abstract: Professor František Švec was a notable personality in the history of agricultural education in Klatovy but his specialised textbooks made his name well-known all over pre-war Czechoslovakia. Despite his undoubted importance and certainly also a degree of fame, his legacy did not receive the attention it deserved after his death in 1968. At first, this was due to the political situation in the aftermath of Soviet occupation in 1968, and later probably due to a degree of regionality and interest in 'bigger' subjects.

Klíčová slova: František Švec; Klatovy; hospodářské školy; karafiáty; zemědělská literatura; zemědělské školství.

Keywords: František Švec; Klatovy; farm schools; carnations; agricultural literature; agricultural education.

Odborný článek vznikl v rámci vědecko-výzkumné činnosti Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem za rok 2019.

Dějiny zemědělského školství se v Klatovech začaly psát takřka před 150 lety. Po dlouhých debatách a přípravách byla v roce 1872 v Beňovech u Klatov otevřena hospodářská škola, a to v prostorách statku, který vlastnil JUDr. Roman Hruška. V Beňovech však zůstala pouze jeden rok a stěhovala se do Klatov, které byly a jsou centrem regionu podhůří Šumavy. Po několikanásobném stěhování škola definitivně zakotvila v budově, která byla slavnostně otevřena dne 27. září 1902 a v níž sídlí dodnes. Hned po první světové válce došlo k přístavbě severního křídla, v roce 1936 bylo dostavěno druhé patro a těsně před vznikem protektorátu Čechy a Morava tělocvična a společenský sál. V sousedství hlavní budovy stála od roku 1926 vyšší hospodyňská škola.¹

¹ LOJDOVÁ, Jana, Minulost a současnost Střední zemědělské školy v Klatovech, Klatovy 2005, s. 13–15. Kniha pedagožky školy podrobně mapuje dějiny klatovského zemědělského školství, čerpá z předchozích almanachů k různým výročím ústavu či dostupných kronik. Kompletní monografie zatím chybí, jistou výzvou je blížící se 150. výročí založení školy, které si bude připomínat na podzim roku 2022. K mapování může napomoci i fond uložený v klatovském archivu, viz Státní okresní archiv Klatovy, fond: Střední zemědělská škola potravinářská Klatovy.

Název školy za dlouhá desetiletí prošel změnami reflektujícími především změny celospolečenské i státní. V letech 1872–1884 se nazývala Hospodářská škola a studenti byli označováni za chovance. V roce 1884 po požadované úpravě programů výuky byla klatovská hospodářská škola zemským sněmem zahrnuta do sítě zemědělských škol a její název byl změněn na školu rolnickou. Dalších třináct let (1884 až 1907) se škola nazývala Rolnická škola v Klatovech (po roce 1883 někdy též Rolnicko-mlékařská škola). V letech 1907–1918 nesla název Královská česká zemská rolnická škola v Klatovech. To už existovala 47 let (do 5. července 1919). Jako její náhrada byla dnem 1. listopadu 1919 v Klatovech zřízena Zimní hospodářská škola pro drobné zemědělce, která byla později přeměněna na odbornou Hospodářskou školu řízenou kuratorem. Od 19. srpna 1918 byla tříletou Zemskou střední hospodářskou školou s maturitou (ve školním roce 1918/19 končil druhý ročník zemské rolnické školy). Se začátkem školního roku 1922/23 byla přejmenována na Zemskou vyšší hospodářskou školu v Klatovech (čtyřletá s maturitou). Od školního roku 1926/27 byly součástí Vyšší hospodářské školy Zemská odborná hospodářská škola (zahradnictví), Zemská jednoroční hospodyňská škola, Státní výzkumná stanice zemědělská a Kurs pro vzdělání učitelů lidových hospodářských škol. V roce 1932 k výše uvedeným přibyla Zemědělská poradna.

Necelý rok po úmrtí velkého státníka Antonína Švehly, dne 4. října 1934, byla škola přejmenována na Zemské zemědělské školy Švehlovy v Klatovech. Ve válečné době v roce 1940 byla činnost Zemské jednoroční hospodyňské školy ukončena a též ostatní činnost školy značně omezena. Od srpna 1943 byl přípisem zemského úřadu změněn název školy na Höhere Landwirtschaftsschule des Landes Böhmen mit Landwirtschaftsschule und Wirtschaftsberatungs-stelle (Vyšší rolnická škola země české s rolnickou školou a hospodářskou/zemědělskou poradnou).

Po skončení druhé světové války v roce 1945 byla škola přejmenována na Vyšší rolnickou školu, jejíž součástí byly Zimní rolnická škola a Lidová škola zemědělská. Od školního roku 1952/53 nesla škola název Zemědělská technická škola (dále jen ZTŠ), Zimní rolnická škola byla v roce 1954 přejmenována na Zimní školu zemědělské mládeže, později na Učňovskou školu zemědělskou. Celá škola se od školního roku 1961/62 jmenovala Střední zemědělská technická škola (dále jen SZTŠ), od roku 1976 bylo při škole zřízeno Zemědělské odborné učiliště, od školního roku 1985/86 se používal název Střední zemědělská škola (dále jen SZeŠ). V letech 1992–2001 byla při SZeŠ zřízena čtyřletá Rodinná škola. V roce 2003 bylo v budově SZeŠ zahájeno dálkové studium oboru veřejné správy a regionálního rozvoje Provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity v Praze. V roce 2005 vznikla Střední škola zemědělská a potravinářská, Klatovy, Národních mučedníků 141 (SŠZP Klatovy), sloučením Střední zemědělské školy, Klatovy a Středního odborného učiliště potravinářského a služeb, Klatovy.²

Škola vždy dbala na svou historii a tradici a hrdě se k ní hlásí. Blížící se 150. výročí založení již v současné době vedení školy vnímá jako výrazný mezník a začíná připravovat důstojné připomenutí.³

² Tamtéž, s. 7–8.

³ Autor by na tomto místě rád poděkoval řediteli školy Ing. Vladislavu Smolíkovi za několikaletou intenzivní vzájemnou spolupráci a podporu při výzkumu historie školy i jejích osobností včetně Františka Švece.

Vývoj školy ovlivňovaly významné pedagogické osobnosti. Symbolicky, se vznikem nové republiky, přicházejí do školy dva mladí pedagogové. Na podzim 1918 František Švec (1885–1968), v dalším školním roce František Machník (1886–1967). Oba dva budou v následujících letech výrazně psát historii školy i regionu, a byť vztahy mezi nimi nebyly zcela idylické, zůstávají v paletě učitelů klatovské zemědělské školy na těch nejvyšších příčkách.

Tato studie je věnována Františku Švecovi a jeho osudům. Nicméně jeho biografie by rozhodně nebyla úplná, kdybychom nezmínili jméno Machníkov. Tento rodák z Nebřehovic u Strakonice (*30. dubna 1886) přichází do Klatov po svém předchozím pedagogickém angažmá v Chrudimi v létě 1919 jako budoucí profesor českého a německého jazyka na hospodářské škole. Kariéra, kterou následně udělá, je lemována strmými vzestupy, ale i pády a existenčními starostmi především v konfliktu s nacistickým a komunistickým režimem. Jeho profesní a veřejné působení lze shrnout: ředitel školy (1925–1942), poslanec Národního shromáždění republiky Československé (1925–1939), ministr národní obrany (1935–1938), vězeň nacismu (1943–1945), po skončení války vyšetřován pro údajnou kolaboraci (osvobozen 1947) a vězeň komunismu po odsouzení v politickém procesu za neoznámení přechodů hranic (1951–1953). Spolu se Švecem prožil ve škole 23 let, ve kterých oba dva výrazně instituci pozvedli a proslavili.⁴

Rok a deset dní před Machníkem, dne 20. dubna 1885, se v blízkých Horažďovicích v prosté rodině nádeníka Václava Švece a jeho manželky Ludmily narodil a téhož dne byl také kaplanem Janem Šmíkou pokřtěn František Švec.⁵ Švecův starší bratr se posléze stal katolickým knězem, znám je pod pseudonymem Klemens Mariánský.⁶

Po vzdělávání ve vlastním rodišti se Švec ke středoškolským studiím odebral do Českých Budějovic.⁷ Nicméně dohledat do detailu jeho středoškolská studia nebylo zprvu úplně jednoduché, i když vodítkem byla informace, že na univerzitu přišel právě z jihočeské metropole. Švec totiž maturoval na dnešním Jirsíkově gymnáziu (tehdy C. k. české vyšší gymnázium), kde ale vykonal právě „jen“ zkoušku dospělosti. Předtím studoval od 2. října 1898 až do roku 1905 a byl také chovancem Kongregace bratří Nejsvětější Svátosti v Českých Budějovicích. Bohužel k té se archivní materiály nedochovaly.⁸

František Švec maturoval dne 8. července 1905 s celkem průměrným prospěchem⁹, ale posléze nastupuje na univerzitu, kde dosáhl velmi dobrých výsledků, a otevřela se před ním nesmírně pestrá učitelská kariéra.

⁴ Blíže KOPECKÝ, Lukáš, František Machník – život agrárního politika a ministra národní obrany. Nepublikovaná diplomová práce, České Budějovice: Katedra historie Filozofické fakulty Jihočeské univerzity 2011. Autor o Machníkově bohatém životě připravuje knihu.

⁵ Státní oblastní archiv v Plzni, fond: Sběrka matrik západních Čech, Římskokatolická církev, signatura Horažďovice 29, dostupné online: <http://www.portafontium.eu/iipimage/30061950/horazdovice-29_3010-n?x=75&y=336&w=839&h=317> [5. 11. 2018].

⁶ Osobnost: Václav Klemens Švec, dostupné online: <http://www.prijmeni.cz/osobnost/46494/klemens_vaclav_svec> [28. 1. 2019]. Bratru Františkovi například věnoval knihu básní V záři kříže.

⁷ Stejně jako František Machník.

⁸ Za pomoc s hledáním materiálů srdečně děkuji kolegovi dr. Jiřímu Cukrovi ze Státního okresního archivu České Budějovice.

⁹ Státní okresní archiv České Budějovice, fond: Jirsíkovo státní gymnásium České Budějovice, kniha 46.

1 Portrétní fotografie Františka Švece. Zdroj: Městské muzeum Horažďovice.

Na Filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity začal Švec studovat od zimního semestru 1906/1907.¹⁰ Můžeme-li soudit podle jeho pozdějších aktiv a publikační činnosti, muselo pro něj být studium přírodopisu ve všech jeho formách (botanika, zoologie, mineralogie atd.) velkou vášní, a proto když měla v letním semes-

¹⁰ Archiv Univerzity Karlovy, fond: Matriky Univerzity Karlovy, inv. č. 42, Matrika imatrikulovaných české Karlo-Ferdinandovy univerzity / Univerzity Karlovy – Š. Dostupné též online: <https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/person/se/1403027057159571/?_____MG___search_name=%C5%A1vec+Franti%C5%A1ek&_____MG___search_birth_date=&_____MG___search_birth_place=&_____MG___search_faculty=&_____MG___search_year_from=&_____MG___search_year_to=&lang=cs&PSarcPublicPersonSearchList=10&SOarcPublicPersonSearchList=0order_prijmeni%7C0order_jmeno&_sessionId=380427&_binding=1&_____BG___OK=Vyhledat&search_name=%C5%A1vec+Franti%C5%A1ek&search_birth_place=&search_faculty> [28. 1. 2019].

tru 1910 jeho studia končit, rozhodnutí co dál bylo nasnadě – rigorózum. Po přidělení titulu PhDr. a promoci dne 7. března 1914 se Švec vydává k úspěšné životní dráze pedagoga, autora odborných knih a učebnic, pěstitele karafiátů a též veřejně respektované osobnosti.¹¹

O několik měsíců později, dne 9. června, pojal František Švec v pražském kostele Matky Boží před Týnem za svoji manželku slečnu Miladu Veselskou (*26. června 1891).¹² Ta stejně jako on pocházela z Horažďovic, z č. p. 115.¹³ Švec je v matrice označen jako c. k. suplující profesor, Veselská byla dcerou horažďovického řídícího učitele Tomáše Veselského a matky Marie.¹⁴

To už ale František Švec působil i pedagogicky. Rekonstruovat počátky jeho učitelské kariéry můžeme díky jeho dopisu, který se nachází ve sbírkách Městského muzea v Horažďovicích.¹⁵ Od roku 1911 Švec vyučoval na Lesnické škole v Písku, navíc tamtéž absolvoval zkušební rok na gymnáziu, pak v roce 1914 strávil jeden školní rok na reálce v Ječné ulici v Praze. Podle svých vzpomínek byl sice odveden, ale na vojnu nakonec nenastoupil a jeho cesty směřovaly do Soběslavi na tamní učitelský ústav.¹⁶ Z jihočeského města následně žádal o místo v Klatovech.¹⁷

A skutečně se dočkal, od školního roku 1918/1919 začal působit v Klatovech, čímž se výrazně přiblížil svému rodišti, kam pak často vlakem dojížděl za rodiči.¹⁸ Sám Švec příchod do města pod Černou věží později komentoval: „Autor této stati se přistěhoval do Klatov koncem války r. 1918. Jako profesor přírodních věd se zajímal o klatovské karafiáty, o kterých tolik dříve slýchal.“¹⁹

Na hospodářské škole vedené ředitelem prof. Ing. Vilémem Střebským (1864–1937) od počátku výrazně promlouval do školních i mimoškolních aktivit a velmi brzy se stal respektovanou osobností. „Mohl by snad někdo z absolventů zapomenout na našeho prvního třídního, Dr. Švece, a na jeho krásné přednášky? Se zájmem jsme sledovali všechny, ať již základy zoologie, botaniky či jeho oblíbené zahradnictví, ovocnářství a zelinářství. Víím, že jeho krásných učebnic používali studenti i na

¹¹ Hlavní rigorózum složil 13. 12. 1913, vedlejší pak 28. 2. 1914. Jeho promotorem byl prof. Dr. Lubor Niederle. Disertaci psal na téma třetihorní ostrůvky středovltavské, hlavní rigorózum bylo z geologie a zeměpisu, vedlejší pak z filozofie. Švecova disertační práce je v Archivu Univerzity Karlovy dodnes dochována. K jeho rigorózu srov. Matrika doktorů české Karlo-Ferdinandovy univerzity III. (1908–1916), dostupná online: <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1569619878951260/331/?lang=cs>> [28. 1. 2019].

¹² Manželka Františka Švece zemřela dne 20. 11. 1979 v Klatovech a spolu se svými rodiči je pohřbena po boku svého manžela.

¹³ Švec pocházel z č. p. 158.

¹⁴ Oddával je P. Karel Vrátný. Archiv Hlavního města Prahy, fond: Sběrka matrik, sign. TÝN 013, dostupné online: <<http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=D11978E5FD5444B78E541100FDCF1283&scan=101#scan101>> [5. 11. 2018].

¹⁵ Za pomoc s bádáním děkuji tamnímu historikovi Mgr. Romanu Vaňkovi.

¹⁶ TRNKOVÁ, Věra, První učitelský ústav na jihu Čech. Učitelský ústav v Soběslavi v letech 1871–1948. Nepublikovaná diplomová práce, České Budějovice: Katedra historie Filozofické fakulty Jihočeské univerzity 2013, příloha č. 46.

¹⁷ Městské muzeum Horažďovice, fond: Osobnosti města, sbírka František Švec, sign. TA 118, dopis Františka Švece Karlu Němcovi z 10. 12. 1949.

¹⁸ V době první republiky bydlel ve Šmilovského ulici nad klatovským muzeem v č. p. 14; RUBÁŠ, Iwan, 200 let klatovských karafiátů (Klatovská historie II.), Klatovy 2013, s. 27–28.

¹⁹ ŠVEC, František, Klatovské karafiáty, Klatovy 1933, s. 13–14.

2 Hospodářská škola v Klatovech v době příchodu Františka Švece do města. Zdroj: Sbírka pohlednic Josefa Kratochvíla.

Vysoké škole zemědělské. Odměnou a chloubou mu byla ta skutečnost, že podle vědomostí bylo možné poznat na vysoké škole jeho žáky.²⁰

Učitelem v Klatovech

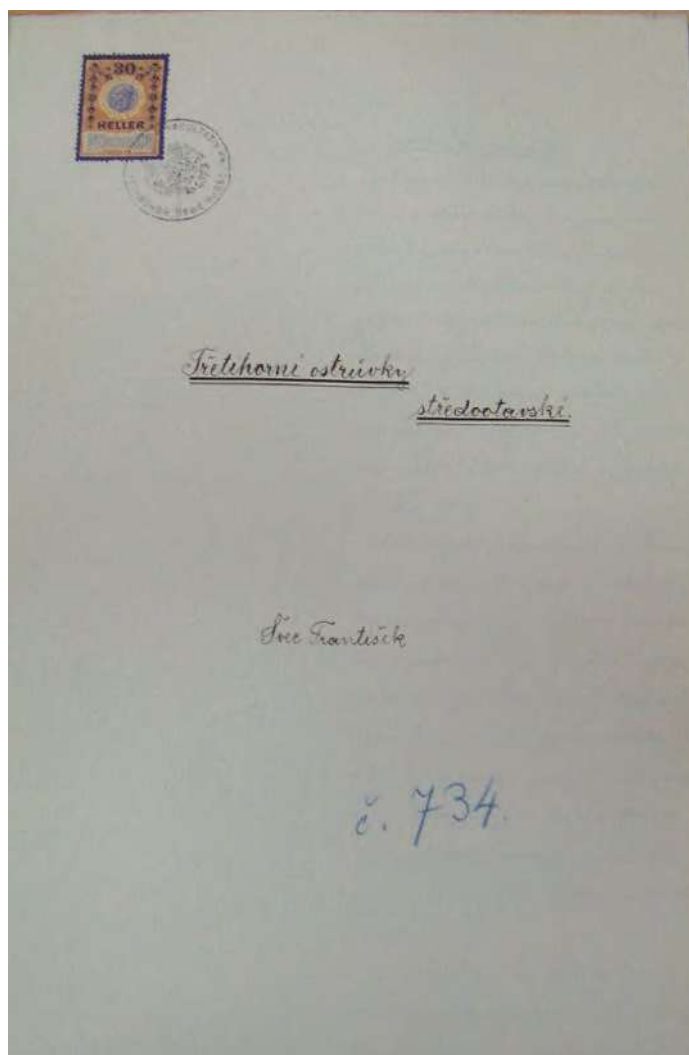
Ve svém prvním školním roce 1918/19 se ihned stal třídním ve třídě I. A, vyučoval botaniku, zoologii, anatomii ve fyziologii rostlin a též přírodopisnou praxi.²¹ Vedle těchto oborů ho dále naplňovala mineralogie, obecně příroda jako taková a historie.²² Školní zprávy jsou dochovány až do roku 1934. Pokud jimi listujeme²³, nalezneme informace nejen k běžným školním aktivitám Františka Švece. Hned na začátku jeho klatovské učitelské dráhy se o něm dozvídáme, že pravidelně přispíval do Zahradnických listů,

²⁰ Almanach 100 let Zemědělské školy v Klatovech, Klatovy 1972, s. 63 – vzpomínka prof. Jaroslava Floriána. K dobové atmosféře školy srov. též ROKOSKÝ, Jaroslav: „[...] aby pro život, jako příští hospodář, co možná nejvíce získal.“ Břetislav Beran, student vyšší hospodářské školy v Klatovech, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Samuela Cambela, Uherské Hradiště 2004, s. 351–361.

²¹ První školní zpráva Zemské střední hospodářské školy v Klatovech za školní roky 1918–19 a 1919–20, Klatovy 1920, s. 6.

²² RUBÁŠ, I., 200 let klatovských karafiátů, c. d., s. 27–28.

²³ Za jejich zapůjčení děkuji řediteli školy Ing. Vladislavu Smolíkovi.

3 Disertační práce Františka Švece. Zdroj: Archiv Univerzity Karlovy.

Ovocnických listů, Věstníku Československé akademie zemědělské, Československého Zemědělce, Ochrany rostlin, Národních listů a rovněž do lokálního Šumavanu.²⁴ Již v roce 1921 spravoval Stanici pro choroby rostlin, veřejně přednášel a jezdil s žáky na exkurze.²⁵ Jeho aktivity se nadále rozrůstaly. Byl členem Československé akademie

²⁴ První školní zpráva Zemské střední hospodářské školy v Klatovech za školní roky 1918–19 a 1919–20, Klatovy 1920, s. 9.

²⁵ Druhá školní zpráva Zemské střední hospodářské školy v Klatovech za školní rok 1920–1921, Klatovy 1921, s. 7, 9 a 17.

zemědělské²⁶, vedl žákovskou i profesorskou knihovnu, předsedal okresnímu odboru Československé ovocnické společnosti, byl členem fytopatologické komise při státních výzkumných ústavech pro výrobu rostlinnou a „byl v srpnu 1921 pověřen Zemskou politickou správou v Brně kontrolou prací při hubení zabíječe řepného, přičemž konal přednášky o chorobách rostlin“.²⁷ Pro žáky vyšších zemědělských škol napsal II. díl učebnice Zemědělské botaniky. Vydal spis Klatovské karafiáty, jejich dějiny a pěstování.²⁸

V roce 1925 se Machník a Švec „utkali v souboji“ o post ředitele školy. Nestor klatovského zemědělského školství prof. Vilém Střebský totiž s koncem školního roku odešel do penze. S více než devadesátiletým odstupem není už možné zcela přesně dobové události rekonstruovat, nicméně především díky dobovému tisku lze zjistit, že jmenování nového ředitele vyvolalo v Klatovech hodně sporů a jistě pošramotilo mnohé vztahy. V zásadě lze shrnout, že se ředitelem školy na příštích 17 let stal František Machník, přičemž ale František Švec cítil jistou hořkost z celého průběhu výběru nového prvního muže školy. Prostá výměna ředitele školy se tedy, jak to tak často bývá, změnila v malou aféru a pro mnohé svým způsobem i skandál. Čímž jistě zavdala příčinu k mnoha odborným i hospodským debatám.²⁹

Dne 20. května 1925 regionální periodikum Šumavan konstatovalo: „Zemský správní výbor vypisuje právě konkurs na obsazení ředitelského místa při vyšší zemské hospodářské škole v Klatovech, kteréž místo loňského roku uděleno bylo profesorovi zdejší školy p. dru. Fr. Švecovi, o čemž úřední zpráva byla téměř ve všech pražských denních listech. Pan prof. Švec místo toto před rokem nastoupiti nemohl, ježto dosavadní ředitel školy pan inž. Vilém Střebský prohlásil, že resignaci na místo ředitelské podanou odvolává a uvoluje se úřad ten do konce školního roku 1924–25 nadále vésti. Nyní zemský výbor, ač místo to již právoplatně obsadil a jmenování p. prof. dra. Švece ředitelem zdejší školy hospodářské nezrušil, vypisuje na místo to nový konkurs, čímž otázka obsazení místa ředitelského při zdejší vyšší zemské hospodářské škole stává se hodně komplikovanou.“³⁰

Posléze Šumavan referuje, že Zemský správní výbor jmenoval novým ředitelem vyšší hospodářské školy v Klatovech profesora téže školy Františka Machníka. Profesor Švec o své ředitelské místo již znovu nežádal. Jak noviny uvedly, budou s místem spojena v dohledné době další ředitelství, a sice zimní hospodářské školy, ženské hospodyňské školy a pokusného statku, který zřízen bude v Lubech u Klatov.³¹ Navíc došlo i ke změně administrativní, neboť dosud samostatné Vyšší hospodářská škola a Odborná hospodářská škola se tzv. pozemštily a byly spojeny pod jednu správu Zemské vyšší hospodářské školy.

²⁶ Sedmá školní zpráva Zemské vyšší a zemské odborné hospodářské školy v Klatovech za školní rok 1925–1926, Klatovy 1926, s. 9.

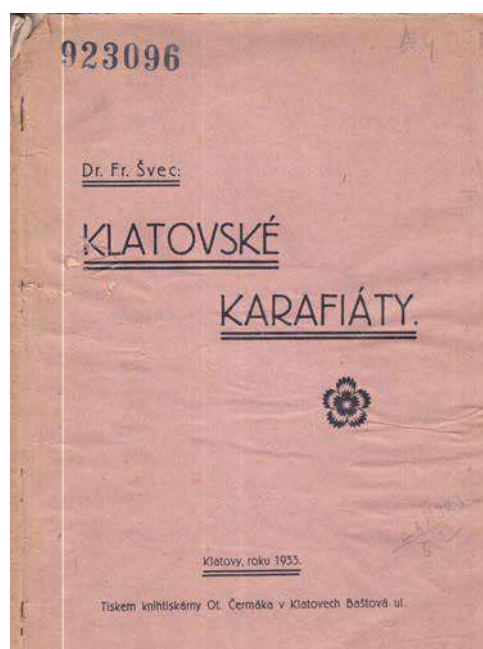
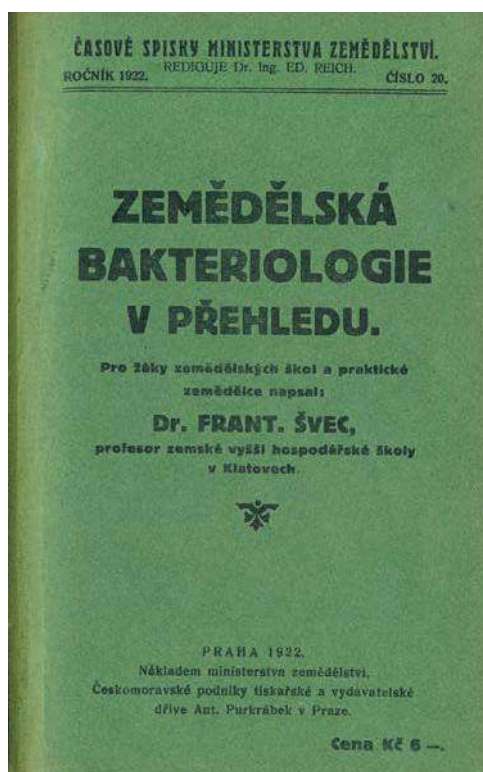
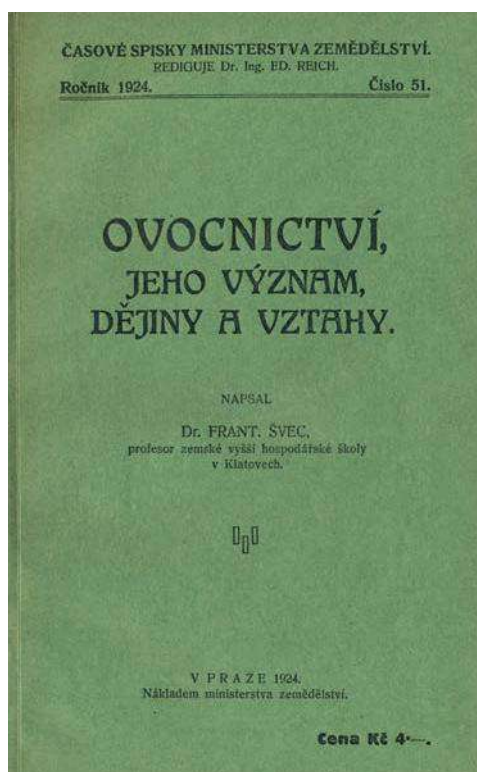
²⁷ Třetí školní zpráva Zemské střední hospodářské školy v Klatovech za školní rok 1921–1922, Klatovy 1922, s. 7 a 8.

²⁸ Blíže jeho tvorba v závěrečné příloze.

²⁹ Tématu jsem se již částečně věnoval, srov. KOPECKÝ, Lukáš, Jmenování Františka Machníka ředitelem Hospodářské školy v roce 1925 a každodennost jeho školně poslanceckých aktivit, in: HŮRKOVÁ, Jindřa – JIRÁK, Jan – HŮRKA, Jindřich (edd.), Sborník prací z historie a dějin umění, 8/2015, Klatovy 2015, s. 131–144.

³⁰ Nový konkurs, Šumavan, 1925, 57, č. 39, s. 2.

³¹ František Machník ředitelem hospodářské školy, Šumavan, 1925, 57, č. 47, s. 2.

4–6 Výběr z díla Františka Švece. Zdroj: archiv autora.

Machníkovým přesunem do ředitelského křesla se zároveň musel vyřešit problém volného učitelského místa. I proto si čtenáři novin mohli přečíst inzerát následujícího znění: „Na Zemské vyšší škole hospodářské obsadí se počátkem školního roku 1925–26, dnem 15. září místo suplujícího profesora pro češtinu a němčinu. Žádosti budtež podány ředitelství ústavu do 10. září. Zřetel může býti vzat i na žádosti úplně neaprobovaných kandidátů profesury.“³²

A můžeme posoudit, jak to skutečně bylo s onou plánovanou výměnou ředitelů v roce 1924? Šumavan přinesl na počátku července toho roku krátkou noticku s informací, že byl „pan PhDr. František Švec, profesor zemské vyšší hospodářské školy v Klatovech, odborný spisovatel atd., jmenován zemským výborem v Praze správcem (ředitelem) zemské vyšší hospodářské školy v Klatovech“.³³ Leč se začátkem nového školního roku bylo nakonec všechno jinak. Správu hospodářské školy vedl i nadále dosavadní ředitel Vilém Střebský a Švecovo jmenování bylo odřeknuto. Střebský svou rezignaci totiž odvolal a uvolil se místo i nadále zastávat. Šumavan psal, že o věci „psalo se ve všech českých listech“ a že „o věci mluví se i zcela jinak, bylo by žádoucí, aby zemský výbor toto jednání veřejnosti náležitě osvětlil, neboť právem v kruzích školských i jiných poukazuje se na to, že cosi podobného tu ještě nebylo“.³⁴

V duchu „Švecovy verze“ referovaly též Klatovské listy, které neopomenuly poděkovat řediteli Střebskému za 37 let plodného školského působení. O zářijových změnách však již nereferovaly. Klatovský kraj, noviny republikánské strany, přinesly dne 15. března 1924 na téměř celé titulní straně gratulaci a oslavný článek k 60. narozeninám Ing. Viléma Střebského, ředitele Hospodářské školy.³⁵ K následné volbě a jejímu zrušení však již agrární tisk oficiálně mlčel.

Machník byl do funkce jmenován Zemským správním výborem dne 2. července 1925 pod číslem jednací 85.177-25-IV. Novými členy profesorského sboru se stali Ing. Jan Bicenc, který přešel ze školy odborné, a PhDr. Čestmír Stehlík, jenž byl jmenován profesorem češtiny a němčiny po Machníkově. Ten si pak se souhlasem Zemského správního výboru ponechal vedení ústavu, přestože byl dne 15. listopadu 1925 zvolen poslancem Národního shromáždění republiky Československé. Od 1. prosince však přestal vyučovat. Pokud zasedal v parlamentu, jeho zastupováním byl pověřen profesor matematiky Bohumil Fukar. Dál sbor tvořili profesori Jan Heinz, Josef Klečka, Václav Křesina, Jaroslav Nešpor, František Novák a František Švec. Zvěrolékařství ve 4. ročníku vyučoval městský zvěrolékař Karel Bronec, zákonovědu dr. Vratislav Prunar, občanskou nauku dr. Karel Nejdrl (advokát a předseda okresní správní komise), mravouku odborný učitel Jan Adamec, zahradnictví J. Rádl a nepovinný těsnopis učitel František Hojovec. Mezi zaměstnance školy náležela kancelářská oficiantka Josefa Ortová, dále hospodář Antonín Tichý, zahradník Václav Edl a školník Václav Reiser. Poradním sborem v sídle školy bylo kuratorium, jež se skládalo z předsedy jmenovaného Zemským správním výborem (dr. Karel Hostaš), zástupce vlády (dr. Ladislav Vojta, přednosta Okresní politické správy v Klatovech), zástupce Zemského

³² Zemská hospodářská škola v Klatovech, Klatovský kraj, 1925, 3, č. 68, s. 4.

³³ Osobní, Šumavan, 1924, 56, č. 54, s. 2.

³⁴ Odřeknuté jmenování, Šumavan, 1924, 56, č. 72, s. 2.

³⁵ Ing. Vilém Střebský šedesátníkem, Klatovský kraj, 1924, 2, č. 21, s. 1.

správního výboru (vrchní zemský rada dr. Otakar Pompe), zástupce Okresní správní komise v Klatovech (Ing. Ferdinand Vitáček, velkostatkář v Čestíně), zástupce Českého odboru Zemědělské rady (Adolf Mazal ml., statkář v Malechově) a z ředitele školy Františka Machníka.³⁶

Ten, který se dle Šumavanu měl ředitelem stát a jemuž byla způsobena křivda, tedy profesor PhDr. František Švec, v ústavu zůstal a vyučoval následujícím předmětům: mineralogie a geologie, botanika, zoologie, patologie rostlin, zahradnictví a fyzika. K tomu byl třídním v 1. ročníku a spravoval pomůcky pro přírodopis. Sám Švec se s jistým odstupem vyjádřil v Šumavanu, mezi řádky můžeme mnohé vyčíst: „Po dokončení nerovného zápasu spravedlnosti a s politickou mocí jest mi milou povinností čsl. tisku poděkovat za spontanní správné hledisko, které zaujal. Jsem hrd na to, že koaliční tisk všech politických stran, kromě jediné, se postavil na jediné správné stanovisko, že práci pro stranu má honorovat strana. Děkuji proto: Šumavanu, Týdnu, Stráži Pošumaví, Národním Listům, Lidovým Listům, Agrárním novinám, Masarykovu Lidu i ostatním listům za správné informování veřejnosti. Při každém povýšení jde o uznání a o finance. Děkuji proto ZSV (Zemský správní výbor, pozn. autora) v loňském seskupení za uznání, které mně dal tím, že mne jmenoval velkou většinou hlasů ze sedmi žadatelů; nezazlívám však ZSV v dnešním složení, že zase přiznal mému nástupci druhou věc při povyšování obvyklou – několika tisícové zvýšení příjmů. Všem přátelům, kteří mne projevíli své sympatie písemně i ústně, děkuji i za to, že správně rozeznávají, že čest a uznání možno vydobýti s revolverem v ruce jen u zbabělců a ohnutých hřbetů.“³⁷

Fenoménem v životě Františka Švece bylo angažmá v pěstování klatovských karafiátů. S odstupem doby můžeme konstatovat, že jednoznačně patří mezi nejvýznamnější osobnosti v mapování jejich dějin, a právem je po něm pojmenován jeden z karafiátů – jedná se o bělorůžový s červenou, fialovou a karminovou barvou. Po první světové válce se totiž Švec výrazně podílel na záchraně klatovských karafiátů. Ústup ze slávy a jejich postupné vymírání se zdály být nezastavitelné. Právě příchod Františka Švece do Klatov byl jedním z impulsů záchrany karafiátů a meziválečného rozvoje pěstování karafiátů a jejich navrácení na výsluní. Švec spolu s dalšími pěstiteli Antonínem Celerýnem a Matějem Pintířem začali vyvíjet ochranný prostředek, dále byla přesně určena plíseň, která karafiáty postihuje, a také se velmi věnovali prevenci. Pintíř společně se Švecem dokázali po válce takřka nemožné, a jak si jich dodnes cení klatovští karafiátníci, společnou prací, houževnatostí a láskou dokázali vyšlechtit a vypěstovat nové, zdravé a odolné karafiáty, které známe do současnosti. Švec prováděl výzkumné pokusy nejen ve společné zahradě u klatovského vlastivědného muzea, ale také v botanické zahradě školy.³⁸

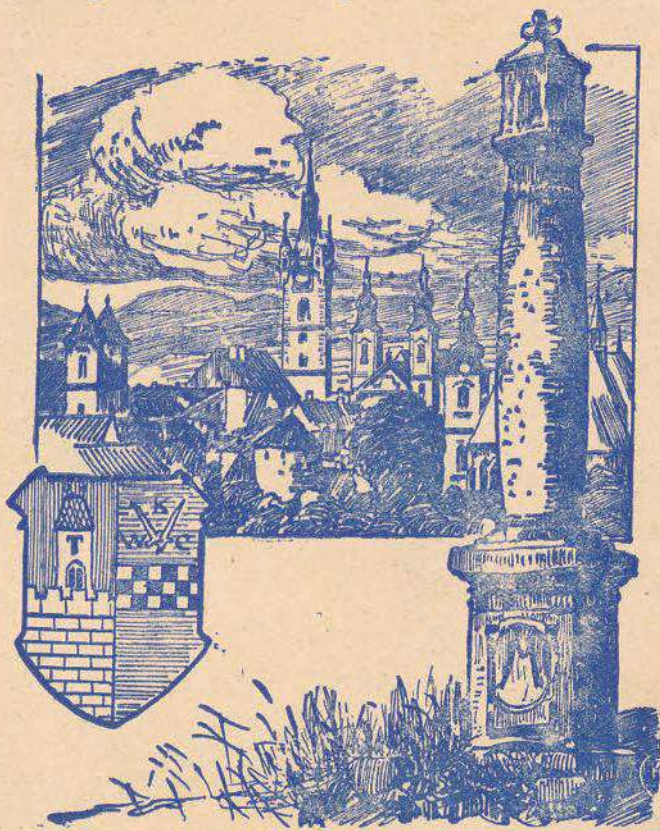
Vrcholem záchranného snažení byla velká výstava karafiátů v Klatovech roku 1931. Zprvu byla plánována jako výstava středních rozměrů, ale po připsání větších finančních prostředků ze strany města a spořitelny byla realizována velkolepá vý-

³⁶ Sedmá školní zpráva Zemské vyšší hospodářské školy v Klatovech za školní rok 1925–1926, Klatovy 1926.

³⁷ ŠVEC, František, Poděkování, Šumavan, 1925, 57, č. 54, s. 5.

³⁸ RUBÁŠ, I., 200 let klatovských karafiátů, c. d., s. 23, 27–28.

Klatovy brána Šumavy - město karafiátů.

VÝSTAVA klatovských
karafiátů
od 18. do 27. července 1931.

Knihtiskárna Laš, Klatovy, náměstí

stava, která do té doby neměla obdoby. Výstava se původně měla konat na zahradě naproti muzeu, která představovala pro Klatovy typické výstavní místo. Vzhledem k očekávanému velkému zájmu byla nakonec přesunuta na školní zahradu u tehdejší Měšťanské obchodní školy, dnes Masarykovy základní školy v Klatovech. Probíhala v termínu od 18. do 27. července. Předsedou výstavního výboru byl František Švec. Zlé jazyky by řekly, že měl výstavu takřka pod okny, protože výstavní zahrada se nacházela naproti klatovské hospodářské škole. Švec též výstavu dne 18. července 1931 zahajoval a výrazně se podílel na zpracování publikace vydané u příležitosti konání výstavy. Výstavu karafiátů během deseti dnů navštívilo na 20 000 návštěvníků včetně velkého počtu cizinců.³⁹

V době druhé světové války byla klatovská hospodářská škola kromě vyučování využívána též jako místo, kde byly různé úložné prostory a v roce 1945 také lazaret. Zatímco František Machník ve své ředitelské funkci předčasným odesláním do penze skončil ke 30. dubnu 1942 a ústav opustil, František Švec v budově strávil celou válku.⁴⁰

V hektické poválečné době byly veškeré Švecovy zásluhy definitivně oceněny. Od 5. června 1945, několik týdnů po jeho 60. narozeninách, se stal novým ředitelem školy. Provedl ji složitým poválečným obdobím a k 1. srpnu 1948 byl penzionován. I přesto docházel do školy vyučovat agrobiologii a zemědělství.⁴¹ Ve funkci ředitele ho nahradil Antonín Kolařík.⁴²

František Švec zemřel v Klatovech v pátek dne 13. září 1968 ve věku 83 let. Symbolicky po 50 letech pobytu v Klatovech, kam přišel vyučovat v roce 1918.⁴³ Pohřben byl na klatovském hřbitově sv. Jakuba. Místo jeho posledního odpočinku zdobí krásný náhrobek, na jehož levé straně z tmavého kamene jsou uvedeny verše básně:

VĚZ, PŘÍCHOZÍ, ŽE PŘIJDE I TVŮJ ČAS
A DOHOŘÍŠ JAK PLÁPOLAVÁ SVÍCE.
JEN SLUNCE ZAPADÁ A VZEJDE ZAS,
VŠAK MY SE NAZPĚT NEVRÁTÍME VÍCE.

ZDE ZBYLY PO NÁS ČINŮ ŠLĚPĚJE.
KÉŽ TEPLÉ ZŮSTANOU, JAK BYLY KDYSI!
SNAD TVÉHO ŽITÍ POUŤ K NIM DOSPĚJE
A SVĚŽÍ VZPOMÍNKU I NA NÁS VZKŘÍŠÍ.

VY, POZŮSTALÍ, NETRUCHLETE JIŽ,
ŽE JSME VÁS TADY V BOLU ZANECHALI;
JSME VÁM I BLAHU SVÉMU MNOHEM BLÍŽ,
COŽ DOČASNĚ VÁM SLZA V OKU HALÍ.

³⁹ Tamtéž, s. 31.

⁴⁰ LOJDOVÁ, J., *Minulost a současnost*, c. d., s. 45.

⁴¹ Městské muzeum Horažďovice, fond: Osobnosti města, sbírka František Švec, sign. TA 118, dopis Františka Švece Karlu Němcovi z 10. 12. 1949.

⁴² LOJDOVÁ, J., *Minulost a současnost*, c. d., s. 45–46.

⁴³ Za PhDr. Františkem Švecem, *Nové Klatovsko*, 1968, 10, č. 38, s. 5.

8–10 Náhrobek Františka Švece na klatovském hřbitově. Zdroj: foto Eliška Uzlová (2019).

TOMÁŠ VESELSKY
ŘIDIČI UČITEL V.V.
* 7. 12. 1859 + 6. 12. 1940

MARIE VESELSKÁ
VDOVA PO ŘÍD. UČITELI
* 25. 10. 1863 + 26. 1. 1948

PH. DR.
FRANTIŠEK ŠVEC
ŘEDITEL ZEMSKÉ VYŠŠÍ
ZEMĚDĚLSKÉ ŠKOLY V.V.
* 20. 4. 1885 + 13. 9. 1968

MILADA ŠVECŮVÁ
ROZ. VESELSKÁ
* 26. 6. 1891 + 20. 11. 1979

VEZ PRÍCHOZÍ ZE PŘÍJDE I TVŮJ Č
A DOHOŘÍŠ JAK PLÁPOLAVA SVÍČE
JEN SLUNCE ZAPADÁ A VZEJDE Z
VŠAK MY SE NAZPĚT NEVRÁTÍME VIL

ZDE ZBYLY PO NÁS ČINŮ ŠLĚPĚJE
KÉŽ TEPLĚ ZŮSTANOU JAK BYLY KDYSI!
SNAD TVÉHO ŽITÍ POUT K NIM DOŠPĚJE
A SVĚŽÍ VZPOMÍNKU I NA NÁS VZKŘÍSÍ

VY. POZŮŠTALI NETRUCHLETE JIŽ,
ŽE JSME VÁS TADY V BOLU ZANECHALI
JSME VÁM I BLAHU SVĚMU MNOHEM BLÍŽ
COŽ DOČASNĚ VÁM SLZA V OKU HALÍ.

JE HROB. JEN SCHRÁNKOU TĚLA ČLOVĚKA
JAK MOTÝL Z KUKLY VZLÉTLA DUŠE Z NĚHO,
TA VELKÝCH VĚDCŮ VÍRA ODVĚKÁ
MÁ PEČET V SLOVECH KRISTA VZKŘÍSENÉHO.

JE HROB JEN SCHRÁNKOU TĚLA ČLOVĚKA,
JAK MOTÝL Z KUKLY VZLÉTLA DUŠE Z NĚHO;
TA VELKÝCH VĚDCŮ VÍRA ODVĚKÁ
MÁ PEČEŤ V SLOVECH KRISTA VZKŘÍŠENÉHO.⁴⁴

Symbolicky je tak připomenuta další stránka Švecova pestrého života a tou byla básnická tvorba. Její odborné zpracování si zaslouží samostatnou studii.

Klatovská Střední zemědělská a potravinářská škola si dodnes profesora Františka Švece připomíná speciálním oceněním, tzv. Cenou dr. Švece. Její historie spadá do roku 1990, kdy školu navštívil její bývalý žák MUDr. Joe Vlastimil Brückner, žijící toho času ve Spojených státech amerických. Zakladatel této ceny ji dotoval 300 US dolary ročně. Cena je určena nejlepšímu žákovi 3. ročníků a dle statutu má přispívat především k úhradě nákladů spojených s vycestováním do zahraničí za účelem získání širšího rozhledu ve studovaném oboru a zdokonalení v cizím jazyce. Od roku 1997 byla dotační částka zvýšena na 350 US dolarů. Hodnotící tříčlenná komise vedená zástupcem ředitele uděluje cenu na základě přesně stanovených kritérií. Vítěz získává kromě jakéhosi cestovního stipendia také diplom a putovní křišťálový pohár.⁴⁵

Závěr

František Švec patří k zapomenutým osobnostem zemědělského školství celostátního významu. Přestože svou dlouhou pedagogickou dráhu spojil především se západočeskými Klatovy, z jeho zemědělských učebnic se učilo prakticky celé Československo. Kromě pedagogického vzdělávání se věnoval též osvětové činnosti a výraznou stopu vepsal i do dějin světoznámých klatovských karafiátů. Připomenutím jeho jména a činnosti zaplňujeme bílé místo nejen v dějinách klatovského zemědělského školství, ale také v rámci mapování životních osudů významných osobností přírodních věd meziválečného období. Ovšem snaha o ještě detailnější přiblížení dějin školy a jejich osobností nekončí. Ať už to bude ze strany autora připravovaná obsáhlá biografie Františka Machníka, či jednotlivé studie věnované různým fenoménům klatovského zemědělského školství.

Příloha: Výběr z díla Františka Švece

Zemědělská bakteriologie v přehledu / pro žáky zemědělských škol a prakt. zemědělce,
Praha: Ministerstvo zemědělství 1922.

⁴⁴ Hřbitov u sv. Jakuba v Klatovech. Zbytek spodní části starého hřbitova – část 1, dostupné online: <<http://www.klatovsky-hrbitov.estranky.cz/clanky/5.-zbytek-spodni-casti-stareho-hrbitova---cast-1.html>> [3. 11. 2018], srov. KOZLÍKOVÁ, Eliška, Nápis y na hrobech významných osobností. Nepublikovaná diplomová práce, Plzeň: Katedra českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Západočeské univerzity 2013, s. 105. Kolegyni Elišce Kozlíkové děkuji za upozornění na existenci Švecova náhrobku, o kterém jsem předtím neměl tušení.

⁴⁵ Cena dr. Švece, Střední škola zemědělská a potravinářská, Klatovy, dostupné online: <<http://www.sszip.kt.cz/index.php?page=97&lang=cz>> [3. 11. 2018].

- Zemědělská zoologie a biologie v přehledu / pro žáky zemědělských škol, Klatovy: vlastním nákladem 1922.
- Botanika zemědělská pro žáky vyšších zemědělských škol. Díl 1, Botanika všeobecná / podle spisu Karla Kaviny upravil František Švec, Praha: Ministerstvo zemědělství 1924.
- Mineralogie, geologie, petrografie a pedologie v přehledu / podle nových osnov pro žáky zeměděl. škol uprav. PhDr. František Švec, Klatovy: vlastním nákladem 1924.
- Ovocnictví, jeho význam, dějiny a vztahy, Praha: Ministerstvo zemědělství 1924.
- Zahradnictví (ovocnictví, vinařství, zelinářství a květinářství), Praha: Ministerstvo zemědělství 1924.
- Mineralogie, petrografie, geologie a pedologie v přehledu / pro žáky zeměděl. škol uprav. František Švec, Písek: Jaroslav Burian 1925.
- Klatovské karafiáty, jejich dějiny a pěstování, Praha: Československé Zahradnické Listy 1926.
- Botanika zemědělská pro žáky vyšších zemědělských škol. Díl II, Botanika speciální / podle spisu Karla Kaviny upravil František Švec, Praha: Ministerstvo zemědělství 1927.
- Botanika zemědělská pro žáky vyšších zemědělských škol podle spisu Karla Kaviny. Díl 1, Botanika všeobecná / napsal František Švec, Praha: Československá akademie zemědělská 1929.
- Zahradnictví (ovocnictví, zelinářství a květinářství) pro vyšší školy zemědělské, Praha: Československá akademie zemědělská 1931.
- Mineralogie, petrografie, geologie a pedologie v přehledu / pro žáky zemědělských škol napsal dr. František Švec, Písek: Jaroslav Burian 1932.
- Vlastivěda Klatovska. 1. díl, Příroda / redigoval Frant. Švec, Klatovy: vlastním nákladem 1933.
- Živočichopis pro rolnické a odborné hospodářské školy, napsali Tomáš Lenoš a František Švec, Praha: Československá akademie zemědělská 1936.
- Přehledné dějiny města Klatov (podle Jindř. Vančury a jiných pramenů zveršoval František Švec), Klatovy: vlastním nákladem 1937.
- Botanika zemědělská pro žáky vyšších zemědělských škol podle K. Kaviny, prof. B. Řeháka. Díl II, Botanika zvláštní / napsal František Švec, Praha: Československá akademie zemědělská 1939.
- Botanika zemědělská pro vyšší zemědělské školy. Díl I, Botanika všeobecná / podle spisů Karla Kaviny a Bohumila Němce napsal František Švec, Praha: Akademie zemědělská 1944.

Prameny a literatura

Prameny

Archiv Hlavního města Prahy:

- fond Sbírka matrik.

Archiv Univerzity Karlovy:

- fond Matriky Univerzity Karlovy.

Státní oblastní archiv v Plzni:

- fond Sbírka matrik západních Čech (1531–1949).

Státní okresní archiv České Budějovice:

- fond Jirsíkovo státní gymnasium České Budějovice (1868–1953).

Městské muzeum Horažďovice:

- fond Osobnosti města.

Dobový periodický a jiný tištěný materiál

Druhá školní zpráva Zemské střední hospodářské školy v Klatovech za školní rok 1920–1921, Klatovy 1921.

Klatovský kraj: orgán Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v kraji klatovském, Klatovy – Plzeň: Československé podniky tiskařské a vydavatelské 1924–1925.

První školní zpráva Zemské střední hospodářské školy v Klatovech za školní roky 1918–19 a 1919–20, Klatovy 1920.

Sedmá školní zpráva Zemské vyšší a zemské odborné hospodářské školy v Klatovech za školní rok 1925–1926, Klatovy 1926.

Šumavan: týdeník pro zábavu a poučení, Klatovy: Max. Čerák 1924–1925.

ŠVEC, František, Klatovské karafiáty, Klatovy: O. Čermák 1933.

Třetí školní zpráva Zemské střední hospodářské školy v Klatovech za školní rok 1921–1922, Klatovy 1922.

Literatura

KOPECKÝ, Lukáš, František Machník – život agrárního politika a ministra národní obrany. Nepublikovaná diplomová práce, České Budějovice: Katedra historie Filozofické fakulty Jihočeské univerzity 2011.

KOPECKÝ, Lukáš, Jmenování Františka Machníka ředitelem Hospodářské školy v roce 1925 a každodennost jeho školně poslanceckých aktivit, in: HŮRKOVÁ, Jindra – JIRÁK, Jan – HŮRKA, Jindřich (edd.), Sborník prací z historie a dějin umění, 8, Klatovy 2015, s. 131–144.

KOZLÍKOVÁ, Eliška, Nápis na hrobech významných osobností. Nepublikovaná diplomová práce, Plzeň: Katedra českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Západočeské univerzity 2013.

LOJDOVÁ, Jana, Minulost a současnost Střední zemědělské školy v Klatovech, Klatovy: Arkáda pro Střední zemědělskou školu v Klatovech 2005, s. 13–15.

ROKOSKÝ, Jaroslav, „... aby pro život, jako příští hospodář, co možná nejvíce získal.“ Břetislav Beran, student vyšší hospodářské školy v Klatovech, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Samuela Cambela, Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 2004, s. 351–361.

RUBÁŠ, Iwan – POŠEFKA, Peter, Klatovská historie, II., 200 let klatovských karafiátů, Klatovy: Majka 2013.

TRNKOVÁ, Věra, První učitelský ústav na jihu Čech. Učitelský ústav v Soběslavi v letech 1871–1948. Nepublikovaná diplomová práce, České Budějovice: Katedra historie Filozofické fakulty Jihočeské univerzity 2013.

Internetové zdroje

Cena dr. Švece, Střední škola zemědělská a potravinářská, Klatovy, dostupné online: <<http://www.sszp.kt.cz>> [21. 2. 2019].

Hřbitov u sv. Jakuba v Klatovech. Zbytek spodní části starého hřbitova – část 1, dostupné online: <http://www.klatovsky-hrbitov.estranky.cz/clanky/5.-zbytek-spodni-casti-stareho-hrbitova--cast-1..html> [3. 11. 2018].

Osobnost: Václav Klemens Švec, dostupné online: http://www.prijmeni.cz/osobnost/46494/klemens_vaclav_svec [28. 1. 2019].

Sbírka matrik západních Čech, Římskokatolická církev, signatura Horažďovice 29, dostupné online: http://www.portafontium.eu/iipimage/30061950/horazdovice-29_3010-n?x=75&y=336&w=839&h=317 [5. 11. 2018].

KNIHOVNA ZEMSKÉ VYŠŠÍ ŠKOLY HOSPODÁŘSKÉ V TÁBOŘE

LIBRARY OF THE HIGHER REGIONAL ECONOMIC SCHOOL IN TÁBOR

Kateřina Paulusová

Abstrakt: Cílem článku je představit odborné badatelské veřejnosti jednu z opomíjených a dosud nepřístupných knihoven se zemědělskou tematikou. Tábořská knihovna svým obsahem zastřešuje všechny důležité obory, které sloužily ke školní a vzdělávací výuce místní vyšší hospodářské školy, později hospodářské akademie. Text dále přináší informace o vzniku knihovny (rok 1866), jejím postupném rozšiřování a umístění v rámci areálu školy. Knihovna patřila k základním vzdělávacím prostředkům školy a na její správu dohlížela celá řada významných osobností v čele s profesorem Janem Baptistou Lambem, předsedou kuratoria. Článek podrobně rozebírá jednotlivé části knihovního fondu tak, jak vznikaly v průběhu existence školy. Jako podklad pro tvorbu článku byla použita celá řada archivních pramenů z Národního archivu, které byly doplněny informacemi z výročních zpráv a z publikací ze samotného knihovního fondu „Tábořská knihovna“, jenž je od roku 1996 uložen v Knihovně Národního archivu. Kromě všeobecně přístupných zdrojů využívala autorka nové poznatky získané přímo při zpracování knihovního fondu. Bylo zjištěno, že se knihovní fond dochoval v původním stavu s minimem ztrát a poškození a ve svém důsledku bude jeho postupné zpřístupnění přínosné pro bádání v oblasti zemědělství a příbuzných vědních oborů.

Abstract: The aim of this contribution is to introduce experts to one of the little known and still inaccessible libraries dedicated to Agriculture. The library in Tábor features all of the main subjects relevant to the curriculum of local economic school, which was later transformed into an economic academy. The text offers information about the library's foundation in 1866, its gradual expansion, and location within the school compound. The library was one of the main learning tools of the school and its management was supervised by a number of important personalities headed by Professor Jan Baptista Lamb, head of the board of curators. The author analyses in detail the various parts of this library's collection as they were created in the course of the school's existence. The article is based on various archival sources from the National Archives, but also information from annual reports and publications from the Tábořská knihovna fonds, which is since 1996 kept in the Library of the National Archives. In addition to generally accessible sources, the author acquired new information by research of the library fonds. One of the important conclusions is that the library's fonds survived in a more or less intact form with minimal losses or damage, and its gradual opening to expert public would be beneficial for research in agriculture and related areas of science.

Klíčová slova: hospodářské školy; Tábor; odborné knihovny; 19. století; 20. století.

Keywords: economic schools; Tábor; specialised libraries; 19th century; 20th century.

Odborný článek vznikl v rámci vědecko-výzkumné činnosti Národního archivu za rok 2019.

Úvod

Vyšší hospodářská a hospodářsko-průmyslová škola v Táboře byla slavnostně otevřena dne 26. listopadu 1866 na základě zemského zákona ze dne 13. dubna 1864.¹ Byla první a také jedinou vyšší hospodářskou školou v českých zemích s českým vyučovacím jazykem. Školu spravovalo kuratorium se sídlem v Praze jmenované Zemským výborem. Město Tábor poskytl provozovatelům objekt bývalého tzv. Klavíkovského dvora, kde škola působila v letech 1866–1905. Od počátku existence školy zde probíhalo dvouleté studium s navazujícím třetím ročníkem ve formě speciálních nepovinných kurzů, jenž zanikl roku 1870.²

Na škole vyučovali vynikající odborníci tehdejší doby. U jejího vzniku stál zemský poslanec Jan Baptista Lambl³ a prvním ředitelem se stal prof. František Doubrava (v letech 1866–1869). Vystřídal jej Dr. Augustin Schwarzer (v letech 1868–1873),⁴ poté Jan Ployhar (1873) a Josef Dobeš (1873–1876). Nejdéle úřadujícím ředitelem byl František Farský,⁵ který zde působil celých 33 let (1876–1909). Personál školy se skládal z ředitele, profesorského sboru (řádných, mimořádných a výpomocných učitelů), úředníků, cvičitelů a zřízců. Pracovali zde asistenti a pomocné práce vykonávali dělníci.

Knihovna

Se vznikem školy je spojeno budování samotné knihovny, jejímž smyslem bylo zpřístupnění soudobé i historické literatury pro výuku studentů, vzdělávání asistentů a profesorů. Na počátku své existence měla knihovna ve svém fondu 644 knih. Její bezprostřední správu měl na starosti knihovník, jenž zároveň zastával i jiné funkce ve školní správě. Vedení knihovny tedy bylo jakousi přidruženou činností k hlavní náplni práce zaměstnance školy a v průběhu let se na ní podílela celá řada osobností. Nejprve ji vedl Julius Beránek (v letech 1867–1873)⁶, poté nastoupil prof. Antonín Červený (1873–1895),⁷ prof. František Hájek (1895–1902),⁸ Petr Gajdík (1902–1917),⁹ Václav Matyáš (1917?–1922)¹⁰ a posledním, v archivních fondech doloženým, knihovníkem byl prof. Bedřich Formánek (od roku 1922).¹¹

¹ Vyšší hospodářský a hospodářsko-průmyslový ústav zemský v Táboře. Památný spis na oslavu desíletého trvání této školy sborem učitelským sdělaný, Tábor 1876.

² KOKEŠOVÁ, Helena, Přínos hospodářské akademie v Táboře pro rozvoj zemědělského školství a osvěty v letech 1866–1919, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století, Uherské Hradiště 2004, s. 69–80.

³ Prof. PhDr. Jan Baptista Lambl (1826–1909), ekonom, organizátor zemědělského školství, profesor chemie a fyziky, člen kuratoria.

⁴ PhDr. Augustin Schwarzer (1833–1873), doktor filozofie, profesor lučby a technologie.

⁵ František Farský (1846–1927), profesor chemie, vyučoval chemii, přírodní vědy, anatomii a fyziologii, později působil i jako inspektor zemědělských škol (v letech 1908–1915).

⁶ Prof. Julius Beránek (1831–1904), vyučoval zvěrolékařství, kování koní, zoologii a anatomii.

⁷ Prof. Antonín Červený (1834–1895), vyučoval pěstování rostlin, chmelařství, lukařství, češtinu.

⁸ Prof. František Hájek, vyučoval mj. chmelařství, chov zvířat, strojnictví, fyziologii rostlin.

⁹ Petr Gajdík, tajemník ředitelství školy.

¹⁰ Václav Matyáš, zemský kancelářský oficiál.

¹¹ Prof. Bedřich Formánek (†1937), vyučoval češtinu a němčinu.

Knihovník byl podřízen tzv. knihovní komisi, zvolené profesorským sborem, v některých případech se zodpovídal přímo ředitelství školy. Tato komise se skládala ze tří členů profesorského sboru, kteří byli voleni každým rokem a měli právo se zúčastňovat revizí knihovny. Mezi povinnosti knihovníka patřilo mj. dohlížet na to, aby čtenáři dodržovali stanovený knihovní řád, zároveň měl na starosti výpůjčky a vrácení knih a v neposlední řadě i dozor nad čítárnami. Pokud došlo k poškození exempláře knihy nebo časopisu, měl za povinnost o tom informovat zvolenou komisi. Knihovník na základě doporučení knihovní komise, resp. návrhů jednotlivých profesorů, jednal s konkrétními knihkupci a nakladateli o nákupu nových přírůstků, popř. doplňování již stávajících pokračovacích děl. Jeho další pracovní náplní bylo vhodné tematické třídění a ukládání fondu. Nové přírůstky zapisoval do evidence, označoval je razítkem a přiděloval jim signatury.¹² Dbal o řádnou vazbu knih a celých ročníků časopisů a vedl seznamy předplacených časopisů. Kromě běžné agendy vedl správce knihovny také inventární deník i hlavní inventář knihovny. Každý rok v měsíci srpnu se měla provádět revize a po tuto dobu nesměla být knihovna otevřena. Na základě těchto revizí se vypracovávaly seznamy chybějících děl, která byla poté odepsána z inventáře knihovny. O každém svém kroku informoval knihovní komisi formou souhrnné zprávy.

Z finančních prostředků vyčleněných pro knihovnu byly prováděny nákupy časopisů a knih. Druhým způsobem nabytí byla forma darů. Seznamy dárců byly vždy součástí každé výroční zprávy školy a obsahovaly vedle titulu také konkrétní osobu či instituci, která titul darovala. Pravidelnějšími dárci bylo např. ministerstvo zemědělství, Zemský státní výbor v Praze, Český odbor rady zemědělské v Praze, Česká akademie pro vědy, slovesnost a umění, Ředitelství pomocných úřadů Zemské správy politické v Praze, Technické muzeum v Praze a další. Mezi soukromými dárci najdeme i samotné profesory akademie, kteří knihovně poskytli vlastní výtisky svých vydaných děl, nebo byly knihy získávány z jejich pozůstalostí.¹³ Některé časopisy zpočátku hradili ze svého platu samotní profesori, teprve později se žádalo o jejich financování z rozpočtu školy. Poslední skupinu dárců tvoří nakladatelství a vydavatelství zabývající se tiskem odborných publikací.¹⁴

Chod knihovny

Knihovna fungovala prostřednictvím čítáren – jedna pro profesory a jejich asistenty a druhá pro posluchače školy. Z hlediska obsahu zde byly zastoupeny obory: hospodářství, technologie, statistika, technické a humanitní vědy. „Knihovna má jednak chovancům, jednak učitelstvu poskytovat materiál ku dalšímu vzdělání se a k udržení se na časové výši vědy, pročež se zakupují díla psaná pro čtenářstvo méně připravené, jako i díla přísně vědecká. Zvláště se klade váha na odborové časopisy.“¹⁵

¹² Signatury jako takové byly používány až v pozdějších letech. Nejprve se nové přírůstky pořádaly podle jednoduchého čísla.

¹³ Např. prof. Beránek věnoval knihovně jeden ročník časopisu *České listy hospodářské* (sign. Aa80).

¹⁴ Např. Calve, Jánský a Řivnáč. Národní archiv Praha (dále jen NA), fond: Zemská hospodářská akademie Tábor, k. č. 2.

¹⁵ Čtvrtá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové školy zemské v Táboře za školní rok 1869–70, Tábor 1870, s. 21.

Čítárna pro profesory byla otevřena každý den v týdnu, včetně víkendu. Výjimkou bylo období prázdnin a některých svátků. Žádost o výpůjčku byla spojena s vyplněným lístkem s názvem díla (popř. jeho signaturou), datem a podpisem čtenáře. Časopisy a slovníky byly volně přístupné přímo v příruční knihovně. Jednotlivá čísla se mohla půjčovat i do čítárny posluchačů, ale jen nebyla-li profesory využita.

Čítárna posluchačů fungovala pouze ve všední dny pod dohledem stanoveného výboru složeného ze studentů (tzv. čítárníci neboli správci čítárny),¹⁶ který se staral o půjčování časopisů a knih a jejich správné vracení do regálů. Zároveň ručil za ztráty a vzniklá poškození. Nad chodem čítárny měl dozor vždy jeden z členů profesorského sboru. Posluchači si objednávali knihy i časopisy stejným lístkem jako v profesorské čítárně. Ve výročních zprávách najdeme čítárnu pod označením „prostředky povzbuzovací“ nebo „učebné prostředky“.¹⁷

V roce 1874 došlo v rámci reorganizace školy k otevření dalšího přípravného ročníku. V následujícím roce 1875 byla knihovna nově uspořádána a rozdělena do 10 tematických okruhů: časopisy, vědy hospodářské, vědy přírodopisné, vědy chemické a fyzické, vědy technické, vědy zahradnické a lesnické, vědy zvěrolékařské, vědy národně-hospodářské, vědy humanitní a vědy rozmanité. V této době uchovávala knihovna celkem 66 svazků časopisů a 1 296 svazků knih.¹⁸

V roce 1879 vzniká na půdě školy nová soukromá knihovna, kterou si studenti pořídili na vlastní náklady. Žákovská knihovna měla v době svého vzniku 51 svazků krásné literatury a 64 svazků naučné literatury.¹⁹ V této knihovně fungovaly stejné podmínky jako u výše zmíněných čítáren. Tímto způsobem si studenti doplňovali své znalosti, které jim nemohla zcela poskytnout hlavní knihovna – především v oblasti krásné literatury. V žákovské knihovně objednávky vyřizovali jednou týdně posluchači čtvrtého a třetího ročníku. Studenti mohli nahlížet i do přístupnějších časopisů jednou týdně v rýsovně (žákovská čítárna) pod dohledem správce knihovny. Prostory knihovny nesloužily ovšem pouze ke studiu knih: „Za příčinou příjemného odpočinku a milé nevinné zábavy i ušlechtlé mysle odbývají se též v této místnosti cvičení ve zpěvu a hudbě.“²⁰

Přestože profesori i posluchači měli na základě vydaného knihovního řádu striktně zakázáno do knih psát nebo je opravovat, můžeme i dnes v některých knihách najít rukopisné poznámky. Stejně tak odnášení knih z čítárny bez vědomí knihovníka bylo přísně zakázáno, ale s jeho svolením si čtenáři mohli knihy půjčit i domů. Na základě povolení ředitelství školy směli knihovnu využívat i bývalí profesori, asistenti a posluchači školy. Profesori si mohli z knihovny zapůjčit maximálně 20 svazků a asistenti 10 svazků. Studenti a úředníci školy měli k dispozici k zapůjčení pouze tři svazky.

¹⁶ Třetí výroční zpráva o král. české hospodářské akademii v Táboře za školní rok 1902–1903. (Od založení ústavu zpráva třicátá sedmá), Tábor 1903, s. 39.

¹⁷ Např. Čtrnáctá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové zemské školy v Táboře. Za školní rok 1879–80, Tábor 1880, s. 30–31.

¹⁸ Desátá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové zemské školy v Táboře. Za školní rok 1875–76, Tábor 1876.

¹⁹ K roku 1887 se ve fondech Národního archivu dochoval katalog této knihovny řazený podle oborů s celkovým počtem 3 517 svazků; BRANŽOVSKÝ, Richard, Katalog žákovské knihovny státní střední školy v Táboře, Tábor 1887.

²⁰ Dvanáctá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové školy zemské v Táboře. Za školní rok 1877–78, Tábor 1878, s. 55.

V praxi bylo běžné, že si čtenář mohl vypůjčit pouze svazky do stanovené výše a v případě větší objednávky musel patřičný počet svazků předtím vrátit. Výjimkou byly jazykové a vědecké slovníky, encyklopedie a cenné publikace, které nesměly prostor knihovny opustit a byly přístupny jenom k prezenčnímu studiu. Jednotlivá čísla časopisů byla k dispozici pouze v čítárnách, a to teprve tehdy, když došlo číslo následující. Profesori měli možnost výpůjčky na dva měsíce maximálně do doby, než si daný titul někdo vyžádal. Ostatní čtenáři si knihy mohli půjčovat na jeden měsíc, přičemž výpůjční doba se prodloužila o další měsíc po schválení knihovní komise. Nové knihy se dávaly nejdříve vázat, aby mohly být přístupné v knihovně. Na konci každého školního roku bylo povinné vrátit všechny zapůjčené knihy.²¹

Co se týče upomínek, vyplývá z tehdejšího knihovního řádu následující: „Kdo by knih vypůjčených nevrátil v dobu ustanovenou, má býti knihovníkem písemně upomenut a má zapraviti sluhovi 10 h za cestu.“²² V případě, že čtenář ani poté knihu do osmi dnů nevrátil, přišla na řadu další upomínka s vyšší pokutou. Posledním krokem byl požadavek náhrady v podobě pořízení nové knihy nebo finančního vyrovnání. Zároveň se čtenář vystavoval možnému zákazu užívání knihovny. Častým problémem byl nedostatečný způsob vedení evidence výpůjček a s tím i následné ztráty knih a jednotlivých čísel časopisů. Netýkalo se to pouze studentů, ale i některých profesorů, u nichž se objevují zprávy, že nevrátili konkrétní titul do knihovny a museli zajistit jeho náhradu. Za nenávratně ztracené publikace, které se od čtenářů nepodařilo získat, ručil však především knihovník.²³

Jak vyplývá z řady opakovaných žádostí o navýšení odměn za vedení knihovny, byli správci nespokojeni se svým finančním ohodnocením.²⁴ Kromě nevyhovujících odměn je také trápil nedostatek výpomocného personálu. Mezi žádostmi adresovanými kuratoriu najdeme i návrh, aby byl správci přidělen sluha určený na hrubé práce, jako byl úklid místností knihovny a čištění knih. Podle návrhu by měl trvalou službu v čítárnách, kde by pořádal časopisy a hlídal jejich výpůjčky. Dále by mohl opisovat pro potřebu profesorů a posluchačů katalogy knihovny. Ředitelství školy se však k žádostem stavělo značně negativně. Argumentovalo tím, že čištění místností provádí školní sluha a v teplých měsících, kdy se netopí, je knihovníkovi k dispozici topič, který by mohl vypomoci i s čištěním knih. Profesori reagovali na žádosti knihovny také skepticky: „[...] že by se hodil za takového sluhu kandidát asi takové intelligence, jaké jest školník. Zdali by však dovedl zameziti [...], aby celé serie sešitů jednotlivých časopisů, ba i celých ročníků nebyly odnášeny domů a nebyly navraceny, o tom může toliko zkušenost rozhodnouti, poněvadž čítárnu navštěvují jen docenti a assistenti, kterým

²¹ Řád pro knihovnu král. české hospodářské akademie v Táboře, v Táboře [1905?].

²² Program král. české hospodářské akademie v Táboře na studijní rok 1918–1919, [v Táboře 1919], s. 70.

²³ Např. po smrti prof. Červeného se zjistilo, že za jeho působení došlo ke ztrátě několika publikací. Jeho paní poté věnovala ústavu celkem 14 spisů z jeho pozůstalosti jako náhradu. NA, fond: Zemská hospodářská akademie Tábor, k. č. 23.

²⁴ Např. již v roce 1893 žádal správce knihovny prof. Červený o zvýšení odměny za vedení knihovny s odůvodněním, že 20 let zastává funkci knihovníka a za jeho působení se počet spisů zečtyřnásobil a tím má i větší odpovědnost. Svoji žádost podpořil pochvalným uznáním od kuratoria. V dokumentaci můžeme nalézt další žádosti z let 1924–1925. Např. prof. Formánek dostával od ředitelství pravidelné odměny za mimořádné práce pro knihovnu v letech 1931–1936. NA, fond: Zemská hospodářská akademie Tábor, k. č. 7, 754; NA, fond: Zemský výbor 1874–1928, k. č. 7777.

takový dohlížitel sotva bude imponovati.²⁵ Navzdory těmto faktům knihovníci svou funkci vykonávali velmi svědomitě, sbírali své zkušenosti v jiných knihovnách a vzdělávali se v oblasti knihovnictví a vedení knihoven.²⁶ Kromě pomocných sil, jako byl zmiňovaný topič, pracoval v knihovně i výpomocný písař zaměstnaný na ředitelství školy. Pomáhal v knihovně s katalogizováním a při udržování pořádku v čítárnách.²⁷

Knihovna pravidelně žádala o navýšení rozpočtu především na vazbu,²⁸ akvizici nových knih a předplacené časopisy. Argumentem knihovníků pro větší investice do nákupu časopisů a novin bylo následující: „[...] na zakoupení těchto děl a spisů vynakládán po léta již značný obnos a přerušením dalšího odběru znehodnotí se u ročenek všechny předchozí svazky a díla sešitová stanou se pak úplně bezcennými, ježto jsou neúplné.“²⁹ Z důvodu omezených finančních prostředků na jejich předplatné se rušil odběr některých méně důležitých časopisů a odebíraly se pouze nejnutnější.³⁰ Kvůli nízké dotaci na vazbu knih zůstávala celá řada z nich nesvázaných.

Významnou kapitolou v dějinách školy je rok 1884, kdy dochází k všeobecné reorganizaci zemědělského školství. Dne 14. října 1884 byla zemským sněmem schválena reorganizace hospodářského vyučování v Čechách a tábořská škola byla znovu ustanovena jako dvouletý ústav s názvem Vyšší zemský hospodářský ústav.³¹ Dne 1. ledna 1895 byla otevřena tzv. Zimní hospodářská škola s dvouletým studiem, která poskytovala odborné vzdělání drobným zemědělcům (od roku 1921 fungovala pod názvem Odborná škola hospodářská). V průběhu let se ukázalo, že stará budova v mnoha ohledech, především stavebních, již nevyhovuje. Budovy Klavíkovského dvora postupně chátraly a jejich opravy vyžadovaly čím dál tím vyšší náklady. Rostly také nároky na prostor pro výuku. Jedním z návrhů byla výstavba nové školní budovy, kterou odsouhlasilo kuratorium v roce 1898.³²

Ještě před realizováním nové budovy byl tábořský ústav na základě usnesení Českého zemského sněmu ze dne 5. května 1900 povýšen na Královskou českou hospo-

²⁵ NA, fond: Zemská hospodářská akademie Tábor, k. č. 12, Žádost z května 1909.

²⁶ V srpnu roku 1906 navštívil v rámci exkurze Petr Gajdík některé pražské knihovny, kde se informoval o sestavování a vedení přírůstkových katalogů. V roce 1914 žádal o svolení zúčastnit se přednášek Spolku německých knihovníků (Verein Deutscher Bibliothekare). Program mj. sliboval návštěvu velkých knihoven a knihovnických závodů v Lipsku. Zároveň chtěl Gajdík navštívit mezinárodní světovou výstavu knihovnictví a grafiky v Lipsku (Internationale Ausstellung für Buchgewerbe und Graphik), kde ho nejvíce lákala témata jako: zařízení škol a učeben, knižní vazba, knižní výzdoba, zařízení knihoven, knihovny a čítárny, bibliografie, exlibris a další. Ředitelství ve schvalovací zprávě Gajdika pověřilo, aby zhodnotil na své návštěvě Lipska situaci tehdejších prostor a vybavení knihovny. NA, fond: Zemská hospodářská akademie Tábor, k. č. 11.

²⁷ Od roku 1911 zde nějakou dobu vypomáhal i strojník zkušební stanice. NA, fond: Zemská hospodářská akademie Tábor, k. č. 23.

²⁸ V 80. a 90. letech 19. století knihovna úzce spolupracovala s firmou Arnošta Pešla – „Knihkupectví, obchod uměleckými výrobky, hudebnin, papíru a knihvazačství v Táboře“. Další knihtiskařskou firmou byl např. V. Roubal – knihařství a ozdobnictví v Táboře (po roce 1900). Tyto informace byly získány v průběhu zpracování knihovního fondu „Tábořská knihovna“.

²⁹ NA, fond: Zemský výbor 1874–1928, k. č. 7777.

³⁰ V souvislosti s navýšováním financí se v pozdějším období, a sice v roce 1925, objevuje návrh knihovny, aby ministerstvo zemědělství, které tábořskou školu budovalo a bylo pravidelným dárce knih, poskytovalo každoroční přiměřenou dotaci ze svého rozpočtu na placení průběžného nakupování drobných vědeckých spisů a pokračovacích děl; NA, fond: Zemská hospodářská akademie Tábor, k. č. 23.

³¹ Vláda si nepřála, aby se tábořská škola svou úrovní přiblížila Vysoké škole zemědělské ve Vídni, proto požadovala, aby škola snížila svou prestiž jak fakticky, tak i názvem.

³² Vyšší odborná škola a střední zemědělská škola Tábor 1866–2006, [Tábor 2006], s. 27–31.

dářskou akademii.³³ Knihovna byla v těchto letech znovu důsledně revidována, a nově byl sestaven lístkový, tzv. cedulový katalog, aby se její správa zjednodušila. Odborné časopisy a některé publikace byly z hlavní místnosti zařazeny do příručních knihoven přímo u příslušných kabinetů, o což již nějakou dobu usiloval profesorský sbor. Argumentem pro vznik těchto knihoven bylo zkvalitnění výuky odborných předmětů. Jejich správa připadla ředitelství, které provádělo i každoroční revizi. Co se týče umístění fondu knihovny a místností čítáren a zázemí knihovníka v původní budově Klavíkovského dvora, dochoval se do současné doby jediný plán. Na základě jeho rozboru je možné lokalizovat prostory knihovny v prvním patře a čítárny v přízemí.

Knihovna v nové budově

Stavba nové školy byla zadána až v roce 1902 a k jejímu předání došlo dne 13. října 1904.³⁴ Nový školní rok již probíhal v nově postavené budově. Svým pojetím a dispozicí splňovala všechny podmínky k vyučování a studiu. V tomto období došlo také k přesunutí knihovny ze staré budovy do nové. Knihovna v nové budově získala prostory ve druhém patře, kde se nacházela také čítárna profesorů i asistentů. Vedle čítárny byl umístěn pokoj pro knihovníka se skříněmi pro časopisy, za ním byla knihovna se čtyřmi dlouhými a 11 polovičními regály na knihy. V nádvořním traktu vedle schodiště fungovala čítárna posluchačů se skříněmi na časopisy, knihy, hudebniny a hudební nástroje.³⁵ Čítárny byly prostornější a přiměřeněji zařízené než ve staré budově, zároveň se nacházely v blízkosti knihovny profesorů.

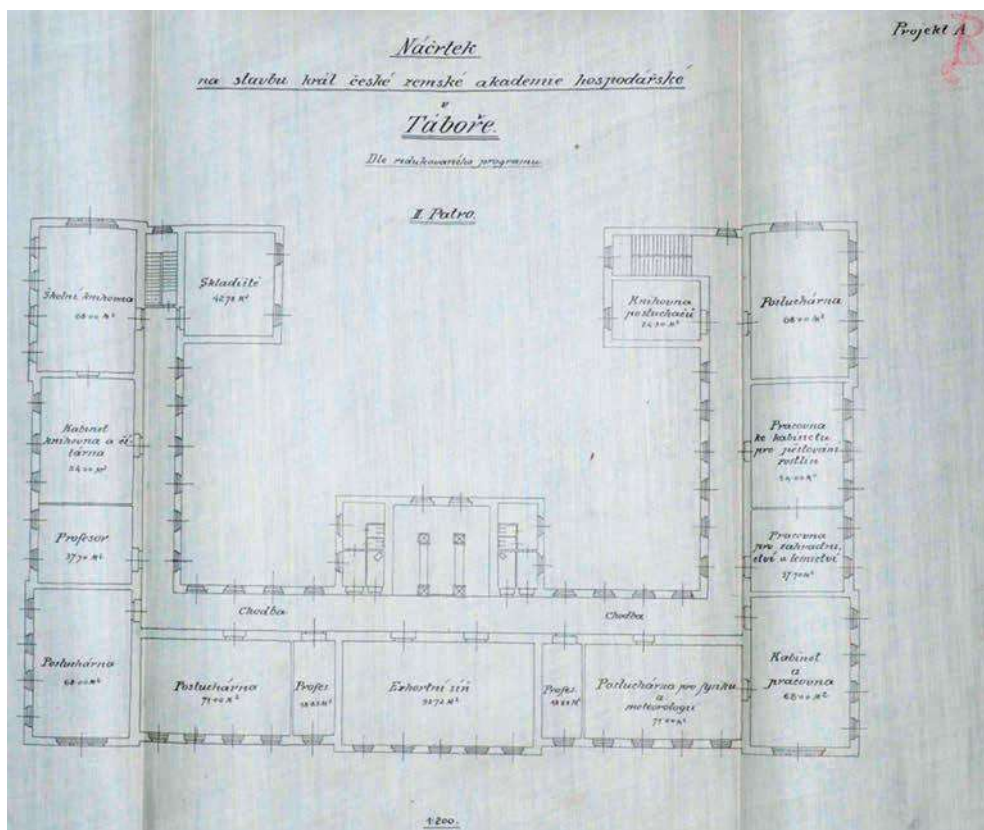
Od roku 1909 trvalo vyučování dva roky s možností studia ve třetím, fakultativním ročníku a v této době zde vznikla i letní hospodyňská škola. Výuka na tábořské škole probíhala za ztížených poměrů i za první světové války. V období do vzniku Československé republiky žádné výrazné změny v chodu knihovny nenastaly. Nicméně již od roku 1917 se objevují opakované žádosti studentů o změnu správy knihovny. Jejich cílem bylo osamostatnění funkce knihovníka tak, aby nevykonával jinou činnost v rámci školy. Podle jejich názoru kumulování funkcí nezaručovalo kvalitní a plnohodnotné odvedení práce. Studenti navrhli, aby se knihovníkem stal Václav Matyáš, který již v knihovně působil před svým odchodem na vojnu ve funkci výpomocného písaře, a správu knihovny vykonávalo kolegium tří profesorů. Ti by rozhodovali o nákupu nových přírůstků. Na základě tohoto požadavku profesori svolili k nástupu Matyáše jako výpomocné síly do knihovny, ale zároveň ponechali tajemníka Petra Gajdíka ve funkci správce knihovny. Posluchači s tímto řešením nebyli spokojeni, a dokonce hrozili stávkou. Ředitel školy tedy požádal Gajdíka o rezignaci na funkci správce knihovny. To se stalo v červnu roku 1917.³⁶

³³ Vyšší hospodářský a hospodářsko-průmyslový ústav zemský v Táboře, c. d.

³⁴ Vyšší odborná škola a střední zemědělská škola Tábor 1866–2006, c. d., s. 27–31.

³⁵ Ve fondu Zemského výboru se dochoval také popis inventáře knihovny a čítárny, který obsahuje seznam následujícího zařízení: Knihovna – šest polic na knihy, stůl pro knihovníka, katalogy knihovny, tři židle, dřevěné zábradlí; Čítárna profesorů – deset pultů se zásuvkami, podlouhlý stůl, 12 židlí, čtyři skříně s příhradami na knihy a časopisy, umyvadlo, věšák na šaty, plivátko, koš na papíry, hodiny. NA, fond: Zemský výbor 1874–1928, k. č. 7777, Inventář knihovny.

³⁶ NA, fond: Zemská hospodářská akademie Tábor, k. č. 23.

3 Nová budova školy – 2. patro. Zdroj: NA, fond: Zemský výbor 1874–1928, k. č. 6941.

Po vzniku Československa byla hospodářská akademie v Táboře v roce 1919 zrušena a na jejím místě vznikla čtyřletá Zemská střední hospodářská škola. Jedním z důvodů jejího zániku bylo i vybudování Vysoké školy zemědělské v Brně (24. července 1919). Nově vzniklá střední hospodářská škola zajišťovala mj. státní kurzy pro vzdělání učitelstva lidových škol hospodářských. Dosavadním posluchačům hospodářské akademie bylo umožněno, aby v Táboře během školního roku 1919/1920 a 1920/1921 dokončili studium. Nová střední hospodářská škola zdělala po hospodářské akademii její objekty a sbírky, pouze menší část inventáře byla předána Vysoké škole technické v Praze a Vysoké škole zemědělské v Brně, v jejichž fondech a sbírkách můžeme dodnes nalézt knihy a trojrozměrné předměty s označením hospodářské akademie v Táboře.

Do správy Zemské střední školy hospodářské byla knihovna převzata téměř v celém rozsahu. S organizací školy bylo nutné všechny části knihovny ve druhém patře soustředit do jedné hlavní knihovny, která byla umístěna v přízemí. Pro tyto účely byly dosavadní prostory šaten a muzea, které obsahovalo přírodovědecké sbírky školy, upraveny. Hlavním důvodem přesunu knihovního fondu z vyššího patra bylo neúměrné zatížení a nebezpečí porušení statiky objektu, v tomto případě stropních konstrukcí

prvního podlaží. Jako další důvod byl zmíněn lepší přehled a uložení knihovního fondu a dalších školních sbírek.³⁷ Ve výsledku byla nakonec přesunuta pouze část příručních knihoven, protože zbytek zůstal v kabinetech profesorů (ve formě dlouhodobých výpůjček) z důvodu lepší a názornější výuky. Při zařizování nových prostor knihovny byly použity původní skříně a regály. Při této příležitosti byly všechny svazky opatřeny novými razítky a štítky s příslušným označením signatury za účelem snazšího vyhledávání a zařazování knih v policích. V této době se fond knihovny členil na 49 subkategorií označujících konkrétní obory. Označení oboru je patrné i v rámci signatury – viz tabulka 1. Toto třídění se uchovalo dodnes.

Tabulka 1 Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře – přehled oborů

A – Časopisy profesorské knihovny	
Aa	Všeobecně hospodářské
Ab	Zahradnické, ovocnické a lesnické
Ac	Zvěrolékařské, lékařské a zdravotnické
Ad	Přírodovědecké
Ae	Chemicko-technologické
Af	Matematické a technické
Ag	Národohospodářské, družstevnické, právnícké, politické, zákonovědné a statistické
Ah	Různé
B–K, M–N – Knihy profesorské knihovny	
Ba	Všeobecné hospodářství
Bb	Pedologie a hospodářské strojnictví
Bc	Hnojení a hnojiva
Bd	Pěstování a zušlechťování rostlin polních a plantážních, semenářství a příslušná fytopatologie
Be	Chov koní, skotu, bravu, vepřů; Krmení a krmiva
Bf	Drůbežnictví, králíkářství, rybářství, včelařství, hedvábnictví apod.
Bg	Správovéda, účetnictví
Bh	Různá jiná odvětví hospodářská
Ca	Zahradnictví a ovocnictví
Cb	Lesnictví
D	Anatomie, zvěrolékařství, lékařství a zdravověda
Ea	Biologie a všeobecná přírodověda
Eb	Zoologie
Ec	Botanika, bakteriologie, fytopatologie
Ed	Geologie a mineralogie
Fa	Fyzika, meteorologie, klimatologie, částečně astronomie, strojeznalství, vynálezy

³⁷ Výroční zpráva zemské vyšší školy hospodářské v Táboře za desátý školní rok 1928–29 (od počátku šedesátý třetí), a za prvních deset let jejího nového trvání, v Táboře 1929, s. 33–34.

Fb	Chemie obecná a agrikulturní
Fc	Chemická technologie a příslušné strojínictví
Fd	Chemie analytická a chemické pokusnictví
Ga	Matematika, geometrie, částečně astronomie
Gb	Geodzie, rýsování, kaligrafie
Gc	Kulturní techniky
Gd	Stavitelství, kreslení, výtvarné umění
Ha	Národní hospodářství, sociologie
Hb	Statistika
Hc	Práva, zákonověda, politika, peněžnictví, občanská nauka, obchodní nauka
Hd	Družstevnictví a jiné otázky hospodářského života
Ja	Zeměpis, místopis, cestopis, národopis
Jb	Dějepis a životopis vynikajících jednotlivců
Jc	Jazykozpyt, literární historie a krásné písemnictví
Jd	Encyklopedie a cizojazyčné slovníky
Je	Filozofie, pedagogika, etika, estetika, náboženství apod.
Jf	Školství
Jg	Francouzská původní beletrie
Ka	Výroční zprávy, almanachy, pamětné spisy
Kb	Adresáře, předlohy, těsnopis, hry apod.
Kc	Kalendáře
Kd	Katalogy
M	Metodika
N	Hudebniny
L – Žákovská knihovna	
O – Odborná škola hospodářská	
OA	Časopisy
OB	Knihy z oboru nauk hospodářských
OC	Knihy z oboru zahradnictví, ovocnictví a lesnictví
OD	Knihy z oboru zvěrolékařství, lékařství, zdravotnictví
OE	Knihy z oboru přírodopisu
OF	Knihy z oboru fyziky, meteorologie, strojeznalství, chemie, chemické technologie
OG	Knihy z oboru matematických věd a kulturní techniky
OH	Knihy z oboru národohospodářského, sociologie, práv, politiky, zákonovědy, statistiky, družstevnictví
OJ	Knihy z oboru zeměpisu, dějepisu, filologie, filozofie, encyklopedie, školství apod.
OK	Knihy z oboru výročních zpráv, almanachů, adresářů, katalogů a různých

Zdroj: Výroční zpráva zemské vyšší školy hospodářské v Táboře za desátý školní rok 1928–29 (od počátku šedesátý třetí), a za prvních deset let jejího nového trvání, v Táboře 1929; Národní archiv, Knihovna, fond: Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře; Národní archiv, Knihovna, fond: Registratura knihovny Národního archivu.

Zemský správní výbor povýšil školu dne 20. října 1922 na Vyšší školu hospodářskou se čtyřmi ročníky zakončenou maturitní zkouškou. Od tohoto roku je bývalá profesorská knihovna označována jako „Knihovna odborná a vědecká“. Na jejím chodu se nic nezměnilo. Knihovna pro studenty se nazývala „Studentská“ (na katalogu označena jako Žákovská).³⁸ Od roku 1924 spadá pod správu knihovny i knihovna Odborné školy hospodářské (výše uvedená Zimní hospodářská škola). Kromě profesorů a zaměstnanců školy knihovna půjčovala knihy ze svého fondu nově i zaměstnancům připojených ústavů (výzkumného, pro učebné pomůcky, kurzu pro lidové školy hospodářské), profesorům bývalé hospodářské školy, studentům a také mimoškolním žadatelům po schválení ředitelství.

Spolu s reorganizací knihovny byla provedena podrobná revize všech dříve odebíraných časopisů.³⁹ Knihovna měla k dispozici jediný katalog řazený podle oborů. Ve výroční zprávě se objevuje požadavek na pořízení dalšího katalogu abecedně řazeného podle autorů.⁴⁰ Roku 1928 byl pořízen další lístkový katalog Žákovské knihovny v abecedním řazení podle autorů (v současnosti nezvěstný). Byl průběžně doplňován a v roce 1930 byl podle něho pořízen i tištěný abecední seznam. V tomtéž roce proběhla další podrobná revize celé knihovny, kdy došlo i k přemístění jednotlivých oddělení za účelem získání místa pro další přírůstky, především v oddělení časopisů.⁴¹

Tabulka 2 Přehled počtu svazků ve fondu knihovny Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře

Počet svazků v Tábořské knihovně v letech 1866–1935								
Školní rok	Odborná vědecká knihovna*		Studentská knihovna	Knihovna odborné hospodářské školy		Celkem svazků		Poznámka – události ve škole/knihovně
	Časopisy	Knihy	Knihy	Časopisy	Knihy	Časopisy	Knihy	
1866/67	?	644	–	–	–	–	644	Královská česká vyšší hospodářská a hospodářsko-průmyslová škola zemská
1875/76	66	1 296	–	–	–	66	1 296	nové uspořádání knihovny
1879/80	77	1 610	115	–	–	77	1 725	vznik studentské knihovny
1887/88	127	2 379	800	–	–	127	3 179	Vyšší hospodářský ústav zemský
1900/01	?	6 992	1 000	–	–	?	7 992	Královská česká hospodářská akademie
1902/03	nevykázáno							velká revize knihovny
1904/05	nevykázáno							nová budova školy

³⁸ Výroční zpráva zemské vyšší školy hospodářské v Táboře za pátý školní rok 1923–24, v Táboře 1924, s. 21–22.

³⁹ Výroční zpráva zemské vyšší školy hospodářské v Táboře za desátý školní rok 1928–29, c. d., s. 34.

⁴⁰ Žádný z katalogů se bohužel nepodařilo dohledat – poslední zmínka v archivních fondech hovoří o šesti svazcích inventářů ve vlastnictví Státního archivu zemědělského, které byly 9. 2. 1952 zapůjčeny prof. Ing. Klusovi z Vyšší rolnické školy v Táboře za účelem sepsání inventáře Tábořské knihovny. Údajně se archivum vrátilo pouze pět svazků. Od té doby o nich není žádná zmínka. NA, fond: Ústřední zemědělsko-lesnický archiv, Praha, k. č. 134.

⁴¹ V roce 1930 se při revizi zjistil úbytek svazků, který vznikl jejich přemístěním z původního oddělení do jiného. Výroční zpráva zemské vyšší školy hospodářské v Táboře za dvanáctý školní rok 1930–31 (od počátku šedesátý pátý), v Táboře 1931, s. 32.

1919/20	nevykázáno							sloučení do Zemské střední hospodářské školy
1922/23	6 983	11 672	nevykázáno					Zemská vyšší škola hospodářská
1925/26	8 084	12 820	526	22	122	8 106	13 468	přemístění celých oddělení knihovny a s tím spojené podrobné revize knihovny
1930/31	7 960	13 511	1 599	32	179	7 992	15 289	
1933/34 1934/35	8 137	13 956	2 298	50	218	8 187	16 472	poslední výroční zpráva? – dva roky zahrnuté v jedné zprávě**

* Do roku 1920 jako samostatná knihovna Zemské vyšší školy hospodářské, tzv. profesorská knihovna.

** Není známo, zda vycházely výroční zprávy i v dalších letech. Tuto informaci se prozatím nepodařilo nalézt.

V tabulce jsou uvedeny počty svazků knih a časopisů vždy ve školním roce, ve kterém proběhla reorganizace školy, popř. změna jejího názvu, nebo došlo k organizačním změnám v knihovně. Roční přírůstek se pohyboval v průměru 200 svazků knih.

Zdroj: Jednotlivé výroční zprávy Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře, Národní archiv, Knihovna, fond: Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře.

V průběhu let 1932–1948 nesla škola celou řadu názvů spojených s významnými osobnostmi agrárního hnutí Antonínem Švehlou a Alfonsem Štastným. Po politických změnách v roce 1948 měla škola název Vyšší rolnická škola.⁴² Tyto reorganizace se týkaly jen školy a neměly vliv na chod knihovny.

Knihovna od roku 1948 po současnost

Osudy knihovny nejsou po roce 1948 již spjaty s táboorskou školou, ale se snahami o její přesun, případně o úplné zrušení. Jak vyplývá z archivních dokumentů, byla knihovna kolem roku 1950 odvezena do Státního archivu zemědělského sídlícího v budově ministerstva zemědělství na Těšnově,⁴³ kde zůstala zachována jako samostatný fond. Spolu s archivem byla v roce 1953 začleněna do historického oddělení Československé akademie zemědělských věd (dále jen ČSAVZ). Zemědělsko-lesnický archiv v roce 1955 přešel pod Archivní správu ministerstva vnitra, včetně archivních fondů a zaměstnanců. Přesun se měl týkat i knihovny, nicméně ČSAVZ se jí nechtěla vzdát. Až zásahem tehdejšího ministra zemědělství bylo v tomtéž roce rozhodnuto o jejím předání.⁴⁴ Se vznikem Státního ústředního archivu (dále jen SÚA) se od 1. ledna 1956 stal Zemědělsko-lesnický archiv jeho 5. oddělením (dnešní 4. oddělení). Knihovna přešla do správy Zemědělsko-lesnického oddělení SÚA až v roce 1960 i s jejím správcem Antonínem Blabolilem.⁴⁵

⁴² Vyšší odborná škola a střední zemědělská škola Tábor 1866–2006, c. d., s. 117.

⁴³ Podle dr. Emanuela Janouška (1897–1970) ze Státního archivu zemědělského se jednalo asi o třetinu knih (cca 12 000 svazků). BLABOLIL, Antonín, Zpráva o revizi knihovny Kabinetu dějin zemědělství a lesnictví v Praze 1. Těšnov, 65. za léta 1923–1959, Praha 1959.

⁴⁴ ČSAVZ pokládala knihovnu za nezbytnou pro další práci historického kabinetu a nemínila ji dobrovolně předat. Archivní správa ministerstva vnitra přislíbila ČSAVZ spolupráci – pracovníci historického oddělení si mohli publikace z knihovny zapůjčovat do historického kabinetu. HELEŠICOVÁ, Věra – JUNEČOVÁ, Jiřina, Ústřední zemědělsko-lesnický archiv a jeho začlenění do Státního ústředního archivu, in: Z dějin Státního ústředního archivu v Praze a jeho předchůdců, Praha 1995, s. 23–33.

⁴⁵ Antonín Blabolil (1921–1975), knihovník, působil v letech 1954–1955 v Ústředním zemědělsko-lesnickém archivu a v letech 1960–1968 po jeho včlenění do Státního ústředního archivu byl zaměstnancem jeho 5. oddělení. Knihovnu spravoval od roku 1954.

V roce 1960 se plánovalo vyčlenění některých knih z Táborské knihovny a nové tematické uspořádání fondu. V dokumentaci ke knihovně se dochovaly seznamy knih, jejichž autorem byl výše jmenovaný A. Blabolil a které byly výsledkem prováděné revize, jejímž cílem bylo porovnání s počtem knih dovezených z Tábora.⁴⁶ Při pořádání fondu byla objevena poměrně vzácná publikace z roku 1891 Průměrné ceny obilí, luštěnin a píce za 12 let, která byla často půjčována ke studiu.⁴⁷ V roce 1966 byly vyčleněné knihy postupně sepisovány a odsunuty do depotních prostor SÚA ve městě Sázava (okres Benešov) a byly nabízeny jiným vědeckým knihovnám.⁴⁸ Cennější knihy z oboru zemědělského vyučování měly být sepsány a nabídnuty knihovně Zemědělského muzea, kam se v průběhu let dostaly i další předměty z původní hospodářské školy v Táboře, např. sádrové odlitky hospodářských zvířat. Zbylé knihy měly být postupně katalogizovány. Z depozitářů v Sázavě se pravděpodobně v roce 1968 knihovna přesunula do dalších prostor SÚA v Jindicích (okres Kutná Hora). Knihy byly uloženy do 400 kartonů, spolu se seznamy od A. Blabolila.

V 80. letech 20. století se mnozí odborníci snažili o uchování knihovny jako celku. Jedním z názorů bylo, že hodnota knihovny tkví především v její ucelenosti a v šíři jejího záběru vědních oborů. Kdyby došlo k jejímu rozdělení, mohlo by to způsobit ztrátu informací o existenci tak významné knihovny, jakou Táborská knihovna představovala pro konec 19. a začátek 20. století.⁴⁹ Padly zde návrhy začlenit knihovnu do sbírek knihovny Zemědělského muzea na zámku Kačina, ale zvítězil názor, že zůstane součástí SÚA, kde je mj. uložen i archivní fond Vyšší hospodářské školy v Táboře. Na základě rozhodnutí byl fond v roce 1988, kdy byla již knihovna součástí Knihovny SÚA, deponován na zámku Adršpach a částečně v prostorách Broumovského kláštera. Poslední etapa stěhování souvisí se vznikem nového archivního areálu v Praze na Chodovci v roce 1996, kde našla knihovna odpovídající prostory pro své uložení.

V současné době je Táborská knihovna uložena v Knihovně Národního archivu (dále jen NA) jako samostatný fond pod názvem „Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře“, který obsahuje zhruba 388 bm. V této původní knihovně jsou kromě několika tisíc svazků knih a časopisů uloženy též výroční zprávy, které táborská škola každoročně vydávala, a spisy vydané u příležitosti výročí vzniku hospodářské školy v Táboře. Jedná se pouze o odbornou vědeckou knihovnu (dříve profesorskou). Její členění odpovídá tematickým oddělením v rámci tehdejší knihovny s původními signaturami (A, B–K, M–N). Ze signatury M (metodika) se pravděpodobně dochovaly pouze dva svazky a signatura N (hudebniny) chybí zcela. Žákovská knihovna (signatura L) zůstala v budově současné táborské školy a tvoří základ fondu dnešní školní knihovny. Osud knihovny odborné školy hospodářské (signatura O) se nepodařilo odkrýt.

V červenci 2017 proběhla revize starých tisků v Knihovně NA. Díky tomu se zjistilo, že Táborská knihovna obsahuje celkem 45 starých tisků, především z 18. století,

⁴⁶ NA, Knihovna, č. j. 202/60, Perspektivní plán na výstavbu knihovny.

⁴⁷ Knihovna doporučila pořídit její fotokopii; NA Praha, Registratura, SÚAr 1509/60–61 (č. j. 189/61).

⁴⁸ NA, Knihovna, č. j. 389/66.

⁴⁹ NA, Knihovna, Dokument: Pokus o názor na zachování táborské knihovny jako celku, 1985.

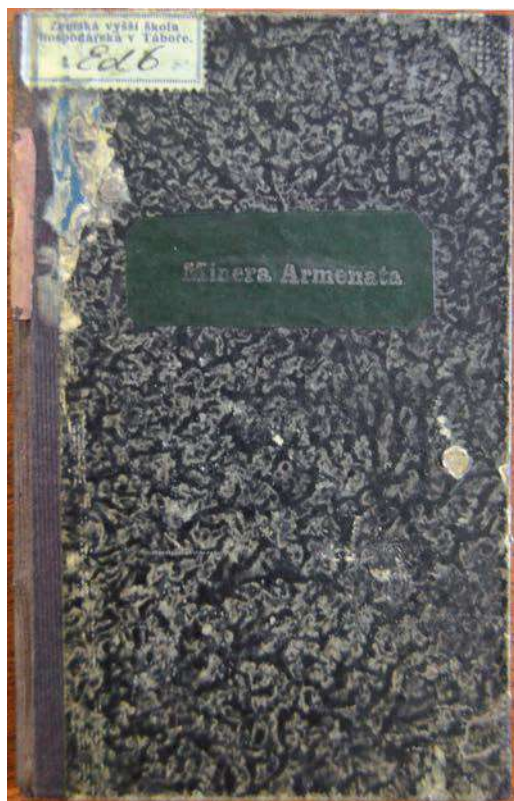
4 Zdroj: PAULSEN, Hermann Christian, Zuverlässige Nachrichten vom Ackerbau der Morgenländer [...], Helms-taedt: Bey Christian Friedrich Weygard, 1748. NA, Knihovna, fond: Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře, signatura Ba 6.

např. Zuverlässige Nachrichten vom Ackerbau der Morgenländer [...] od Hermanna Christiana Paulsen (signatura Ba 6) nebo Minera Arenata (signatura Ed 6). Výjimkou je jediná publikace Oeconomia ruralis et domestica od Jana Colera (signatura Ba 150) pocházející z roku 1665.⁵⁰

Od července 2018 postupně dochází ke zpracování fondu Táborské knihovny. Svázané časopisy (v budoucnu i knihy) jsou označovány razítkem Knihovny NA, evidovány a katalogizovány v knihovnickém systému Verbis. Zpracovaný fond se zpřístupňuje v online katalogu knihovny (<https://knihovna.nacr.cz>). Zatím bylo zpracováno cca 600 svazků časopisů v signatuře Aa (asi 18 bm). Při bližším průzkumu svazků se ukázalo, že časopisy ani knihy nemají přírůstková čísla. Na hřbetu vazby je možno identifikovat původní signaturu, kterou tvoří číslo. Svazky jsou však řazeny podle nově přidělených signatur.⁵¹ Tyto signatury jsou ručně vepsány na nalepených štítcích na deskách publikací a zároveň barevnou tužkou na titulním listě, popř. předsádce.

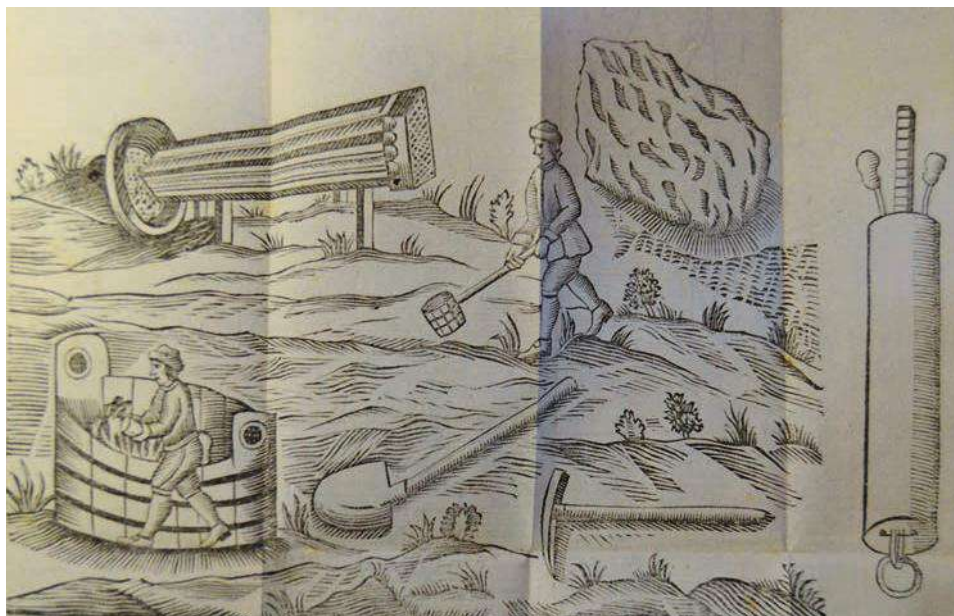
⁵⁰ TRNKA, Pavel, Staré tisky v bývalé knihovně Československého státního archivu zemědělského, Bibliotheca Antiqua, 2017, s. 144–153.

⁵¹ Pravděpodobně se jedná o signaturu přidělenou ve školním roce 1920/1921 při začlenění střední odborné školy zemědělské do stávajícího fondu knihovny.

5 Zdroj: Minera Arenata, Regensburg: Sebastian Bruckmayer, 1716. NA, Knihovna, fond: Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře, signatura Ed 6. ◀

6 Zdroj: Minera Arenata, Regensburg: Sebastian Bruckmayer, 1716. NA, Knihovna, fond: Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře, signatura Ed 6. ▼

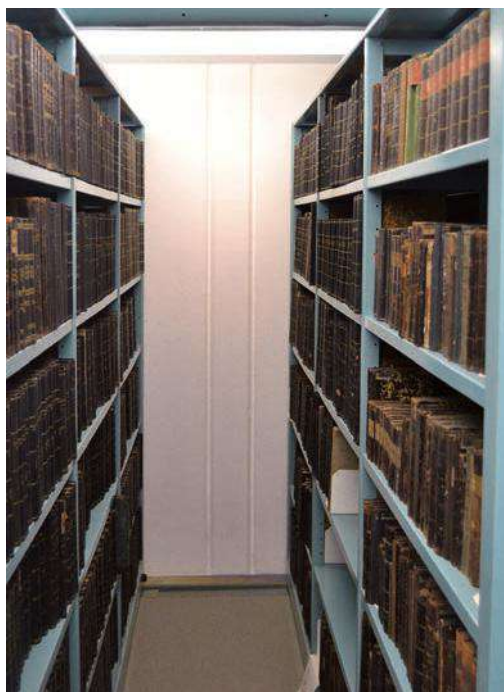
7 Zdroj: Minera Arenata, Regensburg: Sebastian Bruckmayer, 1716. NA, Knihovna, fond: Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře, signatura Ed 6.

Závěr

Se vznikem Táborské školy v roce 1866 se datuje i existence knihovny, která byla zřízena k potřebě profesorů, docentů, asistentů a posluchačů k jejich soukromému studiu. Na počátku své existence měla knihovna ve svém fondu 644 knih. Její bezprostřední správu měl na starosti knihovník, jenž zároveň zastával i jiné funkce ve školní správě. Nejprve ji vedl Julius Beránek, poté nastoupil prof. Antonín Červený, prof. František Hájek, Petr Gajdík, Václav Matyáš a prof. Bedřich Formánek. Knihovník byl podřízen tzv. knihovní komisi, zvolené profesorským sborem. Časopisy a knihy se nakupovaly z finančních prostředků knihovny, ale především byly přijímány jako dary. Knihovna fungovala prostřednictvím čítáren, jedné pro docenty a jejich asistenty a druhé pro posluchače školy. Obsahovala knihy z oboru hospodářství, technologie, statistiky a národního hospodářství, technických a humanitních

8 Národní archiv, Chodovec – uložení fondu
Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře.
Zdroj: foto Kateřina Paulusová, 2019. Rok pořízení
fotografie: 2018.

9 Národní archiv, Chodovec – uložení fondu
Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře.
Zdroj: foto Kateřina Paulusová, 2019. Rok pořízení
fotografie: 2018.

věd. V roce 1879 vznikla na půdě školy nová soukromá knihovna, kterou si studenti pořídili na vlastní náklady a jež v době svého založení obsahovala 51 svazků krásné literatury a 64 svazků naučné literatury. V roce 1919 byla hospodářská škola v Táboře zrušena a nahrazena Zemskou střední hospodářskou školou, do jejíž správy byla knihovna převzata. Od této doby se fond knihovny člení na 49 subkategorií označujících konkrétní obory, které jsou patrné i v rámci signatury a používají se dodnes. Kolem roku 1950 byla Tábořská knihovna odvezena do knihovny ministerstva zemědělství, kde byla uložena v historickém oddělení Československé akademie zemědělských věd. Od roku 1996 je součástí Knihovny Národního archivu jako samostatný fond. Od července 2018 postupně dochází k jejímu zpracování. Zatím bylo zpracováno cca 600 svazků časopisů v signatuře Aa.

Táborskou knihovnu lze pokládat za jednu z nejdůležitějších odborných knihoven v českých zemích 19. a 20. století a jejím zpřístupněním se zvýší možnost dalšího studia zemědělských věd ve fondech Národního archivu. Přesto zůstává mnoho otazníků souvisejících s jejím celkovým rozsahem z důvodu chybějících archivních pramenů. Mnohé informace mohou vyplynout z dalšího zpracování a zpřístupnění knihovny. Katalogizace fondu knihovny přináší nový pohled do zákulisí fungování vyšší hospodářské školy v Táboře a života jejích zaměstnanců a studentů.

Je nutné znovu zdůraznit, že rozhodnutí ponechat Táborskou knihovnu v celku, je pro ni a pro bádání v jejím fondu velmi důležité a zásadní. Díky tomu je možné fond knihovny i archivní dokumenty s ní spojené komplexně studovat na jednom místě.

Prameny a literatura

Prameny

Národní archiv:

- fond Ústřední zemědělsko-lesnický archiv, Praha (1919–1955),
- fond Zemská hospodářská akademie Tábor (1866–1921),
- fond Zemský výbor Praha (1713–1928).

Knihovna Národního archivu:

- fond Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře,
- fond Registratura knihovny Národního archivu.

Dobový periodický a jiný tištěný materiál

BLABOLIL, Antonín, Zpráva o revisi knihovny Kabinetu dějin zemědělství a lesnictví v Praze 1. Těšnov, 65. za léta 1923–1959, Praha 1959.

Čtrnáctá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové zemské školy v Táboře. Za školní rok 1879–80, v Táboře: nákladem vlastním 1880.

Čtvrtá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové školy zemské v Táboře za školní rok 1869–70, v Táboře: nákladem vlastním 1870.

Dvanáctá výroční zpráva král. české vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové školy zemské v Táboře. Za školní rok 1877–78, v Táboře: nákladem vlastním 1878.

Program král. české hospodářské akademie v Táboře na studijní rok 1918–1919, [v Táboře: nákladem vlastním 1919].

Řád pro knihovnu král. české hospodářské akademie v Táboře, v Táboře [1905?].

Třetí výroční zpráva o král. české hospodářské akademii v Táboře za školní rok 1902–1903, (od založení ústavu zpráva třicátá sedmá), v Táboře: nákladem vlastním 1903.

Výroční zpráva zemské vyšší školy hospodářské v Táboře za desátý školní rok 1928–29, (od počátku šedesátý třetí), a za prvních deset let jejího nového trvání, v Táboře: nákladem vlastním 1929.

Výroční zpráva zemské vyšší školy hospodářské v Táboře za dvanáctý školní rok 1930–31, (od počátku šedesátý pátý), v Táboře: nákladem vlastním 1931.

Výroční zpráva zemské vyšší školy hospodářské v Táboře za pátý školní rok 1923–24, v Táboře: nákladem vlastním 1924.

Vyšší hospodářský a hospodářsko-průmyslový ústav zemský v Táboře. Památný spis na oslavu desítiletého trvání této školy sborem učitelským sdělaný, v Táboře: nákladem ústavu 1876.

Literatura

- HELEŠICOVÁ, Věra – JUNĚCOVÁ, Jiřina, Ústřední zemědělsko-lesnický archiv a jeho začlenění do Státního ústředního archivu, in: Z dějin Státního ústředního archivu v Praze a jeho předchůdců, Praha: Státní ústřední archiv 1995, s. 23–33.
- KOKEŠOVÁ, Helena, Přínos hospodářské akademie v Táboře pro rozvoj zemědělského školství a osvěty v letech 1866–1919, in: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století, Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 2004, s. 69–80.
- RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.), Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Samuela Cambela, Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 2004.
- TRNKA, Pavel, Staré tisky v bývalé knihovně Československého státního archivu zemědělského, Bibliotheca Antiqua, 2017, s. 144–153.
- Vyšší odborná škola a střední zemědělská škola Tábor: 1866–2006, Tábor: Vyšší odborná škola a střední zemědělská škola Tábor 2006.
- Z dějin Státního ústředního archivu v Praze a jeho předchůdců, Praha: Státní ústřední archiv 1995.

MATERIÁLOVÉ STUDIE / ZPRÁVY

100 LET HISTORIE VÝZKUMNÉ STANICE VINAŘSKÉ V KARLŠTEJNĚ

Radomíra Střalková, Pavla Mýlová, Zdeněk Beneš

Tento článek byl podpořen MZe ČR čj. 51834/2017-MZE-17253/6.2.12, Národní program konzervace a využívání genetických zdrojů rostlin a agrobiodiverzity, Etapa réva vinná.

„Jak jinak nežli s láskou pro stálý pocit libosti vysadil Karel IV. révu vinnou na Karlštejně. Réva si zamilovala zdejší půdu a lid miloval révu.“

Těmito slovy promlouvá k návštěvníkům městyse Karlštejna hlas z informační tabule¹, když zmáčkne tlačítko č. 3 – Výzkumná stanice vinařská. Většina lidí si dokáže spojit Karla IV. a révu vinnou, ale obvykle jsou překvapeni, že se v Karlštejně plodné vinice opravdu nacházejí. Jsou součástí Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně, která byla založena v roce 1919 a jež v roce 2019 slaví své 100. výročí založení.

Vykročme tedy po cestě historie a vraťme se na samý začátek, kdy byla podepsána smlouva a založena Státní pokusná vinice v Budňanech (Opis smlouvy č. 40.523/II/1919²). Smlouva se týkala podmínek pronájmu budovy č. p. 98 a přilehlých pozemků a byla podepsána v Praze dne 28. 11. 1919 mezi Ministerstvem zemědělství Československé republiky a panem Ing. Karlem Čermákem z Budňan u Karlova Týna (dnešní městyse Karlštejn).

Historie budování Státní pokusné vinice v Budňanech, od roku 1952 Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně, a přidružených vinařských objektů z let 1919–1990, popsaná v následujícím textu, je citována ze dvou zpráv bývalých vedoucích stanice, a to pana Tomáše Dohnala (1970) a pana Vítězslava Hubáčka (1990). Obě zprávy jsou unikátní dokumenty a nacházejí se v knihovně Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně, a to pouze v jediném výtisku.

Založení Státní pokusné vinice v Budňanech

Po první světové válce byla při prvním organizačním uspořádání řízení zemědělství v Československé republice věnována mimo jiné také pozornost zvelebování vinařství.

Ministerstvo zemědělství jmenovalo v roce 1919 referentem vinařství tehdejšího vinařského inspektora pro českou vinařskou oblast na Moravě Karla Votrubu. Byla to

¹ Informační tabule pro návštěvníky Karlštejna umístěná na ulici, s mapou městyse Karlštejn a hlasovým komentářem k tlačítkem zvolenému předmětu zájmu.

² Opis smlouvy č. 40.523/II/1919 je umístěn na nástěnném panelu ve vstupní hale provozní budovy v Karlštejně.

osobnost k výkonu této funkce zvlášť povolaná, neboť za své předcházející působnosti dobře poznal nedostatky našeho vinohradnictví a potřeby vinohradníků.

Jedním z jeho prvních organizačních opatření bylo zřizování sítě matečných podnožových vinic k zajištění dostatečného množství podnožových řízků, potřebných k namnožení štěpovaných sazenic pro rekonstrukci vinohradů postižených révokazem. Kromě toho bylo na jeho návrh zřízeno ve vinohradnických oblastech také několik pokusných vinic.

Zároveň doplnil síť vinohradnické poradenské služby ustanovením vinařských inspektorů a instruktorů, kteří měli pečovat o vinařství v jím vymezených vinohradnických oblastech a odborným poučováním pěstitelů révy zavádět novější pokrokové způsoby pěstování révy a výroby vína. Kromě toho spravovali také státní pokusné vinice, révové školky aj.

Pro vinohradnickou oblast v Čechách, kde v té době sice působili při českém a německém odboru zemědělské rady inspektoři pro ovocnictví a vinařství, avšak byli zaměřeni více na ovocnictví, byl v roce 1921 jmenován ještě státní vinařský instruktor Jan Dohnal.

Organizačně byl vinařský instruktor začleněn do stavu pracovníků Zemského úřadu s přidělením do Státních výzkumných ústavů zemědělských, oddělení vinařsko-ovocnického v Praze-Vinohradech v Havlíkových sadech (Gröbovce). Jeho posláním byla instruktorská činnost vinařská v Čechách. Kromě toho byl pověřen správou Státní pokusné vinice v Budňanech a Státní révové školky v Křešicích u Litoměřic.

K založení Státní pokusné vinice v Budňanech došlo smlouvou ze dne 28. listopadu 1919, kterou ministerstvo zemědělství pronajalo od inženýra Karla Čermáka část jižní stráně, zarostlé křovinami, vrchu Plešivec u řeky Berounky v blízkosti hradu Karlštejn. Najata byla část pozemku v Budňanech ve výměře 48 arů 67 m² na dobu 20 let, a to od 1. prosince 1919 do 30. listopadu 1939, za roční nájem (uznávací poplatek) dvě koruny.

Pro pokusnou vinici byla záměrně zvolena nevinařská obec, dostatečně vzdálená od vinařských okrsků, vzhledem k tomu, že česká vinařská oblast nebyla zamořena révokazem³ a tato vinice měla především sloužit jako karanténa a odrudová zkušebna. Jejím úkolem bylo dovážet z jiných vinařských oblastí odrůdy révy v Čechách nepěstované, sledovat je a osvědčené zavádět do praxe.

Kromě sledování sortimentu⁴ se měly v této vinici ověřovat novější poznatky a metody pěstování révy se zřetelem na potřeby a poměry v Čechách.

Počáteční výsadbové úpravy pozemků v letech 1921–1924

Protože strán pozemku na kopci Plešivec byla příliš svažitá, bylo nutno upravit ji terasovitě⁵. Ke stavbě opěrných terasových zdí⁶ bylo použito kamene nalámaného

³ Révokaz, plným názvem Mšička révokaz (*Viteus vitifoliae* nebo synonymum *Dactylosphaera vitifolii* Shim.) je hmyz z čeledi Phylloxeridae. Je to jeden z nejnebezpečnějších škůdců révy vinné na kořenech.

⁴ Sortiment je zde chápán jako sortiment odrůd, tedy soubor všech pěstovaných odrůd révy vinné.

⁵ Terasa je vodorovná plošina uměle vybudovaná ve svahu kopce. Pozemek se pak lépe obdělává mechanizací.

⁶ Opěrná terasová zeď je stavba, která zabezpečuje terasu proti sesuvu půdy ze svahu.

1 Pohled na kopec Plešivec a vinice z protějšího kopce – dnes golfové hřiště. Zdroj: kolektiv pracovníků VsV, Čtyřicet pět let práce Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně 1920–1965, Praha: Ústav vědeckotechnických informací MZLVH 1965.

přímo v této stráni (podloží budňanský vápenec),⁷ při jehož lámání bylo použito také výbušnin. Terasové zdivo se stavělo nasucho (bez malty). Terasovou úpravou vznikla políčka o šířce 5–15 m se sklonem 20–35 stupňů, obrácená jiho-jihovýchodním směrem. Při rigolování terasových políček bylo obnaženo staré terasové zdivo a pně révy, snad zbytky po původních vinicích založených za Karla IV. Jak poloha pozemku, tak i kamenitá vápencová půda dávaly záruku vhodného mikroklimatického prostředí, do jisté míry příznivé ovlivněného blízkou říčkou Berounkou.

Předvýsadbovou úpravu a počáteční výsadbu řídil od roku 1921 vinařský instruktor Jan Dohnal. V tomto roce bylo na zrigolované části pozemku započato s výsadbou révy ve sponu⁸ 100 × 100 cm. Vzhledem ke značně kamenité půdě nebylo možné k přípravě jamek použít rýče, proto bylo nutné dělat k výsadbě sazenic do půdy díry železnou tyčí (průbojem), do kterých se sazenice zastrčily, a to v pravém úhlu na svah.

K výsadbě se použilo sazenic jednak štěpovaných⁹ na amerických podnožích¹⁰, jednak vlastnokořenných¹¹. V letech 1921–1923 byly vysazeny sazenice prvních odrůd, a to Portugalské modré, Chrupka červená, Chrupka bílá, Damascenka, Ryzlink rýnský, Sylvánské zelené, Burgundské modré, Tramín červený, Burgundské bílé, Malíngre, Izabela, Veltlínské červené rané, Svatovavřínecké, Jakubské, Chrupka červená,

⁷ Budňanský vápenec je zkrácený název pro horninu tvořící Budňanskou skálu, pozoruhodný geotop regionu.

⁸ Spon výsadby rostlin je vzdálenost a směr jednotlivých rostlin mezi sebou ve výsadbě v ploše.

⁹ Štěpování (roubování) je záměrné vegetativní rozmnožování kulturních rostlin na vhodných podnožích.

¹⁰ Podnož je rostlina, nebo její část, která se používá pro očkování či roubování jiné rostliny.

Frankovka, Burgundské bílé, Svatovavřínecké, Burgundské modré a Blusard modrý. Sortiment podnožových odrůd: Riperia Portalis, Aramon × Rupestris G. 1, Berlandieri × Riperia Tel. Č. 5, Riperia × Rupestris Schwarzvald, Solonis × Riparia, Vitis Solonis a Gigantea. A bylo započato s výsadbou sortimentu odrůd Žaludové modré, Kozí cecek modrý, Knížecí modré, Muškát modrý, Moučník, Affenthalské, Gymay de Liverdum, Dolceto nero a Cabrent Sauvignon.

V říjnu 1923 byl Jan Dohnal služebně přeložen na Moravu s pověřením vedení agendy vinařského inspektorátu v Mutěnicích. Funkcí státního vinařského instruktora pro Čechy, jakož i správou Státní pokusné vinice v Budňanech a Státní révové školky v Křešicích u Litoměřic, byl pověřen Tomáš Dohnal, který do té doby vykonával funkci správce Státní révové školky ve Velkých Pavlovicích a Státní ovocné školky tamtéž.

V roce 1924 bylo pokračováno ve výsadbě sortimentu révy vinné těchto odrůd: Cabernet Franc, Negrara, Teroldigo, Inkoustník, Vildbašské, Oberfelderské, Korintské modré, Kadarka, York Madeira, Tramín kořený, Rulandské, Veltlínské zelené, Veltlínské červené rané, Semillon, Muškát červený, Muškát růžový, Muškát modrý, Muškát žlutý, Muškát ušlechtilý, Muškát Alexandrijský, Madlenka raná, Hedvábné, Kozí cecek bílý, Žaludové bílé, Lipské rané, Láhnské, Růžice červená, Růžice tříbarvá, Růžice bílá, Nosiola, Malvašské, Ezerio, Bacador, Furmint, Moorské, Rakouské bílé, Klepferské aj.

Celkem bylo v pokusné vinici vysazeno 80 ušlechtilých odrůd¹² a 60 plodných hybridů¹³. Kromě toho byla vysazena malá vinice ušlechtilých odrůd pěstovaných hlavně v Čechách o výměře 30 arů ke sledování vlivu podnoží se zřetelem k odrůdě na plodnost a jakost úrody. Vedení révy¹⁴ bylo vesměs „na hlavu“, jen na pokusné parcele a při terasovém zdivu bylo „kordonové“ vedení.

Personální vybavení pokusné vinice bylo jednoduché. Po ukončení výsadbových prací zůstal na vinici k jejímu obdělávání a ošetřování jeden dělník, když přišla doba sklizně, byly přibrány dvě dělnice. Odborný dohled měl vinařský instruktor, který podle potřeby dojížděl z Prahy, a to hlavně k nařízení prací, k zakládání a kontrole průběhu pokusů a k provádění fenologických pozorování jednotlivých odrůd.

Práce na této vinici byla velmi ztížena jednak jejím značným sklonem, jednak šterkovitou strukturou půdy. K půdní kultivaci nebyly vhodné běžné motyčky, nebo dokonce rýče, ale používaly se hlavně krumpáče.

Zimními mrazy netrpěla pokusná vinice tak často jako ve vinohradnických oblastech. Největší zimní mráz byl v únoru 1929, kdy teplota vzduchu klesla na -39°C . Vzhledem k ochraně révy přikopčením „hlav“ došlo jen k ojedinělým případům jejich zmrznutí. K ochraně proti zimním mrazům byly pravidelně na zimu keře přikopčeny, někdy réví¹⁵ se pokládalo k zemi a krylo chvojem.

¹¹ Vlastnokořenné nebo také pravokořenné jsou rostliny, které nebyly naroubovány na podnoží.

¹² Ušlechtilé odrůdy jsou zde nazvány odrůdy révy vinné (*Vitis vinifera* L.), která se někdy označuje též jako evropská réva nebo jako ušlechtilá réva.

¹³ Hybridem se obecně myslí potomek dvou geneticky velice odlišných jedinců.

¹⁴ Vedení révy je v podstatě tvar keře (rostliny). Způsoby vedení révy vinné dělíme zpravidla do tří skupin, a to podle výšky starého dřeva nad povrchem půdy na nízké – do 30 cm, střední – 30–80 cm, a vysoké – nad 80 cm. Vedení „na hlavu“ je nízké, vedení „kordonové“ je vysoké.

¹⁵ Réví – jedná se o zdřevnatělý letorost révy vinné. Pokud réví vyrůstá ze starého kmene, pak ho nazýváme jako jalové. Pokud vyrůstá na dvouletém dřevě, jedná se o réví plodné. Réví se skládá z kůry, kolénka, očka, článků a úponků. Očka jsou zárodky dalších letorostů.

2 Státní pokusná vinice v Budňanech v roce 1934. Zdroj: kolektiv pracovníků VsV, Čtyřicet pět let práce Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně 1920–1965, Praha: Ústav vědeckotechnických informací MZLVH 1965.

Rovněž jarními mrazy byla vinice postihována řidčeji, což bylo přisuzováno blízkosti řeky Berounky. Při postižení letorostů¹⁶ mrazíky byly více poškozeny partie výše položených terasových políček než políčka spodní. Při jarních mrazících se časné ráno postříkovaly letorosty vodou, což se osvědčilo při teplotách kolem -2 až -3 °C.

První sklizeň hroznů z výsadby 1921–1922 proběhla v roce 1925, pravidelné sklizně hroznů začaly v roce 1927 a kolísaly v rozmezí 40–100 q hroznů na jeden hektar. Zvláště vysokých výnosů se dosahovalo na kordonech při terasovém zdivu.

Hrozny se zpracovávaly na víno ve Výzkumných ústavech zemědělských v Praze, kde byla pro tento účel zřízena lisovna a sklep. Podle množství úrody bývaly hrozny při větších úrodách zpracovány podle odrůd, při menších společně na bílá a červená vína. Bílé víno bylo lahodné s charakteristickým aroma, s nízkým obsahem kyselin. Zvláštní oblibě se těšilo červené víno, které mělo vysokou intenzivní barvu, bylo lahodné a patřilo mezi nejlepší česká červená vína.

Lahvové víno bylo adjustováno pod označením „Budňanské bílé“ a „Budňanské červené“. Převážně se uplatňovalo k reprezentačním účelům.

Státní matečná vinice a révová školka v Křešicích u Litoměřic

Historie Státní pokusné vinice v Budňanech by nebyla úplná, kdybychom se nezmínili také o existenci dalších vinařských pracovišť, která spadala pod správu vinařského instruktora.

¹⁶ Letorost jsou bylinné přírůstky větví, které do podzimu vyzrávají (zdřevnatí). Zdřevnatělý letorost, z něhož opadaly listy, se nazývá výhon (réví).

Kromě Státní pokusné vinice v Budňanech byla ministerstvem zemědělství zřízena také Státní matečná vinice a révová školka v Křešicích u Litoměřic. K jejímu zřízení najalo ministerstvo zemědělství smlouvou ze dne 7. dubna 1920 část pozemků patřících statku „Chateau Pustey“ v katastru obce Křešice u Litoměřic o celkové výměře 80 arů na dobu 20 let za roční nájemné 600 korun.

Úkolem podnožové vinice bylo vyzkoušet možnosti pěstování podnožových rév v české vinohradnické oblasti a v révové školce množení révových sazenic vlastnokönných (domácích) a štěpovaných (na amerických podločkách) pro potřeby pěstitelů révy v Čechách a řešení některých školkařských problémů.

V roce 1938 v době, kdy byl už stanoven termín zabrání pohraničí (Sudet) Němci, koupil statek „Chateau Pustey“ německý příslušník z Liberce, a tím i pozemky s matečnou vinicí a révovou školkou. Nový majitel slíbil zástupci ministerstva, že stanici ponechá ještě toho roku sklizeň révových sazenic a podnožového réví. Tento slib však nedodržel. Nakonec se musel od nového majitele potřebný materiál k založení náhradní podnožové vinice a révové školky v Dole u Libčic nad Vltavou koupit. Tak skončila činnost Státní matečné vinice a révové školky v Křešicích u Litoměřic.

Zajištění pokusné vinice, matečné vinice a révové školky po roce 1939 v Dole u Libčic nad Vltavou a v Průhonicích

V letech, kdy se blížilo skončení nájemní smlouvy o pronájmu pozemků Státní pokusné vinice v Budňanech, jejíž platnost končila v roce 1939, bylo nutno se postarat buď o prodloužení nájemní smlouvy, nebo o koupi již založené pokusné vinice. Proto už v roce 1937 jednal Tomáš Dohnal s poručíkem nezletilých dědiců nemovitostí, který byl ochoten pokusnou vinici i s rodinným domem a dalšími pozemky navazujícími na pokusnou vinici prodat ministerstvu zemědělství za milion korun. Vzhledem k požadované přemrštěné částce za nabízený objekt rozhodlo ministerstvo zemědělství založit pokusnou vinici na jiném místě a pověřilo Tomáše Dohnala, aby vhodné místo vyhledal.

Jako náhradní pozemky byly navrženy terasové pozemky, zbytky po vinicích založených v minulém století v Dole u Libčic nad Vltavou, které vlastnil Výzkumný ústav včelařský tamtéž. Tento návrh však nevyhovoval sekčnímu šéfovi ministerstva zemědělství, který plánoval soustředění veškerého zemědělského výzkumu do Průhonic.

V Průhonicích však nebyl nalezen vhodný pozemek pro vinici a ani podle klimatických a meteorologických podkladů tam nebyly předpoklady k pěstování révy „po vinohradnicku“. Avšak proti rozhodnutí pana sekčního šéfa nešlo nic dělat, a tak zjara 1938 byl v Průhonicích vysazen sortiment rajónovaných odrůd na výměře 15 arů, a to na zahradním rovinném pozemku. Vinice v Průhonicích založená v roce 1938 byla předána v roce 1943, v době počáteční plodnosti, Výzkumnému ústavu okrasného zahradnictví v Průhonicích.

Když však byla v roce 1938 odtržením pohraničního území ztracena matečná vinice a révová školka v Křešicích u Litoměřic, byla přenesena její působnost do Dolu u Libčic nad Vltavou.

Tam již bylo v roce 1939 započato s úpravou pozemku pro podnožovou vinici a sortiment. Kromě podnožové vinice v plánované výměře 25 arů se počítalo také s výsad-

bou sortimentu stolních a rajónovaných moštových odrůd v plánované výměře 70 arů a školku k množení révových sazenic. Výhodou pro školkařské účely bylo to, že pro rychlení štěpů byl k dispozici skleník.

V roce 1942 získal Tomáš Dohnal souhlas k založení vinice v Dole u Libčic nad Vltavou jako náhradního objektu za matečnou vinici a révovou školku v Křešicích u Litoměřic. V roce 1943 bylo započato s výsadbou moštových odrůd. V následujícím roce bylo započato také tam s množením révy štěpováním na podnože i vlastnokořenými sazenicemi pro potřeby pěstitelů.

Zakoupení Státní pokusné vinice v Budňanech

V roce 1939 nebyl osud Státní pokusné vinice v Budňanech vyřešen ani po ukončení pachtovní¹⁷ smlouvy, která byla podle osobního ujednání prodlužována z roku na rok.

Smlouva končila dne 30. 11. 1939 a jednání s dědici nemovitostí o jejich prodeji státu nevedlo k cíli. Teprve 17. 3. 1941 došlo k dohodě o koupi pozemku s vinicí a dalšími pozemky o výměře 2,5 hektaru užitkové plochy s příslušnou obytnou budovou čísla popisného 98. Tak byly vyřešeny základní podmínky pro možnost rozšíření pokusné vinice. Z uvedené výměry pozemků, kromě stávajících 48 arů, připadlo 65 arů na role a zbývajících 137 arů byla pastvina, převážně zarostlá křovinami. Pozemky měly JJV polohu se sklonem rolí do 20 stupňů a pastvin až do 35 stupňů. V roce 1941 a 1942 bylo provedeno vrstevnicové zaměření celého areálu a zakresleno do vrstevnicového plánu, který měl sloužit jako podklad pro předvýsadbovou terénní úpravu.

Počátkem dubna 1942 byl Tomáš Dohnal na vlastní návrh přeložen ke Státní pokusné vinici v Budňanech s pověřením její správy s tím, že se bude řídit pokyny ministerstva zemědělství a lesnictví, což znamenalo odloučení pokusné vinice od Výzkumných ústavů zemědělských v Praze.

Vybavení budovy č. p. 98

Vybavení budovy č. 98 příslušející k areálu Státní pokusné vinice v Budňanech bylo skromné. Byla to starší budova o třech místnostech s novějším jednoposchodovým přístavkem s podkrovím. V přízemí bylo celkem pět místností, z nichž malé o rozloze 12 m² bylo použito jako kanceláře. Za ní byla místnost o ploše asi 20 m², která měla sloužit jako prozatímní lisovna, za ní následoval byt o dvou místnostech pro administrativního pracovníka. Za tímto bytem se nacházela ještě místnost se samostatným vchodem o rozloze 20 m², ve které bylo uskladněno sklepní zařízení.

Na dvorku stanice, u hlavního vchodu do budovy, stál malý sklepník s kouřovým vytápěním a z téhož dvorku vedl také vchod do vinného sklípku, sotva postačujícího pro sklizeň ze stávající půlhektarové vinice. Na dvorku z druhé strany budovy byla stáj, které se použilo k zařízení dílničky.

¹⁷ Pacht je právní jednání spočívající v přenechání věci jinému. Právním titulem je pachtovní smlouva, kterou propachtovatel přenechává pachtýři věc k užívání a požívání.

Do budovy nebyla zavedena ani voda, ani elektrický proud. Pro vodu se chodilo k veřejnému stojanu vzdálenému od budovy vinice asi 80 metrů. Pro potřebu postřiků révy se voda donášela do vinice v zádočných putnách uzavřených poklopem. Teprve v roce 1942 došlo k zavedení přívodu vody jen na dvůr budovy, v roce 1943 do bytu a v roce 1944 i do ostatních částí budovy.

Než byl do budovy zaveden elektrický proud, svítilo se petrolejovými lampami a ve sklípku svíčkami. K zavedení elektrického proudu došlo v roce 1943.

Postupné rozšiřování plochy vinic v letech 1942–1945

S předvýsadbovou přípravou pozemků se začalo v předjaří 1942, a to rigolováním¹⁸ pozemku. Rigolovalo 5 pracovníků, ručně krumpáčem a lopatou, při průměrném výkonu jednoho pracovníka 1 m² za hodinu, při hloubce převrstvování 60 cm.

S výsadbou se započalo v roce 1943. Do jara 1945, tedy do doby osvobození naší vlasti, bylo osázeno 84,43 aru pozemků a spolu s výsadbou z let 1921–1924 bylo na jaře 1945 celkem 1,33 hektaru vinic.

Hned po nastěhování Tomáše Dohnala do Budňan postihla obec a s ní i vinici květnová bouřka, která splavila značné množství nakypřené zeminy ze zrigolovaného pozemku i z vinice na okresní silnici a na louku Štáralku. Na silnici se navršil splavený materiál do výšky 150 cm tak, že nános znemožnil silniční provoz. K uvolnění silnice nařídilo okresní hejtmanství pracovní povinnost zemědělců z Hlásné Třebaně, kteří ze silnice odvezli zpět na viniční pozemky přes 200 fůr materiálu.

Personálně byla Státní pokusná vinice v Budňanech doplněna v roce 1942 jedním administrativním a jedním odborným pracovníkem. Manuálních pracovníků bylo sedm, z nich dva pracovali na vinici a pět, vesměs žen, se zabývalo předvýsadbovou přípravou pozemku. V roce 1943 byl přijat další odborný pracovník Vítězslav Hubáček, který později, a to na řadu let, ovlivnil významným způsobem chod stanice.

V roce 1944 byl pracovníky Výzkumného ústavu půdoznaleckého v Praze proveden půdní průzkum všech pozemků pokusné vinice, který navazoval na půdoznalecký průzkum pozemků provedený v roce 1920 za účelem zjištění půdní struktury do hloubky 2 metry, jakož i zjištění obsahu živin v půdě a stanovení potřeby hnojení jednotlivými živinami.

Činnost Státní pokusné vinice v Budňanech po druhé světové válce 1945–1950

Brzy po osvobození se opět navázal kontakt s ministerstvem zemědělství návrhem odeslaným dne 14. 5. 1945 na obnovení státní péče o zvelebování vinařství v Čechách, jak bylo ujednáno ještě za doby protektorátu. Na základě zmíněného návrhu se vyšetřily vinařské poměry ve Velkých Žernosekách a ve všech vinařských obcích na Litoměřicku, včetně révové školky vinařského spolku v Žalhosticích. S okresním národním výborem se projednalo její zajištění pro stát náhradou za bývalou Státní révovou školkou v Křešicích u Litoměřic, kterou Němci zabrali v roce 1938.

¹⁸ Rigolování je druh velice hluboké orby, která se provádí výjimečně, a to před zakládáním sadů nebo vinic. Hloubka brázdy je od 80 do 100 cm. Běžně tuto operaci provádějí těžké zemědělské stroje.

Státní pokusná vinice v Budňanech měla v roce 1945 celkovou výměru 2,51 hektaru, v roce 1947 získala příkoupem na Plešivci 1,67 hektaru, čímž se výměra zvýšila na 4,18 hektaru. V roce 1948 byly stanici přiděleny další pozemky od Státních statků v trati Na Vrších ve výměře 4,5 hektaru, k nimž se přikoupilo 0,5 hektaru, takže stanice měla k dispozici celkem 9,18 hektaru pozemků.

V letech 1945 a 1950 byla na Plešivci osázena výměra 2,52 hektaru, takže celková výměra vinic činila 3 hektary. Révové sazenice si stanice vypěstovala sama, přičemž podnože pocházely z Výzkumného ústavu včelařského v Dole u Libčic nad Vltavou.

V období let 1945–1950 byly úrody hroznů ze staré vinice. Nejvyšší průměrný výnos dalo Portugalské modré (118,63 q/ha), po něm následovalo Svatovavřínecké (47,47 q/ha) a Ryzlink rýnský (46,81 q/ha). Po stránce personální i hospodářské patřila Státní pokusná vinice v Budňanech v letech 1945–1950 k ministerstvu zemědělství.

Stavba vinného sklepa 1948–1949

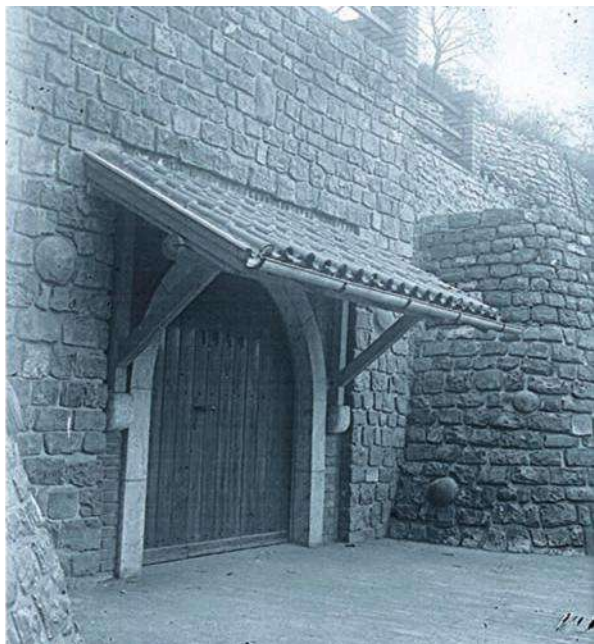
Vzhledem k postupnému rozšiřování výsadeb pokusné vinice, a tím také zvyšování sklizní hroznů bylo nutné, kvůli malému nevyhovujícímu stávajícímu sklípku, uvažovat o stavbě provozní budovy na zpracování hroznů a přiměřeného vinného sklepa ke kvašení moštů, školení vín a jejich lahvování. Vzhledem k tomu, že se počítalo s umístěním provozní budovy před sklepem, bylo zapotřebí vybudovat nejdříve sklep jeho vyhloubením do stráně pod „starou“ vinicí na Plešivci vedle stávajícího sklípku.

Stavební práce byly obtížné, protože nejdříve se musel ve vápencové stráni vytvořit tunel a v něm pak vyzdít sklep. Při tunelování se pracovalo vrtačkami a náložemi k odstřelování skály. Získaných větších kvádrů vápence se použilo při stavbě základů a podezdívky. Stavba sklepa byla dokončena v roce 1949 a bylo započato s jeho vnitřním vybavením.

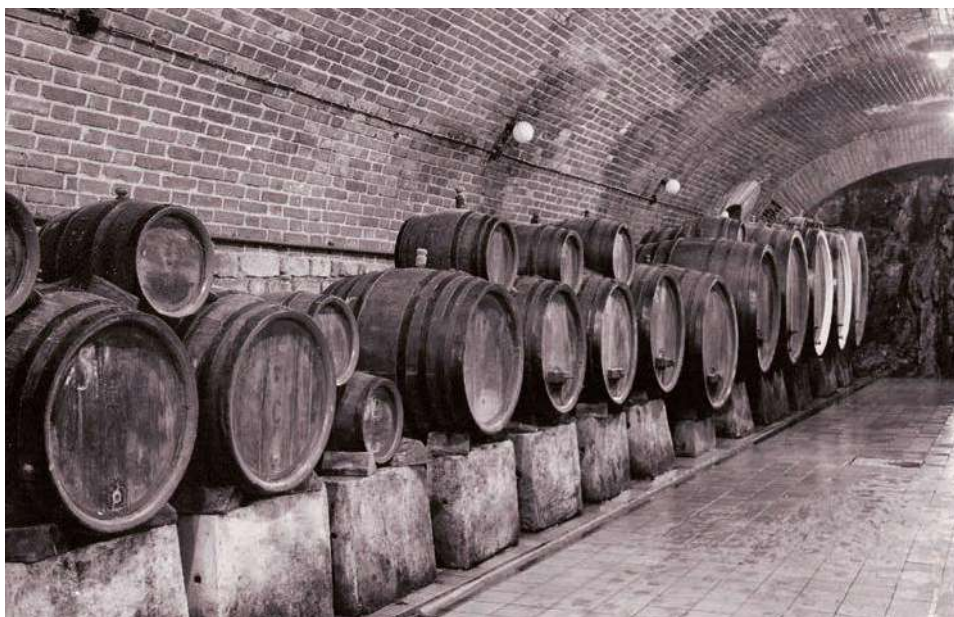
Ve sklepní podezdívce bylo zhotoveno několik příhrad na ukládání lahvového vína. Podlaha byla dlaždicová s odpadními žlábkami, takže byla snadno splachovatelná za použití hadic napojených na vodovodní potrubí vedené po obou stranách celé délky sklepa. Kantnýře¹⁹ na nasedání sudoviny byly zhotoveny z betonových dílců. Sklep byl dostatečně osvětlen stropními elektrickými tělesy. Pro možnost použití elektrického motorového čerpadla byl do sklepa zaveden také motorový elektrický proud.

Vybavení sklepa a vůbec staveb a vnitřního zařízení nebylo v tehdejší poválečné době a provádění zárodků podniků snadné. Podniky vyrábějící malovýrobní zařízení se rušily a velkovýrobní zařízení se nedalo v malovýrobě použít. Naštěstí stanice měla sklepní přístroje získané z Výzkumných ústavů zemědělských v Praze, které byly ještě před válkou nakoupeny pro zřízení státního vinného sklepa v Praze.

¹⁹ Kantnýř, také kancnýř, slovo původně z latiny, je nosič nebo podklad pod sudy ve sklepě (ližina).

3 Vchod do sklepa vybudovaného v roce 1949. Zdroj: kolektiv pracovníků VsV, Čtyřicet pět let práce Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně 1920–1965, Praha: Ústav vědeckotechnických informací MZLVH 1965.

4 Sklep na víno vybudovaný ve skále, vyzděný, vybavený betonovými kantýňmi osazenými sudovinou v roce 1949. Zdroj: HUBÁČEK, Vítězslav, Karlštejnské víno, Praha: Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně, 1966 (?).

5 Čelní stěnu sklepa tvoří mateční hornina Budňanská skála osazená skleněnou ozdobou se znakem Čech, Moravy a Slezska, sudy jsou zdobeny dřevorezbu. Zdroj: HUBÁČEK, Vítězslav, Karlštejnské víno, Praha: Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně, 1966 (?).

Stavba provozní budovy 1949–1952

Po dokončení stavby vinného sklepa bylo započato se stavbou provozní budovy. Při přípravě návrhu rozmístění a využití místností se vycházelo z tehdejší všeobecné praxe postupu zpracování hroznů v nejvyšším podlaží budovy a přísunem hroznů z vinic položených nad vinným sklepem a v případě dovezených hroznů po silnici jejich dopravou výtahem z přízemí do lisovny²⁰ v nejvyšším podlaží. Tam byly umístěny mlýnkoodzrňovače²¹, kvasné kádě, lisy a jiné. Pro odtok moštu z lisovny do sklepa se počítalo s využitím samospádu hadicemi, popřípadě za použití čerpadla.

Provozní budova byla projektována ve frontě s budovou administrativní ve vzdálenosti asi 10 metrů od ní tak, aby z ní byl vstup do sklepa. V přízemí provozní budovy byla v úrovni silnice místnost s nákladním výtahem a s vjezdem ze silnice, vedle ní umývárna lahví a skladiště lahví. Naproti sklepu se nacházela místnost k uskladnění sklepních přístrojů, která kromě toho sloužila úpravě lahví s vínem, dovezených ze sklepa ke konečné úpravě a expedici. Vedle byl projektován sklad sklepních potřeb a v dalším pořadí společenská místnost a laboratoř.

V poschodí, v úrovni spodní části vinice, byla projektována rozsáhlá lisovna určená ke zpracování hroznů, šatna pro ženy a příruční laboratoř. Do tohoto podlaží vedl také vchod z vinice.

²⁰ Lisovna je místnost určená k lisování vinných hroznů.

²¹ Mlýnkoodzrňovač je starší název používaný pro zařízení, které oddělovalo bobule od třapiny (zelená část hroznů). Ve starší odborné literatuře se používalo pro bobuli název „zrno“.

Koncem čtyřicátých let se sklízely hrozny ještě do košíků a smaltovaných džberů o obsahu asi 10 kg. Z nich se hrozny přesýpaly do zádočných nůšů, které se po zvážení odnášely ke zpracování hroznů, pokud možno podle odrůd každá samostatně.

Vinařské pracoviště v Loděnici v letech 1949–1993

Koncem čtyřicátých let převzalo ministerstvo zemědělství konfiskát záměčku, pozemků a strání po zašlých vinicích v Loděnici u Berouna pro účely Státní pokusné vinice v Budňanech. Stalo se tak z popudu tehdejšího zapálení pro obnovování vinic v Čechách všude, kde se v minulosti réva pěstovala. Nebralo se však v úvahu, že mnohé vinice zanikly právě proto, že nebyly založeny na vhodném stanovišti.

Loděnické vinice byly založeny na Kněží hoře i přesto, že se vědělo o neúrodách tohoto vinařství, které bylo dosti často postihováno mrazy. Výnosy tak byly labilní a není divu, že později byly vinice zanedbávány a po majitelově smrti zpustly.

Přes všechny námitky Tomáše Dohnala převzalo ministerstvo zemědělství loděnický konfiskát v roce 1949, a to záměček v bídém stavu, 22 hektarů pozemků, z toho 7 hektarů zpustlých vinic na Kněží hoře s rozpadajícím se opěrným zdívkem.

Pozemky o výměře 15 hektarů byly předány státním statkům, takže pro potřeby vinařské stanice zůstalo 7 hektarů na Kněží hoře po zaniklých vinicích, se sklonem 20–30 stupňů. Kromě toho při hlavní silnici bylo asi 0,8 hektaru pozemku k použití pro réвовou školkou.

Loděnické pracoviště bylo řízeno ze Státní pokusné vinice v Budňanech, bezprostřední řízení prací zajišťoval bývalý pracovník Státní pokusné vinice v Budňanech, který byl do Loděnic přeložen z Dolu u Libčic nad Vltavou. Získání dělníků pro toto pracoviště bylo ještě svízelnější než v Karlštejně. Přesto se s pomocí brigádníků podařilo ještě v roce 1950 ručně zrigolovat asi 1,5 hektaru pozemků. K postupné předvysadbové úpravě pozemků a výsadbě révy došlo během dalších let. Vinařské pracoviště v Loděnici ukončilo svoji činnost v roce 1993, kdy byly budova i pozemky vráceny původnímu majiteli v rámci restitucí majetku.

Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně v letech 1951–1960

Padesátá léta byla bohatá na plnění řady investičních, výzkumných a vůbec budovatelských úkolů, jakož i všeobecně na odbornou vinohradnickou činnost dotýkající se nejen Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně, ale i zvelebování vinohradnictví v Československu vůbec.

Jak je již z nadpisu zřejmé, změnil se v tomto období v důsledku změny názvu obce přejmenováním na Karlštejn (rok 1952)²²) i název stanice na Výzkumnou stanici vinařskou v Karlštejně.

Kromě toho došlo počátkem padesátých let k několika organizačním změnám v tom směru, že Státní pokusná vinice v Budňanech / Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně byla v roce 1952 organizačně připojena k ředitelství Šlechtitelských a cho-

²² Dostupné online: <<https://www.mestys-karlstejn.cz/mestys/informace-o-obci/historie-obce/>> [10. 10. 2019].

vatelských stanic v Praze, hned následujícího roku 1953 byla přidělena ke Krajskému výzkumnému ústavu zemědělskému v Klánovicích a do roku 1956 po stránce provozní k Ústřednímu výzkumnému ústavu rostlinné výroby v Praze-Ruzyni, kdežto po stránce metodické k Výzkumnému ústavu pro vinohradnictví a vinařství v Bratislavě.

Z investičních prací byla především v roce 1951 dokončena stavba provozní budovy a bylo započato s jejím vybavováním v mezích tehdejších možností. Stanice získala k vybavení mechanizace traktor Zetor 15 a koncem padesátých let měla možnost uplatnit při předvýsadbové přípravě pozemku Na Vrších rigolačního pluhu taženého traktorem.

Na Plešivci se už jen dosázel sortiment odrůdových novinek a rozšiřování vinic se přesunulo na pozemek Vrše I, výsadbou hlavních odrůd za účelem studia vhodnosti podnoží a afinity.²³

Tehdejší výrobní postupy zpracování hroznů a výroby vína byly zachyceny v publikaci T. Dohnala a V. Krause Pěstování révy a využití hroznů (1968).

V tomto desetiletí bylo v Karlštejně vysazeno 1,29 hektaru vinic, takže celkový stav výměry vinic v Karlštejně v roce 1960 činil 4,13 hektaru.

Podle odrůd pěstovaných v Karlštejně si po stránce výnosu hroznů vedl nejlépe z bílých odrůd (průměrný výnos z let 1951–1960) Müller Thurgau (55,55 q/ha), Sylvánské zelené (38,99 q/ha), Tramín červený (37,18 q/ha), Ryzlink rýnský (35,77 q/ha) a Burgundské bílé (34,28 q/ha). Z odrůd pro červená vína nejlépe obstálo Portugalské modré (74,7 q/ha), po něm následovalo Burgundské modré, švýcarská selekce (61,33 q/ha), na třetím místě skončilo Svatovavřínecké (37,67 q/ha) a poslední bylo Burgundské modré (23,94 q/ha).

Vinice v obci Vonoklasy

K úplnosti informací z pracovišť stanice je nutné doplnit, že v roce 1958, po úmrtí bývalého prezidenta Československé republiky Antonína Zápotockého, převzala Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně jím založenou vinici v obci Vonoklasy. Výměra celého pozemku byla necelého půl hektaru, ze kterého bylo v době přijetí révou osázeno 26 arů, polostolními a stolními odrůdami. Vinice se nacházela ve vhodné vinohradnické poloze, jejíž původní příkrý sklon zmírnila terasovitá úprava.²⁴

Činnost Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně v letech 1961–1970

V období šedesátých let byla v hlavních rysech dokončena výsadba révy vinné na všech pracovištích Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně.

V Karlštejně byla na Plešivci dokončena výsadba sortimentu a na Vrších II byly vysazeny k dalšímu sledování klony matečných keřů čtyř bílých a tří modrých odrůd, jakož i započato s postupnou výsadbou semenáčů kříženců modrých rodičovských párů, z nich byli vybráni a množeni k dalšímu sledování nadějní jedinci.

²³ HUBÁČEK, Vítězslav, Studium podnoží, způsobu rozmnožování a afinity u hlavních odrůd révy vinné, VÚRV Praha, Závěrečná zpráva, 1965.

²⁴ O dalším osudu této malé vinice v obci Vonoklasy rozhodlo mrazivé počasí v zimě let 1985–1986, kdy rostliny značně pomrzly a bylo shledáno nerentabilní vinici znovu obnovovat. Proto byla vinice zrušena a pozemky byly předány obci na stavební parcely.

Sklizeň hroznů a jejich použití

V šedesátých letech se při sklizni hroznů používalo místo košíků a nůši již džberů a zá-
dových puten z plastické hmoty, ze kterých se hrozny po zvážení vysypaly do dřevě-
ných škopků o obsahu 35–40 kg a v nich se odvážely ke zpracování do lisovny. Hrozny
z pracovišť v Loděnici a Vonoklasech se odvážely ke zpracování rovněž do Karlštejna.
Ke konci desetiletí se začalo při sklizních i k převozu používat bedniček z plastové
hmoty, do kterých se vešlo asi 25 kg hroznů.

V rámci problematiky výroby hroznových vín se řešilo stanovení vhodného po-
měru scelování vín za účelem zavádění místních typů známkových vín. Pro bílá vína
byla volena směs Burgundského bílého, Tramínu červeného s hlavním podílem Müller
Thurgau pod označením „Karlštejnské bílé“, později „Eliška bílá“. Pro červená vína to
bylo Burgundské červené, Svatovavřínecké s hlavním podílem Portugalského červené-
ho pod označením „Karlštejnské červené“, později „Eliška červená“.

Karlštejnské víno bylo po vyškolení stáčeno do lahví 0,7 litru (pistolí) s příslušnou
adjustací. Kolekce vinět byla rozšířena o viněty „Eliška bílá“ a „Eliška červená“ podle
návrhu výtvarníků Čokoládoven, n. p., Praha 2, název navrhl Vítězslav Hubáček. Pro
dárkové balení byly zhotoveny papírové tašky pro dvě lahve, rovněž podle návrhu vý-
tvárníků Čokoládoven.

Karlštejnské víno bylo distribuováno „Jednotou“ především do karlštejnských re-
staurací a obchodů a dále pak dodáváno k reprezentačním účelům.

Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně v letech 1971–1990

Stanice v roce 1971 obhospodařovala následující výměru plodných vinic: v Karlštejně
5,85 ha, v Loděnici 3,95 ha, ve Vonoklasech 0,45 ha, celkem tedy 10,25 ha.

V roce 1971 byla již převážná část vinic na kopci Plešivec přestárých. Byly založe-
ny v úzkých spinech, na nízkém a středním vedení, a proto byly odkázány na ruční
obdělávání. Byly také špatně přístupné mechanizačním prostředkům, poněvadž měly
nedostatečně vybudovanou cestní síť a nemohla se v nich plně uplatnit mechanizace
obdělávání. Stanice měla kritický nedostatek pracovních sil. Vinice trpěly velkou půd-
ní erozí.

Za těchto okolností bylo zapotřebí rozhodnout, jak dál pokračovat, protože vinice
na kopci Plešivec byly v takovém stavu, že jejich další udržování bylo neekonomické.
Výzkumnému ústavu rostlinné výroby v Praze-Ruzyni (dále jen VÚRV) bylo tedy
doporučeno vinice vykloučit a stráň nově zterasovat tak, aby nové vinice mohly být
mechanizačně obdělávány.

Protože i nadále trval nedostatek pracovních sil, byly vinice na pozemku Vrše I
a Vrše II v roce 1977 vykloučeny ob řádek. Tím byla umožněna kultivace půdy a ochra-
na rostlin proti chorobám a škůdcům běžnou zemědělskou mechanizací.

Po dvouletém usilovném jednání byla nakonec odsouhlasena koncepce přebudová-
ní a modernizace stanice. Do jisté míry k tomu přispěla i živelní pohroma dne 18. 8.
1974, při níž došlo k velkým škodám splavením půdy do přilehlých budov, rodinných
domů i na silnici.

Zakládání a obnova vinic na kopci Plešivec v letech 1977–1985

Rekonstrukce vinic na kopci Plešivec byla rozvržena na dvě etapy, dále na vybudování cest a odvodnění. Po odstranění starých drátěnek a vykloučení vinice bylo v roce 1977 započato v horní části vinice na kopci Plešivec s předvysadbovou úpravou terénu terasováním. Byla skryta vrstva půdy do hloubky asi 30 cm a deponována na hromady. Terén byl pak upraven na tři terasové plošiny. Na ně byla znovu rozprostřena deponovaná ornice a vyhnojena. V místech, kde bylo málo půdy, byla navezena půda z pozemku u řeky.

Na první terase pod lesem směrem k obci Hlásná Třebaň v rohu musela být vyčnívající skála pomocí odstřelu odstraněna, plošina srovnána a prodloužena až k plotu. Kámen byl odvezen a použit pro úpravu nových cest. Na takto upravený terén byla rovněž navezena asi 60 cm vysoká vrstva půdy. Za pomoci pásového traktoru a rigolačního pluhu byly terasové plošiny zrigolovány.

V roce 1978 byla z místní části Krabina vybudována přístupová komunikace na vinici na kopci Plešivec zpevněná betonovými panely. Původní cesta byla rozšířena a v některých místech změněn její směr. Zároveň byla vybudována i podobná cesta ve vinici opatřená svodidly. V tomto roce byly břehy teras osety hydroosevem.²⁵

První tři terasy pod lesem byly vysazeny ve sponu 120 × 300 cm pro vysoké vedení ve dnech 11.–20. 4. 1979, odrůdami Müller Thurgau, Muškát moravský, Irsai Oliver, Tramín červený, Burgundské bílé, Burgundské šedé a kolekcí 113 odrůd révy vinné.

Stará bouda byla nahrazena unimobuňkou a v březích jednotlivých teras na vinici na kopci Plešivec bylo postaveno schodiště z betonových železničních prahů, kromě břehu ve třetí terase, v níž byly schody postaveny z kamene.

Ve dnech 22.–30. 4. 1980 byly na 4.–10. terase vysazeny odrůdy Müller Thurgau, Portugalské modré, Zweigeltrebe, André, Svatovavřínecké, Veltlínské červené rané a sortiment stolních kultivarů.

V roce 1981 byly obnoveny opěry (drátěny) na vinici Vrše II v klonové výsadbě a novošlechtění, protože sloupky se vyvracely a dráty byly rezavé a potrhány. Konečně v roce 1983 byly zahájeny práce na odvodnění vinic na kopci Plešivec, které byly ukončeny 30. 9. 1984. Kolem panelové cesty se z plotových betonových sloupků udělal obrubník. Vybetonované příkopy se v některých místech překlenuly železnými mřížemi. Od té doby už nedošlo k žádnému poškození vinic ani přilehlých komunikací při prudkých deštích.

Zakládání a obnova vinic na pozemku Vrše II v letech 1986–1990

Pro zamýšlené rozšíření plochy vinic na pozemku Vrše II a uzavření celého areálu až po hranici katastrálního území se Srbskem byly v roce 1983 koupeny pozemky, na nichž byl starý neudržovaný sad a pastvina. Další pozemek pod lesem o výměře 1,15 ha orné půdy byl převzat od JZD Mořina v roce 1985. Hned v příštím roce 1986 byl zakoupen zbývající pozemek o výměře 19 arů, neplodná půda.

²⁵ Hydroosev je speciální způsob osévání ploch, při kterém se rovnoměrně nanáší směs osiva, vody, umělého hnojiva, organické hmoty a protierozních přísad na určenou plochu.

V listopadu 1986 byla zahájena 1. etapa zakládání a obnovy vinic na pozemku Vrše II pod názvem „Protierozní ochrana a přístupová komunikace“. Došlo k ní také proto, že častá eroze půdy při prudkých deštích poškozovala nánosem splavené půdy na silnici z Karlštejna do Srbska. Za období 22. 11. až 18. 12. 1986 byly vytvořeny pod lesem tři terasové plošiny, na nichž byly vysazeny rezistentní odrůdy a kříženci, sortiment odrůd z NSR, semenáčky pro pozorování jejich odolnosti mrazu a vlastní přemnožené klony. Byl zvolen spon 100 × 300 cm.

Přikoupené pozemky byly nově oploceny a nový plot byl připojen na staré oplocení. Vjezdová vrata byla přemístěna a vyměněna za vrata nová. Také cesta do lesa byla přemístěna tak, aby vedla venkem kolem plotu do lesa. Dříve cesta do lesa protínala pozemky uvnitř areálu vinice. Tímto zásahem byl vytvořen samostatný areál vinic na pozemku Vrše II.

V zimním období dne 18. října 1988 byly zahájeny práce na 2. etapě rekonstrukce a zakládání vinic na pozemku Vrše II a ukončeny byly vytvořením terasových plošin T5–T7 na jaře roku 1990. Z celé vinohradnické tratě byla ponechána parcela T6 osázená odrůdami Müller Thurgau, Ryzlink rýnský a Portugalské modré, protože byla vysazena v roce 1972 a byla ještě v dobrém stavu.

Na připravené terasy byly vysazeny na jaře 1989 přemnožené klony odrůdy Müller Thurgau, klony odrůdy Sylvánské zelené a klony odrůdy Burgundské bílé, Svatovavřínecké a Portugalské modré. V roce 1990 byly do sortimentu dosázeny odrůdy Kerner, Ryzlink rýnský, Bacchus, Reinchenstiener, Schönburger, Hibernál, Orion, Krystal, Bianca, Sieger a Morio muskat. Přípravou zbylých tří teras byla završena rekonstrukce vinohradnické tratě na pozemku Vrše II.

Sklepní hospodářství v roce 1952

Zpracování hroznů a výroba vína byly při stavbě provozní budovy v roce 1952 uspořádány malovýrobně. Původní úmysl, aby technologie zpracování hroznů postupovala samospádem z podkroví (mlýnkovny) dolů do lisovny v I. poschodí a pak do sklepa, se neosvědčil. Tento způsob byl velmi pracný, protože hrozny z Loděnice, Vonoklas a Karlštejna („Vrší“) musely být dvakrát překládány a dopravovány výtahem do lisovny. Rovněž přístrojová technika neodpovídala plánovanému rozvoji. Sklep na víno vybudovaný ve skále byl v minulosti postupně doplňován sudovinou, která nebyla jednotná, a její uspořádání nebylo estetické.

V roce 1971 bylo přistoupeno k úpravě interiéru sklepa. Sudovina byla opravena, uspořádána podle objemu, opatřena jednotnými uzávěry a panenkami. Některé sudy byly překovány, všechny pak natřeny a usazeny na nové kantníře z dubových trámů, podložených betonovými kostkami. Tyto práce vykonali pracovníci Bednářského a včelařského družstva v Brně-Modřicích. Do čela sklepa na skálu byl pověšen prosklený a osvětlený kruh se znaky Čech, Moravy a Slezska. Ve sklepe bylo rozvedeno skleněné potrubí na dopravu moštů z lisovny a pro přetáčení vína. Dodavatelem byl podnik Sklárný „Kavalír“ Sázava. Kapacita sklepa byla doplněna o 2 sudy (objem 42 hl a 21 hl). Pro sklepní hospodářství bylo zakoupeno čerpadlo na víno. V roce 1972 byla čela sudů ozdobena řezbami (sv. Václav, Karel IV., Eliška, medaile ČAZ, znak VÚRV, Karlštejn a Loděnice). Většinu řezeb pořídil František Štěpánek z Brna podle fotografií

nebo kreseb akademického malíře P. Lisého z Prahy. V tomto roce byla ještě provedena rekonstrukce instalace rozvodu vody ve sklepě. Pro posezení a degustaci vína bylo předsklepí vybaveno stoly, lavicemi a elektrickými přímotopnými zářiči. Toto opatření se neosvědčilo (kouření, hygiena) a bylo po roce zrušeno. V roce 1974 byly koupeny čtyři dvacetihektolitrové stojaté kovové tanky a instalovány v předsklepí.

Klenba sklepa (strop) na víno byla narušována agresivními vodami. Byly znečišťovány sudy a kapky vody obtěžovaly pracovníky při práci. Bylo proto rozhodnuto strop injektovat, a tím zabránit prosakování vody. Práci se ujal podnik Vodní stavby Plzeň v roce 1975.

Tyto práce vykonal podnik Vodohospodářská správa Beroun. Injektáž sklepa probíhala za provozu, při naplněných sudech vínem, kdy v důsledku zranění betonu se teplota vzduchu ve sklepě pohybovala kolem 25–30 °C. Do prostor nad stropem bylo tlakem injektováno 220 tun cementové směsi.

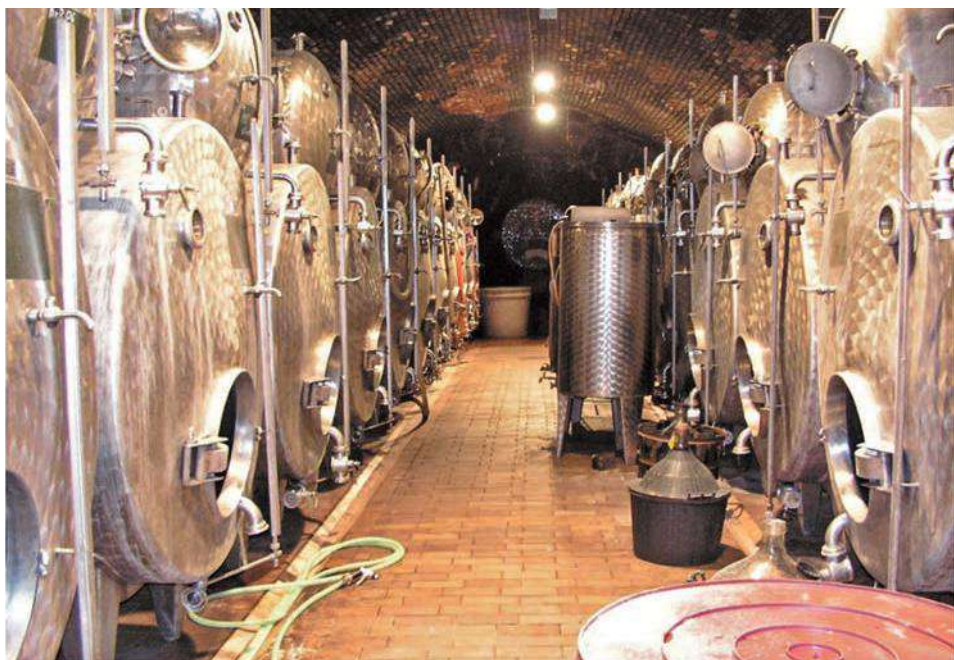
V roce 1976 byla ve sklepě vyměněna celá elektroinstalace. V tomto roce byla 20. 5. 1976 také dokončena stavba společenské místnosti. Byla slavnostně otevřena 28. 5. 1976 u příležitosti 50. narozenin vedoucího stanice pana Vítězslava Hubáčka. Místnost byla postavena pro odborné degustace vín a pořádání různých společenských a odborných akcí. Byla projektována podle návrhu Vítězslava Hubáčka a fotografií z různých podniků v zahraničí.

Dne 10. 11. 1976 bylo dokončeno a uvedeno do provozu ústřední topení na olejové hospodářství s používáním LTO s automatickým provozem. Kotelna se dvěma kotly vyhřívala obě budovy, fyziologickou laboratoř se skleníkem a ohřívala vodu.

V roce 1977 byly pořízeny další dvě řezby na čela sudů, a to Praha (Staroměstská mostecká věž) a Mělník (zámek). V roce 1978 se stanici podařilo koupit druhý, větší horizontální lis na hrozny značky Bucher-Guyer 18 a vanu (výsypku na hrozny). V roce 1979 bylo technologické zařízení doplněno bulharským mlýnkoodzrňovačem.

Protože se ukázalo, že provozní budova nevyhovuje požadavkům na ni kladeným, byla podle návrhu Vítězslava Hubáčka vypracována projektová dokumentace na její vnitřní přestavbu. Ta se uskutečnila v roce 1980. Rekonstrukce provozní budovy byla rozsáhlá. V podkroví byla zrušena mlýnkovna a z místnosti udělán sklad různého materiálu. V 1. poschodí byla lisovna změněna na šatnu pro muže, WC, kancelář, jídelnu a laboratoř. Bylo zazděno propadliště a chodba prodloužena po celém poschodí. V přízemí byla zrušena expedice a laboratoř. Z nich byla vybudována stáčírna, umývárna lahví, sklad lahví, chodba do společenské místnosti a kuchyňka. V suterénu byla zrušena garáž a umývárna lahví. Z těchto místností byla vybudována lisovna s jímkami zapuštěnými do podlahy na rmut. Dále první místnost byla rezervována pro sklad hotových výrobků a v poslední byly umístěny přístroje automatiky kotelny. Při rekonstrukci bylo nutné vyměnit elektroinstalaci, odpady, rozvody vody a změnit trasu skleněného potrubí. Rovněž výtah musel být přizpůsoben přestavbám.

Řadu materiálu i některé práce si musela stanice obstarat sama. V roce 1980 se stanici podařilo dovézt ze Švýcarska automatický kvasný tank na výrobu červeného vína a koupit dva dvanáctihektolitrové sudy na víno. V roce 1981 byla vybavena stáčírna válečkovou trati a do skladu hotových výrobků byl nainstalován chladicí box. V roce 1982 došlo k modernizaci infrastruktury technologické laboratoře. V roce 1985 bylo sklepni hospodářství doplněno o dvě myčky lahví, ruční zátkovačku, stáčečku a etiketovačku.

6 První nerezové tanky na víno 1986–2013, stav před výměnou 30. 5. 2013. Zdroj: foto David Chocholatý, 2013.

7 Likvidace starých tanků na víno 30. 5. 2013. Nové tanky se do budovy stěhovaly jiným způsobem. Zdroj: foto Radomíra Strálská, 30. 5. 2013.

8 Nové nerezové tanky na víno od roku 2013. Zdroj: David Chocholatý, 2013.

Výměna nádob na víno v roce 1986 a v roce 2013

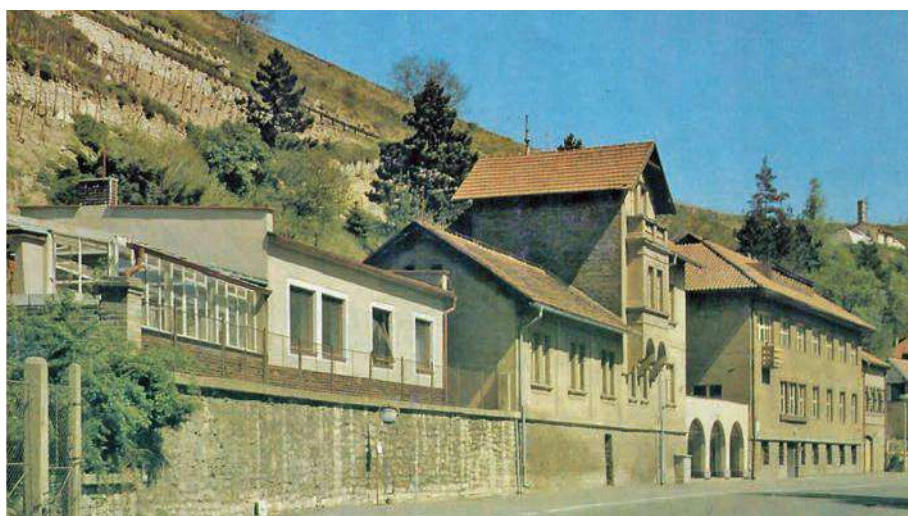
K velké události došlo v roce 1986, kdy byly dřevěné sudy vyměněny za nerezové nádoby. V důsledku vlhkého prostředí trpěly obruče sudů korozi a praskaly. Rovněž značná část dých byla prasklá nebo zlomená. Na návrh Vítězslava Hubáčka se podařilo se zajistit projekt, výrobu a instalaci nerezových tanků. Likvidace dřevěné sudoviny a instalace nerezových tanků byla dost komplikovaná. Musela být provedena celá řada složitých stavebních zásahů. Práce byly ukončeny 15. 12. 1986. Výměna opět probíhala za plného provozu. Do sklepa bylo podle plánu instalováno 37 ks tanků různého objemu. Po ukončení akce činila celková kapacita sklepa 1 093,5 hl oproti dřívějším 627 hl ve dřevěných sudech. V tomto roce bylo podruhé vyměněno elektrické osvětlení ve sklepech.

Tyto nerezové nádoby sloužily až do roku 2013, kdy byly vyměněny za nové nerezové vinařské nádoby různých objemů. Výměna starých nerezových nádob z roku 1986 za nové v roce 2013 byla opět velmi náročná a byla spojena s velkými stavebními zásahy do obvodové stěny provozní budovy. Staré velké nerezové nádoby – tanky byly vystěhovány z budovy vybouranou dírou v obvodové zdi na ulici, naloženy na kamion a prodány k dalšímu použití. Po vystěhování byla díra opět zazděna.²⁶

²⁶ CHOCHOLATÝ, David – STŘALKOVÁ, Radomíra, Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně dostala k 95. výročí rekonstrukci vinařství, Vinařský obzor, 2014, č. 4, s. 10–11.

Adaptace administrativní budovy č. p. 98 v roce 1971

V roce 1971 byla adaptována administrativní budova č. p. 98. Byly vytvořeny tři kanceláře (podatelna, účtárna, kancelář vedoucího stanice), umývárna, šatna, sklad a dílna v přízemí. Dále byla předlážďena chodba, vyměněny podlahy a dveře. V podatelně byla instalována nová telefonní ústředna pro šest linek. Nad vchod do budovy byla umístěna stříška. Kancelář vedoucího stanice byla vybavena novým nábytkem. Tím se vylepšilo pracovní prostředí. Dále byla vybetonována cesta za budovou, vyměněno oplocení, opravena podezdívka a vrata ke garážím. Za budovou bylo v roce 1973 zbouráno pařeníště. Na tomto místě byl později, v roce 1983, postaven sklad na chemické přípravky. Dále byly demolovány dřevníky, chlév a hnojiště na dvoře za administrativní budovou, a tím se uvolnilo místo pro stavbu fyziologické laboratoře.

9 Rozšíření budov o laboratoř a skleník v roce 1984. Zdroj: Vinohrad, 28/1990, č. 7.

Fyziologická laboratoř 1983–1988

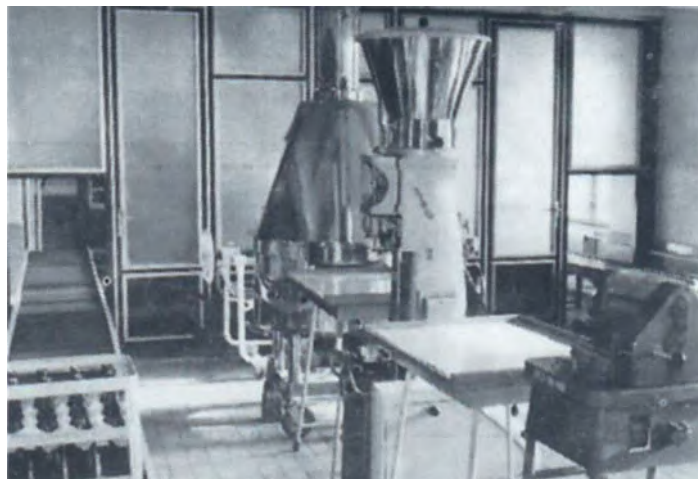
Dne 26. 9. 1983 byla zahájena stavba fyziologické laboratoře na bývalém dvoře podle návrhů manželů Hubáčkových. Součástí laboratoře byl i skleník. V roce 1984 byla dokončena stavba fyziologické laboratoře, včetně vybavení nábytkem, mrazničkami, dvěma mrazicími boxy. V roce 1988 byl do fyziologické laboratoře vestavěn očkovací box (flow box) a byla zahájena kultivace révy vinné v podmínkách in vitro.

Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně v letech 1989–2019

Novodobá historie stanice datovaná od roku 1989 neprobíhala tak dramaticky jako v prvních padesáti letech. Vinice i zázemí pro výzkum byly hotové a stanice se mohla plně věnovat výzkumné činnosti, která byla zacílena především na klonovou selekci

10 Lisovna s lisem Antiko v roce 1989, 70 let stanice. Zdroj: Vinohrad, 28/1990, č. 7.

11 Stáčírna a expedice vína v roce 1989, 70 let stanice. Zdroj: Vinohrad, 28/1990, č. 7.

odrůd Modrý Portugal, Svatovavřínecké, Ryzlink rýnský, Rulandské bílé, Sylvánské zelené a Müller Thurgau, na vybudování, postupné rozšiřování a hodnocení genových zdrojů rostlin v podobě Národního genofondu révy vinné pro Českou vinařskou oblast a na výzkum mrazuodolnosti pupenů.²⁷

V letech 2012–2015 byly na viniční trati Plešivec postupně vyklučeny náletové dřeviny, které doposud bujně porůstaly břehy teras a bránily správnému proudění vzduchu na vinicích.

²⁷ STRÁLKOVÁ, Radomíra, 95letá cesta výzkumu ve Výzkumné stanici vinařské v Karlštejně, *Sommelier*, 2014, č. 4, s. 21–22.

12 Příjezd ke stanici od Berouna v roce 2012. Zdroj: foto Radomíra Strádkové, 2012.

V roce 2013 proběhla ve Výzkumné stanici vinařské v Karlštejně rozsáhlá rekonstrukce infrastruktury administrativní a provozní budovy i modernizace vinařské technologie.²⁸ V provozní budově byla zrušena kotelna na LTO a nahrazena celkem třemi samostatnými plynovými kotly, které byly po jednom umístěny v administrativní budově, provozní budově a fyziologické laboratoři.

V roce 2013 byly z vinného sklepa odstraněny staré nerezové nádoby na víno z roku 1986 a nahrazeny novými vinařskými nerezovými nádobami různých objemů. Byl zakoupen nový lis na hrozny a dva vinifikátory na výrobu červených vín.

V roce 2015 byla na viniční trati Plešivec instalována v pořadí už třetí meteorologická stanice (digitální s automatickým přenosem dat). Meteorologická data jsou na stanici nepřetržitě měřena od roku 1954 meteorologickými stanicemi č. 1 a č. 2.

V roce 2015 se začalo v pořadí s druhou revitalizací vinic. Proběhla výsadba nových interspecifických odrůd révy vinné na viniční trati Vrše II (terasy T6, T7, T8), kde byly postupně vysazeny odrůdy Solaris, Cabernet Cortis a Hibernal. V roce 2016 byla na viniční trati Vrše I, konkrétně na nově připravené terase, vysazena odrůda Rinot.

V roce 2016 byla v administrativní budově vyměněna nová dřevěná okna, nové vstupní dveře a uveden do provozu nový prodejní stánek v Karlštejně, postavený v zahradě bytového domu č. p. 76.

²⁸ CHOCHOLATÝ, D. – STRÁDKOVÁ, R., Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně, c. d., s. 10–11.

V roce 2017 byly na viniční trati Plešivec vysazeny nové odrůdy Regent a Rondo a v roce 2018 Rubinet. Poprvé bylo využito k lahvování vína služeb mobilní lahvací linky z Rakouska.

Co říci na závěr? Snad vyslovit přání, aby do dalších let stanice měla řadu kvalitních pracovníků, kteří se budou i nadále starat o její modernizaci a rozvoj, aby mohla být kvalifikovaným partnerem pro výzkum i vinařskou praxi.

Centenary of the Research Station for Viticulture in Karlštejn

Summary: The article is dedicated to the presentation of a century of history of the State Experimental Vineyard in Budňany, which was founded on 28 November 1919 by the Ministry of Agriculture of the Czechoslovak Republic as a quarantine vineyard and nursery. In 1951, the station was renamed to Research Station for Viticulture in Karlštejn. Vineyards were gradually planted in Plešivec, Vrše I, and Vrše II localities. As of 2019, the station farmed a total of 9ha of vineyards. The research station grows over 200 varieties from the National Grapevine Gene Pool. The main varieties for wine production are Blue Portugal and Sylvaner, while its unique product, its own cuvée, is the 'Eliška' wine.

Prameny a literatura

- BLÁHA, Jan, Katastr viničních tratí na Moravě a v Čechách, Praha: Ústřední Svaz čs. vinařů 1948.
- DOHNAL, Tomáš – KRAUS, Vilém, Pěstování révy a zužitkování hroznů, Praha: SZN 1968.
- DOHNAL, Tomáš, Historie Státní pokusné vinice v Budňanech (Karlštejně) a přidružených vinařských objektů, Výzkumná stanice vinařská, rok neuveden (asi 1970).
- HUBÁČEK, Vítězslav, Studium podnoží, způsobu rozmnožování a afinity u hlavních odrůd révy vinné, VÚRV Praha, Závěrečná zpráva, 1965.
- HUBÁČEK, Vítězslav, Historie VÚRV, OOR, Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně 1971–1990, Výzkumná stanice vinařská, rok neuveden (asi 1990).
- CHOCHOLATÝ, David – STŘÁLKOVÁ, Radomíra, Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně dostala k 95. výročí rekonstrukci vinařství, Vinařský obzor, 2014, č. 4, s. 10–11.
- Opis smlouvy č. 40.523/II/1919 – Smlouva, kterou uzavírá Ministerstvo zemědělství s panem Ing. Karlem Čermákem v Budňanech u Karlova Týna, Praha 28. listopadu 1919.
- STŘÁLKOVÁ, Radomíra, 95letá cesta výzkumu ve Výzkumné stanici vinařské v Karlštejně, Sommelier, 2014, č. 4, s. 21–22.

Internetové zdroje

Historie obce Karlštejn, dostupné online: <<https://www.mestys-karlstejn.cz/informace-o-obci-2/historie-obce/>> [10. 10. 2019].

Tyto ***Pokyny pro autory*** platí pro autory veškerých textů, které vydává Národní zemědělské muzeum, s.p.o., v rámci své ediční činnosti (odborný článek, monografie, recenze, zprávy aj.). Redakce přijímá pouze původní práce vniklé na základě badatelské činnosti autora. Všichni autoři předkládají svá díla redakci jako články původní a potvrzují, že předložené práce nebyly zkopírovány nebo plagiovány zcela nebo zčásti z děl jiných autorů či vlastních (autoplagiát).

Pokyny pro úpravu rukopisu

1. Příspěvky dodávejte v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete elektronicky na adresu redakce: **redakce@nzm.cz** ve formátu .doc (tj. vytvořené editorem WORD). Používejte list A4, standardní styl Normal, písmo Times New Roman při zadání velikosti písma 12 bodů, řádkování 1,5, okraje 2,5. Text neformátujte! Nepoužívejte zvětšení mezer mezi odstavci ani tabulátor na jejich začátcích, příp. změny proložení znaků; odstavce, titulky, podtitulky graficky neupravujte a necentrujte, neboť grafická úprava bude provedena jednotně. Tučné písmo (bold), kurzíva (italic) či podtržení v textu budou respektovány.
2. K textu článku a monografie přiložte abstrakt (do 600 znaků),¹ klíčová slova, resumé (rozsah od 800 znaků do 5 normostran dle typu rukopisu), to vše v českém jazyce, případně v anglickém jazyce. V případě vypracování recenze je třeba připojit stručný medailonek autora (jméno, narození, vzdělání, současné zaměstnání, odborná specializace, výběr z díla – rozsah do 500 znaků).
3. Rozsah textu by neměl převýšit počet normostran dohodnutý s vedoucím redaktorem. Rozsah textu a počet příloh může být ve výjimečných případech překročen, ale pouze po konzultaci s vedoucím redaktorem. Články do časopisu *Prameny a studie*: rozsah max. 15 NS + seznam použitých zdrojů + ev. seznam zkratk + popisky k obrázkům v samostatném souboru + seznam příloh v samostatném souboru + přílohy v samostatném souboru.
4. Za text, tabulky a grafy odpovídají autoři. Autoři jsou plně odpovědní za autorská a reprodukční práva. Rukopisy projdou recenzním řízením; konečnou úpravu rukopisu si vyhrazuje redakce (formální stránku).
5. Po vydání se poskytují autorské výtisky.

¹ Doporučení jak koncipovat *abstrakt* naleznete v Příloze č. 3 těchto Pokynů pro autory.

6. Odpovědný redaktor si vyhrazuje právo zásahu do textu v rámci korektur, eventuálně právo vyloučit příspěvek z důvodu odborné či jiné nedostatečnosti. Autor bude v takovém případě vyzván k nápravě. K případným změnám v textu se bude autor moci vyjádřit v rámci autorských korektur.

7. Dodržujte následující pokyny v textu:

- název příspěvku
- uvedení grantové či jiné podpory včetně institucionální afilace
- abstrakt (v rozsahu do 600 znaků)
- text (nadpisy jednotlivých kapitol, podkapitol možné)
- seznam použitých pramenů a literatury dle citační normy uvádějte na závěr textu (nečíslovaný a v abecedním pořadí)
- v případě užití zkratk v textu nutno dodat seznam zkratek
- na konci příspěvku uveďte korespondenční adresu (jméno a příjmení s tituly, název a adresa pracoviště, e-mailová adresa)
- typografická pravidla: po čárce a tečce používejte vždy mezeru, rozlišujte mezi pomlčkou (–) a spojovníkem (-), v případě rozmezí letopočtů, dat a stránek, používejte výhradně pomlčku bez mezer (např. 1962–1967, 22.–26. května 1964, s. 1–5); klávesová zkratka Alt + 0150; znak „%“ odděluje od číslice mezerou
- další doporučení viz přílohy těchto Pokynů pro autory.

8. Příprava obrázků, tabulek, grafů a popisků

U všech obrazových příloh musí být uveden jejich zdroj, jméno autora obrazové přílohy, jedná-li se o dílo autorské (např. fotografie nebo kresba), a rovněž musí být opatřeny obsahovými popisky, případně originálním/ofiiciálním názvem (pokud takový existuje), jinak nebudou otištěny. U fotografií bude označení typu „fotoarchiv autora“ akceptováno pouze tehdy, pokud je autor držitelem autentického originálu. V opačném případě je **povinností autora uvést originální zdroj. Ošetření případných autorských a reprodukčních práv k daným vyobrazením je povinností autorů příspěvků.** Přílohy se předávají buď v elektronické podobě (e-mailem), nebo umístěné na vhodném nosiči dat, např. CD/DVD/USB flash disk. V takovém případě je třeba jednotlivé soubory umístěné na CD/DVD/USB flash disku přehledně a srozumitelně pojmenovat.

- Obrázky dodávat v elektronické podobě jako samostatné, zřetelně označené soubory zvlášť, mimo text, a to jako soubory jpg nebo tiff.
- Fotografie z digitálních fotoaparátů dodávat v nejlepší možné kvalitě bez úprav.
- Černobílé obrázky (pérovky) dodávat v rozlišení minimálně 600 dpi, obrázky barevné a v odstínech šedi v rozlišení minimálně 300 dpi.
- Obrázky číslovat v pořadí tak, jak požadujete jejich umístění v textu; důležitý je zřetelný odkaz v textu, a to tímto způsobem: (obr. 1), (tab. 3).
- Grafy a tabulky tvořit v editoru EXCEL nebo v textovém editoru WORD.
- Popisky k obrázkům, tabulkám a grafům dodávat zvlášť mimo text, identicky označené k příslušnému obrázku, nejlépe číslicí, opět neformátovaný text.
- Za poslední větu popisku dělat tečku.

9. V textu používejte následující úpravu:

Povinný poznámkový aparát k textu uvádějte pod čarou, nikoliv na konci textu. Poznámky vytvářejte pomocí funkce *Poznámka pod čarou* v MS Word. Každá poznámka začíná velkým písmenem a končí tečkou. Poznámkový aparát má trojí funkci:

1. bibliografický záznam, odkud citát pochází – pramen nebo zdroj informace;
2. vysvětlení, komentování nebo podrobnější vysvětlení a rozvedení určité myšlenky z textu (které by v textu působilo nesourodě), je možné uvést i další díla, která se příslušným problémem blíže zabývají;
3. odkázání na ty pasáže v textu, které s myšlenkou souvisejí.

Pro citace z pramenů a literatury používejte následujících pravidel a vzorů:

Citační pravidla:

- příjmení a jméno oddělujte čárkou; příjmení pište velkými písmeny. Mezi údajem o autorovi a údaji o názvu používáme čárku, autoři se oddělují pomlčkou;
- pro citaci článku ze sborníku či kapitoly z monografie je nutné použít před údaji o zdrojové publikaci slovo „in“, za kterým následuje dvojtečka;
- název monografie, článku ve sborníku či periodiku je oddělen čárkou;
- u monografií a sborníků vždy uvádíme místo vydání, rok vydání a odkaz na stranu, ze které citujeme (v seznamu literatury odkaz na citovanou stranu nahrazujeme rozsahem zdrojového článku ze sborníku nebo kapitoly z monografie);
- u periodik vždy píšeme rok vydání, ročník, číslo (pokud takové existují) a odkaz na stranu, ze které citujeme (v seznamu literatury odkaz na citovanou stranu nahrazujeme rozsahem zdrojového článku);
- u dokumentů z webového zdroje uvádíme příslušný hypertextový odkaz ve špičatých závorkách, k němuž připojujeme v hranatých závorkách údaj o časovém přístupu ke zdroji;
- v případě vícero po sobě jdoucích citací od stejného autora se používá velkým písmem TÝŽ, TÁŽ, TÍŽ;
- zkrácenou formu úplného jména autora (PEKAŘ, J.) a zkratky časopisu, archivu, fondu uvádějte až po první úplné citaci, přičemž u ní je nutné uvést v závorce dále používanou zkratku: Český časopis historický (dále jen ČČH), Státní okresní archiv Náchod (dále jen SOkA Náchod). Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný;
- používat zkratku srov., ne srv.

Citace archivního pramene:

Archiv, fond Název fondu, ukládací jednotka, číslo ukládací jednotky, inventární číslo (pokud takové existuje), signatura (pokud taková existuje), co nejbližší specifikace dokumentu.

Používejte přesný název archivního fondu. Můžete ho nalézt na adrese:

<http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/default.aspx>

Příklad:

Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Úřad říšského protektora, Praha, k. č. 11, inv. č. 117/f, sign. 746, dokument z 13. května 1943.

Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámorsk), fond Rodinný archiv Šliků, k. č. 25, inv. č. 371, sign. VII.1., Vidimus z r. 1475 o podělení Mateše a Václava Šliků.

Citace v seznamu pramenů:

Národní archiv Praha, fond Úřad říšského protektora, Praha.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Rodinný archiv Šliků.

Citace monografie:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název monografie, Místo vydání rok vydání, citovaná strana.

Příklad:

PEKAŘ, Josef, Bílá hora. Její příčiny a následky, Praha 1921, s. 19.

KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha 2000, s. 167.

Opakovaná citace:

PEKAŘ, J., Bílá hora, c. d., s. 19.

Citace v seznamu literatury a pramenů:

PEKAŘ, Josef, Bílá hora. Její příčiny a následky, Praha: Vesmír 1921.

KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha: Karolinum 2000.

Citace kapitoly v kolektivní monografii:

Příklad:

LOZOVIUK, Petr, Etnografie jako národní věda, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a v první polovině 20. století, Ústí nad Labem 2001, s. 77.

Citace v seznamu literatury:

LOZOVIUK, Petr, Etnografie jako národní věda, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a v první polovině 20. století, Ústí nad Labem: Albis International, UJEP – Ústav slovansko-germánských studií FF 2001, s. 59–98.

Citace článku v periodiku:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název článku, Název časopisu, rok vydání, ročník, číslo, citovaná strana.

Příklad:

KUČERA, Jaroslav, Mezi Wilhelmstrasse a Thunovskou (finanční podpora Německé říše Sudetoněmecké straně v letech 1935–1938), Český časopis historický (dále jen ČČH), 1997, 95, 2, s. 399.

Opakovaná citace: KUČERA, J., Mezi Wilhelmstrasse, c. d., s. 398.

Citace v seznamu literatury:

KUČERA, Jaroslav, Mezi Wilhelmstrasse a Thunovskou (finanční podpora Německé říše Sudetoněmecké straně v letech 1935–1938), Český časopis historický, 1997, 95, č. 2, s. 387–410.

Citace článku ve sborníku:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název článku, in: Název sborníku, EDITOR, Jméno (ed.), Místo vydání rok vydání, citovaná strana.

Příklad:

KOTISOVÁ, Markéta, Patscheiderův proces, in: Opava. Sborník k dějinám města 3, Opava 2003, s. 90.

LEMBERG, Hans, Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen. Der Beitrag der Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik, in: BRENNER, Christiane – FRANZEN, Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (edd.), Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse, München 2006, s. 101.

Opakovaná citace: KOTISOVÁ, M., Patscheiderův proces, c. d., s. 89.

Citace v seznamu literatury:

KOTISOVÁ, Markéta, Patscheiderův proces, in: Opava. Sborník k dějinám města 3, Opava: Maticе Slezská 2003, s. 90–91.

LEMBERG, Hans, Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen. Der Beitrag der Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik, in: BRENNER, Christiane – FRANZEN, Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (edd.), Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse, München: Oldenbourg 2006, s. 95–108.

Citace akademické práce:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název. Údaje o typu práce. Místo vzniku: školící pracoviště rok vzniku, citovaná strana.

Příklad:

KNOTEK, Petr, Kultura jako péče o duši. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 1999, s. 53. + ev. odkaz na internetový zdroj.

Opakovaná citace: KNOTEK, P., Kultura, c. d., s. 15.

Citace v seznamu literatury:

KNOTEK, Petr, Kultura jako péče o duši. Diplomová práce. Praha: katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 1999.

Citace hesla ve slovnících, lexikonech, příručkách apod.:

Příklad:

Heslo Práce: Velký sociologický slovník, II., Praha 1996, s. 824.

Opakovaná citace: Heslo Práce: Velký sociologický slovník, c. d., s. 825.

Citace v seznamu literatury:

Velký sociologický slovník, II., Praha: Karolinum 1996.

Zdroj na internetu:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název dokumentu, dostupné online: <hypertextový odkaz> [dd. mm. rrrr].

Příklad:

KOPEC, Jakub, Architektura je řeč. Daniel Libeskind v Ostravě, dostupné online: <<http://www.archiweb.cz/news.php?action=show&id=9320&type=6>> [11. 4. 2010].

Poslanecká sněmovna N. S. R. 1922, I. volební období, 6. zasedání, dostupné online: <http://www.psp.cz/archiv/1920ns/ps/tisky/T3808_01htm> [11. 12. 2009].

Opakovaná citace: KOPEC, J., Architektura, c. d.

Příspěvky zasílejte na adresu redakce:

Redakce

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Kostelní 44

170 00 Praha 7

nebo elektronicky na e-mail: redakce@nzm.cz

KRITÉRIA VĚDECKÉHO VÝZKUMU

1. Jasně definované a vymezené téma. Předmětem výzkumu je poznatelný či identifikovatelný předmět, jenž musí být označován a definován tak, aby byl poznatelným a identifikovatelným rovněž pro ostatní. Pojmenovat předmět znamená určit podmínky, za nichž o něm můžeme mluvit, a to na základě pravidel, která stanovíme nebo která stanovili jiní, již dříve. Určíme-li pravidla, máme k dispozici nástroje, které činí náš předmět poznatelným a identifikovatelným.
2. Výzkum se musí dopracovat k tomu, aby o předmětu našeho zájmu sdělil věci, které ještě řečeny nebyly, anebo aby se podíval novým pohledem na věci, které již řečeny byly. I kompilační dílo může mít určitý vědecký smysl, pokud ještě nic podobného v daném oboru neexistuje. Kompilátor shromažďuje a organicky spojuje názory, které byly vysloveny různými badateli na dané téma. Kompilace ovšem bývá (ve většině případů opodstatněně) jako vědecký produkt často zpochybňována.
3. Výzkum musí být užitečný a prospěšný pro ostatní.
4. Výzkum musí poskytnout předpoklady pro potvrzení nebo vyvrácení předpokladů, z nichž vychází. Nesmí znemožnit to, aby kdokoliv jiný mohl v uvedeném bádání pokračovat.
5. Vědecké dílo musí dodržovat terminologické standardy příslušného oboru. Jazyk díla by měl být živý, pestrý. Vyjadřovací styl však musí být věcný, seriózní, neurážející dobrý vkus.
6. Autor by měl dodržovat etiku vědecké práce, tj. soustavu mravních zásad. Cílem etiky ve výzkumu je zajistit, aby nikomu nebylo ublíženo a nikdo netrpěl důsledky našeho výzkumu.

PŮVODNÍ ČLÁNEK V ODBORNÉM PERIODIKU (ČASOPISE)

Článkem se rozumí odborná studie zveřejněná v odborném periodiku bez ohledu na stát vydavatele. Prezentuje původní výsledky výzkumu, který byl uskutečněn autorem nebo týmem, jehož byl autor členem. Jedná se o celé texty prací s členěním podle požadavků vydavatelů periodika na strukturu vědecké práce (nejčastěji souhrn, úvod, přehled literatury, pramenný materiál a metody, výsledky, diskuse, závěr) s v časopise obvyklým (zpravidla předepsaným) způsobem citování zdrojů, nejčastěji v poznámkovém aparátu.

Odborným periodikem je vědecký časopis, který je recenzován, je vydáván jako periodická publikace v tištěné nebo elektronické podobě a má přidělen ISSN kód (mezinárodní standardní číslo seriálové publikace). Odborným periodikem není denní tisk ani populárně naučný časopis.

Články v odborném periodiku (časopise) se člení na:

J_{imp} – původní/přehledový článek v recenzovaném odborném periodiku, který je obsažen v databázi Web of Science (dále „WoS“) s příznakem „Article“, „Review“, nebo „Letter“;

J_{SC} – původní/přehledový článek v recenzovaném odborném periodiku, který je obsažen v databázi SCOPUS5 s příznakem „Article“, „Review“, nebo „Letter“;

J_{ost} – původní / přehledový článek v recenzovaném odborném periodiku, které nespadá do žádné z výše uvedených skupin. Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik se nepoužije. Rozhodující je, zda recenzovaný odborný článek splňuje obecné požadavky na tento druh výsledku a prošel řádně procesem recenzního řízení.

Článkem v odborném periodiku nejsou:

- reprinty, abstrakta apod., byť publikovaná v odborném periodiku, články informativního nebo popularizačního charakteru o výsledcích výzkumu;
- ediční materiály, opravy, recenze, rešerše a souhrny;
- článek typu „preprint“, tj. verze článku uveřejněná před recenzním řízením;
- pro J_{ost} články s nižším rozsahem než jsou 2 strany textu, přičemž platí, že do rozsahu stran se nezapočítávají fotografie, grafy, mapové přílohy, obrázky, tabulky a reklamy.

U volby časopisu pro zveřejnění studie je třeba dát pozor, zda se nejedná o **podvodného vydavatele**. V poslední době se objevuje praxe:

- uvádění **falešného impakt faktoru**,
- vytvoření **falešných internetových stránek** impaktovaného časopisu, který ve skutečnosti vlastní stránky vůbec nemusí mít (tzv. hijacking). Často se jedná o úzce zaměřené časopisy původně publikující v jiném než anglickém jazyce, které se „nově staly“ multidisciplinárně zaměřenými a publikují v angličtině,
- na trhu fungují tzv. **predátorské časopisy**, které lákají k uveřejňování textů nezkušené vědce, či akademiky, kteří chtějí snadno a rychle vykázat publikační aktivitu. V tom jim vydavatelé rádi vycházejí vstříc, neboť za publikaci od nich inkasují poplatky a vydělávají. Kvalita vydávaných „odborných“ textů je to poslední, co je zajímavá.

Jazyk, frekvenci vydávání, ISSN a skutečný vědecký obor časopisu můžete zkontrolovat podle Journal Citation Reports na stránkách *Web of Science*.

Doporučená struktura odborného článku:²

Název

Název článku by měl vyjadřovat obsah celé práce. Jedna ze základních rešeršních metod totiž je založena na vyhledávání klíčových slov v titulku.

Autoři

V práci se uvádí všichni autoři, kteří se rozhodujícím způsobem podíleli na daném výzkumném úkolu a sepsání článku. Uvádí se pracoviště autorů a kontaktní informace, vč. e-mailové adresy. Nedílnou součástí článku je uvedení grantové či jiné podpory včetně institucionální afiliace.

Abstrakt

Srov. samostatná příloha „Pokynů pro autory“. Abstrakt je vůbec nejdůležitější část publikace. Je to jakási miniatura celého článku. V abstraktu nesmí být obsaženo to, co není ve vlastním textu článku. Abstrakt by měl obsahovat všechna důležitá klíčová slova – usnadní se tak nalezení článku při jeho budoucím fulltextovém vyhledávání. Abstrakt se uvádí jak v českém, tak v anglickém jazyce.

Klíčová slova

Klíčová slova se uvádějí samostatně, jako obligatorní a nedílná součást abstraktu, a to v českém a anglickém jazyce.

Úvod

Uvést, na co se v článku navazuje, vymezit předmět výzkumu, proč je nutné jej řešit, co je cílem výzkumu, uvést stanovené hypotézy, z nichž se při výzkumu vycházelo.

Stav výzkumu a pramenů, použité metody

Analýza literatury by měla představovat kritickou rešerši; analýza pramenů částečně stanoví metody výzkumu. U metod obecně známých stačí zmínka, u méně běžných je nutný odkaz na odbornou literaturu a zvláště je popsát, rovněž tak jako metody vzácné nebo námi modifikované.

Výsledky

Přehledně zpracované výsledky všech analýz, pokusů a pozorování. Nedílnou součástí by měly být prostředky vizuální komunikace (tabulky, grafy, statistiky). Třebaže je to nesmírně těžké, uvádí se i výsledky, které nepodporují naši hypotézu. Jednak je to mravné, jednak to paradoxně přispěje evaluaci validity naší práce ze strany kolegů odborníků.

Diskuse

Diskuse slouží ke konfrontaci námi dosažených výsledků s tím, co uvádí dosavadní vědecká teorie a praxe. Máme zde možnost vysvětlit i případné výše uvedené „záporné“ výsledky. Diskuse by měla končit potvrzením (úplným, částečným, podmíněným) nebo naopak nepotvrzením původní hypotézy.

Seznam pramenů a literatury

Jedná se o citování informačních zdrojů. Na seznam primárních pramenů navazuje seznam literatury. Uvádíme české i zahraniční autory, kteří mají nějaký významný vztah k probíranému problému a z jejichž prací jsme čerpali nebo přímo citovali. Ze seznamu by mělo být na první pohled patrné, jakou pozornost jsme věnovali přípravě řešení – jak jsme obeznámeni s dosavadním stavem v daném oboru, jaký prostor věnujeme i opozičním názorům, atd. Formální úprava citací vychází z požadavků redakce.

Dalšími částmi klasického článku může být **obrazová příloha, seznam použitých zkratk** aj.

² Navrhnutá struktura umožňuje další variace v souladu s tématem a požadavky redakce.

ABSTRAKT

Abstrakt spolu s názvem vědecké práce a seznamem klíčových slov slouží k prvotní informaci o vědecké práci, odborném článku či studii. Sděluje, jaký je stanoven cíl, jaký byl zvolen způsob jeho dosažení a jaký je přínos práce k řešenému tématu (tj. co z dané problematiky předkládaná práce pokrývá, co nikoli a co je v ní původní). Autor může vyjádřit účel svého textu i v jedné nebo dvou větách o několika slovech. V tomto případě platí, čím stručněji, tím lépe. Nutné je vyhnout se vágním formulacím. Koncipování abstraktu autorovi pomůže ujasnit si podstatné momenty v textu a smysl své vědecké práce.

Doporučená struktura abstraktu:

Abstrakt vědecké práce se zpravidla skládá ze čtyř částí, přičemž každá část má jednu až tři věty a třetí část se obvykle prolíná se čtvrtou částí. Tyto čtyři části nabízejí stručné odpovědi na následující čtyři otázky: 1. **Jaký problém se řeší?** 2. **Jaké řešení práce nabízí?** 3. **Jaké jsou přesně výsledky?** 4. **Jaký je význam práce?**

Na začátek abstraktu je možné vložit stručné uvedení do kontextu, ve kterém se problematika odehrává. Není to však nutností:

Práce/článek/studie je řešena v kontextu...

Práce/článek/studie staví na ... výsledcích... (odkaz na aktuální historiografii)

I. část – Jaký se řeší problém? Jaké je téma? Jaký je cíl?

Tato práce/článek/studie řeší...

Cílem této práce/článku/studie je...

Práce/článek/studie se zaměřuje na...

II. část – Jak je problém řešen? Jak je dosaženo cíle?

Zvolený problém je řešen za pomoci ... / aplikací...

V řešení bylo použito ... metody /... postupu /... analýzy...

Při zpracování dat bylo použito ... nástrojů...

Provedeno bylo ... vyhodnocení...

(možno charakterizovat použité prameny)

III. část – Jaké jsou konkrétní výsledky? Jak dobře je problém vyřešen?

Během výzkumu byl vytvořen systém, který...

Nabízené řešení poskytuje ... možnosti...

Provedeným výzkumem bylo zjištěno...

IV. část – Čím jsou výsledky práce užitečné.

Přínosem této práce/článku/studie je...

Hlavním zjištěním je...

Hlavním výsledkem je...

Na základě zjištěných údajů je možné...

Výsledky této práce/článku/studie/analýzy umožňují...

REDAKČNÍ RADA

prof. Ing. IVANA BOHÁČKOVÁ, CSc.
Česká zemědělská univerzita Praha
Kamýcká 129
165 21 Praha 6 – Suchbátol
bohackiv@pef.czu.cz

prof. PhDr. JANA BUREŠOVÁ, CSc.
Katedra historie FF UP
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
jana.buresova@upol.cz

PhDr. PAVEL DOUŠA, Ph.D.
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Zámek Kačina
Svatý Mikuláš 51
284 01 Kutná Hora
pavel.dousa@nzm.cz

PhDr. LUDOVÍT HALLON, DrSc.
Historický ústav SAV
Klemensova 19
814 99 Bratislava
ludovit.hallon@savba.sk

PhDr. MILOŠ HOŘEJŠ, Ph.D.
Národní technické muzeum
Kostelní 42
170 00 Praha 7
milos.horejs@ntm.cz

prof. PhDr. IRENA KORBELÁŘOVÁ, Dr.
Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav historických věd
Masarykova třída 343/37
746 01 Opava
irena.korbelarova@fpf.slu.cz

Mgr. LUCIE KUBÁSKOVÁ
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 44
170 00 Praha 7
lucie.kubaskova@nzm.cz

prof. PhDr. EDUARD KUBŮ, CSc.
Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
eduard.kubu@ff.cuni.cz

doc. Ing. MICHAL PLAČEK, Ph.D., M.Sc.
Soukromá vysoká škola ekonomická Znojmo
Studijní středisko Znojmo
Loucká 656/21
669 02 Znojmo
placek@svse.cz

doc. Ing. MILAN JAN PŮČEK, MBA, Ph.D.
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 43
170 78 Praha 7
milan.pucek@nzm.cz

PhDr. MIROSLAV SABOL, Ph.D.
Historický ústav SAV
Klemensova 19
814 99 Bratislava
Miroslav.Sabol@savba.sk

doc. PhDr. JIŘÍ ŠOUŠA, CSc.
Katedra pomocných věd historických
a archivního studia FF UK
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
doc.sousa@seznam.cz

doc. PhDr. MIROSLAV VÁLKA, Ph.D.
Ústav evropské etnologie
FF Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1/1
602 00 Brno
valka@phil.muni.cz

Mgr. ZDENĚK BENEŠ

Výzkumný ústav rostlinné výroby, v. v. i.
Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně
z.benes@vurv.cz

prof. PhDr. JANA BUREŠOVÁ, CSc.

Katedra historie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc
jana.buresova@upol.cz

PhDr. VILIAM ČIČAJ, CSc.

Historický ústav
Slovenská akadémia vied, Bratislava
Viliam.Cicaj@savba.sk

prof. PhDr. MARTA DOBROTKOVÁ, CSc.

Katedra histórie
Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
marta.dobrotkova@truni.sk

PhDr. RENATA FERKLOVÁ

Literární archiv
Památník národního písemnictví, Praha
ferklova@pamatnik-np.cz

Mgr. KRISTÝNA JANEČKOVÁ

Archiv Českého vysokého učení technického v Praze
kristyna.janeckova@cvut.cz

Mgr. PETR KADLEC, Ph.D.

Centrum pro hospodářské a sociální dějiny
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
petr.kadlec@osu.cz

Mgr. TOMÁŠ KONEČNÝ

Ústav hospodářských a sociálních dějin
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
t.konecny@email.cz

Mgr. LUKÁŠ KOPECKÝ
Filozofická fakulta
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
kopeck.l@seznam.cz

prof. PhDr. EDUARD KUBŮ, CSc.
Ústav hospodářských a sociálních dějin
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
eduard.kubu@ff.cuni.cz

doc. PhDr. ZUZANA LOPATKOVÁ, Ph.D.
Katedra histórie
Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
lopatkova@gmail.com

PhDr. DANA MOTYČKOVÁ, CSc.
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
motyckova@eu.cas.cz

Ing. PAVLA MÝLOVÁ
Výzkumný ústav rostlinné výroby, v. v. i.
Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně
mylova@vurv.cz

Ing. ZDENĚK NOVÁK
Národní zemědělské muzeum, s. p. o., Praha
zdenek.novak@nzm.cz

Mgr. KATEŘINA PAULUSOVÁ
Národní archiv, Praha
katerina.paulusova@nacr.cz

PhDr. KATEŘINA SEDLICKÁ
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
katerinasedlicka@seznam.cz

doc. PhDr. BOHUMÍR SMUTNÝ, Dr.
Moravský zemský archiv v Brně
smutny@mza.cz

Ing. RADOMÍRA STŘALKOVÁ, Ph.D.
Výzkumný ústav rostlinné výroby, v. v. i.
Výzkumná stanice vinařská v Karlštejně
stralkova@vurv.cz

doc. PhDr. JIŘÍ ŠOUŠA, CSc.
Katedra pomocných věd historických
a archivního studia
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
doc.sousa@seznam.cz

prameny & studie 65

Redakce:

Vedoucí redaktor: prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Výkonný redaktor: PhDr. Miloš Hořejš, Ph.D.

Redakční rada:

prof. Ing. Ivana Boháčková, CSc., prof. PhDr. Jana Burešová, CSc., PhDr. Pavel Douša, Ph.D.,
PhDr. Ludovit Hallon, SrSc., PhDr. Miloš Hořejš, Ph.D., prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr.,
Mgr. Lucie Kubásková, prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc., doc. Ing. Michal Plaček, Ph.D., M.Sc.,
PhDr. Miloslav Sabol, Ph.D., doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Adresa redakce:

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Kostelní 44

170 78 Praha 7

E-mail: redakce@nzm.cz

Web: <http://www.nzm.cz/prameny-a-studie/>

Recenzovali:

PhDr. Jitka Balcarová, Ph.D.

PhDr. Helena Beránková

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.

PhDr. Viliam Čičaj, CSc.

prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc.

prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

doc. PhDr. Zuzana Lopatková, Ph.D.

RNDr. et PhDr. Markéta Šantrůčková Ph.D.

doc. Ing. Pavel Šimek, Ph.D.

Mgr. Barbora Štolleová, Ph.D.

doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Jazykové korektury: PhDr. Lucie Zikmundová

Návrh obálky: Martin Feikus

Sazba a grafická úprava: Kateřina Řezáčová, akad. malířka

Překlady: Anna Pilátová, Ph.D.

ISSN 0862-8483

Vydalo: Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Tisk: Rain tiskárna, s. r. o., Jindřichův Hradec

Prameny a studie č. 65

2019

OBSAH

- Úvodem

Agrární osvěta

- Agrární osvěta, její pole, prostředky, cesty transferu
Metodologická úvaha orientovaná ke střední Evropě a zvláště pak českým zemím
- Poľnohospodárska osveta v predosvietenskom období
- Osvícenství a zemědělská osvěta: Dublinská společnost a její pražský protějšek
- Agrárna publicistika D. G. Licharda. Príspevok k poľnohospodárskej osvete na Slovensku v 19. storočí
- Ženská osvěta na venkově v českých zemích v první polovině 20. století
- Vliv architektů a etnografů na osvětu ve vesnickém stavitelství v první polovině 20. století
- Zemědělská osvěta v publicistice spisovatele Františka Křeliny

Agrární školství

- Samuel Tešedík a jeho význam pre rozvoj poľnohospodárstva a osvety
- František Diebl: nejen druhý profesor zemědělských nauk na filozofickém učilišti v Brně, též podnikatel, vinař, cestovatel a novinář
- Lednicko-valtický areál v širších evropských souvislostech a se stavbami Josepha Hardtmutha jako prostředí pro odborné zahradnické vzdělávání
- Základní aspekty institucionalizace zemědělského vzdělávání ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století – příklad rakouského Slezska
- Výuka a posluchači zemědělského a lesnického odboru pražské techniky v letech 1906–1939
- Vyšší hospodářská škola v Klatovech a její role v zemědělském vzdělávání s důrazem na osobnost dr. Františka Švece
- Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře

Materiálové studie/zprávy

- 100 let historie Výzkumné stanice vinařské v Karlštejně

www.nzm.cz

ISSN 0862-8483

